



ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΣΕΡΡΩΝ – ΜΕΛΕΝΙΚΟΥ
ΕΠΑΙΝΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΕΡΡΑΪΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΕΝΝΑ – ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ
ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ



ΑΘΗΝΑ 2015



Έκδοση: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΣΕΡΡΩΝ - ΜΕΛΕΝΙΚΟΥ
(Ιμβρου 35, Τ.Κ. 11361 Αθήνα- τηλ. και fax 2103218207)
ISSN 0488-3691
ISBN: 978-960-6813-90-0

Σωματείο μη κερδοσκοπικό
Εγκεκριμένο με τις υπ' αριθμούς 12751/1952, 671/1972 και 4037/2005
Αποφάσεις του Πρωτοδικείου Αθηνών και
καταχωρημένο στο οικείο βιβλίο των Σωματείων του Πρωτοδικείου Αθηνών
με αύξοντες αριθμούς 7244/1953 και 2318/1972 αντίστοιχα.

Κριτική Επιτροπή και Επιτροπή Επιμέλειας της Έκδοσης:
Βασιλική Χ. Πέννα: *DPhil. Οχον, Αν. καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας, Βυζαντινής
Νομισματικής και Σιγίλλογραφίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.*
Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης: *Δρ Φιλ., τ. Δ/της Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών, Επ. Διδάκτωρ Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Πανεπιστημίου Κρήτης.*
Άντα Κατσίκη- Γκίβαλου: *Δρ Φιλ., Ομ. Καθηγήτρια Ελληνικής Φιλολογίας (Π.Τ.Δ.Ε.)
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.*

Συντονιστής τής Επιτροπής και της Έκδοσης:
Θωμάς Π. Πέννας: *Πρόεδρος Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών- Μελενίκου.*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ

Δρ Φιλ., τ. Δ/ντής Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

«ΓΥΝΑΙΚΟΚΡΑΤΙΑ» – Ο ΑΠΟΗΧΟΣ ΜΙΑΣ ΠΑΝΑΡΧΑΙΑΣ ΓΟΝΙΜΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ

Μια περίεργη, όπως δημοσιογραφικά χαρακτηρίζεται, εθμική εκδήλωση επιχωριάζει στον Βορειοελλαδικό χώρο στις 8 Ιανουαρίου (εορτή της οσίας Δομνίκης), στην οποία παίρνουν μέρος μόνο γυναίκες, ενώ την ίδια μέρα οι άντρες μένουν στα σπίτια και ασχολούνται με τις συνηθισμένες δουλειές του νοικοκυριού. Γι' αυτό η εκδήλωση αυτή είναι ευρέως γνωστή με τον όρο «Γυναικοκρατία», όρο όμως σύγχρονο και παραπλανητικό, αφού δεν παραπέμπει σε κάποιο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης όπως είναι η Μητριαρχία, αλλά απλά και μόνο υποδηλώνει ότι την ημέρα αυτή οι γυναίκες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο¹.

Η «Γυναικοκρατία» επιχωριάζε παλαιότερα με ιδιαίτερη ένταση κυρίως στη Βορειοανατολική Θράκη, κοιτίδα πανάρχαιων δρωμένων και μάλιστα του κύκλου που χαρακτηρίζεται ως Διονυσιακός. Ήταν γνωστή παραδοσιακά ως «μέρα της μαμμής», επειδή αυτή με τον αυτονόητα σημαντικό κοινωνικό της ρόλο ήταν το τιμώμενο πρόσωπο, βοηθώντας και προστατεύοντας τις γυναίκες ως μια νεότερη Γενετυλλίς ή Ειλείθια².

Σύμφωνα με το αρχέτυπο εθμικό τελετουργικό, το πρωί της ημέρας αυτής επισκέπτονταν τη μαμμή οι γυναίκες του χωριού, φέρνοντας φαγητά και κρασί και προσφέροντάς της ως δώρα πετσέτες, σαπούνι και άλλα είδη, χρήσιμα στο πολύτιμο τους χρόνους εκείνους έργο της. Αφού πρόσφεραν τα δώρα τους στη μαμμή, τής έριχναν νερό να πλύνει τα χέρια της, προοιωνιζόμενες έτσι συμβολικά τοκετό στον οποίο αυτή θα βοηθούσε και έπειτα φιλούσαν ένα είδος φαλλού (λουκάνικο, χοντρό πράσο κ.λπ.). Η μαμμή, στολισμένη με λουλούδια, σκόρδα και κρεμμύδια και με αρμαθιές από ξηρούς καρπούς, καθόταν σ' ένα ψηλό κάθισμα. Ακολουθούσε συμπόσιο των γυναικών με κατανάλωση άφθονου κρασιού, άσεμνα τραγούδια και τολμηρά πειράγματα. Η γιορτή τελείωνε με ομαδική μετάβαση των γυναικών, πολλές από τις οποίες ήταν μεταμφιεσμένες, στη βρύση του χωριού, όπου κατάβρεχαν τη μαμμή,

¹ Για τον όρο βλ. και Μ. Μιχαήλ-Δέδε, «Οι διαστάσεις της γυναικοκρατίας σε μερικά έθιμα», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 492-503. Βλ. επίσης, Μ. Τερζοπούλου, «Η Μέρα της Μπάμπως. Η ανθρωποκεντρική και γυναικεία εκδοχή του εορταστικού κύκλου του Δωδεκαημέρου», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 31 Δεκ. 2000, σ. 116-119.

² Θεότητες του τοκετού και οι δύο.

που την οδηγούσαν μέχρι εκεί πάνω σ' ένα κάρο.

Οι περιγραφές που έχουν αποθησαυρισθεί – εκδεδομένες και ανέκδοτες – είναι αρκετές, η δε οικεία βιβλιογραφία πλουσία. Χαρακτηριστική είναι η επόμενη περιγραφή από το χωριό Τζίμου Μεσημβρίας, την οποία κατέγραψε ο καθηγητής Γ.Α. Μέγας σε ειδική για το έθιμο επιτόπια έρευνά του στην Κεντρική Μακεδονία το 1934 σε οικισμούς προσφύγων από την περιοχή του Αίμου:

«Όταν έρτ' κείν' η μέρα, θ' αλλάξ'νε οι γυναίκες τις καλύτερες φορεσιές, θα βάλ'νε το φκιασίδι τς, το κοκκινάδι τς, επειδή, άμα κάν'νε παιδί, να νείναι έμορφο.

Ύστερα θα πάρ'κάθα μιν τη ρακή τς, τις μεζέδες τς, το τι έχ'να πούμε, θανά πάρ'κ' ένα τσουκάλ' νερό ζεστό και βασιλικό· θανά βάλ'το λιγόν', θανά βάλ'κ' η παραμάννα τα χέρια τς έτσ' ποκάτ' [συμπεπλεγμένα], θανά χύσ'τό νερό πάν' στα χέρια τς μπιρντέν, μαζωμένο, για να γίν' γλήγορα το παιδί, και θανά κάν' ένα καλό λουλούδ' με το βαράκ' και θανά το βάλ' στις μαμμής το κεφάλ', για να είναι έμορφο το παιδί. Ύστερα πε τακείνο το ρακί θανά κεράσ' ντη μαμμή, και το άλλο θανά τ' αφήκ' εκεί, και θανά δώκ' μπαζίσ' ντη μαμμή, κ' ύστερα η μαμμή κερνούσε κείνες. Ύστερα θανά γυρίσ'νε στο σπίτι, θανά σφάζνε πο μια κόττα, θανά κάν'νε το τραπέζι τς. Φαητά, ό,τ' βρισκούντανε.

Θανά πάνε πάλε στις μαμμής το σπίτι', θανά πιάσ'νε μια γκάιντα και θανά παίζ'κείνο το βράδ' όσο να μπιζερίσνε. Τραβουδούσανε, χόρευανε. Η μπάμπω έσερνε ντο χορό. Μια πόδενεν πανταλόνια, γίντανε άντρας κι άλλη γυναίκα, κ' έκαναν τ' αστεία με κάνα λουκάν'κο. Κείνο το λουκάν'κο το 'κλαιγαν, το φιλούσαν. Άλλη γίντανε τζαντάρς (χωροφύλακας) με τα σπαθιά, άλλ' ασκέρ (στρατιγιώτς) με ντη στολή τ' και γλεντούσανε. Μάσκες δεν έβαζανε, τα προσώπατα λεύτερα. Εβγαίνανε, πααίνανε και στα μαγαζιά, έπαιρναν μπαζίσια· θανά πάρ'νε το καπέλλο σ', για να δώκ'ς μπαζίσ'. Ντη μαμμή ντη στολίζανε, ντην εβάζανε πα σ' ένα κάρρο και ντη γκιζέρ'ζανε κι άμα πάαινεν κάνας άντρας κει απ' ήταν γυναίκες, ντον ξεβράκωνανε.

Εγώ, ήταν η μητέρα μ' μαμμή και δε φυλάγντας πο ταμένα, ήμουνα μέσα στο σπίτι'. Μένα δε με πείραζανε. Αγκρυφίως το 'κάνανε, συνανοί τς, γυναίκες μοναχές. Ο γκάιντατζής ήταν μονάχα, αλλά ήταν απαγορευμένο να πη τίποτα. Λεύτερα κορίτσια δεν αφήνανε. Παντρεμένες μονάχα και γριές πάαινανε. Τούχαν σε καλό, για ν' αποχτούνε παιδιά»³.

Ανάλογα είναι τα εθιζόμενα με εξασθενημένο παραδοσιακό τυπικό και σε άλλες περιοχές του Βορειοελλαδικού χώρου με πληθυσμό καθαρά γηγενή, όπως π.χ. στον Βόλακα Δράμας, όπου: «Την τρίτη μέρα τα Θεοφάνεια πηγαίνουν όλες οι γυναίκες που ξηγέννησε η μαμμή και τής φέρνουν από ένα ποτήρι νερό, μια πλάκα σαπούνι και ό,τι θέλουν, μαντήλια, πετσέτες, τσουράπια, χύνουν νερό να πλυθεί η μπάμπω και θα σε πει αυτή: “Εύκολα να γεννάτε”. Η

³ Γ.Α. Μέγας, «Εθιμα της ημέρας της μαμμής (8 Ιανουαρίου)», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών*, 7 (1952), σ. 6-7.



Χορός και διασκέδαση, με τη «μαμμή» πάνω στο κάρο.

μαμμή βράζει φαΐ και θα φάνε όλες οι γυναίκες που ήρθαν μαζί»⁴.

Απ' όλες τις περιγραφές γίνεται φανερό ότι με την παραπάνω πρωτογενή μορφή του το έθιμο είχε έντονο γονιμικό χαρακτήρα, με εντυπωσιακή ομοιότητα προς ανάλογες γυναικείες τελετές της αρχαιότητας, ιδιαίτερα με τα Θεσμοφόρια και τα Αλώα.

Τα Θεσμοφόρια ήταν πανάρχαια εκδήλωση του λατρευτικού κύκλου της Δήμητρας και της Κόρης με γονιμικό χαρακτήρα, που γιορτάζονταν σε πολλές πόλεις της κυρίως Ελλάδος αλλά και της Μικράς Ασίας, καθώς και σε ελληνικές πόλεις στην Αίγυπτο, Κυρηναϊκή, Ιταλία και Νότιο Ρωσία. Στην Αθήνα γίνονταν τον μήνα Πυανεψιώνα, περί τα τέλη του σημερινού Οκτωβρίου, και φαίνεται ότι ήταν συνδεδεμένα με τη διαδικασία της σποράς, αποβλέποντας όχι μόνο στην ευφορία της γης, αλλά και στη γονιμότητα των γυναικών, με βάση την αρχέγονη αντίληψη για ταύτιση της γυναίκας με τις γονιμοποιούς δυνάμεις της φύσης και την ίδια τη γη.

Στη γιορτή έπαιρναν μέρος μόνο γυναίκες, γεγονός που ερμηνεύεται ως απόρροια της παλαιότητας των Θεσμοφορίων ήδη στους αρχαίους χρόνους, όταν η καλλιέργεια ήταν στα χέρια των γυναικών, οι οποίες θεωρούνταν ως οι πλέον κατάλληλες για μαγικές τελετές γονιμότητας⁵.

⁴ Γ.Ν. Αικατερινίδης, *Γιορτές και δρώμενα στο Νομό Δράμας*, Δράμα 1997, σ. 34.

⁵ Γ.Α. Μέγας, ό.π., σ. 24-25. Βλ. και Μ. Nilsson, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας* (μτφρ. Αικ. Παπαθωμοπούλου), Αθήνα 1993, σ. 254.



Η «μαμμή» γεύεται τις προσφορές των γυναικών.

Στα Αλώα επίσης (πιθανή σύνδεση του όρου με το αλώνι), που τελούνταν στις 25 του μηνός Ποσειδαιώνος, αρχές Ιανουαρίου με το σημερινό ημερολόγιο, στην Αθήνα και στην Ελευσίνα προς τιμήν και αυτά της Δήμητρας και της Περσεφόνης αλλά και του Διονύσου, έπαιρναν μέρος και πάλι μόνο γυναίκες, με έντονη παρουσία και συμβόλων γονιμικών, όπως αναφέρει ο Σχολιαστής του Λουκιανού: «... Ἀλῶα ἐορτὴ Ἀθήνησι μυστήρια περιέχουσα Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ Διονύσου ἐπὶ τῇ τομῇ τῆς ἀμπέλου καὶ τῇ γεύσει τοῦ ἀποκεμιμένου ἥδη οἴνου γινόμενα παρὰ Ἀθηναίους... ἐν ταύτῃ καὶ τελετὴ τις εἰσάγεται γυναικῶν ἐν Ἐλευσίνοι καὶ παιδιαὶ λέγονται πολλαὶ καὶ σκώμματα, μόναι δὲ γυναῖκες εἰσπορευόμεναι ἐπ' ἀδείας ἔχουσιν ἅ βούλονται λέγειν καὶ δὴ τὰ αἰσχίστα ἀλλήλαις λέγουσι τότε, αἱ δὲ ἰέρειαι λάθρα προσιοῦσαι ταῖς γυναῖξιν κλεψιγαμίας πρὸς τὸ οὐδ' ὡς ἀπόρητόν τι συμβουλευούσιν ἀναφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλας πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἰσχρὰ καὶ ἄσεμνα βαστάζουσαι εἶδη σωματῶν ἀπρεπῆ ἀνδρεῖα τε καὶ γυναικεῖα· ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τράπεζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμουσαι βρωμάτων πλὴν τῶν ἀπειρημένων ἐν τῷ μυστικῷ... παρατιθέασι δὲ τὰς τράπεζας οἱ ἄρχοντες καὶ ἔνδον καταλιπόντες ταῖς γυναῖξιν αὐτοὶ χωρίζονται ἔξω διαμένοντες...»⁶.

Ανάλογες γυναικείες εορτές κατά την αρχαιότητα αναφέρονται και από άλλα μέρη. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Πανσανία και για εορτή της Δήμητρας στην Κορινθία, από την οποία διώχνονταν όχι μόνο οι άνδρες

⁶ *Εταιρικοί διάλογοι*, VII, 4. Βλ. Γ.Α. Μέγας, ὁ.π., σ. 25-26. Βλ. και Ν. Παπαχατζής, *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1987, σ. 162 (Θεσμοφόρια και Αλώα).



αλλά και τα σκυλιά ακόμα: «Πελλήνης δέ ὅσον στάδια ἐξήκοντα ἀπέχει τὸ Μύσαιον, ἱερὸν Δίμητρος Μυσίας, ἰδρῦσασθαι δέ αὐτὸ Μύσιον φασὶν ἄνδρα Ἀργεῖον· ἐδέξατο δέ οἱ κῶ Δήμητρα καὶ ὁ Μύσιος λόγῳ τῷ Ἀργείων· ἔστι δέ ἄλλος ἐν τῷ Μυσαίῳ, δένδρα ὁμοίως τὰ πάντα, καὶ ὕδωρ ἄφθονον ἄνεισιν ἐκ πηγῶν· ἄγουσι δέ καὶ εὐρτήν τῇ Δήμητροι ἐνταῦθα ἡμερῶν ἑπτὰ· τρίτη δέ ἡμέρα τῆς εὐρτῆς ὑπεξίσαισι οἱ ἄνδρες ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καταλειπόμενα δέ αἱ γυναῖκες δρῶσιν ἐν τῇ νυκτί ὅποσα νόμος ἐστὶν αὐταῖς· ἀπελαύνονται δέ οὐχ οἱ ἄνδρες μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν κυνῶν τὸ ἄρρεν· ἐς δέ τὴν ἐπιούσαν ἀφικομένων ἐς τὸ ἱερὸν τῶν ἀνδρῶν, αἱ γυναῖκες τε ἐς αὐτοὺς καὶ ἀνά μέρος ἐς τὰς γυναῖκας οἱ ἄνδρες γέλωτί τε ἐς ἀλλήλους χρῶνται καὶ σκώμμασιν»⁷.

Σήμερα η γυναικεία αυτή εκδήλωση για τη μαμμή συνεχίζεται με αναβιωματική μορφή και μικροπαραλλαγές και μάλιστα σε μέρη στα οποία έχουν εγκατασταθεί πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και ιδιαίτερα στη Μονοκκλησιά Σερρών, όπου έχει ιδρυθεί επίσημα και λειτουργεί από το 1963 ο Σύλλογος εγγάμων γυναικών «Η Λυσιστράτη» με βασικό σκοπό, κατά το καταστατικό του, τη μελέτη, προστασία και διάδοση των γνησίων ελληνικών εθίμων και παραδόσεων και ιδιαίτερα του θρακικού εθίμου «Γιορτή της Βάβως» (Μπάμπως). Κατά το καταστατικό του επίσης, ο Σύλλογος έχει τη δική του σφραγίδα, με κυκλοτερώς την ονομασία του και στο μέσο «*γυνὴν λυσίκομον κρατοῦσαν ἀνημμένην πυρᾶν*»⁸.

Στη Μονοκκλησιά, χωριό επτά χιλ. από την πόλη των Σερρών, σε μια εύφορη προσχωματική περιοχή του Στρυμόνα, πρωί – πρωί την ημέρα της γιορτής γυναικών, με ενδυμασία που μιμείται παραδοσιακά πρότυπα, πηγαίνουν στο σπίτι τῆς πιο ηλικιωμένης, που αντιπροσωπεύει την παλαιά μαμμή, και αφού την ραντίσουν με νερό, τῆς προσφέρουν δώρα και ύστερα την βάζουν πάνω σ' ένα κάρο όπως και παλαιά και γυρίζουν τους δρόμους του χωριού, με χορούς και τραγούδια.

Χοροί και τραγούδια συνεχίζονται ολονέν πιο έντονα στην πλατεία του χωριού, χωρίς κανένας άντρας να τολμά να πλησιάσει και να υπερβεί τα σύνορα που έχουν ορίσει με σχοινί γύρω-γύρω, γιατί τον περιμένει κατάβρεγμα και κυνηγητό. Είναι, άλλωστε όλοι τους, απασχολημένοι με τις δουλειές του σπιτιού! Ακολουθεί διασκέδαση και συμπόσιο σε οργιαστικό ρυθμό, που συνεχίζεται μέχρι το σούρουπο μέσα στο οίκημα της «Λυσιστράτης», στον αυστηρά περιορισμένο κύκλο των παντρεμένων γυναικών, μέχρι τα ξημερώματα της επομένης, όπου «μόνες πια, κλεισμένες στο ἀπόρθητο φρούριό τους, μακριά από κάθε αδιάκριτο μάτι και χωρίς την αντρική παρουσία, κάνουν και λένε τα πιο απίθανα πράγματα. Τα ελευθερόστομα τραγούδια και ανέκδοτα βρίσκονται στην πρώτη θέση. Οι χοροί συνεχίζονται στον ξέφρενο ρυθμό της παννυχίδας, οι δε οργανο-

⁷ Πανσανίας, VII, 27, 9-11.

⁸ Ευχαριστώ θερμά την πρόεδρο της «Λυσιστράτης» κυρία Χαρούλα Νοδούλη για την αποστολή του καταστατικού του Συλλόγου, καθώς και των δημοσιευομένων εδώ φωτογραφιών.



παίκτης είναι χωρισμένοι από ένα προπέτασμα, για να μη βλέπουν ό,τι γίνεται»⁹.

Μια περιγραφή, που επιβεβαιώνει την πίστη του Μέγα ότι τα εθιζόμενα στην ημέρα της μαμμής παρέχουν όχι απλώς ένα νεότερο ανάλογο, κατάλληλο για την κατανόηση των ομοίων τελετών της αρχαιότητας, «*αλλ' αυτό τούτο ζωντανόν κατάλοιπον εκ της αρχαίας ελληνικής λατρείας*»¹⁰.

⁹ Π. Σαμσάρης, «Θρακιώτικα έθιμα στη Μονοκλησιά Σερρών», *Θρακική Επετηρίδα* 6 (1985-86), σ. 237-246.

¹⁰ Γ.Α. Μέγας, *ό.π.*, σ. 27.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

Δρ Φιλ., Ερευνητής Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

ΟΙ ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Παράδοση και νεωτερικότητα στην εξέλιξη ενός θεσμού

Εισαγωγικά

Ένας σημαντικός θεσμός στην οικονομική-κοινωνική ζωή της παραδοσιακής κοινωνίας, ο οποίος διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην γενικότερη ανάπτυξη μεγάλων γεωγραφικών περιφερειών, ήταν τα ονομαζόμενα εμπορικά πανηγύρια ή αλλιώς εμποροπανηγύρεις. Πρόκειται για ένα θεσμό, ο οποίος κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν ενταγμένος στη λογική του εμπορίου των μακρινών αποστάσεων και υφίσταται την περίοδο αυτή τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και έξω από αυτόν¹. Ο ρόλος των εμποροπανηγύρεων ήταν κυρίως διαμετακομιστικός και συνήθως λάμβαναν χώρα έξω από τις πόλεις². Όπως έχει παρατηρηθεί από σχετικές μελέτες, συνήθως οι αγορές αυτού του τύπου λειτουργούσαν ευρισκόμενες σε στενή χρονική συνάρτηση μεταξύ τους, καθώς το τέλος μιας εμποροπανηγύρης σηματοδοτούσε την έναρξη μιας άλλης, συγκροτώντας με τον τρόπο αυτό ένα δίκτυο αγορών με αλυσιδωτή μορφή³. Ωστόσο, από την εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας μέχρι σήμερα το εμπορικό πανηγύρι έχει γνωρίσει πολλές αλλαγές, ακολουθώντας διαχρονικά την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας. Οι εμποροπανηγύρεις γεννιούνται, πεθαίνουν και ξαναγίνονται, ανάλογα τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας.

¹ F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος – 18ος αιώνας)*, τόμ. Β', (μτφρ. Φίλιππος Δρακονταειδής), Αθήνα 1998, σ. 82-97. Βλ. Ν.Γ. Λέκκας, *Αγοραί - εμποροπανηγύρεις - εκθέσεις (ειδικά εκθέσεις - εβδομάδες - διαγωνισμοί - χρηματιστήρια εμπορευμάτων)*, Αθήνα 1934.

² Ε. Βουτσοπούλου, «Πόλη και εμποροπανήγυρη», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, τ. Β', Αθήνα 1985, σ. 439.

³ T. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος» (μτφρ. Δώρα Μαμαρέλη), στο: Σ.Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ιε' - ιθ' αι.*, Αθήνα 1979, σ. 289-345. Βλ. F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός*, ό.π., σ. 94-95. Βλ. Κ. Καρανάτσης, «Οι ετήσιες περιοδικές αγορές στην Ήπειρο (17ος - 18ος αι.): συμβολή στη μελέτη της εμποροπανηγύρης», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 11/τχ. 21 (1994), σ. 331-338. Βλ. Ν.Γ. Σβορώνος, *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 143-251. Π.Ι. Καμηλάκης, «Τα παζάρια του Σεπτέμβρη», *Η Καθημερινή*, (ένθετο, Επτά Ημέρες), 02.09.2001, σ. 32-33. Για τη σύγχρονη εκδοχή της αλυσιδωτής μορφής του θεσμού μέσα σε αστικό περιβάλλον βλ. Γ. Βοζίκας, «Οι υπαίθριες αγορές των θρησκευτικών πανηγυριών στην πρωτεύουσα», *Λαογραφία*, 41 (2007-2009), σ. 195-214.

Σήμερα στην Ελλάδα πολλές από τις ένδοξες εμποροπανηγύρεις που γνωρίσαμε στο παρελθόν δεν υπάρχουν πια, ενώ όσες επιβιώνουν έχουν, σε σύγκριση με τα περασμένα χρόνια, περιορισμένη ακτινοβολία. Είναι κυρίως τοπικού χαρακτήρα και παρουσιάζουν αλλαγές στο είδος και στο εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων τους καθώς και στο ύψος των συναλλαγών. Όμως παρά την περιορισμένη τους ακτίνα δράσης ορισμένες από αυτές εξακολουθούν να λειτουργούν και να προσελκύουν επισκέπτες από τις γύρω περιφέρειες. Παράλληλα νέου τύπου αγορές εμφανίζονται στο προσκήνιο αναθεώνοντας το θεσμό και εκφράζοντας ταυτόχρονα αντίστοιχες αλλαγές στους οικονομικούς αλλά και ιδεολογικούς προσανατολισμούς της κοινωνίας.

Όταν μιλούμε για εμποροπανηγύρεις, τουλάχιστον έτσι όπως τις γνωρίσαμε στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας, αναφερόμαστε στις ετήσιες περιοδικές αγορές, οι οποίες συχνά αποκαλούνται απλώς *πανηγύρια* ή *παζάρια*. Οι αγορές αυτές είχαν τη μορφή μιας μεγάλης και οργανωμένης συγκέντρωσης αγοραστών και πωλητών (συχνά οι ιδιότητες αυτές συνέπιπταν στο ίδιο πρόσωπο), σε ένα συγκεκριμένο τόπο (συνήθως, όπως είπαμε πιο πάνω, έξω από τις πόλεις) και για ορισμένες ημέρες το χρόνο (κυρίως Σεπτέμβριο και Οκτώβριο), με σκοπό τη συναλλαγή⁴. Διακρίνονταν από τις άλλες αγορές λόγω της ποικιλίας αλλά και του ύψους των συναλλαγών. Τα είδη που διαθέτονταν στις αγορές αυτές ήταν κυρίως βιοτεχνικά και αγροτικά προϊόντα. Επιπλέον, πολλές από αυτές τις αγορές συνοδεύονταν και από *ζωοπανήγυρη*, οπότε και μετατρέπονταν σε *εμποροζωοπανηγύρεις*, στη διάρκεια των οποίων πωλούνταν μικρά και μεγάλα ζώα, είτε για τις διατροφικές ανάγκες της οικογένειας είτε για βοήθεια στις αγροτικές δουλειές. Αγορές, όπως τις περιγράψαμε πιο πάνω, τελούνταν σχεδόν σε όλη την επικράτεια (Ελλάδα και Κύπρο), ενώ ορισμένες από αυτές ήταν ονομαστές, όπως π.χ. στη Θράκη: οι εμποροπανηγύρεις της Ορεστιάδας, του Διδυμότειχου· στη Μακεδονία: οι εμποροπανηγύρεις της Κατερίνης, των Σερβίων, των Γιαννιτσών, της Έδεσσας· στη Θεσσαλία: οι εμποροπανηγύρεις των Φαρσάλων, του Μοσχολουρίου, της Ελασσόνας, του Βελεστίνου· στην Ήπειρο: οι εμποροπανηγύρεις της Άρτας, των Ιωαννίνων, της Κόνιτσας· στη Στερεά Ελλάδα: οι εμποροπανηγύρεις της Ναυπάκτου, της Χαλκίδας· στην Πελοπόννησο: οι εμποροπανηγύρεις της Μεσσήνης, του Γυθείου, του Άργους κ.ά.

Αν και έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς διάφορες λαογραφικές μελέτες που πιστοποιούν τη διαχρονική παρουσία του θεσμού στο χώρο, ωστόσο, συγκριτικά με το μεγάλο αριθμό των εμποροπανηγύρεων στον ελληνικό χώρο,

⁴ Για τα γενικά χαρακτηριστικά της εμποροπανήγυρης βλ. επίσης Π.Ι. Καμηλάκης, «Η εμποροπανήγυρη και η εβδομαδιαία αγορά του Βελεστίνου: Λαογραφική και ιστορική θεώρηση», *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου 'Φέροι-Βελεστίνο-Ρήγας'*, *Υπερεία* 3 (2002), σ. 336.



οι μελέτες αυτές είναι λίγες⁵. Προκειμένου να σχηματίσουμε μια γενική εικόνα για το συγκεκριμένο θεσμό εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη ανάγκη σχετικών μονογραφιών. Περιμένουμε από αυτές να μας δείξουν, σε τοπικό επίπεδο, την εμφάνιση και εξέλιξη του θεσμού, τα επιχωριάζοντα χαρακτηριστικά του, τους προβληματισμούς και τις φιλοδοξίες των οργανωτών του, καθώς και τους λόγους που τους οδήγησαν να στραφούν σε αυτόν. Η ανάγκη αυτή είναι περισσότερο από εμφανής στην περίπτωση της περιοχής της Μακεδονίας και ιδιαίτερα στην περιοχή των Σερρών, όπου οι σχετικές αναφορές είναι περιορισμένες. Στη μελέτη αυτή εξετάζουμε την παρουσία και εξέλιξη του θεσμού στην περιοχή των Σερρών από τις αρχές του 20ού αι. μέχρι τη σύγχρονη εποχή, μαζί με τις μεταλλαγές που στο μεταξύ αυτός έχει γνωρίσει. Θα δώσουμε ιδιαίτερη σημασία στις εμποροπανηγύρεις των Σερρών, της Ηράκλειας και της Σκοτούσσας, που ήταν και οι μεγαλύτερες. Η μελέτη μας φθάνει μέχρι το παρόν, μελετώντας τον τρόπο λειτουργίας του θεσμού και επισημαίνοντας τις μετατοπίσεις που αυτός έχει γνωρίσει μέχρι σήμερα στις λειτουργίες και στη σημασία του μέσα στο πλαίσιο του ορθολογικού εκσυγχρονισμού του κράτους και των νέων οριζόντων της νεοελληνικής κοινωνίας.

Η τοπική οικονομία

Είναι γνωστό ότι η γεωφυσική μορφολογία παίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη ενός τόπου ιδιαίτερα σε προκαπιταλιστικές συνθήκες, στις οποίες υπάρχει χαμηλή τεχνολογική ανάπτυξη και η ισορροπία στη σχέση φύσης και κοινωνίας δεν έχει ακόμη διασαλευθεί εις βάρος της πρώτης. Εκεί η φύση εξακολουθεί να ορίζει το ρυθμό και την εξέλιξη των τοπικών κοινωνιών στην πορεία του χρόνου.

Η κομβική γεωγραφική θέση των Σερρών για την επικοινωνία με τη βαλκανική, σε συνδυασμό με το φυσικό της πλούτο (εύφορη πεδιάδα, πυκνά δάση, πλούσια σε διάφορα μεταλλεύματα βουνά) ευνόησαν, ώστε να αναδειχθεί η περιοχή σε σημαντικό κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου αλλά και παραγωγής βιοτεχνικών αγαθών. Στην περίοδο του 19^{ου} αι. η πόλη των

⁵ Π.Ι. Καμηλάκης, «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων. Ιστορική εξέλιξη - εθνογραφική θεώρηση», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών, Θεσσαλικά Χρονικά* 13 (1980), σ. 95-130. Π.Ι. Καμηλάκης, «Η εμποροπανήγυρη και η εβδομαδιαία αγορά του Βελεστίνου: Λαογραφική και ιστορική θεώρηση», ό.π., σ. 335-361. Του ιδίου, «Τα παζάρια του Σεπτέμβρη», *Η Καθημερινή*, ό.π., σ. 32-33. Επίσης βλ. Δ. Λουκόπουλος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, Αθήνα-Γιάννινα 1983, σ. 102-112. Βλ. Μ. Μαρινέσκου, «Τα βαλκανικά παζάρια», *Ηπειρωτική Εστία* 1988, σ. 348-353. Βλ. Γ. Βαρδακούλας, Θ. Παναγιωτόπουλος, Γ. Χαλάτσης, *Το Επαχτίτικο παζάρι. Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση της εμποροπανήγυρης Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 2000. Βλ. Δ.Ν. Λύρας, «Οι εμποροπανηγύρεις Στυμφαλίας και Φενεού», *Αίπυτος* 18-19 (2000), σ. 139-145. Βλ. Ν. Καραφύλλης, *Το Μοσχολούρι διηγείται τη δόξα του*, Μοσχολούρι 2005, σ. 79-113.



Σερρών αποτελεί μεγάλο εμπορευματικό κέντρο με ακτινοβολία πέρα από τα όρια του σαντζακίου⁶. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρίες εγκατέστησαν από νωρίς στις Σέρρες εμπορικούς αντιπροσώπους, ενώ μεγάλα κράτη της εποχής εκείνης όπως η Αγγλία, Αυστροουγγαρία, Γαλλία, Ρωσία κ.ά. διατηρούσαν προξενεία στην πόλη των Σερρών μέχρι την απελευθέρωση⁷.

Για τις μακρινές αποστάσεις, τις οποίες ήταν υποχρεωμένο να διανύσει το διαμετακομιστικό εμπόριο προκειμένου να μεταφέρει τα εμπορεύματα, σχηματίζονταν μεγάλα καραβάνια χρησιμοποιώντας τους δρόμους του εμπορίου της εποχής εκείνης⁸. Με άλογα, καμήλες, μουλάρια και με συνοδεία οπλισμένων μετέφεραν τα εμπορεύματα στον τόπο προορισμού τους. Από τις Σέρρες ξεκινούσαν, περνούσαν ή και κατέληγαν καραβάνια από και προς όλη τη Ν.Α. Ευρώπη⁹. Οι καμήλες ήταν ένα συνηθισμένο μέσο για τη μεταφορά των εμπορευμάτων στην περιοχή μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα¹⁰. Ο Σερραίος λόγιος Νατάλης Πέτροβιτς θυμάται πως «τα εμπορεύματα εφορτώνοντο εις καραβάνια καμήλων ήτο δε συνηθέστατον θέαμα να διασχίζουν την πόλιν σειραί καμήλων με νοχέλειαν και με αραιά μεγάλα βήματα με υπόκρουσιν βραχνού κώδωνος φορτωμένοι με ογκώδη διάφορα εμπορεύματα, το πέρασμά των δε προσέδιδε μίαν βιβλικήν όψιν εις την παλαιάν Βυζαντινής μορφής πόλιν των Σερρών»¹¹. Για την εξυπηρέτηση των εμπορών υπήρχε ένας αρκετά μεγάλος αριθμός από χάνια¹² τόσο στην πόλη όσο και στην περιφέρεια, τοποθετημένα στους δρόμους που ακολουθούσαν οι έμποροι των περιοδικών αγο-

⁶ Για την οικονομία και ειδικότερα το εμπόριο στην περιοχή των Σερρών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας βλ. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της*, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1996, σ. 305-322.

⁷ Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών...*, ό.π., σ. 318.

⁸ Α. Γουργιώτη, Σ. Κυρίτση, «Στοιχεία για επικοινωνίες-τόπους συνάντησης. Θεσσαλία, 19ος-α' μισό 20ου αιώνα», στο *Επικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, ΙΑ' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, Κάστρο Μονεμβασιάς 23-26 Ιουλίου 1998*, Αθήνα 2001, σ. 237-240. Βλ. Α. Mehlan, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», στο Σ. Ασδραχάς (εισ., επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (15ος-19ος αιώνας*, Αθήνα 1979, σ. 369-407.

⁹ Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών...*, ό.π., σ. 320-322. Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966, σ. 365.

¹⁰ Ο περιοδεύων στη Μακεδονία γεωπόνος Γ. Παλαμιώτης, γράφοντας για την γεωργική κατάσταση και γενικότερα την αγροτική οικονομία στο νομό Σερρών λίγο μετά τους βαλκανικούς πολέμους, αναφέρει πως «άλλοτε επί τουρκοκρατίας εγένετο μεταφορά των προϊόντων διά καμήλων, αίτινες εξετέλουν την μεταζύ Δεμίρ Χισσάρ-Μελενίκου και Άνω Τζουμαγιάς συγκοινωνίαν. Τοιαύται κάμηλοι υπάρχουν ήδη εν Δεμίρ-Χισσάρ περί τας 50 κεφαλάς». Γ. Παλαμιώτης, *Γεωργική Έρευνα της Μακεδονίας*, Αθήνα 1914, σ. 130.

¹¹ Ν. Πέτροβιτς, «Λαογραφικά σύμμεικτα Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά*, 1 (1953), σ. 146.

¹² Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 396-439.

ρών. Πολλά λειτουργούσαν ως την απελευθέρωση. Μέσα σε αυτά οι έμποροι διανυκτέρευαν και κανόνιζαν τις λεπτομέρειες των δουλειών τους¹³.

Στην πρώτη δεκαετία του 20ου αι. η περιοχή των Σερρών ήταν μια οικονομικά εύρωστη, πολυεθνοτική και πολυεθνική περιφέρεια. Αντίστοιχα η πόλη των Σερρών ήταν μια από τις πιο πολυπληθείς πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας. Εκτός δε από τις γεωργικές καλλιέργειες (σιτάρι, κριθάρι, αραβόσιτο, βαμβάκι, καπνό κ.ά.) είχε επίσης εργοστάσια συσκευασίας καπνού, εκκοκκιστήρια, αλευρόμυλους αλλά και ορυχεία¹⁴.

Στα χρόνια του μεσοπολέμου, αλλά και πιο πριν, το εμπόριο στην περιοχή των Σερρών διεξαγόταν κυρίως μέσα από εβδομαδιαίες αγορές, από τις οποίες οι πιο φημισμένες ήταν των Σερρών, κάθε Τρίτη, της Ηράκλειας, κάθε Παρασκευή, και του Σιδηροκάστρου, κάθε Σάββατο. Ακόμη, τις Κυριακές στήνονταν σε ορισμένα μικρά χωριά διάφορες αγορές περιορισμένης όμως και τοπικής σημασίας. Εκτός όμως από τις εβδομαδιαίες αγορές γίνονταν και ετήσιες εμποροπανηγύρεις, ενώ εκτός από τις αγορές του νομού υπήρχαν και οι αγορές των γύρω νομών, τις οποίες οι κάτοικοι επισκέπτονταν με σκοπό τη συναλλαγή, όπως π.χ. συνέβαινε στην περίπτωση των χωριών της περιοχής Ν. Ζίχνης με την εβδομαδιαία αγορά της Προσοτσάνης στη Δράμα.

Οι εμποροπανηγύρεις

Ο θεσμός στην περιοχή έχει μεγάλο ιστορικό βάθος. Ήδη από τα βυζαντινά χρόνια, έχουμε ενδείξεις για ύπαρξη σχετικής αγοράς στο χωριό Δοξόμπους¹⁵ (Μίρκυνος), κατά το 14ο αι., ενώ μαρτυρίες από την εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας μας πληροφορούν για την ύπαρξη στην περιοχή δύο εμποροπανηγύρεων, της Ζίχνης (16ος-17ος αι.)¹⁶ και των Σερρών (18ος αι.)¹⁷. Ακόμη το 19ο αι., όπως αναφέρει στις σημειώσεις του ο ταγματάρχης του Μηχανικού Νικόλαος Σχινάς, λειτουργούσαν στην ευρύτερη περιοχή (πρώην Σαντζάκι Σερρών – καζάς Νευροκοπίου) οι ετήσιες εμποροπανηγύρεις στο

¹³ Γ. Καφαντζίς, *Ιστορία της πόλεως Σερρών...*, ό.π., σ. 321-322, υποσημ. 286. Για τους σταθμούς στους εμπορικούς δρόμους βλ. Α. Mehlman, «Οι εμπορικοί δρόμοι στα Βαλκάνια κατά την Τουρκοκρατία», ό.π., σ. 384-385. Κ. Καρανάτσης, «Παρόδιοι σταθμοί και χερσαίες επικοινωνίες στον ορεινό χώρο. Ταξιδεύοντας το 19ο αιώνα», στο *Επικοινωνίες και μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, 1Α' Συμπόσιο Ιστορίας και Τέχνης, Κάστρο Μονεμβασίας 23-26 Ιουλίου 1998*, Αθήνα 2001, σ. 207-215.

¹⁴ Κ. Μπαιδέκερ, *Νέα Ελλάς*, Αθήνα 1913, σ. 115-123.

¹⁵ Α. Laiou, «Händler und Kaufleute auf dem Jahrmarkt», στο P. Guter, S. Dieter (επιμ.), *Fest und Alltag in Byzanz*, München 1990, σ. 62-63.

¹⁶ S. Faroqi, «The Early History of the Balkan Fairs», *Südost Forschungen*, 37 (1978), σ. 50-68.

¹⁷ Ι. Κολιόπουλος, «Διοικητικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις», στο Μ. Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1992, σ. 488.

Τερλίς¹⁸ (νυν Βαθύτοπο) κατά το μήνα Οκτώβριο και στο Νευροκόπι¹⁹ κατά το μήνα Αύγουστο. Αλλά ίσως να λειτουργούσαν και άλλες εμποροπανηγύρεις που όμως με την πάροδο του χρόνου έσβησαν, και σήμερα ζουν στην τοπική προφορική παράδοση ως αφηγήσεις και ως τοπωνύμια²⁰. Στα νεώτερα χρόνια ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων δε σταματά αλλά συνεχίζεται, σημειώνοντας μάλιστα, όπως φαίνεται μέσα από τις γραπτές πηγές (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, τοπικός τύπος και δημόσια έγγραφα), αύξηση στον αριθμό τους²¹.

Βρισκόμαστε πια στην περίοδο κατά την οποία τα νεοιδρυθέντα εθνικά κράτη με τα σύνορά τους αλλάζουν τα δρομολόγια των εμπορικών καρβανιών. Έτσι, παλιές εμποροπανηγύρεις παρακμάζουν και καινούργιες αναδύονται. Παράλληλα το ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα στην περίοδο μετά τη μικρασιατική καταστροφή, στρέφεται πλέον στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Αυτή την περίοδο καθιερώνονται στο νομό οι εμποροπανηγύρεις της Τζουμαγιάς, νυν Ηράκλειας (1911)²², της Σκοτούσσας (1921/1931)²³, των Κάτω Πορροϊών (1930)²⁴, των Σερρών (1935)²⁵ και του Σιδηροκάστρου

¹⁸ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας...*, ό.π., σ. 436-437 και 441. Βλ. Σ. Κουζούλης, *Η ιστορία του Βαθυτόπου Νομού Δράμας*, Δράμα 2004, σ. 76-78 και 80-81.

¹⁹ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας...*, ό.π., σ. 439.

²⁰ Απόηχος, ίσως, μιας τέτοιας εμποροπανηγύρης είναι η προφορική παράδοση την οποία κατέγραψα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας το καλοκαίρι του 2009 στην κοινότητα του Σφελινού, ένα χωριό δίπλα στη Ν. Ζίχνη, και η οποία αναφέρεται σε μια τοποθεσία με το χαρακτηριστικό τοπωνύμιο «Πανηγύρια». Εκεί, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, τα πολύ παλιά χρόνια γινόταν ένα πολύ μεγάλο πανηγύρι με αγοραπωλησίες ζώων. Ωστόσο, το θέμα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα.

²¹ Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Γιάννη Τσαρούχα, διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ.) στο νομό Σερρών, για την πολύτιμη αρωγή στην προσπάθειά μου να βρω και να καταγράψω το σχετικό υλικό. Επίσης ευχαριστίες οφείλω και στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών που μου παρείχε τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε να μελετήσω απερίσπαστα τον τοπικό τύπο για το σχετικό θέμα.

²² Διαβάτης, «Εντυπώσεις εκ Κάτω Τζουμαγιάς», *Μακεδονία*, 7 Σεπτεμβρίου 1911, σ. 1-2.

²³ Τη χρονολογία την παίρνουμε από το βιβλίο του Γ. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, ό.π., σ. 314. Στη λεζάντα μιας φωτογραφίας αναφέρει πως το στιγμιότυπο που παρουσιάζεται είναι από την εμποροπανήγυρη της Σκοτούσσας κατά το έτος 1921. Την επόμενη αναφορά για την εμποροπανήγυρη της Σκοτούσσας τη βρίσκουμε σε ανακοίνωση στις εφημερίδες, όπου η κοινότητα Σκοτούσσας ανακοινώνει την τέλεση, «όπως κατ' έτος», της εμποροπανήγυρης. [Ανακοίνωση], «Τετραήμερος μεγάλη εμπορική πανήγυρις Σκοτούσης (Πρόσνικ)», *Μακεδονία*, 08.09.1931, σ. 2. Τέλος στο πανηγύρι της Σκοτούσσας στο μεσοπόλεμο αναφέρεται και ο Ν.Η. Αναγνωστόπουλος στη μελέτη του, *Ο κάμπος των Σερρών*, Αθήνα, 1937, σ. 154, όπου θεωρεί πως είναι νεότερο της Ηράκλειας.

²⁴ Περί καθιέρωσης ετήσιας εμπορικής πανηγύρεως εν τη κοινότητι Κάτω Πορροϊών», Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.) 229/5-7-1930, τεύχ. Α'.

²⁵ Περί τελέσεως ετήσιας εμποροπανηγύρεως εν τη πόλει Σερρών», Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.) 404/13-9-1935, τεύχ. Α'. Η εμποροπανήγυρη είναι οκταήμερη και καθιερώνεται με Προεδρικό Διάταγμα που το υπογράφει ο Ζάμης. Ορίζει δε «όπως εν τη πόλει Σερρών τελείται από 6-13 Σεπτεμβρίου ετησία εμποροπανήγυρις και εν τη θέσει Μέρας.» (Παράρτημα).



(1937)²⁶. Εκτός όμως από αυτές τις εμποροπανηγύρεις, υπάρχουν και ορισμένα πανηγύρια που φέρουν τον τίτλο της εμποροπανηγύρης χωρίς ωστόσο να είναι, όσο μπορούμε να γνωρίζουμε, επίσημα θεσπισμένα και χωρίς να έχουμε σχετικές πληροφορίες εάν γίνονταν σε αυτά εμπορικές συναλλαγές και σε τι έκταση. Τέτοια είναι τα πανηγύρια της Νιγρίτας²⁷ και της Πρώτης²⁸, για τα οποία αντλούμε πληροφορίες από τον τοπικό τύπο της εποχής εκείνης. Τα πανηγύρια αυτά, οργανωμένα από την εκκλησιαστική επιτροπή της τοπικής εκκλησίας που γιορτάζει, λειτουργούν ακόμη και σήμερα συγκεντρώνοντας με την ευκαιρία της γιορτής πλήθος εμπόρων. Επίσης η προφορική ιστορία μας διασώζει και πολλές άλλες μικρότερες, που λειτουργούσαν στη νεότερη περίοδο²⁹.

Η δημιουργία των σεραϊκών εμποροπανηγύρεων ήταν συνθήως κατάληξη σχετικού αιτήματος προς την ανώτατη διοίκηση από την ίδια την κοινότητα που φιλοδοξούσε να οργανώσει αγορά. Η ίδρυση μιας εμποροπανηγύρης θεσπιζόταν με διάταγμα που δημοσιευόταν στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Με δεδομένη τη πελατειακή δομή της οργάνωσης του ελληνικού κράτους³⁰ μπορούμε να πιθανολογήσουμε για ανάπτυξη ανάλογων πελατειακών σχέσεων στην περιοχή των Σερρών με απώτερο σκοπό την ίδρυση μιας εμποροπανηγύρης. Άλλωστε κάτι ανάλογο έγινε στο παρελθόν σε αντίστοιχες περιπτώσεις άλλων εμποροπανηγύρεων³¹.

²⁶ «Περί τελέσεως ετησίας εμποροζωοπανηγύρεως εν τη κοινότητι Σιδηροκάστρου», Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.) 368/21-9-1937, τεύχ. Α΄.

²⁷ Από την μέχρι τώρα έρευνα η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία που έχουμε για το πανηγύρι εντοπίζεται το έτος 1923 από ανακοίνωση της εκκλησιαστικής επιτροπής του Αγίου Αθανασίου. [Ανακοίνωση], «Πανηγύρις Νιγρίτης», *Μακεδονία*, 1923, σ. 3. Διάφορες προφορικές μαρτυρίες ανάγουν το συγκεκριμένο πανηγύρι σε παλαιότερα χρόνια. Σχετικά βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, Μ.Δ. Δημάκη, «Το πανηγύρι του αγίου Αθανασίου στη Νιγρίτα. Η θρησκευτική συμπεριφορά ως προσδιοριστικός παράγοντας τοπικής ταυτότητας», στο *Η Νιγρίτα – Η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Νιγρίτα 17-20 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 81-119.

²⁸ [Ανακοίνωση], «Κοινότης Πρώτη. Εμπορική πανήγυρις», *Μακεδονία*, 22 Απριλίου 1927, σ. 3. Από την ανακοίνωση που δημοσιεύεται στην εφημερίδα μαθαίνουμε πως πρόκειται για το πανηγύρι που γίνεται την ημέρα του αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) και διαρκεί τρεις ημέρες. Στο συγκεκριμένο πανηγύρι μάλιστα επρόκειτο να χοροστατήσει ο μητροπολίτης Ζιχνών, Αλέξανδρος.

²⁹ Τέτοιες υπήρχαν στο Ποντισμένο, στην Κοίμηση, αλλά και αλλού. Όπως μάλιστα ισχυρίζονται οι κάτοικοι, οι εμποροπανηγύρεις αυτές διεξάγονταν από παλιά. Όμως για αυτή την κατηγορία των πανηγυριών δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες ώστε να μπορέσουμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα. Σχετικά βλ. Γυμνάσιο Κοίμησης Σερρών, *Εμποροπανηγύρεις και πανηγύρια στην ευρύτερη περιοχή του Σχολείου μας*, Κοίμηση, 2001.

³⁰ Γ. Γκιζέλης, *Το πελατειακό σύστημα, η ελληνική γραφειοκρατία και οι παράγοντες διαμόρφωσης της ελληνικής ιδιαιτερότητας*, Αθήνα 2009.

³¹ Αναφερόμενος ο Δημήτριος Λύρας στις εμποροπανηγύρεις Στυμφαλίας και Φενεού στην Κόρινθο γράφει πως «πρέπει να σημειωθεί ότι η συμπερίληψη των δύο αυτών περιοχών σ' εκείνες



Με τον τρόπο αυτό οι οργανωτές φιλοδοξούσαν να καταστήσουν την κοινότητά τους οικονομικό κέντρο της περιφέρειας και συνάμα να αποκομίσουν οφέλη από αυτό το γεγονός. Μετά την ίδρυση κάθε μία από τις εμποροπανηγύρεις ακολουθεί τη δική της σταδιοδρομία, άλλοτε επιτυχημένη και άλλοτε όχι. Έτσι, ο χρόνος ζωής τους ποικίλει. Ορισμένων η διάρκεια ζωής είναι σύντομη, όπως ήταν αυτή των Κάτω Πορροίων, ενώ άλλες συνεχίζουν να λειτουργούν και μάλιστα επιβιώνουν μέχρι σήμερα (Ηράκλεια, Σκοτούσσα κ.ά.).

Οι ημέρες διάρκειας των εμποροπανηγύρεων δεν ήταν ίδιες για όλες. Υπήρχαν διάφορες παραλλαγές ανάλογα τη δυναμικότητα των πανηγυριών, η οποία με τη σειρά της εξαρτιόταν από διάφορους παράγοντες όπως π.χ. η ικανότητα των πανηγυριών να προσελκύουν επισκέπτες και προσκυνητές, η θέση τους μέσα στο δίκτυο των αγορών που ακολουθούσαν οι έμποροι κ.ά. Μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η διάρκεια μιας εμποροπανηγύρης στην περιοχή των Σερρών κυμαινόταν από τρεις έως οκτώ ημέρες. Γνωρίζουμε πως η ετήσια εμποροπανήγυρη των Σερρών διαρκούσε οκτώ ημέρες (6 έως 13 Σεπτεμβρίου). Για το εμπορικό πανηγύρι της Ηράκλειας έχουμε πληροφορίες που μας δηλώνουν πως στο ξεκίνημά του διαρκούσε από τρεις έως τέσσερις ή αργότερα και πέντε ημέρες. Το αντίστοιχο της Σκοτούσσας λειτουργούσε για τέσσερις ημέρες, από 8 έως 11 Σεπτεμβρίου. Το πανηγύρι των Κάτω Πορροίων έφτανε και αυτό τις τέσσερις ημέρες (20 έως 23 Αυγούστου), ενώ αντίστοιχα το πανηγύρι του Σιδηροκάστρου, για το οποίο δεν έχουμε άλλες πληροφορίες από την προπολεμική περίοδο, διαρκούσε τρεις ημέρες (31 Αυγούστου έως 2 Σεπτεμβρίου). Το πανηγύρι της Πρώτης κρατούσε τρεις ημέρες και τελούνταν την εορτή του αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου). Τέλος, το πανηγύρι της Νιγρίτας εορταζόταν στη γιορτή του αγίου Αθανασίου, το μήνα Μάιο, και υποθέτουμε πως διαρκούσε τις ίδιες μέρες με το πανηγύρι της Πρώτης.

Αλλά και μετά την ίδρυση μιας εμποροπανηγύρης η διάρκειά της δεν παρέμενε πάντα σταθερή. Άλλαζε με την πάροδο του χρόνου ανάλογα με την επιτυχημένη ή όχι πορεία της. Κάποτε, ακόμη και ο χρόνος έναρξης ή λήξης του πανηγυριού άλλαζε με τον καιρό, καθώς συχνά αυτός επηρεαζόταν από διάφορους εξωτερικούς παράγοντες.

Για εκείνα τα πανηγύρια που δεν μετατίθεται η ημερομηνία τέλεσής τους μπορούμε να υποστηρίξουμε πως προφανώς αυτά ταυτίζονταν με κάποια θρησκευτική γιορτή, γεγονός το οποίο λειτουργούσε δεσμευτικά και παράλληλα δυσκόλευε την όποια χρονολογική τους μετακίνηση. Για τις υπόλοιπες εμποροπανηγύρεις, τις ανεξάρτητες από κάποιο αγκυροβολημένο στο χρόνο εορ-

που θα φιλοξενούσαν ετήσια πανηγύρια, οφειλόταν στη μέριμνα και την αποφασιστική συμβολή του τότε βουλευτού Κορινθίας του κόμματος της ελιάς (Τρικούπικό κόμμα) και γιατρού Γεωργίου Πετρούλια από τη Γκούρα, που είχε παλιότερα διατελέσει και δήμαρχος Φενεού». Δ.Ν. Λύρας, «Οι εμποροπανηγύρεις Στυμφαλίας και Φενεού», ό.π., σ. 141.

ταστικό γεγονός, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε πως οι αλλαγές αυτές δεν είναι τίποτε άλλο παρά προσπάθειες, πετυχημένες ή όχι, προκειμένου αυτές είτε να προσαρμοστούν όσο το δυνατόν καλύτερα στην υπάρχουσα αλυσίδα των αγορών είτε να αποφύγουν πιθανώς τον ισχυρό ανταγωνισμό από άλλες εμποροπανηγύρεις που τελούνταν την ίδια χρονική περίοδο. Άλλωστε ο ανταγωνισμός είναι αυτός που, σε συνδυασμό με άλλους εξωτερικούς παράγοντες, οδήγησε ορισμένες εμποροπανηγύρεις στην παρακμή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του πανηγυριού των Κάτω Πορροίων. Τοποθετημένο χρονικά ανάμεσα στα μεγάλα εμπορικά πανηγύρια της Ηράκλειας και της Σκοτούσας δεν άντεξε στον ανταγωνισμό και, όπως προκύπτει από την προφορική παράδοση, λίγα χρόνια μετά την ίδρυσή του έσβησε.

Σε παρόμοιες αιτίες μπορούμε να αποδώσουμε τις συνεχείς αλλαγές στις ημερομηνίες τελέσεως του πανηγυριού των Σερρών, οι οποίες εκφράζουν μια αμηχανία απέναντι στον ανταγωνισμό. Η εμποροπανήγυρη των Σερρών προσπαθώντας να βρει ζωτικό χώρο μέσα στην αλυσίδα των πανηγυριών που τελούνταν στο νομό και έχοντας να αντιμετωπίσει σε πλήρη ανάπτυξη τις εμποροπανηγύρεις της Ηράκλειας και της Σκοτούσας αλλά και τις εμποροπανηγύρεις των γύρω νομών, αλλάζει διαδοχικά ημερομηνίες τελέσεως.

Αν και η εμποροπανήγυρη ήταν ένας κατεξοχήν οικονομικός θεσμός, όπου το ύψος των συναλλαγών ήταν πολύ μεγάλο σε σχέση με τις εβδομαδιαίες αγορές, ωστόσο δεν ήταν αμιγώς οικονομικός. Να το πούμε αλλιώς, το εμπορικό πανηγύρι μπορεί να θεωρηθεί αγορά, αλλά δεν ισχύει και το αντίστροφο, η αγορά δεν ταυτίζεται με την εμποροπανήγυρη. Η εμποροπανήγυρη είναι κάτι παραπάνω από αγορά, όπως υπονοεί και το δεύτερο συνθετικό της λέξης. Έχει την καταγωγή της σε στιγμές ανάπαυσης και γιορτής. Αυτό το τελευταίο, η λαϊκή γιορτή με τη συχνή αναστάτωση που επιφέρει, αποτελεί και το διακριτικό της γνώρισμα, η ειδοποιός διαφορά από την καθαυτή αγορά, όπως είναι π.χ. το εβδομαδιαίο παζάρι³². Γενικά στην ιστορία του θεσμού διαπιστώνουμε μια στενή και αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στη γιορτή και στην αγορά. Πολλές φορές μάλιστα μια θρησκευτική γιορτή, με τη συγκέντρωση πλήθους ανθρώ-

³² Γράφει σχετικά ο Braudel: «Η εμποροπανήγυρη είναι θόρυβος, φασαρία, βαβούρα, λαϊκή χαρά, ο κόσμος ανάποδα, αταξία και συχνά ταραχές». F. Braudel, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος – 18ος αιώνας)*, ό.π., σ. 88. Ένα παράδειγμα αυτού του ιδιαίτερου κλίματος που παρατηρείται στις εμποροπανηγύρεις μας μεταφέρει ο Κορίνθιος δάσκαλος Βασίλειος Σαρλής από την εμποροζωοπανήγυρη του Φενεού της Κορίνθου: «Εκεί στην εμποροπανήγυρη παρατηρεί κανείς το συνταίριασμα δουλειάς και διασκέδασης. Γλεντούν και χαίρονται μικροί και μεγάλοι, άρχοντες και παρακατιανοί, ασιδες και αφελείς, εκεί και οι χωρατατζήδες που πουλούν τα ευφρολογήματά τους, εκεί πουλιέται το καλό και τ' ακριβό, αλλά και το σκάρτο, το φτηνό, “η φτήνια τρώει τον παρά”, όλα καλοδεχούμενα για ξεπούλημα». Β.Π. Σαρλής, *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας (Καταγραφή 1962-2000)* [επιμ. Α. Πολυμέρου-Καμηλάκη], Αθήνα 2003, σ. 159.

πων σε αυτήν, αποτέλεσε πρώτης τάξεως ευκαιρία για συναλλαγές, ενώ πάλι την ύπαρξη μιας αγοράς καθιέρωσε η εκ των υστέρων ίδρυση μιας εκκλησίας.

Για τα πιο μεγάλα και γνωστά προπολεμικά σερραϊκά εμπορικά πανηγύρια (Ηράκλειας, Σερρών) δεν έχουμε μέχρι τώρα σαφείς αναφορές που να μαρτυρούν τη σύνδεσή τους με κάποια θρησκευτική γιορτή την εποχή του μεσοπολέμου. Από την άλλη μεριά, δεν απουσιάζουν εντελώς αυτά που είναι ταυτισμένα με κάποια θρησκευτική γιορτή, όπως είναι το πανηγύρι της Σκοτούσσας (Γέννηση της Θεοτόκου – 8 Σεπτεμβρίου).

Απαραίτητο συμπλήρωμα, ιδιαίτερα στις εμποροπανηγύρεις που συνδέονταν με θρησκευτικές γιορτές, ήταν η διασκέδαση καθώς σε αυτές δινόταν η ευκαιρία στους χωρικούς να διασκεδάσουν στα πρόχειρα εγκατεστημένα υπαίθρια κέντρα³³. Παράλληλα γίνονταν και διάφοροι αθλητικοί αγώνες με έπαθλα. Πρόκειται για ένα συνηθισμένο φαινόμενο το οποίο συναντούμε και σε άλλες εμποροπανηγύρεις, όπως π.χ. στην εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων της Θεσσαλίας όπου μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα διεξάγονταν ιππικοί και παλαιστικοί αγώνες³⁴. Γενικά η επίδειξη αθλητικών προσόντων και εξαιρετικών ικανοτήτων με διάφορες αφορμές, κυρίως γιορτές, φαίνεται πως συνηθίζονταν στην περίοδο που εξετάζουμε, 19ος-20ός αιώνας, και αποτελούσε μια από τις κύριες μορφές διασκέδασης των κατοίκων σε ολόκληρη σχεδόν την περιφέρεια των Σερρών.

Ενδείξεις για αθλητικούς αγώνες στις εμποροπανηγύρεις έχουμε από ένα δημοσίευμα εφημερίδας για την Τζουμαγιά, το έτος 1911, στο οποίο αναφέρεται η διοργάνωση ιπποδρομικών αγώνων. Άλλωστε επί οθωμανικής περιόδου και μέχρι το 1914 η περιοχή της Ηράκλειας ήταν σημαντικό κέντρο ιπποπαγωγής και το ίδιο το τουρκικό κράτος διατηρούσε εκεί προς αναπαραγωγή άλογα αραβικής φυλής³⁵. Ωστόσο αν και η σχετική πληροφορία περί ιπποδρομιών παρατίθεται στο δημοσίευμα αμέσως μετά την αναφορά στο εμπορικό πανηγύρι της κοινότητας, εν τούτοις δεν είναι σαφής η σύνδεση των αγώνων αυτών με το πανηγύρι. Αντίθετα ρητή αναφορά για τέλεση αθλητικών αγώνων σε πανηγύρι με θέσπιση σχετικών βραβείων έχουμε, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, από το πανηγύρι της Νιγρίτας το 1923 και από το πανηγύρι της Σκοτούσσας το 1931.

Οι κυρίως αγώνες που γίνονταν ήταν οι παλαιστικοί. Πρόκειται για αγώνες οι οποίοι τελούνται ακόμη και σήμερα και επιχωριάζουν ιδίως στη Μακεδονία

³³ «Κατά τας τρεις ημέρας της εμποροπανηγύρεως, πλην των εμπορικών συναλλαγών, δίδεται εις τους χωρικούς ευκαιρία διασκεδάσεως εις τα υπαίθρια και προχείρως διά την περίστασιν οργανούμενα κέντρα διασκεδάσεως». Ν. Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, ό.π., σ. 154.

³⁴ Π.Ι. Καμηλάκης, «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων. Ιστορική εξέλιξη - εθνογραφική θεώρηση», ό.π., σ. 125-127.

³⁵ Ν.Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, ό.π., σ. 138.



και Θράκη. Οι αθλητές ημίγυμνοι, αλειμμένοι με λάδι και φορώντας δερμάτινες περισκελίδες («κι(ου)σπέτια»), αγωνίζονταν στη λεγόμενη «ελευθέρα πάλη», ένα είδος ελληνορωμαϊκής πάλης. Τα βραβεία ήταν μεγάλα για την εποχή εκείνη και συνήθως σε είδος. Για παράδειγμα στη Νιγρίτα η διοργανώτρια εκκλησιαστική επιτροπή του ναού, ο οποίος γιόρταζε, σε δημοσίευμά της στον τύπο όριζε ως έπαθλο για το νικητή της πάλης ένα βουβάλι³⁶. Λίγα χρόνια αργότερα πάλι στο ίδιο πανηγύρι της Νιγρίτας βρίσκουμε να διοργανώνονται αθλητικοί αγώνες με περισσότερο εμπλουτισμένο πρόγραμμα, ένδειξη, ίσως, και της απήχησης που είχε το πανηγύρι. Διαβάζουμε σε σχετική ανακοίνωση στον τύπο πως: «η τακτικά γινομένη εν τη Συνοικία Αγίου Αθανασίου Εμποροπανήγυρις μετά αγώνων θα γίνη προφανώς. Δώρα: 1) Μεγάλη Πάλη (ταύρος) 2) Δευτερεύουσα Πάλη (κρίος), 3) Μικρά Πάλη (αρνί), 4) Ιπποδρόμιον (αρνί), 5) Δρόμος Πεζών (ερίφιον), 6) Λιθοβολία (ερίφιον) 7) Άλμα Τριπλούν (ερίφιον). (Επιτροπή Αγίου Αθανασίου)»³⁷. Αντίστοιχα στο πανηγύρι της Σκοτούσας στους αθλητικούς αγώνες περιλαμβάνεται η ιπποδρομία, ο δρόμος αντοχής, η πάλη αλλά και η ποδηλατοδρομία³⁸. Ο εμπλουτισμός του πανηγυριού με νέα αθλήματα δείχνει πως το πανηγύρι εισέρχεται σε μια νέα περίοδο, η οποία θα αποκρυσταλλωθεί αργότερα, κατά την οποία ο αθλητισμός αρχίζει να θεσμοποιείται και παράλληλα νέες κοινωνικές και πολιτισμικές παράμετροι υπεισέρχονται στην οργάνωσή του³⁹. Συγκρίνοντας το είδος των δώρων που δινόταν σε κάθε άθλημα μπορούμε να αντιληφθούμε και την ιδιαίτερη σημασία που έδινε η τοπική κοινωνία στο άθλημα της πάλης.

Καταλαβαίνουμε βέβαια πως ένα τέτοιο πολυσύνθετο γεγονός απαιτούσε μια οργανωτική αρχή. Την οργάνωση ενός πανηγυριού την αναλάμβανε συνήθως η κοινοτική αρχή, στην οποία υπαγόταν το πανηγύρι. Ήταν αυτή που όριζε το χώρο και φρόντιζε για τη γνωστοποίηση του γεγονότος μέσω ανακοινώσεων στις εφημερίδες και προσκλήσεων στις κοινότητες της ευρύτερης περιφέρειας. Ακόμη ήταν αυτή που φρόντιζε για τη σωστή και ασφαλή διεξαγωγή του πανηγυριού αλλά και των παράπλευρων εκδηλώσεων που το συνόδευαν, όπως ήταν

³⁶ [Ανόνημος], «Πανήγυρις Νιγρίτης», *Μακεδονία*, 4 Μαΐου 1923, σ. 3.

³⁷ [Ανόνημος], «Πανήγυρις Νιγρίτης», *Μακεδονία*, 23 Απριλίου 1927, σ. 3. Για μια περιγραφή των αγώνων πάλης του μεσοπολέμου στο πανηγύρι του αγίου Θωμά στη Νιγρίτα βλ. Β. Γανώσης, «Αγώνες», *Λαογραφία*, 7 (1921), σ. 220-221. Επίσης για το πανηγύρι του αγίου Αθανασίου της Νιγρίτας βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, Μ.Δ. Δημάκη, «Το πανηγύρι του αγίου Αθανασίου στη Νιγρίτα. Η θρησκευτική συμπεριφορά ως προσδιοριστικός παράγοντας τοπικής ταυτότητας», στο *Η Νιγρίτα – Η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας*, ό.π., σ. 81-119.

³⁸ Τα έπαθλα και εδώ ήταν σε είδος. Συγκεκριμένα για τους πρώτους σε κάθε άθλημα το έπαθλο ήταν ένα αρνί. Ειδικά για το άθλημα της πάλης τα έπαθλα ήταν: «Ο πρώτος νικητής λαμβάνει ως δώρον ένα μόσχον, ο δεύτερος ένα κρίον και ο τρίτος ένα αρνί». [Ανακοίνωση], «Τετραήμερος μεγάλη εμπορική πανήγυρις Σκοτούσης (Πρόσνικ)», *Μακεδονία*, 08.09.1931, σ. 2.

³⁹ Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα 1977.



οι αθλητικοί αγώνες. Εάν ωστόσο δεχτούμε τα πανηγύρια της Νιγρίτας και της Πρώτης ως εμπορικά πανηγύρια, τότε θα πρέπει να πούμε ότι οι οργανωτές στα εμπορικά πανηγύρια δεν ήταν πάντοτε οι δημοτικοί άρχοντες. Κεντρική θέση σε ορισμένα από αυτά είχε η τοπική εκκλησία. Κι αυτό γιατί γνωρίζουμε ότι στα αναφερόμενα πιο πάνω πανηγύρια την όλη οργάνωση των εκδηλώσεων τη διαχειριζόταν η εκκλησιαστική επιτροπή του ναού, ο οποίος γιόρταζε, με αντίστοιχα οφέλη προς την τοπική εκκλησία. Μάλιστα σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να υποθέσουμε πως το ενοίκιο για την κατάληψη του χώρου της αγοράς θα το κατέβαλαν οι έμποροι στην εκκλησιαστική επιτροπή. Άλλωστε πρόκειται για μια συνθήκη που υπάρχει ακόμη και σήμερα σε ορισμένα θρησκευτικο-εμπορικά πανηγύρια που γίνονται στην ενδοχώρα.

Ωστόσο αξίζει να δούμε πώς οι παραπάνω γενικές επιστημάνσεις παίρνουν πιο εξειδικευμένη μορφή σε συγκεκριμένα πανηγύρια της περιοχής.

Η περίοδος του μεσοπολέμου

Ένα από τα πιο μεγάλα πανηγύρια της περιόδου που εξετάζουμε είναι το πανηγύρι της τότε επονομαζόμενης Τζουμαγιάς. Από τις μαρτυρίες που έχουμε γνωρίζουμε πως ήταν από τις παλαιότερες επίσημα θεσπισμένες εμποροπανηγύρεις στο νομό Σερρών. Η Κάτω Τζουμαγιά ήταν ήδη από το 19ο αιώνα μια από τις πιο ακμαίες εμπορικές κωμοπόλεις των Σερρών⁴⁰. Το παζάρι της, το οποίο γινόταν κάθε Παρασκευή, συγκέντρωνε όλα τα είδη που παρήγαγε ο σερραϊκός κάμπος, ενώ έφερνε και προϊόντα από τη Θεσσαλονίκη⁴¹. Εκεί μπορούσε να βρει κανείς δημητριακά, βαμβάκι, ρύζι, σουσάμι, φρέσκα ή παστά ποταμίσια ψάρια, κερύ, μέλι, φρούτα όλων των ειδών, αναψυκτικά, σερμπέτια, χαλβάδες κ.ά. Ακόμη πωλούνταν προϊόντα από την ντόπια βιοτεχνική παραγωγή, όπως κιλίμια, κάπες, υφάσματα, μαλλιά αλλά και δέρματα, κατεργασμένα ή ακατέργαστα, από διάφορα ζώα (πρόβατα, γίδια, αρκούδες, λύκους, αλεπούδες κ.ά.)⁴².

Η κατάσταση αυτή επεκράτησε ως ένα βαθμό και τα επόμενα χρόνια. Γράφει σχετικά ο Μακεδνός Αμύντωρ (ψευδώνυμο του Στέφανου Δραγούμη) το 1908: «*Ενταύθα διενεργείται το μεγαλύτερον εμπόριον των προϊόντων της πεδιάδος, συγκεντρουμένων εις την αγοράν αυτής. Τα σιτηρά, ο βάμβαξ, η μέταξα,*

⁴⁰ Γ. Καφταντζής, «Η ιστορία της Ηράκλειας νομού Σερρών», στο Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Ι. Η ιστορία της Ηράκλειας νομού Σερρών. ΙΙ. Λαογραφικά Ηράκλειας*, Σέρρες 1973, σ. 9 – 248. Γ.Ι. Τζεμαϊλας, «Συμβολή εις την ιστορίαν της Ηράκλειας (Κάτω Τζουμαγιάς) νομού Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά*, 6 (1973), σ. 105-167. Κ.Θ. Ασλανίδης, *Ιστορικά διάσπαρατα της Ηράκλειας*, Σέρρες 1997.

⁴¹ Φαίδων [ψευδώνυμο], «Η μεγάλη εμπορική πανήγυρις κάτω Δζουμαγιάς και το μέλλον αυτής», *Μακεδονία*, 19 Ιουλίου 1912, σ. 1.

⁴² Γ. Καφταντζής, «Η ιστορία της Ηράκλειας νομού Σερρών», ό.π., σ. 27.

το όπιον, ο σήσαμος και τόσα άλλα παράγουσιν αρκετήν εμπορικὴν κίνησιν· η αγορά των προβάτων, αιγών, βοών, ίππων και των τοιούτων είναι ονομαστή, τροφοδοτουμένων εντεύθεν πλείστων πόλεων της Ανατολικῆς Μακεδονίας και εν μέρει και αυτής της Θεσσαλονίκης· αι δε προμήθειαι εντεύθεν ορνίθων και των τοιούτων, ιδίως δε ωών είναι σημαντικάί. Αλλά και βιομηχανία ήρχισεν αναπτυσσομένη ενταύθα δια της κατασκευῆς σαρώθρων, ψαθών, τσιουραπίων, κελιμίων και παρομοίων άλλων κατά χιλιάδας στελλομένων προς την Θεσσαλονίκην, Σερβίαν και Αδριανούπολιν»⁴³.

Κάποια στιγμή η οικονομική ζωή της Τζουμαγιάς άρχισε να μαραζώνει όταν νέοι δρόμοι και γέφυρες άρχισαν να αναδιατάσσουν τους παλαιούς εμπορικούς δρόμους και τα αντίστοιχα εμπορικά δίκτυα. Όμως διάφορες θεσμικές ενέργειες επανέφεραν την ισορροπία στην περιοχή. Όπως διαβάζουμε στον τοπικό τύπο⁴⁴, επί διοικήσεως του Αλβανού στην καταγωγή Οσμάν Νουρή Μπέη διορισμένου μουδίρη της Κάτω Τζουμαγιάς, η περιοχή απέκτησε Τηλεγραφείο, Ταχυδρομείο, καθώς επίσης πόσιμο νερό από αρτεσιανό φρέαρ. Παρόμοια, άνθηση γνώριζε ξανά την εποχή εκείνη η οικονομία της καθώς, πάλι σύμφωνα με τον τοπικό τύπο, η Τζουμαγιά είχε «ζωηρότατον εμπόριον εξαγωγῆς μεν 800 βαγονίων, εισαγωγῆς δε 200 τοιούτων»⁴⁵. Σύμφωνα με τον Ν.Η. Αναγνωστόπουλο, στα χρόνια του μεσοπολέμου η Ηράκλεια θεωρούνταν το κέντρο του εξαγωγικού εμπορίου όλων των προϊόντων του σερραϊκού κάμπου, ακολουθώντας μια μακρά παράδοση από την οθωμανική περίοδο⁴⁶.

Το πανηγύρι της Τζουμαγιάς καθιερώθηκε το 1911, επί των ημερών του μουδίρη, τον οποίο προαναφέραμε, αφού εξασφαλίστηκε πρώτα άδεια από τις ανώτατες αρχές· μια πρακτική που συνεχίστηκε και από το ελληνικό κράτος για τις καινούργιες εμποροπανηγύρεις. Σύμφωνα με την τοπική προφορική παράδοση, το πανηγύρι γινόταν στην περιοχή *Τσάι*, μια σκιερή και δροσερή περιοχή λίγο έξω από την Τζουμαγιά με πολλά δένδρα και με πόσιμο νερό από πηγή για τις ανάγκες των εμπόρων και των επισκεπτών. Το πανηγύρι συνοδευόταν και από ζωοπανηγυρη. Η νευραλγική θέση της περιοχής στον κάμπο των Σερρών και το υφιστάμενο εκείνη την εποχή δίκτυο επικοινωνίας και συγκοινωνίας⁴⁷ συνέτειναν στην καθιέρωση του πανηγυριού της.

Το πανηγύρι ως θεσμός στη συγκεκριμένη εποχή ήταν ένας σημαντικός παράγοντας ανάπτυξης. Συνέβαλε στην ενίσχυση της οικονομίας αλλά και

⁴³ Μακεδόνος Αμύντωρ [ψευδώνυμο], «Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή - Τζουμαγιά», *Μακεδονικό Ημερολόγιο*, 1908, όπως παρατίθεται στο Β.Ι. Τζανακάρης, *Εικονογραφημένη Ιστορία Σερρών*, τόμ. Α΄, Σέρρες, 1991, σ. 208-209.

⁴⁴ Διαβάτης, «Εντυπώσεις εκ Κάτω Τζουμαγιάς», *Μακεδονία*, 7 Σεπτεμβρίου 1911, σ. 1-2.

⁴⁵ Διαβάτης, ό. π., σ. 1.

⁴⁶ Ν.Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, ό.π., σ. 62.

⁴⁷ Γ. Καφταντζής, «Η ιστορία της Ηράκλειας νομού Σερρών», ό.π., σ. 24-26.

στην εξυπηρέτηση των γύρω χωριών εξασφαλίζοντας τα ζώα και τα προϊόντα που είχαν ανάγκη για τις γεωργικές τους δουλειές και για το σπίτι τους. Επίσης μια πετυχημένη εμποροπανήγυρη ενίσχυε το κύρος της κοινότητας που τη φιλοξενούσε καθώς και αυτών που τη διοικούσαν.

Ήταν φυσικό λοιπόν οι τοπικοί άρχοντες να δίνουν ιδιαίτερη σημασία τόσο στην οργάνωση του πανηγυριού όσο και στην εξασφάλιση ιδανικών συνθηκών για τις συναλλαγές των εμπόρων αλλά και των χωρικών που συνέρρεαν από τις γύρω περιοχές. Για το σκοπό αυτό προέβαιναν κάθε χρόνο σε ανακοινώσεις στον τοπικό Τύπο ή έστελναν ανάλογες ανακοινώσεις σε Δημάρχους και Προέδρους κοινοτήτων γνωστοποιώντας την τέλεση του πανηγυριού και προεξοφλώντας σε αυτές την επιτυχία του. Πρόκειται βέβαια για μια πρακτική που τη συναντάμε σε κάθε εμπορικό πανηγύρι της εποχής εκείνης.

Στο κλίμα του πανηγυριού, στο έτος 1912, μας μεταφέρει σχετική ανακοίνωση/πρόσκληση του δήμου προς τους εμπόρους, ίσως με μια κάποια υπερβολή, η οποία διακρίνει συνήθως τα κείμενα αυτού του είδους, δημοσιευμένη στον τοπικό τύπο: «*Φέρεται εις γνώσιν του εμπορικού κόσμου, ότι η επιτυχία υπό της οποίας εστέφθη η πέρυσι καθιερωθείσα υψηλή Κυβερνητική αδεία, εμπορική πανήγυρις της ημετέρας πόλεως, διαρκούσα από 4^{ης} μέχρι της 8^{ης} Ιουλίου, μας ενισχύει τας ελπίδας, ότι και εφέτος θα διεξαχθή ζωνηρά και εν ευρύτερα κλίμακα. Λαμβανομένων υπ' όψιν ότι ενταύθα υπάρχουν, ταχυδρομείον, τηλεγραφείον, ασφάλεια, συγκοινωνία ευκολωτάτη όσον αφορά την μετακόμισιν των εμπορευμάτων, εις τους μίαν περίπου ώρα απέχοντα σταθμούς Δεμήρ Ισάρ και Πρόσνικ, της Γραμμής Θεσσαλονίκης Δεδέ Αγάτς, φθάνει τις μέχρι του σημείου να πιστεύη ότι δεν θα θελήση ουδείς να τω διαφύγη η μοναδική ευκαιρία του προσπορισμού ή της εκποιήσεως οιασδήποτε εμπορευμάτων εις τιμάς απιστέτως ικανοποιητικάς. Κάτω Δζιουμαγιά τη 4 Ιουνίου. Εκ του γραφείου του Δημαρχείου*»⁴⁸.

Παρομοίως σε σχετική ανακοίνωση στον τοπικό Τύπο, το έτος 1923, η οποία υπογράφεται από τον πρόεδρο της κοινότητας, αναφέρεται πως: «*η μεγάλη επιτυχία ην εσημείωσεν η Πανήγυρις κατά τα προηγούμενα έτη δια της εισροής πολλών ζώων εκ τε της περιφερείας και των μεμακρυσμένων νομών της Ελλάδος ως και δια της επισκέψεως πολλών εμπόρων, εγγυάται και την εφετεινήν τοιαύτην. Προς τούτο η Κοινότης δεν θα φεισθή μέτρων όπως καταστήση άνετον την διαμονήν των επισκεπτών. Παρ' όλην την καταστροφήν της η Τζουμαγιά διαθέτει ουκ' ολίγα άνετα και καθαρά ξενοδοχεία ύπνου και φαγητού*»⁴⁹.

Αναλόγου περιεχομένου ανακοινώσεις καταχωρούνται στον Τύπο και για

⁴⁸ [Ανακοίνωση], «Εμπορ. Πανήγυρις εν Κάτω Τζιουμαγιά», *Μακεδονία*, 28 Ιουνίου, 1912, σ. 3.

⁴⁹ [Ανακοίνωση], «Μεγάλη εμπορική πανήγυρις ζώων (κερασφόρων και μη) Κάτω Τζιουμαγιάς», *Μακεδονία*, 10 Ιουλίου 1923, σ. 3.

τα άλλα σερραϊκά πανηγύρια όπως π.χ. για το πανηγύρι των Πορροΐων: «*Δημοσιευθέντος τους σχετικού Διατάγματος περί της καθιερώσεως τετραήμερου εμπορικής πανηγύρεως εν Κάτω Πορροΐοις καθίσταται γνωστόν εις τους πάσης φύσεως εμπόρους ότι η πανήγυρις άρχεται την 29^η τρέχ. και λήγει το εσπέρας της 1^{ης} Σ/βρίου. Υπό της τοπικής αρχής θέλει παρασχεθή πάσα ευκολία εις τον συναλλασσόμενον κόσμον, ελήφθησαν δε υπ' αυτής πάντα τα ενδεικνύόμενα μέτρα δια την ασφαλή επιτυχίαν της πανηγύρεως και άνέτου διαμονής των επισκεπτών. Η τοποθεσία, το νερό άφθονο και κρύο, η ευρύχωρος πλατεία κ.λπ. εγγυώνται δια τ' ανωτέρω*»⁵⁰.

Η εγκαθίδρυση ενός αισθήματος ασφάλειας και άνετης διαβίωσης που προσπαθούν να δημιουργήσουν οι δημοσιευμένες ανακοινώσεις στους ποικιλοτρόπως προτιθέμενους να συμμετάσχουν στην εμποροπανήγυρη ήταν αναγκαία για εκείνη την ταραγμένη περίοδο, διότι οι περιπτώσεις κλοπών, ακόμη και ολόκληρων εμπορικών караβανιών, ήταν συχνές. Άλλωστε γνωρίζουμε πως στην περιοχή της Μακεδονίας δρούσαν, όχι πολλά χρόνια πριν, διάφορες συμμορίες ληστών, οι οποίες συνήθιζαν να απαγάγουν χωρικούς και κατόπιν να απαιτούν λύτρα για την απελευθέρωσή τους ή να ληστεύουν τα караβάνια που επέστρεφαν από τα εμπορικά πανηγύρια⁵¹, όπως για παράδειγμα συνέβη στη Χαλκιδική, όταν επέστρεφε ένα караβάνι από το πανηγύρι της Δουμπιάς⁵²: «*Καθά ασφαλώς πληροφορούμεθα την παρελθούσαν Παρασκευήν ενώ 15 έμποροι επέστρεφον εις Διαρίγκοβην εκ της εν θέσει Δουμπιά ετησίας εμπορικής πανηγύρεως έπεσαν εις χείρας ληστών, ενεδρευόντων παρά την θέσιν Κουτσακρλή. Άνευ πολλών διατυπώσεων οι λησταί απεγύμνωσαν την συνοδείαν αφαιρέσαντες ό,τι πολύτιμον εύρον και έλαβον την άγρουν εις το κρυσφύγετόν των*».

Το ύψος των συναλλαγών στο πανηγύρι της Τζουμαγιάς δεν το γνωρίζουμε με ακρίβεια. Ωστόσο από ρεπορτάζ των εφημερίδων καταλαβαίνουμε πως, πράγματι, το πανηγύρι αυτό ήταν ένα από τα μεγαλύτερα. Η ζωοπανήγυρη δε, η οποία το συνόδευε, κατείχε σημαντικό μερίδιο από το συνολικό όγκο των συναλλαγών. Διαβάζουμε λοιπόν ότι: «*ως προεβλέπετο εκ των αποτελεσμάτων της περυσινής πανηγύρεως αντιπροσωπευομένης υπό του ποσού των 10.000 λιρών εις αγοραπωλησίας ιδίως ζώων, η εφετεινή υπήρξε ζωηροτάτη, ανταξία της διαφημίσεως υπό τε των εφημερίδων [...] Κυρίως εις την δευτέραν*

⁵⁰ [Ανακοίνωση], «Εμπορική και θρησκ. πανήγυρις εν Κάτω Πορροΐοις», *Μακεδονία*, 14 Αυγούστου 1930, σ. 2.

⁵¹ «*Εν Μακεδονία αγγέλλονται καθ' εκάστην άθλοι ληστρικών συμμοριών, αίτινες απόγουν πλουσίους χωρικούς διά να λάβωσι λύτρα, συλλαμβάνουν δε και ληστεύουν τα εκ των αγορών και εμπορικών πανηγύρεων επιστρέφοντα караβάνια*». [Ανόνημος], «Η εν Αλβανία κατάσταση», *Μακεδονία*, 10 Νοεμβρίου 1911, σ. 1.

⁵² [Ανόνημος], «Τα εν Χαλκιδική», *Μακεδονία*, 5 Ιουλίου 1912, σ. 2.

και τρίτην ημέραν της πανηγύρεως παρατηρήθη πρωτοφανής εις τα χρονικά της εμπορικής κινήσεως Κάτω Τζουμαγιάς ζωηρότης, η οποία εκπροσωπείται υπό των επομένων αριθμών, ομιλούντων ευλογοττότερον παντός άλλου. Εγένετο λοιπόν 10.000 λιρών αγοραπωλησίαι, ίππων, όνων, ημιόνων, αροτήρων, 5.000 λιρών αιγοπροβάτων και χοίρων και 20.000 λιρών διαφόρων άλλων ειδών»⁵³.

Εκτός όμως από ζώα οι πανηγυριστές μπορούσαν να προμηθευτούν από το πανηγύρι πολλά και διάφορα προϊόντα πρώτης ανάγκης. Η φημισμένη τοπική βιοτεχνία κατείχε ένα σημαντικό κομμάτι στην αγορά του⁵⁴. Είδη βιοτεχνίας που τα είδαμε να πωλούνται στο εβδομαδιαίο παζάρι της Τζουμαγιάς υπήρχαν και στην εμποροπανήγυρη. Εκεί μπορούσε κάποιος να βρει χαλιά, βελέντζες, κιλίμια για τον εξοπλισμό του σπιτιού αλλά και διάφορα άλλα είδη υφαντικής όπως π.χ. κάλτσες και ενδύματα. Επίσης λαμβάνοντας υπόψη τα παραδείγματα των άλλων εμποροπανηγύρεων στην ελληνική επικράτεια οπωσδήποτε θα μπορούσε κάποιος να αγοράσει εκεί υποδήματα, εργαλεία για τις αγροτικές δουλειές αλλά και γεωργικά προϊόντα ή είδη από την ποιμενική ζωή, όπως μαλλιά, τυροκομικά προϊόντα κ.ά.

Παράλληλα με την εμποροπανήγυρη, τελούνταν και ζωοπανήγυρη, η οποία τη συναγωνιζόταν σε σπουδαιότητα για τους κατοίκους της περιοχής⁵⁵. Τα είδη ζώων που μεταφέρονταν προς πώληση ήταν διάφορα, μικρά και μεγάλα, «κερασφόρα και μη», σύμφωνα με την ταξινόμηση της εποχής. Έτσι στη ζωοπανήγυρη της Τζουμαγιάς μπορούσε κάποιος να βρει και να αγοράσει άλογα, γαϊδούρια, μουλάρια, ταύρους, μοσχάρια, αγελάδες, βόδια για το όργωμα, βουβάλια, κατσίκια, πρόβατα αλλά και γουρούνια, όλα ντόπια ή κάποτε προερχόμενα από άλλες μακρινές περιοχές της Ελλάδας. Ορισμένες μάλιστα φορές έρχονταν προς πώληση ζώα και από τη γειτονική Βουλγαρία⁵⁶.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε πως το εμπορικό πανηγύρι της Τζουμαγιάς αποτελούσε για την περιοχή ένα σημαντικό οικονομικό γεγονός στην πορεία του χρόνου. Ωστόσο οι λειτουργίες του πανηγυριού δεν περιορίζονται στον οικονομικό τομέα.

Ο θεσμός της εμποροπανηγύρης σε όλες τις περιόδους εκτός από τόπος συναλλαγής ήταν και ένας κοινωνικός τόπος. Δηλαδή, ένας τόπος συγκέντρωσης διαφόρων κοινωνικών ομάδων που λειτουργούσε καταλυτικά στις ανθρω-

⁵³ Φαίδων [ψευδώνυμο], «Η μεγάλη εμπορική πανήγυρις κάτω Δζουμαγιάς και το μέλλον αυτής», *Μακεδονία*, 19 Ιουλίου 1912, σ. 2.

⁵⁴ [Ανακοίνωση], «Μεγάλη εμπορική πανήγυρις ζώων (κερασφόρων και μη) Κάτω Τζουμαγιάς», *Μακεδονία*, 10 Ιουλίου 1923, σ. 3.

⁵⁵ «Κατά τας εμποροπανηγύρεις συγκεντρώνται έμποροι και γεωργοί εκ μακρινών αποστάσεων και ενεργούνται κατ' αυτάς σημαντικά συναλλαγαί ιδίως ζώων». Ν.Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, ό.π., σ. 154.

⁵⁶ [Ανακοίνωση], «Μεγάλη εμπορική πανήγυρις ζώων Κάτω Τζουμαγιάς», *Μακεδονία*, 15 Ιουλίου 1927, σ. 2.



πινες σχέσεις. Ταυτόχρονα αποτύπωνε μέσα του τις διαστρωματώσεις που διέσχιζαν κάθετα και οριζόντια την κοινωνία⁵⁷. Το ίδιο μπορούμε να υποθέσουμε και για τις σερραϊκές εμποροπανηγύρεις. Η περιοχή των Σερρών αποτελούσε έναν πολυεθνικό και πολυεθνοτικό τόπο, ιδίως μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την έλευση των προσφύγων. Στην περίοδο του μεσοπολέμου περίπου το ένα τρίτο του πληθυσμού των Σερρών το αποτελούσαν ντόπιοι πληθυσμοί (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Ρομ και άλλοι γηγενείς), ενώ τα υπόλοιπα μέρη αποτελούνταν από πρόσφυγες Θρακιώτες, Πόντιους, Μικρασιάτες, Μελενικιώτες, Καυκάσιους, και ένα μικρό ποσοστό από Αρμένιους, Κιρκάσιους αλλά και Παλαιοελλαδίτες (ενοικιαστές τσιφλικιών σε παρελθούσες εποχές ή δημόσιοι υπάλληλοι που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην περιοχή).

Ο Ν. Αναγνωστόπουλος γράφει μάλιστα, το έτος 1937, πως «*πλην των ελληνικών ιδιωμάτων (ποντιακού, καυκασικού, θρακικού, μακεδονικού κ.λπ.) μέρος των Μικρασιατών ιδίως ομιλούν ως μητρικήν γλώσσαν των την τουρκικήν, σχεδόν δε ουδόλως εξέμαθον την ελληνικήν παρά την δεκαετή ενταύθα παραμονήν των. Μέρος των εντοπίων ομιλούν την μακεδονοσλαβικήν διάλεκτον, άλλοι βλάχικα, οι Αθίγγανοι έχουν ίδιον γλωσσικόν ιδίωμα, οι Αρμένιοι και οι Κιρκάσιοι τέλος έχουν την ιδικήν των έκαστος γλώσσαν*»⁵⁸. Καταλαβαίνει λοιπόν κανείς πως η συρροή όλου αυτού του γλωσσικά ετερογενούς πληθυσμού στα πανηγύρια της περιόδου εκείνης, και κυρίως στα χρόνια μετά τη μικρασιατική καταστροφή, σίγουρα έδινε ένα πολύχρωμο χαρακτήρα στην αγορά, ο οποίος γινόταν περισσότερο αισθητός με τις διάφορες γλώσσες, τα γλωσσικά ιδιώματα και τις διαλέκτους που χρησιμοποιούσαν οι πανηγυριστές για να επικοινωνήσουν.

Όλες αυτές οι μαρτυρίες που παραθέσαμε πιο πάνω, εκτός από πληροφορίες που δίνουν για το πανηγύρι ως θεσμό, μιλούν επίσης για την τοπική κοινωνία που το οργανώνει και την οικονομία της, η οποία όμως επρόκειτο να αλλάξει ριζικά στα μεταπολεμικά χρόνια.

Η εποχή των νέων οριζόντων

Η μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο εποχή έχει αναγνωριστεί ως εποχή καμπίς στην πορεία της ελληνικής κοινωνίας. Η εμφάνιση του μοντερνισμού και η ανασυγκρότηση του κράτους σε νέες, ορθολογικές, βάσεις μαζί με την αμφισβήτηση της παράδοσης που εξέφραζε ο μοντερνισμός στο ιδεολογικό

⁵⁷ E. Razhdavichka, «Nineteenth-Century Balkan Fairs as a Social Space: Hierarchy, Marginality, Ethnicity, and Gender», *Études Balkaniques*, 1 (2006), σ. 125-148. Δ.Ν. Λύρας, «Οι εμποροπανηγύρεις Στυμφαλίας και Φενεού», ό.π., υποσημ. 5, σ. 143-144. Βλ. Π.Ι. Καμηλάκης, «Η εμποροπανηγύρη των Φαρσάλων. Ιστορική εξέλιξη - εθνογραφική θεώρηση», ό.π., σ. 124-125.

⁵⁸ Ν.Η. Αναγνωστόπουλος, *Ο κάμπος των Σερρών*, ό.π., υποσημ. 23, σ. 45.



επίπεδο, σηματοδότησε αντίστοιχες αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Είναι η περίοδος ανασύνταξης του κράτους και της οικονομίας. Τα οργανωτικά σχήματα γίνονται ευρύτερα. Ταυτόχρονα όμως υπάρχει και μια τάση προς το μερικό, όχι αντιθετική αλλά ως συνιστώσα του γενικού. Αυτή την κατεύθυνση αποτυπώνει και η διάθεση ενίσχυσης των υφιστάμενων εμποροπανηγύρεων με σκοπό την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Μένει να δούμε ποια ποιοτικά χαρακτηριστικά προσλαμβάνει ο θεσμός μέσα στο νέο πλαίσιο όπως το περιγράψαμε σχηματικά προηγουμένως.

Λίγα χρόνια πριν τα γεγονότα του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, το 1935, ιδρύθηκε επίσημα η ετήσια εμποροπανήγυρη των Σερρών. Ήταν η συνέχεια της μεγάλης και πολυήμερης εμποροπανήγυρης, επονομαζόμενης *Κερβάνι*, που μέχρι το 19^ο αιώνα λειτουργούσε αδιαλείπτως στην πόλη των Σερρών⁵⁹, σε ένα οικοδομικό συγκρότημα αποκαλούμενο *καραβάν-σαράι*⁶⁰. Επρόκειτο για μια εμποροπανήγυρη η οποία συμπεριλαμβανόταν στις μεγαλύτερες εμποροπανηγύρεις της Μακεδονίας και ίσως των Βαλκανίων. Όπως αναφέρει ο Πέτρος Πέννας: «η εμποροπανήγυρις αυτή του “Κερβανιού” μέχρι και των τελευταίων δεκαετηρίδων του παρελθόντος αιώνας απετέλει κοσμικόν και οικονομικόν γεγονός διά την πόλιν των Σερρών. Διότι συνεκέντρωνεν εις αυτήν από όλας τας χώρας πλήθη εμπόρων, αλλά και πλήθος εξ όλης της περιοχής και της ενδοχώρας της Μακεδονίας, και του Βαλκανικού χώρου το οποίον ήθελεν να επωφεληθή και προμηθευθή εις τιμάς χαμηλοτέρας των συνήθων τα διάφορα εγχώρια και ευρωπαϊκής προελεύσεως προϊόντα τα εκτιθέμενα υπό των “πραγματεντάδων”»⁶¹. Η προπολεμική εμποροπανήγυρη των Σερρών δε διήρκεσε πολύ καθώς την πρόλαβαν τα γεγονότα του πολέμου. Η τελευταία φορά που οργανώθηκε ήταν το 1939.

Μετά το τέλος του πολέμου και της εμφυλιοπολεμικής σύγκρουσης η πόλη ζούσε σε μια σύγχυση και έψαχνε να βρει στους ρυθμούς της. Τότε ήρθε στο προσκήνιο το ζήτημα της εμποροπανήγυρης, και διατυπώθηκε το αίτημα της επανασύστασής της. Μάλιστα το γεγονός της ύπαρξης ανάλογων εμποροπανηγύρεων σε άλλες πόλεις της Ελλάδας αλλά και σε χωριά του ίδιου νομού λειτούργησε ως στοιχείο παρότρυνσης και ανταγωνισμού. Μέσα από τη σχε-

⁵⁹ Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, ό.π., σ. 313. E. Themopoulou, «Les foires dans les Balkans au XIXe siècle: Mutations observées et évolution des foires», *Südost-Forschungen*, 59/60 (2000/2001), σ. 253-271.

⁶⁰ Το *καραβάν-σαράι* αποτελούσε την ολοκλήρωση του πυρήνα των οθωμανικών πόλεων σύμφωνα με το μοντέλο του οθωμανικού πολεοδομικού ιστού. Σχετικά βλ. Τ. Καραναστάσης, «Ο νεομάρτυρας στις Σέρρες του β' μισού του 15.αιώνα. Ο άγιος Ιωάννης ο Σερραίος και η ακολουθία του, έργο του μεγάλου ρήτορος Μανουήλ Κορινθίου», *Βυζαντινά*, 16 (1991), σ. 231. Για τη θέση του κτιρίου, από το οποίο η εμποροπανήγυρη των Σερρών είχε ονομαστεί *Κερβάνι*, βλ. επίσης, Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 366-367.

⁶¹ Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, ό.π., σ. 366.



τική επιχειρηματολογία φαίνεται πως εκείνη την εποχή η ύπαρξη και λειτουργία μιας εμποροπανήγυρης έδινε, κατά κάποιο τρόπο, κύρος και υπόσταση στην ίδια την πόλη που την οργάνωνε. Αναφέρεται σε σχετικό πρωτοσέλιδο άρθρο τοπικής εφημερίδας: «Κάποτε και εις την πόλιν μας έγινε ετησία έκθεσις η οποία εστέφθη υπό επιτυχίας και κατά τας τρεις συνεχείς περιόδους, διεκόπη όμως η συνέχισις της λόγω του επελθόντος πολέμου. Είναι λυπηρόν διότι μέχρι σήμερον δεν ανελήφθη ουδεμία πρωτοβουλία ούτως ώστε να ανασυγκροτηθή η έκθεσις και να γίνη πραγματικότης. Και είναι λυπηρόν διότι τα άφθονα και ωραία προϊόντα του νομού μας παραμένουν αναξιοποίητα ελλείψει σχετικής διαφημίσεως, ενώ εάν υπήρχεν αύτη, τα προϊόντα μας θα είχαν μεγαλύτεραν αξίαν. [...] Εις όλας τα πόλεις της παλαιάς Ελλάδας λειτουργούν εμποροπανηγύρεις και εκθέσεις εις δε την Λάρισαν η έκθεσις και η εμποροπανήγυρις διαρκεί δέκα πέντε ημέρας. Είναι επαναλαμβανόμεν λυπηρόν διότι δεν ανελήφθη μέχρι σήμερον η δέουσα και απαιτουμένη πρωτοβουλία, ούτως ώστε και η πόλις μας να έχη όχι μόνον την έκθεσίν της αλλά και την ετησίαν πανήγυριν όπως γίνεται και εις τα χωρία ακόμη του Νομού μας, τα οποία είναι αξιέπαινα διά την προσπάθειάν των ταύτην»⁶².

Τελικά, το έτος 1957, το πανηγύρι αναβίωσε επί επταήμερο, στη θέση όπου γινόταν και προπολεμικά (*Μεράς Σερρών*). Ο κύριος φορέας που το οργάνωσε ήταν ο δήμος των Σερρών. Για την επιτυχή διεκπεραίωση αλλά και για τον εμπλουτισμό του θεσμού δραστηριοποιήθηκαν συντονισμένα από το δήμο διάφορες οργανώσεις και φορείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της πόλης. Ο τοπικός τύπος με δημοσιεύματα διαφήμιζε την έναρξη του πανηγυριού και προεξοφλούσε την επιτυχία του λέγοντας πως: «το μεν διότι ο Δήμος παρέσχεν όλα τα μέσα, το δε διότι και οι εκθέται θα σπεύσουν με υπερηφάνειαν και ικανοποίησιν να επιδείξουν τας προόδους που εσημείωσαν χάρις εις την μεγάλην και φιλότιμον προσπάθειάν των»⁶³.

Για το σκοπό αυτό στάλθηκαν σχετικές προσκλήσεις συμμετοχής προς το Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο, τον Εμπορικό Σύλλογο και την Ομοσπονδία Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Σερρών⁶⁴. Αντίστοιχα ανακοινώθηκε το πανηγύρι και στις εφημερίδες: «Ο δήμαρχος Σερρών γνωστοποιεί ότι: Η λειτουργήσασα από του έτους 1935 μέχρι του έτους 1939 Εμποροζωοπανήγυρις Σερρών και διακοπέισα έκτοτε λόγω των πολεμικών γεγονότων, επανιδρυθείσα ήδη, θέλει λειτουργήση και αύθις εις την παλαιάν της θέσιν και εις την ευρύχωρον γνωστήν πεδιάδα, ανατολικώς της πόλεως υπό το όνομα “Μεράς Σερρών”. Αύτη θέλει τελεσθή από της 24^{ης} μέχρι της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1957 κατόπιν της

⁶² [Ανώνυμος], «Η έκθεσις των Σερρών», *Σερραϊκόν Βήμα*, 11.08.1955, σ. 1.

⁶³ [Ανώνυμος], «Η τοπική μας έκθεσις», *Σερραϊκόν Βήμα*, 07.08.1957, σ. 1.

⁶⁴ [Ανώνυμος], «Ο Δήμος Σερρών οργανώνει εμποροζωοπανήγυριν εις την πόλιν μας από της 24-30 Σεπτεμβρίου», *Σερραϊκόν Βήμα*, 06.09.1957, σ. 2.



υπ' αριθμ. 289/57 αποφάσεως του Δημ. Συμβουλίου. Εις τους μικροπωλητάς και εμπόρους θέλει διατεθή υπό του Δήμου χώρος επ' ενοικίω διά την υπ' αυτών κατασκευήν καταλλήλων παραπηγμάτων προς έκθεσιν των εμπορευμάτων των. Εις την πανήγυριν ταύτην ως γνωστόν ζώα μεγάλα και μικρά κομίζονται και εκτίθενται προς πώλησιν ή ανταλλαγήν. Οι επιθυμούντες να προσέλθουν εις την Εμποροζωοπανήγυριν Σερρών θα εύρουν κάθε ευκολίαν και συνδρομήν από την Δημοτικήν Αρχήν»⁶⁵.

Η παρουσία των επισήμων και πλήθους κόσμου ήταν μία διαρκής μέριμνα των οργανωτών σε όλα τα μετέπειτα χρόνια τέλεσης του πανηγυριού. Γι' αυτό στέλνονταν προσκλήσεις στις τοπικές αρχές, ενώ συχνά κατά περίπτωση καλούνταν ο διοικητής της Μεραρχίας που έδρευε στο νομό καθώς και όλοι οι δημοτικοί υπάλληλοι⁶⁶. Επίσης στέλνονταν προγράμματα της εμποροπανήγυρης σε όλους σχεδόν τους δήμους της Ελλάδας όπως και σε πολλές κοινότητες, ακόμη και σε νησιά (Πελοπόννησο, Θράκη, Στερεά Ελλάδα, Κυκλάδες, Επτάνησα, Σποράδες κ.ά.)⁶⁷, όπως αντίστοιχα έκαναν και αυτές για τα δικά τους πανηγύρια.

Η οργάνωση του χώρου της αγοράς ήταν ένα θέμα στο οποίο από την αρχή δόθηκε ιδιαίτερη σημασία καθώς δε σχετιζόταν μόνο με την καλή οργάνωση αλλά και με τα αναμενόμενα έσοδα από τη διοργάνωση ενός τέτοιου θεσμού⁶⁸. Καθορίστηκε έτσι με κάθε δυνατή λεπτομέρεια ο τρόπος οργάνωσης της αγοράς αλλά και ο τρόπος πληρωμής των συμμετεχόντων εμπόρων στο εμπορικό πανηγύρι⁶⁹. Ακόμη ορίστηκε και ο τρόπος πληρωμής για τα δικαιώματα χρήσης του χώρου από τα ζώα που προσκόμιζαν στην αγορά οι ζω-

⁶⁵ [Ανακοίνωση], «Μεγάλη Εμποροζωοπανήγυρις Σερρών», *Σερραϊκόν Βήμα*, 07.09.1957, σ. 2. Ανάλογη ανακοίνωση στελνόταν προς ανάρτηση στους δήμους, στις κοινότητες, στους σιδηροδρομικούς σταθμούς κ.λπ. Βλ. Παράρτημα.

⁶⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 20*, φάκελος 8.

⁶⁷ Σε κατάσταση των υπηρεσιών του δήμου φαίνεται πως το έτος 1960 στάλθηκαν προγράμματα του πανηγυριού σε πεντακόσιες πενήντα κοινότητες του νομού Σερρών και των γύρω περιοχών καθώς και σε ενενήντα πόλεις της υπόλοιπης Ελλάδας. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 181*, φάκελος 11. Παρόμοια παρατηρούμε και για το έτος 1961. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 20*, φάκελος 8.

⁶⁸ Για τη διοργάνωση της εμποροπανήγυρης και τη σχετική φορολόγηση των πωλουμένων ζώων και εμπορευμάτων πρβλ. Γ. Βαρδακούλας, Θ. Παναγιωτόπουλος, Γ. Χαλάτσης, *Το Επαχτίτικο παζάρι...*, ό.π., σ. 26-43.

⁶⁹ Σύμφωνα λοιπόν με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου καθορίστηκε ως προς την κατάληψη του χώρου για όλη τη διάρκεια της εμποροπανήγυρης: α) Για ένα τετραγωνικό μέτρο (τ.μ.) δρχ. 20. β) Για δύο τ.μ. δρχ. 40. γ) Για τρία τ.μ. δρχ. 50. δ) Για τέσσερα τ.μ. δρχ. 60. ε) Για πέντε τ.μ. δρχ. 70. στ) Για έξι τ.μ. δρχ. 80. ζ) Για επτά τ.μ. δρχ. 90. η) Για οκτώ τ.μ. δρχ. 100. θ) Για άνω των οκτώ και μέχρι είκοσι τ.μ. δρχ. 20 για το τ.μ. ι) Για άνω των είκοσι τ.μ. δρχ. 10 για το τ.μ. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 289/05.06.1957, παράγραφος 2. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 226*, φάκελος 3.



έμποροι και γεωργοκτηνοτρόφοι⁷⁰. Ταυτόχρονα προκηρύχθηκε δημοπρασία για την εκμίσθωση των δικαιωμάτων αυτών σε ιδιώτη εργολάβο⁷¹.

Μέριμνα δόθηκε και για την επίλυση των πρακτικών προβλημάτων που επρόκειτο να προκύψουν στη διεξαγωγή του πανηγυριού, όπως είναι η ηλεκτροδότηση⁷², ο καθαρισμός του χώρου που θα γίνει η εμποροπανήγυρη⁷³, η εξασφάλιση αστυνομικής δύναμης για την τάξη και για τις τυχόν αγορανομικές παραβάσεις, η ενίσχυση της γραμμής των αστικών λεωφορείων για την εξυπηρέτηση του κοινού και η εξασφάλιση ποτών και καθισμάτων για τους επισήμους στην τελετή των εγκαινίων. Τέλος συγκροτήθηκαν συνεργεία για την καθαριότητα καθώς και για την είσπραξη των δικαιωμάτων τόσο της εισόδου του κοινού στο χώρο όσο και της συμμετοχής των εμπόρων στην εμποροπανήγυρη⁷⁴.

Από τις αιτήσεις των εμπόρων που ενδιαφέρθηκαν, για να λάβουν μέρος στην εμποροπανήγυρη καταλαβαίνουμε πως υπήρχαν στην αγορά διάφορα είδη πωλούμενων προϊόντων και αντίστοιχων πάγκων/παραγκών. Βρίσκουμε αιτήσεις για σύσταση καφενείου, για κούνιες, για πώληση μαγικών τρυκ, για πώληση ειδών ζαχαροπλαστικής, ψιλικών ειδών, παιχνιδιών, ψητών κρεάτων (σουβλάκια κ.λπ.), αεριούχων ποτών, ειδών ξυλογλυπτικής, αλλά και έκθεσης ελκυστήρων⁷⁵. Άξιο προσοχής είναι ότι μέσα στην αγορά του πανηγυριού ορ-

⁷⁰ Για τα ζώα που προσκομίζονται και πωλούνται ορίζεται κατά κεφαλήν: α) Των προβάτων, αιγών, κριών και αμνών δρχ. 3,00. β) Βοών, αγελάδων, βουβάλων, ίππων, ημιόνων, και καμηλών δρχ. 25,00. γ) Μόσχων και όνων δρχ. 10,00. δ) Χοίρων άνω των τριών μηνών δρχ. 2,50. ε) Χοίρων κάτω των τριών μηνών δρχ. 1,00. Για τα ζώα που προσκομίζονται αλλά δεν πωλούνται ορίζεται κατά κεφαλήν, για κάθε μέρα που σταθμεύουν: α) Των προβάτων, αιγών, κριών και αμνών δρχ. 0,50. β) Βοών, αγελάδων, βουβάλων, ίππων, ημιόνων, και καμηλών δρχ. 3,00. γ) Μόσχων και όνων δρχ. 2,00. δ) Χοίρων άνω των τριών μηνών δρχ. 1,50. ε) Χοίρων κάτω των τριών μηνών δρχ. 0,50. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 289/05.06.1957, παράγραφος 3. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 226*, φάκελος 3.

⁷¹ Πρώτη προσφορά ορίζεται το ποσό των 15.000 δρχ. το οποίο θα πληρωνόταν εφάπαξ και προκαταβολικά. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 289/05.06.1957, παράγραφος 4. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 226*, φάκελος 3.

⁷² Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 62*, φάκελος 1 και *κυτόν 181*, φάκελος 11.

⁷³ Με έγγραφο ο δήμος καλεί τη χωροφυλακή, το έτος 1962, να ειδοποιήσει «τους κατόχους κόπρου ήτις συνεσωρεύθη εις τον τόπον της εμποροζωοπανηγύρεως όπως αποκομίσωσι ταύτην εκτός του χώρου [...] μέχρι της 23^{ης} Αυγούστου καθ' όσον την 26^{ην} θέλει τελεσθή εις τον τόπον τούτον η εμποροζωοπανήγυρις». Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 62*, φάκελος 1. Να θυμίσω ότι η ζωαγορά των Σερρών είχε μεταφερθεί από το χώρο όπου λειτουργούσε παλαιότερα (οδός Σινώπης) στη θέση Μεράς, κοντά στις εγκαταστάσεις της εμποροζωοπανήγυρης. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 20*, φάκελος 8. Το γεγονός λοιπόν αυτό καθιστούσε απαραίτητο τον καθαρισμό του χώρου της αγοράς πριν το πανηγύρι.

⁷⁴ Στον πρώτο χρόνο της μεταπολεμικής ίδρυσης του πανηγυριού δεν είχε θεσμοθετηθεί εισιτήριο για το κοινό. Εισιτήριο υπάρχει το έτος 1960 και είναι δρχ. 1,00. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 185/04.08.1960. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 62*, φάκελος 1.

⁷⁵ Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτόν 20*, φάκελος 8.



γανώθηκε από τη Διεύθυνση Γεωργίας του νομού, το 1960 αλλά και το 1961, Γεωργοκτηνοτροφική Έκθεση που συμπεριλάμβανε «έκθεση μόσχων εκ τεχνητής γονιμοποίησης»⁷⁶. Πρόκειται για κάτι συνηθισμένο που το βρίσκουμε και σε άλλες εμποροπανηγύρεις εκείνης της εποχής στην περιφέρεια. Κι αυτό γινόταν, όπως δηλώνεται μέσα από τα επίσημα έγγραφα, με απώτερο σκοπό την «κατάδειξιν της συντελουμένης γεωργικής προόδου και της επιβραβεύσεως προοδευτικών παραγωγών προς δημιουργίαν πνεύματος αμίλλης και αφ'ετέρου δια την συμβολήν της καθ'ημάς Υπηρεσίας εις την επιτυχία της εμποροπανηγύρεως της πόλεως»⁷⁷.

Δείχνοντας ο δήμος επίγνωση του γεγονότος ότι η εμποροπανήγυρη εκτός από τόπος συναλλαγής είναι και τόπος εορτής, ενδιαφέρθηκε και για την εορταστική πλαisiώση του θεσμού. Έστειλε προσκλήσεις προς τους συλλόγους Κυριών, Δεσποινίδων και Λυκείου Ελληνίδων προκειμένου να διοργανώσουν τελετές, όπως αυτές νομίζουν, «επί τω τέλει προσελεύσεως μεγαλυτέρου αριθμού επισκεπτών και πανηγυριωτέρου εορτασμού ταύτης [της εμποροπανήγυρης]»⁷⁸. Ακόμη προσκάλεσε μουσικογυμναστικούς συλλόγους, όπως ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος Σερρών «Απόλλων» προκειμένου να συμμετάσχουν στη διοργάνωση αθλητικών αγώνων με την ευκαιρία της εμποροπανήγυρης⁷⁹. Πολλά από τα παραπάνω σχέδια του δήμου για την πολιτιστική πλευρά της εμποροπανήγυρης του 1957 δεν πραγματοποιήθηκαν. Ωστόσο έδειχναν τις προθέσεις του δήμου, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της εμποροπανήγυρης και τον ιδεολογικό της προσανατολισμό.

Για την έναρξη του πανηγυριού οργανώθηκε τελετή εγκαινίων, στην οποία παραβρέθηκαν με επισημότητα οι τοπικές αρχές, ενώ η έναρξη και η λήξη του πανηγυριού συνοδεύτηκαν από τους ήχους της φιλαρμονικής και των πυροτεχνημάτων. Στα εγκαίνια έγινε αγιασμός από το Μητροπολίτη Σερρών, εκφωνήθηκε λόγος από το δήμαρχο, σχετικά με το ιστορικό και τη χρησιμότητα του θεσμού, ενώ τέλος ο νομάρχης ήταν αυτός που κήρυξε την έναρξη του πανηγυριού⁸⁰.

Τις επόμενες ημέρες διάφορα σχολεία της πόλης παρουσίασαν χορούς και τραγούδια⁸¹. Το ψυχαγωγικό πρόγραμμα του πανηγυριού δεν παρέμενε ίδιο

⁷⁶ [Ανώνυμος], «Η εφετινή εμποροζωοπανήγυρις θα τελεσθή από 26^{ης} μέχρι 1^{ης} Σεπτεμβρίου», *Σερραϊκόν Βήμα*, 23.08.1960, σ. 2.

⁷⁷ Από αίτηση της Διεύθυνσης Γεωργίας προς το δήμαρχο Σερρών. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 20*, φάκελος 8.

⁷⁸ Πρόκειται για τους συλλόγους «Η Εμμέλεια» και «Αγάπα τον πλησίον σου» αντίστοιχα. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 232*, φάκελος 4.

⁷⁹ Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον 232*, φάκελος 4.

⁸⁰ [Ανώνυμος], «Παρουσία των τοπικών αρχών και πλήθους επισκεπτών εγένοντο την 5^{ην} απογευματινήν χθες τα εγκαίνια της εμποροζωοπανηγύρεως Σερρών», *Σερραϊκόν Βήμα*, 25.09.1957, σ. 2.

⁸¹ [Ανώνυμος], «Παρουσία των τοπικών αρχών και πλήθους επισκεπτών εγένοντο την 5^{ην}

κάθε χρόνο. Αντιθέτως, άλλαζε ή εμπλουτιζόταν. Έτσι στην εμποροζωοπανήγυρη του 1961, παράλληλα με τους χορούς και τα τραγούδια έγιναν και κινηματογραφικές προβολές από το κινηματογραφικό συγκρότημα του δήμου.

Για την τόνωση δε του εορταστικού πνεύματος προτάθηκε στους καταστηματάρχες να ενεργήσουν δεόντως ώστε τα καταστήματά τους να παραμένουν, κατά τη διάρκεια λειτουργίας της εμποροπανήγυρης, ανοικτά όλη την ημέρα, σημαιοστολισμένα και ευπρεπισμένα «*επί τω πανηγυρικότερον*»⁸².

Εκτός όμως από τις ψυχαγωγικές παραστάσεις που οργανώνονταν με την επιμέλεια του δήμου υπήρχαν και άλλου είδους διασκεδάσεις, οι οποίες προσφέρονταν από ιδιώτες επιχειρηματίες. Τέτοια ήταν ο περίφημος «*γύρος του θανάτου*»⁸³, ο οποίος περιφερόταν σε όλα τα μεγάλα πανηγύρια της εποχής εκείνης, αλλά και συνεχίζει μέχρι και σήμερα⁸⁴.

Η αναβίωση της εμποροπανήγυρης των Σερρών παρά τις ευοίωνες προβλέψεις και τα σχέδια των εμπνευστών της δεν ευτύχησε να έχει συνέχεια. Οι εισπράξεις από το πανηγύρι ήταν αρκετά λιγότερες από τα χρήματα που ξοδεύονταν για την οργάνωσή του⁸⁵. Έτσι μετά από λίγα χρόνια επαναλειτου-

απογευματινή χθες τα εγκαίνια της εμποροζωοπανηγύρεως Σερρών», *Σερραϊκόν Βήμα*, 25.09.1957, σ. 2.

⁸² [Ανώνυμος], «Ο Δήμος Σερρών οργανώνει εμποροζωοπανήγυριν εις την πόλιν μας από της 24-30 Σεπτεμβρίου», *Σερραϊκόν Βήμα*, 06.09.1957, σ. 2. Βλ. και σχετικό έγγραφο του δήμου προς τα σωματεία καφεζυθοπωλών, νεοτερισμών, παντοπωλών, υφασματοπωλών, εστιατόρων, ζαχαροπλαστών, κουρείων-κομμωτών. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτίον 232*, φάκελος 4. Ταυτόχρονα μεριμνά ο δήμος και για την έκδοση της σχετικής διάταξης από την αστυνομία της πόλης, η οποία θα επιτρέπει να παραμένουν ανοιχτά τα καταστήματα για όλη τη μέρα στο χρονικό διάστημα της εμποροπανήγυρης. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτίον 181*, φάκελος 11.

⁸³ «*Εις την Έκθεσιν Σερρών της εμποροζωοπανηγύρεως. Δια πρώτην φοράν εις την πόλιν μας, η ακροβατική ατραξιόν ο γύρος του θανάτου. Δύο ακροβάται συγχρόνως και μία ακροβάτις (κοπέλλα) 17 χρονών θα σας καταπλήξουν με τα πλέον πρωτότυπα και απίθανα ακροβατικά τους νούμερα με τας μοτοσυκλέττας των. Σε 5 μέτρα ύψος γυρίζουν στα λεία τοιχώματα του ξυλίνου κυλίνδρου με δεμένα μάτια ελεύθερα χέρια, όρθιοι, καθιστοί, πλαγίως, παίρνουν και δίδουν σημαίας, φορούν και βγάζουν πουκάμισα, παίζουν κιθάρα και γενικός παρουσιάζουν πρωτότυπα, πρωτοφανή και επικίνδυνα ακροβατικά νούμερα. Θα μείνετε κατάπληκτοι από το συγκλονιστικό θέαμα που θα δείτε κοπέλλα να γυρίζει σε 5 μέτρα ύψος με δεμένα μάτια να αλλάζει πουκάμισα. Δεν πρέπει ουδείς Σερραίος να χάση την επικίνδυνον και τόσον τολμηρή ακροβατική ατραξιόν των Μαύρων ανθρωποαετών*». Από διαφημιστική καταχώριση σε εφημερίδα. [Ανακοίνωση], «*Εις την Έκθεσιν Σερρών της εμποροζωοπανηγύρεως*», *Σερραϊκόν Βήμα*, 25.08.1961, σ. 2.

⁸⁴ Γ. Βοζίκας, *Η συνοικία της Αγίας Μαρίνας στην Ηλιούπολη και το πανηγύρι της. Η καθημερινή ζωή και ταυτότητα της πόλης*, Αθήνα 2009, σ. 311-316.

⁸⁵ Το έτος 1960 οι εισπράξεις ήταν περίπου 37.000 δρχ., ενώ τα έξοδα ήταν κοντά στις 48.000 δρχ. Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 21/24.07.1961. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κυτίον 20*, φάκελος 8. Αντίστοιχα τα χρήματα που διατίθεντο από τον προϋπολογισμό του δήμου για την οργάνωση του πανηγυριού λιγόστευαν κάθε χρόνο. Για το έτος 1961 προέβλεπε 30.000 δρχ. Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 21/24.07.1961. Γενικά Αρχεία

γίας το πανηγύρι άρχισε να εμφανίζει σημάδια παρακμής, ενώ τα πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης στην πόλη φαίνεται πως είχαν αρχίσει να αλλάζουν. Σύμφωνα με τις απόψεις που διατυπώθηκαν στη συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου «η εμποροζωοπανήγυρις αυτή όχι μόνον δεν αποδίδει, αλλά και παθητικόν φέρει εις τον δήμον», οι δε έμποροι και βιοτέχνες της πόλης των Σερρών «επέδειξαν τελείαν αδιαφορίαν εις τρόπον ώστε να αποτύχη παντελώς του σκοπού, δι'ον προορίζετο» και «η εμφάνισίς της να μειώνει τον πολιτισμόν της ιστορικής αυτής πόλεως»⁸⁶. Ύστερα από αυτές τις εξελίξεις ο δήμος αποφάσισε η εμποροπανήγυρη να τελείται πλέον κάθε τρία χρόνια, και τέλος την κατάργησε.

Την ίδια εποχή συνεχίζει να τελείται και η προπολεμική εμποροπανήγυρη του Σιδηροκάστρου, η οποία μάλιστα το έτος 1958 επεκτείνει τις ημέρες λειτουργίας σε τέσσερις ημέρες (31 Αυγούστου έως 3 Σεπτεμβρίου)⁸⁷. Το Σιδηρόκαστρο, μια ιστορική πόλη που δέχτηκε τους Μελενικιώτες πρόσφυγες το 1913 και συνδέθηκε με τους εθνικούς αγώνες, γρήγορα ανέπτυξε ένα πολιτισμό με έντονα αστικά χαρακτηριστικά. Κάθε χρόνο τελούνταν πανηγύρι την ημέρα κατά την οποία γιορταζόταν η κατάθεση της Τιμίας Ζώνης της Θεοτόκου (31 Αυγούστου)⁸⁸. Μάλιστα η συγκεκριμένη γιορτή είχε καθιερωθεί στο Σιδηρόκαστρο ως επίσημη μέρα αργίας, καθώς η εικόνα της Αγίας Ζώνης συνδεόταν με το προσφυγικό στοιχείο από το Μελένικο, αφού την είχαν μεταφέρει μαζί τους οι πρόσφυγες.

Πλήθος κόσμου συνέρρεε για το πανηγύρι τόσο από την επαρχία Σιντικής όσο και από τις άλλες περιφέρειες του νομού. Το πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα πλούσιο και προσεγμένο. Το θρησκευτικό τελετουργικό περιελάμβανε αρχιερατική λειτουργία, εκφώνηση πανηγυρικού, τέλεση αγιασμού, αγρυπνία, λιτάνευση της θαυματουργού εικόνας με τη συνοδεία φιλαρμονικής και τιμητικής στρατιωτικής φρουράς, και συμμετοχή επισήμων.

Το πλούσιο θρησκευτικό τελετουργικό συνοδευόταν και από διάφορες εθνικές εκδηλώσεις της νεολαίας Σιδηροκάστρου με τη συμμετοχή της φιλαρμονικής του δήμου, ενώ παράλληλα γίνονταν και αθλητικοί αγώνες (πάλης,

του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον* 20, φάκελος 8. Ενώ για το έτος 1960 προέβλεπε 50.000 δρχ. Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 185/04.08.1960. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον* 62, φάκελος 1. Και για το έτος 1957, όταν ξεκίνησε μεταπολεμικά η εμποροπανήγυρη, προέβλεπε 40.000 δρχ.. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου αρ. 289/05.06.1957. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον* 226, φάκελος 3.

⁸⁶ Απόφαση δημοτικού συμβουλίου αρ. 225/02.08.1963. Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, *κντίον* 62, φάκελος 1.

⁸⁷ «Περί αλλαγής χρόνου τελέσεως ετησίας εμποροζωοπανηγύρεως Σιδηροκάστρου», Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ.) 218/6-12-1958, τεύχ. Α'.

⁸⁸ Κ. Πασχαλέρη, *Το Σιδηρόκαστρο τον παλιό καλό καιρό εκείνο (1939–1959)*, Θεσσαλονίκη 1997², σ. 18 -19.

ποδοσφαίρου, ποδηλατοδρομίας) μαζί με βραβεύσεις αθλητών⁸⁹ και αθλητικών σωματείων.

Το όλο γεγονός συμπληρωνόταν από αγοραπωλησίες ζώων και πραγμάτων⁹⁰. Επιπλέον η εμποροπανήγυρη περιελάμβανε κτηνοτροφική έκθεση τεχνητής γονιμοποίησης και βραβεύσεις για τις καλύτερες μοσχίδες. Και στο πανηγύρι του Σιδηροκάστρου, όπως και στα άλλα πανηγύρια που εξετάσαμε πιο πριν, προκειμένου να γίνει καλύτερα η διεξαγωγή του πανηγυριού και για να διευκολυνθούν οι έμποροι και οι επισκέπτες λαμβανόταν πρόνοια για την ύδρευση των πανηγυριστών, το πότισμα των ζώων, και τον ηλεκτροφωτισμό του χώρου⁹¹.

Όπως στην εμποροπανήγυρη των Σερρών κατά τον ίδιο τρόπο και στο Σιδηρόκαστρο το πολιτιστικό πρόγραμμα του πανηγυριού ανανεωνόταν κάθε χρόνο. Έτσι το έτος 1961 το πρόγραμμα εμπλουτίστηκε από μεγάλη έκθεση έργων «χειροτεχνίας και αγροτικής οικιακής οικοτεχνίας», στην οποία παρευρέθηκαν πολλοί επίσημοι, ιερείς, τοπικές αρχές, διευθυντές δημοσίων υπηρεσιών, στρατιωτικές αρχές κ.ά.⁹²

Στην περίοδο μετά τον πόλεμο συνέχιζε να τελείται αδιάκοπτα η εμποροζωοπανήγυρη στην Ηράκλεια, όπως τη γνωρίσαμε και προπολεμικά⁹³. Εδώ

⁸⁹ Για του αθλητές της πάλης τα έπαθλα ήταν χρηματικά. Για τον πρώτο οριζόταν ως έπαθλο 800 δρχ., για το δεύτερο 400 δρχ. και για τον τρίτο 200 δρχ. Δημοσιευμένη ανακοίνωση του δήμου Σιδηροκάστρου. [Ανακοίνωση], «Η θρησκευτική πανήγυρις και εμποροζωοπανήγυρις εις Σιδηρόκαστρον», *Σερραϊκόν Βήμα*, 20.08.1960, σ. 2.

⁹⁰ Μάλιστα το 1961, σύμφωνα με τον τοπικό τύπο στη εμποροζωοπανήγυρη του Σιδηροκάστρου, «πραγματοποιήθησαν πράξεις αγοραπωλησίας μικρών και μεγάλων ζώων τόσον υπό των εμπόρων, όσον και υπό του ενταύθα υποκαταστήματος της Αγροτικής Τραπέζης διά τας ανάγκας των γεωργών της Επαρχίας μας». Β. Αρβανιτίδης, «Η εφετινή εμποροζωοπανήγυρις Σιδηροκάστρου εσημείωσε εξαιρετικήν επιτυχίαν», *Σερραϊκόν Βήμα*, 06.09.1961, σ. 1.

⁹¹ Ανακοίνωση του δήμου Σιδηροκάστρου. [Ανακοίνωση], «Η θρησκευτική πανήγυρις και εμποροζωοπανήγυρις εις Σιδηρόκαστρον», *Σερραϊκόν Βήμα*, 20.08.1960, σ. 2.

⁹² Β. Αρβανιτίδης, «Η εφετινή εμποροζωοπανήγυρις Σιδηροκάστρου εσημείωσε εξαιρετικήν επιτυχίαν», *Σερραϊκόν Βήμα*, 06.09.1961, σ. 1.

⁹³ Γράφει σχετική ανακοίνωση για την ετήσια εμποροζωοπανήγυρη της Ηράκλειας: «Μεγάλη Ετήσια εμποροπανήγυρις και ζωοπανήγυρις Ηράκλειας (Κάτω Τζουμαγιά) Σερρών. Από 18-21 Αυγούστου 1957. Ο Δήμαρχος Ηράκλειας ανακοινούει ότι: Η κατ' έτος τελουμένη εν Ηρακλεία (Κάτω Τζουμαγιά) μεγάλη τετραήμερος εμποροπανήγυρις μετά ζωοπανηγύρεως θα τελεσθή και εφέτος. Η προβλεπομένη κατά το έτος τούτο πολυπληθής μεταφορά ενταύθα διαφόρων εμπορευμάτων εγγυάται σπουδαιότατην κίνησιν. Επίσης προμηνύονται μεγάλοι πράξεις επί των μικρών και μεγάλων ζώων, άτινα φέρονται προς πώλησιν. Το ζήτημα της υδρέυσεως εις τον τόπον της εμποροπανηγύρεως τόσον δια τους επισκέπτας, όσον και δια το πότισμα των ζώων είναι πλήρως εξησφαλισμένον, ως και δια το ζήτημα του ηλεκτροφωτισμού του χώρου, ένθα τελείται η εμποροπανήγυρις. Εκ μέρους της Δημοτικής Αρχής θα ληφθώσιν όλα τα μέτρα δια την άνετον παραμονήν των επισκεπτών και δια την πλήρη και πρόθυμον υποστήριξιν αυτών. Η Εμποροπανήγυρις θα ανοίξη την δεκάτην ογδόην (18) Αυγούστου και θα κλείση το εσπέρας της εικοστής πρώτης (21) ιδίου εν. έτους. Την πρώτην ημέραν της εμποροπανηγύρεως ήτοι την 18^{ην} Αυγούστου 1957 θα

απουσίαζε η σύνδεση της αγοράς με κάποιο θρησκευτικό γεγονός. Άρχιζε όμως να εμφανίζεται μια τάση εμπλουτισμού του όλου οικονομικού γεγονότος και με άλλες εκδηλώσεις, όπως είδαμε να συμβαίνει στο πανηγύρι του Σιδηροκάστρου αλλά και της πόλης των Σερρών. Έτσι το έτος 1960 η Διεύθυνση Γεωργίας του νομού οργάνωσε κατά τη διάρκεια του πανηγυριού «κτηνοτροφική έκθεση μοσχίδων του Τομέως Ηρακλείας». Επίσης οι παραδοσιακοί αθλητικοί αγώνες πάλης, με χρηματικά έπαθλα για τους νικητές⁹⁴, συμπληρώνονται με αγώνες ποδοσφαίρου, όπως και στο πανηγύρι του Σιδηροκάστρου. Με τον τρόπο αυτό δε γέμιζαν μόνο οι ημέρες του πανηγυριού με παραπάνω δραστηριότητες αλλά επιπλέον το όλο γεγονός εμπλουτιζόταν με καινούργια νοήματα και απομακρυνόταν, συνειδητά πλέον, από τη στενή έννοια της συναλλαγής αλλά και τη μορφή του παραδοσιακού εμπορικού πανηγυριού.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια εξακολουθούσε να λειτουργεί η ζωοπανήγυρη. Γινόταν στην άκρη του πανηγυριού και εκεί συγκεντρώνονταν επαγγελματίες ή αγρότες, οι οποίοι πουλούσαν ή αγόραζαν γουρούνια, κατσίκια, πρόβατα, μεγάλες αγελάδες, άλογα κ.ά. Εκεί, έβλεπε κανείς άλλους να περιμένουν υπομονετικά μαζί με τα ζώα τους για να τα πουλήσουν, άλλους να ψάχνουν για να αγοράσουν και άλλους να δοκιμάζουν τα ζώα που επρόκειτο να αγοράσουν να τα ζεύουν επί τόπου για να δουν, αν κάνουν για τη δουλειά που τα θέλουν κ.ά. Αντίστοιχα οι αγρότες που επρόκειτο να πουλήσουν κάποιο ζώο στο πανηγύρι προετοιμασμένοι για όλα αυτά πρόσεχαν όλο το προηγούμενο διάστημα το ζώο που επρόκειτο να πουλήσουν, το τάζιζαν παραπάνω, το χτένιζαν κ.λπ. Οι ζωέμποροι έρχονταν από διάφορες περιοχές της Ελλάδας και ενδιαφέρονταν συνήθως για βουβάλια, για τα οποία ήταν φημισμένη η περιοχή, και τα αγόραζαν για σφαγή ή για το γάλα και το βούτυρο.

Η εμποροπανήγυρη ως συναλλαγή ήταν ο τόπος συνάντησης του πωλητή

λάβη χώραν ποδοσφαιρική συνάντησις μεταξύ των ομάδων “Μεγάλου Αλεξάνδρου” Ηρακλείας και μιας των καλλιτέρων ομάδων Θεσσαλονίκης. Την τρίτην ημέραν ήτοι την 20ήν Αυγούστου 1957 θα λάβη χώραν ο τελικός ποδοσφαιρικός αγών των ομάδων περιφέρειας Ηρακλείας δια το κύπελον του Δήμου και απονομή επάθλων. Την τελευταίαν ημέραν θα λάβη χώραν πάλη κατά την οποία θα δοθούν δώρα εις τους νικητάς ως εξής: Ο πρώτος των νικητών θα λάβη δραχμάς 500, ο δεύτερος δραχ. 200, και ο τρίτος 100. Οι κ.κ. Δήμαρχοι, Πρόεδροι και λοιπαί Αρχαί, προς ούς κοινοποιείται η παρούσα, παρακαλούνται, όπως δώσωσιν ευρείαν δημοσιότητα εις αυτήν. Εν Ηρακλεία τη 23 Ιουλίου 1957. Ο Δήμαρχος Ηρακλείας Νικόλαος Β. Νικόλτσιος». Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Σερρών, κτυίον 232, φάκ. 4.

⁹⁴ Τα χρηματικά έπαθλα για τους παλαιστές στο πανηγύρι της Ηράκλειας ήταν κατά τι χαμηλότερα από τα έπαθλα των παλαιστών στο πανηγύρι του Σιδηροκάστρου. Ο πρώτος νικητής έπαιρνε 700 δρχ. ο δεύτερος 300 δρχ. και ο τρίτος 200 δρχ. Από δημοσιευμένη ανακοίνωση του Δήμου Ηράκλειας, «Μεγάλη ετήσια εμποροπανήγυρις και ζωοπανήγυρις Ηράκλειας (Κάτω Τζουμαγιάς)», *Σιδηροκαστρινόν Βήμα*, 07.08.1960, σ. 2. Το ποσό δεν ήταν ευκαταφρόνητο, αν υπολογίσουμε πως η χρυσή λίρα Αγγλίας ετιμάτο το 1960, σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα, σε 280,30 δρχ. [Ανόνημος], «Η χθεσινή τιμή της χρυσής λίρας», *Σιδηροκαστρινόν Βήμα*, 07.08.1960, σ. 2.



με τον αγοραστή και η τιμή στις μεταξύ τους συναλλαγές ήταν διαπραγματεύσιμη. Κοντά στους πωλητές και τους αγοραστές και σε όλη τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης ήταν και οι λεγόμενοι «τζαμπάζηδες», οι μεσάζοντες. Ήταν αυτοί που γεφύρωναν τις δύο πλευρές και άλλοτε προσκεκλημένοι άλλοτε ακάλεστοι συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις, προσδοκώντας να βγάλουν κάποια χρήματα από τη διαμεσολάβησή τους. Δεν απουσίαζαν επίσης και οι περιπτώσεις αντιπραγματισμού, είδος με είδος, ενώ η τυχόν διαφορά που προέκυπτε καλυπτόταν με χρήματα. Η ζωοπανήγυρη δεν κράτησε πολλά χρόνια καθώς μετά τη συρρίκνωση της οικόσιτης κτηνοτροφίας έπαψε να λειτουργεί.

Η διασκέδαση ήταν ένα σημαντικό κομμάτι της εμποροπανηγύρης και κάτι που ανέμενε ο κόσμος. Ο «γύρος του θανάτου», οι παραστάσεις με θαυμαστά γεγονότα, όπως το κορίτσι που μεταμορφώνεται σε γορίλα, αλλά και τα ζώα του τσίρκου που έρχονταν παλιά στο πανηγύρι φάνταζαν εξωτικά στην καθημερινότητα του σερραϊκού κάμπου. Το να δει κανείς από κοντά, στην ενδοχώρα της δεκαετίας του '50 και του '60, λιοντάρι ή ελέφαντα ήταν οπωσδήποτε κάτι το εξαιρετικό. Στη διασκέδαση εντάσσονταν οι παλαιστικοί αλλά και διάφοροι άλλοι αθλητικοί αγώνες⁹⁵.

Η συμμετοχή του κόσμου στο πανηγύρι σε αυτή την περίοδο ήταν μεγάλη και συλλογική. Με την έλευση του πανηγυριού μεγάλα караβάνια σχηματίζονταν από τα γύρω χωριά, για να επισκεφθούν το πανηγύρι. Οι κάτοικοι θυμούνται πως έρχονταν στο πανηγύρι επισκέπτες από τα διπλανά χωριά με τα κάρα ή ακόμη και με τα πόδια. Πολλοί από αυτούς έμεναν στο πανηγύρι για δυο και τρεις ημέρες, έχοντας το κάρο για κατάλυμά τους. Πολλοί έφερναν φαγητά από το σπίτι τους, ενώ στο πανηγύρι αγόραζαν σταφύλια, πορτοκαλάδα και χαλβά.

Παράλληλα με την εμποροπανήγυρη της Ηράκλειας συνεχίζεται την περίοδο εκείνη να τελείται με μεγάλη επιτυχία και το πανηγύρι της Σκοτούσας⁹⁶. Το πανηγύρι αυτό ξεκινούσε την ημέρα που εόρταζε η εκκλησία τη Γέννηση της Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου), και συνοδευόταν από πανηγυρική, συνή-

⁹⁵ Σημειώνεται ότι σε αυτήν την περίοδο τα έπαθλα σε ορισμένα πανηγύρια εξακολουθούν να είναι σε είδος, οι δε ονομασίες των κατηγοριών της πάλης παραμένουν, ως τεχνικοί όροι, στην τουρκική. Για παράδειγμα στο πανηγύρι του αγίου Αθανασίου της Νιγρίτας ορίζονταν οι εξής αγώνες με τα ανάλογα βραβεία: «1) Ποδηλατοδρομία α' νικητής, αμνός. 2) Ιπποδρομία α' νικητής, αμνός. 3) Δρόμος πεζών α' νικητής, αμνός και β' νικητής, ερίφιον. 4) Λιθοβολία α' νικητής, αμνός. 5) Πήδημα τριπλούν α' νικητής, αμνός.» Ενώ για τις κατηγορίες της πάλης θεσπίζονταν τα εξής βραβεία «1) Μικρών παλαιστών διάφορα αξίας αντικείμενα. 2) Κιτσιούκ ορτά, αμνός. 3) Μπιούκ ορτά, τράγος 4) Μπάσι, ταύρος.» [Ανόνημος], «Μεγάλη εορταστική εμποροπανήγυρις μετ' αθλητικών και παλαιστικών αγώνων Ιερού Ναού Αγίου Αθανασίου Νιγρίτης», *Μακεδονία*, 28.04.1957, σ. 4.

⁹⁶ [Ανόνημος], «Εξαιρετική επιτυχία εσημείωσεν η εμποροζωοπανήγυρις της Σκοτούσας», *Σερραϊκόν Βήμα*, 10.09.1957, σ. 2.



θως αρχιερατική, θεία λειτουργία. Συνοδευόταν επίσης από ζωοπανηγυρη, η οποία ήταν εξίσου φημισμένη για τον όγκο των συναλλαγών της⁹⁷, όπως και η ζωοπανηγυρη της Ηράκλειας.

Το εμπορικό πανηγύρι στον καινούργιο αιώνα

Από τα πανηγύρια που περιγράψαμε πιο πάνω, ορισμένα εξακολουθούν ακόμη και σήμερα, στην αυγή του καινούργιου αιώνα, να βρίσκονται σε λειτουργία. Είναι το πανηγύρι της Ηράκλειας, το οποίο εξακολουθεί να τελείται ετησίως στα τέλη Αυγούστου για έξι ημέρες (22-27 Αυγούστου), και το πανηγύρι της Σκοτούσας, το οποίο διαρκεί τέσσερις ημέρες (8-11 Σεπτεμβρίου). Ένα ακόμη εμπορικό πανηγύρι που έχει φθάσει μέχρι τις ημέρες μας, αλλά αρκετά μικρότερης οικονομικής εμβέλειας, συγκριτικά με τα δύο προηγούμενα πανηγύρια, είναι το πανηγύρι του Σιδηροκάστρου (29 Αυγούστου - 2 Σεπτεμβρίου). Η θέση των πανηγυριών αυτών μέσα στο χρόνο, το ένα μετά το άλλο, αποτελούν απόηχο της παράδοσης των αλυσιδωτών ετήσιων περιοδικών αγορών των παλαιότερων χρόνων.

Ωστόσο σήμερα εμποροπανηγύρεις δε λειτουργούν μόνο σε αυτές τις περιοχές του νομού. Γίνονται και αλλού, όπως στη Μαυροθάλασσα ή στην Πρώτη. Οι εμποροπανηγύρεις που οργανώνονται στους δήμους που αναφέραμε πιο πάνω, ιδιαίτερα στην Ηράκλεια και τη Σκοτούσσα, και σε αντίθεση με τα νεώτερα πανηγύρια, αποτελούν ένα κεντρικό και σημαντικό γεγονός για τη ζωή του τόπου και της περιφέρειας. Γι' αυτό και συγκριτικά με τα άλλα πανηγύρια η πραγμάτωση του θεσμού είναι, από τεχνική άποψη, περισσότερο οργανωμένη και, από πλευράς δραστηριοτήτων, περισσότερο εμπλουτισμένη με πολιτιστικές εκδηλώσεις και αθλητικούς αγώνες.

Ειδικότερα, για το πανηγύρι της Ηράκλειας, ο χώρος όπου στήνουν οι έμποροι και μικροπωλητές την πραμάτεια τους οργανώνεται και διευθετείται εκ των προτέρων από τις υπηρεσίες του δήμου⁹⁸. Ορίζεται η έκταση της αγοράς, χωρίζεται σε ευθυγραμμισμένα κομμάτια, ορίζονται διάδρομοι για το κοινό και στήνονται κατά μήκος των διαδρόμων αριθμημένες παράγκες («εκθετήρια»), οι οποίες πρόκειται να στεγάσουν τους εμπόρους. Ο χώρος της αγοράς οργανώνεται κατά εμπορευματικό είδος. Έτσι σε μια μεριά υπάρχουν μόνο ταβέρνες και καντίνες, σε ένα άλλο ξεχωριστό μέρος της αγοράς υπάρχουν είδη ψυχαγωγίας, μια άλλη πλευρά της αγοράς είναι μόνο για τα είδη της

⁹⁷ Σύμφωνα με ρεπορτάζ του τοπικού τύπου η ετήσια εμποροζωοπανηγυρη της Σκοτούσας «εις τον τομέα των ζωαγορών σημειώνει πάντοτε ρεκόρ». [Ανώνυμος], «Αι τοπικά εμποροπανηγύρεις», *Σερραϊκόν Βήμα*, 22.08, 1957, σ. 1.

⁹⁸ Βλ. Παράρτημα. Για την οργάνωση του χώρου της αγοράς και τη συμμετοχή των εμπόρων πρβλ. Γ. Βοζίκας, «Οι υπαίθριες αγορές των θρησκευτικών πανηγυριών στην πρωτεύουσα», *Λαογραφία*, ό.π., σ. 195-214.



ένδυσης, άλλη μόνο για τα είδη της υπόδησης και άλλη για τα παιδικά παιχνίδια. Όπως είδαμε πιο πάνω με την κατάργηση της οικόσιτης κτηνοτροφίας σταμάτησε και η ζωαγορά. Κι όπως είπε ένα πληροφορητής «*Τα ζώα έγιναν τρακτέρ και μηχανές*». Τη θέση λοιπόν της ζωαγοράς πήρε η έκθεση αντιπροσωπειών γεωργικών μηχανημάτων, η οποία βρίσκεται στην είσοδο του χώρου της εμποροπανηγύρης.

Επίσης ως προς την οργανωτική υποδομή της αγοράς υπάρχει πρόβλεψη για παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, νερού και ασφάλειας. Σε ιδιαίτερο κεντρικό σημείο υπάρχει κέντρο πληροφόρησης και νοσηλευτικής περίθαλψης για τυχόν έκτακτα περιστατικά. Επίσης, σε όλη την έκταση της αγοράς υπάρχει μικροφωνική εγκατάσταση για διάφορες ανακοινώσεις προς τους εκθέτες και το κοινό. Όλα τα παραπάνω αποτυπώνουν την τάση για μια περισσότερο κεντρικά ελεγχόμενη αγορά και για μια πιο ορθολογική οργάνωση του χώρου της εμποροπανηγύρης από ό,τι γινόταν στο παρελθόν.

Το πανηγύρι συγκεντρώνει κάθε χρόνο, κατά περίπτωση, περίπου διακόσιους έως τριακόσιους εμπόρους και άλλους εκατό περίπου μικροπωλητές. Η αυξημένη, ή όχι, συμμετοχή εξαρτάται συχνά και από εξωτερικούς παράγοντες, όπως π.χ. οι ασταθείς ημερομηνίες ορισμένων πανηγυριών που ακολουθούν οι έμποροι μπορεί να συμβάλλουν, ώστε να συμπέσει ένα πανηγύρι με κάποιο άλλο και αναγκαστικά αυτοί να μοιραστούν. Οι επαγγελματίες των εμποροπανηγύρεων ή, όπως τους ονομάζει ο δήμος, «εκθέτες» είναι συνήθως πλανόδιοι έμποροι, ντόπιοι ή από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, κυρίως της Θράκης, και περιφέρονται στα πανηγύρια της επικράτειας. Τα συνηθισμένα προϊόντα που πωλούν είναι είδη οικιακού εξοπλισμού, ένδυσης, υπόδησης, διατροφής, λαϊκής τέχνης, δερμάτινα είδη, μπιζού, παιχνίδια κ.ά.

Οι μικροπωλητές ή, πάλι όπως τους ονομάζει ο δήμος, «μικροεκθέτες» είναι αλλοδαποί, Αφρικανοί, Ινδοί, Ασιάτες, Βαλκάνιοι και προσφέρουν, εκτός από τα συνηθισμένα προϊόντα που βρίσκει κανείς στις αγορές αυτού του είδους, και άλλα εμπορεύματα της πατρίδας τους, δίνοντας ένα πολυεθνικό τόνο στην αγορά. Οι μικροπωλητές σε αντίθεση με τους εμπόρους δεν έχουν ανάγκη από ιδιαίτερες υποδομές και χώρο για να εγκατασταθούν και έτσι πληρώνουν λιγότερα χρήματα για τη συμμετοχή τους στην αγορά.

Ιδιαίτερη πρόνοια λαμβάνεται για τους τοπικούς συλλόγους (ποδοσφαιρικοί σύλλογοι, πολιτιστικοί σύλλογοι, καλλιτεχνικά εργαστήρια), στους οποίους παραχωρείται δωρεάν χώρος, για να εκθέσουν τις δραστηριότητές τους και τα προϊόντα τους. Παλαιότερα είχε δοθεί χώρος σε γηγενείς Ρομά – οι Ρομά καταλαμβάνουν ένα σεβαστό ποσοστό στο συνολικό πληθυσμό της Ηράκλειας – και εξέθεσαν προϊόντα χειρονακτικής και μουσικής παράδοσης, στην οποία ειδικεύονται. Με την παρουσία του τοπικού, είτε είναι αυτό με τη μορφή των τοπικών συλλόγων είτε είναι με τη μορφή των τοπικών προϊόντων (π.χ. λουκά-



νικα Τζουμαγιάς), η αγορά, από τη φύση της υπερτοπική, αποκτά περισσότερο τοπικό χαρακτήρα και έτσι ξεχωρίζει από τα άλλα γειτονικά πανηγύρια.

Η κατ' έτος σύσταση της εμποροπανηγύρης γίνεται με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου και κοινοποιείται στους ενδιαφερομένους. Για τη συμμετοχή σε μια εμποροπανήγυρη οι έμποροι προκαταβάλλουν το ποσό που απαιτείται για την ενοικίαση της θέσης τους⁹⁹. Ως προς το ποια θέση θα έχουν στο πανηγύρι, αν και αυτό ρυθμίζεται με βάση την προτεραιότητα, στην πράξη υπάρχει ένα εθιμικό καθεστώς μιας ιδιάζουσας «χρησικτησίας», το οποίο πηγάζει από το γεγονός ότι οι έμποροι που συμμετέχουν στην εμποροπανήγυρη είναι οι ίδιοι κάθε φορά. Έτσι, όταν πρόκειται να συμμετάσχουν στο πανηγύρι διατηρούν, για εμπορικούς λόγους, την ίδια θέση που είχαν και στις προηγούμενες χρονιές. Με αυτό τον τρόπο διευθέτησης του χώρου παρατηρείται το φαινόμενο να επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο η αγορά ελάχιστα διαφοροποιημένη σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια.

Στα σημερινά χρόνια έχει προστεθεί μια σημαντική παράμετρος στην εμποροπανήγυρη της Ηράκλειας. Αναφέρομαι στη θρησκευτική πλαισίωση του πανηγυριού. Έγινε προσπάθεια να συσχετισθεί χρονικά και σημασιολογικά το τοπικό εμπορικό γεγονός με το θρησκευτικό πανηγύρι, άλλοτε ενοσιώνοντας το μεταξύ τους κενό με πολιτιστικές εκδηλώσεις και άλλοτε μεταφέροντας μερικές μέρες πιο πριν την έναρξη του εμπορικού πανηγυριού. Κι αυτό γιατί, όπως έλεγαν οργανωτές, λόγω του ισχυρού θρησκευτικού συναισθήματος των κατοίκων της περιοχής *«ένα οποιοδήποτε γεγονός, όταν συνοδεύεται από μια θρησκευτική εκδήλωση, έχει και τα εχέγγυα επιτυχίας και συμμετοχής»*. Ωστόσο, θα αδικούσε το όλο γεγονός εάν περιορίζαμε ερμηνευτικά την κίνηση αυτή σε μια αυστηρά οικονομική προοπτική από τη μεριά των συντελεστών. Ενδεχομένως να υπάρχει, αλλά όχι σε πρωτεύοντα βαθμό. Η επιθυμία για σύνδεση του εμπορικού πανηγυριού με το θρησκευτικό πανηγύρι θεωρώ ότι πηγάζει από μια επιθυμία για ολοκλήρωση του γεγονότος, με την έννοια

⁹⁹ Συνολικά η αγορά, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο χώρος που βρίσκεται το λούνα παρκ, καλύπτει έκταση περίπου 2.000 τ.μ. Η ενοικίαση των θέσεων μέσα σε αυτήν γίνεται μέσα από ένα πολύπλοκο επιμερισμό του χώρου σε διάφορες εμπορικές ζώνες. Οι τιμές ενοικίασης διαβαθμίζονται ανάλογα την εμπορικότητα των ζωνών στις οποίες οι θέσεις βρίσκονται και τον αριθμό των τετραγωνικών μέτρων (τ.μ.) που καταλαμβάνουν. Το ύψος της τιμής ενοικίασης και για τις έξι ημέρες της εμποροπανηγύρης κυμαίνεται. Μια συνηθισμένη θέση έχει έκταση 25 τ.μ. και ενοικιάζεται είτε 270 ευρώ είτε 240 ευρώ είτε 180 ευρώ. Οι ψησταριές και τα κέντρα διασκέδασης πληρώνουν 240 ευρώ, οι ροτόντες και οι καντίνες 205 ευρώ. Για τα συρόμενα καρότσια καταβάλλεται το ποσό των 35 ευρώ. Ωστόσο η εμποροπανήγυρη επεκτείνεται και στους γύρω χώρους καθώς και στο γειτνιάζοντα στεγασμένο χώρο της λαϊκής αγοράς. Για τους χώρους αυτούς ισχύει διαφορετικό τιμολόγιο. Επίσης ξεχωριστό καθεστώς ισχύει για την ενοικίαση του χώρου όπου πρόκειται να στηθεί το λούνα παρκ, αφού ο χώρος αυτός παραχωρείται με πλειοδοσία. Δημοτικό Συμβούλιο Ηράκλειας, αριθ. απόφασης 225/21.06.2007. Πρβλ. Γ. Βοζίκας, *Η συνοικία της Αγίας Μαρίας στην Ηλιούπολη...*, ό.π., σ. 294-300.

της απόδοσης σε αυτό το γεγονός ενός νοήματος, το οποίο θα προεκτείνει τους ορίζοντές του – ας μη ξεχνάμε ότι πανηγύρι σημαίνει και γιορτή –, θα το ολοκληρώνει και δε θα το αφήνει εγκλωβισμένο στα στενά όρια του οικονομικού γεγονότος. Άλλωστε η μεταστροφή ενός εμπορικού πανηγυριού σε θρησκευτικο-εμπορικό πανηγύρι είναι κάτι το συνηθισμένο στην ιστορία των εμποροπανηγύρεων. Σημαντικό μερίδιο στη διαμόρφωση των συνθηκών που συντέιναν σε αυτή την αλλαγή είχε και η ίδια η τοπική κοινωνία. Το ρόλο αυτό τον ανέλαβε μια δραστήρια εθελοντική ομάδα της περιοχής με θρησκευτική και κοινωνική δράση.

Στην εμποροπανήγυρη της Ηράκλειας ειδική θέση κατέχουν οι αγώνες πάλης που τελούνται την τελευταία μέρα του πανηγυριού στο τοπικό γήπεδο ποδοσφαίρου. Πρόκειται για μια μακρά παράδοση ακόμη ζωντανή και ιδιαίτερα αγαπητή, κυρίως στους μεγαλύτερους σε ηλικία, την οποία τη συναντήσαμε στο πανηγύρι της Νιγρίτας του 1923, και τη βρίσκουμε να συνεχίζεται στα τέλη της δεκαετίας του '50 στο πανηγύρι της Ηράκλειας, του Σιδηροκάστρου και της Σκοτούσσας. Το άθλημα αυτό γνωρίζει ευρεία διάδοση στην περιοχή των Σερρών και υπάρχουν αρκετοί παλαιστικοί σύλλογοι¹⁰⁰. Πολλά θρησκευτικά πανηγύρια ακόμη και σήμερα συμπεριλαμβάνουν αγώνες πάλης με ανάλογα έπαθλα, κυρίως στα πανηγύρια του δήμου της Νιγρίτας, της Βισαλτίας, του Λευκώνα αλλά και σε άλλες περιοχές. Ενδεικτικά, τέτοιου είδους πανηγύρια γίνονται στη συνοικία του Πύργου της Μαυροθάλασσας, στο Φλάμπουρο, στην Τερπνή, στην Νικόκλεια, στην περιοχή των Θερμών, στο Σκούταρι και αλλού. Σε πολλές από αυτές τις περιοχές υπάρχει ειδικά διαμορφωμένος υπαίθριος χώρος για την τέλεση αυτού του αθλήματος. Οι αγώνες αυτοί είναι εμπλουτισμένοι με ιδιαίτερα τελετουργικά στοιχεία και καθ' όλη τη διάρκειά τους από την έναρξη μέχρι το τέλος συνοδεύονται από τη μουσική οργάνων (νταούλι και ζουρνάς) που παίζουν Ρομ της περιοχής.

Στους αγώνες πάλης των εμποροπανηγύρεων συμμετέχουν αθλητές από τα τοπικά αθλητικά σωματεία των Σερρών, αλλά συχνά καλούνται να συμμετάσχουν και αθλητές από τις γειτονικές χώρες, Βουλγαρία, Τουρκία κ.ά., οπότε στην περίπτωση αυτή ο αγώνας παίρνει και ένα ιδιαίτερο χρώμα. Τώρα τελευταία μάλιστα συμμετέχουν στο αγώνισμα και γυναίκες αθλήτριες από την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό. Με τον προοδευτικό εκχρηματισμό της οικονομίας τα χρηματικά έπαθλα αντικατέστησαν τα ζώα¹⁰¹.

¹⁰⁰ Το άθλημα γνωρίζει επίσης ευρεία διάδοση εκτός από τις Σέρρες και σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας αλλά και στη Θράκη. E. Albanidis, D. Goulimaris, V. Serbezis, «Organization of folk athletic games in Thrace», *Folklore*, 40 (2008), σ. 87-100. <http://www.folklore.ee/folklore/vol40/thrace.pdf>

¹⁰¹ Τα χρηματικά έπαθλα ορίζονται με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Στην εμποροπανήγυρη της Ηράκλειας το έτος 2007 στην πρώτη κατηγορία της πάλης το έπαθλο για τον πρώτο

Άμεσα συνδεδεμένη με τις εξελίξεις που σημειώσαμε πιο πάνω στην οργάνωση και τέλεση της εμποροπανηγυρης είναι και η προσθήκη στο όλο γεγονός διαφόρων πολιτιστικών εκδηλώσεων, κάτι που βλέπουμε να συμβαίνει και σε άλλες εμποροπανηγύρεις του νομού στην μεταπολεμική περίοδο. Οργανώνεται συναυλία λαϊκών τραγουδιών, παρουσιάζονται χορευτικά συγκροτήματα της περιοχής ή γίνεται έκθεση ζωγραφικής από το τοπικό εργαστήριο ζωγραφικής του δήμου. Με αυτό τον τρόπο δίνεται και μια διάσταση πολιτιστικής εκδήλωσης στο πανηγύρι, κάτι που το απομακρύνει, ως ένα βαθμό, από τις τοπικές εμποροπανηγύρεις του μεσοπολέμου.

Το πανηγύρι λοιπόν της πάλαι ποτε Τζουμαγιάς εξακολουθεί να λειτουργεί. Ωστόσο το ερώτημα είναι η συμμετοχή του κόσμου σε αυτό και πώς το ίδιο το κοινό το προσλαμβάνει. Σίγουρα το γεγονός του πανηγυριού είναι σημαντικό για τον ίδιο το δήμο αφού εκείνες τις ημέρες πλήθος κόσμου από τις γύρω περιοχές συρρέει στην Ηράκλεια. Όμως είναι αναμφισβήτητο πως δεν έχει σήμερα την ίδια σημασία με αυτή που είχε στο παρελθόν. Οι κάτοικοι εξακολουθούν να πηγαίνουν σε αυτό, όμως υπάρχει μια σχετική διαφοροποίηση σχετικά με τον τρόπο που το αντιμετωπίζουν. Οι νεότερες ηλικίες χωρίς να αδιαφορούν για το θεσμό επισκέπτονται το πανηγύρι. Στη συνέχεια όμως προτιμούν να συνεχίζουν τη διασκέδασή τους, με αφορμή πάντα το πανηγύρι, στα μαγαζιά της κεντρικής αγοράς του δήμου και όχι μέσα στο χώρο της εμποροπανηγυρης. Οι μεγαλύτεροι, αντίθετα, έχουν βιώματα παλαιότερων εποχών από αυτό, και επιζητούν να τα ξαναβιώσουν. Ψωνίζουν και ως επί το πλείστον παραμένουν σε αυτό για να διασκεδάσουν.

Παρόμοια εξέλιξη παρατηρούμε και για το άλλο μεγαλύτερο εμπορικό πανηγύρι του νομού, το πανηγύρι της Σκοτούσσας, με τη διαφορά ότι η θρησκευτική παράμετρος του συγκεκριμένου πανηγυριού δεν είναι προσθήκη των τελευταίων χρόνων αλλά είναι κάτι που υπήρχε από παλιά.

Διαφαίνεται και εδώ μια τάση για κεντρική, ορθολογική και, ως ένα βαθμό, γραφειοκρατική οργάνωση του όλου γεγονότος. Ο προγραμματισμός των εκδηλώσεων και η διευθέτηση του χώρου της αγοράς (έκδοση τοπογραφικού διαγράμματος¹⁰², πρόβλεψη ηλεκτρισμού, ύδρευσης, τουαλετών, φύλαξη χώρου κ.λπ.) γίνονται από τις δημοτικές υπηρεσίες, σύμφωνα με τις αποφάσεις που λαμβάνει κάθε χρόνο το δημοτικό συμβούλιο ειδικά για το πανηγύρι και σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία.

Η τακτική που ακολουθείται απέναντι στους επαγγελματίες είναι ίδια. Και εδώ, λαμβάνεται υπόψη η πρακτική που εφαρμοζόταν στο παρελθόν. Οι

είναι τετρακόσια ευρώ (400,00), στη δεύτερη κατηγορία το έπαθλο για τον πρώτο είναι διακόσια είκοσι ευρώ (220,00) και για την τρίτη κατηγορία το έπαθλο του πρώτου είναι εκατόν εξήντα ευρώ (160,00). Δημοτικό συμβούλιο Ηράκλειας αριθ. Απόφασης 227/21.06.2007.

¹⁰² Το πανηγύρι στήνεται στη θέση «Πλατάνια» του δήμου. Βλ. Παράρτημα.



επαγγελματίες έμποροι που λαμβάνουν μέρος, έρχονται από όλα τα μέρη της Ελλάδας (Αθήνα, Ήπειρο, Θράκη) και οι παλαιότεροι από αυτούς διατηρούν δικαιώματα επί των θέσεων που νοικιάζουν κάθε χρόνο, όπως είδαμε να συμβαίνει και στο πανηγύρι της Ηράκλειας. Στην περίπτωση της Σκοτούσσας, και σε αντίθεση με το πανηγύρι της Ηράκλειας, οι παράγκες που στήνονται είναι πρωτοβουλία του κάθε εμπόρου χωριστά και όχι του δήμου συνολικά. Ο κάθε ένας επαγγελματίας κατασκευάζει τον πάγκο του σύμφωνα με τις προσωπικές του προτιμήσεις, δίνοντας έτσι ένα πολύχρωμο ύφος στην αγορά και θυμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις εμποροπανηγύρεις των παλαιότερων εποχών.

Το ύψος του ενοικίου των θέσεων προσδιορίζεται από ένα σύνθετο σύστημα αξιολόγησης, το οποίο συνδυάζει την ακριβή θέση μέσα στην αγορά με την αντίστοιχη κατανάλωση του ηλεκτρικού ρεύματος που προσφέρει η αγορά στους εκθέτες (π.χ. εάν διαθέτουν ψησταριά ή ψυγείο, ο αριθμός των ψυγείων που διαθέτουν, ο αριθμός των λαμπτήρων που χρησιμοποιούν κ.λπ.). Με αυτόν τον τρόπο η διευθέτηση και διαχείριση του πανηγυριού γίνεται μια περίπλοκη διαδικασία αλλά και πιο δίκαιη.

Παράλληλα, με τη συνδρομή του Πνευματικού και Πολιτιστικού Κέντρου του δήμου, πραγματοποιούνται διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις, π.χ. παραστάσεις θεάτρου σκιών, χορευτικών συγκροτημάτων, «βραδιά τρίτης ηλικίας», μουσικές συναυλίες κ.λπ. Επίσης διατίθεται δωρεάν χώρος σε διάφορους τοπικούς συλλόγους (κυνηγών, φωτογράφων κ.λπ.) προκειμένου να εκθέσουν τις δραστηριότητές τους.

Και βέβαια, μαζί με τις πολιτιστικές δραστηριότητες γίνονται και αθλητικές. Οργανώνονται αγώνες δρόμου («Γύρος δήμου Σκοτούσσης»), ποδοσφαιρικός αγώνας παλαιμάχων, ενώ την τελευταία ημέρα του πανηγυριού πραγματοποιούνται και οι καθιερωμένοι, ήδη από την ίδρυση του πανηγυριού, αγώνες πάλης με αντίστοιχα χρηματικά έπαθλα για τους νικητές.

Από τον τρόπο τέλεσης του πανηγυριού βλέπουμε πως το εμπορικό πανηγύρι της Σκοτούσσας δεν περιορίζεται στον οικονομικό τομέα αλλά επεκτείνεται και στον πολιτιστικό. Το γεγονός αυτό καθιστά το πανηγύρι της Σκοτούσσας ένα σημαντικό γεγονός για την περιφέρεια και ένα από τα πιο γνωστά πανηγύρια του νομού. Για την ίδια την κοινότητα το πανηγύρι είναι διπλά ωφέλιμο. Προσφέρει αρκετά έσοδα, ενώ με την τέλεσή του η κοινότητα επανέρχεται κάθε χρόνο στην επικαιρότητα των γεγονότων του νομού και βγαίνει από την αφάνεια. Με τη σημασία ενός ιδιαίτερου τοπικού προϊόντος ωφελεί οικονομικά την κοινότητα και παράλληλα την καθιστά διακριτή από τα υπόλοιπα χωριά του νομού συμβάλλοντας έτσι στη συγκρότηση της τοπικής ταυτότητας.



Συμπερασματικά

Ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων έχει μακρά ιστορία και κατέχει εξέχουσα θέση μέσα στον πολιτισμό του ανθρώπου. Έχει συνδεθεί με σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και θρησκευτικές πλευρές της ζωής των κοινοτήτων. Συχνά ταυτίστηκε με θρησκευτικές γιορτές και αποτέλεσε αφορμή συγκέντρωσης και επικοινωνίας των ανθρώπων, λαμβάνοντας έτσι το χαρακτήρα ενός κοινωνικού γεγονότος το οποίο συμπύκνωνε μέσα του βασικές παραμέτρους στη συγκρότηση, συνέχιση και εξέλιξη μιας κοινωνίας.

Στην Ελλάδα οι ετήσιες περιοδικές αγορές είχαν ευρεία διάδοση, αποτέλεσμα ίσως του τρόπου οργάνωσης της οικονομίας, και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου και της τοπικής οικονομίας γενικότερα. Η περίοδος του μεσοπολέμου αποτελεί μια χρονική περίοδο στην οποία γενικά ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων στην Ελλάδα βρίσκεται σε άνοδη κατάσταση. Κάθε χωριό ή πόλη το οποίο στο παρελθόν είχε φιλοξενήσει μια τέτοιου είδους αγορά ή που θεωρεί ότι μπορεί να παίξει ένα τέτοιο οικονομικό ρόλο στην περιοχή, ζητά να ιδρύσει το δικό της εμπορικό πανηγύρι με προφανείς σκοπούς.

Από τις μαρτυρίες που έχουμε σχετικά με την εξέλιξη των σεραϊκών εμποροπανηγύρεων φαίνεται ότι κατά την προπολεμική περίοδο ήταν ένας σημαντικός θεσμός για την περιοχή και αδίκως δεν έχει συγκεντρώσει μέχρι τώρα τη δέουσα προσοχή των μελετητών. Η σπουδή με την οποία ασχολήθηκαν οι κοινότητες και δήμοι εκείνης της εποχής στις Σέρρες για την ανάπτυξη ενός πανηγυριού στην περιοχή τους μας φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία του θεσμού. Το εμπορικό πανηγύρι εκείνης της εποχής επιτελούσε όχι μόνο οικονομικές αλλά επιπλέον κοινωνικές και πολιτικές λειτουργίες. Φάνταζε ως μια πηγή εσόδων αλλά και άντλησης κύρους για την κοινότητα ή το δήμο που το οργάνωνε.

Στη μεταπολεμική περίοδο οι εμποροπανηγύρεις συνεχίζονται, εμφανίζοντας ωστόσο και ορισμένα σημάδια αναπροσανατολισμού του ιδεολογικού τους υπόβαθρου και των πολιτισμικών τους συνυποδηλώσεων. Με την υπερτοπικότητα της αγοράς περισσότερο έντονη από ποτέ οι οργανωτές αρχίζουν να δίνουν συνειδητά πλέον έμφαση και στην τοπική παραγωγική ιδιαιτερότητα. Παράλληλα οι εμποροπανηγύρεις αποκτούν και ένα χαρακτήρα πολιτιστικής εκδήλωσης. Οι αθλητικές δραστηριότητες εμπλουτίζονται και μέσω αυτών μεταφέρονται στο πανηγύρι οι νέες αστικές αξίες, τις οποίες εκφράζει με το δικό του τρόπο ο αθλητισμός στη σύγχρονη εποχή.

Σήμερα ο θεσμός των εμποροπανηγύρεων απόρροια και των εξελίξεων στον οικονομικό τομέα αλλά και των διεθνών ανακατατάξεων συνεχίζει να υπάρχει παρουσιάζοντας μια αυξητική τάση. Αρκετά από τα αμιγώς θρησκευ-

τικά πανηγύρια έχουν μετατραπεί, κατά περίπτωση, σε μικρές ή και σχετικά μεγάλες εμποροπανηγύρεις. Είναι σχεδόν δύσκολο να συναντήσει κανείς σήμερα θρησκευτικό πανηγύρι στην περιοχή των Σερρών που δεν το συνοδεύει μια, έστω πρόχειρη, αγορά από εμπόρους και μικροπωλητές.

Η επιβίωση και ενδυνάμωση της εμποροπανηγυρής στη σύγχρονη εποχή σίγουρα έχει σχέση με οικονομικές προσδοκίες από τη μεριά των οργανωτών και οπωσδήποτε με οικονομικά αδιέξοδα από τη μεριά των επαγγελματιών. Ωστόσο δεν πρέπει να παραμελούνται και τα πολιτισμικά συνυποδηλούμενα που σχετίζονται με τη διατήρηση του θεσμού μέχρι σήμερα. Η εμποροπανηγυρη αποτελεί σαφώς ένα σχετικά σημαντικό έσοδο για τα οικονομικά του δήμου, καθώς και ένα μέσο τουριστικής προβολής της κοινότητας προς τα έξω με σκοπό την προσέλκυση επισκεπτών. Αλλά για τους ίδιους τους κατοίκους, ιδίως τους παλαιότερους, το πανηγύρι εξακολουθεί να είναι μία από τις εκδηλώσεις που τους ενώνει, ένας κοινός τόπος αναφοράς και ένα κομμάτι από την ιστορία του τόπου τους. Ο κόσμος συνεχίζει να συμμετέχει στο πανηγύρι, έστω και με διαφοροποιήσεις, να αγοράζει από αυτό, να διασκεδάζει σε αυτό, να ενθουσιάζεται στους αγώνες πάλης, να φανατίζεται και αρκετά συχνά να διαπληκτίζεται σε αυτούς. Αυτά συνιστούν κοινωνικούς δείκτες του γεγονότος ότι τα σεραϊκά εμπορικά πανηγύρια εξακολουθούν να παραμένουν ζωντανά στη συνείδηση των κατοίκων.

Το καινούργιο στοιχείο που εμφανίζει ο θεσμός στη σύγχρονη εποχή, και το οποίο μένει να δούμε την εξέλιξή του, είναι ότι ενώ η τοπική ιδιαιτερότητα με την οποία ήταν συνδεδεμένο το πανηγύρι περιοριζόταν έως πριν στον τομέα της παραγωγής, τώρα επεκτείνεται και στο εποίκοδόμημα, στην ιδεολογία. Πρόκειται για τη σύνδεση του εμπορικού πανηγυριού με την παράδοση και τον τοπικό πολιτισμό. Κουβαλώντας το εμπορικό πανηγύρι μνήμες από το ιστορικό παρελθόν της κοινότητας που το οργανώνει αναγνωρίζεται ως στοιχείο του τοπικού της πολιτισμού. Ταυτόχρονα εμφανίζεται στα μάτια των οργανωτών και ως ένα, εν δυνάμει, πρόσφορο πεδίο για μια γενικότερη αναζήτηση, μέσα από τις εκδηλώσεις που το πλαισιώνουν, της σχέσης που έχει η τοπική κοινωνία με το ιστορικό της παρελθόν και τη λαϊκή της παράδοση στην προοπτική της συγκρότησης της τοπικής ταυτότητας.

Παράρτημα



Εικ. 1: Χάρτης των εμποροπανηγύρεων στο νομό Σερρών (αρχές 20ού αι.).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΗ. ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 10071/930 645656
 ΤΜΗΜΑ

Επισημάνσεις
 692 30.6.30
 229-Α
 5.7.30

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

*25 Ιουνίου 30
 841*

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Έχοντες υπ' όψει την υπ' αριθ. 22 έ.ξ. πράξιν του Κοινοτικού Συμβουλίου κάτω πορροίων και το υπ' αριθ. 9719 έ.ξ. έγγραφον του Νομάρχου Σερρών, προτάσει του Ήμετέρου επί της Έθνικης Οικονομίας Υπουργού, άπεφασίσαμεν και διατάξασομεν.

10-7-30

Έγκρινομεν όπως έν τή κοινότητι κάτω πορροίων, τελήται έτησια έμπορικη πανήγυρις, άρχομένη την 29ην Δύγουστου μέ διάρκειαν 4 ήμερών.

Είς τόν αυτόν Υπουργόν άνατίθεται ή δημοσίευσις και έκτελέσις του παρόντος.

Έν Αθήναις τή 29 Ιουνίου 1930.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
 ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΤΑ ΜΕΛΗ

Ε. Βενιζέλου

Α. Βενιζέλου

*Δωρ. Τριανταφυλλίδης
 10/7/30*

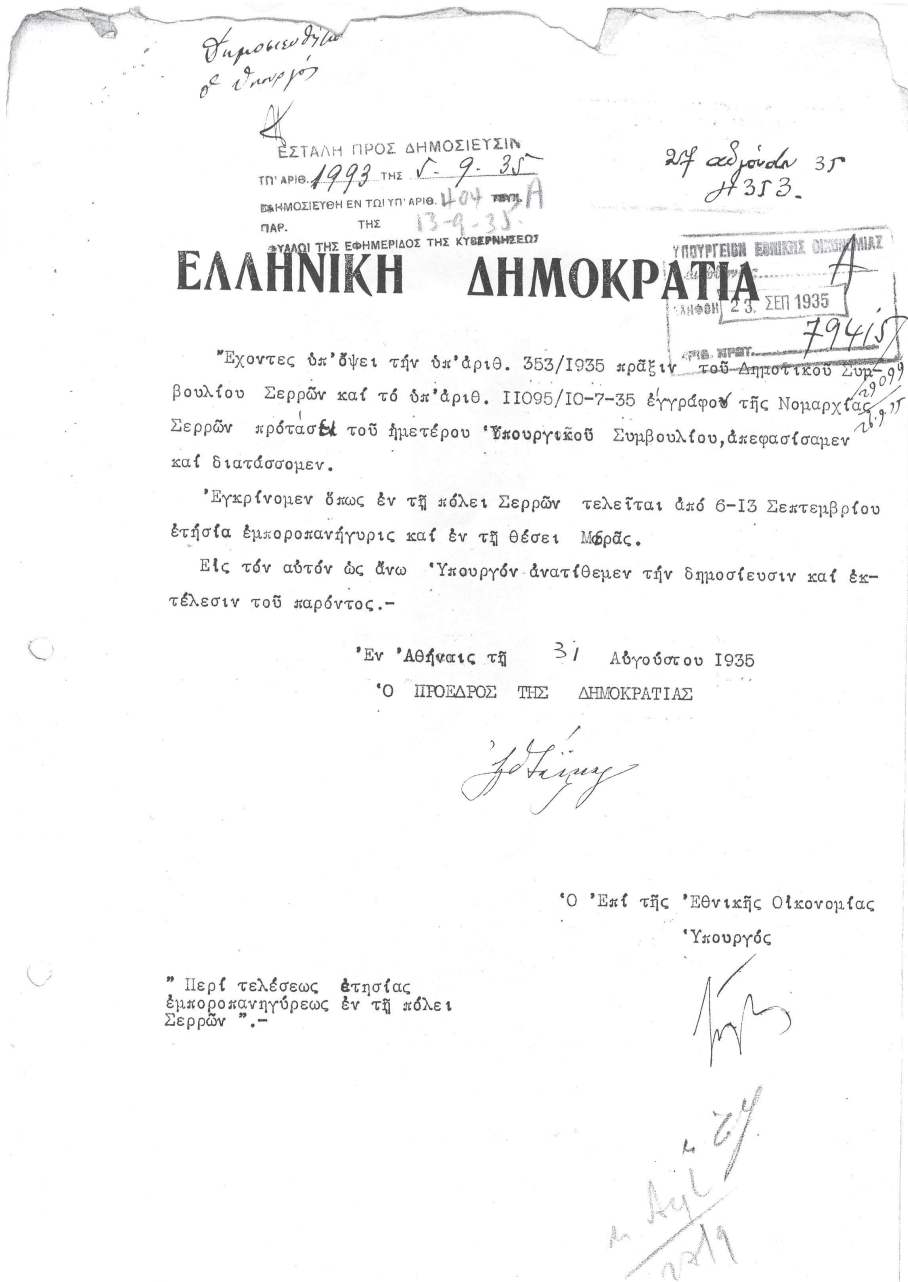
*Α. Βενιζέλου
 Α. Βενιζέλου
 Α. Βενιζέλου*

Ο επί της Έθνικης Οικονομίας Υπουργός


Περί καθιερώσεως έτησιας έμπορικης πανήγυρεως έν τή κοινότητι κάτω πορροίων.

Α. Βενιζέλου

Εικ. 2: Το Προεδρικό Διάταγμα σύστασης της εμποροπανήγυρης στην κοινότητα Κ. Πορροίων με την υπογραφή του Ε. Βενιζέλου.



Εικ. 3: Το Προεδρικό Διάταγμα σύστασης της εμποροπανήγυρης στην πόλη των Σερρών.


 ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΣΕΡΡΩΝ
 ΔΗΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
 Αριθ. Πρωτ. 3948

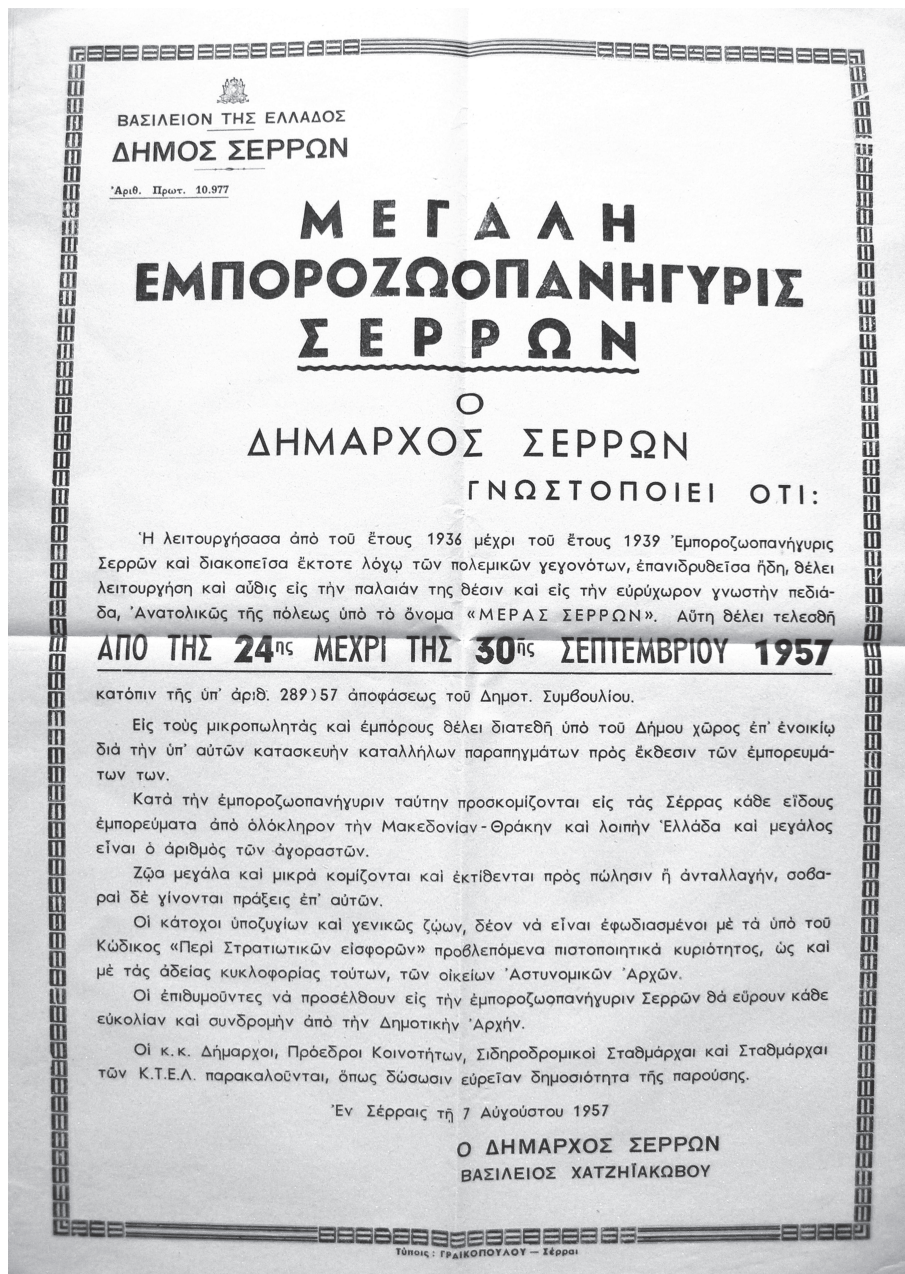
ΜΕΓΑΛΗ ΕΤΗΣΙΑ
ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΙΣ & ΖΩΟΠΑΝΗΓΥΡΙΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
 (ΚΑΤΩ ΤΖΟΥΜΑΓΙΑ) ΣΕΡΡΩΝ
ΑΠΟ 18-21 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1957
Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

ΑΝΑΚΟΙΝΟΙ ΟΤΙ :

'Η κατ' έτος τελουμένη έν 'Ηρακλεία (Κάτω Τζουμαγιά) Μεγάλη τετρα-
 ήμερος Έμποροπανήγυρις μετά ζωοπανηγύρεως δά τελεσθῆ και έφέτος.
 'Η προβλεπομένη κατά τό έτος τοῦτο πολυπληθής μεταφορά ένταῦθα
 διαφόρων έμπορευμάτων έγγυάται σπουδαιοτάτην κίνησιν.
 'Επίσης προηγνόνται μεγάλαί πράξεις επί τών μικρών και μεγάλων
 ζώων, άτια φέρονται προς πώλησιν.
 Τό ζήτημα τῆς υδρεύσεως εις τόν τόπον τῆς έμποροπανηγύρεως
 τόσοσιν διά τοῦς έπισκέπτας, όσον και διά τό πότισμα τών ζώων είναι
 πλήρως έξησφαλισμένον, ως και διά τό ζήτημα τοῦ ηλεκτροφωτισμοῦ
 τοῦ χώρου, ένδα τελείται ή έμποροπανήγυρις.
 'Εκ μέρους τῆς Δημοτικῆς 'Αρχῆς δά ληφθώσιν όλα τά μέτρα διά τήν
 άνετον παραμονήν τών έπισκεπτών και διά τήν πλήρη και πρόδουμον
 ύποστήριξιν αὔτων.
 'Η Έμποροπανήγυρις δά άνοιξη τήν δεκάτην όγδόην (18) Αύγουστου
 και δά κλείση τό έσπέρας τῆς εικοστής πρώτης (21) ίδιου έν. έτους.
 Τήν πρώτην ήμέραν τῆς έμποροπανηγύρεως ήτοι τήν 18ην Αύγουστου
 1957 δά λάθη χώραν ποδοσφαιρικῆ συνάντησιν μεταξύ τών ομάδων
 « ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ » 'Ηρακλείας και μιās τών καλλιτέρων ομά-
 δων Θεσσαλονίκης.
 Τήν τρίτην ήμέραν ήτοι τήν 20ην Αύγουστου 1957 δά λάθη χώραν ό
 τελικός ποδοσφαιρικός άγών τών ομάδων περιφερείας 'Ηρακλείας διά τό
 κύπελον τοῦ Δήμου και άπονομή έπάθλων.
 Τήν τελευταίαν ήμέραν θά λάθη χώραν ΠΑΛΗ κατά τήν όποιαν θά δοθούν δώρα εις τοῦς νικητάς
 ως έξης: 'Ο πρώτος τών νικητῶν θά λάθη δραχμάς 500, ό δεύτερος δραχ. 200, και ό τρίτος 100,
 Οι κ. κ. Δήμαρχοι, Πρόεδροι και λοιπαί 'Αρχαί, προς οῦς κοινοποιείται ή παρούσα, παρακαλοῦνται, όπως δώσωσιν
 εύρειαν δημοσιότητα εις αυτήν.
 'Εν 'Ηρακλεία τῆ 23-Ιουλίου-1957
 Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΤΣΙΟΣ


 Τίσις: Γ. Θήρυγαλη - Καρούμπελα Σέρραι Τηλ. 6-35

Εικ. 4: Ανακοίνωση για την εμποροπανήγυρη της Ηράκλειας κατά το έτος 1957.
(Γ.Α.Κ. Νομού Σερρών, κυτίον 232, φάκ. 4).



Εικ. 5: Ανακοίνωση για την εμποροπανήγυρη των Σερρών κατά το έτος 1957.
(Γ.Α.Κ. Νομού Σερρών).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ
 ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΚΟΤΟΥΣΑΣ

ΜΕΓΑΛΗ 4 ΗΜΕΡΗ ΕΜΠΟΡΟΠΑΝΗΓΥΡΗ ΣΚΟΤΟΥΣΑΣ 8-11 ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ 1995

Γνωστοποιούμε στο κοινό ότι, η ετήσια
 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ & ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΠΑΝΗΓΥΡΗ ΣΚΟΤΟΥΣΑΣ
 αρχίζει στις 8 του Σεπτεμβρίου ημέρα ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, γιορτή των
ΓΕΝΕΘΛΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Παρακαλούνται όλοι οι ευσεβείς και φιλέοργοι Χριστιανοί να τιμή-
 σουν αυτή με την παρουσία τους.

Στην πανήγυρη θα εκτεθούν κάθε είδους εμπορεύματα. Ακόμη μικρά και μεγάλα ζώα.

Η μόνιμη ηλεκτρική εγκατάσταση του χώρου της πανηγύρης ηλεκτροφωτίζει με άπλετο
 φως τον τόπο της πανηγύρης για την καλύτερη διεξαγωγή των συναλλαγών και η γενική
 διαρρύθμιση του χώρου προσφέρει άνετη διαμονή των επισκεπτών.

Την παραμονή της πανηγύρης 7 Σεπτεμβρίου ημέρα ΠΕΜΠΤΗ και
 ώρα 8.30 μ.μ. θα γίνει Μέγας καταναυκτικός Εσπερινός στον ΙΕΡΟ
 ΝΑΟ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, θα ακολουθήσει Λιτανεία και περιφορά
 της Θαυματουργής ΕΙΚΟΝΑΣ ΓΕΝΕΣΙΟ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ και στη
 συνέχεια θα γίνουν διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Την τετάρτη (4) ημέρα της πανηγύρης ημέρα ΔΕΥΤΕΡΑ και
 ώρα έναρξης 16.00 το απόγευμα θα γίνουν αγώνες ΠΑΛΗΣ
 που οι νικητές θα πάρουν τα ακόλουθα χρηματικά βραβεία.

ΠΑΛΗ	A' Κατηγορία - ο Ιος 70.000 δρχ. ο 2ος 40.000 δρχ.
	B' Κατηγορία - ο Ιος 40.000 δρχ. ο 2ος 25.000 δρχ.
	Γ' Κατηγορία - ο Ιος 25.000 δρχ. ο 2ος 15.000 δρχ.

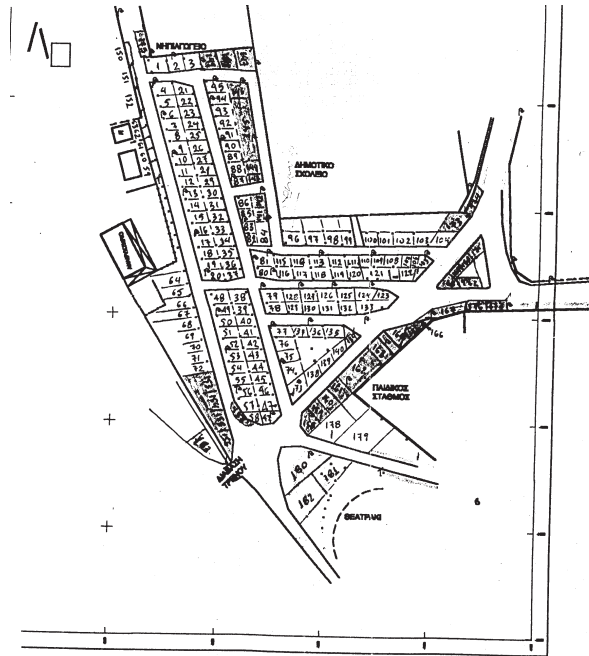
Η πάλη θα διεξαχθεί σε ειδική παλαίστρα.

Με την ευκαιρία της πανηγύρης θα διεξαχθούν στις 8 και 10
 του Σεπτεμβρίου ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ.

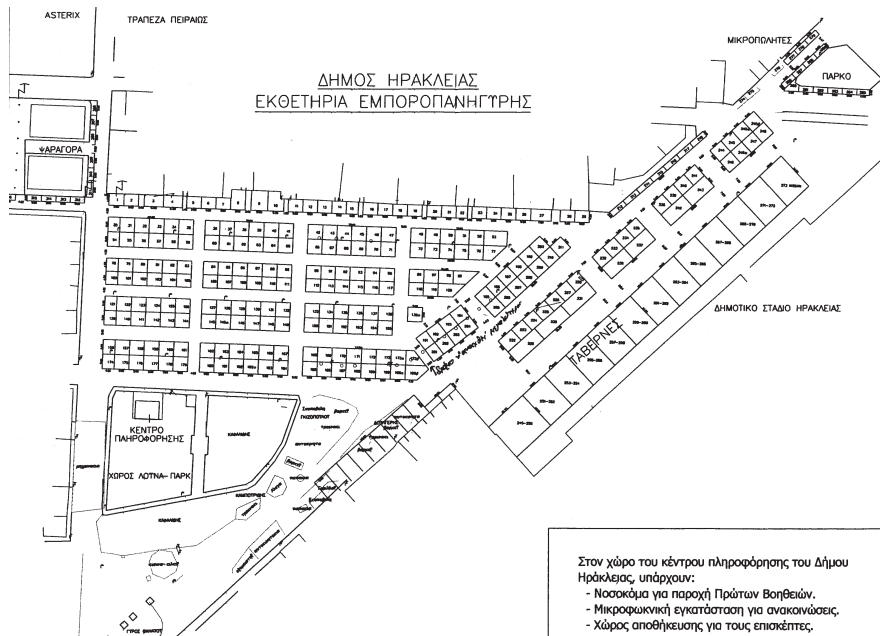
Γνωστοποιούμε ακόμη ότι σταθμεύουν όλες οι αμαξοστοιχίες
 και αυτοκινητάμαξες στο Σ. Σ. ΣΚΟΤΟΥΣΑΣ.

Σκοτούσα 11 Ιουλίου 1995
 Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤΖΟΣ

Εικ. 6: Ανακοίνωση για την εμποροπανήγυρη της Σκοτούσας (έτος 1995).



Εικ. 7: Τοποδιάγραμμα του χώρου της εμποροπανηγύρης στη Σκοτούσσα (έτος 2007).



Εικ. 8: Τοποδιάγραμμα του χώρου της εμποροπανηγύρης στην Ηράκλεια (έτος 2007).

ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΒΑΧΑΡΟΓΛΟΥ

Μεταδιδάκτωρ Ερευνητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΚ ΣΕΡΡΩΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΑΡΜΟ

*...Η έμμετρος φιλαυτία είναι η μοναδική αρετή
και βάση της ηθικής...*

1. Εισαγωγικά

Στην εποχή του Διαφωτισμού και ιδιαίτερα στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τα θέματα γύρω από την αξιοπρέπεια του ατόμου και τη θέση του στο κοινωνικό σύνολο διέπουν τις ηθικές συζητήσεις στην Ευρώπη: τα προβλήματα της επιβίωσης και της αυτοσυντήρησης του ανθρώπου, της ελευθερίας του και της προοδευτικής του βελτίωσης τίθενται σε συνάρτηση με τους θεσμούς της κοινωνίας. Οι πράξεις του ανθρώπου αποκτούν ηθική υπόσταση ανάλογα με τον κοινωνικό κώδικα, ο οποίος διαμορφώνεται από τη σύζευξη ηθικής και πολιτικής. Την ηθική απελευθερωμένη από μεταφυσικές και θεολογικές αντιλήψεις, που συμβαδίζει με τον ορθό λόγο, με την απόρριψη του φανατισμού και της δεισιδαιμονίας ενστερνίζονται οι Έλληνες λόγιοι του Διαφωτισμού και την περιλαμβάνουν στο ευρύτερό τους σχέδιο για τη διαπαιδαγώγηση του γένους¹. Έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στα έργα ηθικής πλεονάζει η αρετή, ως διακριτικό της υπερήφανης αξιοπρέπειας του πολίτη. Δεν πρόκειται για ατομική ηθική αλλά για κοινωνική: ο άνθρωπος ανοίγεται προς την κοινωνία.

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το έργο του Σερραίου Δημήτριου Αρμου με τίτλο: «*Εφαρμογή ή περί της παγκοσίου βάσεως της ηθικής*» το έτος 1842, διότι αποτυπώνει την εξέλιξη του σχετικού προβληματισμού κυρίως το 19ο αιώνα. Στην Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχουν τρία αντίτυπα του συγκεκριμένου έργου. Το πρώτο αντίτυπο έχει τόπο έκδοσης *εν Αθήναις* και έκδοση *τύποις Κ. Αντωνιάδου 1842*. Το σχήμα του βιβλίου 8^ο ενώ δεν καταγράφονται οι σελίδες. Το δεύτερο αντίτυπο έχει την ίδια περιγραφή με το πρώτο εκτός από την έκδοση, ενώ στο τρίτο αντίτυπο καταγράφονται οι σελίδες 36-37. Άλλο αντίτυπο υπάρχει στην ψηφιακή βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης στην ιστοσελίδα www.anemi.lib.uoc.

¹ Ρ.Δ. Αργυροπούλου, *Βενιαμίν Λέσβιος-Στοιχεία Ηθικής*, Αθήνα 1994, σ. 11.

γρ. Στο αντίτυπο αυτό καταγράφονται ο τόπος έκδοσης όπως στο πρώτο αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης αλλά και οι σελίδες: 2φ.+ζ'+41σ., 20 εκ.

Παρά την έρευνά μας στα Γενικά Αρχεία του Κράτους καθώς και σε Βιβλιοθήκες και Αρχεία σε Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Αθήνα, δυστυχώς δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες για τον Δημήτριο Άρμο, παρά μόνον κάποιες έμμεσες αναφορές που γίνονται από τον ίδιο μέσα στο βιβλίο του. Για παράδειγμα φαίνεται να είναι βαθύς γνώστης των θεολογικών ζητημάτων και δογματικών διαφορών ανάμεσα στην Ορθόδοξη και Καθολική Εκκλησία χρησιμοποιώντας καθαρά θεολογικούς όρους. Έχει δε ιδιαίτερη σημασία ότι ο συγγραφέας κατάγεται από τις Σέρρες, στις οποίες αφιερώνει το έργο του αποκαλώντας την ιδιαίτερη πατρίδα του: «περισπούδασται Σέρραι». Τον Δημήτριο Άρμο συναντούμε επίσης σε συνδρομητικούς καταλόγους των Σερρών σε δύο εκδόσεις. Η πρώτη έκδοση αφορά βιβλίο του Αντώνιου Μόσχου το 1850 στη Θεσσαλονίκη με τίτλο: *«Απομνημονεύματα μητρός Δυστυχούσης προς την θυγατέρα της, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Αντωνίου Μόσχου, εν Θεσσαλονίκη, 1850»* και η δεύτερη αφορά βιβλίο του Θεόδωρου Βαλλιάνου το 1851 στην Αθήνα με τίτλο: *«Ιστορία της Ρωσικής Εκκλησίας, συγγραφείσα μεν ρωσιστί και το δεύτερον εκδοθείσα τω 1840ω έτει εν Πετροπόλει, μεθερμηνευθείσα δε εις την ημετέραν φωνήν, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, 1851»*. Το γεγονός ότι το όνομα του Δημήτριου Άρμου συμπεριλαμβάνεται σε συνδρομητικούς καταλόγους των Σερρών την περίοδο αυτή, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το 1850 και το 1851 ο Δημήτριος Άρμος βρισκόταν στις Σέρρες².

Αξίζει επίσης να τονίσουμε ότι αποτελεί ένα από τα λιγοστά συγγράμματα που καταθέτει Σερραίος στην καταγωγή συγγραφέας με αντικείμενο την Ηθική. Λίγο αργότερα με το θέμα της Ηθικής ασχολείται ο γνωστός παιδαγωγός από το Μελένικο, Δημήτριος Καλαμβακίδης.

2. Η έννοια της ηθικής στην ευρωπαϊκή διανόηση το 19ο αιώνα

Την περίοδο αυτή έχουμε στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Γαλλία την επικράτηση του ρεύματος του πνευματοκρατικού εκλεκτικισμού που υπεραμύνεται την προτεραιότητα του πνεύματος έναντι της ύλης. Στην κίνηση αυτή πρωτοστάτησε ο Victor Cousin (1792-1867) που επιχειρούσε μαζί με τους μαθητές του, Théodore Simon Jouffroy (1796-1842), Charles Lénêque (1818-1900), Alfred Jules Émile Fouillée (1838-1912), Barthélemy (1812-1896) κ.ά. να συμβιβάσει τις αντιλήψεις του Descartes με τις απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Η κίνηση αυτή συνυφάνθηκε με την ανάπτυξη μιας ηθικής

² Ε. Βαχάρογλου, «Σερραίοι φιλόμουσοι συνδρομητές σε ελληνικά βιβλία των ετών 1800-1912. Πρώτη καταγραφή», *Σερραϊκά Χρονικά*, 15 (2004), σ. 135-224.



που είχε ως επίκεντρο αναφοράς τον ίδιο τον άνθρωπο αλλά και τον Θεό, όπως τουλάχιστον αποκαλύπτεται μέσα από τα κείμενα του Émile Saisset (1814-1863)³, του Louis-Antoine Garnier (1803-1878)⁴ και του Lénéque⁵. Το ίδιο περίπου διάστημα προσδιορίζεται η έννοια της ηθικής σε σχέση με το συνάνθρωπο, ταυτίζοντας παράλληλα το γενικό προς το ατομικό συμφέρον. Ο φιλόσοφος Pierre Jean George Gabanis (1757-1808) τονίζει ότι: «Από μια εντυχή αναγκαιότητα το συμφέρον, κάθε άτομου δε θα μπορούσε ποτέ να διαχωρισθεί πραγματικά από το συμφέρον των άλλων ανθρώπων. Οι προσπάθειες που ενδεχομένως γίνουν προς μια τέτοια κατεύθυνση είναι πράξεις εχθρότητας προς το σύνολο που αργά ή γρήγορα, θα στραφούν στο δράστη τους. Ανατρέχοντας όμως κυρίως στη φύση του ανθρώπου, μελετώντας τους νόμους οργάνωσής του, παρατηρούμε πόσο η ηθική συνιστά βασικό τμήμα των αναγκών του. Η μόνη πλευρά από την οποία μπορούν να επεκταθούν απεριόριστα οι δυνάμεις του είναι αυτή των σχέσεών του, με τους ομοίους του, ότι η ύπαρξη αποκτά νόημα όσο συμμετέχει στα ευεργετικά πάθη των άλλων ανθρώπων και τους δίνει το δικαίωμα να συμερισθούν τα δικά του, που τον ενεργοποιούν»⁶.

Την ίδια περίοδο αρκετοί διανοούμενοι συσχετίζουν την έννοια της ηθικής

³ E. Saisset, *Le christianisme et la philosophie, Essais sur la philosophie et la religion au XIX siècle*, Paris 1845, σ. 296, όπου αναφέρει: «Ο άνθρωπος γεννιέται με δύο διακεκριμένες και συνάμα αδιάσπαστες ανάγκες. Την ηθική και τη θρησκευτική ανάγκη. Όντας ελεύθερος αισθάνεται την ύπαρξη κάποιου νόμου που ρυθμίζει τη θέλησή του και όντας ικανός να διανοείται και να αγαπά, χρειάζεται ένα αντικείμενο, άπειρο στο πνεύμα του και την καρδιά του. Κάθε άνθρωπος έχει λοιπόν το ένστικτο του καλού και του απείρου· με μια λέξη, το ένστικτο του θείου..... Κάθε ον που μπορεί να ζήσει χωρίς την πίστη στο Θεό, «πνίγοντας» μέσα του τον παραπάνω νόμο, δεν ανήκει στην ανθρωπότητα. Το ηθικό και θρησκευτικό ένστικτο, το ένστικτο του θείου είναι ό,τι πιο πρωταρχικό υπάρχει στον άνθρωπο. Είναι αυτό που προηγείται και είναι ανώτερο από κάθε θρησκεία και φιλοσοφία και εκείνο που γίνεται η τροφή αλλά και η βάση κάθε θρησκευτικής πίστης ή φιλοσοφικής θεώρησης. Είναι το κοινό γνώρισμα όλων των ανθρώπων, αγρίων ή πολιτισμένων, αρχαίων ή σύγχρονων... γνώρισμα που μόνο του αποτελεί την ενότητα του ανθρώπινου γένους».

⁴ A. Garnier, *Traité des Facultés de l'âme, comprenant l'histoire des principales théories psychologiques*, τόμ. 1, Paris 1852, σ. 363. Αναφέρεται ότι: «Παρέχοντας στον άνθρωπο τη θέληση και την ελευθερία, η θεία Πρόνοια του επέτρεψε ν' αποκτήσει νέες ιδιότητες προς τελειοποίηση και με μια φιλέσπλαχνη συγκατάβαση, του δίνει τη μεγάλη τιμή (η θεία Πρόνοια) να συνεργαστεί με το δημιουργό του».

⁵ Ch. Lénéque, *La Science de l'Invisible. Études de Psychologie et de Théodicée*, Paris 1865, σ. i-ii, όπου αναφερόμενος στο Θεό, τη ψυχή και την ελευθερία, υποστηρίζει: «Δε γνωρίζουμε πιο σοβαρά, πιο σημαντικά και πιο επίκαιρα ζητήματα απ' αυτά... στα οποία κανένα σοβαρό πνεύμα δεν τολμά εφεξής να μένει αδιάφορο. Όποιος δεν κυριαρχείται αποκλειστικά από το πάθος των υλικών συμφερόντων και έχει διατηρήσει κάποια μέρμια για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, για το αληθινό ανθρώπινο μεγαλείο και την ηθική του πρόοδο, αισθάνεται καλά ότι πρέπει να τοποθετηθεί απέναντι σ' αυτά τα προβλήματα των οποίων η θετική ή αρνητική λύση, επισύρει τόσο μεγάλες συνέπειες».

⁶ P.J.G. Cabanis, *Rapports du physique et du moral de l'homme et lettre sur les causes premières*, Paris 1844⁸, σ. 51.





το τι αρμόζει με την κοινωνική του θέση. Αυτό θα επιτευχθεί με ποικίλους πειραματισμούς και όχι μέσω της μίμησης των άλλων ή της υποταγής στα κελεύσματά τους. «Όσο πιο αναπτυγμένη είναι η ατομικότητα ατόμου», υποστηρίζει ο Mill, “τόσο πιο πολύτιμο γίνεται το άτομο για τον εαυτό του, και συνεπώς πιο πολύτιμο για τους άλλους»¹¹. Οι τελευταίοι θα ωφεληθούν από την ολοκλήρωση του ατόμου και από τα καινούργια στοιχεία που θα προκύψουν από την ολοκλήρωση αυτή.

3. Η έννοια της ηθικής στον ελλαδικό χώρο

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα συναντάται στον ελληνικό χώρο η πολιτική σαν κοσμική ηθική αφού για τους Έλληνες λογίους της εποχής δεν υπάρχει αντιδιαστολή ανάμεσα σε ιδιωτική και σε κοσμική ηθική. Η κοσμική αυτή ηθική εμφανίζεται ως ένας οδηγός καλής συμπεριφοράς των πολιτών μέσα στην κοινωνία (χρηστοί πολίτες στην κοινωνία). Η έννοια αυτή της πολιτικής ανταποκρινόταν στην ανάγκη της νεοελληνικής κοινωνίας του τέλους του δεκάτου ογδόου αιώνα, η οποία αναδιοργανώνεται και προσανατολίζεται προς μία ηθική περισσότερο κοσμική-πολιτική από εκείνη που δίδασκε η Εκκλησία· δεν επιδιώκεται η μακαριότητα του χριστιανού για τη βασιλεία του Θεού αλλά η «ευδαιμονία»-το «ευ ζην» του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία¹². Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 18^{ου} αιώνα έχουν ερμηνευτεί μέσα στο πλαίσιο αυτό, δηλαδή ως φορείς μετάδοσης του νέου τρόπου διακυβέρνησης, μετατροπής των υποκειμένων σε πολίτες και δημιουργίας νέων δεσμών μεταξύ των ατόμων και του κράτους. Το σχολείο θα ήταν ένα από τα κύρια μέσα επιβολής της εθνικής συνοχής στο πλαίσιο της «κατασκευής» του πολίτη που αποτιμά τον εαυτό του σε σχέση με το έθνος -κράτος και που υπηρετεί τη νομιμοποίηση της πολιτικής και της πολιτισμικής ομογενοποίησης¹³. Σε αυτό το σκοπό συμβάλλει και η διδασκαλία της πολιτικής ηθικής μέσα στο σχολείο.

Οι Έλληνες λόγιοι υποστηρίζουν την έννοια της κοσμικής-πολιτικής ηθικής τονίζοντας ότι η καθολική ηθική υπάρχει στον κόσμο, «έχει δε τον θρόνον της εις την συνείδησιν του ανθρώπου· άρα και δια των αυτών νόμων διευθύνει και τα άτομα και τας πολιτείας»¹⁴. Η κοσμική ηθική εμφανίζεται ως επιστήμη των κα-

¹¹ John Stuart Mill, *Περί ελευθερίας* (μτφρ. Ν. Μπαλής), Αθήνα 1983, σ. 111. Βλ. επίσης John Stuart Mill, *Ωφελιμισμός* (εισ., μτφρ., σχολ. Φ. Παιονίδης), Αθήνα 2002, σ. 32-33.

¹² «Δεν πρέπει να συγγέωμεν την κοσμικήν με την θρησκευτικήν ηθικήν· η πρώτη σκοπούμενον έχει την επίγειον μόνιμον ευχαρίστησιν η δε δευτέρα διδάσκει την ουράνιον μακαριότητα». Πρβλ. Jean Zacharie Paradis de Raymondis, *Σύγγραμμα στοιχειώδες περί ηθικής και ευδαιμονίας* (μτφρ. Μιχ. Χρησταρή), Βιέννη 1816, τ. 1, σ. 147.

¹³ Μ. Νικολακάκη, *Ο εκσυγχρονισμός και το εκπαιδευτικό σύστημα στη μετανεωτερικότητα: μια σχέση εξελισσόμενη, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, τχ. 4 (2001).

¹⁴ E. Jouy, *Η Ηθική εφαρμοσθείσα εις την Πολιτικήν δια να χρησιμεύση ως εισαγωγή εις τας*



θηκόντων του ανθρώπου, με την οποία ο άνθρωπος μαθαίνει να αντιπαραθέτει τον ορθό λόγο απέναντι στα συναισθήματα και τα πάθη του. «*Η Ηθική είναι η τέχνη του ευ ζην, η πρακτική επιστήμη των καθηκόντων του ανθρώπου, δια της οποίας μαθαίνουμε να αντιπαρατάτουμε την καρτερίαν κατά των δυστυχιών, την φύσιν κατά των εθίμων, και να πράττουμε έργα δίκαια και τίμια, βάλλοντας βάσιν εις το αξίωμα, ότι πάντα όσα δεν είναι τίμια και δίκαια, δεν είναι ωφέλιμα. Αφ' όλης τας γνώσεις του ανθρώπου η της ηθικής είναι η αναγκαιότερα*¹⁵.

Μάλιστα η θέση της ως επιστήμης στηρίχτηκε και σε αξιώματα, ορισμούς και εμπειρικά παραδείγματα όπως αυτά που διέπουν τις θετικές επιστήμες. Για παράδειγμα αξιώματα ηθικής που τέθηκαν είναι: «*Τρία πράγματα οφείλει να ευλαβήται προ πάντων ο συνετός άνθρωπος: δηλαδή τους νόμους, τους μεγάλους άνδρας και τους λόγους των αγαθών ανθρώπων. – Όταν πρόκειται λόγος περί της σωτηρίας της Πατρίδος, μη βουλεύου, αλλά κινδύνευε. – Το αναγκαιότερο μάθημα είναι το να μάθη ο άνθρωπος να λησμονά το κακό. – Από όλους τους ανθρώπους μόνος ο δίκαιος ζη αταράχως και δίχως ελέγχων του συνειδότος. – Μη κάμνης εις τους άλλους ό,τι δεν θέλεις να σου κάνουν. – Γνώθι τον εαυτόν σου. – Θέλεις να μάθεις αν οποιοδήποτε έργον είναι καλόν ή κακόν; Ερεύνησον τι μέλλει γενέσθαι αν έκαστος θελήση να το πράξη. Το τίμιον είναι το ωφέλιμον. Το ωφέλιμον είναι το δίκαιον. – Ο καταδιώκων τους αγαθούς ανθρώπους, καταπολεμεί τον ουρανό. Τα πράγματα δεν ταράττουν τους ανθρώπους, αλλ' αι περί των πραγμάτων δοξασίαι και προλήψεις αυτών. – Όστις ήκουσεν από το πρωϊ την φωνήν της αρετής, πιθανόν μεν να αποθάνη το εσπέρας, αλλά δεν μεταμελείται διότι έζησε. – Η φρόνησις δεν προστάζει τα αδύνατα, δια τούτο είναι εύκολο να υπακούση τις εις αυτήν. – Ο σκοπός της πολιτικής κοινωνίας είναι η κοινή ευδαιμονία*¹⁶.

Η αντίληψη της πολιτικής η οποία συνδέεται με την ηθική εντάσσεται σταδιακά και στο θεωρητικό πλαίσιο της εκπαίδευσης, το οποίο συναρτάται άμεσα και συνδέεται ουσιαστικά με την εμφάνιση και κατεύθυνση της παιδαγωγικής θεωρίας. Η διάδοση της ευρωπαϊκής ηθικής σκέψης στον ελληνικό χώρο ξεκινά κυρίως με τη μετάφραση από τον Ιώσηπο Μοισιόδακα της Ηθικής Φιλοσοφίας του L. Muratori στα 1761. Ο Μοισιόδακας ανέφερε: «*εστοχάσθηκα ότι η Ελλάς από δυστυχίαν, πάσχει κατά παρόν ένδειαν σχεδόν όλων των ολικών συστημάτων της παιδείας, ήγουν της μαθηματικής, της φυσικής, της ηθικής, και ούτω καθ'εξής, και επ' αληθείας μηδέ ίξευρα πόθεν πρώτον να πιασθώ. Τέως εσύγκρινα την χρείαν του ενός με την ανάγκην του άλλου. Εγώ*

παρατηρήσεις επάνω εις τα ήθη των Γάλλων κατά τον 10^ο αιώνα, τομ. 1 (1822), (μτφρ. Ν. Σπηλιάδης), Ναύπλιον 1928, σ. 9.

¹⁵ Ο.π., σ. 13.

¹⁶ Ο.π., σ. 16-17.

ενόμισα αναγκαιότερον το ηθικόν, και κατά τούτο ίσως δεν έπταισα»¹⁷.

Στο πρώτο στάδιο διαμόρφωσης του ηθικού στοχασμού στο νεοελληνικό Διαφωτισμό κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και στις αρχές του επόμενου αιώνα έγινε προσπάθεια μεταφοράς αυτούσιας της ευρωπαϊκής ηθικής σκέψης με μεταφράσεις. Το 1816, ο Μιχαήλ Χρησταρής μετέφρασε το: «*Traité élémentaire de morale et de bonheur*» του Jean-Zacharie Paradis de Raymondis με τον τίτλο : «*Στοιχειώδες σύγγραμμα περί Ηθικής και Ευδαιμονίας*», στο οποίο ο μεταφραστής ανέφερε τη φράση: «*Όστις την ηθικήν καταφρονεί, αδύνατον, να ευδαιμονή*». Στο έργο αυτό οριοθετεί την έννοια της ηθικής, που είναι: «*να δείξη τον κοινωνικόν δεσμόν, να στερεώση τούτου τας αρχάς, ν' αποδείξη ότι εις καθέναν συμφέρει να τον διατηρή, και εις όλην την πολιτικήν κοινωνίαν να τον ασφαλίση παραβιάστως να φανερώση, τι συμβάλει εις τούτο ως αρετή, και τι βλάπτει ως κακία*».

Ο Μ. Χρησταρής τονίζει ότι η ηθική οδηγεί στην ευδαιμονία, ενώ τα πάθη, όταν δεν διοικούνται από τη λογική οδηγούν όχι στην ευδαιμονία αλλά στη δυστυχία. Αναφέρει τα πάθη που οδηγούν στην αποστροφή, στο μίσος και την οργή, ενώ προτερήματα αναφέρονται η υπομονή, η αυτοκράτεια ή παθοκράτεια ή εγκράτεια. Σημαντικό κεφάλαιο στο έργο του καταλαμβάνουν τα γενικά καθήκοντα του ανθρώπου, όσα πηγάζουν από την πολιτική κοινωνία δηλαδή τη Δικαιοσύνη, τη Χρησιτότητα, την Ευεργεσία¹⁸.

Το 1770 κυκλοφορεί η *Χρηστοθήτεια* του Καισάριου Δαπόντε και το 1791, το 1802 και το 1839 εκδίδεται στη Βιέννη το έργο του Δημητρίου Δάρβαρη με τίτλο *Χειραγωγία εις την καλοκαγαθίαν*.

Από το 1791 έως το 1796 τυπώνεται μία σειρά από Χρηστοθήτεις στις οποίες κυριαρχεί η κοσμική ηθική, με στόχους τη χρησιτότητα και την κοσμικότητα των ηθών. Το 1794 κυκλοφορεί η «*Χρηστοθήτεια, το Άνθος της αρετής και γνώσεως, ήτοι συνάθροισις κανόνων τινών, δι' ων δύναται τινάς να ζήση τιμίως και ευτυχώς, η Τέχνη του ζην, ήτοι νουθεσίαι ωφέλιμαι. Πώς να ζήσει τινάς εν οδηγία εις την γνώσιν των ανθρώπων*» και το 1796 η «*Άληθής οδός εις την ευδαιμονίαν*» και τα δύο έργα του Δ. Δάρβαρη. Ο Δημήτριος Δάρβαρης υποστήριζε μέσα από τα εγχειρίδια αυτά, ότι η χρηστή ανατροφή πρέπει να στηρίζεται σε μία υγιή ηθική αντίληψη που υπαγορεύεται από τον ορθό λόγο και την Αγία Γραφή¹⁹. Αυτή τη συνύπαρξη την ανευρίσκουμε κατά κανόνα στη βάση των αντιλήψεων περί ηθικής και ευδαιμονίας του 18^{ου} αιώνα. Στόχος της καλής ανατροφής είναι να «*φωτιστεί ο νους με γνώσεις, να διορθωθεί η «καρδιά*», δηλαδή να ελεγχθούν τα πάθη, τέλος να γίνει ο νέος ένα τίμιο

¹⁷ L. Muratori, *Ηθική Φιλοσοφία*, (μτφρ. Ι. Μουσιόδακας), Βενετία 1761.

¹⁸ Jean Zacharie Paradis de Raymondis, *Σύγγραμμα στοιχειώδες περί ηθικής και ευδαιμονίας*, όπ.π., υποσημ. 12, τ. 2, σ. 1, 30, 35, 71.

¹⁹ Δ. Δάρβαρης, «Περί της των τέκνων ανατροφής», *Ερμής ο Λόγιος* (1812), σ. 98.

και χρήσιμο μέλος της κοινωνίας. Στον παιδαγωγικό στοχασμό του Δάρβαρη, μπορούμε να τονίσουμε ότι κύριος σκοπός αποτελεί η αποτελεσματική προετοιμασία του νέου ανθρώπου ώστε να «περάσει καλήν και ήσυχον ζωήν, και να ευδοκιμήσει εις τον κόσμον»²⁰.

Το πρώτο ηθικό σύγγραμμα που εκδίδει ο Δ. Δάρβαρης, *Χειραγωγία εις την Καλοκαγαθίαν* (1791) προορίζεται για σχολική χρήση και έχει ιδιαίτερη σημασία για τη δόμηση της ταυτότητας των ελλήνων μαθητών στα τέλη του 18ου αιώνα. Πρόκειται, όπως αναφέρεται σε επόμενη έκδοση (1839), για μετάφραση από τα γερμανικά και μας παρέχει μια πλήρη εικόνα των χρεών του πολίτη και υπηκόου, μέλους μιας κοινότητας. Ξεκινώντας από την απαρίθμηση των καθηκόντων των μαθητών, συνεχίζει με την επισήμανση των βασικών κοινωνικών αρετών και ελαττωμάτων του ατόμου.

Ένα από τα επόμενα κεφάλαια της Χειραγωγίας στηρίζεται σε ευρωπαϊκές θεωρίες της εποχής σχετικά με τη διαίρεση της κοινωνίας και τα καθήκοντα των μελών της (Γαμική – σχέσεις και καθήκοντα συζύγων, Πατρική – σχέσεις και καθήκοντα γονέων και τέκνων, Αρχοντική – σχέσεις και καθήκοντα Αυθέντη και δούλου, Δεσπότη και υπηκόου, Πολιτική – σχέσεις και καθήκοντα μεταξύ των μελών της πολιτικής κοινωνίας, Πνευματική – Εκκλησία, και μοναχισμός). Επισημαίνεται το χρέος των γονέων να φροντίσουν για την καλή ανατροφή των παιδιών και συστήνεται σε αυτούς να μην επιδεικνύουν υπερβολική αυστηρότητα.

Η ηθική κατακτάται μέσω της σπουδής και της άσκησης. Στην *Ασφαλή οδηγία εις την γνώσιν του Ανθρώπου* (1795), ο Δάρβαρης τονίζει πως: «η σπουδή της ηθικής γνώσεως του Ανθρώπου είναι πλέον χρησιμότερα και αναγκαιότερα παρά κάθε άλλη εις ημάς· διότι αυτή δύναται να μας οδηγήσει ασφαλώς εις τον δρόμον ταύτης της ζωής. Επειδή και ημείς είμεσθεν άνθρωποι, και πρέπει να ζώμεν με ανθρώπους, των οποίων τα ιδιώματα ασφαρίζουσιν, ή ταράττουσι την ησυχίαν ημών»²¹. Κρίνεται λοιπόν απαραίτητη η ενδελεχής μελέτη και παρατήρηση των ηθών, των κλίσεων και των διαθέσεων των ανθρώπων.

Το έργο του Αντωνίου Βυζαντίου με τίτλο *Χρηστοθήθεια. Προς παραίνεσιν ηθών των Νέων* αποτελεί τον πρώτο οδηγό συμπεριφοράς στη νεοελληνική κοινωνία. Τυπώθηκε το 1720, συμπεριλήφθηκε στο β' τόμο της *Φιλολογικής Εγκυκλοπαιδείας* του Ιωάννου Πατούσα το 1780 και καταγράφονται 34 εκδόσεις του έργου αυτού έως το 1820 και άλλες πέντε (5) για τα έτη 1830-1844. Ο όρος Χρηστοθήθεια, αποτελεί μία έννοια οικεία με όχι αυστηρά οριοθετημένο περιεχόμενο, που δηλώνει την καλή συμπεριφορά. Η Χρηστοθήθεια του Αντωνίου Βυζαντίου χρησιμοποιήθηκε ως σχολικό εγχειρίδιο του οποίου η δι-

²⁰ Ο.π., σ. 100.

²¹ Δ.Ν. Δάρβαρης, *Ασφαλής οδηγία εις την γνώσιν του Ανθρώπου. Ητοι Θεοφράστου Ηθικοί Χαρακτήρες*, Βιέννη 1795, σ. VII.



δασκαλία εξυπηρετούσε δύο σκοπούς: την «*διακόσμησιν των ηθών των νέων*» όπως αναφέρει και ο τίτλος της αλλά και η εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, στην οποία ήταν γραμμένο το κείμενο. Οι στόχοι της πολιτικής ως κοινωνικής ηθικής, όπως διαφαίνεται μέσα από τη Χρηστοθήθεια του Αντώνιου Βυζάντιου, είναι κυρίως δύο: η χρηστότητα των ηθών και η κοσμιότητα μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής.

Ο Νεόφυτος Δούκας (1760-1845), αν και δεν έκανε ιδιαίτερες σπουδές στη Θεολογία, εντούτοις επιχείρησε να συγγράψει εγχειρίδιο Ηθικής για τις ανάγκες των μαθητών της Ηγεμονικής Ακαδημίας Βουκουρεστίου²². Το εγχειρίδιο αυτό, σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο ίδιος αν και γράφτηκε το 1818, εκδόθηκε το 1834 στην Αίγινα για τις ανάγκες των ελλήνων μαθητών με τον τίτλο: «*Τετρακτύς ήτοι Ρητορική, Λογική, Μεταφυσική και Ηθική*». Ο στόχος του συγγραφέα ήταν να μπορούν οι μαθητές «*τα σπέρματα ταύτα εκ συνεχούς αρδεύσεως καλώς τε και ορθώς τοις νέοις εμφυτεύσειαν*»²³ κατά τη μετεπαναστατική περίοδο. Ο Νεόφυτος Δούκας πέρα από θρησκευτικές παραινήσεις περικλείει στην ηθική και την έννοια της ευδαιμονίας. «*Εστι τοίνυν Ηθική επιστήμη προς το άκρον αγαθόν, και την ενυπάρχουσαν αυτώ ευδαιμονίαν προειδοποιούσα, και επί την απόλαυσιν αυτού αφικέσθαι προάγουσα. Άκρον δ' αγαθόν εστί το εξοχώτατον πάντων· ου η απόλαυσις ήτοι εξισούται τοις λοιποίς αγαθοίς, ή υπερέχει συνάμα αυτών απάντων· διό πεπληρωμένης της εφέσεως ούτως, και ευδαίμων ο άνθρωπος γίνεταί*».²⁴ Οι απόψεις του Νεόφυτου Δούκα έχουν γενικά διδακτικό χαρακτήρα και τονίζουν ιδιαίτερα το ρόλο της ελευθερίας της βούλησης για τις πραξιακές δραστηριότητες του ατόμου²⁵.

Στις αρχές του 19ου αιώνα διακρίνουμε ένα νεοελληνικό ριζοσπαστικό και φιλελεύθερο ρεύμα, που προεκτείνει τον προβληματισμό της γαλλικής επαναστατικής ηθικής και πολιτικής σκέψης στον νεοελληνικό χώρο. Τις επιδράσεις αυτές συναντάμε στην προωθημένη μερίδα της νεοελληνικής διανόησης, στην «*Ελληνική Νομαρχία*», στα έργα των Ρήγα Βελεστινλή, Αδαμαντίου Κοραή, Βενιαμίν Λεσβίου, Μιχαήλ Χρησταρή, καθώς και σε περισσότερο συ-

²² Ν. Δούκας, *Τετρακτύς, ήτοι Ρητορική, Λογική, Μεταφυσική και Ηθική*, Αίγινα 1834, σ. 322. Ο συγγραφέας τονίζει στον Πρόλόγο του: «*Τέως δ' ουν τοιαύτης συγγραφής ημίν ουδέποτε' ες νουν ήλθε πρότερον άψασθαι, πριν τινες των μαθητιώντων εδεήθησαν και ρητορικών τε και φιλοσοφικών παρ' εμού μαθημάτων ακούσαι....*».

²³ Ο.π., σ. δ'.

²⁴ Ν. Δούκας, ό.π., υποσημ. 22, σ. 245-246.

²⁵ Ο.π., σ. 261: «*Θέλεις δε εστί δύναμις της ψυχής, δι' ής το μεν αγαθόν διώκει, το δε κακόν αποστρέφεται· τοιαύτην δε ούσαν, ελευθέραν αυτήν είναι ουδείς αντερεί· παν γάρ ό,τι αν γνω εν τοις πράγμασιν ενόν αγαθόν, ή κακόν, αυτή εαυτήν προσδιώρισε παραχρήμα ώστε ου μόνον το μεν διώκειν, το δε αποστρέφεται (καίτοι πολλάκις συναρπαζόμενη υπό της φαντασίας, το δοκούν του όντος αγαθού ανθαιρείται), αλλά και τουναντίον το κακόν του αγαθού ανθελείσθαι ελευθέρα γαρ και τούθ' ημίν είη αν μάλιστα πλεονέκτημα προς τα κτήνη*».



ντηρητικών λογίων, όπως των Νεοφύτου Βάμβα και Κωνσταντίνου Κούμα. Σε πρώτη φάση μελετήσαμε τα εγχειρίδια του Βενιαμίν Λέσβιου, του Νεοφύτου Βάμβα και του Κωνσταντίνου Κούμα διότι διδάχτηκαν σε σχολεία από τους ίδιους τους συγγραφείς-εκπαιδευτικούς και διότι αντιστοιχούν σε περιόδους-κλειδιά της εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων.

Ο Βενιαμίν Λέσβιος συνέγραψε το έργο: «*Στοιχεία Ηθικής*» στις Κυδωνιές και επρόκειτο να πραγματοποιήσει την έκδοση, σύμφωνα με δική του γνωστοποίηση στο περιοδικό Λόγιος Ερμής το 1819, εποχή κατά την οποία διευθύνει την Ηγεμονική Σχολή του Ιασίου. Η γνωστοποίηση αυτή αναφέρει μεταξύ άλλων: «*Δεν δίδεται άλλο μάθημα τσούτον ουσιώδες εις τον άνθρωπον, όσον η εκπλήρωσις των χρεών αυτού προς εαυτόν, προς τους ομοίους αυτού, και προς τον δημιουργόν αυτού Θεόν.....Η επιστήμη λοιπόν η τον άνθρωπον διδάσκουσα πως πρέπει να φέρηται προς τους περί αυτόν: τουτέστι προς τους ομοίους αυτού, προς τους ίδιους γεννήτορας, τέκνα, σύμβιον, και προς το θεión, ώστε να γένη ομοίωσις αυτού, λέγεται Ηθική. Αύτη λοιπόν μόνη και ουδέν άλλο εκτελεί τον άνθρωπον άνθρωπον...*»²⁶.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια των Στοιχείων Ηθικής με τίτλους: «Περί των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου» και «Περί των φυσικών χρεών του ανθρώπου» αντιστοιχα, αποτελούν καθηκοντολογία η οποία καθορίζεται σε συνάρτηση με την έννοια του άλλου χωρίς να διευκρινίζεται η κοινωνική ή ιεραρχική του θέση, για το λόγο αυτό προηγείται η εξέταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ακολουθεί η σειρά των ανθρωπίνων καθηκόντων²⁷. Η καθηκοντολογία αυτή είναι κοσμικού περιεχομένου, ενώ απουσιάζει η θεοσέβεια. Αυτό γίνεται διότι ο Βενιαμίν Λέσβιος τονίζει ότι η εκκλησιαστική παιδεία συντελείται στην Εκκλησία και διαφέρει από την κοσμική παιδεία που διδάσκεται στα σχολεία. Μελετώνται η αυτοσυντήρηση, η αναζήτηση μέσω αυτοσυντήρησης το δικαίωμα της περιουσίας, η βελτίωση του ανθρώπου με τη γνώση της αλήθειας και την πράξη της αρετής και το δικαίωμα της αντίστασης εναντίον εκείνου που θέλει να καταργήσει τα ανθρώπινα δικαιώματα των άλλων. Το αξίωμα «*ό σ μισείς ετέρω μη ποιήσης*» οροθετεί στην ηθική του σκέψη την πρακτική συμπεριφορά του ανθρώπου. Η αρετή για τον Βενιαμίν είναι «δαπάνη των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου προς διατήρησιν των φυσικών δικαιωμάτων του άλλου». Πρώτο φυσικό δικαίωμα αντιστοιχεί ο οίκτος, στο δεύτερο η ελεημοσύνη, τρίτο η δικαιοσύνη. Πρώτο φυσικό καθήκον η προστασία της ζωής του άλλου, δεύτερο δικαίωμα η προστασία της περιουσίας του άλλου, τρίτο να μην εμποδίζεται η πρόοδος, πέμπτον να μην εμποδίζεται η ελευθερία της σκέψης.

Το τρίτο κεφάλαιο «*Περί αρετής και κακίας*» καταλαμβάνει πάνω από το μισό του βιβλίου. Ο Βενιαμίν συνδυάζει αριστοτελικές αναλύσεις από τα

²⁶ Ρ. Αργυροπούλου, ό.π., υποσημ. 1, σ. 17.

²⁷ Ο.π., σ. 18-20.

«*Ηθικά Νικομάχεια*» με σύγχρονες του θεωρίες. Τοποθετεί το τίμιο ανάμεσα στην αρετή και την κακία. Χρησιμοποιεί τις διακρίσεις για το μεγαλόψυχο και το μικρόψυχο. Αναφέρει τους ορισμούς του Locke για το αγαθό και το κακό, ενώ υιοθετεί την αριστοτελική άποψη ότι τα πάθη δεν είναι ούτε κακά ούτε καλά, ούτε προέρχονται από την αγάπη του εαυτού μας. Σύμφωνα με τον Βενιαμίν τον Λέσβιο δεν υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στην ελευθερία της βούλησης από την ελευθερία της ενέργειας, η ελευθερία είναι ενιαία και εκπληρώνει τη δύναμη του αυτεξούσιου. Η πρακτική συμπεριφορά του ανθρώπου δεν αναιρεί τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (ήθη και έθιμα).

Ο Νεόφυτος Βάμβας συνέγραψε το έργο: «*Στοιχεία Ηθικής*» και το εξέδωσε στην Αθήνα το 1853. Σύμφωνα με το Νεόφυτο Βάμβα για την έννοια της Ηθικής: «*Η Ηθική είναι επιστήμη των ανθρωπίνων ηθών και καθηκόντων, σκοπόν έχουσα την μετά λόγου πράξιν της αρετής· διότι πράξις άνευ λόγου, και καλή αν είναι, δεν λογίζεται αρετή. Τέλος δε της επιστήμης ταύτης είναι η ευδαιμονία κατά το δυνατόν εις τον άνθρωπον*»²⁸.

Ο Νεόφυτος Βάμβας κάνει ένα σημαντικό διαχωρισμό της Ηθικής σε γενική και μερική ηθική όπως παρουσιάζεται στο επόμενο σχεδιάγραμμα:



Στο πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο ο Νεόφυτος Βάμβας καθορίζει ως αρχή της ηθικότητας το Θεό, ενώ δεύτερη αρχή της ηθικότητας είναι το λογικό και το έμφυτο αίσθημα στον άνθρωπο του καλού και του κακού. Καθορίζονται αληθείς και ψευδείς ιδέες, Πείρα, Ανατροφή, Διδασκαλία, Παραδείγματα. Στο ενδέκατο κεφάλαιο ο παιδαγωγός συνεχίζοντας την «Καθηκοντολογία» αναφέρει τα καθήκοντα προς τους συνανθρώπους: τη δικαιοσύνη, τη γενναιότητα, τη φιλανθρωπία, την αγαθότητα, την αδιαφορία, την αφιλοκέρδεια, την ειλικρίνεια, την πίστη, την αγαθοποιΐα, την ευγνωμοσύνη, την ελευθεριότητα, τη φιλία, την ομιλητικότητα, τον πατριωτισμό, τη φιλομάθεια. Έπειτα από τα καθήκοντα του ανθρώπου σε άνθρωπο γίνεται αναφορά στις κακίες που αφο-

²⁸ Ν. Βάμβας, *Στοιχεία ηθικής συνταχθέντα υπέρ της Φιλομαθούς Νεολαίας*, Αθήνα 1853³, σ. 31.

ρούν την αμέλεια της ψυχής και του σώματος²⁹.

Το τετράτομο έργο Σύνταγμα Φιλοσοφίας (1818-1820) του Κ. Μ. Κούμα αποτελεί πλήρη επισκόπηση του φιλοσοφικού χώρου της εποχής εκείνης: ιστορίας της φιλοσοφίας, ψυχολογία, λογική, μεταφυσική, αισθητική, ηθική και παιδαγωγική. Η Ηθική του Κούμα, η οποία αρχικά περιλαμβάνεται στον τέταρτο τόμο του Συντάγματος Φιλοσοφίας (1820), επανεκδόθηκε αυτοτελώς ακόμη δύο φορές, στα 1844 στην Αθήνα από την κόρη του συγγραφέα Ελένη Κατακουζηνή και το 1851 στη Θεσσαλονίκη. Το Σύνταγμα Φιλοσοφίας στηρίζεται επάνω σε έργα Γερμανών Καντιανών φιλοσόφων. Κυρίως ως προς την ηθική βασίζεται στον W. T. Krug και στο τρίτομο έργο του: «*System der praktischen Philosophie* (1817-1819)» και ειδικότερα στο δεύτερο τόμο με τίτλο: «*Aretologie oder philosophische Tugendlehre*».

Στον πρόλογο του έργου με τίτλο: «*Προδιοίξεις*» ο Κούμας ορίζει την έννοια της ηθικής. Η ηθική είναι για τον Κούμα: «*Φιλοσοφική επιστήμη των αρχικών της του ανθρωπίνου πνεύματος ενεργείας νόμων, αναφερομένων εις την εσωτερικήν αρμονίαν των πράξεων* ἵδιότι ο αρχικός νόμος του πρακτικού Λόγου απαιτεί και απόλυτον αρμονίαν των σπουδών και πράξεων και επειδή η του δικαίου επιστήμη αναφέρεται εις μόνην την εξωτερικήν αυτών αρμονίαν αναγκαίως απαιτείται επιστήμη άλλη διδάσκουσα και της εσωτερικής τους νόμου»³⁰.

Το πρώτο μέρος του εγχειριδίου αναφέρεται στην «*Καθαρά Ηθική*» δηλαδή στο θεωρητικό μέρος της ηθικής, ενώ το δεύτερο μέρος στην «*Εφαρμοσμένη Ηθική*» δηλαδή στο πρακτικό μέρος. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις αρχές της ηθικής, ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο δίνεται ο ορισμός της έννοιας της αρετής, σύμφωνα με τον οποίο: «*Η κατά το καθήκον πράξις του ανθρώπου προερχομένη από σέβας ή από αγάπην προς το αγαθόν*»³¹.

Ο Κ.Μ. Κούμας για να προσδιορίσει το χώρο της ηθικής καταφεύγει σε τρεις θεμελιακές έννοιες εκτός της αρετής: στις έννοιες του φυσικού δικαίου, του πρακτικού λόγου και του καθήκοντος. Στο πέμπτο κεφάλαιο τονίζονται οι αρετές και κακίες καθώς και τα καθήκοντα προς τις δύο κατηγορίες αναφοράς: α) καθήκοντα του ανθρώπου προς τον εαυτό του ή προς το Εγώ, β) Καθήκοντα του ανθρώπου προς τα άλλα όντα ή προς το Ούκ Εγώ. Η τελευταία κατηγορία καθορίζει τα όντα ως εξής: α) προς ζωής άμοιρα, β) προς ζώντα, τα οποία επίσης διαχωρίζονται σε: 1) άλογα 2) λογικά, τα οποία διαχωρίζονται σύμφωνα με τον Κ. Κούμα σε: I) ανθρώπους Α) ή ζώντας Β) ή αποθαμμένους II) «υπέρ άνθρωπον όντα» Α) πεπερασμένης φύσης (Αγγέλου) Β) Απειρού (Θεό)³².

Ο Κωνσταντίνος Κούμας αντλεί κάποια στοιχεία από την αριστοτελική ηθι-

²⁹ Ο.π., σ. 228-246.

³⁰ Κ.Μ. Κούμας, *Ηθική*, Αθήνα 1843, σ. 1.

³¹ Ο.π., σ. 18.

³² Ο.π., σ. 34-41.



κή (αναφορά στις έξεις και στη μεσότητα) και προσπαθεί να τα εναρμονίσει με τη χριστιανική ηθική. Σκοπός του ανθρώπου σύμφωνα με τον Κ. Κούμα είναι το αγαθό των άλλων και όχι το δικό του (η αριστοτελική ευδαιμονία), ενώ υπάρχουν πολλές αναφορές σε στοιχεία της χριστιανικής πίστης και στο αίτημα να γίνουν οι εκπαιδευόμενοι και καλοί χριστιανοί³³. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε την απόλυτη ηθικοποίηση της παιδαγωγικής, καθώς θεωρεί ότι ακόμα και η καλλιέργεια των επιστημών πρέπει να αποβλέπει στο κοινό αγαθό.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις του περί πολιτικής αγωγής³⁴ καθώς εδώ διαφαίνεται ο κοσμοπολιτισμός και ο συντηρητισμός του Κ. Κούμα. Κάνει συνεχώς λόγο για χρηστούς πολίτες, χωρίς να αναφέρεται στο είδος του πολιτεύματος όπου θα ζουν αυτοί οι πολίτες (μόνο σε ένα σημείο γίνεται αναφορά σε υπηκόους βασιλείων)³⁵. Η πολιτική αγωγή για τον Κ. Κούμα ταυτίζεται με τον επαγγελματικό προσανατολισμό, την αποδοχή του κοινωνικού status quo και την αγάπη μιας πατρίδας που δεν κατονομάζεται. Σε αυτό τον βοηθάει και ο κοσμοπολιτισμός του που προτάσσει την αγάπη προς την ανθρωπότητα³⁶.

4. Η έμμετρη φιλαυτία ως βάση της ηθικής κατά τον Δημήτριο Άρμιο

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το έργο του Δημήτριου Άρμιου διότι τοποθετεί τη βάση της Ηθικής στην έμμετρη φιλαυτία του ανθρώπου, διαφοροποιώντας τη θέση του από τις απόψεις των λογίων της εποχής.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο: «*Η έμμετρος φιλαυτία είναι η μοναδική αρετή*» ο συγγραφέας δίνει τον ορισμό της αρετής γενικά, τον οποίο προσδιορίζει στην έμμετρη φιλαυτία-στην αγάπη του εαυτού. «*Η φιλαυτία είναι η αιτία όλων των ανθρώπινων κινήματων, ή το μόνον ελατήριον της θελήσεως του ανθρώπου*». Η φιλαυτία διακρίνεται σε έμμετρη και καταχρηστική. Η βάση όλων των αρετών είναι η έμμετρη φιλαυτία, ενώ η βάση όλων των κακιών είναι η καταχρηστική φιλαυτία. Η ιδιότητα της επέκτασης ή συστολής της φιλαυτίας λέγεται εκουσιότητα. Ως αρετή, την οποία θεωρεί όρο ισοδύναμο με τη χρηστότητα, προσδιορίζει «*την εις πάσιν αρέσκουσα αρετή, ως συντελούσα τοις πάσι, είναι δε όρος ισοδύναμος τη χρηστότητι, ή αντίθετος τη κακία*». Η αρετή, ως έμμετρη φιλαυτία, ορίζεται εκείνη η οποία δεν προσβάλλει από τη φύση της τη φιλαυτία των άλλων αλλά και την ίδια με καταχρήσεις «*αφρούς κόρου επιθυμούσα*». Η φιλαυτία είναι η αγάπη του ατόμου προς τον εαυτό

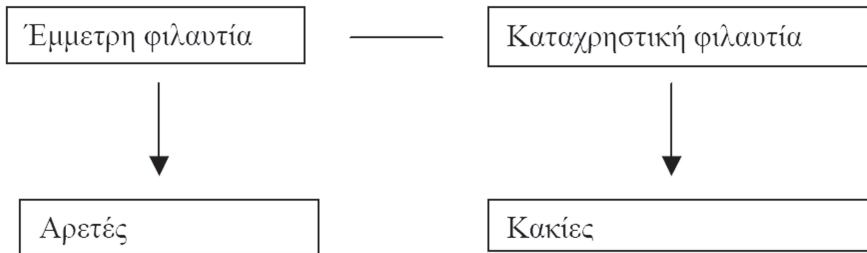
³³ Κ. Κούμας, *Σύνταγμα Φιλοσοφίας*, Βιέννη 1818, σ. 304, 308, 316, 354.

³⁴ Ο.π., σ. 322-324.

³⁵ Ο.π., σ. 335.

³⁶ Ο.π., σ. 358. Βλ. Ρ.Δ. Αργυροπούλου, *Νεοελληνικός ηθικός και πολιτικός στοχασμός*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 152-170.





του, και δόθηκε από την πάνσοφη φύση σε όλα τα ζώα ώστε να φροντίζουν την αναγκαστική έμφυτη δύναμη για την επιβίωση της ύπαρξής τους. Ο συγγραφέας θεωρεί έμφυτη τη δύναμη που έχει ο άνθρωπος να αγωνίζεται ώστε να αποκτήσει τα δυνατά προσκτητά ή ωφέλιμα προσκτητά δηλαδή τα στοιχεία της ευδαιμονίας. Τα προσκτητά έχουν διάφορες ονομασίες ανάλογα με τη χρησιμότητά τους. Όλοι οι όροι, αυτοί που υπάγονται στην αρετή, ανήκουν κατ' επέκταση στην έμμετρη φιλαυτία, δηλαδή: το φρόνιμο, δίκαιο, τίμιο, και σε γενικότερο επίπεδο το ωφέλιμο. Όλοι οι όροι έχοντας κοινό παρανομαστή το ωφέλιμο σχετίζονται μεταξύ τους, διότι κάθε τι που είναι φρόνιμο είναι και δίκαιο, και τίμιο, και ωφέλιμο και το αντίθετο.

Εξαιτίας της άγνοιας της βάσης της ηθικής οι άνθρωποι, σύμφωνα με τον Δημήτριο Άρμο, συγχέουν τους όρους της αρετής και της κακίας διότι οι ιδέες που περικλείονται από τους όρους αυτούς είναι άπειροι. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο οποίος ακολουθεί σε γενικές γραμμές το σύστημα ηθικής της εποχής του, ταυτίζει την έννοια της ηθικής με την πολιτική διότι και οι δύο έχουν τον ίδιο στόχο-σκοπό, την ορθή διαγωγή του ανθρώπου. Διαφέρουν μόνον στο ότι η ηθική συμβουλεύει όλους ως φίλος ενώ η πολιτική: *«κυριαρχικώς επιτάττει, υποστηρίζει μεν την ελευθέραν κίνησιν της εμμέτρου φιλαυτίας δια διαφόρων άμεσων ή έμμεσων βραβεύσεων, κολάζουσα δε την καταχρηστικήν δια διαφόρων ποινών κατά τας περιστάσεις, προσέχουσα πάντοτε να μη επικρατήση η κατάχρησις»*. Στον ηθικό άνθρωπο δεν είναι απαραίτητη η ακριβής άσκηση της πολιτικής, ενώ ο πολιτικός συνεισάγει την ηθική διότι, για να εξασκήσει την πολιτική, πρέπει να γνωρίζει καλά τα κίνητρα των ανθρωπίνων πράξεων ώστε να επεμβαίνει ρυθμιστικά³⁷.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας κάνοντας μία κριτική στα συστήματα ηθικής που διατυπώθηκαν έως την εποχή του αναφέρει ότι: *«τα μέχρι τούδε συστήματα της ηθικής δεν παρείχον φυσικόν γενικόν μέτρον, εντεύθεν ούτε αναντίρρητον και παγκόσμιον κριτήριο»*, ουσιαστικά υποστηρίζοντας τους λόγους που τον οδήγησαν να ασχοληθεί με τη βάση της ηθικής, συγγράφοντας το βιβλίο του. Για τον Άρμο η φιλαυτία αποτελεί τη μόνη αιτία των πράξεων

³⁷ Δ. Άρμος, *Εφαρμογή ή περί της παγκοσμίου βάσεως της ηθικής*, Αθήνα 1842, σ. 1.

και ενεργειών, ενώ για αυτούς που ασχολήθηκαν με την αληθινή αρχή της ηθικής, αποτελεί «έν μερικόν συντελεστικόν... ήτον επονειδιστος σημασία, εμφανίζουσα απλώς πάθος άλογον και αντικοινωνικόν». Για το λόγο αυτό παρουσιάζεται μια διαφορετικότητα στα συστήματα ηθικής που υποστηρίζουν οι φιλόσοφοι, η οποία έγκειται στην ποικιλία των βάσεων των συστημάτων ηθικής που μελετώνται. Από ορισμένους φιλοσόφους ως βάση και αληθινή αρχή της ηθικής αναγνωρίζεται η ηδονή, από άλλους η στέρηση αυτής. Άλλοι φιλόσοφοι θεωρούν αρχή της ηθικής τις αρχές των ηδονών και των οδυνών ονοματίζοντας την ηδονή αρετή και την οδύνη κακία, ενώ άλλοι δεν ορίζουν καμία αρχή, έχοντας ένα άστατο μίγμα ή απλά κανόνες συμπεριφοράς με κεντρικό στόχο την ωφέλεια. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι διανοούμενοι απομακρύνονται από τη βάση της ηθικής, τονίζοντας ότι τελικά τόσο οι διανοητικές δυνάμεις όσο και οι αισθήσεις διαφέρουν από άνθρωπο σε άνθρωπο διότι επηρεάζονται και από την ενέργεια των πραγμάτων που περιβάλλουν τον κάθε άνθρωπο. Απομακρύνονται έτσι οι φιλόσοφοι από τη βάση της ηθικής – το όλον – δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στο συντελεστικό και αναφορικό, δηλαδή στο μέρος. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι αίσθηση θεωρείται η ενέργεια των αισθήσεων. Στις αρχές έως και τα μέσα του 19ου αιώνα σύμφωνα με τους περισσότερους παιδαγωγούς, αισθητικό είναι η δύναμη του «*αισθάνεσθαι*» και αίσθηση είναι η ενέργεια των αισθήσεων. Τα αισθήματα συμβάλλουν στη σωματική και ηθική ανατροφή. Όσον αφορά τα παιδιά, το ηθικό αίσθημα αποβλέπει στον αυτοσεβασμό και στην αυταρέσκεια. Τα παιδιά πρέπει να δείχνουν σεβασμό σε ό,τι σχετίζεται με την δικαιοσύνη, την ελευθερία και τη γενναιοψυχία³⁸.

Υποστηρίζοντας την άποψη ότι οι φιλόσοφοι που ασχολούνται με το θέμα της ηθικής απομακρύνονται από τη βάση της και δίνουν βαρύτητα στο συντελεστικό και αναφορικό, ο συγγραφέας αναφέρεται στον Αριστοτέλη που θεωρεί την ηδονή ταυτόσημη με το όφελος, με την αρετή, και για το λόγο αυτό αποτελεί βάση της ηθικής³⁹. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η έννοια της ηδονής διαφοροποιείται και δεν αποτελεί μόνον όφελος και άρα αρετή. Για το λόγο αυτό η έννοια της ηδονής είναι συντελεστική και όχι βάση στον

³⁸ Ο.π., σ. 2-3.

³⁹ Στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη βρίσκουμε έναν «ορισμό» της αρετής: είναι η ιδιότητα που μας επιτρέπει να ενεργούμε με τον καλύτερο τρόπο, όσον αφορά στην ευχαρίστηση και στον πόνο (ηδονή-λύπη). Χρειάζεται να μάθουμε να χαιρόμαστε και να λυπόμαστε μ' αυτά που πρέπει, γιατί όλες οι πράξεις και τα παθήματα σχετίζονται με κάποια ηδονή ή λύπη. Από προκύπτει και ο ορισμός της τιμωρίας, που είναι είτε η στέρηση κάποιας ηδονής είτε η επιβολή κάποιας λύπης. Η ηδονή είναι πιο ισχυρή ακόμα και από το θυμό, για το λόγο αυτόν απαιτείται μια ιδιαίτερη τέχνη για τον έλεγχό της, η πειθαρχία. Βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η παιδαγωγική σκέψη από τον Πλάτωνα ως τη Μ. Μοντεσσόρι. Ανθολογία κειμένων*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 57. Βλ. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, X, 1179b6-1180a9.

ορισμό της αρετής ή της έμμετρης φιλαυτίας και κατ' επέκταση στην έννοια της ηθικής. Από την άλλη πλευρά αυτοί δε που στερούνται ηδονής ή την αρνούνται εντελώς αποτελούν υπερβολή και δεν πρέπει να γίνεται λόγος διότι η ηδονή είναι συνυφασμένη με τη γήινη φύση. Το ζητούμενο για τον Άρμο είναι να ανακαλύψει και να υποστηρίξει ποιο είναι το αρχέγονο που κινεί και κατευθύνει τον άνθρωπο. Να φανερώσει ότι το αρχέγονο έχει μέτρα κοινά για όλους τους ανθρώπους που προέρχονται και διδάσκονται από τη φύση και όχι από τη θέληση των ανθρώπων. Το αίτιο είναι αυτό που παρακινεί τον άνθρωπο στις πράξεις του και σε αυτό υπάγονται όλα τα συντελεστικά και αναφορικά που σε γενικότερο επίπεδο ανάγονται σε όφελος. Το «*αίτιον και κινούν*» είναι η φιλαυτία, η οποία περιλαμβάνει τα πάντα και από κάθε άποψη αποτελεί αρχή και τέλος: «*διότι φανερόν, ότι ουδείς άνθρωπος δεν δύναται να ήναι εναντίος εις εαυτόν, ειμή κατά παραφοράν*»⁴⁰.

Στην επόμενη υποενότητα του κεφαλαίου με τίτλο: «*Μαρτυρία παντός ανθρώπου περί της γνησιότητος της βάσεως*» ο συγγραφέας υποστηρίζει πως κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται και αποδέχεται το μέτρο της φύσης που ορίζει να μην προσβάλλει κανείς τον εαυτό του με την προσβολή των συμφερόντων των συνανθρώπων του. Έτσι αν η προσβολή ήταν αποδεκτή από την ανθρώπινη φύση, θα αφάνιζε ο ένας άνθρωπος τον άλλο, ενώ κανένας δεν συγχωρεί την κατάχρηση. «*Τούτο είναι το πρωτότυπον, γενικόν, και αναντίρρητον φυσικόν κριτήριον, προς ό κλητεύομεν τα επιχειρήματα ημών, ό εγνωμοδότησε να φροντίζη τις υπέρ των συντελεστικών του, μη ων εναντίος εις τα συντελεστικά των άλλων, τούτ' εστίν εναντίος εις εαυτόν, εισάγων την αναστατικήν της φύσεως κατάχρησιν· κατά τούτο εξετάζονται άπαντα τα κινήματα ημών· αύτη είναι ηφυσική, και άτεχνος γενική ομολογία, η ορθή διεύθυνσις της φιλαυτίας· εντεύθεν πηγάζουν οι λόγοι της αρετής, και κακίας...*»⁴¹.

Το πρώτο κεφάλαιο χωρίζεται σε τμήματα και σε υποκεφάλαια. Στο πρώτο τμήμα με τίτλο: «*Περί των αμετάβατων συντελεστικών*» ο συγγραφέας τονίζει ότι όταν ο άνθρωπος προσβάλλει τη φιλαυτία των άλλων, επεμβαίνει η πολιτική με νομοθετικές πράξεις και τιμωρεί την αλογία του. Όταν ο άνθρωπος προσβάλλει τον εαυτό του με την άμεση κατάχρηση του μέτρου της απόλαυσης τότε επεμβαίνει η ηθική εξηγώντας τα βλαβερά αποτελέσματα ενώ σιωπά η πολιτική, η οποία φανερώνει την αποστροφή της και δεν επεμβαίνει για να μην βλάψει άμεσα την έμμετρη φιλαυτία. Κάθε άτομο έχει το ίδιο μέτρο στις απολαύσεις του, το οποίο ανακαλύπτει, όταν η ίδια η φύση το καταδεικνύει ύστερα από υπερβολική βλάβη, όπως στο φαγητό, στο ποτό, στη χρήση των φυσικών ηδονών, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε μέτρο ποσότητας,

⁴⁰ Δ. Άρμος, ό.π., υποσημ. 37, σ. 1-5.

⁴¹ Ο.π., σ. 6.

αφού διαφέρει σε κάθε οργανισμό⁴².

Όσοι καταφέρονται κατά των φυσικών ηδονών και όχι κατά της κατάχρησης αυτών και δεν ανέχονται για το λόγο αυτό να ανήκουν στον κατάλογο των ζώων, υποστηρίζουν μία νέα φύση υπεράνθρωπη, στην οποία κατατάσσουν τους εαυτούς τους, και τους οπαδούς τους έχοντας τη θέληση να υψωθούν στη θέση αυτή που είναι ανώτερη από των υπόλοιπων ανθρώπων. Η θέση αυτή δεν ανήκει στα λογικά όντα αλλά σε άϋλα όντα, στα οποία αυτοί προτιμούν να περιέλθουν. Και όταν αυτοί προαιρούνται τούτο ή εκείνο τον ιδιαίτερο βίο, δεν επεμβαίνει κανείς· όταν όμως εξηγούν, ότι η εγκράτεια δεν τοποθετείται στην απονέκρωση της κατάχρησης, αλλά στην απονέκρωση των φυσικών ηδονών και ότι η απονέκρωση αυτών των φυσικών ηδονών, είναι ασύγκριτα ανώτερη από τη χρήση αυτών, δηλαδή συγκρίνοντας τους δύο βίους και όχι τις αρετές, στρεβλώνουν το νου του ανθρώπου. Για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να αντιληφθεί ο άνθρωπος τον εαυτό του, ποιος πραγματικά είναι, επειδή η φύση τελικά διαφορετικά έπλασε τον άνθρωπο, και αυτοί διαφορετικά νομοθετούν. Ο Άρμος τονίζει στο σημείο αυτό την προνόηση του Θεού – Δημιουργού στον τρόπο της διατήρησης του λογικού ζώου, η οποία γίνεται έντονη στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη, ευλογώντας τις έμμετρες φυσικές ηδονές. Στην Αγία Γραφή ο Θεός απαιτεί, τιμά και επιβραβεύει, ως πανάγαθος, μόνο την κατ' εικόνα αυτού αγαθή ψυχή. Αποτελεί πράξη βίας όταν βέβαια κάποιος επεμβαίνει σε άλλον ο οποίος θέλει στις περιστάσεις της ζωής του και ευχαριστήσιες με άλλους ανθρώπους ή μεμονωμένα. Ο ίδιος που επεμβαίνει βέβαια βία πρέπει να προσέχει μήπως από τον πόθο του να καθαγιάσει την προαίρεσή του, δέχεται επιχειρήματα σε απόδειξη, ότι η εκλογή του είναι η αληθινή φύση του ανθρώπου με βάση το θέλημα του Θεού, με αποτέλεσμα να βλάπτει αρκετά τον συνάνθρωπό του, συγχέοντας τις ιδέες του.

Το κυριότερο αξίωμα του ανθρώπου είναι να εξοικειωθεί με τη θεία φύση με όλη του τη δύναμη με την άσκηση της αρετής, δηλαδή να αγαπά το όμοιο με αυτόν δημιουργήμα σύμφωνα με τον Δημιουργό. Αυτό είναι το σωτήριο, αληθές και αιώνιο συμφέρον. Τότε ο άνθρωπος αυτός ζει σε ευδαιμονία και θεία κατάσταση. Σε αυτόν η υπόσχεση που δίνεται είναι το άπειρο και κατά τη δύναμη και κατά την αγαθότητα, με επιβράβευση τη μακαριότητα στη μέλλουσα ζωή. Ο θάνατος δεν λογίζεται στον άνθρωπο αυτό ως θάνατος παρά μία μετάβαση από τα ατελή στα τελειότατα.

Ολέθριοι χαρακτηρίζονται όσοι προσπαθούν μάταια να αφαιρέσουν την τεράστια σημασία της σωτήριας πίστης για τη μέλλουσα μακαριότητα, η οποία αποκαλύφθηκε από τη θεία ευσπλαχνία στον άνθρωπο, και για ενίσχυση της αρετής, και προς παρηγοριά της φιλαυτίας του, ο οποίος μόνος από τα

⁴² Ο.π., σ. 7.

ζώα αισθάνεται το βάρος του θανάτου. Κάθε αγαθός άνθρωπος με βάση το χρέος του προς την ανθρώπινη φύση, πρέπει με κάθε τρόπο να υποστηρίζει αυτά που συντείνουν προς την έμμετρη φιλαυτία, και να εναντιώνεται στη βλαβερή κατάχρηση, που προέρχεται από το επιπόλαιο πνεύμα της επίδειξης, το οποίο στερείται από επιχειρήματα και λόγο πειστικό. Παρατηρείται δε το αξιοσημείωτο, ότι κανένας από αυτούς που μεγαλουργούν και προσφέρουν στο ανθρώπινο γένος, αυτούς που το έθνος ευγνωμονεί δεν περιέπεσε σε αυτή την αυτοκατάκριτη κενοσπουδιά⁴³.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο «Περί του συνειδότος» αναφέρεται ότι το παιδί ακολουθεί τη φιλαυτία, χωρίς να έχει ιδέα της σύγκρισης των πραγμάτων. Αυτό συμβαίνει επειδή το παιδί δεν έχει μάθει ακόμη να ενεργεί με βάση την κοινωνική του φύση, ότι δεν συμφέρει η τυχειότητα και ότι δεν ακολουθεί την κολακεία της θέλησης των ζώων· για το λόγο αυτό, όταν προσβάλλεται από κάποια κίνησή του, δεν σταματά για κανένα λόγο παρά από το φόβο της άμεσης κάκωσής του όπως το άλογο ζώο. Όταν δεν βρίσκει κάτι που να κόβει τον δρόμο του, εξακολουθεί να συμπεριφέρεται έτσι ώστε να καλύψει την όρεξή του. Καθώς αναπτύσσεται όμως ο νους, αρχίζει να συγκρίνει και να κρίνει αυτά που συντείνονται. Δέχεται ως μόνη αλήθεια τις πληροφορίες που διδάσκεται από τους δασκάλους του, ανθρώπους έξω από τον εαυτό του, που μπορεί να πέσουν συχνά σε λάθη. Αποδέχεται τους δασκάλους του ως τους μόνους πιστούς οδηγούς προς την επιτυχία. Για τον λόγο αυτό δεν θεωρεί τις πληροφορίες ως διδάγματα ανθρώπων αλλά ως καθαρά πληροφορίες που επιτάσσει η ίδια η φύση. Κατά αυτό τον τρόπο πιστεύεται ότι αυτές οι πληροφορίες της φύσης αποτελούν τη συνείδηση. Αυτό εκλαμβάνεται και από το γεγονός ότι οι πληροφορίες αυτές δόθηκαν επίτηδες στον άνθρωπο από τη φύση ως ο μόνος άπταιστος οδηγός, και αδέκαστος κριτής. Το συνειδητό μέρος δεν είναι τίποτε άλλο παρά οι προηγούμενες πληροφορίες. Η συγκέντρωση των πληροφοριών αυτών στο συνειδητό μέρος διαφέρει στις κοινότητες που έχουν διαφορετικά πολιτεύματα και θρησκευόμενα, αλλά και στα ίδια τα άτομα εξαιτίας των πληροφοριών που αποκομίζουν κατά την ανατροφή τους καθώς και των διαφόρων πληροφοριών που αφορούν το φυσικό οργανισμό του καθενός. Κατά κύριο λόγο βέβαια το συνειδητό μέρος σε οποιαδήποτε φάση και αν βρίσκεται μεταβαίνει σε εκείνα από τα οποία σχηματίζεται. Το συνειδητό είναι η επιστροφή του ανθρώπου προς τον εαυτό του, παρατηρώντας εάν έπραξε σωστά, ή εάν παρέβη εκείνες τις καθαρές κατά τον εαυτό του αλήθειες. Σε αντίθετη περίπτωση, αισθανόμενος ο άνθρωπος την αλλοίωσή του, φοβάται, τρέμει στο γεγονός ότι παρεκτρέπεται από τη μόνη ασφαλή σωτήρια οδό, και ότι οδεύει αναπόφευκτα στον προσωπικό όλεθρο, προτιμώντας την απάτη

⁴³ Ο.π., σ. 9.

αντί την αλήθεια. Αυτό όμως που για τον έναν άνθρωπο κρίνεται όλεθρος, για τον άλλο κρίνεται σωτηρία.

Ο συγγραφέας τονίζει ότι συνθλίβεται ακούγοντας την απειλή της εσωτερικής φωνής για αποπλάνηση, ενώ άλλος καυχάται για αυτό, ακούγοντας την επιβεβαίωση της εσωτερικής φωνής, η οποία τον ανταμείβει. Για το λόγο αυτό το συνειδητό, αυτό καθ' αυτό, δεν είναι φυσικός και ασφαλής οδηγός του ανθρώπου όπως πιστεύεται και υποστηρίζεται από αρκετούς φιλοσόφους αλλά χρίζει προσεκτικότερης μελέτης μέσα από την ανάλυσή του σε αυτά που αποτελείται. Εδώ ακριβώς γίνεται φανερό και το όνειρο της ηθικής αίσθησης, για την οποία υποστηρίζουν αρκετοί, ότι είναι έμφυτη στον άνθρωπο, ακριβής, διακριτή των καλών και των κακών, και όχι επείσακτος από πληροφορίες των άλλων ή από οποιεσδήποτε άλλες παρατηρήσεις του ατόμου. Οι δυνάμεις του νου ενυπάρχουν φύσει στον άνθρωπο αρχικά εντελώς ακατέργαστες, στη συνέχεια διαμορφώνονται σταδιακά, αρχίζουν να ενεργούν και ενεργούν όπως οργανώθηκαν.

Το τρίτο υποκεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Περί της κλίσεως του ανθρώπου προς τα εκτός αυτού όντα». Ο συγγραφέας τονίζει τη σπουδαιότητα της φιλαυτίας μέσα από το παράδειγμα της μητρότητας. Η στοργή της μητέρας προς τα παιδιά της πηγάζει από τη φιλαυτία, η οποία εμπνέει στα παιδιά ελπίδες αγαθές, κυρίως για το μέλλον, γεγονός μεγάλης σημασίας. Τέτοιες ελπίδες η μητέρα δεν μπορεί να εμπνεύσει με σιγουριά παρά μόνο στα παιδιά της. Εάν η μητέρα ήταν βέβαιη, ποτέ δεν θα επιφορτιζόταν με το μάταιο βάρος της ανατροφής, αλλά αμέσως θα ζητούσε την απαλλαγή από τέτοια επιβλαβή πράγματα. Πολλά παραδείγματα υπάρχουν που να στηρίζουν το γεγονός ότι μετά τον κόπο της ανατροφής πολλές μητέρες είδαν την επιβλαβή διαγωγή των παιδιών προς αυτές και το χειρότερο αποκήρυξαν αυτά ή τα θυσίασαν σε κάθε περίπτωση, όταν αντιλήφθηκαν ότι η ύπαρξη των παιδιών είναι ενάντια στη φιλαυτία τους⁴⁴.

Τέτοια παραδείγματα σύγκρουσης της σφοδρής ορμής φιλαυτιών καταγράφονται σε ιστορίες υψηλών αξιωμάτων. Πολλές μητέρες πιστεύουν ότι η μη συμβατική σύλληψη των εμβρύων τους με βάση τους ηθικούς νόμους των κοινωνιών, και ως εκ τούτου η ζωή των γεννηθέντων παιδιών αποτελεί όνειδος για αυτές, και έτσι μεθοδεύουν την αναίρεση αυτών πριν αλλά και μετά τη γέννα. Άλλες μητέρες μη μπορώντας να υποφέρουν το βάρος της ανατροφής των νηπίων τους, παραδίδουν αυτά σε άλλους, στους οποίους εκδηλώνεται η στοργή προς αυτά με τις ίδιες προσδοκίες. Είναι φανερό, ότι η στοργή δεν είναι φυσική για τη γέννηση των παιδιών, αλλά προσδιορίζεται από την προσφορά και χρησιμότητα αυτών. Το ίδιο και ο νέος άνθρωπος, φθάνοντας στην ηλικία της κριτικής σκέψης, αυτούς που τον υιοθέτησαν αποκαλεί μητέρα και

⁴⁴ Ο.π., σ. 12.

πατέρα, ως υποστηρικτές και συντηρητές της ύπαρξής του, και για τις υποχρεώσεις μόνον αυτούς αγαπά φυσικά. Τους φυσικούς γονείς τους αποφεύγει. Οι φυσικοί γονείς εάν εξακολουθούν να έχουν στοργή για το νέο άνθρωπο, αναπολούν και σκέφτονται με ποιο τρόπο θα τους ήταν χρήσιμος εάν τον κρατούσαν. Το αποτέλεσμα είναι να λυπούνται για τη στέρηση ενός ατόμου, το οποίο θα μπορούσε να είναι ο πλέον υπόχρεος και ο πλέον ειλικρινής φίλος προς αυτούς, η δε λύπη είναι ανάλογη όσο το άτομο φαίνεται συντελεστικό. Στα άλογα ζώα, τα οποία στερούνται το λογικό, ώστε να συγκρίνουν και να κρίνουν τα μελλοντικά πράγματα, η φύση προνόησε και έδωσε έμφυτη τη στοργή, ώστε να βιάζονται από αυτήν στη διατήρηση των νεογνών, χωρίς να προσβλέπουν σε κάτι από αυτά⁴⁵.

Το τέταρτο υποκεφάλαιο έχει τον τίτλο «Περί της συμπαθείας». Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η φιλαυτία είναι η αιτία της ελεημοσύνης, του οίκτου και εν γένει της φιλανθρωπίας. Ο άνθρωπος έχει διάφορες ανάγκες που αδυνατεί πολλές φορές να καλύψει χωρίς τη συνδρομή των συνανθρώπων του. Η πείρα διδάσκει ότι οι άνθρωποι αν δεν βοηθούν ο ένας τον άλλον είναι αδύνατον να διατηρηθούν. Για το λόγο αυτό και κάθε άνθρωπος επιθυμώντας σε οποιαδήποτε ανάγκη που προκύπτει να μην του στερούν οι συνάνθρωποί του τη συνδρομή τους, όταν βλέπει κάποιον συνάνθρωπό του να έχει ανάγκη αμέσως προνοεί για τη διαφύλαξη της σωτήριας βοήθειας στη φύση του ανθρώπου. Αυθόρμητα προσφέρει κάθε δυνατή βοήθεια και μέσω της αίσθησης παρηγορεί και οικτρίζει εκείνον, αναλογιζόμενος σε πόσα δεινά μπορεί να περιπέσει η ανθρώπινη φύση. Την αιτία της παρακίνησης αυτής δεν αντιλαμβάνεται ο καθένας, όμως αισθάνεται αυτή τη συγκίνηση. Ο άνθρωπος επειδή ελπίζει από τους όμοιούς του περισσότερη βοήθεια και επειδή υπάρχει το ενδεχόμενο να περιπέσει σε παρόμοιες καταστάσεις είναι πλέον συμπάσχων. Ακόμη και προς τα άλογα ζώα εκτείνεται η συμπάθεια και ο οίκτος του για τον ίδιο λόγο και όχι μόνο προς τα χρήσιμα ζώα αλλά και προς τα αδιάφορα, εκτός από αυτά που είναι αντίθετα προς τη φιλαυτία του. Όταν βλέπει κάποιος τα ζώα που πάσχουν ή πεθαίνουν, εξαιτίας της ομοιότητάς του με αυτά, συμπονά και θλίβεται διότι αυτά τα πάθη συμβαίνουν και σε αυτόν, και φυσικά δεν μπορούν τέτοιου είδους αισθήματα να είναι ευάρεστα. Αν όμως αυτά που πάσχουν δεν έχουν καμία αναφορά προς τον άνθρωπο, τότε δεν έχει καμία συμπάθεια προς αυτά. Ακόμη και κάποια ζώα που ο άνθρωπος επίτηδες σκοτώνει ή τα ζεύει, το κάνει για χάρη της φιλαυτίας⁴⁶.

Το πέμπτο υποκεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Περί της λεγομένης αρετής ανεξαρτήτου πάσης ιδιοτελείας». Πριν την επιχειρηματολογία του ο συγγραφέας κρίνει σκόπιμο να προτάξει τρεις βασικές κατά τον ίδιο αρχές που αφορούν στην

⁴⁵ Ο.π., σ. 13.

⁴⁶ Ο.π., σ. 14.

έμμετρη φιλαυτία. α) Η ιδιόρρυθμη χρήση της έμμετρης φιλαυτίας καλείται ελευθερία. β) Η μη ιδιόρρυθμη χρήση της φιλαυτίας καλείται δουλεία. γ) Έως την έμμετρη φιλαυτία οι απαιτήσεις του ανθρώπου είναι απόλυτες. Έπειτα από τις τρεις βασικές αρχές που διέπουν την έμμετρη φιλαυτία, ο συγγραφέας αναλύει την έννοια της αρετής ως ανεξάρτητη από κάθε ιδιοτέλεια. Το να θυσιάσει κανείς μέρος από τα υπάρχοντά του, ή το σύνολο κατά περίπτωση, ή και την ίδια του τη ζωή υπέρ του κοινού οφέλους ή για χάρη άλλης σπουδαίας ιδέας, υπαγορεύεται από τη φιλαυτία του, η οποία ενεργεί κατά προτίμηση.

Το κοινό όφελος δεν είναι κάτι αυθύπαρκτο, άσχετο με τα άτομα αλλά είναι αφηρημένη ιδέα η οποία ορίζεται ως το άθροισμα των κατά μέρος ωφελειών των συμπεριλαμβανομένων ατόμων, όπου ο κάθε ένας έχει υπόψιν του το προσωπικό όφελος, το οποίο συγγέεται ή συνταυτίζεται με το όφελος των άλλων. Το άτομο που αγωνίζεται υπέρ της κοινότητας έχει σε αυτή πολιτική ύπαρξη (θέση) ως τέκνο, γονιός, συγγενής, και άλλες σχέσεις με τον τόπο, οι οποίες βέβαια εξυπηρετούν τη φιλαυτία του. Ο άνθρωπος βλέποντας την επερχόμενη φιλαυτία των άλλων, ως απειλή έτοιμη να κατασπαράξει και να φθείρει την πολιτική του ύπαρξη, για την οποία ιδιόρρυθμα μεταχειρίζεται την έμμετρη φιλαυτία του, όπως στα τέκνα στα οποία έχει θεμελιώσει τόσες ελπίδες, γονείς τους οποίους αγαπά, διότι τόσο καιρό τον φροντίζουν, αντιλαμβάνεται ότι η φιλαυτία τείνει να γίνει άψυχη μηχανή των ανθρώπων και μόνο ζωντανή μέσα από την υπηρεσία της κατάχρησης. Πως είναι δυνατόν, αναρωτιέται ο συγγραφέας, όντας ο άνθρωπος ευαίσθητος, να μην αποσοβεί με κάθε δύναμη αυτόν που καταχράται τη φιλαυτία, παρά να υποφέρει να ζει και να αισθάνεται για πάντα τη νέκρωση των κινήσεών του, και να βλέπει απελπισμένα όλες τις ελπίδες του και καθηρημένες όλες τις αγαπητές του σχέσεις⁴⁷.

Ο συγγραφέας δίνοντας εθνική διάσταση στην επιχειρηματολογία του αναφέρει ότι ξηρά πατρίδα, η οποία δεν αποβλέπει σε τίποτα είναι λέξη κενή, χωρίς να σημαίνει τίποτα, όπως πραγματικά φανερώνεται από τους αποίκους, οι οποίοι προσηλωμένοι στις σχέσεις της νέας πατρίδας, δεν φροντίζουν για την γενέτειρά τους και δεν ελπίζουν καθόλου για αυτήν. Γενικότερα κάθε αρετή δεν έχει ύπαρξη, αν δεν είναι ευάρεστη σε αυτόν που την ασκεί. Διαφορετικά αν ο άνθρωπος πράττει χωρίς να προβλέπει τι είναι προτιμότερο σύμφωνα με τις πληροφορίες του, τότε θεληματικά, μάταια αυτός ενεργεί προς τον εαυτό του, γεγονός αδύνατον. *«Η μεν δεσποτεία της φιλαυτίας φύσει πανταχού επικρατεί: έργον δε μόνον του φρονούντος είναι να παρατηρή, ποία είναι φυσική, λογική, ή έμμετρος, και ποία καταχρηστική φιλαυτία»*⁴⁸.

Το έκτο υποκεφάλαιο έχει τίτλο: *«Περί της αληθείας και ψεύδους»*. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τη συνάρτηση της αλήθειας και του ψεύδους με την

⁴⁷ Ο.π., σ. 16.

⁴⁸ Ο.π.

έμμετρη φιλαυτία. Ο άνθρωπος αντιλαμβανόμενος τις βλαπτικές ενέργειες κατάχρησης της έμμετρης φιλαυτίας, αδυνατεί από τη φύση του να τις παραδεχτεί με τη θέλησή του. Για το λόγο αυτό και η αλήθεια και το ψεύδος δεν εγκρίνονται απόλυτα, παρά μόνον όταν συντελούν στην έμμετρη φιλαυτία. Ούτε βέβαια αποδοκιμάζονται απόλυτα, παρά μόνον όταν είναι ενάντια σε αυτήν. Το πλήθος των παραδειγμάτων αποσαφηνίζει τον παραπάνω λόγο. Ένα μόνο παράδειγμα αποτελεί η καταδίωξη ενός αθώου από κάποιο βιαστή με μαχαίρι. Ο συγγραφέας βλέπει το μέρος όπου κρύβεται ο αθώος και ο βιαστής τον ρωτά εάν τον είδε. Τότε ο συγγραφέας χρησιμοποιώντας το «σωτηριώδες εις την φύσιν ψεύδος», του λέει ότι δεν τον είδε και με όλες του τις δυνάμεις προσπαθεί να παραπλανήσει το βιαστή. Για ποιο λόγο γίνεται αυτό; Διότι με τα γεγονότα να διαδραματίζονται μπροστά στο συγγραφέα, αναγκάζεται ο ίδιος να συνδράμει στη σωτηρία της φύσης του, υπερασπιζόμενος με το ψεύδος, το οποίο είναι σωτήριο, την έμμετρη φιλαυτία, αποκρούοντας την κατάχρηση. Σε αντίθετη περίπτωση εάν ο συγγραφέας έπρεπε να αποκαλύψει σε αυτούς που καταδιώκουν το βιαστή όλα τα γεγονότα, αμέσως μεταβάλλεται και εξαλείφεται η φιλανθρωπία λέγοντας όλη την αλήθεια. Αυτό γιατί παρόλο που η αναφορά γίνεται σε άνθρωπο, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη σωτήρια αλήθεια προκειμένου να υπερασπιστεί την έμμετρη φιλαυτία και να καταδιώξει την κατάχρηση, που αποτελεί την ανατροπή της ανθρωπότητας⁴⁹.

Γενικότερα, όντας αμέτοχοι από τη φύση μας βλέπουμε με αποστροφή κάθε κατάχρηση, ως εχθρό του ανθρώπου. Όσο δε περισσότερο πλησιάζει η κατάχρηση στα άτομα που μας περιβάλλουν, τόσο ανάλογα προσπαθούμε να την καταδιώκουμε. Οι αγώνες αυτοί υπέρ του ανθρώπου αποδίδονται συνήθως στην ασαφή φυσική φιλανθρωπία, σα να μην είναι άνθρωπος και αυτός που αδικεί και αυτός που αδικείται. Παραγωγός της αρετής είναι η έμμετρη φιλαυτία και όχι οι όροι. Ο συγγραφέας ορίζει ως όρους την αλήθεια και το ψεύδος. Τονίζει ότι χρειάζεται προσοχή στην εύκαιρη και έμμετρη χρήση των όρων αφού αρκετοί, κυρίως νέοι, αγνοώντας τα σημανόμενα, πέφτουν σε μεγάλες αδικίες. Για το λόγο αυτό μελετάται η τέχνη της ρητορείας και της ποίησης που διαπλάθει τον άνθρωπο και όχι η πολυλογία - ασημαντολογία. Στο σημείο αυτό διακρίνονται οι αρχαίοι νομοθέτες, οι οποίοι καθιέρωσαν τους νόμους για τη διάπλαση των ανθρώπων⁵⁰.

Το έβδομο υποκεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Περί γνωμών πλασματικών». Οι κενές γνώμες, αποκυήματα της φαντασίας, οι οποίες τέθηκαν ως βάσεις συστημάτων, τώρα αποκαθίσταται η ανυπαρξία τους, ως συνθήκη κοινωνική στη φύση, συνθήκη πολιτική, νόμος πριν από τον άνθρωπο. Ο συγγραφέας αναρωτιέται ποιος σχεδίασε τις συνθήκες αυτές και που βρίσκονται ώστε να

⁴⁹ Ο.π., σ. 17.

⁵⁰ Ο.π., σ. 18.

τις αναγνώσει ο βουλόμενος και να τις εφαρμόσει. Γιατί έγινε ο νόμος για τον άνθρωπο χωρίς να υπάρχει ο άνθρωπος και ποιος είναι αυτός ο νόμος; Οι συντάκτες αποκρίνονται ότι αυτά αναγιγνώσκει ο νους του ανθρώπου. Ο νους αυτός αποτελεί το συνειδητό, αλλά το συνειδητό έγινε αντιληπτό από τις πληροφορίες που προηγήθηκαν. Ο καθένας με βάση το συνειδητό του επιμένει ακράδαντα σε αυτά που γνωρίζει ως συνειδητά, και αυτός δε που εναντιώνεται στη γνώμη του άλλου, φαίνεται στον άλλο ότι οδηγείται στον παραλογισμό. Τα άτομα αυτά αποτελούν πηγή των πολυσχιδών διαφιλονικησεων γύρω από τα συστήματα της ηθικής και η αιτία είναι ότι δεν έχουν μία βάση γενική και απλή, η οποία παράγει το παν. Η ανάγκη της ανθρώπινης φιλαυτίας, η οποία έχει τα μέσα και την ευκαιρία αυτή, επινοεί και στερεώνει τους νόμους για την εξασφάλισή της. Το γεγονός αυτό αποτελεί κοινωνική και πολιτική συνθήκη⁵¹.

Είναι φανερό από τα παραπάνω, πως η μόνη αιτία όλων των ενεργειών του ανθρώπου είναι η φιλαυτία που ενεργεί με μέτρο ή καταχρηστικά. Δηλαδή ότι ο άνθρωπος φροντίζει αποκλειστικά και μόνον για αυτά που συντείνουν σε αυτόν. Φροντίζει επίσης και για τους άλλους ανθρώπους, επειδή αισθάνεται ότι είναι συντελεστικοί και χρήσιμοι σε αυτόν. Διαφορετικά αν δεν του είναι χρήσιμοι δεν έχει καμία κλίση προς αυτούς και αδιαφορεί αφού τα θεωρεί περιττά όντα. Όσα και εάν ο άνθρωπος πράττει, τα πράττει με βάση το συμφέρον του, ή κατά προτίμηση το λιγότερο βλαβερό, το οποίο τότε κρίνεται συμφέρον. Σε αυτό συντελεί και το γεγονός ότι οι ιδέες και οι προτιμήσεις των ανθρώπων δεν είναι όμοιες όχι γιατί διαφέρουν αισθητικά αλλά εξαιτίας της διαφορετικότητας του συνειδητού και των διάφορων πληροφοριών. Στο συνειδητό αρέσει κάθε τι σύμφωνο προς την έμμετρη φιλαυτία ενώ δεν δέχεται αυτό που ρέπει προς την κατάχρηση εκτός εάν το συνειδητό είναι επισφαλές.

Γενικά η φιλαυτία επικρατεί και κάθε τι προσδιορίζεται μέσα από αυτήν. Αυτά που την αγαπούν τα αγαπά ως συντελεστικά μέσα της⁵². Βέβαια ο συγγραφέας ομολογεί ότι η βάση αυτή περιορίζει τον άνθρωπο σε ένα μόνο κύκλο, τον καθιστά πτωχό στην ποικιλότητα της φαντασίας και αναπαριστά τα πράγματα γυμνά με τρόπο ώστε ο άνθρωπος ίσως δεν ευαρεστείται ξαφνικά να βλέπει τον εαυτό του τόσο απογυμνωμένο. Αλλά κανένας συνετός άνθρωπος δεν αγνοεί ότι ο σκοτεινός λαβύρινθος της φαντασίας αποτελεί δυστυχία της ανθρωπότητας με την πίεση αλλήλων. Για το λόγο αυτόν η ανθρωπότητα χρειάζεται μία βάση πραγματική, η οποία να περιλαμβάνει το παν, να είναι αποδεκτή από όλους και με την οποία οι άνθρωποι θα συνεννοούνται μέσα από μια διαδικασία φυσικών και εύληπτων κρίσεων ώστε να φθάνουν στο

⁵¹ Ο.π.

⁵² Ο.π., σ. 19.

ποθούμενο τέλος⁵³.

Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Άρμο είναι μία μηχανή (*Hume*) υπό την εποπτεία του νου, η οποία παρασύρεται από ζώδεις έμφυτες δυνάμεις. Οι δυνάμεις αυτές λειτουργούν όπως τα άλογα που σέρνουν μία μηχανή. Οι άλογες αυτές αισθητικές δυνάμεις ανεξάρτητα από την πορεία τους προστρέχουν τελικά στις οδηγίες του κυβερνήτη νου, ο οποίος δεν έχει άλλο αντικείμενο να φροντίζει παρά αυτές τις δυνάμεις ως διεκπεραιωτές και μόνες σωστικές αυτού. Ο νους δεν έχει καμία έμφυτη ιδέα, αλλά αναπτύσσεται σιγά -σιγά προσλαμβάνοντας ιδέες. Όσο επιστήμονας γίνεται ο νους, τόσο ασφαλέστερα οδηγεί αυτές τις δυνάμεις. Ο νους επειδή στερείται των κατάλληλων ιδεών για να κυβερνήσει τις δυνάμεις, αφήνεται ακολουθώντας τη διάκρισή τους, ή αφήνεται, όταν αυτές από απροσεξία του, γίνονται κακοήθεις και στις οποίες τότε δεν έχει καμία ισχύ. Ο νους αποτελεί κριτή του εαυτού του, ως αίτιου της κακής διαχείρισης των δυνάμεων, όταν παύση η ενέργειά τους. Τρίτον αφήνεται αναίτιος, όταν οι δυνάμεις ή έχουν διανοητική ατέλεια από την αρχή ή αποκτούν στην πορεία από κάποια πληγή. Τότε από τη δυσλειτουργία αυτή το τέλος που ακολουθεί είναι και το οριστικό. Ο άνθρωπος λοιπόν είναι ένα ζώο με ζωτικές δυνάμεις, προικισμένο με το λογικό, το οποίο τον κυβερνά⁵⁴.

Επιδιώκοντας τη διευθέτηση και τη χρησιμοήθη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου προσπαθούμε όπως στα άλογα ζώα, να εφελκύσουμε με τρόπους ήπιους. Οι ήπιοι τρόποι επιτυγχάνονται με το να πληροφορήσουμε το νου, ότι επιθυμούμε το συμφέρον του. Αν με βία κινηθούμε προς τις δυνάμεις αυτές τότε δεν επιτυγχάνουμε το σκοπό μας. Τις δυνάμεις ακολουθεί και ο νους για την κοινή σωτηρία και καταφεύγει στην ορμή τους χωρίς να συγκρατείται. Αν ο άνθρωπος περιορισμένος από τη βία φανεί κατά την ώρα ότι υπάκουσε σε εμάς, εκείνος αληθινά υπακούει στην προτίμηση του και αποφεύγει το δεινότερο κακό. Ο άνθρωπος όταν βρει χρόνο είναι αδύνατο να υπακούσει σε εκείνο το οποίο δεν γνωρίζει ως συμφέρον του. Οι άνθρωποι που ασκούν βία και δεν βρίσκουν ανθρώπους ευπειθείς στη βία τους, αποδεικνύουν ότι δεν γνωρίζουν ευκρινώς τη φύση του εαυτού τους και απαιτούν με το θέλημά τους να μεταβληθεί η φύση του ανθρώπου⁵⁵.

Στόχος της βάσης αυτής, σύμφωνα με τον συγγραφέα είναι να διδάξει τον άνθρωπο να αγαπά ιδιαίτερα τον εαυτό του. Ο άνθρωπος απελευθερωμένος από τις αλληγορικές εξηγήσεις των αρετών και κακιών και έχοντας έλξη προς το φυσικό μέτρο θα οδηγηθεί ευκολότερα στο «γνώθι σαυτόν».

Το δεύτερο κεφάλαιο έχει τίτλο: «*Η καταχρηστική φιλαυτία είναι η μοναδική κακία*». Ο συγγραφέας αφού με επιχειρήματα υποστήριξε τη σημασία της έμμε-

⁵³ Ο.π., σ. 20.

⁵⁴ Ο.π., σ. 19.

⁵⁵ Ο.π., σ. 22.

τρης φιλαυτίας, προχωρά στην ανάλυση της καταχρηστικής φιλαυτίας ως αρνητικής για τον άνθρωπο. Η καταχρηστική φιλαυτία ορίζεται ως εξής: «*Η καταχρηστική φιλαυτία είναι άλογος, και προσβάλλει εαυτήν ή δια της προσβολής προς τους άλλους, ή δια της αμέσου προσβολής εκ της αμετρίας των απολαυστών*»⁵⁶.

Σύμφωνα με τις πολυώνυμες βάσεις της ηθικής και πολιτικής, αποδίδονται στα πράγματα έννοιες συγκεκριμένες και αντίθετες. Παράδειγμα αποτελεί το γνωστό πρόβλημα του Θεμιστοκλή προς τον Αριστείδη. Ο δίκαιος Αριστείδης αποκρίθηκε στο δήμο των Αθηναίων, ότι το πρόβλημα του Θεμιστοκλή ήταν ωφέλιμο μεν αλλά άδικο ταυτόχρονα. Ο Αριστείδης ταυτίζει βέβαια στην προκειμένη περίπτωση με βάση την πληροφορία του το ωφέλιμο με το άδικο αλλά σε αντίθετη περίπτωση το άδικο θεωρείται από τη φύση επιβλαβές και όχι ωφέλιμο. Η κατάχρηση από τη φύση της είναι βλαβερή σε όλα τα πράγματα και στο συγκεκριμένο γεγονός το ίδιο. Δεν συνέφερε στους Αθηναίους να προσβάλουν τη φιλαυτία των άλλων.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας περιγράφει ανθρώπινες ενέργειες που πλαισιώνουν την καταχρηστική φιλαυτία. Αυτές είναι:

Καταχρηστική Φιλαυτία
1) Υπερηφάνεια
2) Φθόνος
3) Κενοδοξία
4) Αγνωμοσύνη
5) Ασέλγεια

Ο συγγραφέας περιγράφει ως πρώτη ανθρώπινη ενέργεια που δηλώνει την καταχρηστική φιλαυτία, την υπερηφάνεια ως σπουδή της φιλαυτίας που δεν βλέπει την πτώση της, ξεπερνώντας το μέτρο, και από την ορμή της να αναδειχτεί, προσβάλλει την έμμετρη φιλαυτία των άλλων ανθρώπων μέσα από την υπεροψία και την καταφρόνηση.⁵⁷ Ως δεύτερη ενέργεια που δηλώνει την καταχρηστική φιλαυτία, αναφέρεται ο φθόνος. Η φροντίδα της φιλαυτίας να μην είναι υποδεέστερη όταν βλέπει τον άλλο άνθρωπο να ανέρχεται εξαιτίας της φιλοπονίας του, και η οποία δυσανασχετεί στη μεταβολή και προσβάλλει εκείνον με κάθε τρόπο για την άνοδό του, λέγεται φθόνος. Η μαγία για τη δόξα ή η κενοδοξία αποτελεί την τρίτη ιεραρχικά ενέργεια, σύμφωνα με τον συγγραφέα που δηλώνει την καταχρηστική φιλαυτία. Η σημασία που δίνει η φιλαυτία στη χρησιμότητα της φήμης και του ευυπόληπτου είναι μεγάλη. Όταν το άτομο επι-

⁵⁶ Ο.π., σ. 23.

⁵⁷ Ο.π., σ. 24.

ζητά τη φήμη στην πανουργία και στη φθορά των χρήσιμων παρόντων, χωρίς να πράττει έργα χρήσιμα προς τους άλλους ώστε να αποκτήσει το ποθούμενο, αυτό καλείται μανία για τη δόξα ή κενοδοξία. Μετά την κενοδοξία κατατάσσεται η αγνωμοσύνη. Αγνωμοσύνη είναι όταν η φιλαυτία δεν μειώνει τα συντελεστικά της, παραβλέπει το συναλλαγματικό βίο του ανθρώπου, και αρνείται την ανταπόδοση της ευγνωμοσύνης σε εκείνους, από τους οποίους βοηθήθηκε. Η τελευταία κατάχρηση της φιλαυτίας σύμφωνα με το συγγραφέα είναι η ασέλγεια. Όταν ο άνθρωπος θεραπεύει τον κνισμό του περιφρονώντας το μέτρο και μην υπολογίζοντας κανένα ανθρώπινο δεσμό, λέγεται ασέλγεια⁵⁸.

Οι όροι που αναφέρθηκαν, και άλλοι περισσότεροι που δεν σημειώθηκαν, σημαίνουν ιδιότητες τόσο ηθικές όσο και σαρκικές, οι οποίες αποτελούν κέντρα αναγκαία για να καθοδηγούν τη μηχανή ώστε να προφυλάσσει τον εαυτό της. Αυτές υπερπηδώντας το μέτρο χωρίς την επιστασία του νου, μεταβάλλονται σε πάθη με μεγάλη φθορά. Τα πάθη βλάπτουν όχι μόνο αυτούς που τους διακατέχουν αλλά και τους συνανθρώπους τους. Κάθε κατάχρηση είναι αδύνατο να αντισταθεί στους λόγους και τις αιτίες της φύσης, όταν πληροφορηθεί, ότι αντιφάσκει η ίδια στον εαυτό της. Ο άνθρωπος αγωνίζεται για την επίτευξη της ευδαιμονίας⁵⁹, αλλά φυσικά πάντα από αυτήν απομακρύνεται, αναζητώντας αυτή στην αντίθετη οδό της κακίας. Εκεί βέβαια βρίσκεται το αβάσιμο του νου

⁵⁸ Ο.π., σ. 25.

⁵⁹ Ο συγγραφέας γνωρίζει και ταυτίζεται με την ηθική διδασκαλία του Αριστοτέλη και τα *Ηθικά Νικομάχεια*, όπως φαίνεται από όρους και φράσεις που χρησιμοποιεί (π.χ. ευδαιμονία, «πάντας τους ανθρώπους του ειδέναι ορέεσθαι φύσει»). Για τον Αριστοτέλη η ευδαιμονία είναι το ύψιστο από τα αγαθά που πετυχαίνουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* ο Αριστοτέλης οριοθετεί τον όρο ευδαιμονία ως εξής: «*η ευδαιμονία εστί ψυχής ενέργειά τις κατ'αρετήν τελείαν*». Ενέργεια, λοιπόν, κατά τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία του ανθρώπου, όχι κατάσταση, και πάντως ενέργεια της ψυχής του, με τους κανόνες της τέλει αρετής. Το κεντρικότερο σημείο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη είναι: *πως το μέσο για την επίτευξη του ύψιστου για τους ανθρώπους αγαθού είναι η αρετή*. Από πολύ νωρίς ο Αριστοτέλης έχει βεβαιωθεί πως μόνο με έναν σαφή και οριστικό καθορισμό του περιεχομένου της έννοιας *αγαθόν* θα ήταν δυνατό να προσδιοριστεί το περιεχόμενο της ανθρώπινης ευδαιμονίας, η οποία αποτελεί τον τελικό πρακτικό σκοπό όλων των θεωρητικών αναζητήσεων. Η αγωγή για τον Αριστοτέλη δεν είναι μια διαδικασία αυτοτελής και αυτοαναφορική, αλλά είναι μία διαδικασία για την κατάκτηση της ευδαιμονίας του ανθρώπου και της ευδαιμονίας της πολιτείας. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι στο τέλος των ενεργητικών διαδικασιών βρίσκεται η ευδαιμονία. Δεν θα πρέπει όμως να παρεξηγηθεί ο όρος «ευδαιμονία» και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ο Αριστοτέλης ωφελμιστής με τη στενή έννοια του όρου. Βλ. J. Burnet (εκδ., μτφρ.), *Aristotle on education: Being Extracts from the Ethics and Politics*. Cambridge, 1967, σ. 6. Στην έννοια της ευδαιμονίας δεν καταλήγει κανείς μέσω της επάλληλης συγκέντρωσης ηδονών (και είναι αυτό το σημείο που απομακρύνει την πλατωνική και την αριστοτελική σκέψη από τις θεωρίες του ωφελμισμού), αλλά κανείς εισέρχεται στην ευδαιμονία μέσω των στοιχείων του Αγαθού. Για τον Αριστοτέλη, επομένως, ο σκοπός της ζωής είναι η ευδαιμονία και στα *Ηθικά Νικομάχεια* υποστηρίζει ότι μέσο για την κατάκτησή της είναι η αρετή. Βλ. Δ. Λυπουρλή, «Εισαγωγή στην Ηθική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης μιλάει για την αρετή», *Φιλολογος*, τχ. 100, Καλοκαίρι 2000, σ. 266-286.



και συνεχής ταραχή αυτού καθώς και η πλήξη του συνειδότος, χωρίς βέβαια να αποκλείεται η αντίκρουση της έμμετρης φιλαυτίας των άλλων ανθρώπων, όταν πλέον δεν μπορεί να υποκρύπτεται η προς τους άλλους ολέθρια κατάχρηση.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο ο συγγραφέας τονίζει τη σημασία της μάθησης και της γνώσης για την έμμετρη φιλαυτία. Όταν ο άνθρωπος γνωρίζει τα αποτελέσματα που έχει κάποιο αντικείμενο τότε έχει ιδέα του αντικειμένου και μόνο με τη γνώση των αποτελεσμάτων μπορεί ο άνθρωπος να το χρησιμοποιήσει, όπως συμφέρει σε αυτόν. Επειδή μέσα από τις ιδέες οδηγούνται οι άνθρωποι στην επιτυχία αυτών που χρησιμοποιούν, για το λόγο αυτό όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να αποκτούν ιδέες, δηλαδή να μαθαίνουν. Συμφωνεί ο συγγραφέας με τον Αριστοτέλη χωρίς να τον κατονομάζει, αναφέροντας στο σημείο αυτό ότι η αγάπη των ανθρώπων στη μάθηση είναι η αιτία του: «πάντας ανθρώπους του ειδέναι ορέγεσθαι φύσει». Ο άνθρωπος αγαπά τη μάθηση, αγαπά τους συμφέροντες τρόπους. Για το λόγο αυτό παρατηρείται ότι τα έθνη που έχουν αντιληφθεί τη χρησιμότητα της βαθειάς μελέτης, σε οποιοσδήποτε μεταβολές και αν υποπέσουν, έχοντας αφορμές στην ανάμνηση των καλών της μάθησης, δεν μπορούν να σταματήσουν από το να αγαπούν τη μάθηση. Από τα έθνη αυτά το πρώτο είναι το ελληνικό, έχοντας παρακαταθήκη τα ζωντανά παραδείγματα των σοφών προγόνων του⁶⁰.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα η μάθηση είναι ένα όργανο, το οποίο από την εφαρμογή του αποδεικνύεται χρήσιμο ή μη. Για το λόγο αυτό η μάθηση αποτελεί και όργανο επιζήμιο, όταν κάποιος το μεταχειρίζεται όχι για φυσικό σκοπό, αλλά για να υποστηρίξει κάποια κατάχρηση, κινώντας αυτή σύμφωνα με την επιθυμία του και πλήττοντας εκείνα τα αγαθά⁶¹, τα οποία οι αγαθοί άνδρες με κόπους μεγάλους και χρόνια αρκετά, αύξησαν και ρίζωσαν. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι: «μόνοι οι αγαθοί νόες είναι άξιοι οικήτορες των νοερών λαμπροτάτων ανακτορίων της θεομιμήτου ευεργεσίας προς την ανθρωπότητα, εις ά κεκώλυται να εισέλθη ο αμύητος δια την επί της εισόδου επιγραφήν-Ωδε η κατοικία της αληθούς σοφίας»⁶².

Οι ενάρετοι άνδρες που είναι από τη φύση τους αγαθοί και το καλλιεργούν με τη μελέτη, δεν μπορούν να είναι τίποτε παρά ενάρετοι. Οι άνθρωποι αυτοί δεν παρακινούνται από παράλογο και μάταιο ενθουσιασμό ώστε να απαθανάτισουν το όνομά τους. Οι αγαθοί άνδρες πιστά εκτελούν τα χρέη της θέσης τους, και γινόμενοι οδηγοί των άλλων προς την κοινή σωτηρία, μάχονται αιώνια με τρόπο ατρόμητο και επιστημονικό εναντίον της κατάχρησης, την οποία είναι οι μόνοι που περιέστειλαν και περιστέλλουν, εισηγούμενοι στους άλλους την άγνωστη τέχνη της καταπολέμησης. Ό,τι αγαθό διατηρείται στον

⁶⁰ Δ. Άρμος, *Εφαρμογή ή περί της παγκοσμίου βάσεως της ηθικής*, ό.π., υποσημ. 37, σ. 26.

⁶¹ Η έννοια του αγαθού είναι αντίστοιχη, από κάποια άποψη, προς την έννοια αρετή.

⁶² Δ. Άρμος, ό.π., σ. 27.



κόσμο, από το στόμα των αγαθών ανδρών πήγασε και από τη γραφίδα τους αναπτύχθηκε και στερεώθηκε χωρίς να γνωρίζουμε σε ποια κατάσταση θα βρισκόταν ο ηθικός και πολιτικός βίος των Ελλήνων, χωρίς το φως τους⁶³.

Ο συγγραφέας στο τρίτο υποκεφάλαιο συνδέει το ρόλο της ηγεσίας των κοινωνιών με την καταπολέμηση της κατάχρησης δια μέσου των νόμων. Οι ηγέτες παίρνουν τη δύναμη από την κοινωνία, ώστε να περιορίσουν ή να απομακρύνουν την κατάχρηση. Οι ηγεμόνες είναι αγαπητοί στο λαό, ο οποίος εκδηλώνει την ευγνωμοσύνη του προς την ηγεσία, όπως έχουν ευγνωμοσύνη τα παιδιά στον πατέρα για την προστασία που τους παρέχει. Οι ηγεμόνες θεωρούνται ζωντανά πρόσωπα απέναντι στους άψυχους νόμους, επιτιμώντας την κακία με τη βοήθεια των νόμων αυτών, τους οποίους ψηφίζει το προνοούμενο έθνος ως οδηγία και κοινή ευδαιμονία όλων των πολιτών. Σοφοί είναι οι ηγεμόνες που παρατήρησαν ότι το κράτος δεν είναι σταθερό με βάση τη φαντασία αλλά με βάση τη φυσική συμφωνία του έθνους. Οι πολέμιοι των νόμων και άρα αυτοί που διαταράσσουν τη φυσική συμφωνία είναι αυτοί που αποκτούν δύναμη και υλικά αγαθά εις βάρος των άλλων χωρίς να απαντούν εμπόδιο που να αποκόπτει την ορμή τους. Τέτοιοι άνθρωποι βρίσκονται όχι μόνο σε υψηλές θέσεις, αλλά και σε κάθε κοινωνική τάξη έως τον τελευταίο. Η βία της κατάχρησης συμβαίνει ανάλογα με τη δύναμη⁶⁴.

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι όταν στον άνθρωπο εκδηλωθεί η άλογη φιλαυτία *«παραζαλίζεται εντελώς, και λησμονεί εαυτόν, ότι είναι άνθρωπος, έχων σχέσεις προς τους άλλους συντηρητικές της φύσεώς του, και παραδιδόμενος εις τον κόσμο της φαντασίας, αόμματος και παράφρων τρέχει, καταπατών παν το προστυχόν, έως ότου να εύρη ολέθριον κρημνόν»*. Η ιστορία είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα. Βλέποντας ο άνθρωπος ότι παρασύρεται και ότι το μέσο προφύλαξης είναι επισφαλές και πολλές φορές αντίκειται σε αυτόν, επινοεί και αντικαθιστά με συμφωνία, κυρίαρχους και αμετάβλητους εξωτερικούς κανόνες της κοινής διαγωγής. Ο Άρμος δίνοντας τον όρο του γραπτού νόμου, τονίζει ότι οι εξωτερικοί κανόνες της κοινής διαγωγής οδηγούν τον άνθρωπο να μην επιχειρεί οτιδήποτε με κακία παραβάλλοντας τις πράξεις του προς αυτούς τους κανόνες και παρατηρώντας εάν είναι σύμφωνες με αυτούς ή όχι. Στην πράξη η εισαγωγή και παραδοχή των νόμων, παρόλο που αρχικά ήταν ατελείς και άγραφοι, θεσπίστηκαν από τους ανθρώπους ώστε να περιορίσουν την κατάχρηση. Η εισαγωγή των νόμων έγινε ουσιαστικά από την πλάση του ανθρώπου διότι καμία κοινότητα δεν μπορεί να διατηρηθεί χωρίς δικαίωμα και ενοχή. Με την πρόοδο των ανθρώπων ξεκινούν οι γραπτοί νόμοι, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου τελειοποιούνται. Η ευστοχία των νόμων εξαρτάται από το κατά πόσο οι νομοθέτες έχουν την απαιτούμενη γνώση των κινήματων του ανθρω-

⁶³ Ο.π., σ. 29.

⁶⁴ Ο.π.

που και είναι απελευθερωμένοι από τις περιστάσεις και από τα πάθη. Οι νόμοι είναι αδιάσειστοι και πιστοί οδηγοί σε οποιαδήποτε πολιτεία. Η χρησιμότητά τους φαίνεται κυρίως σε μοναρχικά πολιτεύματα όπου σε αγαθούς βασιλείς αποτελούν αρωγοί σωτήριοι και βοηθοί στο σκοπό τους, αλλά και για αυτούς που δεν κυβερνούν σωστά, αποτελούν οδηγό ώστε να μην επέλθει η σύγκρουση με το λαό και με τον εαυτό τους. Το ιδανικό της πολιτείας είναι όταν βασιλεύει η φιλοσοφία και όχι ο φιλόσοφος δηλαδή η νομική επιστήμη των αμερόληπτων φιλοσόφων. Ο φιλόσοφος πολλές φορές επηρεάζεται από τη φυσική ορμή και παίρνει βιαστικές αποφάσεις, που πολλές φορές είναι λανθασμένες χωρίς να καθοδηγείται από τους αδέκαστους οδηγούς της φιλοσοφίας. Αυτό βέβαια συμβαίνει και σε αυτούς που έχουν την πολιτική ηγεσία⁶⁵.

Στο τέταρτο υποκεφάλαιο αφού ολοκλήρωσε ο συγγραφέας τις σχέσεις του ατόμου με το συνάνθρωπο και την πολιτεία προχωρά στη σημασία της ευαγγελικής διδασκαλίας, η οποία είναι σύμφωνη με τη φύση του ανθρώπου πέρα βέβαια από τα θαύματα που την επικυρώνουν. Η ευαγγελική διδασκαλία τονίζει το σκοπό της διαγωγής των ανθρώπων με το βασικό της αξίωμα. Αυτό το αξίωμα πρέπει όλοι να το ακολουθούν, διαφορετικά χαρακτηρίζονται άφρονες και αντίθεοι. *«Εν ταύταις ταις δυσίν εντολαίς όλος ο νόμος, και οι προφήται κρέμανται· αγαπήσεις Κύριον τον Θεόν σου εν όλη τη ψυχή σου, και εν όλη τη διανοία σου· και τον πλησίον σου ως σεαυτόν»*⁶⁶. Όλος ο νόμος, όλοι οι Προφήτες και όλο το Ευαγγέλιο στηρίζονται σε αυτό το βασικό αξίωμα. Το σημαντικότερο όλων είναι η ανάπτυξη και εφαρμογή του. Η ανθρώπινη φύση που βασιζόταν στη λατρεία των άψυχων εξυψώθηκε από την ουράνια διδασκαλία. Έδειξε δε ότι ο άνθρωπος είναι ένα εξαίρετο πλάσμα του Θεού, κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Ιδίου και ότι ο Δημιουργός είναι η αρχή και το τέλος του ανθρώπου. Η δεύτερη σημαντικότερη εντολή αφορά την αγάπη στον πλησίον, διότι αποτελεί επίσης αγαπητό δημιούργημα όπως εμείς. Η προβολή της αγάπης του πλησίον φτάνοντας στο σημείο να ταυτίζεται ο Θεός με αυτόν θέλει να δηλώσει κάτι. Ο Θεός θέλει να εξηγήσει την ανθρώπινη φύση και πως θα φτάσουμε να αγαπούμε τον ίδιο μας τον εαυτό και να μιμηθούμε την αγαθότητά Του, ώστε να γίνουμε άξιοι Αυτού στο μέλλοντα αιώνα. Το φρόνημα αυτό είναι βέβαιο και δίκαιο καθώς βασίζεται στους λόγους της Αγίας Γραφής και στη γνώση της αγαθότητας, παντοδυναμίας και δικαιοσύνης του Θεού. Αυτό το φρόνημα αποτελεί και ανεκτίμητο όφελος της έμμετρης φιλαυτίας που είναι και το ζητούμενο στην παρούσα ζωή. Το αξίωμα αυτό ιστορικά έγινε δεκτό από πολλά έθνη ως το μόνο γνήσιο και αληθινό για την ανθρώπινη φύση⁶⁷.

⁶⁵ Ο.π., σ. 30.

⁶⁶ Ο.π., σ. 31.

⁶⁷ Ο.π., σ. 32.

Δυστυχώς, σύμφωνα με τον συγγραφέα, μετά το κήρυγμα της διδασκαλίας η δύναμη της διαστολής και συστολής της φιλαυτίας παρά τις προσπάθειες του ανθρώπου δεν αλλοιώθηκε. Ως παράδειγμα αναφέρει τους αγίους Αποστόλους που ήταν επιφορτισμένοι με τη διδασκαλία του ουράνιου διδασκάλου, αλλά εκείνοι ακολούθησαν «τα εαυτών», έφεραν διχογνωμίες και διαιρέθηκαν σε τόσες φατρίες. Αντί να συνδράμουν με κάθε δύναμη και να πληροφορήσουν ότι το μόνο αγαθό είναι η ομόνοια, ενέπνευσαν τη διάσπαση και αντί να παραλληλίσουν τα γραπτά κείμενα και τον προφορικό λόγο σύμφωνα με τη γενική βάση, παρεξήγησαν και γνωμοδότησαν αυθαίρετα, χαλκεύοντας νέες δοξασίες και αναζητώντας προσήλυτους, για να συστηθούν σε αυτούς σοφότεροι των άλλων⁶⁸.

Παρατηρούμε λοιπόν με λύπη τους κατηχούμενους σε αυτή τη θεία διδασκαλία, εναντίον της βάσης αυτής, να είναι διηρημένοι σε τόσες φατρίες και να υποβλέπει ο ένας τον άλλο παρόλο που όλοι έχουν κεφαλή τον ένα και μόνο Διδάσκαλο. Οι φατρίες αυτές λειτουργώντας πέρα από το Θεό είναι επιβλαβείς για την ανθρωπότητα εξαιτίας της ψυχρότητας μεταξύ τους. Φανερό είναι ότι οι κεφαλές της κατάχρησης δεν θέλησαν να παρατηρήσουν ότι προσβάλλουν με τα έργα τους το μόνο καλό της ανθρωπότητας, εισάγοντας τη διχόνοια. Εάν κάποιος δίδαξε δογματικά τους άλλους με εμπάθεια να έχουν έτερο φρόνημα από το κοινά πιστευτό δεν προσφέρουν τίποτε στην έμμετρη φιλαυτία. Και τι βοήθησε αυτός στους ανθρώπους και ποιος τον πληροφόρησε ότι η νέα δική του θεολογία είναι εντελής και ότι αυτή τη θεολογία δεν θα ανατρέψει άλλος σύμφωνα με δικές του πληροφορίες⁶⁹.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναλύει το δόγμα της εκκλησίας «περί του ακαταλήπτου εις την θείαν ημών θρησκείαν μυστηρίου της Αγίας Τριάδος» και αναφέρει ότι είναι ατελείς οι ανθρώπινες λέξεις που παρουσιάζουν τα του Θεού. Για να εξηγήσουμε πιο απλά την ουσία του Θεού από ανάγκη χρησιμοποιήσαμε γνωστές λέξεις του ανθρώπινου λεξιλογίου, λέξεις που η σημασία τους είναι ατελής για να αποδώσει το υπερουσίον Ον, τόσο όσο να υπολείπεται το πλάσμα από τον πλάστη. Για να αντιληφθούμε τα περί της ένσαρκης Οικονομίας έγινε η χρήση των λέξεων του πατέρα, υιού και πνεύματος. Ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει ότι αποδίδονται ανθρώπινες λέξεις στο Θείο, προκειμένου να εμβαθύνει στα τελούμενα μυστήρια. Έτσι ο Πατέρας δεν είναι σύμφωνα με την έννοια του πατέρα που αποδίδεται στο ανθρώπινο λεξιλόγιο, το ίδιο για τον Υίο και για το Άγιο Πνεύμα. Είναι γνωστό ότι στα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας αποδίδονται και άλλοι όροι όπως ο Υιός του Θεού καλείται και Λόγος του Θεού και Σοφία του Θεού και Δύναμη του Θεού καθώς και το Άγιο Πνεύμα εκφράζεται με πολλούς όρους. Ο απλός νους του ανθρώπου μπορεί μέσα από την παρα-

⁶⁸ Ο.π., σ. 34.

⁶⁹ Ο.π., σ. 35.



τήρηση της δημιουργίας του Πανουργού Θεού να καταλάβει ότι ο Θεός δεν υφίσταται χωρίς τον Υιό, το Λόγο και το Άγιο Πνεύμα⁷⁰. Για το γεγονός αυτό η Γραφή χρησιμοποιεί τις λέξεις γέννηση, εκπόρευση, κατάβαση κ.τ.λ. αλλά στο τριαδολογικό δόγμα δεν εννοείται η γέννηση ανθρώπου σε συγκεκριμένο χρόνο, επειδή ο Θεός δεν υπάρχει ποτέ χωρίς τον Υιό, δηλαδή χωρίς το Λόγο, ούτε εκπόρευση αισθητή, επειδή το εκπορευόμενο Άγιο Πνεύμα δεν απομακρύνεται ποτέ από την πηγή, ούτε κατάβαση διότι ο Θεός δεν λείπει ποτέ⁷¹.

Συνεχίζοντας το θεολογικό του λόγο τονίζει ο συγγραφέας ότι αποκαλείται ο Λόγος του Θεού Θεός και όχι Θεΐος και το Πνεύμα του Θεού Θεόν και όχι Θεΐον. Αποτελεί μία ευσεβή διάκριση διότι ο Λόγος του Θεού δεν είναι περιγραφτός και Θεΐος κατά μετοχή της θείας χάριτος, αλλά έχει φύσει τους χαρακτηρισμούς της Θεότητας, ων φύσει Παντέλειος και κατά πάντα Άπειρος, το ίδιο και το Πνεύμα του Θεού έχει φύσει τους χαρακτηρισμούς της Θεότητας. Έτσι η βάση, η πηγή δηλαδή του Λόγου και του Πνεύματος ονομάστηκε Πατέρας από τη Γραφή σε αναλογία των ανθρώπινων ιδεών. Διδασκόμαστε από τη Γραφή αλλά και από τον δικό μας νου ότι οι τρεις αυτές υποστάσεις, δηλαδή του Πατέρα, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος είναι φύσει αχώριστες, μία ουσία, ένας Θεός. Ατελείς οι ανθρώπινες λέξεις για την παρουσίαση του Θεού, όμως αναγκαίες για τη δυνατή κατανόηση της Ενσάρκου Οικονομίας. Από όλα τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι ανθρώπινες λέξεις που αποδίδονται στη Θεότητα πρέπει να κατανοούνται θεοπρεπώς και να μην αναφέρονται πλέον στην ουσία του Θεού, η οποία είναι ακατάληπτη⁷².

Στη συνέχεια γίνεται σαφής αναφορά στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και στην προσπάθεια κάποιων ανθρώπων που παρουσιάστηκαν ως πληρεξούσιοι και απεσταλμένοι του Θεού παρακάμπτοντας τη βάση του Ιησού και το κοινό δόγμα των Οικουμενικών Συνόδων, να υποστηρίζουν ότι το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και εκ του Πατρός και εκ του Υιού, δηλαδή δύο πηγές. Διατυπώνεται όμως το ερώτημα πού αποβλέπουν για να εισάγουν αυτήν την κενοδοξία; Με αυτή τη νεώτερη διδασκαλία αποκαλύφθηκε περισσότερο η ουσία του Θεού και δεν υπάρχει τίποτε άγνωστο; Ή αυτή η γνώση είναι η μόνη αρεστή στο Θεό. Στο διάστημα όπου ήταν ενιαία η Εκκλησία ιστορείται πλήθος ενάρετων και θεάρεστων αποφάσεων. Τέτοιες κενοδοξίες περιέχουν κατάχρηση όπως και άλλα νεώτερα δόγματα. Άραγε ο Ιησούς θα μας δει ενωμένους με ομόνοια προς την κοινή ευδαιμονία; Ποιοι θα είναι οι αγωνοθέτες και οι μεγάλοι χορηγοί της θείας αυτής παγκόσμιας εορτής; Οι θησαυροί της σοφίας και οι ευεργέτες της ανθρωπότητας, οι αγαθοί με θεία νοημοσύνη σε οποιοδήποτε επάγγελμα και έθνος και αν ανήκουν αποτελούν πολεμιστές της κατάχρησης.

⁷⁰ Ο.π.

⁷¹ Ο.π., σ. 36.

⁷² Ο.π., σ. 37.



Ο Κύριος έδωσε τη βάση, από την οποία δεν πρέπει να παρεκτραπούμε διαφορετικά είμαστε αναπολόγητοι⁷³.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας κάνει αναφορά στα έθιμα που αναφέρονται στον όλο άνθρωπο, όπως για παράδειγμα γνωρίζει η Εκκλησία ότι το Σάββατο έγινε για τον άνθρωπο και όχι ο άνθρωπος για το Σάββατο και ότι σε διάφορες εποχές έγιναν μεταβολές χωρίς καμία αναφορά σε δογματικά ζητήματα. Την ακεραιότητα του δόγματος διασφαλίζει το χριστεπώνυμο πλήρωμα που αγωνίζεται ψυχή και σώμα για όσα παραγγέλλει ο ουράνιος Πατέρας. Απαιτείται επίσης σταθερό στήριγμα και κανονισμός που να καθορίζει τα καθήκοντα των διδασκάλων της θρησκείας, διαφορετικά η ανθρωπότητα ματαιοποιεί περιμένοντας το σωστό μέσα από την ολίσθηση της φιλαυτίας⁷⁴.

Ολοκληρώνοντας ο συγγραφέας την επιχειρηματολογία του τονίζει ότι ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για την αρετή και την κακία, τις οποίες ακολουθεί ανάλογα με τις επιλογές του. Όταν προσκρούει στις ενέργειές του δεν πρέπει να κατηγορεί άλλον, αλλά τον ίδιο του τον εαυτό και τις δύο οδούς, οι οποίες είναι απλές και αμετάτρεπτες όσο και η ίδια η φύση. Κάθε κίνηση του ανθρώπου που αναφέρεται στον α. ορισμό αφορά την αρετή, το συντελεστικό και τη σωτηρία, και κάθε κίνηση που αναφέρεται στο β. ορισμό αφορά την κακία, τη φαντασία που εξαπατά. Οι δύο απλοί ορισμοί είναι το παν⁷⁵.

Μόνο η Ελλάδα αποτελεί την πρώτη διδασκάλισσα των επιστημών και της ηθικής και πρώτη που ακολουθεί τη θεάρεστη και φιλόσοφη θρησκεία. Πρέπει οι Έλληνες να γίνουν παράδειγμα ηθικής και αρετής σε όλη την οικουμένη. Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι ο άνθρωπος θα μπορούσε να είναι ευτυχής χωρίς τις επιστήμες δεν θα ήταν ευτυχής όμως χωρίς την επιστήμη της ηθικής⁷⁶.

Επίλογος

Στόχος του Δημήτριου Άρμου είναι να παρουσιάσει τη βάση της ηθικής ξεκαθαρίζοντας τις συγκεχυμένες απόψεις της εποχής του για την αρετή και την κακία. Θεωρεί τη φιλαυτία αιτία όλων των ανθρώπινων κινήματων καθώς και το βασικότερο κίνητρο της θέλησης του ανθρώπου. Διακρίνεται δε στην έμμετρη φιλαυτία, η οποία αποτελεί τη βάση όλων των αρετών και στην καταχρηστική φιλαυτία που αποτελεί τη βάση όλων των κακιών. Θα λέγαμε ότι στηρίζει τη βάση της ηθικής στην ατομικότητα ως κίνητρο και ιδιαίτερα στις ατομικές επιλογές και το αποτέλεσμα που θα έχουν για τον ίδιο τον άνθρωπο.

⁷³ Ο.π., σ. 38.

⁷⁴ Ο.π.

⁷⁵ Ο.π., σ. 39.

⁷⁶ Ο.π., σ. 40.



Ο συγγραφέας επικεντρώνει τους αποδέκτες των ανθρώπινων πράξεων στο συνάνθρωπο, στην πολιτεία -στο γενικό κοινωνικό σύνολο και στο Θεό. Στο σημείο αυτό διακρίνονται ίσως δύο μέρη της ηθικής ανάλογα με τις συνέπειες μιας πράξης καλής ή κακής ή της καλής ή κακής πρόθεσης θέλησης. Οι παιδαγωγοί προβληματίζονται εξελικτικά στο «αίτιον της εφαρμοσμένης ηθικής», θα λέγαμε στηρίζουν τον ορισμό της ηθικής με βάση την τελεολογική ηθική κυρίως στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και την δεοντολογική ηθική στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η τελεολογική ηθική αναφέρεται στην κρίση των πράξεων με βάση το αποτέλεσμα δηλαδή την καλή ή κακή συνέπεια, ενώ η δεοντολογική ηθική αναφέρεται στην κρίση της πράξης με βάση την καλή ή την κακή πρόθεση (διάθεση)⁷⁷.

Η ιδιότητα της επέκτασης ή συστολής της φιλαυτίας λέγεται εκουσιότητα. Η αρετή ταυτίζεται με τη χρηστότητα και άρα αντίθετη προς την κακία. Παρουσιάζεται έμφυτη η δύναμη που έχει ο άνθρωπος να αγωνίζεται ώστε να αποκτήσει τα δυνατά προσκτητά ή ωφέλιμα προσκτητά δηλαδή τα στοιχεία της ευδαιμονίας.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο οποίος ακολουθεί σε γενικές γραμμές το σύστημα ηθικής της εποχής του, ταυτίζει την έννοια της ηθικής με την πολιτική διότι και οι δύο έχουν τον ίδιο στόχο-σκοπό, την ορθή διαγωγή του ανθρώπου. Διαφέρουν μόνον στο ότι η ηθική συμβουλεύει ως φίλος ενώ η πολιτική: «κυριαρχικώς επιτάττει, υποστηρίζει μεν την ελευθέραν κίνησιν της εμμέτρου φιλαυτίας δια διαφόρων άμεσων ή έμμεσων βραβεύσεων, κολάζουσα δε την καταχρηστικήν δια διαφόρων ποινών κατά τας περιστάσεις, προσέχουσα πάντοτε να μη επικρατήση η κατάχρησις». Στον ηθικό άνθρωπο δεν είναι απαραίτητη η ακριβής άσκηση της πολιτικής, ενώ ο πολιτικός συνεισάγει την ηθική διότι, για να εξασκήσει την πολιτική, πρέπει να γνωρίζει καλά τα κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων ώστε να επεμβαίνει ρυθμιστικά.

Το κυριότερο αξίωμα του ανθρώπου είναι να εξοικειωθεί με τη θεία φύση με όλη του τη δύναμη με την άσκηση της αρετής, δηλαδή να αγαπά το όμοιο με αυτόν δημιουργήμα σύμφωνα με το Δημιουργό. Αυτό είναι το σωτήριο, αληθές και αιώνιο συμφέρον. Τότε ο άνθρωπος αυτός ζει σε ευδαιμονία και θεία κατάσταση. Σε αυτόν η υπόσχεση που δίνεται είναι το άπειρο και κατά τη δύναμη και κατά την αγαθότητα, με επιβράβευση τη μακαριότητα στη μέλλουσα ζωή. Ο θάνατος δεν λογίζεται στον άνθρωπο ως θάνατος παρά μία μετάβαση από τα ατελή στα τελειότατα.

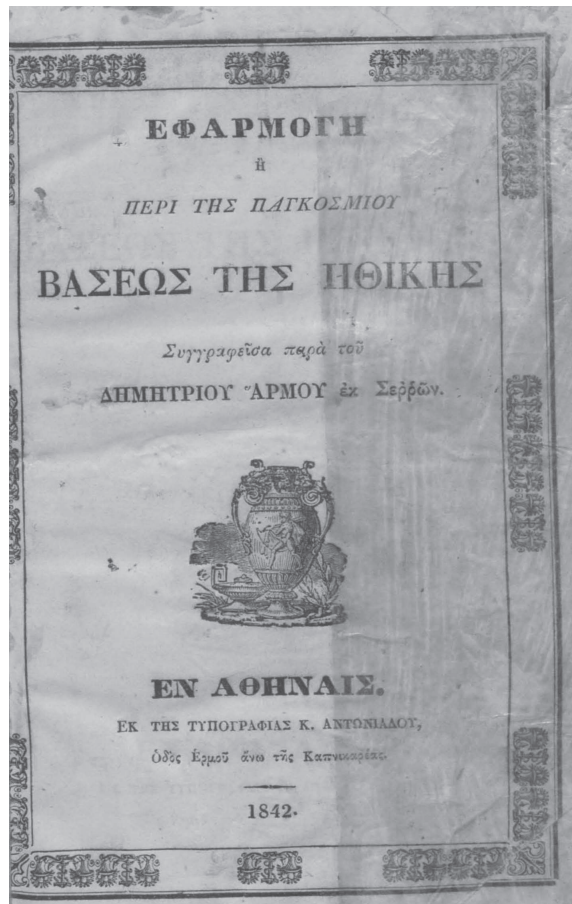
Ο Δημήτριος Άρμος κρίνει σκόπιμο να προτάξει τρεις βασικές κατά τον ίδιο αρχές που αφορούν στην έμμετρη φιλαυτία. α) Η ιδιόρρυθμη χρήση της έμμετρης φιλαυτίας καλείται ελευθερία. β) Η μη ιδιόρρυθμη χρήση της φι-

⁷⁷ Γ. Καραφύλλης, *Γνωσιολογικά και ηθικά ζητήματα στη Φιλοσοφία της Παιδείας*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, 1999², σ. 112-113.



λαυτίας καλείται δουλεία. γ) Έως την έμμετρη φιλαυτία οι απαιτήσεις του ανθρώπου είναι απόλυτες. Έπειτα από τις τρεις βασικές αρχές που διέπουν την έμμετρη φιλαυτία, αναλύεται η έννοια της αρετής ως ανεξάρτητη από κάθε ιδιοτέλεια. Το να θυσιάσει κανείς μέρος από τα υπάρχοντά του, ή το σύνολο κατά περίπτωση, ή και την ίδια του τη ζωή υπέρ του κοινού οφέλους ή για χάρη άλλης σπουδαίας ιδέας, υπαγορεύεται από τη φιλαυτία του, η οποία ενεργεί κατά προτίμηση.

Ανακεφαλαιώνοντας θα λέγαμε πως βασικός στόχος της βάσης αυτής, σύμφωνα με τον συγγραφέα είναι να διδάξει τον άνθρωπο να αγαπά ιδιαίτερα τον εαυτό του. Ο άνθρωπος απελευθερωμένος από τις αλληγορικές εξηγήσεις των αρετών και κακιών και έχοντας έλξη προς το φυσικό μέτρο θα οδηγηθεί ευκολότερα στο «γνώθι σαυτόν».



ΚΕΙΜΕΝΟ⁷⁸

Δημήτριος Άρμος εκ Σερρών

Εφαρμογή ή περί της παγκοσμίου βάσεως της Ηθικής, εν Αθήναις 1842.

*...Ούτε αρκεί, ότι ο άνθρωπος να γινώσκη πολλά ζητείται...
ότι και να γινώσκη να μεταδίδη αυτά τα πολλά...*

Ανατίθεται παρά του αυτού τω λαμπρώ και πάλαι, και μάλιστα ήδη, όμματι της Ελλάδος, ταις Κλειναίς Αθήναις προς άς ενατενίζει, ως φύσει μέλος γνήσιον της Ελλάδος, και η φιλάτη αυτού πατρίς, αι περισπούδαστοι Σέρραι.

ΠΡΟΑΓΓΕΛΙΑ.

Παν ποίημα, ως ποίημα, δεν έχει το τέλειον, όπερ ανήκει μόνον εις τον Ποιητήν· δια τούτο και η φύσις του ανθρώπου υποκειμένη εις αδυναμίαν συχνάκις περιπίπτει εις παραφοράν, απατωμένη εις τας προτιμήσεις, και εκβαίνουσα του σωτηριώδους εις αυτήν μέτρον. Ότι το μέτρον είναι η σκέπη της φύσεως του ανθρώπου, είναι περιττή ιδιαίτερα απόδειξις· τούτο παγκοίνως παρ' ημών επικυρούται δια της κοινής συμβουλής προς αλλήλους παρακινουμένων εξ ανάγκης εις την στερέωσιν τούτου χάριν της διατηρήσεως ημών αυτών, τούτω εν έργω επιβεβαιούν και οι τιθέμενοι παρ' ημών νόμοι, οίτινες δεν έχουν έτερον αντικείμενον της προσοχής των, παρά να καταδιώκουν την εχθράν της ανθρωπότητος κατάχρησιν, και να υποστηρίζουν το μέτρον.

Το μέτρον είναι η λεγομένη αρετή, και η κατάχρησις η κακία· ή εις την μίαν ή εις την άλλην μοίραν περιστρέφεται παν, είτε πραττόμενον, είτε λεγόμενον, ουδεμία δε πράξις είναι αδιάφορος, επειδή ουδεμία είναι άνευ τινός επιρροής εις τον άνθρωπον.

Αναγκαιότατον προ πάντων ήτον να ορισθούν αύται αι δύο καταστάσεις του ανθρώπου με τον πλέον εύληπτον και πασιφανή τρόπον, δια να μη τας παραγινώσκη το φρονούν και απατάται ευκόλως, υπολαμβάνον την μίαν αντί της άλλης· αλλ' όμως το εναντίον υπάρχει· άπας ο ηθικός κόσμος (σ. β') είναι κυκεών εκ των ασάτων και αορίστων ιδεών· ματαίως δε θέλει τις δαπανήσει τον καιρόν του, εάν ζητήση εις τας αεί επαυξανόμενας βιβλιοθήκας της οικουμένης μίαν βάσιν της ηθικής γενικήν, περιλαμβάνουσαν, και χρωματίζουσαν το παν, και ομολογουμένην απαράλλακτα παρά παντί οικήτοροι της γης, ώστε εις την ανάγκην να ανατρέχουν οι άνθρωποι

⁷⁸ Το κείμενο καταγράφηκε σε μονοτονικό σύστημα με βάση το αντίτυπο που υπάρχει στην ψηφιακή βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

εις αυτήν, και εκείθεν από της μιας και της αυτής εγνωσμένης οδού ακινδύνως και αφιλονεικήτως να καταβαίνουν εις την λύσιν του ζητουμένου.

Ζήτησον τους λόγους περί αρετής, και κακίας, και θέλεις ιδεί παράδοξον ποικιλίαν ιδεών και αρχών ουχί μόνον μεταξύ του πλήθους, αλλά και μεταξύ των φιλοσόφων, θέλεις εύρει εξηγήσεις πάντοτε εκ των υστέρων, θέλεις ιδεί αυτούς δια την ανάγκην της αγνοίας άκοντες να περιπίπτουν εις το σοφιστικόν σχήμα της υφαρπαγής, μεταχειριζόμενοι εις τας αναπτύξεις των όρους παθητικούς και καταναυκτικούς, ως αποδεδειγμένους, καίτοι αναποδείκτους.

Ημείς χωρούντες εις την πρόθεσίν μας λέγομεν, ότι, επειδή η θέλησις παντός ανθρώπου είναι η αυτή (διότι ανεξαιρέτως πας τις αγαπά την ευδαιμόνα κατάστασιν της υπάρξεώς του) αιτία της παραφοράς του ανθρώπου και αντιπράξεως εις εαυτόν είναι ουχί η θέλησις, αλλά το εσφαλμένως φρονούν. Πρώτη άρα ανάγκη είναι να φωταγωγήσωμεν το φρονούν, και να πληροφορήσωμεν αυτό απλούστατα, ότι είναι τοιάσδε φύσεως, παραστήνοντες εις αυτό, ποίον είναι το μόνον κινούν την θέλησιν του ανθρώπου, και ότι μία είναι η οδός η άγουσα εις την ευδαιμονίαν, και εάν τις εκπέση αυτής, μεταβαίνει εις σκολιάν (σ. γ') οδόν και πλήρη σκότους και προσκομιμάτων, εις την μεταμορφούσαν τον οδοιπόρον εις άγριον θηρίον.

Ως τα λοιπά ζώα και ο άνθρωπος είναι όλως φιλαντία, επειδή ουδείς είναι όστις δεν φιλεί εαυτόν, ή όστις εν γνώσει θεληματικώς και μάτην δέχεται τι εναντίον και μη συμφέρον εις εαυτόν· δια τούτο αποφαινόμεθα, ότι μόνη η φιλαντία είναι αιτία των κινήματων απάντων των ζώντων με την διαφοράν, ότι η φιλαντία των αλόγων ζώων είναι μία μηχανή, κινουμένη απαρατρέπτως, ως εκινήθη, επειδή εις άπαντα τα είδη των αλόγων καθ' έκαστα ο αυτός τρόπος της κινήσεως επικρατεί αναλλοιώτως, μη επιδεχόμενος μήτε αύξησιν μήτε μείωσιν· η του ανθρώπου όμως είναι πολύστροφος, επειδή έχουσα το φρονούν ιδιαίτερον βοηθόν και οδηγόν επεκτείνεται και συστέλλεται μυριαχώς παρ' αυτού, επινοούντος τρόπους απείρους της διεξαγωγής.⁷⁹ δια τούτο ο άνθρωπος είναι το ημερώτερον, και αγριώτερον θηρίον επί της γης· ημερώτερον, ως έχων την ιδιαιτέραν δύναμιν να κρατήση πάσαν άλογον ορμήν· αγριώτερον, ως κακήν χρήσιν ποιών των εκ του φρονούντος απείρων μέσων, και υπερβαίνων εις βαθμόν ασύγκριτον κατά την κακίαν τα άγρια ζώα, άτινα κινούνται περιορισμένως εις τας μονοειδείς πορείας.

Προτάξας κατά μέρος τον ευκρινή και απλούν ορισμόν της ορθής (σ. δ') και εσφαλμένης κινήσεως της φιλαντίας, τουτ' έστι χαρακτηρίσας αυτάς τας δύο οδούς με γράμματα ολίγιστα μεν, αλλ' επαρκή, λαμπρότατα, ανεξάλειπτα, αναγινωσκόμενα, και νοούμενα απαράλλακτα παρά πάντων, επασχολούμαι δια

⁷⁹ Οντως το κατ' εικόνα Θεού δωρηθέν ημίν φρονούν ανέδειξε κατ' ολίγον τον άνθρωπον άλογον όντα λογικόν. Δεν ήτον δύσκολον και εις τα άλογα ζώα, προβεβλεμμένα όντα με το ακουστικόν και με αισθήσεις μάλιστα τελειότερας, εάν είχαν το τοιούτον φρονούν, να εφεύρουν την χρήσιν της γλώσσης, κινούντα αυτήνκατά το δοκόν, και επιβεβαιούντα εκ συμφώνου τα διάφορα απηχήματα σημασίας των πραγμάτων. Υποσημείωση αρχικού κειμένου.

των προσεχών εφαρμογών να αναδείξω το μόνον αποκλειστικόν κράτος της φιλαυτίας· τούτο είναι το κείμενον.

Τόπος της κρούσης βάσεως εδοκιμάσθη πρώτιστα δια της προσκλήσεως απάντων των ανθρώπων εις την ελευθέραν γνωμοδότησιν περί της ενιαίας και ομοιομόρφου υπάρξεως αυτής όπου και το πεισματωδέστατον και άγαν. Τραχύ πνεύμα μη έχον πού να στρέψη υπέγραψεν ευθύς περί της γνησιότητος αυτής, επειπόν μόνον εκ της βίας του πάθους, ότι και εάν τις ήναι μακράν της θεωρίας αυτής, αλλ' έκαστος αισθάνεται ταύτην την ενέργειαν· αληθώς τα εκ του βυθού της θαλάσσης αναγόμενα και προτιθέμενα έκαστος ορά και ψηλαφά.

Απέφυγον παν έντεχνον και γοητευτικόν κόσμημα του πονήματος, ανοίκειον εις την πραγματείαν, ούτινος είναι ανεπιδεής η βάσις· τοιαύτα πονήματα έχει πάμπολλα η ανθρωπότης, δια να κολακεύηται εις τα πάθη και αποκοιμάται ηδέως, ή να ερεθίζηται και σφαδάξη ορμητικώτερον· ηκολούθησα δ' όσον το δυνατόν τα ίχνη της φύσεως, και βέβαια εκ τούτου θέλω φανή εις τους παίζοντας νόας άχαρις δια την ζηρότητα και ισχνότητα του χαρακτήρος του λόγου· αλλ' η αλήθεια είναι φύσει απλή και μονότροπος, πάντοτε τας αυτάς φράσεις μεταχειριζομένη, και αναγκάζομαι δια τούτο να μεταχειρίζομαι την αυτήν λέξιν συνεχώς, ως τα μαθηματικά αξιώματα πολλάκις επαναλέγομεν δια να λύωμεν διάφορα προβαλλόμενα· αλλά και (σ. ε') εις εκείνα ο κόρος διόλου αποσβέννυται εκ της χαράς, ην αισθανόμεθα ανακαλύπτοντες δι' αυτών πλήρεις αληθείας, δια τον αυτών λόγον και ενταύθα δεν θέλει είναι οχληρά η συχνή επανάληψις· ο δε μη κατ' επάγγελμα πληροφορών είναι ελεύθερος του περιορισμού τούτου· χρέος όμως είναι να προσέχη εις τας κινήσεις του και να γινώσκη πόθεν εξαρτώνται. Ελπίζω, ότι ολίγοι θέλουν ευρεθή τόσον αόμματοι, ώστε να μη βλέπουν χρωματιζομένην την κατάχρησιν, και να τρέμουν απ' αυτήν ως ολεθρίαν.

Μεγάλη ευκολία είναι να διαλύσω κατά την παρούσαν βάσιν οποιονδήποτε ηθικόν πρόβλημα· αλλ' ο προς ον όρος μου δεν είναι να εκθέσω έν προς έν το όλον κατά την συνήθη τάξιν· το σκοπούμενον είναι να αναπτύξω την το όλον περιλαμβάνουσαν βάσιν, και τότε εξετέθη το όλον, επειδή άπαντα δείκνυνται αυτής της αλήκτου πηγής εξαγόμενα φυσικά· έν δε τοιούτον εισαγωγικόν μελέτημα, κατά το εμοί δοκούν, και κατά την υπόσχεσιν, πρέπει να ήναι μάλιστα περιστραμμένον εις εαυτό, σύντομον, απλούστατον, κατανοητόν, και ευανάγνωστον τοις πάσιν· όθεν και ευάριθμα μεν αντικείμενα της εφαρμογής εποίησα, τα πλέον δε σπουδαία του ανθρωπίνου βίου· περί ων ο άνθρωπος ταλαντεύεται συχνάκις ακούων τας πολλάς γνώμας των άλλων, και μη ευρίσκων μηδεμίαν σταθεράν βάσιν· περί ων ενός εκάστου άλλος συνέγραψε βιβλία ογκώδη, και υπ' άλλου ανεσκευάσθη με έτι ογκωδέστερα· ενταύθα εξήρηκε μόνον να τα υποβάλωμεν εις τας ακτίνας της βάσεως, και με ολίγας λέξεις έγενε κατάδηλος η φυσική αυτών εξάρτησις, πολλάκις με ένα στίχον μόνον, χωρίς να ελλείπη τι, ή περισσεύη, και χωρίς να δύναται τις (σ. στ') αλλαχόσε να τα αναφέρη, επειδή περαιτέρω της βάσεως ταύτης είναι

μηδέν· και προς τούτοις γίνεται κατάδηλον, ότι δεν έχομεν χρείαν προς επιβεβαίωσιν του λόγου από την μαρτυρίαν ενδόξων συγγραφέων του αυτού φρονήματος, ούσης αυτής της βάσεως ορθής ποδηγέτιδος· ενταύθα δεν έχουν χώραν οι μυστηριώδεις λόγοι, μήτε αι υποθετικάί προτάσεις.

Ήδη θεωρεί ο άνθρωπος ευκόλως τας ιδίας αυτού πράξεις οποίου χαρακτήρος είναι, τας πράξεις των άλλων, τόσον των φιλοσόφων, όσον και του αγροίκου, τόσον των μεγάλων, όσον και του ελαχίστου, επειδή η αυτή εξίσου αιτία ενεργεί εις πάντας, καίτοι με διαφόρους τρόπους. Φανερόν δ' ότι ανατρέπεται ίσως εκ θεμελίων το ωραίον ευρύχωρον πεδίον της χαριτοβρύτου φαντασίας, ή σαφέστερον ειπείν, της ανθρωπολήθρου απάτης· διότι πολλών κακώς θαυματοζομένων από την ανθρωπότητα προς βλάβην αυτής αποκαλύπτεται προφανώς η κατάχρησις και βδελυρότης, προδιδομένων εκ του επ' αυτών γνωρίσματος.

Θέλει δ' είπει τις, ότι εγώ έμπροσθεν τοσούτων αιώνων τολμώ να αποφθέγωμαι με τοιούτον τόνον· φίλος ο Πλάτων, αλλά φιλάτη η αλήθεια· ο τόνος δεν είναι εμός, είναι της αληθείας· αυτή η έρευνα θέλει δείξει, αν ήναι αλήθεια, ήτις ανατείλασα εφώτισε το αντικείμενον, και φαίνεται αυτό πανταχόθεν γυμνόν, ως πέφυκεν.

Ο άνθρωπος ανατρέχει εις την αρχήν του ανθρώπου, και ίσταται παρά τη αφετηρία γραμμή του σταδίου, όπου δύναται να σημειώση καθαρώς τους χαρακτήρας των δύο οδών, ελευθέρων ουσών εκεί της περιπλοκής και προσεγγίσεως αλλήλαις. Μεταβαίνομεν εις την έκθεσιν.

Η φιλαυτία (σ. ζ') είναι η αιτία όλων των ανθρωπίνων κινήματων, ή το μόνον ελατήριον της θελήσεως του ανθρώπου.

Θεωρείται φιλαυτία έμμετρος, και φιλαυτία καταχρηστική⁸⁰.

Η μεν είναι βάσις απασών των αρετών· η δε βάσις απασών των κακιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΕΜΜΕΤΡΟΣ ΦΙΛΑΥΤΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΑΡΕΤΗ.⁸¹

Ορισμός α. Έμμετρος φιλαυτία είναι εκείνη, ήτις δεν προσβάλλει εναντίον της φύσεως την φιλαυτίαν των άλλων, και εαυτήν δια της καταχρήσεως, αφυούς κόρου επιθυμούσα.

Η φιλαυτία, τουτ' έστιν η αγάπη του ζώντος προς εαυτό, ενεσπάρη από την πάνσοφον φύσιν εις άπαντα τα ζώντα, δια να φροντίζουν με αυτήν την αναγκαστικήν έμφυτον δύναμιν αυτά δια την ύπαρξίν των.

⁸⁰ Η ιδιότης του επεκτείνειν και συστέλλειν την φιλαυτίαν λέγεται εκουσιότης. Υποσημείωση αρχικού κειμένου.

⁸¹ Η τοις πάσιν αρέσκουσα αρετή, ως συντελούσα τοις πάσιν, είναι όρος ισοδύναμος τη χρηστότητι, ή αντίθετος τη κακία. Υποσημείωση αρχικού κειμένου.

Κατά ταύτην την αυτοκίνητον δύναμιν ο άνθρωπος εξ ανάγκης αγωνίζεται να περιποιήση εαυτώ άπαντα τα δυνατά προσκτητά, συντηρητικά εαυτού, άπερ αφηρημένως λέγονται όφελος, ή ωφέλιμα προσκτητά, τα στοιχεία της ευδαιμονίας· ταύτα τα προσκτητά είναι διάφορα, εις α εν μέρει είναι και διάφοροι ονομασία κατά τους διαφόρους τρόπους της χρησιμότητος αυτών· εν γένει δε ανήκουν άπαντες οι όροι εις αυτήν την έμμετρον φιλατίαν, όσοι αποδίδονται συνήθως εις την αρετήν, οίον φρόνιμον, δίκαιον, τίμιον, ή, το περιληπτικόν πάντων, ωφέλιμον, άπερ ως εις την μίαν αιτίαν αναγόμενα, συσχετίζονται προς άλληλα· διότι όπερ είναι φρόνιμον, είναι και δίκαιον, και τίμιον, και ωφέλιμον, και ανάπαλιν·

Δια την άγνοιαν της μόνης βάσεως της ηθικής ήτον επόμενον να συγγέουν οι άνθρωποι τους όρους της αρετής, και κακίας· (σ. 1) διότι αι κατά το δοκούν αυτών ιδέαι περί των όρων τούτων ήσαν άπειροι, ίσως ισάριθμοι με τας κεφαλάς των ανθρώπων, ως ο λόγος θέλει δείξει.

Η ηθική, και η πολιτική είναι το αυτό, επειδή και αι δύο καταστοχαζόνται του αυτού τέλους, της ορθής διαγωγής του ανθρώπου· κατά τούτο μόνον διαφέρουν, ότι η μεν ηθική συμβουλεύει πάντας ως φίλος, αιτιολογούσα πληροφορητικώς· η δε πολιτική κυριαρχικώς επιτάττει, υποστηρίζουσα μεν την ελευθέραν κίνησιν της εμμέτρου φιλατίας δια διαφόρων αμέσων ή εμμέσων βραβεύσεων, κολάζουσα δε την καταχρηστικήν δια διαφόρων ποινών κατά τας περιστάσεις, προσέχουσα πάντοτε να μη επικρατήση η κατάχρησις· και εις μεν τον ηθικόν δεν είναι απαραίτητως αναγκαία η ακριβής εξάσκησις της πολιτικής· ο δε πολιτικός συνεισάγει την ηθικήν όλην· διότι αυτός πρέπει προηγουμένως να έχη την διάγνωσιν των κινήματων του ανθρώπου, δια να προσφέρη τα αρμόδια βότανα κατά την χρείαν.

Ότι τα μέχρι τούδε συστήματα της ηθικής δεν παρείχον φυσικόν γενικόν μέτρον, εντεύθεν ούτε αναντίρρητον και παγκόσμιον κριτήριον.

Αντί της επί πάντων επίσης ενεργούσης αληθούς αρχής, της φιλατίας, υπέθετον βάσιν και αρχήν των θεωριών των εν μερικών συντελεστικόν αυτής της φιλατίας· η δε φιλατία, ην εγώ θεωρώ μόνην αιτίαν των κινήματων ημών, παρ' αυτοίς ήτον επονείδιστος σημασία, εμφανίτουσα απλώς πάθος άλογον και αντικοινωνικόν. Επομένως άλλος μεν έβαλεν βάσιν του συστήματός του την ηδονήν, άλλος δε την στέρησιν αυτής, άλλος δε την πρυτάνην των ηδονών, και οδυνών, καλών την (σ. 2) μεν ηδονήν αρετήν, την δε οδύνην κακίαν, και άλλος άλλο μήτε αρχήν έχον μήτε τέλος άστατον μίγμα, πάντοτε όμως επραγματεύοντο υπό το όνομα της ωφελείας· πλην δεν ευχαριστήθησαν να παρατηρήσουν, ότι όσαι κεφαλαί είναι εις τον κόσμον, τόσαι διάφοροι διανοητικάί δυνάμεις είναι, και διάφοροι αισθήσεις, αίτινες προσέτι αλλοιούνται απείρως και από τας επιρροάς των περί ημάς πραγμάτων· εκ τούτου άρα οι ιδιαίτεροι λόγοι, και αι τρυτάναι, είναι εις παν άτομον διάφορα, και δια τούτο εκ της αριθμητικής του παντός αποβαίνει διάφορον κεφάλαιον· όπερ εγώ αισθάνομαι τοιούτον, άλλος αισθάνεται αυτό ουχί εις τον αυτόν βαθμόν, ή όλως την αντίθετον αίσθησιν έχει· κατά

τούτο το παν ετερόφρον. Είναι πολλού λόγου άξιαι πολλαί παρατηρήσεις, ως και η τρυτάνη σταθμίζουσα τα βάρη των συντελεστικών, και μη, είναι έργον πολύμοχθον και αγχίνου· αλλ' ο λόγος είναι περί της βάσεως του όλου, ήτις ελέγχεται σαθρά· διότι παραλογισμός και αντίφασις είναι να εκλάβωμεν το μέρος όλον, το συντελεστικόν και αναφορικόν εις την βάση να θεωρήσωμεν βάση, να είπωμεν, η ηδονή είναι ταυτοσήμαντος με το όφελος, με την αρετήν, και δια τούτο αυτή είναι η βάση της ηθικής· ο όρος ούτος, ηδονή, μας προτείνεται από τον συγγραφέα της ηθικής τρυτάνης, ως αποδεδειγμένος, και τοι αναπόδεικτος, ως πασίγνωστος, καιτοι παρά την συνήθη έννοιαν εκλαμβανόμενος· ουδέεις ο μη αισθανόμενος την εντελή σύγχυσιν και διαστροφήν της γλώσσης ακούων, ότι η ηδονή είναι όφελος, είναι αρετή, εν ω συνήθως η έννοια της ηδονής διαφορείται, ήτις δεν εγκρίνεται άλλως, παρά συντελεστική ούσα κατά τον ορισμόν της αρετής, ή της εμμέτρου φιλαντίας. Οι δε στερούντες την ηδονήν, και μη αξιούντες ουδέ το όνομα αυτής ν' ακούσουν, είναι άλλη υπερβολή· όσον (σ. 3) περί τούτων ουδέεις λόγος, επειδή αυτοί δεν μετέχουν της γηϊνου φύσεως.

Επειδή τοίνυν η βάση εν γένει απάντων ήτον μερική, όπερ εστίν ήτον έν συντελεστικόν αναφορικόν εις την βάση μη προσδιοριζόμενον, και επειδή ήθελον ν' αποδείξουν αυτήν βιαίως γενικήν, απέδιδον αυθαιρέτως εις αυτήν ιδέας περιληπτικής, και ορισμούς πλέον εκτεταμένους, μη αποδεκτούς παρά των άλλων· εκ τούτου αι πολλαί λογοτριβαί και διαφωνίαι μεταξύ των, του ενός αναιρουμένου υπό του ετέρου με τους ιδιαιτέρους λόγους· και κατείχεν έκαστος το δίκαιον ως προς το σύστημά του· εις τα βίαια πανταχόθεν φαίνονται ατέλεια και κενότητες, ων την αφορίαν έκαστος ήθελε να καλύψη με την ευφορίαν των λόγων, ως να ήτον δυνατόν με τους λόγους να μεταβληθούν τα πράγματα· δια τούτο πας τις εις τους τοιούτους ασχέτους προς αυτόν λόγους των άλλων μη δίδων παντελώς προσοχήν, στρέφει τα νότα του καταφρονητικώς και απομακρύνεται, αισθανόμενος κατά την ιδέαν του τα λεγόμενα κενοσπουδία· εννοείται δ' εκ τούτου, ότι εις πάντα άνθρωπον ανήκει ιδιαίτερον σύστημα κατά τας διαφόρους ιδέας του, όπερ όμως και αδύνατον όν ουτε χρήσιμον είναι ουτε το ζητούμενον.

Ημείς ζητούμεν, οποιαδήποτε και αν ήναι η αίσθησις του ανθρώπου, να ανακαλύψωμεν, ποίον είναι το αρχέγονον κινούν τον άνθρωπον, να φανερώσωμεν, ότι τούτο το κινούν έχει μέτρα κοινά εξ ανάγκης παρά πάντων μαρτυρούμενα, διδασκόμενα από την φύσιν, και ουχί από τας διαφόρους θελήσεις των ανθρώπων, και να διασαφήσωμεν έτι, ότι το αυτό αίτιον είναι και κινούν, και τέλος, προς ό αναφορικώς υπάγονται άπαντα τα συντελεστικά, τα λεγόμενα αφηρημένως όφελος· τούτο το κινούν είναι η φιλαντία, ως δεικνύεται· ήτις ως περιφέρεια (σ. 4) μεγάλου κύκλου περιλαμβάνει τα πάντα, και πανταχόθεν η αυτή είαι αρχή, και τέλος· και ήτις δεν παρετηρήθη ακριβώς από τον νουν, και εκινείτο, ως ειπείν, δίχα επιστήμονος ηνιόχου· αλλ' ήδη ακούουσα την καταληπτήν φωνήν ενδίδει προθύμως, και συστέλλεται· ήδη πάσα αίρεσις, πάσα

δοξασία, πάσα αντίφασις, και ο σκεπτικός, και ο δογματικός, και ο οπαδός της ηδονής, και απλώς οποιοσδήποτε άνθρωπος, παρουσιαζόμενοι εις το γενικόν τούτο απλούστατον της φύσεως κριτήριον, μετά σπουδής προσφέρουν άπαντες εν γένει τον σωτηριώδη φόρον της υπακοής· διότι φανερόν, ότι ουδείς άνθρωπος δεν δύναται να ήναι εναντίος εις εαυτόν, ειμή κατά παραφοράν.

Αλλ' εγώ λέγων την απλήν γνώμην μου, και αποδοκιμάζων τας προϋπαρχούσας βάσεις των συλλογισμών, ως μερικός και επισφαλής, είμαι πολύ μακράν του να μη αποδίδω το μέγιστον σέβας εις τους σοφούς διδασκάλους, εξ ών του φωτός της βαθυνοίας ημείς δανειζόμενοι το έναυσμα εις τας λαμπάδας της ψυχής ημών, υπό λύχνον εμβαίνομεν εις το παχύ σκότος της αγνοίας των κατά πρώτον φαινομένων πραγμάτων.

Μαρτυρία παντός ανθρώπου περί της γνησιότητας της βάσεως.

Ο τυχόν άνθρωπος ερωτώμενος, αν φροντίξη δια τα χρήσιμα εις αυτόν, οίκοθεν αισθανόμενος την δύναμιν της κινήσεως ταύτης, λέγει, ναί· αν ο άνθρωπος έχη μέτρα εις τας επιχειρήσεις του, λέγει, ναί και ερωτώμενος να δώση γνώμην, ότι το μέτρον τούτο το φυσικόν είναι το να μή προσβάλλη τις εαυτόν δια της προσβολής εις τα συμφέροντα των (σ. 5) άλλων ομοειδών του, με λόγον, ότι αν ήτον συγκεχωρημένη από την φύσιν η προσβολή, ηθέλαμεν αφανίσει ο εις τον έτερον, αισθανόμενος ολικώς την βλάβην άνευ δισταγμού ευθύς αποκρίνεται· ναί βέβαια, ουδείς είναι τόσοσ ανόητος, ώστε να συγχωρήση την κατάχρησιν, ήτις είναι προς αφανισμόν εαυτού, και των εαυτού, και ήτις λεγομένη μόνον φρίκην προξενεί. Τούτο είναι το πρωτότυπον, γενικόν, και αναντίρρητον φυσικόν κριτήριον, προς ο κλητεύομεν τα επιχειρήματα ημών, ό εγνωμοδότησε να φροντίξη τις υπέρ των συντελεστικών του, μη ών εναντίος εις τα συντελεστικά των άλλων, τούτ'έστιν εναντίος εις εαυτόν, εισάγων την αναστατικήν της φύσεως κατάχρησιν· κατά τούτο εξετάζονται άπαντα τα κινήματα ημών· αύτη είναι η φυσική, και άτεχνος γενική ομολογία, η ορθή διεύθυνσις της φιλαυτίας· εντεύθεν πηγάζουν οι λόγοι της αρετής, και κακίας· αν δε τις παρά ταύτην άλλην της διανοίας του βάσιν εισάγη, εκείνος ούτε άλλον πληροφορεί, ούτε εαυτόν βέβαια.

ΤΜΗΜΑ Ι.

Περί των αμεταβάτων συντελεστικών

Όταν μεν προσβάλλη ο άνθρωπος την φιλαυτίαν των άλλων, η πολιτική επεμβαίνουσα προβλεπτικώς, κολάζει την αλογία των ανθρώπων, πορευομένων εις τον ίδιον όλεθρον· όταν δε προσβάλλη εαυτόν δια της αμέσου καταχρήσεως των απολαυστών, νουθετεί ιδιαίτερος η ηθική, εξηγούσα τα βλαβερά αποτελέσματα· ενταύθα σιωπά η πολιτική, και δια της σιωπής φανεροί την αποστροφήν

της, δεν επεμβαίνει δε (σ. 6) κατ' ευθείαν, προσέχουσα μη κατ' άγνοϊαν βλάβη την έμμετρον φιλαυτίαν· διότι παν άτομον έχει ίδιον μέτρον εις τας απολαύσεις του, όπερ αυτός μόνος ευρίσκει, συμβουλευόμενος από τους λόγους της διαίτης, ότι η ίδια φύσις βλαφθείσα από την υπερφόρτισιν δεικνύει την κατάχρησιν, ως εις την βρώσιν, εις την πόσιν, εις την χρήσιν των φυσικών ηδονών, δεν δυνάμεθα να προσδιορίσωμεν μέτρον ποσότητας, εις ένα αναλογεί τόση ποσότης, εις άλλον αναλογεί διπλή δια τον διάφορον οργανισμόν.

Όσοι δε καταφέρονται ουχί κατά της καταχρήσεως, αλλά κατ' αυτών των φυσικών ηδονών, μη ανεχόμενοι κατά τούτο να ήναι εις τον κατάλογον των ζώων, κατανοούν νέαν υπέρ άνθρωπον φύσιν, εις ην κατατάττουν εαυτούς, και τους οπαδούς των, γλιχομένους παρομοίως να υψωθούν εις την υπεράνω των άλλων υποδειχθείσαν αυτοίς θέσιν· εις θέσιν, ήτις δεν ανήκει πλέον εις λογικά ζώα, αλλ' εις άύλα όντα, οίοι αυτοί επιθυμούν να γένουν. Και εν όσω μεν αυτοί προαιρούνται τούτον, ή εκείνον τον ιδιαίτερον βίον, δεν επεμβαίνει ουδείς· όταν όμως εξηγούν, ότι η εγκράτεια δεν ίσταται εις την απονέκρωσιν της καταχρήσεως, αλλ' εις την απονέκρωσιν αυτών των φυσικών ηδονών, και ότι η απονέκρωσις αυτών των φυσικών ηδονών, είναι ασυγκρίτως πολύ ανωτέρα από την χρήσιν αυτών, δηλαδή όταν συγκρίνουν τους δύο βίους, και ουχί τας αρετάς, στρεβλόνουν τον νούν του ανθρώπου, και δεν δύναται ο άνθρωπος να καταλάβη αυτός εαυτόν, οποιός είναι· επειδή η φύσις άλλως έπλασεν αυτόν, και αυτοί άλλως νομοθετούν. Η προνόησις του Δημιουργού γίνεται φανερά από τον τρόπον της διατηρήσεως του λογικού ζώου, προς τούτοις δεν έλειπεν αυτός και ρητώς να προσεπιβεβαιώση αυτό τούτο εις τε την παλαιάν, και νέαν Διαθήκην, ευλογήσας (σ. 7) τας έμμετρος φυσικάς ηδονάς. Όταν αυτός προδήλως απαιτεί, τιμά, και βραβεύει, ως πανάγαθος, μόνον την κατ' εικόνα αυτού αγαθήν ψυχήν· πάλιν επαναλέγω, δεν είναι πράξις άνευ βίας το να επεμβαίνη τις, όταν άλλος θέλη δια τας περιστάσεις του, και ευχαριστήσεις, να ζη μετά του πλήθους, ή μεμονωμένους· πρέπει όμως αυτός να προσέχη, μήπως από πόθον του να καθαριάση την προαίρεσίν του, λαμβάνη βίβια επιχειρήματα πανταχόθεν εις απόδειξιν, ότι η εκλογή του είναι η αληθής κατά το θέλημα του θεού φύσις του ανθρώπου· και εκ τούτου βλέπει τα μέγιστα τον πλησίον, συγγέων τας ιδέας αυτού. Το κύριον του ανθρώπου αξίωμα είναι να οικειωθή, όση δύναμις, με την θείαν φύσιν δια της ασκήσεως της θείας αρετής, του ν' αγαπά συμφώνως με τον Δημιουργόν το όμοιον με αυτόν δημιούργημα, τούτο είναι το σωτηριώδες, αληθές, και αιώνιον συμφέρον· αυτός ο άνθρωπος ζη ενταύθα εις ευδαίμονα και, οίον ειπείν, θείαν κατάστασιν, εις αυτόν υπόσχηται το άπειρον, και κατά την δύναμιν, και κατά την αγαθότητα, πάνσοφον όν, βράβευσιν την μακαριότητα μελλούσης ζωής, ώστε και ο θάνατος αυτός δεν λογίζεται εις αυτόν, παρά μετάβασις εκ των ατελών εις τα τελειότατα.

Έπεται ότι ολεθριώτατοι, και τρισκακοδαίμονες απάνθρωποι, και αντίθεοι



είναι εκείνοι, όσοι δια να δείξουν, ότι εννοούν περισσότερο, πειρώνται κενοδόξως ν' αφαιρέσουν αυτήν την τόσον συντείνουσαν, και σωτηριωδεστάτην πίστιν μελλούσης μακαριότητος, ήτις απεκαλύφθη από την θείαν ευσπλαγχνίαν εις τον άνθρωπον, και δι' ενίσχυσιν της αρετής, και προς παρηγορίαν της φιλαυτίας του, όστις μόνος από τα ζώα αισθάνεται το βάρος του τάφου. Πας αγαθός άνθρωπος κατά χρέος προς την εαυτού φύσιν, πρέπει παντί (σ. 8) σθένει να υποστηρίξη τα συντείνοντα εις την έμμετρον φιλαυτίαν, και να θεατριζή τα κακά της αντιθέου, και επιβλαβεστάτης καταχρήσεως έκγονα, ά προέρχονται από επιπόλαιον, και ορμητικόν πνεύμα της επιδείξεως, όπερ στερείται δια τούτο πληροφορητικόν, και καταπειστικόν λόγον προς πάντας. Παρατηρείται δ' ενταύθα τούτο αξιοσημείωτον, ότι ουδείς από τους πραγματικούς, και μεγαλοουργούς νόας, εις ούς ευγνωμονεί και το έθος των, και άπαν το ανθρώπινον γένος ευεργετούμενον, δεν περιέπεσεν εις αυτήν την αυτοκατάκριτον, και παιδαριώδη κενοσπουδίαν.

2.

Περί του συνειδότος

Το παιδίον είναι άτεχνος ακόλουθος της φιλαυτίας του, μη έχον ιδέαν της συγκρίσεως των πραγμάτων· επειδή δεν έμαθεν εκ πείρας, ότι είναι κοινωνικής φύσεως, και ότι δεν συμφέρει το τυχόν κολακευτικόν, και αναπαυτικόν της ζωώδους θελήσεως· και δια τούτο, όταν μεν απαντήση προσβολήν εις την τοιάνδε κίνησίν του, αναχαιτίζεται εκείθεν, ουχί από άλλο τι, παρ' από φόβον της άμέσου κακώσεως αυτού ως το άλογον ζών· όταν δε δεν εύρη αισθητόν τι αποκόπτον τον δρόμον του, εξακολουθεί ανεπιστρεπτί προς θεραπείαν της ορέξεώς του. Αναπτυσσόμενος όμως ο νους ολίγον κατ' ολίγον άρχεται να συγκρίνη και να κρίνη τα συντείνοντα, πλην καθ' ας έλαβε πληροφορίας από τους διευθυντάς του· όστις αδυνατεί τότε να συλλάβη την παραμικράν υποψίαν, ότι αύται αι πληροφορίαί διδάσκονται από (σ. 9) εκτός εαυτού όντα, περιπίπτοντα συχνάκις εις λάθη, αλλά δέχεται αυτάς, ως μόνας αληθείας υπάρχούσας εν τω παντί, και μόνους πιστούς οδηγούς εις την επιτυχίαν του αιρετωτέρου· διό δεν θεωρεί αυτάς τας πληροφορίας ποτέ ως διδάγματα ανθρώπων, αλλ' ως καθαρά επιτάγματα αυτής της φύσεως. Εκ των τοιούτων δε φυσικών νομιζομένων επιταγμάτων συναπαρτίζεται το συνειδός, όπερ υπολαμβάνεται δια τούτο, ότι επίτηδες από την φύσιν εδόθη εις τον άνθρωπον μόνος άπταιστος οδηγός, και αδέκαστος κριτής· αλλ' αυτό το συνειδός μη ον, παρ' αι προηγούμεναι πληροφορίαί, διαφέρει κατ' αρχάς, ουχί μόνον εις κοινότητας εχούσας διάφορα πολιτεύματα, και θρησκευάματα, αλλά και εις άτομα κατά τας ιδιαιτέρας πληροφορίας εκ της ανατροφής, και διαφόρους αντιλήψεις των πληροφοριών δια τον φυσικόν οργανισμόν εκάστου· πλην εν γένει, εις οποιανδήποτε φάσιν και αν ήναι, βαίνει το συνειδός εξ ανάγκης εις εκείνα, εξ ών σχηματίζεται. Το συνειδός είναι



επιστροφή του ανθρώπου προς εαυτόν, παρατηρούντος, εάν έπραξεν ορθώς, ή εάν παρέβη εκείνας τας καθαράς κατ'αυτόν αληθείας· όθεν εις την εναντίαν περίστασιν, αισθανόμενος ο άνθρωπος την αλλοίωσίν του, φοβείται, τρέμει, ότι παρεξέτράπη της μόνης ασφαλούς σωτηριώδους οδού, και ότι υπάγει εκ τούτου άφευκτα εις όλεθρον εαυτού, προτιμήσας την απάτην αντί της αληθείας· όπερ όμως παρ' εμοί κρίνεται όλεθρος, παρ' άλλω κρίνεται σωτηρία· εγώ μεν δια τούτο συνθλίβομαι, ακούων την απειλήν της εσωτερικής φωνής περί της αποπλανήσεώς μου, άλλος δε δι' αυτό τούτο καυχάται, ακούων την επιβεβαίωσιν της εσωτερικής φωνής, ήτις τον ανταμείβει με το εύγε. Όθεν το πολυθρύλλητον συνειδός, ό συνήθως αντιτάτουν ουχί μόνον ο πολύς όμιλος, αλλά και πολλοί εκ του καταλόγου (σ. 10) των φιλοσόφων, και άγουσι, και φέρουσι το παν, δεν είναι καθ' εαυτό, ως πιστεύεται, φυσικός, και ασφαλής οδηγός του ανθρώπου, αλλ' είναι χρεία εξετάσεως αυτού δια της αναλύσεως εις τα εξ ών απετελέσθη. Εντεύθεν αμέσως κατάδηλον γίνεται και το όνειρον της ηθικής αισθήσεως, περί ής δοξάζουν τινές, ότι υπάρχει έμφυτός τις εις τον άνθρωπον ακριβής βάσανος, διακριτική των καλών, και κακών, και ουχί επείσακτος, ως επεισήχθη, ή από πληροφορίας των άλλων, ή από τας οπωσδήποτε ιδίας παρατηρήσεις. Αι δυνάμεις του νοός φύσει ενυπάρχουν εις τον άνθρωπον κατ' αρχάς όλως ακατέργαστοι, ακολουθώς δε μορφούμεναι βαθμηδόν, άρχονται να ενεργούν, ενεργούν δε ως διωργανίσθησαν.

3.

Περί της κλίσεως του ανθρώπου προς τα εκτός αυτού όντα

Και αυτή η λεγομένη φυσικότερα στοργή της μητρός προς τα τέκνα (δεν αναφέρω τον πατέρα) δεν πηγάζει, παρ' από μόνην την φιλαυτίαν, ήτις φιλαυτία επερείδει εις αυτά τα τέκνα ελπίδας αγαθάς, μάλιστα δια το μέλλον, ότε έχει περισσότεραν χρείαν· άς ελπίδας αλλαγού δεν δύναται να επιστηρήξη βεβαιότερον, επειδή δεν έχει τα τοιαύτα υποχρεωτικά μέσα να μεταχειρισθή εις άλλα άτομα. Εάν δ' εξ εναντίας ήτον βεβαιωμένη η μήτηρ, ότι τα τέκνα δεν συντελούν εις αυτήν, ποτέ δεν ήθελεν επιφορτισθή τοιούτον μάταιον βάρος της ανατροφής, αλλ' ευθύς ήθελε ζητήσει την απαλλαγήν τοιούτων αχρήστων, και επιβλαβών πραγμάτων. (σ.11) Πολλά πραγματικά παραδείγματα έχομεν, ότι και μετά τον πόνον της ανατροφής ιδούσαι αι μητέρες την επιβλαβή προς αυτάς διαγωγήν των γόνων, και το ανεπίδεκτον της οικονομήσεως, απεκήρυξεν αυτούς, ή και τους εθυσίασαν εις περίστασιν, ότε είδον, ότι η ύπαρξις αυτών είναι εναντία εις την φιλαυτίαν των· τοιαύτα παραδείγματα συγκρούσεως της σφοδράς ορμής των φιλαυτιών ευρίσκομεν ως επί το πλείστον εις τας ιστορίας των υψηλών απολύτων μεθυστικών αξιωμάτων· άλλαι από τας μητέρας υφορώσαι, ότι η μη κατά θεσμόν σύλληψις των εμβρύων των, και εκ τούτου η ζωή εκείνων γεννηθέντων, θέλει είναι όνειδος εις αυτάς, και

πρότερον εμεθοδεύθησαν την αναίρεσιν τούτων, και μετά την γένναν προσέτι τα έχωσαν μυρίους πήχεις υπό την γην, όπως εδυνήθησαν· πολλάι μη ούσαι εις κατάστασιν να υποφέρουν το βάρος της ανατροφής των νηπίων των, εκδίδουν αυτά εις άλλους· εις δε τους οικειοποιησαμένους αυτά ευθύς γεννάται η αυτή στοργή προς αυτά δια τας ιδίας ελπίδας. Κατάδηλον τοίνυν, ότι η στοργή δεν είναι φυσική δια την γέννησιν των τέκνων, αλλά δια το τέλος της χρησιμότητος αυτών. Αμοιβαίως και ο νέος άνθρωπος, φθάσας εις κρίσιν, αυτούς τους λεγομένους ξένους γινώσκει πατέρα, μητέρα, ως υποστηρικτάς, και συντηρητάς της υπάρξεώς του, και δια τας υποχρεώσεις αυτούς μόνον φυσικά αγαπά· των δε μέχρι της ηδονής γονέων μετέπειτα ούτε το όνομα δεν υποφέρει ν' ακούση, όν άχρηστον κατά πάντα εις αυτόν· εάν δ' ούτοι οι γονείς και μακρόθεν εξακολουθούν να διατηρούν την στοργήν, δεν διατηρούν την στοργήν δι' άψυχον πράγμα, αλλά δι' έμψυχον, περί ου αναπολούν ποταχώς εδύνατο να τοις χρησιμεύση, εάν το διεφύλαττον και φυσικά λυπούνται δια την στέρησιν ενός ατόμου, όστις ήθελεν είναι (σ.12) ο πλέον υπόχρεως, και ο πλέον ειλικρινέστατος εν καιρώ φίλος προς αυτούς· η δε λύπη είναι ανάλογος πάντοτε, όσον το άτομον αναφαίνεται συντελεστικότερον.

Εις τα άλογα ζώα όμως, ως στερούμενα του λογικού, ώστε να συγκρίνουν, και να κρίνουν περί μελλόντων πραγμάτων, έδωκεν η φύσις προνοητικώς έμφυτον αυτήν την στοργήν, δια να βιάζωνται απ' αυτήν, ωσάν από μίαν μάστιγα, εις την διατήρησιν των νεογνών, χωρίς να προβλέπουν τι περί εαυτών.

Το ειρημένον αρκεί ν' αποδείξη, ότι εν γένει φυσικώς αδύνατον είναι ν' αγαπά ο άνθρωπος έν οποιονδήποτε αντικείμενον, εν ώ δεν συνορά κατά την ιδέαν του χρησιμότητά τινα προς εαυτόν.

4.

Περί της συμπαθείας

Της ελεημοσύνης, της οικτειρήσεως, εν γένει της φιλανθρωπίας, η φιλαντία είναι το αίτιον. Ο άνθρωπος είναι γεγενημένος μεταξύ πολλών ομοειδών του· περιπίπτει εις διαφόρους ανάγκας, αμηχανεί δε αφ' εαυτού ν' απαλλαγή από ταύτας, παρά δια της συνδρομής των άλλων· όθεν εκ πείρας πληροφορείται έκαστος κάλλιστα, ότι οι άνθρωποι αν δεν βοηθούν εις τον άλλον, είναι αδύνατον να διατηρηθούν· διο και πας τις, υπερεπιθυμών εις οποιαδήποτε συμπίπτουσαν ανάγκην να μη τω απαρνώνται οι άλλοι την δυνατήν συνδρομήν των, όταν ίδη τον άλλον περιπίπτοντα εις ανάγκην ευθύς, προνοείται δια την διαφύλαξιν της σωτηριώδους εις την φύσιν του ανθρώπου συμβοηθείας, και τρέχει αυθορμήτως εις την δυνατήν βοήθειαν, καθά έχει αισθήσεως παρηγορών (σ.14) εκείνον, και οικτείρων, αναλογιζόμενος εις πόσα δεινά είναι υποκειμένη η φύσις του ανθρώπου· τούτων των κινημάτων τον λόγον έκαστος δεν αποδίδει, πλην έκαστος αισθάνεται την τοιαύτην συγκίνησιν. Ο άνθρωπος προς τους ομοιοτέρους του

κατά τον κλήρον, επειδή ελπίζει από τούτους περισσότεραν, και προχειροτέραν βοήθειαν, και επειδή υποπτεύεται, ότι περισσότερο ενδεχόμενον είναι να περιπέση εις τα όμοια, είναι πλέον θερμός συμπαθής. Και προς τα άλογα ζώα εκτείνεται η οικτειρήσις δια τον αυτόν λόγον, ουχί μόνον προς τα χρήσιμα εις αυτόν, αλλά και εις τα αδιάφορα, εκτός προς τα όντα εχθρά της φιλαυτίας του. Όταν βλέπη τις τα ζώα πάσχοντα, ή θνήσκοντα, δια την ομοιότητα κατά τούτο με αυτά, λαμβάνει μίαν φρίκην αισθανόμενος, ότι τα τοιαύτα πάθη συμβαίνουν και εις αυτόν, και φυσικά δεν δύνανται να ήναι ταύτα τα αισθήματα ευάρεστα. Αν όμως τα αλλοιούμενα δεν έχουν ουδεμίαν προς αυτόν αναφοράν, ουδεμίαν λαμβάνει συμπάθειαν, ως, εάν ξύλα κόπτονται, ή πέτραι συντρίβωνται, είναι πάντη άπονος. Εάν δε τινα των ζώων επίτηδες βάλλωμεν υπό τον ζυγόν, ή υπό την μάχαιραν, φανερόν, ότι τούτο γίνεται προς χάριν της ημετέρας φιλαυτίας.

5.

Αι τρεις ακόλουθοι προτάσεις, προηγούνται ενταύθα ως αναγκαίαι εις τα ρηθησόμενα.

Η ιδιόρρυθμος χρήσις της εμμέτρου φιλαυτίας καλείται ελευθερία.

Η μη ιδιόρρυθμος χρήσις της εμμέτρου φιλαυτίας καλείται δουλεία. (σ. 15)

Μέχρι της εμμέτρου φιλαυτίας αι απαιτήσεις του ανθρώπου είναι απόλυτοι.

Περί της λεγομένης αρετής ανεξαρτήτου πάσης ιδιοτέλειας

Το να θυσιάση τις μέρος των υπαρχόντων του, ή το όλον κατά την περίστασιν, ή και αυτήν την ζωήν του, υπέρ του λεγομένου κοινού οφέλους, ή υπέρ άλλου τινός σπουδαιού, είναι υπαγορευμένα της φιλαυτίας αυτής, ήτις ενεργεί κατά προτίμησιν. Το κοινόν όφελος δεν είναι αυθύπαρκτόν τι όν, άσχετον με τα άτομα, είναι αφηρημένη ιδέα, υφ' ήν εννοούμεν το συνάθροισμα των κατά μέρος ωφελειών των εμπεριλαμβανομένων ατόμων, όπου έκαστος έχει υπ' όψιν κυρίως την ιδίαν ωφέλειαν, ήτις συνέχεται με τας ωφελείας των άλλων. Ο αγωνιζόμενος υπέρ της κοινότητος έχει εις αυτήν πολιτικήν ύπαρξιν, τέκνα, γονείς, συγγενείς, υπάρχοντα, και άλλας πολλάς σχέσεις με τον τόπον, όπου και αυτά αι άψυχαι πέτραι εφείλκυσαν την κλίσιν του, υπηρετήσασαι μέχρι τούδε πολλαχώς εις την φιλαυτίαν του· αυτός βλέπων την αγρίαν των άλλων φιλαυτίαν επερχομένην, και μέλλουσαν να κατασπαράξη, και να φθείρη πολιτικήν ύπαρξιν, εις ήν ιδιορρυθμώς μεταχειρίζεται την έμμετρον φιλαυτίαν του, τέκνα, εις ά έχει τεθεμελιωμένας τόσας ελπίδας, γονείς, ούς αγαπά, διότι τόσον καιρόν τον περιποιήθησαν, ή ενθυμούμενος, ότι η βία σκοπεύει να υποδουλώση και εκείνους, και αυτόν, άν επιζήσουν, δηλαδή ότι θέλει κατασταθή η φιλαυτία αυτών μηχανή άψυχος, και μόνον ζώσα δι' υπερεσίαν της καταχρήσεως, πως είναι δυνατόν, ευαίσθητος ών, να μη ερεθισθή, και ν' αποφασίση, ή ν' αποσοβήση πάση δυνάμει τον καταχρώμενον, ή άπαξ να νεκρωθή, παρά να υποφέρει να

ζη, (σ. 16) και να αισθάνηται δια παντός την νέκρωσιν των κινήσεών του, και να βλέπη απηλπισμένης όλας του τας ελπίδας, και καθηρημένης όλας τας αγαπητάς του σχέσεις; Δια τας τοιαύτας ιδιοτελείς κατά την πληροφορίαν εκάστου προβλέψεις, η εις το ενεστώς, ή εις το μέλλον, γίνονται αύται και αι παρόμοιαι θυσίαι. Ξηρά πατρίς μη αποβλέπουσα εις τι, είναι λέξις κενή, μηδέν σημαίνουσα, ως πραγματικώς φανερούται από τους αμαζοβίους, και από τους αποίκους, οίτινες προσηλούμενοι εις τας σχέσεις της νέας πατρίδος, αφροντιστούν πλέον περί της παλαιάς, εξ ής εγεννήθησαν, και αφ' ής ελπίζουν μηδέν. Ωσαύτως εν γένει και πάσα άλλη αρετή δεν λαμβάνει ύπαρξιν, αν δεν ήναι κατά προτίμησιν ευάρεστος εις τον ασκούντα αυτήν· άλλως αν πράττη ο άνθρωπος, χωρίς να προβλέπη τι κατά την πληροφορίαν του προτιμότερον, τότε θεληματικώς, και μάτην αυτός εαυτώ αντενεργεί, όπερ φυσικώς είναι αδύνατον. Η μεν δεσποτεία της φιλαντίας φύσει πανταχού επικρατεί· έργον δε μόνον του φρονούντος είναι να παρατηρή, ποία είναι φυσική, λογική, ή έμμετρος, και ποία καταχρηστική φιλαυτία.

6.

Περί της αληθείας, και ψεύδους

Ο άνθρωπος έχων πρόοπτον, και ευκρινή την βλάβην, αδυνατεί εκ φύσεως να παραδεχθή αυτήν θεληματικώς, ως είρηται· δια τούτο και η αλήθεια, και το ψεύδος ούτε εγκρίνονται απολύτως, ειμή όταν ήναι συντελεστικά εις την έμμετρον φιλαυτίαν, ούτε αποδοκιμάζονται απολύτως, ειμή όταν ήναι εναντία. Το πλήθος των καθημερινών παραδειγμάτων διασαφηνίζει (σ. 17) τον λόγον· αλλά και ούτως εγώ θέλω μεταχειρισθή έν παράδειγμα προς εφαρμογήν· βλέπω ένα αθών καταδιωκόμενον από τινα βιαστήν εν μαχαίρα· είδον εγώ το μέρος, όπου εκρύβη ο αθώος δια να σώση εαυτόν· ζητών δ' εκείνον ο βιαστής ερωτά με, εάν τον είδον· ευθύς εγώ φρίττων δια την προσβολήν, εναγκαλίζομαι αυθορμήτως το σωτηριώδες εις την φύσιν ψεύδος, λέγω, ότι δεν τον είδον, και ασχολούμαι όλαις δυνάμεσι ν' αποπλανήσω τον βιαστήν, αν δεν δύναμαι άλλως ν' αποθήσω αυτόν· τίς η αιτία τούτου; Διότι έχων τα πράγματα προ οφθαλμών, δεν δύναμαι να παρατηρώ την άχρηστον σημασίαν των όρων, αναγκάζομαι να συνδράμω εις την σωτηρίαν της φύσεώς μου, υπερασπιζόμενος δια του σωτηριώδους ψεύδους την έμμετρον φιλαυτίαν, και αποκρούων την κατάχρησιν. Εάν δ' εζ' εναντίας ερωτηθώ περί του θηριώδους κακούργου από τους τυχόν καταδιώκτας αυτού, μεταβάλλομαι ευθύς, εξαλείφεται απ' εμέ η λεγομένη φιλανθρωπία, λέγω ευχαρίστως πάσαν την αλήθειαν· διατί τούτο; Και ενταύθα δεν είναι η αναφορά προς άνθρωπον; Διότι αναγκάζομαι δια της σωτηριώδους αληθείας να υπερασπισθώ την έμμετρον φιλαυτίαν, και να καταδιώξω την κατάχρησιν, την ανατροπήν της ανθρωπότητος. Εν γένει αμέτοχοι όντες πάσαν κατάχρησιν

φύσει μετ' αποστροφής βλέπομεν, ως εχθράν των του ανθρώπου· όσον δε περισσότερον πλησιάζει η κατάχρησις εις τα περί ημάς άτομα, τόσον αναλόγως περισσότερον ταραττόμεθα, και καταδιώκομεν αυτήν. Οι αγώνες ούτοι υπέρ του ανθρώπου αποδίδονται συνήθως εις την ασαφή φυσικήν φιλανθρωπίαν, ωσάν να μη είναι άνθρωπος και ο αδικών, και ο αδικούμενος. Η έμμετρος φιλαυτία είναι παραγωγός της αρετής, και ουχί οι όροι. Χρήζομεν δ' άκρας προσοχής εις την εύκαιρον, και έμμετρον χρήσιν των ειρημένων (σ. 18) όρων· πολλοί νεανειούμενοι, και αγνοούντες τα σημαινόμενα, περιπίπτουν εις αδικίας μεγάλας. Προς τον λόγον τούτον εξετάζεται η ύλη της ποικίλης τέχνης της ρητορείας, και της πλασματοποιού ποιήσεως, και ουχί προς την στωμυλίαν· εντεύθεν εγκρίνονται οι αρχαίοι νομοθέται, οίτινες κατά τον καιρόν δια πλάσματος καθιέρωσαν τους νόμους των.

7.

Περί γνωμών πλασματικών

Των κενοφώνων γνωμών, γεννημάτων της φαντασίας, αίτινες υπετέθησαν βάσεις συστημάτων, προφανής αποκαθίσταται ήδη η ανυπαρξία, ως συνθήκη κοινωνική εν τη φύσει, συνθήκη πολιτική, νόμος προ του ανθρώπου κ.τ.λ. ποίος εσχεδίασεν αυτάς τας πολυθρηλήτους συνθήκας; Και που είναι ώστε να τας αναγνώση ο βουλόμενος, και να τας εύρη αρμοζούσας εις αυτόν; Διατί έγγενεν ο νόμος δια τον άνθρωπον χωρίς να υπάρχη ο άνθρωπος; Και που είναι αυτός ο νόμος; Δεν αποκρίνονται οι εφευρεταί τούτων άλλο τι, παρ' ότι ταύτα αναγινώσκει ο νους του ανθρώπου· ο δε τοιούτος νους είναι αυτό το συνειδός, αλλά το συνειδός συνελήφθη από τας τοιάσδε προηγηθείσας πληροφορίας· ιδού σκότος, ιδού κυκεών. Έκαστος υποτιθέμενος βάσιν το συνειδός του απλώς, επιμένει ασαλεύτως εις ά σύννοιδεν· ο δ' εναντιούμενος εις την γνώμην του, φαίνεται εις αυτόν δυστυχώς εκτετραχλισμένος εις το βάραθρον του παραλογισμού. Τα πλάσματα ταύτα είναι άλλη πηγή των πολυσχιδών, και απεράντων διαφιλονεικήσεων περί συστημάτων· η δ' αιτία ήτον, ότι δεν είχαν βάσιν γενικήν, απλουστάτην, και παράγουσαν το παν. Η ανάγκη (σ. 19) της ανθρωπίνης φιλαυτίας, εχούσης τα μέσα, και την ευκαιρίαν, αυτή επινοεί, και στερεοί τους νόμους προς εξασφάλισιν εαυτής· αυτή είναι η κοινωνική, και πολιτική συνθήκη, και είτι έτερον.

Ανακεφαλαίωσις των ειρημένων απάντων

Εκ των ειρημένων έπεται, ότι απάντων των κινημάτων του ανθρώπου είναι αιτία μόνη η φιλαυτία εμμέτρως ενεργούσα, ή καταχρηστικώς, δηλαδή ότι ο άνθρωπος φροντίζει αποκλειστικώς μόνον δια τα συντείνοντά του, και φροντίζει οπωσδήποτε δια τους άλλους ανθρώπους, επειδή αισθάνεται, ότι τω είναι



συντελεστικοί και χρήσιμοι· αν δεν τω εχρησίμευον, δεν ήθελεν έχει απλώς ουδεμίαν κλίσιν προς αυτούς, ως προς περιττά δι' αυτόν όντα· ότι όσα αν ποιή ο άνθρωπος, ποεί κατά προτίμησιν του συμφερωτέρου, ή κατά προτίμησιν του ολιγώτερον βλαβερού, όπερ τότε κρίνεται συμφέρον· ότι αι ιδέαι και προτιμήσεις των ανθρώπων δεν είναι όμοιαι ουχί δια την διάφορον αισθητικότητα, όσον προηγουμένως δια την διάφορον πληροφορίαν του συνειδότος· ότι παν το αναφερόμενον εις την έμμετρον φιλαυτίαν φυσικά αρέσκει αυτό, το δ' αναφερόμενον εις την κατάχρησιν απαρέσκει, εκτός αν το συνειδός ήναι επισφαλές· εν γένει αν είπω, η φιλαυτία επικρατεί μονωτάτη, και το παν προσδιορίζει δι' εαυτήν, τα δ' αγαπώμενα αγαπά μόνον ως συντελεστικά της. Αλλ' οίδα, ότι η βάσις αυτή περιορίζει τον άνθρωπον εις ένα μόνον κύκλον, πτωχύνει αυτόν από τους θησαυρούς της πολυκρότου ποικίλης φαντασίας, και παραστήνει τα πράγματα γυμνότατα εις τρόπον, ώστε ο άνθρωπος ίσως δεν ευαρεστείται εξ αίφνης να ίδη εαυτόν τόσον (σ. 20) γεγυμνωμένον· αλλ' ουδείς εχέφρων ηγνόησεν, ότι ο σκοτεινός, και αδιεξίτητος λαβύρινθος της φαντασίας είναι ο όλεθρος, και η δυστυχία της ανθρωπότητος δια της συμπλήξεως προς αλλήλους και ότι έχει χρείαν η ανθρωπότης μιάς βάσεως πραγματικής, περιλαμβανούσης το παν, και δια τούτο αναντιρρήτως ομολογουμένης παρά πάσιν, εξ ής δύνανται οι άνθρωποι να αντοφθαλμήσουν προς αλλήλους, και να συνεννοηθούν δια των φυσικών και ευλήπτων κρίσεων, ώστε άνευ επικυνδύνου περιφειρίας, και ως επί το πολύ ατελευτήτου, να φθάνουν εις το κοινώς ποθούμενον τέλος· ταύτην την βάσιν εγώ προουθυμοποιήθην να προσφέρω.

Αφομοίωμα του ανθρώπου

Δεδύσθω, όσον το δυνατόν, να παρομοιάσω τον τεχνίτην άνθρωπον με έν τι τεχνητόν. Ο άνθρωπος είναι μία μηχανή, εφορευομένη από τον νουν, και συρομένη από ζωώδεις εμφύτους δυνάμεις, ως έγγιστα παρομοιοιζούσας με τα σύροντα μίαν μηχανήν άλογα ζώα· αύται αι άλογαι αισθητικά δυνάμεις, πορευόμεναι εις την οδόν την τυχούσαν, και κατατρυχόμεναι, προστρέχουν τέλος εις τας οδηγίας του κυβερνήτου νοός· όστις και αυτός δεν έχει άλλο αντικείμενον της φροντίδος του, παρ' αυτάς τας δυνάμεις, ως διεξαγωγικάς, και μόνας σωστικάς αυτού· ο νους αυτός ουδεμίαν έχει έμφυτον ιδέαν, αλλ' ολίγον κατ' ολίγον αναπτύσσεται προσλαμβάνων ιδέας τας συναπτωμένας· όσον δ' επιστήμων γίνεται ο νους, τόσον ασφαλέστερον οδηγεί τας δυνάμεις· αυτός στερούμενος αρμοζουσών ιδεών, δια να κυβερνήση αυτάς, αφίνεται ακόλουθος εις την διάκρισιν αυτών· ή αφίνεται, όταν αύται από απροσεξίαν του γένουν κακοήθεις, και αγριωθούν (σ. 21) εις άς δεν έχει τότε ουδεμίαν ισχύν η φωνή του, παρ' αφ' ού (αν δεν ανεστραφούν καθ' οδόν) αποκάμη, και παύση ο βρασμός των, εις εκείνην δε την ευκαιρίαν είναι βαρύς κριτής ο νους αυτός εαυτού, ως αιτίου της



κακής κυβερνήσεως· ή το τρίτον αφίνεται αναίτιος αυτός, όταν αι δυνάμεις ήναι απ' αρχής πεπηρωμένοι, ή πηρωθούν από τινα εκ περιστάσεως πληγήν, και τότε της ανωμαλίας αυτού άλλο τέλος δεν είναι, παρά το κοινόν τέλος. Ο άνθρωπος τοίνυν γινώσκειται εν άλογον ζών με τας ανηκούσας ζωτικάς δυνάμεις, πεπρωκισμένον δε με το λογικόν, και κυβερνώμενον υπ' αυτού.

Θέλontes την διευθέτησιν του ανθρώπου, πρέπει να εφελκώμεν αυτόν με τρόπους καταπραϋντικούς απαράλλακτα, ας ποιούμεν εις τα άλογα ζώα, όταν ζητώμεν να γένουν χηροίθη· οι δε καταπραϋντικοί τρόποι είναι, το να πληροφορήσωμεν τον νουν, ότι επιθυμούμεν το συμφέρον του· αν δ' απρονοήτως θελήσωμεν να επανατείνωμεν την ράβδον κατ' αυτών των δυνάμεων, τότε πόρρω απέχομεν του σκοπού· συμφωνεί και ο νους αυτός εκπεπληγμένος μετά των δυνάμεων δια την κοινήν σωτηρίαν, και καταφεύγει εις την ορμήν του γνωστού δρόμου, μη κρατούμενος. Αν δ' ο άνθρωπος πανταχόθεν περιορισμένος από την βίαν, φανή κατά την ώραν, ότι μας υπήκουσεν, εκείνος αληθώς υπακούει εις την προτίμησιν του ολιγωτέρου κακού, δια ν' αποφύγη δεινότερον κακόν· όταν όμως εύρη τον καιρόν, είναι φυσικώς αδύνατον να κρατηθή, τούτ' έστιν είναι αδύνατον να γένη εναντίος αυτός εαυτού, και να υπακούση εις εκείνο, όπερ δεν γινώσκει συμφέρον του.

Οι καταχρηστικοί δεν πρέπει ν' αδημονούν, ότι δεν ευρίσκουν τους ανθρώπους ευπειθείς εις τας βίας των· διότι εκ τούτου δεικνύουν, ότι δεν γινώσκουν ευκρινώς εαυτούς οποίας (σ. 22) φύσεως είναι, και ότι απαιτούν δια το θέλημά των να μεταβληθή η φύσις του ανθρώπου.

Ταύτην την βάσιν μεταχειριζόμενοι εις διάλυσιν οποιασδήποτε ανθρωπίνης πράξεως, μηδέν ευρίσκομεν μυστήριον, και είμεθα φυσικά καταπειστικώτατοι προς τους άλλους, μη λέγοντες αλλ' αντ' άλλων· λαλούντες τοίνυν μίαν γλώσσαν φυσικήν, συντομωτάτην, εύληπτον, και δεκτήν παρά πάσι, γινωσκόμεθα αναμφιβόλως γνήσιοι φίλοι προς πάντας, επειδή διδάσκομεν τον άνθρωπον, όπερ μόνον αγαπά, πώς ν' αγαπά εαυτόν ασφαλώς. Δια δε την εξάρτησιν του παντός εκ τούτου του παρά της φύσεως στερεωθέντως ακραδάντου κρίκου, ο άνθρωπος ελευθερωθείς από τας αλληγορικές και σκοτεινάς εξηγήσεις των αρετών και κακιών, και λαβών συντομώτατα έξιν εις το φυσικόν μέτρον, θέλει ευκολυνθή τα μέγιστα εις το δυσκολώτατον γνώθι σαυτόν. Μεταβαίνομεν εις την καταχρηστικήν φιλαυτίαν (σ. 23).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΗ ΦΙΛΑΥΤΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΚΑΚΙΑ.

Ορισμός β'. Η καταχρηστική φιλαυτία είναι άλογος, και προσβάλλει εαυτήν

ή δια της προσβολής προς τους άλλους, ή δια της αμέσου προσβολής εκ της αμετρίας των απολαυστών.

Άπαντες οι όροι ανήκουν εις αυτήν, όσοι συνήθως αποδίδονται εις την κακίαν.

Κατά τας πολυωνύμους αβασίμους βάσεις της ηθικής, και πολιτικής, απεδίδον εις τα πράγματα συγκεκριμένα και εναντίας εννοίας. Αναφέρω το γνωστόν, αποδιδόμενον εις τον Θεμιστοκλέα, μυστικόν πρόβλημα προς τον Αριστείδην δι'ό απεκρίθη ο δίκαιος Αριστείδης εις τον δήμον των Αθηναίων, ότι το πρόβλημα του Θεμιστοκλέους ήτον ωφελιμώτατον μεν, αλλ' αδικώτατον, τούτ'έστιν ήτον και ωφελιμώτατον, και αδικώτατον· ενταύθα ο Αριστείδης ταυτίζει κατά την πληροφορίαν του το ωφέλιμον με το άδικον· αλλ' όλως το εναντίον θεωρείται φύσει το αδικώτατον επιβλαβέστατον και ουχί ποτε ωφελιμώτατον,ούσα η κατάχρησις φύσει πάντοτε εις οποιονδήποτε πράγμα βλαβερά, και εις τούτο παρομοίως είναι φύσει τοιαύτη· δεν συνέφερεν ουδεμίαν στιγμίν εις τους Αθηναίους να προσβάλουν την φιλαυτίαν των άλλων, διαφθείροντες τα κτήματα εκείνων διότι ήθελον γνωρισθή ουχί πλέον άνθρωποι, αλλά θηρία ανθρωπόμορφα, (σ.24) εμφωλεύοντα μεταξύ εκείνων και ενεδρεύοντα, μη γινώσκοντα ουδένα δεσμόν σωτήριον της ανθρωπίνης κοινωνίας, διότι τότε εκείνοι οι προσβληθέντες προς υπεράσπισιν εαυτών, ήτον αναγκασμένοι ή να τους εξώσουν από το μέσον, ή να τους εξοντώσουν, μη δίδοντες πίστιν ποτέ εις αυτούς.

ΤΜΗΜΑ Ι.

Υπερηφάνεια.

Η σπουδή της φιλαυτίας να μη βλέπη εαυτήν εξευτελισμένην, υπερπηδύσα το μέτρον, και, από ορμήν να δειχθή υπερέχουσα, προσβάλλουσα την έμμετρον φιλαυτίαν των άλλων δια της υπεροψίας και καταφρονήσεως, λέγεται υπερηφάνεια.

Φθόνος.

Η φροντίς της φιλαυτίας να μη ήναι υποδεεστέρα, όταν ιδη τον άλλον υψούμενον εκ της φιλοπονίας του, δυσανασχετούσα εις την μεταβολήν, και προσβάλλουσα εκείνον παντοιοτρόπως δια την κατάπτωσίν του, λέγεται φθόνος.

Δοξομανία.

Η αίσθησις της φιλαυτίας, πόσον η φήμη και το ευπόληπτον είναι χρήσιμον, δια το μη δύνασθαι δι' έργων χρησίμων προς τους άλλους ν' αποκτήση το ποθούμενον, ζητούσα την φήμην εις την πανουργίαν και εις την φθοράν των παρόντων χρησίμων, λέγεται δοξομανία, ή κενοδοξία.

Αγνωμοσύνη.

Η πτόησις της φιλαυτίας να μη σμικρύνη τα συντελεστικά (σ. 25) της, παρορώσα τον συναλλαγματικόν βίον του ανθρώπου, και αρνουμένη εις την ευκαιρίαν την ανταπόδοσιν των χρεωστούμένων προς εκείνους, παρ' ών εβοηθήθη, λέγεται αγνωμοσύνη.

Ασέλγεια.

Το να κινήται τις ακρατήτως μόνον να θεραπεύη τον κνισμόν των υπό την γαστέρα του, και καταφρονών του μέτρου, να μη λογίζεται μηδένα δεσμόν ανθρώπινον, λέγεται ασέλγεια.

Οι ειρημένοι όροι των καταχρήσεων, και άλλοι πλείστοι μη σημειωθέντες ενταύθα, σημαίνουν ιδιότητας τόσο ηθικάς, όσον και σαρκικάς, αίτινες είναι κέντρα αναγκαία δια να ερεθίζουν την μηχανήν προς διαφύλαξιν εαυτής πλην υπεπηδώσαι αυτά άνευ της επιστασίας του νοός το μέτρον, μεταβάλλονται εις πάθοι φθοροποιά, δι' ων βλάπτουν οι άνθρωποι τους άλλους και εαυτούς.

Πάσα κατάχρησης είναι αδύνατον ν' αντισταθεί εις τούς λόγους τής φύσεως αφ' ου πληροφορηθή, ότι αντιφάσκει αυτή εαυτή. Ελεεινή είναι η απάτη του ανθρώπου, παράφορος είναι ο δυστυχής, αυτός εαυτό αντιπραττεί. Αυτός αγωνίζεται μόνον και μόνον δια την επιτυχίαν της ευδαιμονίας, αλλά φυσικά πάντοτε ταύτης απομακρύνεται, ζητών αυτήν εις την αντικειμένην οδόν της κακκίας, όπου δεν απαντάται έτερον, παρά το αβάσιμον του νοός, και ταραχή αυτού διηνεκής, και πολλάκις πλήξις του συνειδότος σφοδροτάτη, χωρίς να είπω εγώ την εξ ανάγκης αντίκρουσην της εμμέτρου φιλαυτίας των άλλων, όταν πλέον δεν δύναται να υποκρύπτηται η προς τους άλλους ολέθρια κατάχρησις.

2.

Περί μαθήσεως

Το (σ. 26) να έχη τις ιδέαν τινός πράγματος, είναι το να γιγνώσκη όποια αποτελέσματα έχει το πράγμα· δια μόνης δε της γνώσεως των αποτελεσμάτων δύναται ο άνθρωπος να μεταχειρισθή το πράγμα, όπως συμφέρει εις αυτόν· επειδή δε δια των ιδεών φέρονται οι άνθρωποι εις την επιτυχίαν των χρησιμευόντων αυτοίς, δια τούτο εν γένει πάντες οι άνθρωποι επιθυμούν ν' αποκτούν ιδέας, τουτέστιν να μανθάνουν· αυτή άρα η προς ημάς αυτούς αγάπη είναι η μόνη αιτία του «πάντας ανθρώπους του ειδέναι ορέγεσθαι φύσει» αγαπώμεν άρα την μάθησιν, θέλει να ειπή, αγαπώμεν τους συμφέροντας τρόπους. Διά τούτο παρατηρείται, ότι τα αισθανθέντα έθνη το εκ της βαθείας μελέτης όφελος, εις οποιασδήποτε μεταβολάς και αν υποπέσουν, έχοντα αφορμάς εις ανάμνησιν των καλών της μαθήσεως, δεν δύναται να παύσουν από το ν' αγαπούν την

μάθησιν. Των τοιούτων εθνών πρώτιστον είναι το ελληνικόν έθνος, έχον προ οφθαλμόν τα άπειρα ένδοξα παραδείγματα των σοφών προγόνων του.

Η μάθησις είναι εν όργανον, ως και όλα τ' άλλα, αποδεικνυόμενον χρήσιμον, ή μη, ως από την εφαρμογήν· διά τούτο και πολλάκις είναι επιζημιώτατον, όταν μεταχειρίζεται τις αυτό ουχί διά τον φυσικόν σκοπόν, αλλά δια να υποστηρίξει κατάχρησιν τινα της κεφαλής του, κινών αυτό κατά την επιθυμίαν του, και πλήττων δυστυχώς εκείνα τ' αγαθά, άπερ οι αγαθοί άνδρες δια χρόνων πολλών, και κόπων μεγάλων, ερρίζωσαν και ηύξησαν χάριν των ομοειδών των. Εντεύθεν δήλον, ότι μόνοι οι αγαθοί νόες είναι άξιοι οικήτορες των νοερών λαμπροτάτων ανακτοριών τής (σ. 27) θεομιμήτου ευεργεσίας προς την ανθρωπότητα, εις α κεκώλυται να εισέλθη ο αμήνητος δια την επί της εισόδου επιγραφήν. Ωδε η κατοικία της αληθούς σοφίας.

Ακούει τις βέβαια μετ' αποστροφής το όνομα των λυμεώνων ψευδολογιστών· αλλ' εζ εναντίας μετά βαθυτάτου σέβας και ευγνωμοσύνης προφέρει το όνομα των αγαθών ανδρών. Οι αγαθοί το από της φύσεως δώρον ευθετήσαντες δια της μελέτης, δεν δύναται να ήναι άλλο, παρ' εκείνο, υπέρ είναι, δηλονότι αγαθόν· ούτοι δεν κινούνται εις ουδέν από τόν παράλογον και μεσαίον ενθουσιασμόν ν' αποθανάτισουν το όνομά των, εννοούντες ότι το όνομα είναι μία ψιλή λέξις εις τοιόσδε ήχος σχηματιζόμενος εις τα στόματα των ζώντων, και ότι ουδεμίαν σχέσιν έχει προς το άπαξ μεταλλάξαν άτομον, και γινωσκόμενον εκεί μόνον από τον γινώσκοντα αυτόν· αλλά πιστώς εκτελούντες τα χρέη της θέσεώς των, και γινόμενοι οδηγοί των άλλων προς την κοινήν σωτηρίαν, μάχονται δια παντός επιστημονικώς και ατρομήτως με την επαπειλούσαν το παν δεινήν θηριωδίαν της καταχρήσεως, ην αληθώς μόνοι περιέστειλαν και περιστέλλουν, εισηγούμενοι την τοις άλλοις άγνωστον τέχνην της καταπολεμήσεως. Παν ό,τι αγαθόν διατηρείται εις τον κόσμον από το στόμα αυτών επήγασεν, ή από τον κάλαμόν των ανεπτύχθη, και εστερεώθη· ω εις ποίαν σκοτεινοτάτην, και καταχθόνιον κατάστασιν ήθελεν ευρίσκεται δια παντός ό,τε ηθικός, και ο πολιτικός μας ορίζων, εάν ούτοι δεν επέτελλον πρώιμα να διασκορπίσουν τόσον φως εις το πλήρες ιοβόλων θηρίων στάδιον της ζωής μας! Γενέσθω η σύγκρισις με τ' άγρια έθνη, όπου δέν ακούεται η φωνή αυτών των φωταγωγικών όντων.

3.

Περί των κοινωνιών

Οι (σ. 28) δυνάσται δεν είναι δυνάσται αφ' εαυτών, αλλ' ενέδυσεν αυτούς την δύναμιν η ανθρωπότης· και κατά τούτο μόνον διαφέρουν, ότι ενεπιστεύθη εις αυτούς την τοιαύτην δύναμιν η κοινωνία, επί μόνω σκοπώ του να εφορεύουν αυτοί κατ' επάγγελμα εις τας φυλακάς, προέχοντες εις την εφόρμησιν του παμφάγου θηρίου της καταχρήσεως, ήτοι εσωτερικού, ή εξωτερικού, και παραλαμ-

βάνοντες, ως ανάγκη, από την ολομέλειαν, όσοι αναγκάιοι δια να περιορίσουν αυτό, ή να το απομακρύνουν, όπερ μη κρατηθέν άπαντας εφεξής καταβροχθίζει ανηλεώς. Οι φερώνυμοι ηγεμόνες αγαπώνται από τους επιστατουμένους μετ' ευγνωμοσύνης δια την κηδεμονίαν, όσον ευνοείται δια εις πατήρ δικαίως από τα τέκνα διά την διατήρησιν αυτών. Οι τοιούτοι ηγεμόνες θεωρούνται ως εν ζων πρόσωπον επί των άψυχων νόμων, επιτιμών την κακίαν δια της βοήθειας των νόμων αυτών, ους το φύσει υπέρ του όλου προνοούμενον έθνος καθιδρύει προς οδηγίαν και ευδαιμονίαν κοινήν απάντων· σοφώτατοι είναι οι ηγεμόνες εκείνοι, όσοι παρετήρησαν, ότι το κράτος δεν είναι σταθερόν επί της φαντασίας, αλλ' επί της μετά του έθνους φυσικής συμφωνίας. Τι δε οι καθ' εαυτών πολέμιοι καταχρηστικοί; Ούτοι παραλαβόντες δύναμιν και ύλην δια ν' αναπτυχθή εις αυτούς το μισάνθρωπον θηρίον, και ευρίσκοντες και άλλους πολλούς της αυτής επιθυμίας ακολούθως, κατατρύχουν εκ συμφώνου παντοίως τους όλως αποφυλάκτους όντας, άλλους μεν ποιούντες εν ανέσει σφάγια της ορέξεώς των, απ' άλλων δε πίνοντες όλον το αίμα μέχρι τελευταίας ρανίδος· το κακόν χωρεί επ' άπειρον, έως ότου δεν συναπαντήση (σ. 29) εμπόδιον, αποσκόπτον την ορμήν· πιστώσεις του λόγου ευρίσκονται ουχί μόνον εις τους μεγάλους βαθμούς, αλλά και εις πάσαν τάξιν, και πάντα βαθμόν, έως εις τον ελάχιστον· η δε βία της καταχρήσεως συμβαίνει ανάλογος με την δύναμιν.

Φυσικά οι άνθρωποι κατά το μάλλον και ήττον έχομεν κοινήν την ατέλειαν· όταν δε η εις τον άνθρωπον άλογος φιλαντία αποθηριωθή, παραζαλίζεται αυτός εντελώς, και λησμονεί εαυτόν, ότι είναι άνθρωπος, έχων σχέσεις προς τους άλλους συντηρητικάς της φύσεώς του, και παραδιδόμενος εις τον κόσμον της φαντασίας, αόμματος και παράφρων τρέχει, καταπατών παν το προστυχόν, έως ότου να εύρη ολέθριον κρημνόν. Η ιστορία θεατρίζουσα, και ελεεινολογούσα την κατάστασιν του ανθρώπου, γέμει τοιούτων φρικτών παραδειγμάτων της αποφωλίου, και ρίζης πάντων των κακών καταχρήσεως. Δια τούτο οι άνθρωποι, όσοι επέτυχον ευκαιρίας, ιδόντες, ότι ο άνθρωπος εν γένει παρασύρεται, και ότι τούτο το μέσον της προφυλάξεως είναι σεσαλευμένον, επισφαλέςτατον, και συχνάκις όλως αντίμαχον εις αυτούς, ηναγκάσθησαν να επινοήσουν και ν' αντικαταστήσουν εκ συμφώνου κυριάρχους αμεταβλήτους αφ' εαυτών τους εξωτερικούς κανόνας της κοινής διαγωγής, δια να μη επιχειρίζεται ο άνθρωπος παραφερόμενος, ως το αρέσκει κακώς, αλλά να παραβάλλη πας τις τας πράξεις του προς αυτούς τους κανόνας, και να τας παρατηρή αν παραλληλίζονται με αυτούς, ή ουχί· ούτοι είναι οι γραπτοί νόμοι. Κατά την πράξιν η των νόμων εισαγωγή και παραδοχή, καίτοι ατελών το κατ' αρχάς και αγράφων, απλώς εθίμων όντων, έγενεν ευθύς, όταν οι άνθρωποι εβουλεύσαντο εξ ανάγκης οπωσδήποτε να περιορίσουν την κατάχρησιν· εννοείται δ' άρα, ότι η εισαγωγή (σ. 30) τούτων έγινε ευθύς από της πλαστοουργίας του ανθρώπου· επειδή ουδεμία κοινότης, και αυτή η μικροτάτη πατριά δεν δύναται να διατηρηθή άνευ τινός

εν τω μεταξύ αυτών δικαιώματος και ενοχής. Μετά δε την πρόοδον των ανθρώπων εισήχθησαν οι γραπτοί νόμοι, και ετελειοποιήθησαν, όσον το δυνατόν. Οι νόμοι είναι τόσο ευστοχότεροι, όσον οι συνθέτοντες αυτούς είναι προς τη απαιτούμενη γνώσει των κινήματων του ανθρώπου ελευθερώτεροι και από τας περιστάσεις, και από τα πάθη. Οι νόμοι είναι οι αδιάσειστοι και πιστότατοι οδηγοί εις οποιαδήποτε πολιτείαν· ιδιαιτέρως δε εις τας ευτυχείς βασιλείας εις τον αγαθόν δυνάστην είναι συναρωγοί σωτήριοι, ως βοηθοί εις τον σκοπόν του· εις δε τον παραπαίοντα είναι σωτηριωδέστατοι, ως κρατούντες αυτόν από της χειρός δια να μη πέση εις το βάραθρον της απωλείας και των άλλων και εαυτού δια την άφευκτον αντίκρουσιν.

Η βάση αποβάλλει ως φανταστήν την ιδέαν του ειπόντος, ότι τότε είναι ευτυχής ο λαός, όταν βασιλεύη φιλόσοφος· η αληθής ευτυχία του λαού είναι ουχί όταν βασιλεύη φιλόσοφος, αλλ' όταν βασιλεύη η φιλοσοφία, τούτ' έστιν η νομική επιστήμη των αμερολήπτων φιλοσόφων· διότι και αυτός ο φιλόσοφος καθ' εαυτόν γενόμενος επί των πραγμάτων, είναι αδύνατον εκ της φυσικής ορμής να μη βιάζεται συχνά να κλίνη προς εαυτόν, πολλάκις των προτέρων του γνωμών πράττων όλως τα εναντία, μη υποστηριζόμενος, και μη αναχαιτιζόμενος από τους αδεκάστους οδηγούς· ύστερον πάντων που αδιαλείπτως οι ταυτογνώμονες φιλόσοφοι; Εν γένει ο έχων την εντελεστάτην θεωρίαν της ναυτικής δεν δύναται να πλεύση ποτέ ασφαλώς άνευ της ναυτικής πυξίδος, και πολλώ πλέον εις τον πολιτικόν πλουν. (σ. 31)

4.

Περί του πνεύματος των εκκλησιών της Οικουμένης

Η ουράνιος Ευαγγελική διδασκαλία γινώσκειται ούσα τοιαύτη, εκτός της δια των απείρων θαυμάτων επικυρώσεως αυτής, και από την πλήρη συμφωνίαν αυτής μετά της φύσεως του ανθρώπου· πώς δ' ήθελεν είναι ασύμφωνος χωρίς να δεικνύηται εντεύθεν, ότι εξήλθεν από πνεύμα εναντίον της σοφίας του Δημιουργού; Εάν δε που φαίνοντάι τινα ακατάληπτα εις ημάς, πρέπει να θεωρώμεν αυτά, ως υπερφυσικά, ή ένια ιστορικότερα, ως μη ακριβώς εκπεφρασμένα από τους ανθρώπους συγγραφείς, καίτοι ευαγγελιστάς, εάν που εμφανίηται τοιοούτον τι μη ακριβές. Πλήν αύτη η διδασκαλία όσον δια τον σκοπόν της διαγωγής μας εχορήγησεν εις ημάς την γενικήν βάση, εις ην πάντα απαρεγκλίτως και ανεξαιρέτως πρέπει ν' αναφέρωμεν, και ης παρεκτρεπόμενοι δεικνυόμεθα άφρονες και αντίθεοι. «Εν ταύταις ταις δυσίν εντολαίς όλος ο νόμος, και οι προφήται κρέμανται· αγαπήσεις Κύριον τον Θεόν σου εν όλη τη καρδιά σου, και εν όλη τη ψυχή σου, και εν όλη τη διανοία σου· και τον πλησίον σου ως σεαυτόν». Όλος ο νόμος, όλοι οι Προφήται, και όλον το Ευαγγέλιον εντεύθεν κρέμανται· το παν δεν είναι άλλο τι, παρ' ανάπτυξις, και εφαρμογή αυτής της βάσεως· ούτος είναι

ο μέγας λόγος, ο μέγας κρίκος, ον επαγίωσεν η θεία χειρ, εξ ου εξαρτάται, και διασώζεται το παν. Οι δε φαντασιόπληκτοι, οι τον ναόν της Αρτέμιδος καίοντες δια ν' αποθανάτισουν το όνομά των, ποίαν άλλην βάσιν έχουν ν' αντικαταστήσουν; Αύτη η ουράνιος διδασκαλία δια της πρώτης εντολής ανύψωσε την ημετέραν φύσιν, την πρότερον αναξιοπαθώς λατρεύουσαν (σ. 32) αυτά τα άψυχα, δείξασα ότι ημεείς είμεθα εν εξαίρετον πλάσμα του μόνου Κυρίου και Θεού, κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν αυτού πλασθέντες, και ότι αυτός ο Δημιουργός είναι η αρχή και το τέλος ημών, και ότι δια τούτο φυσικώ τω λόγω προς αυτόν πρέπει ν' αποβλέπωμεν και πρώτιστα και ύστατα, και εξαίρετως αυτόν μόνον ν' αγαπώμεν εξ όλης της καρδιάς, της ψυχής, και της διανοίας· παρέπεται μετά την πρώτην η δευτέρα εντολή, ου πολύ απέχουσα εκείνης, ν' αγαπώμεν τον πλησίον, το αυτού ομοειδές με ημάς αυτούς· άκουε την ενήχησιν του Θεού! βλέπε την πηγήν της αγαθότητος! Ταύτην την προς τον πλησίον αγάπην αναφέρει εις εαυτόν, προβάλλων φανερώς πάντοτε τον πλησίον ανθ' εαυτού, και ταυτιζόμενος κατά τούτο με εκείνον ο Πανάγαθος· και τούτο διατί; Τάχα προς τι ίδιον τέλος; Ουχι αυτός είναι ανεπιδεής πάντων· τούτο προέρχεται από μόνην αγαθότητά μου, μας εξηγεί την φύσιν μας, πώς αληθώς ν' αγαπώμεν ημάς αυτούς, δια να ζήσωμεν ενταύθα δια της αλλήλων φειδούς κάλλιστα, όσον το δυνατόν, και να μιμηθώμεν την αγαθότητά του, ώστε να γένωμεν άξιοι αυτού εν τω μέλλοντι αιώνι, και να μη εξαλειφθώμεν από την βίβλον των ζώντων ως ανοίκειοι και ακατάλληλοι, παραδιδόμενοι εις την αιώνιον απώλειαν, εις την ασύγκριτον κόλασιν δια την αιώνιον στέρησιν του ασυγκρίτου αγαθού. Το περι μέλλοντος φρόνημα είναι βεβαιότατον, και δικαιοτάτον, στερεούμενον από τε τους λόγους της αγίας Γραφής, και από την γνώσιν της απείρου αγαθότητος, παντοδυναμίας, και δικαιοσύνης του Θεού· όπερ φρόνημα άλλως είναι και ανεκτίμητον όφελος της εμμέτρου φιλαυτίας εις τας πικροτάτας στιγμάς της παρούσης ζωής. (σ. 33)

Εγώ ποιώ την εφεξής απλουστάτην παρατήρησιν, ότι από την δύναμιν βεβαίως τούτου του ανεκτιμήτου εις την φιλαυτιάν κέρδους, προτεθέντος παρ' ελπίδα μ' όλην την καθαράν λαμπρότητα εις τον κόσμον, εθέλχθησαν τα κατά την εποχήν εκείνην σοφώτερα έθνη με εξαίσιον ορμήν και ταχύτητα, και εδέχθησαν μετ' απληστίας την διδασκαλίαν ταύτην, ως αληθώς γνησίαν, και αρμοδίαν εις την ανθρώπινον φύσιν· η δε κατάχρησις εκείνων, εις ους δεν εφάνη ευάρεστον το φως τούτο, μ' όλας τας επιμόνους ανθιστάσεις, μ' όλας ας ειργάσατο απείρους θυσίας, δεν εδυνήθη κατ' ουδένα τρόπον ν' αφαιρέση την εις την καρδίαν των ανθρώπων άπαξ στερεωθείσαν, και αεί επεκτεινομένην ιδέαν του μεγάλου κέρδους· αλλ' ενέδωκε τέλος αυτή η κατάχρησις και εξωντόθη δια παντός από την ακαταμάχητον δύναμιν της ανθρωπότητος· ενταύθα ουδέν θαύμα· πρέπει να φαντασθή τις, όσην εντύπωσιν εποίησεν εις τας καρδιάς των τότε ανθρώπων το κατά πρώτον λάμψαν υπέρλαμπρον εκείνο φως εις το σκοτεινόν πεδίο των συγκεχυμένων, και κατά πάντα απονενομημένων τότε επικρατουσών

ιδεών. Το πράγμα είναι ήδη σύνηθες, και μόνον μετά περιεργείας, ουχί απλής, παρατηρείται υπό τινων, οποία κηλίδες φαίνονται εις αυτό, οίτινες και ευθύς επιδεικνύμενοι νεανικώς, ανακηρύττουν εις τον κόσμον ανακάλυψίν τινα παρά της βαθυνοίας των, εν ω αληθώς ουδεμία κηλίς υπάρχει εν αυτώ, απλουστάτω όντι, και θεοπρεπεστάτω, εκτός αν είπωμεν τας ημετέρας καταχρήσεις κηλίδας αυτού. Εις τούτο το μέρος προασφαλίζω εμαυτόν κατ' ενδεχομένης απάτης, και ζητώ, μηδείς να μη παρεξηγήση το θαύμα του ειρημένου κέρδους· διότι, εν συντόμω ν' αποκριθώ, αν δεν ήτον κέρδος, διατί ήθελεν αγαπήσει η ανθρωπότης το Ευαγγέλιον; Επανέρχομαι εις το προκείμενον. (σ. 34)

Μετά δε το κήρυγμα της διδασκαλίας η δύναμις του εκτείνειν και συστέλλειν την φιλαυτίαν, ως ην διέμεινεν, όπερ εστίν, η εκουσιότης του ανθρώπου δεν ηλλοιώθη· όθεν και εις πολλούς μαθητάς της διδασκαλίας ταύτης βλέπομεν οικτρώς αναφαινομένην την κατάχρησιν. Παραβλέπων εγώ τα ασχετώτερα άτομα, αναφέρω τα οποιαδήποτε θέσιν επαγγελματικήν λαβόντα, δηλαδή τους επιφορτισμένους το έργον της εκτάσεως της διδασκαλίας, ως οι άγιοι Απόστολοι· ούτοι αντί να οικοδομούν κατά τον ουράνιον διδάσκαλον, ωκοδόμουν τα εαυτών· αντί πάση δυνάμει να συνδράμουν, και να πληροφορήσουν, ότι το μόνον αγαθόν είναι η ομόνοια, ενέπνεον την διάσπασιν, δηλαδή αντί να παραλληλίσουν τα τε γραπτά, και άγραφα, με την υποβληθείσαν γενικήν βάσιν, ενοχλούμενοι από τον ίόν του θηρίου, παρεξήγουν και εγνωμοδότουν αυθαιρέτως, χαλκεύοντες εν τη γωνία νέας δοξασίας, και ζητούντες προσηλύτους, δια να συστηθούν εις αυτούς σοφώτεροι των άλλων, και μονονού συνομιλούντες μετά του Δημιουργού στόμα προς στόμα.

Έκθαμβος μετ' άκρας λύπης μένει τις βλέπων τους κατηχουμένους αυτήν την θείαν διδασκαλίαν, εναντίον της βάσεως αυτής, να ήναι διηρημένοι εις τόσας φατρίας, και να υποβλέπωνται αλλήλους κατά το ιδίωμα του φατριαστικού πνεύματος, εν ω έχουν άπαντες μίαν και μόνην κεφαλήν, ένα Διδάσκαλον· εις φατρίας, αίτινες αντιθέως τόσον κατά πάντα είναι επιβλαβέστατοι εις την ανθρωπότητα δια την προς αλλήλους εκ της διχογνωμίας αναφαίρετον ψύχραν. Φανερόν δ' ότι αι κεφαλαί της καταχρήσεως δεν ηθέλησαν να παρατηρήσουν, ότι προσβάλλουν ασυγγνώστως εις το μόνον καλόν της ανθρωπότητος, εισάγοντες την διχόνοιαν. Εάν τις εις τα δογματικά φρενοβλαβώς εδίδαξε τους άλλους να ετεροφρονούν (σ. 35) παρά το κοινώς πιστευόμενον, ποίαν βοήθειαν εχορήγησεν εις την έμμετρον φιλαυτίαν! Και εις τι συνετέλεσαν ούτος εις τους ανθρώπους! Ποίος τον επληροφόρησεν, ότι νέα θεολογία ιδική του είναι η εντελής, και ότι αυτήν ταύτην την θεολογίαν δεν θέλει ανατρέψει άλλος πάλιν κατά τας ιδιαίτερας του πληροφορίας!

Εγώ θέλω ομιλήσει, κατά το απ' αρχής και εις άπαντα τον αιώνα δόγμα της καθολικής εκκλησίας, περί του ακαταλήπτου εις την θείαν ημών θρησκείαν μυστηρίου της Αγίας Τριάδος· μετά μεγάλης προσοχής όμως να πληροφορήσω τον

πλησίον δια της δυνατής παραστάσεως, και ουχί να υποσχεθώ κατάληψιν εις τα μη καταληπτά. Ημείς διαλεγόμενοι περί της ουσίας του Θεού εξ ανάγκης μεταχειριζόμεθα τας γνωστάς λέξεις της ανθρωπίνης γλώσσης, ων λέξεων αι ιδέαι τόσην ατέλειαν έχουν εις παράστασιν του υπερουσίου όντος, όσον ελλείπεται το πλάσμα από τον πλάστην. Δια ν' αντιληφθώμεν όμως, όσον είναι δυνατόν, των περί της ενσάρκου Οικονομίας, έγενεν η χρήσις των ανθρωπίνων λέξεων, πατρός, υιού, και πνεύματος. Ο άνθρωπος δύναται να εννοήση ενταύθα τόσον μόνον, ότι κατά συγκατάβασιν προς αυτόν αι ανθρώπιναι λέξεις απεδόθησαν εις τον Θεόν, δια να εννοήση τι αυτός περί των τελουμένων μυστηρίων· και ότι ο λεγόμενος Πατήρ δεν είναι κατ' άνθρωπον πατήρ, και ο Υιός δεν είναι κατ' άνθρωπον υιός, και το Πνεύμα δεν είναι κατ' άνθρωπον πνεύμα· γινώσκομεν, ότι εις αυτά τα αναφερόμενα εις την Γραφήν τρία πρόσωπα αποδίδονται και έτεροι όροι, ο Υιός του Θεού λέγεται ο αυτός και Λόγος του Θεού, και Σοφία Θεού, και Δύναμις Θεού, και το αυτό Άγιον Πνεύμα εκφράζεται με πολλούς όρους· δύναται δ' αυτός ο απλούς νούς του ανθρώπου δια της παρατηρήσεως των (σ. 36) ποιημάτων του Παντουργού Θεού να καταλάβη, ότι ο Θεός δεν είναι άνευ Υιού, άλλως ειπείν, άνευ Λόγου, μήτε άνευ Πνεύματος, τούτ' έστι ζωοποιητικής τελεσιουργήσεως. Ακούομεν δια τούτο εις την Γραφήν, γέννησιν, εκπόρευσιν, κατάβασιν κ.τ.λ. αλλ' ούτε γέννησις κατ' άνθρωπον εν χρόνω εννοείται εκεί, επειδή ο Θεός δεν υπάρχει ποτέ άνευ Υιού, τούτ' έστιν άνευ Λόγου, ούτε εκπόρευσις αισθητή, επειδή το λεγόμενον εκπορευόμενον Άγιον Πνεύμα δεν απομακρύνεται ποτέ από την πηγήν, ούτε κατάβασις, επειδή ο Θεός δεν λείπει ποτέ ουδαμόθεν. Λέγομεν δε τον Λόγον του Θεού Θεόν, και ουχί Θεϊόν, και το Πνεύμα του Θεού Θεόν, και ουχί Θεϊόν, ευσεβή διάκρισιν ποιούντες, και ορθώς φρονούντες, ότι ο Λόγος του Θεού δεν είναι περιγραπτός, και Θεϊός κατά μετοχήν θείας χάριτος, αλλ' έχει φύσει τους χαρακτήρας της Θεότητος, ων φύσει Παντέλειος, και κατά πάντα Άπειρος, ομοίως και το Πνεύμα του Θεού έχει φύσει τους χαρακτήρας της Θεότητος· η δε βάσις, άλλως ειπείν, η πηγή του Λόγου, και του Πνεύματος, ονομάσθη Πατήρ από την Γραφήν κατ' αναλογίαν των ημετέρων ιδεών. Ακούομεν διακεκριμένως Πατέρα, Υιόν, και Άγιον Πνεύμα· διδασκόμεθα όμως ουχί μόνον από την Γραφήν, αλλά και από τον ημέτερον νουν, ότι αι τρεις αύται θεοπρεπώς λεγόμεναι υποστάσεις, είναι φύσει αχώριστοι, μία ουσία, εις Θεός. Ατελείς μεν αι ανθρώπιναι λέξεις εις παράστασιν των του Θεού· αλλ' οποίας ηθέλαμεν μεταχειρισθή ημείς, εις ους κατ' έλεος Θεού εφανερώθη το υπερύψιστον μυστήριον της Ενσάρκου Οικονομίας; Όπου αναγκαία ήτον η παραδοχή τοιούτων διακεκριμένων λέξεων προς δυνατήν κατανόησιν των τελουμένων. Εκ των ειρημένων έπεται μηδέν έτερον, παρ' ότι τας αποδιδομένας εις την Θεότητα ανθρωπίνας λέξεις πρέπει να εννοώμεν (σ. 37) θεοπρεπώς, και μηδέν πλέον περί της ουσίας του Θεού, επειδή δεν δυνάμεθα πλέον.

Η επιθυμία τινών να πιστευθούν οι μόνοι πληρεξούσιοι παρά του ουρανού



απεσταλμένοι, και να συστήσουν τα εαυτών, εναντίον της βάσεως του Αρχηγού, εναντίον του κοινού δόγματος των Οικουμενικών ομηγύρεων, παρουσίασαν, ότι το Άγιον Πνεύμα εκπορεύεται και εκ του Πατρός, και εκ του Υιού, εκ δύο πηγών· προφανής είναι η παραφορά, και η βλασφημία· αλλά και πάλιν ερωτώνται κατά την βάσιν εις διασάφησιν της κενοδοξίας· τι σκεφθέντες, και προς τι αποβλέψαντες, ενεωτέρισαν; Η ποίον φως εισήγαγον εις την ψυχήν του πλησίον εκ τούτου; Τάχα με αυτήν την νεωτέραν διδασκαλίαν ανεκάλυψαν εις αυτόν την αληθή ουσίαν του Θεού, και δεν λείπεται τίποτε πλέον άγνωστον; Η ήτον αυτή η γνώσις η μόνη αρεστή εις τον Θεόν; ουχί· διότι όταν ήτον κοινή η Εκκλησία, εις εκείνο το διάστημα και από τα δύο μέρη ιστορείται η πληθύς των πλέον εναρτέως και θεαρέστως πολιτευσαμένων, οίτινες ευηρέστησαν βέβαια άνευ της νέας γνώσεως· λοιπόν προς τι; Περιττόν είναι άλλος ν' αποκριθή, αυτοί μόνοι είναι ικανοί να σκεφθούν, και να γένουν διορθωταί των τοιούτων διδασκάλων, οίτινες κατείχοντο από το πνεύμα της καταχρήσεως· ο αυτός λόγος είναι και δι' όσα άλλα νεώτερα δόγματα εφευρέθησαν. Δεν πάσχουν ανοίκειον οι άνθρωποι μη εννοούντες τα υπέρ την ιδίαν αυτών φύσιν· τέρατα δε και απάνθρωποι είναι οι διδάσκαλοι της παραφροσύνης, και η αιτία της διαιρέσεως.

Άραγε θέλει μας ίδει άπαντας ο Κύριος με έν όμμα, άραγε περιπτυζόμεθα αλλήλους ποτέ εν Χριστώ, εν ομοιοία, θέλει λείψει καν το εμπόδιον τούτο εις την κοινήν (σ. 38) ευδαιμονίαν, θέλομεν αξιωθή ποτε ημείς της χαράς να ίδωμεν εκτετριμμένον το μέγα αίσχος εις το χριστιανικόν όνομα εκ των φατριών; Τίνες δ' έσονται, οι αγωνοθέται, οι αθλοθέται, οι μεγάλοι χορηγοί της πανευφροσύνου, και θειοτάτης παγκοσμίου ταύτης εορτής; Εις τούτο είναι επιτήδειοι μόνον οι ακένωτοι θησαυροί της σοφίας· τοιούτοι είναι οι το παν μέχρι του βαθμού τούτου εξομαλίσαντες ευεργέται της ανθρωπότητος, οι αγαθοί, και θείοι νόες, εις οποιονδήποτε επάγγελμα και έθνος διατελούντες, οι μόνοι ευτυχείς πολεμισταί της θηριωδίας της καταχρήσεως, συμπαραλαβόντες και άπαντα τον κόσμον σύμμαχον δια της πληροφορίας του κέρδους. Το πράγμα είναι εύκολον· ο Κύριος μας έδωκε την βάσιν, ης κατά χρέος δεν πρέπει να παρεκτρεπόμεθα, άλλως μένομεν αναπολόγητοι.

Όσον δε περί των εθίμων (λέγω περί των εθίμων των αναφερομένων εις την μηχανήν του ανθρώπου, και ουχί περί των απλών) γινώσκει η Εκκλησία, ότι το Σάββατον εγένετο δια τον άνθρωπον, και ουχί ο άνθρωπος δια το Σάββατον, και ότι κατά τας εποχάς έγιναν διάφοροι μεταβολαί άνευ τινός αναφοράς εις το δογματικόν· περί ου μόνου της ακεραιότητος μέχρι θανάτου φροντίζει το χριστεπώνυμον πλήρωμα, ψυχή τε και σώματι αγωνιζόμενον υπέρ αυτού, ως παραγγέλλεται από τον ουράνιον Διδάσκαλον. Περί δε των ατομικών περιπετειών των διδασκάλων της θρησκείας απαιτείται, ως εις πάντα άλλον βαθμόν, υποστήριγμα σταθερόν και κανονισμός



εις τα ίδια αυτών καθήκοντα· άλλως ματαιοπονεί η ανθρωπότης περιμένουσα το ορθόν από την διεύθυνσιν της ολισθηράς φιλαυτίας.

Ίσως θέλει είπει τις, ότι εγώ επόμενος εις την βάσιν (σ. 39) μου ωμίλησα φυσικώτερον· πλήν, εάν βάλλωμεν την λίθον προς την στάθμην, οικοδομούμεν το αυτό επειδή αντίφασις και εσχάτη βλασφημία είναι μόνον να ενθυμηθή τις, ότι η φύσις, και ο Ποιητής της φύσεως αντίκεινται.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αναγνώστα, ποιοιανδήποτε έννοιαν και αν είχες περί της μεγάλης επιστήμης της ηθικής, όστις έβλεπες συγκεχυμένως υπό διαφόρους μορφάς την αφηρημένην αρετήν, και κακίαν, και ανεγίνωσκες τας πολλάς των άλλων δόξας, μη γινώσκων πώς να τας εξελέγξης αναμφιλέκτως, και πού να τας αναγάγης, ειμή εις την παρά σου άλλως θεωρουμένην αρετήν, και κακίαν, ήδη μετά την διάλυσιν του ζόφου βλέπεις την φύσιν γυμνήν, απαλλάττεσαι της συγχύσεως εκείνης· η παρούσα βάσις σοι λέγει· συ είσαι αι δύο κινήσεις η αρετή, και η κακία· όταν δε προσκόπτης εις τας κινήσεις σου μη κατηγορής άλλον, κατηγορεί σαυτόν, όρα την οδόν σου· αι δύο οδοί είναι προ οφθαλμών σου εκτεθειμένοι τόσον απλούστατοι και αμετάτρεπτοι, όσον η φύσις αυτή· παν κίνημα του ανθρώπου αναφερόμενον εις τον α' ορισμόν είναι αρετή, συντελεστικόν, σωτηρία· αναφερόμενον εις τον β' είναι κακία, φαντασία απατώσα, όλεθρος της ανθρωπότητος, και σου του μέλους αυτής· οι δύο απλούστατοι ορισμοί είναι το παν. Τα δε ειρημένα παραδείγματα αρκούν εις διασάφησιν του λόγου· και περισσότερα αν είπω εγώ, ή το όλον, όπερ είναι αδύνατον, τούτ' αυτό ποιώ, επειδή η βάσις είναι μία, εις μίαν δε τοιαύτην εισαγωγήν δεν συμφέρει η πολυλογία. Και συγγνώμη δια τας ελλείψεις εις το πρώτον έργον.

Έλληνες, μόνη η Ελλάς φέρει κατ' αξίαν την ένδοξον (σ. 40) επωνυμίαν πρώτη διδάσκαλος των επιστημών, και της ηθικής, και πρώτη ακόλουθος της θεαρέστου, και φιλοσόφου θρησκείας· Έλληνες αποσεισαντες τον ζυγόν του αγρίου βαρβάρου, επόμενον είναι να δειχθήτε άξιοι των ευχών της οικουμένης, γενόμενοι παράδειγμα της αρετής, ην μόνην αγαπά η ανθρωπότης, ως παραίτιον της ευδαιμονίας απάντων· εν κεφαλαίω ειπείν, άνευ όλων των επιστημών δύναται ο άνθρωπος να ήναι ευτυχής, ουχί δε και άνευ της ηθικής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Προς τους ελλογίμους

Θέλω αξιωθή της συγγνώμης των ελλογίμων, ότι προυτίμησα την εις, ουν, συνήθη κατάληξιν του πλ. γ' πρ. του ενερ. ρ. αποβαλών τον συριγμόν του, σι, ως ηγάπησα και την σύντομον παλαιάν αναφορικήν αντ: ήτις είναι πλέον εύληπτος

και ηδεία, μάλιστα εις την εποχήν αυτήν, ότε άπασα η νεολαία εκβαίνει από τα γυμνάσια, παρά η επείσακτος φράσις· τα οποία μ' έστειλες βιβλία έλαβον, των οποίων ήθελα γενή κύριος πραγμάτων· ενέκρινα και το πασίγνωστον ρ. ποιώ, παραιτήσας το κάμνω δια να χρησιμεύη εις την σύνθεσιν μετά της από προθ. αποκάμνω. Η γλώσσα προ τινων δεκαετηρίδων συναναπτύσσεται βαθμηδόν με την ανάπτυξιν του έθνους εις την αίσθησιν των καλών· όστις δε θέλει την δόξαν να την περιδέση, σκιαμαχεί, και αδικεί, καθώς εάν τις εφιλοτιμείτο κατ' αρχάς να την περιορίση εις τα πρώτα σπάργανά της· αύτη και πρότερον και ήδη τρέχει εις το στάδιόν της, μήτε θέλει παύσει, (σ. 41) εν όσω θέλγεται από την καλλιέπειαν της παλαιάς γλώσσης· χρέος όμως είναι να προσέχη τις να μη γράφη δι' επίδειξιν γρίφους, θέλων να θαυμάζηται, και να υπερπηδήση τας βαθμίδας όλας εκ μιας, όπερ είναι αδύνατον· και προ πάντων πρέπει να παρατηρή προς τίνας αναφέρεται, δια να μη αποβαίνη ακατάληπτος και ανωφελής. Καλώς ποιών ο πολυίδμων Κοραής διώρθωσεν επιδεξίως τον εσφαλμένον γενικόν κανόνα του, εκθέσας ελληνιστί τας εις τα άπαντα του Ισοκράτους σημειώσεις· και βέβαια ο μη προασκηθείς, και ανάξιος να νοήση εκείνας τας αφελείς σημειώσεις, δεν πρέπει να φιλολογή ματαιώς τον Ισοκράτην. Ίσως δ' είναι καιρός εν τω μεταξύ, όπου εγχωρεί άνευ βλάβης της σαφηνείας, να παρενείρηται ο χαρίεις σύντομος παλιός μέλλων, και η απαρέμφατος· η γλώσσα περιμένει μεν την διόρθωσιν από τους ελλογίμους, δεν εννοούνται δε παντελώς διόρθωσις οι πολύκροτοι σχηματισμοί, θέλω γράψειν, θέλω φάγειν, ή θέλω φαγείν, αγνωώ πώς να τους γράψω· ο δε συνήθης εις, ουν, σχηματισμός του ειρημένου τρίτου προσώπου ως ευηχότερος και συντομώτερος, άνευ προλήψεως, είναι προτιμότερος του παλαιού.

ΤΕΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. δ' γράφε ηδέως. σελ. ε' γρ. αποσβέννυται. σελ. ε' γρ. εξήρκεσε. σελ. 13 γρ. επιστηρίξη. σελ. 13 γρ. εις ανάγκην, ευθύς προν. σελ. 18 γρ. πολυθρυλλήτους. σελ. 25 γρ. υποκρύπτηται. σελ. 26 γρ. εις την εφαρμογήν. σελ. 27 γρ. αποθανάτισουν. σελ. 31 γρ. αποθανάτισουν.

Ο παραποιών καταδιώκεται

ΛΙΛΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ - ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Καθηγήτρια Τ.Ε.Ι. Σερρών

ΖΥΡΙΧΗ–ΣΜΥΡΝΗ–ΑΘΗΝΑ–ΑΜΕΡΙΚΗ Η πορεία του Σερραίου καθηγητή Φρίξου Ιω. Θεοδωρίδη

Το όνομα του Φρίξου Ιω. Θεοδωρίδη το συνάντησα για πρώτη φορά φυλλομετρώντας τον κατάλογο του αρχείου Βοβολίνη¹. Η συνωνυμία μαζί μου ήταν αυτή που μου προκάλεσε αρχικά το ενδιαφέρον. Το ενδιαφέρον εντάθηκε όταν διαπίστωσα ότι ήταν Σερραίος στην καταγωγή και διακεκριμένος καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου (Ε.Μ.Π). Το παρόν βιογραφικό σχέδιασμα για την επιστημονική του καριέρα, επαναδιατυπώνει τις προσεγγίσεις που επιχείρησα σε δύο προηγούμενες απόπειρες².

Ο Φρίξος Θεοδωρίδης καταγόταν από σημαντική οικογένεια των Σερρών³ και σπούδασε μηχανολογία στο Ομοσπονδιακό Πολυτεχνείο της Ζυρίχης, απ' όπου έλαβε και το διδακτορικό του το 1921. Υπήρξε επιλογή του Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή για να οργανώσει το εργαστήριο Φυσικής του Ελληνικού Πανεπιστημίου Σμύρνης (το διάστημα 1921-1922). Στη συνέχεια διορίστηκε καθηγητής στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (1923-1948), όπου ίδρυσε το εργαστήριο Αεροτεχνικών Ερευνών (1930). Υπήρξε παράγοντας του δημόσιου βίου της μεσοπολεμικής Αθήνας. Το 1946, μετακινήθηκε στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού στα Πανεπιστήμια Harvard και Maryland. Αρθρογράφησε σε τέσσερις γλώσσες σε δεκάδες επιστημονικά περιοδικά διεθνούς κύρους. Το κοσμοπολίτικο περιβάλλον στο οποίο κινήθηκε και η ύστερη καριέρα του στην Αμερική καταγράφουν ένα μηχανικό, πρωτοπόρο στην επιστήμη και την τεχνολογία. Έκλεισε την καριέρα του με την καταχώρισή του στον τόμο *Leaders in American Science* και *American Men of Science*.

¹ Βλ. Αρχείο Βοβολίνη, φάκ. 348 (Φ. Θεοδωρίδης).

² Λ. Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, «Διακεκριμένοι Σερραίοι Απόδημοι: η οικογένεια του μηχανικού Φρίξου Ιω. Θεοδωρίδη», *Πρακτικά Α' Πανσερραϊκού Συνεδρίου Πολιτιστικών Συλλόγων και Φορέων, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 17-18 Μαρτίου 2007*, σ. 239-249, και Λ. Θεοδωρίδου, «Η διεθνής καριέρα του καθηγητή Φρίξου Ιω. Θεοδωρίδη», στο Μ. Ασημακόπουλος, Γ. Καλογήρου, Ν. Μπελαβίλας, Θ.Π. Τάσιος (επιμ.), *170 χρόνια Ε.Μ.Π. Οι μηχανικοί και η τεχνολογία στην Ελλάδα, Πρακτικά Συνεδρίου Αθήνα 4-5 Μαρτίου 2009*, τόμ. 2, Αθήνα 2012, σ. 291-302.

³ Σύντομη μνεία στον Φρίξο Θεοδωρίδη γίνεται στο Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966, σ. 400, 402, και στο Στ. Κοταμανίδης, «Σύγχρονοι Λογοτέχναι Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά*, 5 (1970), σ. 717 και Στ. Κοταμανίδης, *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο*, 13 (1987), σ. 114-131.

Ι. Ο νεαρός καθηγητής του Ελληνικού Πανεπιστημίου Σμύρνης

Ο Φρίζος Ι. Θεοδωρίδης γεννήθηκε στα Σέρρας στις 9 Οκτωβρίου 1892 και ήταν γιος του γιατρού Ιωάννη Μ. Θεοδωρίδη. Ο πατέρας του σπούδασε στο Παρίσι και η οικογένειά του κατάγεται από τον Κωνσταντίνο Οικονόμο τον εξ Οικονόμων (1780-1857). Από την οικογένεια του πατέρα του συγγένευε επίσης με το Δημήτριο Κ. Χόνδρο (1882-1962), το διακεκριμένο καθηγητή Φυσικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Ακαδημαϊκό⁴ και το γιατρό Constantin von Economo (1876-1932). Η οικογένεια Θεοδωρίδη μετακόμισε στην Αθήνα το 1906, γιατί ο πατέρας του, με την ιδιότητα του επιτίμου υποπροξένου της Βρετανίας, είχε αναπτύξει μεγάλη πατριωτική δράση και είχε επικηρυχθεί από τους Βουλγάρους⁵. Στην Αθήνα, ο πατέρας (Ιωάννης) Θεοδωρίδης συνέχισε την καριέρα του, διακρίθηκε μέσω πολλών ιατρικών δημοσιευμάτων, διετέλεσε δε και Πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών.

Ο νεαρός Φρίζος τελείωσε το 1ο Γυμνάσιο Αθηνών, συνέχισε τις σπουδές του στο Oberrealschule στη Βασιλεία της Ελβετίας (1911) και το 1917 έλαβε το δίπλωμά του από τη Σχολή Μηχανολογίας του Πολυτεχνείου της Ζυρίχης (ETH). Το ενδιάμεσο διάστημα διέκοψε τις σπουδές του για να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία στην Ελλάδα, από τον Ιούνιο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1913. Στρατεύτηκε ξανά το 1915 μέχρι το καλοκαίρι του 1916. Ενδιάμεσα συνέχισε τις σπουδές του κάνοντας πρακτική άσκηση στο χυτήριο Vickers Ltd στο Erith της Αγγλίας (το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου και Ιουλίου 1914). Το χυτήριο Vickers είχε από το 1911 δημιουργήσει ένα τμήμα κατασκευής στρατιωτικών αεροσκαφών. Την διπλωματική του εργασία για το πτυχίο του μηχανολόγου εκπόνησε υπό την καθοδήγηση του καθηγητή Aurel Boreslav Stodola, πρωτοπόρου στη μελέτη της θερμοδυναμικής. Υπήρξε μαθητής του Albert Einstein, του Emil Meissner, του Pierre–Ernest Weiss και άλλων φημισμένων επιστημόνων της εποχής. Από το φθινόπωρο του 1918 μέχρι την άνοιξη του 1920 κατείχε θέση βοηθού του καθηγητή Marcel Grossmann. Το 1921 αναγορεύτηκε διδάκτωρ των Τεχνικών Επιστημών του Ομοσπονδιακού

⁴ Ο Δημήτριος Κ. Χόνδρος (1882–1962) σπούδασε στο Μόναχο υπό τον Arnold Sommerfeld και πήρε το διδακτορικό του το 1909. Τα επιστημονικά ενδιαφέροντα του Χόνδρου (ηλεκτρομαγνητισμός) είχαν επίσης συγγένεια μ' αυτά του Θεοδωρίδη (θερμομαγνητισμός). Βλ. Ν. Κεραμιτσόπουλος, *Δημήτριος Χόνδρος, Ο Σερραίος Φυσικός και πανεπιστημιακός δάσκαλος*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών (www.serrelib.gr).

⁵ Κατά τον Π. Πέννα, ο Ιωάννης Μ. Θεοδωρίδης, αφού τελείωσε τις ιατρικές σπουδές του στο Παρίσι ήλθε στις Σέρρες το 1877 και ανέλαβε τη διεύθυνση του νεοϊδρυθέντος τότε Νοσοκομείου της Ελληνικής Κοινότητας: «*Το κύρος του Θεοδωρίδη στους Έλληνες και τους Τούρκους υπήρξε τεράστιο, χάρη δε στις προσπάθειές του πέτυχε τη συνεργασία τους έναντι των Βουλγάρων. Διετέλεσε υποπρόξενος της Μεγάλης Βρετανίας. Μετά την εγκατάστασή του στην Αθήνα, πλην πολλών δημοσιευμάτων σε ζένα περιοδικά διετέλεσε και πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου*» (Π. Πέννας, *όπ.π.*, σ. 402).

Πολυτεχνείου της Ζυρίχης. Αντικείμενο της διατριβής του ήταν ο τομέας του θερμομαγνητισμού. Το θέμα της διατριβής του το εισηγήθηκε ο Prof. Pierre-Ernest Weiss, πρωτοπόρος στον τομέα του μαγνητισμού και επιβλέποντες καθηγητές ήταν οι Auguste Piccard⁶ και Peter Derye (Νόμπελ Χημείας το 1936). Ο καθηγητής Weiss είχε οργανώσει στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου ένα από τα καλύτερα εργαστήρια Φυσικής της Ευρώπης. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το εργαστήριο αυτό επισκέφθηκε το 1921 ο Θεοδωρίδης, προκειμένου να οργανώσει το εργαστήριο Φυσικής του Πανεπιστημίου Σμύρνης.

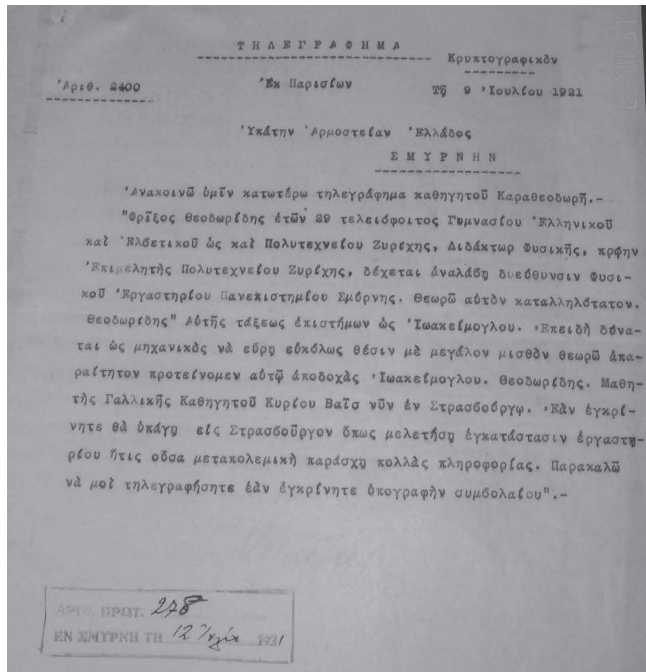
Η πρώτη του δημοσίευση δεν ήταν, όπως θα ανέμενε κανείς, στον επιστημονικό τομέα. Ήταν μια δημόσια παρέμβαση «Πρός κανονισμόν του Θρακικού Ζητήματος» στην εβδομαδιαία ελβετική εφημερίδα *Neue Zurcher Zeitung* (n. 1390) της 14ης Σεπτεμβρίου 1919. Στο άρθρο του αναπτύσσει μια σειρά επιχειρημάτων γιατί η δυτική Θράκη πρέπει να αποδοθεί στους Έλληνες και όχι στους Βουλγάρους. Απευθυνόμενος σε ένα κεντροευρωπαϊκό ακροατήριο ο νεαρός Θεοδωρίδης ανέπτυξε τα επιχειρήματά του με νηφαλιότητα και ακρίβεια. Το άρθρο αναδημοσιεύτηκε αργότερα (μεταφρασμένο στα ελληνικά από τον ίδιο) στο *Αρχείο Θρακικών Μελετών*. Τον επόμενο χρόνο, το 1920, θα κάνει δύο προδημοσιεύσεις της διατριβής του⁷.

Από το κοσμοπολίτικο περιβάλλον της Ζυρίχης, ο νεαρός διδάκτωρ με τις εξαιρετικές περγαμινές συστήνεται να εργασθεί στο νεοσύστατο Ιωνικό Πανεπιστήμιο της Σμύρνης. Τον σύστησε με τα καλύτερα λόγια στον Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή, το καλοκαίρι του 1921, ο Έλληνας πρόξενος στο Παρίσι⁸. Ο Καραθεοδωρή(ς) τον συναντά, τον εγκρίνει και στέλνει επιστολή στον ύπατο Αρμοστή Σμύρνης, τον Αριστείδη Στεργιάδη, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρει (Εικ. 1):

⁶ Auguste Antoine Piccard (1884-1962). Περίφημος Ελβετός φυσικός, εφευρέτης και πρωτοπόρος εξερευνητής της αντοχής των υλικών σε μεγάλα ύψη και βάθη. Αρχικά πετούσε με αερόστατο σε μεγάλα ύψη και συνέλεγε επιστημονικές πληροφορίες. Κατά τα τέλη της δεκαετίας του '30 τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα μετακινήθηκαν στην εξερεύνηση της αντοχής των υλικών σε μεγάλο βάθος θαλάσσης. Κατασκεύασε πειραματικό βαθυσκάφος, με το οποίο μεταπολεμικά έκανε πολλές καταδύσεις και έρευνες.

⁷ Το πρώτο άρθρο είχε τίτλο «Sur la variation thermique du coefficient d'aimantation des sulfates anhydres et la théorie du magnéton», *Comptes Rendue de l'Académie des Sciences*, 171 (1920), σ. 715-717, και το δεύτερο «Sur la variation thermique du coefficient d'aimantation de quelques chlorures et d'un oxide anhydres et la théorie du magnéton», *Comptes Rendue de l'Académie des Sciences*, Paris, 171 (1920), σ. 948-950.

⁸ Όταν η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε το 1919 να ιδρύσει δεύτερο Ελληνικό Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη υπέβαλε παράκληση στον μαθηματικό Κωνσταντίνο Καραθεοδωρή να γίνει τακτικός καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και παράλληλα να οργανώσει το Πανεπιστήμιο της Σμύρνης. Ο Καραθεοδωρή(ς) επέλεξε ό,τι καλύτερο ήταν διαθέσιμο στην Ευρώπη για προσωπικό του Πανεπιστημίου Σμύρνης: τον Γ. Ιωακείμογλου, καθηγητή Πανεπιστημίου Βερολίνου (αργότερα διακεκριμένο καθηγητή Φαρμακολογίας και ακαδημαϊκό στην Αθήνα) για την έδρα της Μικροβιολογίας, τον Π. Κυρόπουλο για την έδρα της Χημείας, τον Θ. Κεσίσογλου με σπουδές στο Βέλγιο για την έδρα Αγρονομικής Επιστήμης και τον Φρίζο Θεοδωρίδη για την έδρα της Φυσικής.

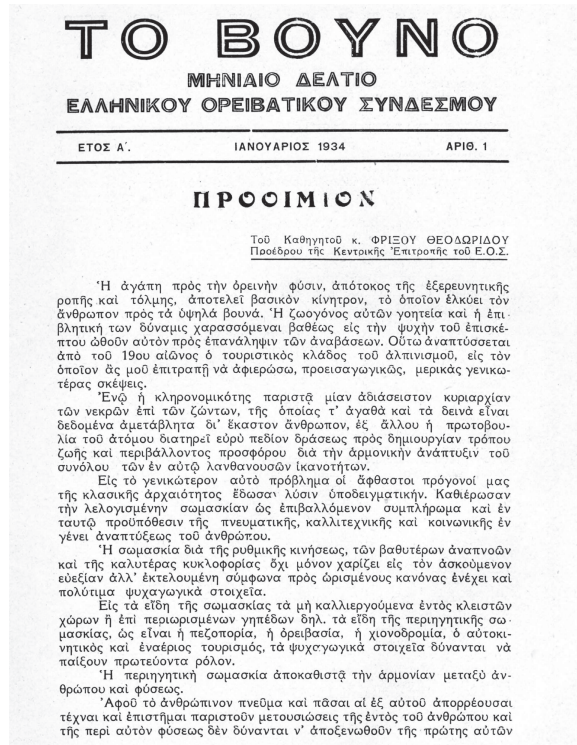


Εικ. 1: Το τηλεγράφημα του Καραθεοδωρή προς τον Στεργιάδη για την πρόσληψη του Φρίζου Θεοδωρίδη.

«...καθώς σας τηλεγράφησα ο κ. Φρίζος Θεοδωρίδης έχει όλα τα προσόντα για να αναλάβει την διεύθυνση του Ινστιτούτου Φυσικής. Έτσι λύνεται το δυσκολότερο όλων των προβλημάτων γιατί ακόμη και στην Αθήνα δεν υπάρχει διδασκαλία της Φυσικής όπως χρειάζεται». Και συνεχίζει ο Καραθεοδωρή(ς): «Ο κ. Θεοδωρίδης μου έκανε τόσο καλή εντύπωση ώστε δεν δύναμαι να φαντασθώ ότι μπορούμε να βρούμε καλύτερο».

Ο Στεργιάδης διόρισε τον Θεοδωρίδη τακτικό καθηγητή με 5ετή θητεία από 1η Οκτωβρίου 1921 και με μηνιαίο μισθό 3.000 δραχ. Για έξοδα μετακίνησης από το Παρίσι, πρώτης εγκατάστασης στη Σμύρνη κ.λπ. προβλέφθηκαν 4.000 δραχ. Ο Θεοδωρίδης αναλάμβανε να οργανώσει το εργαστήριο Φυσικής και όφειλε να επισκεφθεί διάφορα πανεπιστήμια της Ευρώπης (ειδικά του Στρασβούργου), ώστε να πληροφορηθεί τις τιμές των οργάνων και να καταλήξει στην αγορά του απαραίτητου εξοπλισμού. Έπρεπε το αργότερο μέχρι την 1η Ιανουαρίου 1922 να βρίσκεται στη Σμύρνη και να αρχίσει δουλειά. Ακριβώς λίγο πριν αναλάβει τα καθήκοντά του, τον Ιανουάριο του 1922 ο Θεοδωρίδης δημοσιεύει (βασισμένη στη διατριβή του) και την πρώτη του επιστημονική εργασία⁹.

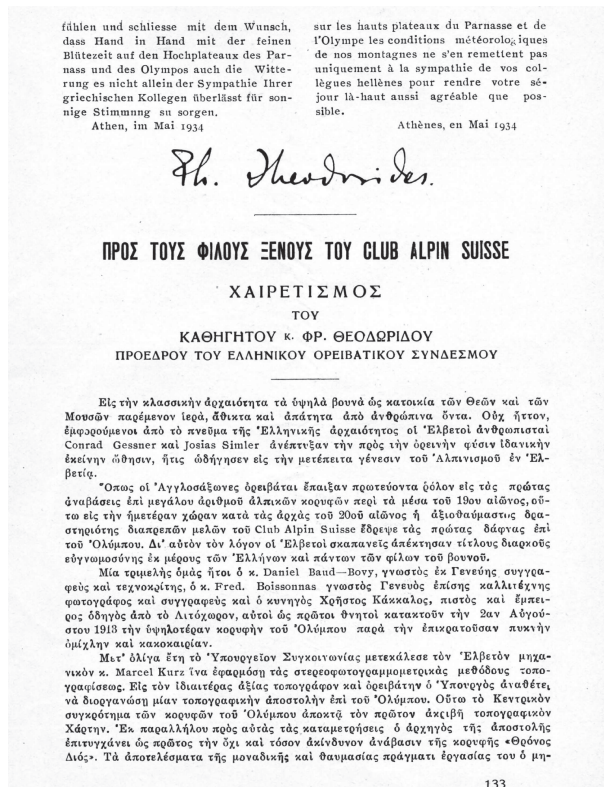
⁹ Ph. Theodorides, «Les Composés paramagnétiques anhydres à l'état solide et le magnéton Paris», *Le journal de physique et le radium*, 3⁶ (1922).



Εικ. 2: Βουνό, Μηνιαίο Δελτίο του Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου (τχ. 1ο, Ιανουάριος 1934): Προοίμιο του Φρίξου Θεοδωρίδη.

Είναι γνωστό το πάθος με το οποίο ο Καραθεοδωρή(ς) δούλεψε για να στηθεί στα πόδια του το Πανεπιστήμιο Σμύρνης, που με έμβλημα τον ανατέλλοντα ήλιο και τη φράση «ΦΩΣ ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΩΝ», βασιζόταν στην υπόθεση ότι ο ελληνικός κόσμος μπορούσε να γίνει διαμεσολαβητής του τουρκο-αραβικού κόσμου και του κόσμου της Δύσης. Το καλοκαίρι του 1922 το Πανεπιστήμιο Σμύρνης είναι έτοιμο. Τα μαθήματα προβλεπόταν να αρχίσουν τον Σεπτέμβριο. Στις 22 Αυγούστου 1922, ενώ δηλαδή απέμεναν μόνο λίγες μέρες για να αρχίσει να εκπέμπεται το «ΦΩΣ ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΩΝ», επήλθε η μικρασιατική καταστροφή. Το φως έγινε φωτιά και η Σμύρνη πλημμύρισε στο αίμα και τη στάχτη.

Όταν καταστράφηκε το Μικρασιατικό όνειρο, ο Καραθεοδωρή(ς) συντεταγμένα φυγάδεψε το υλικό του Πανεπιστημίου, πήρε το κλειδί, το οποίο συμβολικά αργότερα παρέδωσε στον Νικόλαο Πλαστήρα, και έφυγε από την πόλη από τους τελευταίους. Τα όργανα Φυσικής, που επέλεξε ο Φρίξος Θεοδωρίδης, φυλάσσονται σήμερα στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας (παλαιό Χημείο) του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.



Εικ. 3: Βουνό (τχ. 5ο, Μάιος 1934): Προσφώνηση του Φρίζου Θεοδωρίδη στην αντιπροσωπεία του «Club Alpine Suisse».

II. Η θητεία του στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Αμέσως μετά ο Θεοδωρίδης συνεχίζει την ακαδημαϊκή του καριέρα στο Ε.Μ.Π. Σε ηλικία μόλις 31 ετών εκλέγεται το 1923 στη Σχολή Μηχανολόγων Ηλεκτρολόγων στην έδρα της εφαρμοσμένης μηχανικής. Το Μετσόβιο Πολυτεχνείο ήταν κατά το μεσοπόλεμο ένα σχολείο ελίτ, συνδεδεμένο εκτός των άλλων και με το κοινωνικό και επιστημονικό προφίλ των καθηγητών του: ένα σώμα καθηγητών με υψηλή κοινωνική καταξίωση, σχέσεις με επιστημονικές κοινότητες του εξωτερικού, συμμετοχή σε συνέδρια και αρθρογραφία σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά. Οι σχέσεις αυτές επέτρεπαν στους καθηγητές του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου να διεκδικούν αποκλειστικότητα στο ρόλο του εισαγωγέα αυτών των γνώσεων στην ελληνική τεχνική πραγματικότητα.

Το τρίπτυχο επιστήμη-τεχνική-βιομηχανία, ο ύμνος στη μηχανή και τη συστηματική θεώρηση, ο *Taylorism* και *Fordism* ήταν το περιβάλλον στο οποίο η ακαδημαϊκή και επιστημονική καριέρα του Φρίζου Θεοδωρίδη εξελίχθηκε. Η

ιδεολογική σύνδεση της βιομηχανίας με την επιστημονική ορθολογικότητα και την προοπτική εξόδου της χώρας από την ενδημική οικονομική καχεξία και την καθυστέρηση ταίριαζε απόλυτα με τις σπουδές και τις ενασχολήσεις του Θεοδορίδη.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μια παρένθεση για την αναγνώριση κάποιων οφειλών στη μελέτη του Γεωργίου Αντωνίου, που προσδιόρισε ένα πλαίσιο «ανάγνωσης» του τεχνολογικού εκμοντερνισμού και του ρόλου των Ελλήνων μηχανικών του μεσοπολέμου. Κατά τον Αντωνίου, το ζήτημα της φυσιογνωμίας του Ε.Μ.Π. απασχόλησε για πολύ τη Σύγκλητο κατά το μεσοπόλεμο και στα ερωτήματα τύπου επαγγελματικό σχολείο ή τεχνικό πανεπιστήμιο, ο Φρίξος Θεοδορίδης (συγκλητικός κατά την περίοδο 1926-28) τάχθηκε σταθερά υπέρ του δεύτερου. Υποστήριζε, μαζί με άλλους, την ανάγκη συμβολής του Πολυτεχνείου και των μηχανικών στην τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας, θεωρώντας ότι η συνάντηση με την τελευταία λέξη της επιστήμης και της τεχνολογίας αποτελούσε και την προϋπόθεση για την κατοχύρωση και την ενίσχυση του κύρους του στη κοινωνία. Συνηγορούσε υπέρ της ανάπτυξης μιας ερευνητικής κουλτούρας, τον απογαλακτισμό του Ε.Μ.Π. από τις κρατικές υπηρεσίες και την αναζήτηση εναλλακτικών πηγών οικονομικής ενίσχυσης από τη βιομηχανία.

III. Το Τμήμα Μηχανικών Αεροπορίας

Ο ρόλος του Θεοδορίδη στο Ε.Μ.Π. ενισχύεται, όταν κατά την περίοδο που ήταν κοσμήτορας της Σχολής Μηχανολόγων Ηλεκτρολόγων (1928-1930) ιδρύεται το τμήμα Μηχανικών Αεροπορίας¹⁰. Το τμήμα Μηχανικών Αεροπορίας συνδέθηκε κυρίως με τις ανάγκες του στρατού σε εξειδικευμένο τεχνικό προσωπικό και βέβαια με τα σχέδια ανάπτυξης αεροπορικής βιομηχανίας, άμεσα συναρτώμενης επίσης με στρατιωτικούς σκοπούς. Για την εξυπηρέτηση των αναγκών αυτών προβλεπόταν η ίδρυση Αεροτεχνικού Εργαστηρίου Δοκιμασιών και Ερευνών με προϊστάμενο τον καθηγητή της έδρας της εφαρμοσμένης μηχανικής, δηλαδή τον Φρίξο Θεοδορίδη. Σχέδια για την ίδρυση εργαστηρίου αεροδυναμικής στο Πολυτεχνείο υπήρχαν από το 1926 και συγκεκριμένα με την εισαγωγή του ομώνυμου μαθήματος (δι-
 άταγμα 9ης Ιουνίου 1925). Πρόθεση ήταν το εργαστήριο να εξυπηρετεί όχι μόνο τις ανάγκες των σπουδαστών, αλλά και τις ανάγκες τις πολεμικής και

¹⁰ Ο Θεοδορίδης δίδαξε στα τμήματα Μηχανολόγων και Μηχανολόγων Αεροπορίας τα εξής μαθήματα: α) Εφαρμοσμένη Μηχανική μετ' Ασκήσεων και Πειραμάτων (Εργαστήριο Αντοχής και Υλικών Ι), β) Εφαρμοσμένη Μηχανική μετ' Ασκήσεων και Πειραμάτων (Εργαστήριο Αντοχής και Υλικών ΙΙ). Στο τμήμα Μηχανολόγων Αεροπορίας δίδαξε επιπλέον το μάθημα Αεροδυναμική μετ' ασκήσεων Εργαστηριακών εφαρμογών. Βλ. Γ. Αντωνίου, *Οι Έλληνες Μηχανικοί. Θεσμοί και Ιδέες, 1900-1940*, Αθήνα 2006, σ. 226.

της εμπορικής αεροπορίας και να συμβάλλει στην πειραματική διερεύνηση των αεροτεχνικών προβλημάτων, της αναπτυσσόμενης εκείνη την εποχή στην Ελλάδα βιομηχανίας κατασκευής αεροπλάνων¹¹. Αρμόδιος καθηγητής για τις συνεννοήσεις με το Υπουργείο ορίστηκε ήδη από το 1926 ο Φρίζος Θεοδωρίδης¹². Είναι εξάλλου μέλος από το 1927 της Royal Aeronautical Society του Λονδίνου (RAeS), ενώ την ίδια χρονιά (1927) συμμετείχε ως ειδικός στο 4ο Διεθνές Συνέδριο Αεροπλοΐας (*Congres International de la Navigation Aérienne*) στη Ρώμη, που είχε ως αντικείμενο την ενοποίηση της αεροπορικής νομοθεσίας¹³.

Την ίδια περίοδο έκανε οικογένεια: η γυναίκα του ήταν κόρη ενός φημισμένου Γάλλου οφθαλμιάτρου¹⁴ και το 1926 απέκτησε έναν γιο, τον Ιωάννη Φρ. Θεοδωρίδη, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Οι ελληνόγλωσσες δημοσιεύσεις του την περίοδο αυτή περιορίζονται σε εκλαϊκευτικά άρθρα όπως: «Η Τεχνική πλευρά της αεροπορίας», *Ελληνική Αεροπορία*, εκδόσεις Γκρέκα 1927, *Διατριβαί περί ανεμοπορίας* 1927-1930, Αθήνα 1931, *Εισαγωγή εις την ανεμοπορίαν*, Αθήνα 1932, «Αεροπορία και Τουρισμός», *Τεχνικά Χρονικά*, έτος Α', τχ. 14 (15/7/1932), σ. 711-718 και τχ. 15 (1/8/1932), σ. 769-777, «Επιστημονική Έρευνα και Τεχνική», *Τεχνικά Χρονικά*, έτος Θ', τχ. 17, σ. 305-308. Οι παραπάνω εκλαϊκευτικές δημοσιεύσεις θα μπορούσαν να ενταχθούν σε μια γενικότερη προσπάθεια ορισμένων επιστημόνων της εποχής να αναγνωριστεί η επιστήμη ως στοιχείο της κοινωνικής ζωής, ότι δηλαδή μπορεί να βελτιώσει το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων. Σε αυτήν την εκλαϊκευση της επιστήμης κατά την δεκαετία του 1930, στην άτυπη κίνηση, που κατά τον Γεώργιο Βλαχάκη¹⁵ θα μπορούσε να ονομαστεί «Επιστήμη για όλους», πήρε μέρος και ο Φρίζος Θεοδωρίδης.

Την ίδια εποχή, όπως έχει αναλυθεί από πολλούς μελετητές, το επιστημονικό και τεχνολογικό φαινόμενο υιοθετείται ως το ιδεολογικό ένδυμα της

¹¹ Δ. Βογιατζής, «The interwar Aviation Industry in the Balkans and its Engineers», *National Identities of Engineers: their past and present*, NTUA Seminar, 11-14 July 2004 Ερμούπολις, Σύρος (αδημ.σ.).

¹² Γ. Αντωνίου, *οπ.π.*, σ. 230 (Σύγκλητος 1926, πράξη 5η, 15-4-1926).

¹³ Η ανακοίνωσή του είχε τίτλο: *Aperçu sur le projet de loi hellénique de 1927 sur la navigation aérienne*. Με το αντικείμενο της αεροπλοΐας ασχολείται και στις εργασίες του: 1) *X-Ray study of a new aviation alloy in connection with mechanical stressing*, London 1930, και 2) *La navigation aérienne par vent variable*, Bucuresti 1938.

¹⁴ Η γυναίκα του είχε καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα. Αναφέρεται ως ιδρυτικό μέλος του *Conservatoire National d'Art Dramatique* του Παρισιού και ήταν κόρη του Basile Scrinì, περιφημου οφθαλμιάτρου του Παρισιού, ιδρυτή της οφθαλμολογικής κλινικής, που αργότερα μετεξελίχθηκε σε νοσοκομείο Leopold Bellan. Βλ. Fr. Criquebec, «Théo et ses amis. Le professeur Jean Théodoridès, naturaliste, historien de la médecine et spécialiste de Stendhal», *Histoire des sciences médicales*, 35/2 (2001), σ. 171-180.

¹⁵ Γ.Ν. Βλαχάκης, «Ο κύκλος του τριάντα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας τα χρόνια του Μεσοπολέμου», στο *Κριτική, Επιστήμη και Εκπαίδευση* 11 (2011), σ. 31-38.



Εικ. 4: Ο Φρίξος Θεοδορίδης με το γιο του Ιωάννη το 1962 στην Ουάσινγκτον (Washington DC), συλλογή Fabrice Theodorides.

μεταξικής δικτατορίας και πληθώρα επιστημόνων και μηχανικών στοιχίζονται στους άξονες του καθεστώτος¹⁶. Αρθρογραφώντας στο περιοδικό *Νέον Κράτος*, όπως και πολλοί άλλοι, ο Φρίξος Θεοδορίδης, συνεπαρμένος από το θαυμασμό του για το αεροπλάνο και την αεροπλοΐα, επιχειρηματολογεί ότι η μηχανή-αεροπλάνο μπορεί να αποτελέσει το χαλύβδινο υποστήριγμα της πνευματικότητας του τρίτου ελληνικού πολιτισμού¹⁷.

Ενταγμένος σε μια επαγγελματική και κοινωνική ελίτ, ο Θεοδορίδης εκτός από την καθηγητική του θέση κατείχε κατά καιρούς θέσεις συμβούλου ή διευθυντικού στελέχους σε κρατικές ή ιδιωτικές επιχειρήσεις. Υπήρξε μέλος του Ανωτάτου Συγκοινωνιακού Συμβουλίου και Σύμβουλος της Κεντρικής Αεροπορικής Επιτροπής (1928-1934)¹⁸. Ο Θεοδορίδης έγινε ο πρώτος πρόεδρος του «Ελληνικού Συνδέσμου προς Μελέτην και Δοκιμασίαν των Υλικών και Κατασκευών (ΕΛ.Σ.Υ.Κ)», τον οποίον και εκπροσώπησε στο 1ο Διεθνές Συνέδριο του Συνδέσμου που έγινε στη Ζυρίχη το 1931¹⁹. Ήταν επίσης πρόεδρος

¹⁶ Βλ. Β. Μπογιατζής, *Το επιστημονικό και τεχνολογικό φαινόμενο ως διακριτή συνιστώσα της πολιτικής σκέψης του Ιωάννη Μεταξά*, σ. 20, Προμηθέας Ε.Μ.Π (ηλεκτρονική δημοσίευση).

¹⁷ Φρ. Θεοδορίδης, «Αεροπορία και Πολυτεχνείο», *Νέο Κράτος*, τχ. 8ο, τόμος Β' (1938), σ. 390-396.

¹⁸ Η ιστορία της Ελληνικής Αεραθλητικής Ομοσπονδίας αρχίζει το 1928 με την ίδρυση της «Κεντρικής Αεροπορικής Επιτροπής-ΚΑΕ» που υπαγόταν στο Υπουργείο Οικονομικών και επιχορηγούνταν από το κράτος. Βλ. Γ. Αντωνίου, *όπ.π.*, υποσημ. 10, σ. 226, 230. Εν τω μεταξύ ο Βενιζέλος με το Νόμο 4451/1929 «Περί συστάσεως Υπουργείου Αεροπορίας» ίδρυσε αντίστοιχο υπουργείο από την 1η Ιανουαρίου 1930. Πρώτος υπουργός ανέλαβε ο ίδιος ο Ε. Βενιζέλος.

¹⁹ Φρ. Θεοδορίδη, «Το εν Ζυρίχη πρώτον Διεθνές Συνέδριον του νέου Διεθνούς Συνδέσμου προς δοκιμασίαν των υλικών», *Τεχνικά Χρονικά*, έτος Α', τχ. 10 (15/5/1932), σ. 502-512. Στο

του Rotary Club της Αθήνας. Υπήρξε δηλαδή ένας σημαντικός παράγοντας του δημοσίου βίου της εποχής του με υψηλή κοινωνική καταξίωση και αντίστοιχο κύρος και δύναμη.

Ασχολήθηκε με τη διάδοση της ανεμοπορίας και του αλπινισμού, διετέλεσε επί σειρά ετών πρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου του «Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου (ΕΟΣ)» και ιδρυτικό μέλος και αντιπρόεδρος της «Βασιλικής Αερολέσχης Ελλάδος» (1931)²⁰. Ως πρόεδρος του ΕΟΣ υπογράφει και το προοίμιο στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Το Βουνό*, Ιανουάριος 1934 (Εικ. 2-3). Επανεξελέγη πρόεδρος του ΕΟΣ αμέσως μετά την κατοχή, τον Ιούλιο του 1945. Το πάθος του Φρίζου για την ανεμοπορία και την αεροπορία συμμαρτυρούσαν και ο συγγενής του καθηγητής Δημήτριος Χόνδρος, που ήταν επίσης ιπτάμενος πιλότος, μηχανικός αεροπλάνων, πρόεδρος της Βασιλικής Αερολέσχης, καθηγητής στις σχολές αεροπορίας και τεχνικός σύμβουλος της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας των πρώτων χρόνων του μεσοπολέμου²¹.

Από το φάκελο του Φρίζου Θεοδωρίδη στο μητρώο παλαιών μελών Τ.Ε.Ε. μαθαίνουμε και τη διεύθυνση του ιδιωτικού γραφείου του: Σόλωνος 78²². Το σημαντικότερο επιστημονικό άρθρο του αυτήν την εποχή δημοσιεύεται το 1940 και εκπονήθηκε σε συνεργασία με τον Mirko Robin Ros, πρωτοπόρο μηχανικό στην τεχνολογία της προέντασης²³. Αφορά τα αποτελέσματα δοκιμασιών υλικών στα περίφημα εργαστήρια Federal Laboratories for Materials Testing and Research (EMPA) στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης.

IV. Το επιστημονικό έργο του στην Αμερική

Αν και κατά τη διάρκεια της κατοχής φαίνεται ότι ο Φρίζος παρέμεινε στην Αθήνα, το 1946 εγκαταλείπει το Ε.Μ.Π., «δραπετεύει», θα ήταν το σωστότερο να πούμε, από μια ζοφερή πραγματικότητα και πηγαίνει στην Αμερική, το ηγεμονικό μοντέλο κάθε τεχνοκράτη της εποχής του. Έχει προηγηθεί η καταστροφή του εργαστηρίου Αεροτεχνικών Ερευνών το Δεκέμβριο του 1944. Για δεύτερη φορά μετά την οδυνηρή εμπειρία της Σμύρνης, ο Θεοδωρίδης βιώνει μια

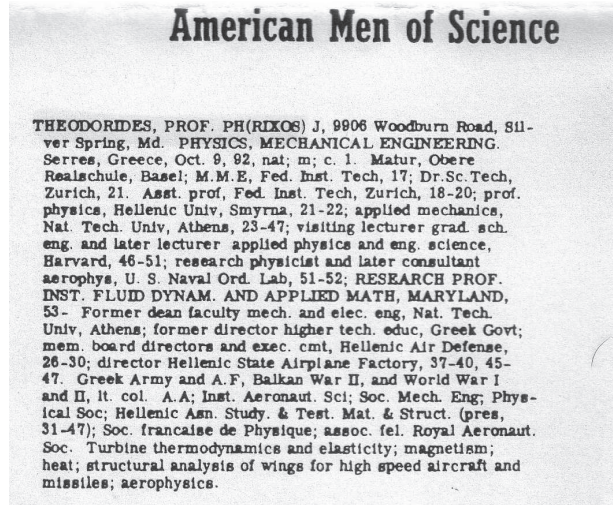
άρθρο περιγράφεται το Συνέδριο (Ζυρίχη 8-12/9/1931), στο οποίο έλαβε μέρος ο Θεοδωρίδης ως εκπρόσωπος του ΕΛ.Σ.Υ.Κ.

²⁰ Οι ιδρυτές της Κεντρικής Αεροπορικής Επιτροπής (ΚΑΕ) μαζί με την Αεροπορική Ένωση Αθηνών το 1931 συγχωνεύτηκαν υπό την επωνυμία «Αερολέσχη Ελλάδος-ΑΛΕ». Το 1934 η ΚΑΕ καταργήθηκε και οι αρμοδιότητές της και η περιουσία της μεταβιβάστηκαν στην ΑΛΕ. Καθορίστηκε δε ότι τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Αεροπορίας και αναγνωρίστηκε ως η Ανώτατη Αεραθλητική Αρχή της Ελλάδας. Τρία χρόνια αργότερα (1936) μετονομάστηκε σε «Βασιλική Αερολέσχη Ελλάδος – ΑΛΕ-ΒΑΛΕ».

²¹ Βλ. Ν. Κεραμιτσόπουλος, όπ.π., υποσημ. 4.

²² Βλ. Μητρώο μελών ΤΕΕ, φάκ. αρ. 403 (Φρ. Θεοδωρίδης).

²³ «Static fracture and fatigue-strength of riveted girders of Avional S. K.», *Federal Laboratory for Testing Materials and Research Institute* (Report No. 126), Zurich 1940, σ. 1-55.



Εικ. 5: Η καταχώριση στο *American Men of Science*, συλλογή Fabrice Theodorides.

βίαη διακοπή του επιστημονικού του έργου. Στην Αμερική έφτασε αρχικά ως επισκέπτης καθηγητής και δίδαξε *Aeronautical Engineering* για τρία συνεχή χρόνια στην αντίστοιχη Σχολή Μηχανικών στο Harvard University. Ευρισκόμενος το 1947 στην Αμερική δημοσιεύει άρθρο του με τίτλο «Greece: Tried by Fire», στο περιοδικό *The Rotarian*²⁴. Σε υποσημείωση η συντακτική επιτροπή του περιοδικού τον παρουσιάζει ως εξής: «President of the Rotary Club of Athens, Greece, is currently living in the U.S serving as a visiting lecturer in Engineering at Harvard». Το 1948 παραιτήθηκε από τη θέση του στο Ε.Μ.Π. και μετακόμισε οριστικά στην Αμερική, ως ειδικευμένος καθηγητής της Μηχανικής στο Μ.Ι.Τ και ως μέλος μιας ερευνητικής ομάδας για το Αμερικάνικο Ναυτικό²⁵. Το 1949 πήρε μέρος, ως μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας, στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο για την *Conservation and Utilization of Resources*, που έγινε στη Νέα Υόρκη υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών²⁶.

Από την αρχή της παραμονής του στην Αμερική εντάχθηκε σε επιστημονικές εταιρείες της ειδικότητάς του, όπως το Institute of Aeronautical Sciences (Associate Fellow) από το 1946 και American Association for the Advance-

²⁴ *The Rotarian*, 70/4 (1947), σ. 22.

²⁵ Στελεχώνει το νεοϊδρυθέν τότε MIT *Gas Turbine Laboratory*, υπό τη διεύθυνση του καθ. Jerome C. Hunsaker.

²⁶ Τα υπόλοιπα δύο μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας ήταν ο Alex Kalinski, Director of Engineering Division, Ministry of Agriculture, Athens, και ο D. Papanikolaou, Director of Water Economy, Ministry of Public Works, Athens. Βλ. *The Proceedings of the United Nations Scientific Conference on the Conservation and Utilization of Resources, 17 August-6 September 1949, Lake Success NY 1950* (οκτώ τόμοι).



Εικ. 6: Ο Φρίζος Θεοδωρίδης με το γιο του Ιωάννη (Jean) και τον εγγονό του Fabrice στη Γαλλία το 1974, συλλογή Fabrice Theodorides.

ment of Sciences (AAAS) από το 1948. Το 1951 προσλήφθηκε ως Ερευνητής-Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Maryland, στελεχώνοντας μαζί με άλλους διακεκριμένους επιστήμονες το Institute for Fluid Dynamics and Applied Mathematics, που αργότερα μετεξελίχθηκε στο περίφημο σημερινό τμήμα Μαθηματικών του Πανεπιστημίου του Maryland. Το Ινστιτούτο ήταν την εποχή εκείνη ένα από τα σημαντικότερα κέντρα παγκοσμίως για τη μελέτη των μερικών διαφορικών εξισώσεων (*partial differential equations*) και ζητημάτων μαγνητούδροδυναμικής. Μαζί με μια ομάδα εκλεκτών επιστημόνων απ' όλον τον κόσμο μελέτησε για πολλά χρόνια την ελαστικότητα των πτερυγίων των αεροπλάνων σε υψηλές ταχύτητες και δημοσίευσε πολλές επιστημονικές εργασίες υψηλού επιπέδου. Αλληλογραφούσε με φημισμένους επιστήμονες της εποχής του, όπως ο Theodore von Carman, ο Johannes Martinus Burgers και ο Hugh Dryden. Επιστολές του Φρίζου Θεοδωρίδη εντοπίστηκαν στα αρχαικά κατάλοιπα των τελευταίων. Κάτω όμως από τον τυπικό και μεθοδικό μεταπολεμικό επιστήμονα ξαφνικά αναβλύζουν οι αναμνήσεις και τα τραύματά της Ελλάδας που άφησε πίσω του. Σε μια δημόσια παρέμβασή του το 1952²⁷

²⁷ *Occurrence of Twisters on Mountain Ridges* (προέλευση από americapineclub.org/articles/12195411500).

με στόχο να υποστηρίξει τις επιστημονικές διαπιστώσεις ενός συναδέλφου του στην Αμερική (του John R. Weske) για τα χαρακτηριστικά ενός δυνατού ανεμοστρόβιλου σε μια κορυφή των Άλπεων, θυμάται ότι παρατήρησε παρόμοιο φαινόμενο και ο ίδιος, όταν πετούσε πάνω από τις κορυφές του Ολύμπου μ' ένα Handley Page airliner, κατά τη δεκαετία του 1920. Δυστυχώς όμως, όπως συνεχίζει, οι σημειώσεις και τα σκίτσα του για το φαινόμενο χάθηκαν κατά τη διάρκεια της τρομερής γερμανικής κατοχής.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι στην εξέλιξη της καριέρας του Φρίξου Θεοδωρίδη αντανακλώνονται οι αλλαγές μιας ολόκληρης εποχής. Ξεκινά κατά τα πρότυπα των αγγλοσαξονικών χωρών των αρχών του 20ού αι., όπου οι σπουδές και το επάγγελμα του μηχανικού ήταν υποχρεωμένο να παρακολουθεί τις εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες και να αντλεί την επιστημονική νομιμοποίησή του μέσα από την κατάδειξη μιας συνάφειας μ' αυτές. Και συνεχίζει με τη σταδιακή προσκόλλησή του στο αμερικανικό τεχνολογικό μοντέλο. Εμπνεύστηκε, όπως και πολλοί άλλοι ευρωπαίοι μηχανικοί, αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες από τα αμερικανικά συστήματα μαζικής παραγωγής, τα νέα υλικά και τις μηχανές, ως τα αυθεντικά σύμβολα της νέας μηχανοκρατούμενης εποχής. Δείγμα της διεθνούς αναγνώρισης που απολάμβανε είναι και η καταχώρισή του στους τόμους *American Men of Science* και *Leaders in American Science*²⁸. Πέθανε στο Maryland τον Ιανουάριο του 1982 (Εικ. 4. 5).

V. Ο Ιωάννης Φρ. Θεοδωρίδης

Διεθνούς φήμης επιστήμονας υπήρξε και ο γιος του, ο Ιωάννης Φρ. Θεοδωρίδης (1926-1999), που έζησε στο Παρίσι, ένας άνθρωπος με πολυμάθεια και ευρύτητα ενδιαφερόντων. Η καριέρα του ήταν επίσης επιστημονική, αλλά σ' έναν εντελώς διαφορετικό κλάδο απ' αυτόν του πατέρα του. Ο Ιωάννης Φρ. Θεοδωρίδης ακολούθησε κατά κάποιο τρόπο τα χνάρια του συνονόματου παππού του. Έκανε βασικές σπουδές στα φυσικομαθηματικά στο Παρίσι και διδακτορικό στο Harvard. Το 1949 προσλήφθηκε στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας (CNRS) και εκεί εκτυλίχθηκε το μεγαλύτερο μέρος της καριέρας του. Υπήρξε Research Professor στο CNRS, διευθυντής στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο Val-de Grace στο Παρίσι, fellow στο Royal Institute of Medicine στο Λονδίνο, πρωτοπόρος στη χρήση του ηλεκτρονικού μικροσκοπίου για την έρευνα πρωτοζωϊκών μικροοργανισμών, μερικούς από

²⁸ Βιογραφικό του σημείωμα δημοσιεύτηκε στους τόμους *American Men of Science* και *Leaders in American Science*. Ευχαριστώ τον εγγονό του Fabrice Theodorides για το σχετικό ντοκουμέντο, καθώς και για το φωτογραφικό υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου. Βλ. Αναλυτικό πίνακα με το δημοσιευμένο έργο του Φρίξου Θεοδωρίδη σε μια προγενέστερη εκδοχή του παρόντος άρθρου στο: www.serrelib.gr/pdf/frixos_theodoridis.pdf.



Εικ. 7: Με την σύζυγό του στην Αμερική το 1976, συλλογή Fabrice Theodorides.

τους οποίους πρώτος αυτός ανακάλυψε (κολεόπτερα). Υπήρξε επίσης πολυγραφότατος συγγραφέας στον τομέα της βιολογίας, της οικολογίας και της ζωολογίας²⁹. Παράλληλα με το επιστημονικό του έργο ασχολήθηκε με την ιστορία της Ιατρικής και των Βιολογικών Επιστημών. Υπήρξε ο πρώτος μη γιατρός πρόεδρος της Société Française d' Histoire de la Médecine και το βιβλίο του «Ιστορία της Βιολογίας» έκανε επανειλημμένες εκδόσεις. Αγαπούσε τη μουσική, τη λογοτεχνία και δημοσίευσε τεχνοκριτικές για τον Stendhal. Ο γαλλικός τύπος στη νεκρολογία του τον περιέγραψε ως έναν ακούραστο ερευνητή, ως έναν έντιμο άνθρωπο με την παλαιά καλή έννοια του όρου (*an honest man in a XVIIIth century mind*). Όπως γράφουν οι συνεργάτες του, η

²⁹ Ενδεικτικά αναφέρω: 1) J. Théodoridès, *Pierre Rayer (1793-1867): Un demi-siècle de médecine française*, Παρίσι 1997. 2) J. Théodoridès, *Des miasmes aux virus: Histoire des maladies infectieuses*, Παρίσι 1991. 3) J. Théodoridès, *Histoire de la rage*, Παρίσι 1986. 4) J. Theodorides, *Sporozoaires et cnidosporides*, Παρίσι 1963. 5) J. Theodorides, *La zoologie au moyen age*, Παρίσι 1958. 6) J. Theodorides, *Contribution à l'étude des parasites et phorétiques de coléoptères terrestres*, Παρίσι 1955. 7) J. Theodorides, « Constantin von Economo (1876-1931), savant, humaniste, home d'action » στο *19e Congrès International d'Histoire de la Médecine, Bâle* 1964), Basel 1966, σ. 624-636.

ελληνική καταγωγή του Jean Theodorides έπαιξε ρόλο στην επιλογή κάποιων πεδίων έρευνας στα οποία εργάστηκε για πολλά χρόνια, όπως για παράδειγμα η Ιστορία των Επιστημών κατά τα χρόνια του Βυζαντίου³⁰.

VI. Αντί Επιλόγου

Η αφήγηση της διεθνούς καριέρας του καθηγητή Φρίξου Θεοδορίδη, ενός ξεχωριστού επιστήμονα με σπουδές στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης και ύστερη καριέρα στην Αμερική, ενός μηχανικού πρωτοπόρου στην επιστήμη και την τεχνολογία, μπορεί να θεωρηθεί ως συμβολή στην ιστοριογραφία των Ελλήνων (και ειδικότερα των Σερραίων) της διασποράς. Το γεγονός ότι διέγραψε αυτήν την καριέρα με βασική αφετηρία το Ε.Μ.Π, στο οποίο εργάστηκε και δίδαξε για 25 χρόνια, αποδεικνύει το υψηλό επίπεδο των ακαδημαϊκών δασκάλων του Ε.Μ.Π. σε κάθε εποχή. Τα βιογραφικά στοιχεία και η εργογραφία του, η ευχέρειά του να κινείται και να συναναστρέφεται με ίσους όρους τους πρωταγωνιστές της διεθνούς επιστημονικής σκηνης της εποχής του, η εκτεταμένη συγγραφική του δραστηριότητα σε τέσσερις γλώσσες (γαλλικά, γερμανικά, αγγλικά και ελληνικά), όπως και η μεταγενέστερη καταχώρισή του στους τόμους American Men of Science και Leaders in American Science, εκτός από τον ίδιο τιμά και το Ε.Μ.Π. και τις Σέρρες.

Βέβαια η εξωστρέφεια και ο προσανατολισμός του προς τη διεθνή επιστημονική σκηνή ήταν μια πολύ βαθιά συνιστώσα στην προσωπικότητα του Φρίξου Θεοδορίδη. Περιγράφοντας ο ίδιος τον εαυτό του, στο βιογραφικό που έστειλε από την Αμερική το 1958 στο Σπύρο Βοβολίνη, για να συμπεριληφθεί στο ομώνυμο λεξικό, έγραφε χαρακτηριστικά: «Citizenship: in childhood British, Later Greek, after 1952 American». Τρεις διαδοχικές υπηκοότητες που σφράγισαν μια ζωή. Τρεις διαδοχικές υπηκοότητες για μια ξεχωριστή καριέρα³¹.

³⁰ Ειδικό αφιέρωμα στη ζωή και το έργο του Jean Theodorides έγινε στο περιοδικό *Histoire des sciences médicales*. Έγραψαν οι συνεργάτες του: 1) G. Boulmier, «Théo et ses amis. Le professeur Jean Théodoridès, naturaliste, historien de la médecine et spécialiste de Stendhal», *Histoire des sciences médicales*, 35/2 (2001), σ. 193-202, 2) J.-J. Rousset, I. Desportes-Livage, «L' oeuvre scientifique de Jean Théodoridès », *Histoire des sciences médicales*, 35/2 (2001), σ. 189-192 και 3) A. Ségal, M. Valentin «Jean Théodoridès et la Société Française d' histoire de la médecine», *Histoire des sciences médicales*, 35/2 (2001), σ. 181-187. Fr. Criquebec, «Théo et ses amis. Le professeur Jean Théodoridès, naturaliste, historien de la médecine et spécialiste de Stendhal», *Histoire des sciences médicales*, 35/2 (2001), σ. 171-180.

³¹ ΠΗΓΕΣ: α) Αρχείο Βοβολίνη, φάκ. 348 (ιδιόγραφο βιογραφικό σημείωμα) και δακτυλόγραφο βιογραφικό στη σελίδα 82 της διατριβής του. β) Μητρώο μελών ΤΕΕ, φάκ. αρ. 403 (Φρ. Θεοδορίδης). γ) Επικοινωνία με Fabrice Theodorides. δ) Μηνιαίο Δελτίο του Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου «Το Βουνό», 1934.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΜΠΙΟΝΟΒΑΣ

Αρχαιολόγος

ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΤΣΑΡΟΥΧΑΣ

Φιλολόγος

ΝΕΟΤΕΡΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΙΟΪ (ΑΜΦΙΠΟΛΗ)

Από τα τέλη του 11ου αιώνα, το Μαρμάρι ήταν βυζαντινός οικισμός κομβικής σημασίας στο κάτω μέρος της κοιλάδας του Στρυμόνα και στο διάστημα μεταξύ των ετών 1375-1384 δωρήθηκε ως μετόχι στην Αγιορείτικη μονή Παντοκράτορος¹. Είναι προφανής η στρατηγική σημασία του οικισμού με τον πύργο που δέσποζε στην περιοχή. Το ρόλο του φαίνεται να διαδέχεται ο νεότερος και πλησιόχωρος οικισμός, το Γενίκιοϊ, στα ανατολικά-βορειοανατολικά του. Η θέση του τελευταίου ήταν βορειοδυτικά από τη σύγχρονη Αμφίπολη. Ο ακριβής χρόνος της ίδρυσης του χωριού Γενίκιοϊ παραμένει άγνωστος. Ο Ε. Μ. Cousinéry πέρασε στη δεκαετία του 1780 όταν, κατά την εκτίμησή του, ο οικισμός (εικ. 1) συμπλήρωνε εκατό χρόνια ζωής και διέθετε ισάριθμα σπίτια². Είναι γνωστό ότι το 1806 ο Άγγλος περιηγητής W. M. Leake επισκέφθηκε και κατέγραψε το Γενίκιοϊ ως Νεοχώρι, το οποίο και απέδωσε σε χάρτη που συνοδεύει την περιγραφή του³. Ο Γάλλος γεωλόγος A. Viquesnel, που πέρασε λίγες δεκαετίες αργότερα, διατύπωσε την άποψη ότι ένα μέρος του Γενίκιοϊ είναι κτισμένο επάνω στην αρχαία Αμφίπολη⁴. Το Γενίκιοϊ αποδίδεται σε χάρτη της Στρατιάς της Ανατολής το 1918 και σε σχέδιο του Ευστράτιου Πελεκίδη το 1920 (εικ. 2)⁵. Σήμερα, είναι ορατά μόνο τα δάπεδα από κάποια

¹ Ι. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», *Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986, Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 333-341.

² E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macedoine*, τόμ. 1, Παρίσι 1831, σ. 122-126. Βλ. χαλκογραφία μεταξύ των σ. 134-135. Σχετικά με τη χρονολόγηση των επισκέψεών του στην περιοχή των Σερρών βλ. Γ. Κουτζακιώτης, «Οι ισχυροί αγιάνηδες της Δράμας, της Ζίχνας και των Σερρών (τέλη 18ου-αρχές 19ου αι.): Προσωπογραφικά στοιχεία και μαρτυρίες για το ρόλο τους στην οικονομία της περιοχής», *Πρακτικά Γ' Επιστημονικής Συνάντησης, Δράμα 21-24 Μαΐου 1998, Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός*, τόμ. 2, Δράμα 2002, σ. 190.

³ W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τόμ. 3, Λονδίνο 1835, σ. 183, 191.

⁴ A. Viquesnel, *Voyage dans la Turquie d'Europe: description physique et géologique de la Thrace*, τόμ. 2, Παρίσι 1868, σ. 251.

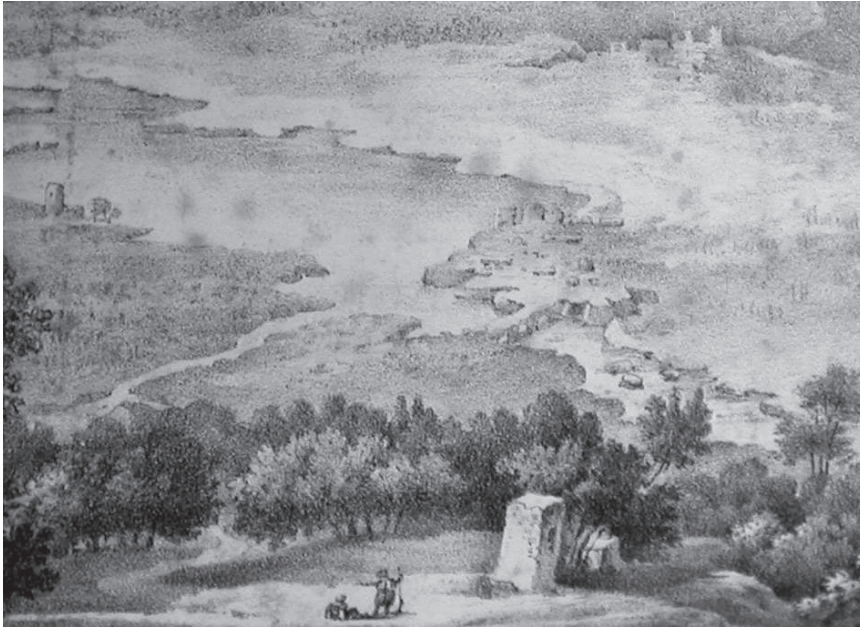
⁵ Ε. Πελεκίδης, «Ανασκαφαί και έρευναι εν Αμφιπόλει», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 8 (1920), σ. 91.

σπίτια του Γενίκιοϊ, των αρχών του 20ού αιώνα. Το 1920 μετονομάστηκε σε Αμφίπολη, ως συνοικισμός της κοινότητας Παλαιοκόμης. Αναγνωρίστηκε, ως χωριστή κοινότητα, το 1952⁶. Το 1961 προσαρτήθηκε στην κοινότητα ο μικρός οικισμός του Αγίου Νικολάου που το 1965 μετονομάστηκε σε «Νέα Αμφίπολις». Το 1997 η κοινότητα Αμφίπολης καταργήθηκε και από τότε αποτελεί δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Αμφίπολης.

Ο πύργος του Μαρμαρίου, διαστάσεων 10,70x10 μ. και με ύψος 14 περίπου μ. (εικ. 3), κτίστηκε σύμφωνα με την κτητορική του επιγραφή το 1367 από τους αδερφούς μέγα στρατοπεδάρχη Αλέξιο και μέγα πριμικήριο Ιωάννη που θεωρούνται και κτήτορες της μονής Παντοκράτορος⁷. Πρώτη δημοσίευση

⁶ Συγκεντρωμένες αναφορές βλ. στο συλλογικό τόμο P. Bellier, R.C. Bondoux, κ.ά., *Paysages de Macédoine* (επιμ. J. Lefort), Παρίσι 1986, σ. 148. Βλ. επίσης στο *Στοιχεία συστάσεως και εξέλιξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, Νομός Σερρών*, αρ. 43, έκδ. Κ.Ε.Δ.Κ.Ε., Αθήνα 1962, σ. 260. Επιπλέον για τα πληθυσμιακά δεδομένα του οικισμού: Λ. Παπαδάκη, «Στατιστικομα- νίας παρεπόμενα: Εθνολογικές κατηγοριοποιήσεις του πληθυσμού των Οθωμανικών Σερρών (1876)», *Ιστορ 13* (2003), σ. 14, όπου κατά τον γενικό πρόξενο Σερρών Ι. Παπακωστόπουλο ο πληθυσμός του αποτελούνταν από 20 χριστιανικές οικογένειες. Το επόμενο έτος ο Ν.Γ. Φι- λιππίδης, «Μακεδονικά. Περιήγησις των εν Μακεδονία επαρχιών Δράμας, Ζίχνης και Ελευθε- ρουπόλεως», *Παρνασσός* 1 (1877) σ. 133, 295, ανέφερε είκοσι πέντε οικογένειες. Στις πρώτες εκλογές του Οθωμανικού κράτους του 1908, σύμφωνα με στατιστική του Χρυσοστόμου, τότε μητροπολίτη Δράμας, οι άρρενες εκλογείς ήταν 20 ενώ 21 ήταν οι κάτω των 25 ετών. Βλ. Α. Αλεξανδρή (επιμ.), *Το αρχαίον του εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσοστόμου όπως διεσώθη από τον μητροπολίτη Χρυσόστομο Τσίτερ*, τόμ. 1, Αθήνα 2000, σ. 211. Ο Αθ. Χαλκιάπουλος, *Η Μα- κεδονία. Εθνολογική Στατιστική βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910, σ. 57, απαριθμεί 100 ορθόδοξους Έλληνες. Το 1913 οι κάτοικοι ήταν 32. Βλ. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απαρίθμησις των κατοίκων των Νέων Επαρχιών της Ελ- λάδος του έτους 1913*, Αθήνα 1915, σ. 45. Σύμφωνα με την Επιτελική Υπηρεσία του Ελληνι- κού Στρατού στο *Στατιστικοί πίνακες του πληθυσμού κατ' εθνικότητας των νομών Σερρών και Δράμας*, Αθήνα 1919, σ. 6, η Αμφίπολη (=Γενίκιοϊ) πριν τον πόλεμο του 1912 αποτελούνταν από 32 άτομα ενώ τον Αύγουστο του 1915 από 40. Στην απογραφή πληθυσμού του 1920 απογράφη- καν μόνο 15 άτομα ενώ σ' αυτή του 1928, μετά την έλευση των προσφύγων, 282 άτομα. Για τις απογραφές πληθυσμού βλ. Ν. Τζελέπης, «Η εξέλιξη του πληθυσμού του Ν. Σερρών (αστικού, ημιαστικού, αγροτικού) από το 1913 μέχρι το 1981», *Σερραϊκά Χρονικά* 10 (1989) σ. 137-160.

⁷ Ε. Μ. Cousinéry, *Voyage dans la Macedoine*, όπ.π., σ. 123. Κ. Βλάχος, *Η χερσόνησος του Αγί- ου Όρους και αι εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε και νυν*, Βόλος 1903, σ. 67, 224-226, 228, 229. Βλ. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l' Athos*, Παρίσι 1904 (ανατύπωση *Αγιορειτική Εστία/Αθωνικά Ανάλεκτα* 1, Θεσσαλονίκη 2004), αρ. 158, 160, σ. 49-50. Βλ. Δ.Β. Γόνης, «Ο χρόνος ιδρύσεως της μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους (επί τη βάσει ανεκδότου εγγράφου)», *Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Γεράσιμο Κονιδάρη, «Αντίδορον Πνευματικών»*, Αθήνα 1981, σ. 9. Βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Το Άγιον Όρος*, (πρόλογος Δ. Παπαχρυσάνθου, ευρετήριο Ι. Ταβλάκης), Καρνές 1988², σ. 529-532. Βλ. Ν. Ζήκος, *Αμφίπολις. Παλαιοχριστιανική και βυζαντινή Αμφίπολις*, Αθήνα 1989, σ. 22-23. Ο ίδιος, «Βυζαντινοί πύρ- γοι στο κάτω τμήμα της κοιλάδας του Στρυμόνα», *Διεθνές Συνέδριο Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Σέρρες 29 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 1993*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 313-314. Βλ. Ι. Παπαγγελοσ, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», όπ.π., σ. 338. Βλ. V. Kravari, *Actes du Pantocrator, Texte Archives de l' Athos XVII*, Παρίσι 1991, σ.



Εικ. 1: Λεπτομέρεια χαλκογραφίας με άποψη του Γενίκιοϊ στην όχθη του ποταμού Στρυμόνα, E. M. Cousinéry (1831).

της επιγραφής έκανε ο Μ.Γ. Δήμιτσας σε άρθρο στο περιοδικό *Βυζαντινή Εφημερίς Κωνσταντινούπολις* το 1891⁸ και σε μονογραφία το 1896⁹. Ουσιαστικές είναι οι παρατηρήσεις του Γάλλου αρχαιολόγου P. Perdrizet, που εξέτασε την επιγραφή το Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1894. Δημοσίευσε το απόγραφο (εικ. 4) και τις πληροφορίες για το υλικό από λευκό μάρμαρο, θραυσμένο σε δύο τμήματα και εγχάρακτο κείμενο σε τρεις στίχους. Οι συνολικές διαστάσεις είναι: ύψος: 21, πλάτος: 210, πάχος: 54, ύψος γραμμμάτων: 5¹⁰.

¹† Ἀνηγέρθη ὁ πύργος οὗτος τῆς νέας μονῆς τοῦ Παντοκράτορος· διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τῶν πανευγενεστάτων κητιόρων· Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου ²τῶν αὐταδέλων· ἐν ἔτει ρωοε· καὶ Δικαίου Θεοδορήτου μοναχοῦ.

31-34. Βλ. Χ. Μπακιρτζής, *Μακεδονία*, Αθήνα 1997, σ. 130 (οδηγός, έκδ. Ε.Ο.Τ., Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ). Βλ. Α. Πάρδος, «Αρχείο της Ι. Μ. Παντοκράτορος. Επιτομές εγγράφων 1039-1801. Μέρος Α'», *Αθωνικά Σύμμεικτα* 5 (1998), αρ. 19, στ. 20-26. Βλ. Κ. Χρυσοχοΐδης, «Ιστορία της Μονής» στο *Εικόνες Μονής Παντοκράτορος*, Άγιον Όρος 1998, σ. 18. Βλ. Σ. Πασχαλίδης, *Ιερά Μονή Παντοκράτορος. Προσκνηματικός Οδηγός*, Άγιον Όρος 2005, σ. 20-24.

⁸ Ι. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», όπ.π., σ. 338, σημ. 34.

⁹ Μ.Γ. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, τόμ. 1, Αθήνα 1896 (ανατ. *ΙΜΧΑ*), Θεσσαλονίκη 1988, αρ. 872 (30), σ. 708-709.

¹⁰ P. Perdrizet, «Voyage dans la Macédoine première», *Bulletin De Correspondence Hellénique (BCH)* 18 (1894), σ. 416, 427-428. Πρβλ. επίσης Ν. Ζήκος, *Αμφίπολις*, όπ.π., σ. 22. Βλ. Ι. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», σ. 338-339, σχ. 1.

Τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνάς μας για τη χαμένη επιγραφή συνοψίζονται σε νέα στοιχεία για την τύχη της. Ο Δήμιτσας είχε ήδη γράψει ότι βρήκε την επιγραφή στο έδαφος, στη δυτική πλευρά της βάσης του πύργου¹¹. Ο Perdrizet περιορίστηκε στο γενικόλογο εντοπισμό της στη βάση του πύργου¹². Περισσότερο κατατοπιστικές είναι οι αναφορές που έκαναν οι Παντοκρατορινοί μοναχοί σε επιστολές τους από το Γενίκιοϊ προς τη μονή Παντοκράτορος. Οι Νικόδημος και Ματθαίος γράφουν στις 13/26 Αυγούστου 1920: *...μᾶς ἄφησεν ὁ ἀρχαιολόγος ἕνα ἀντίγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἱστορίας. Εἶναι τυπωμένον καθὼς ἤϊρα καὶ τρίτον τεμάχιον τῆς πλάκας, ἡ ὁποία εἶναι γραμμηνή: κτίτωρ Παντοκράτωρ Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου μοναχοῦ...*¹³. Επιχειρώντας το σχολιασμό της επιστολής μπορούμε να πούμε ότι ο αναφερόμενος αρχαιολόγος είναι ο Ε. Πελεκίδης που πραγματοποιούσε αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Αμφίπολης το 1920¹⁴. Προφανώς παραχώρησε αντίτυπο του κειμένου του Perdrizet με το απόγραφο της επιγραφής στους μοναχούς.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι μοναχοί γνώριζαν για την ύπαρξη της επιγραφής που-μολονότι το ένα τμήμα της, πιθανότατα το μεγαλύτερο, είχε σπάσει σε δύο μέρη- ήταν η πιο ισχυρή απόδειξη της παρουσίας της μονής στην περιοχή. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε και από εσωτερικά στοιχεία της επιστολής του Προηγούμενου Χρυσοστόμου προς τους Επιτρόπους της μονής, με ημερομηνία 4/17 Μαΐου 1922 (βλ. παράρτημα): *...ὡς σᾶς εἶναι γνωστόν...* Η επιστολή του μας δίνει την επιπλέον πληροφορία ότι τα τμήματα της επιγραφής ήταν διάσπαρτα στον περιβάλλοντα χώρο του πύργου: *... ἔνθεν κακεῖθεν ἐρομμένας μαρμαρίνους πλάκας*¹⁵.

Ο Χρυσόστομος, αντιλαμβανόμενος τη σπουδαιότητά της, θεώρησε επιβεβλημένο καθήκον του να μεριμνήσει για τη διάσωσή της. Έτσι, μαζί με άλλους μοναχούς του μετοχίου και Κοζάκους εργάτες, που απασχολούνταν σε οικοδομικές εργασίες¹⁶, τη μετέφερε από τον πύργο του Μαρμαρίου στην

¹¹ Μ.Γ. Δήμιτσας, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, ὄπ.π., αρ. 872 (30), σ. 708. Βλ. Ν. Ζήκος, «Βυζαντινοί πύργοι...», ὄπ.π., σ. 313.

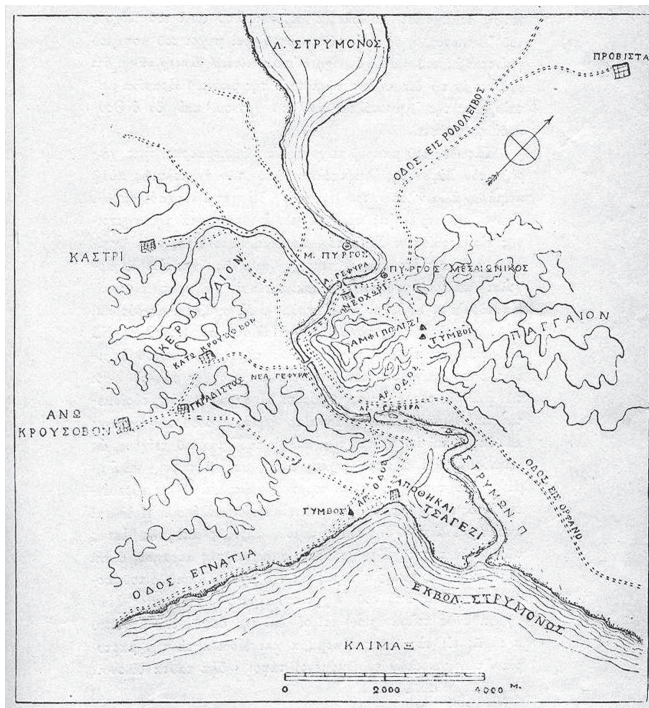
¹² P. Perdrizet, «Voyage dans la Macédoine...», ὄπ.π.

¹³ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. 100 ἐπιστολῶν ἀπὸ τοῦ ἀριθ. 1 ἕως 100 ἀποδεικτικῶν τῆς νομῆς καὶ καλλιεργείας τοῦ Μετοχίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1850 καὶ ἐντεῦθεν, αρ. πρωτ. 54, αρ. εγγρ. 49. Τα έγγραφα του συγκεκριμένου σύμμεικτου φακέλου προέρχονται από άλλους φακέλους αλληλογραφίας. Εκτός του αρχικού τους αριθμού μπλε χρώματος, που έπαιρναν, όταν πρωτοκολλούνταν, φέρουν και ένα νεότερο αριθμό, από 1 ως 100, κόκκινου χρώματος. Στις παραπομπές μας χρησιμοποιούμε και τους δύο. Στη μεταγραφή όλων των επιστολών του αρχείου διορθώνουμε την ορθογραφία τους.

¹⁴ Ε. Πελεκίδης, «Ανασκαφαί και έρευναι εν Αμφιπόλει», ὄπ. π, σ. 80-94.

¹⁵ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Τίτλοι (ταπία, συμβόλαια, έγγραφα κ.λπ.) διαφόρων ἄστικῶν κτημάτων (μαγαζείων) καὶ ἀγροτικῶν (ἐκ δωρεῶν, ἀγορῶν) κτημάτων εἰς Αμφίπολιν καὶ κτημάτων Προβίστης (διὰ Σέρρας)*, αρ. εγγρ. 74.

¹⁶ Πρόκειται για τεχνίτες που εγκατέλειψαν τη Ρωσία μετά την επανάσταση των Μπολσεβίκων το 1917 και εγκαταστάθηκαν σε πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Βλ. σχετικά Ν. Ρουδομέτωφ,



Εικ. 2: Λεπτομέρεια σχεδίου με την Αμφίπολη και το Γενίκοϊ, Ε. Πελεκίδης (1920).

αποθήκη του μετοχίου, στο Γενίκοϊ. Η μεταφορά των τριών τμημάτων της -που ξεπερνούσαν σε βάρος, σύμφωνα με υπολογισμό του, τις χίλιες οκάδες- έγινε με κάρο. Ο Χρυσόστομος προχώρησε στη μεταγραφή της επιγραφής διαβάζοντας, όμως, λανθασμένα: Στ. 2: *ἐξόδων* αντί *ἐξόδου* και Στ. 3: *Αικατερίνης* αντί *Δικαίου*. Επιπλέον, πρότεινε τη χρονολόγηση 1337 αντί 1367 (βλ. παράρτημα).

Ο Στ. Κυριακίδης επισκέφθηκε την περιοχή της Αμφίπολης στη δεκαετία του 1930 και είδε τμήμα της επιγραφής να χρησιμοποιείται ως κατώφλι στο καφενείο του Γενίκοϊ. Ο συσχετισμός τους και η κάπως αόριστη αναφορά του Κυριακίδη σε πύργο και μοναχούς της μονής Παντοκράτορος¹⁷ είναι πολύ πιθανό να υποδηλώνουν τη μεταφορά και επανάχρηση μόνο ενός από τα τρία τμήματα μαρμάρου και μάλιστα του δεξιού μικρότερου, όπως αυτό φαίνεται στο απόγραφο του Perdizet (εικ. 4). Διαφωτιστική για τη λειτουργία και τη θέση του καφενείου είναι η αλληλογραφία των οικονόμων του τοπικού μετο-

«Η παροικία των Ρώσων ‘Εμιγκρέ’ της Καβάλας, προσφύγων της οκτωβριανής επανάστασης του 1917», *Περίληψεις εισηγήσεων Γ’ Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, Καβάλα 17-18 Σεπτ. 2010*, Καβάλα 2010, σ. 44.

¹⁷ Σ. Π. Κυριακίδης, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», *Μακεδονικό Ημερολόγιο* 14 (1939), σ. 131-132.

χιού της μονής. Σε επιστολή του μοναχού Ματθαίου, με ημερομηνία 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1925, ως ιδιοκτήτες του καφενείου φέρονται οι ενοικιαστές της περαταριάς (σχεδιάς) που λειτουργούσε εκείνη την εποχή στον ποταμό Στρυμόνα, δυτικά του πύργου του Μαρμαρίου. Επιπλέον, η θέση του καφενείου εντοπίζεται από τις αναφορές το 1924: *...έκαμαν καὶ μία παραάγγαν καφενεῖο, ἀργαστήρι...*¹⁸ και το 1925: *...νὰ φκιάση μίαν ἀποθήκην ἰδική του ἀκολλητὰ στὸ καφενεῖο του παρακάτω...*¹⁹. Το καφενεῖο βρισκόταν ανάμεσα στον πύργο του Μαρμαρίου και στο μετοχιακό συγκρότημα της μονής Παντοκράτορος στο Γενίκιοϊ, δίπλα στον ποταμό. Προφανώς λειτουργούσε κυρίως για την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών.

Όσο για την αρχική θέση της επιγραφής, είναι εύκολο να βγάλουμε συμπέρασμα από τα στοιχεία της τοιχοποιίας στη βόρεια όψη του πύργου (εικ. 3)²⁰. Αυτός διέθετε ισόγειο και τέσσερις ορόφους, όπως προκύπτει από τις αποστάσεις μεταξύ της εισόδου στον πρώτο όροφο και του παραθύρου στον κάθε υψηλότερο. Σαφείς ενδείξεις για τη θέση της επιγραφής αποτελούν το πλάτος της, που ο Perdrixet μέτρησε σε 210 εκατοστά, και το ίχνος του δεξιού άκρου της μεταξύ του δευτέρου και τρίτου ορόφου. Εντοπίζεται στο κατώτερο σημείο του κατεστραμμένου μέρους του τοίχου, επάνω από το εντοιχισμένο παράθυρο του δευτέρου ορόφου. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, το κτιτορικό περιεχόμενο της επιγραφής υποδεικνύει την τοποθέτησή της στο συγκεκριμένο σημείο, περίπου 1,8 μ. επάνω από το μαρμάρινο ανώφλι της εισόδου. Ο Cousinégy υπολόγισε τη θέση της εισόδου σε 8 πόδια από το έδαφος²¹ και ο Ν. Ζήκος σε 2,5 μέτρα²².

Ένα τμήμα των γραπτών τεκμηρίων της έρευνάς μας φωτίζει την τύχη του πύργου του Μαρμαρίου στους νεότερους χρόνους. Ο Cousinégy αναφέρει πως ήταν ακατοίκητος για πολύ καιρό πριν από την επίσκεψή του στη δεκαετία του 1780²³. Σε φερμάνι του έτους 1790, που εκδόθηκε υπέρ της μονής Παντοκράτορος, αναγράφεται ότι η είσοδος του πύργου προστατευόταν με σιδερένια πόρτα²⁴. Χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή έναρξη της επανάχρησης

¹⁸ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Επιστολαὶ οἰκονόμων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παντοκράτορος ἀφορῶσαι τὸ Μετόχιον Γενίκιοϊ*, 10/23 Δεκεμβρίου 1924, αρ. εγγρ. 126.

¹⁹ Οπ.π., αρ. εγγρ. 142. Επιπλέον αναφορές για τη λειτουργία του καφενείου βλ. όπ.π., *επιστολές του Ματθαίου από τις 20 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1925*, αρ. εγγρ. 132 και 9/22 Ιουλίου 1925, αρ. εγγρ. 146.

²⁰ Ι. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», όπ.π., σ. 353, εικ. 1. Ν. Ζήκος, *Αμφίπολις*, όπ.π., εικ. 18, σ. 23.

²¹ Ε. Μ. Cousinégy, *Voyage dans la Macedoine*, όπ.π., σ. 123.

²² Ν. Ζήκος, *Βυζαντινοὶ πύργοι*, όπ.π., σ. 313.

²³ Ε. Μ. Cousinégy, όπ.π., σ. 123.

²⁴ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, αρ. εγγρ. Φ/53 ή Ζ/57, τέλη Rebi el-ahir 1205, 16 ή 29 Δεκεμβρίου 1790.

του πύργου, είναι βέβαιο ότι κάποιοι χώροι του λειτούργησαν ως σχολείο, κατοικία του δασκάλου και του ιερέα του χωριού Γενίκιοϊ. Σε έγγραφο του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών καταγράφεται ότι το Ελληνικό Προξενείο Σερρών ενίσχυε τη λειτουργία του τοπικού σχολείου, την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα²⁵. Οι πληροφορίες για τη χρήση του πύργου είναι σύγχρονες με ενδείξεις για αρχιτεκτονικά λείψανα του μετοχιού της μονής Παντοκράτορος στον ορίζοντα κατοίκησης του οικισμού Γενίκιοϊ. Αυτά προκύπτουν από τον κατάλογο των ζημιών που είχε υποστεί το μετόχι από τους βομβαρδισμούς²⁶ στη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου: *Ζημιάι Νεοχωρίου ή Μαρμαρίου 1) Μία οίκία 2 δωματίων μετὰ κατοργείου και σταύλου αξίας δραχ. 10.000 2) Αρχαίος Πύργος χρησιμεύων διὰ διδακτήριον ἀρρένων και θηλέων και ως κατοικία ιερέως και διδασκάλου αξίας δραχ. 25.000, 3) Μία άχυρώνα αξίας δραχ. 2.000 4) Είσοδημάτων τών άγρών μίας τριετίας αξίας δραχ. 10.000 Το δλον δραχμαί τεσσαράκοντα έπτά χιλιάδες*²⁷. Συντάχθηκε από μοναχούς της μονής Παντοκράτορος στις 12/25 Μαρτίου 1919, με σκοπό την υποβολή του προς τον Γεννάδιο Θεουπόλεως, τοποτηρητή μητροπολίτη Δράμας, στον οποίο ανατέθηκε η απογραφή των ζημιών των μονών της περιοχής εποπτείας του²⁸. Από τον κατάλογο προκύπτει ότι ο πύργος υπέστη σημαντικές φθορές που δεν επισκευάστηκαν. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψή του.

Ο *Αρχαίος Πύργος* του Μαρμαρίου αποτελεί το μοναδικό σωζόμενο μνημείο του υστεροβυζαντινού παρελθόντος του Γενίκιοϊ. Τη μνημειακή τοπογραφία του οικισμού συμπληρώνει η εκκλησία μεταβυζαντινών χρόνων στο μετόχι της μονής Παντοκράτορος. Με βάση τη μαρτυρία του Cousinéry, που επισκεύθηκε τον οικισμό στη δεκαετία του 1780 και υπολόγισε τη διάρκεια ζωής του σε εκατό

²⁵ Το προξενείο ενέγραψε 5 οθωμανικές λίρες υπέρ του Γραμματοδιδασκαλείου Αμφιπόλεως στον προϋπολογισμό εκπαιδευτικών χορηγημάτων για το σχολικό έτος 1902-1903. Γ. Ε. Τάτσιος, *Η Ιστορία του Στάρτσοβου*, Νέο Πετρίτσι 1998, σ. 105. Επίσης διέθεσε 10 λίρες υπέρ γραμματείου Αμφιπόλεως, το χρονικό διάστημα 1905-1907. Γ.Ν. Αψηλίδης, «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Σίρις* 6 (1997-2002), σ. 130.

²⁶ Καταστροφές αναφέρονται στα μετόχια των μονών Κουτλουμουσίου στο χωριό Κούτσιος (Ευκαρπία) από τον Παΐσιο Κουτλουμουσιανό: *Τα μετόχια της Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου στην περιοχή των Σερρών*, (ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία), Άγιο Όρος 1995, σ. 137-138 και Διονυσίου στο Ορφάνι: Γ. Κ. Παπάζογλου, *Μεταφρασμένα τουρκικά έγγραφα του μετοχιού "Ορφάνη" της μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους (1535-1733)*, Καβάλα 1987, σ. 137-138.

²⁷ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Τίτλοι, ό.π.*, αρ. εγγρ. 114, χρονολόγητο.

²⁸ Ό.π., αρ. εγγρ. 10. Ο Γεννάδιος Θεουπόλεως ενεργούσε με εντολή του προέδρου του Αρχιερατικού Συμβουλίου Γενναδίου Θεσσαλονίκης. Ο Καμπανιάς Διόδωρος ορίστηκε επόπτης Μητροπόλεως Σερρών ενώ ο Θεουπόλεως Γεννάδιος επόπτης Μητροπόλεως Δράμας. Για τον Θεσσαλονίκης Γεννάδιο βλ. τον τιμητικό τόμο: *Ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Αλεξιάδης (1912-1951)*, *Επιστημονική ημερίδα, κε΄ Δημήτρια, 16 Οκτωβρίου 1990*, Θεσσαλονίκη 1992.



Εικ. 3: Άποψη της βόρειας πλευράς του πύργου του Μαρμαρίου, Ι. Πατάγγελος (1990).

χρόνια²⁹, προκύπτει ότι η εκκλησία του λειτουργούσε και ως ενοριακός ναός, πιθανόν από τα τέλη του 17ου αιώνα έως τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Πρόκειται για την ίδια εκκλησία που αναφέρεται ως οροθέσιο του Παντοκρατορινού μετοχιού του Μαρμαρίου στο παραπάνω φερμάνι του έτους 1790: ... *Μετά ένας Πύργος και μια εκκλησία κοντά στα αμπέλια Σαϊντιέ ...*³⁰. Στο κείμενο του Cousinéry αναφέρεται ότι η εκκλησία ήταν θεμελιωμένη πάνω σε θέση παλαιότερης και πολύ απλά διακοσμημένη. Κτίστηκε για να προσελκυσθούν καλλιεργητές, οι πρόγονοι των οποίων υπέστησαν πολλά δεινά από τον αγά της Ζίχνης. Στην είσοδο της εκκλησίας, προφανώς στη δυτική πλευρά, υπήρχαν αρχιτεκτονικά μέλη και προχριστιανικές επιγραφές που χρησίμευαν για να κάθονται οι πιστοί³¹. Πρώτος, ο Perdritzet δημοσίευσε μία από αυτές το 1894³² και άλλες τρεις μαζί με ανάγλυφο το 1895³³. Το επόμενο έτος, ο Μ.Γ. Δήμιτσας δημοσίευσε

²⁹ E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macedoine*, όπ.π., σ. 122.

³⁰ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, αρ. εγγρ. Φ/53 ή Ζ/57, τέλη Rebi el-ahir 1205, 16-26/12/1790.

³¹ E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macedoine*, όπ.π., σ. 124-125.

³² P. Perdritzet, *Voyage dans la Macédoine*, όπ.π., σ. 416-417.

³³ P. Perdritzet, «Voyage dans la Macédoine première», όπ.π., σ. 109-110.

τις ίδιες επιγραφές, από τις οποίες η μία εντοιχισμένη³⁴. Ο Γ. Χατζηκυριακού στο περιηγητικό του κείμενο το 1906 μετέγραψε πέντε συνολικά επιγραφές³⁵, από τις οποίες μόνο οι δύο είναι γνωστές από τους Perdrizet και Δήμιτσα. Σημείωσε, όμως, ότι όλες ήταν εντοιχισμένες στην εκκλησία, γεγονός που υποδηλώνει ότι τέσσερις επιγραφές χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό. Η αύξηση του αριθμού των εντοιχισμένων προχριστιανικών επιγραφών αποτελεί ένδειξη επισκευής του ναού πριν από το 1906. Γενικόλογες αναφορές στις επιγραφές έκαναν οι: Ν.Γ. Φιλιππίδης το 1877³⁶ και Τ.Ε. Ευαγγελίδης το 1913³⁷. Τον Ιούνιο του 1930 οι Ρ. Collart και Ρ. Devambez περιήλθαν την περιοχή και δημοσίευσαν επίσης τις δύο γνωστές από τους Perdrizet, Δήμιτσα και Χατζηκυριακού εντοιχισμένες επιγραφές.³⁸ Την πρώτη³⁹ είδαν, όπως και ο Χατζηκυριακού δεξιά του νόθθηκα, ενώ τη δεύτερη⁴⁰ στην εξωτερική πλευρά του Αγίου Βήματος ορίζοντας όμως τη θέση της με μεγαλύτερη σαφήνεια: δεξιά της Ωραιάς Πύλης. Επίσης δεξιά της Ωραιάς Πύλης είδαν και περιέγραψαν εντοιχισμένο επιτύμβιο ανάγλυφο ενός στρατιώτη που χρονολόγησαν στον 3ο αιώνα μ.Χ. όπως και απότμημα επιτύμβιας στήλης από την οποία σωζόταν μόνο η κεφαλή ενός αλόγου. Ακόμη περιέγραψαν επιτύμβιο ανάγλυφο εντοιχισμένο στον περίβολο της εκκλησίας⁴¹.

Διαφοριστικές για το καθεστώς λειτουργίας της εκκλησίας και τις πνευματικές αναζητήσεις των κατοίκων του Γενίκιοϊ είναι τρεις επιστολές που σώζονται στο αρχείο της μονής Παντοκράτορος. Η πρώτη γράφηκε στις 25 Μαρτίου/6 Απριλίου 1890 από τους κατοίκους του Γενίκιοϊ που ζήτησαν την ενίσχυση του ναού με άμφια και σκεύη: *...Εἰ δυνατὸν μίαν ἱερατικὴν ἐνδυμασίαν δωρήσῃτε τὴν ἡμετέραν Κοινότητα καὶ ἐν μανάλιον μικρὸν καὶ εἴ τι ἄλλο γινώσκῃτε χρήσιμον τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν. Περὶ ὄλων τούτων ἐπιβαρύνομεν τὴν Μονὴν ἀλλ' ἢ ἀνάγκη πειθαναγκάζει ἡμᾶς ὅπως αἰτήσωμεν ὡς τέκνα, καὶ πάντοτε ἐπιφυλαττόμεθα, ἵνα φανῶμεν πρόθυμοι εἰς αἴτησιν τινὰ ἐκ μέρους τῆς Μονῆς...*⁴². Στην

³⁴ Μ.Γ. Δήμιτσα, *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις*, ὅπ.π., αρ. 864 (22), 868-870 (26-28), σσ. 705, 707-708.

³⁵ Αναφέρεται: *Ἀνάγλυφον μαρμάρινον ἐπὶ τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ νόθθηκος τῆς μικρᾶς καὶ πεινχρᾶς ἐκκλησίας ... ἐντοιχισμένον ... Πλάξ μαρμαρινὴ ἐντοιχισμένη ἐπὶ τῆς ἐξωθεν πλευρᾶς τοῦ Αγίου Βήματος καὶ παρακειμένως ἐπιμήκης πλάξ ἐκ μαρμάρου ... καὶ τὰς ἐξῆς ἐπιτύμβιους ἐπὶ ἀποκεκροσμένον μαρμάρων. Γ. Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιόδειας ανά την Μακεδονίαν (1905-1906)*, Θεσσαλονίκη 1962², σ. 91-92.*

³⁶ Ν.Γ. Φιλιππίδης, *Μακεδονικά. Περιηγήσεις*, ὅπ.π., σ. 294, σημ. 1.

³⁷ Τ.Ε. Ευαγγελίδης, *Νέα Ελλάδα ἤτοι ιστορικὴ, γεωγραφικὴ, τοπογραφικὴ καὶ αρχαιολογικὴ περιγραφή των νέων Ἑλληνικῶν χωρῶν: Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας, νήσων καὶ ὁδηγὸς σαφῆς καὶ ακριβῆς των ταξιδιωτῶν καὶ περιηγητῶν*, Αθήνα 1913 (ανατύπ., Κατερίνη 2004), σ. 130.

³⁸ Ρ. Collart και Ρ. Devambez, «Voyage dans la région du Strymon», *BCH* 55 (1931), σ. 171-206.

³⁹ Ὁπ.π., σ. 176-177, αρ. 6.

⁴⁰ Ὁπ.π., αρ. 8, σ. 179-180.

⁴¹ Ὁπ.π., αρ. 5, σσ. 175-176.

⁴² Αρχείο Ιερᾶς Μονῆς Παντοκράτορος, φάκ. *Επιστολαὶ οἰκονόμων τῆς Ιερᾶς Μονῆς Παντοκράτορος ἀφορώσαι τὸ Μετόχιον Γενίκιοϊ*, αρ. εγγρ. 32.

απαντητική επιστολή των επιτρόπων της μονής στις 4/16 Απριλίου 1890 διαβάζουμε: *...ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τοῦ κυρίου Ἀθανασίου προφορικῶς ἐπληροφορήθημεν ὅτι ἡ κοινότης ὑμῶν μέχρι τινὸς ἔδιδε εἰς τὸ Ἱερὸν ἡμῶν Μοναστήριον ποσὸν τι -ὄψαριον ὡς ἐτήσιον διὰ τὴν αὐτόσε ἐκκλησίᾳ ἡμῶν... ἡ κοινότης δύναται καὶ πάλι νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν τακτικὴν ἐτήσιον δόσιν τοῦ ὄψαριου...⁴³. Γίνεται σαφές ὅτι ἡ μονὴ διέθετε τὸ μετοχιακὸ ναὸ της γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοικῶν τοῦ χωριοῦ. Οἱ τελευταῖοι ἀκολουθοῦσαν τὴν πρακτικὴ προσφοράς ἀλιευμάτων ἀπὸ παρόχθιους οἰκισμοὺς στὶς ἀγιορεϊτικὲς μονές⁴⁴. Μεταγενέστερα, στὶς 7/19 Ἰουνίου 1892, ἀποκαλυπτικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἐπιτρόπου τῆς μονῆς στὸ χωριό. Ἐκφράζει τὴν ευαρέσκειά του γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἱερέα καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας: *...Λαβόντες τὴν σεβασμιάν Ὑμῶν ἀπὸ 14 Ἀπριλίου ἐπιστολὴν καὶ ἠὲ χαριστήθησαν λίαν διὰ τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν κοινότητα ἀγάπην καὶ φροντίδα περὶ ἱερέως ὡς καὶ καταρτίσεως Μοναστηριακοῦ Μετοχίου. Εὐτυχῶς σήμερον σὺν τῇ παραλαβῇ τῆς σεβασμίας ἐπιστολῆς ὑμῶν νὰ εἶναι καὶ ὁ Ἱερεὺς Παπᾶ Νεόφυτος ἐν τῷ χωρίῳ μας ὅστις καὶ ἐξετέλεσε τὴν Θεῖαν λειτουργίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Παρουσιάσαμεν τὴν ἐπιστολὴν εἰς αὐτὸν ὅστις ἠὲ χαριστήθη μεγάλως καὶ ἐκ μέρους τοῦ χωριοῦ συνεισηθή ἀπὸ τοῦδε ἱερέως, μᾶς ὑπεσχέθη κατ' αὐτὰς [τὰς ἡμέρας] νὰ ἐπιθεωρήσῃ καὶ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα καὶ ἀκολουθῶς συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Μονῆς, ἢ μόνος θὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Μονὴν ἢ θὰ γράψῃ καὶ ἀποσταλῇ πληρεξούσιος ἐπίτροπος καὶ ὁμιλήσωσιν ὅπερ συμφέρει εἰς τὴν Μονήν. Κατασπαζόμενος τὰς δεξιὰς Ὑμῶν ὡς καὶ πάντων τῶν πατέρων ἐμμένωμεν τέκνα πειθήνια. Ὁ ἐπίτροπος τῆς Ἱερᾶς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος Ἀθανάσιος Ζιώγας...⁴⁵.**

Ἡ ἐκκλησία εἶναι ταυτόσημη σὲ σκαρίφημα ποὺ σχεδιάσθηκε με θεὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνα, σὲ φύλλο βιομηχανικοῦ χαρτιοῦ (εἰκ. 5) καὶ συνοδεύει τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Παντοκρατορινοῦ μετοχίARIOU μοναχοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὶς 4/17 Μαΐου 1922⁴⁶. Ἦταν ἀφιερωμένη στὸς πρωτοκορυφαίους ἀποστόλους Πέτρο καὶ Παῦλο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Προηγούμενου Γερασίμου Παντοκρατορινοῦ στὶς 29 Ἰουνίου ἢ 11 Ἰουλίου 1923: *...Κατόπιν τεσσάρων ἡμερονυκτίων μετὰ θαλασσιῶν περιπλανήσεων ἐναντίον ἀνέμων καὶ βροχῶν, ἀφίχθημεν ὑγιεῖς εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος Τσάγεζι. Καὶ μετὰ ... εὐρέθημεν ἐλεύθεροι καὶ ἐτελέσαμεν τὴν πανήγυριν μὲ λειτουργίαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρο καὶ Παύλου, πολιούχων τοῦ*

⁴³ Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Παντοκράτορος, Ἐξερχομένη ἀλληλογραφία Ἱερᾶς Μονῆς, Ἀντίγραφα ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐξερχομένης ἀλληλογραφίας, 7 Νοεμβρίου 1964, σ. 10. Πρόκειται γιὰ τετράδιο ποὺ συντάχθηκε τὸ 1964, με συσταχωμένα δακτυλογραφημένα φύλλα.

⁴⁴ Ἀνάλογη περίπτωση ἐντοπίζεται στὸ μετόχι τῆς μονῆς Βατοπεδίου στὴ λίμνη Βιστωνίδα τὸ 19ο αἰῶνα. Ν.Μ. Μπονόβας, «Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βατοπεδινοῦ μετοχίου στὴ λίμνη Βιστωνίδα (11^{ος}-21^{ος} αἰ.)», *Περὶ Θράκης* 5 (2005-2006), σ. 49, 52.

⁴⁵ Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μονῆς Παντοκράτορος, φάκ. 100 ἐπιστολῶν νομῆς, ὄπ. π., ἀρ. εγγρ. 8.

⁴⁶ Βλ. σημ. 15.

*Ι. Ναού του Μετοχίου Γενίκιοϊ Στρυμόνος...*⁴⁷. Σε πρωτόκολλο παράδοσης παραλαβής μάλιστα της επιπλοσκευής του μετοχιού, με ημερομηνία 1/14 Ιουλίου 1923, που υπογράφεται από τους μοναχό Ιάκωβο που παραδίδει και τους Προηγούμενο Γεράσιμο, μοναχό Ελευθέριο και μοναχό Ευγένιο που παραλαμβάνουν, ο ναός αναφέρεται ως Ιερά Εκκλησία Αγίων Αποστόλων⁴⁸: *Κατάλογος επιπλοσκευής Μετοχίου Μαρμαρίου (Γενίκιοϊ) Ζίχνης Ιεράς Μονής Παντοκράτορος. Έν τῇ Ἱ. Ἐκκλησίᾳ Ἀγίων Ἀποστόλων. Ἐν Ἁγίᾳ Τραπεζῇ. Ἰεὸν Ἐὐαγγέλιον καὶ Φυλλάδα λειτουργίας νέα ὡς καὶ Μισοευχόλογον. Ἀντιμῆνιον καὶ δύο κηροπήγια ἐπάργυρα. Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Προθέσει. Ἅγιον Ποτήριον, τὸ ἄνω μέρος ἐπίχρυσον καὶ τὸ κάτω Παύλινον, δισκάριον, ἀστερίσκος καὶ λαβὴς ἐπίχρυσα, ἀργυρὰ καὶ λόγχη μὲ νέα καλύμματα πράσινα μετὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης μανδήλιᾶ των καὶ τῆς Προθέσεως ἐν θυμιατὸν Παύλου...*

Με τη Μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάσταση προσφύγων, αποκρυσταλλώνονται αλλαγές που έχουν επιπτώσεις στη λειτουργία της εκκλησίας. Σχετικά στοιχεία παραδίδει ο Παντοκρατορινός μοναχός Ματθαίος από το Γενίκιοϊ σε δύο επιστολές του. Στην πρώτη, με ημερομηνία παραλαβής 16/29 Δεκεμβρίου 1924, αναφέρεται: *... [οἱ] κάτοικοι [τοῦ Γενίκιοϊ] ἔφκιασαν τὸν νάρθηκα καὶ πέργυρο τῆς ἐκκλησίας καὶ σφάλισαν καὶ τὸ πορτάκι τὸ ἰδικὸν μας μάλιστα καὶ τὸ προσκυνητάρ[ι] τὸ ὁποῖον εἴχαμε κάμει ὁ Ἰάκωβος ἔβγαλαν τὴν εἰκόνα ὁποῦ εἴχαμεν καὶ ἔβαλαν ἄλλη εἰκόνα ἰδικήν τους καὶ λέγουν ὅτι οἱ στρατιῶται [ἀπόσπασμα καταδίωξης ληστών] τὸ ἔκτισαν διὰ τὴν ἐκκλησίαν τους...*⁴⁹. Φαίνεται ότι οι κάτοικοι ανέλαβαν τη διαχείριση της εκκλησίας και περιορίστηκαν στη χρήση του νάρθηκα λόγω ενδεχόμενων φθορών στους υπόλοιπους χώρους. Επίσης, από την παραπάνω περιγραφή προκύπτει ότι οι μοναχοί ανήγειραν μικρό προσκυνητάρι στον περιβάλλοντα χώρο της εκκλησίας που αποκόπηκε από τον αντίστοιχο του μετοχιού. Ανάλογη εικόνα σκιαγραφεί και η δεύτερη επιστολή με ημερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1924 / 4 Ιανουαρίου 1925: *...οἱ γείτονες ἔκαμαν τὸν νάρθηκα ἐκκλησίαν καὶ μᾶς ἐπῆραν καὶ τὸ προσκυνητάρ[ι]...*⁵⁰. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες κατοίκων της Αμφίπολης, η εκκλησία λειτουργούσε ως τον πόλεμο του 1940. Από βρετανικά αρχεία γνωρίζουμε ότι καταστράφηκε εξαιτίας οχυρωματικών έργων που κατασκεύασαν Βούλγαροι στρατιώτες στη διάρκεια της Κατοχής του 1941-44⁵¹.

Ένα πιθανό τρίτο μνημείο στο Γενίκιοϊ είναι ο πύργος στο συγκρότημα του μετοχιού της μονής Παντοκράτορος. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγηθήκαμε

⁴⁷ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. 100 επιστολῶν νομῆς, ὄπ.π., ἀρ. πρωτ. 90, ἀρ. εγγρ. 78.

⁴⁸ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Τίτλοι*, ὄπ.π., χωρὶς ἀριθμηση, σε δύο ἀντίτυπα.

⁴⁹ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. Επιστολαὶ οἰκονόμων, ὄπ.π., ἀρ. εγγρ. 126.

⁵⁰ Ὀπ.π., ἀρ. εγγρ. 26. Ανάλογες πληροφορίες περιλαμβάνονται σε επιστολές του ἴδιου φακέλου ὡς ἀπὸ τις 20 Ἰανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1925, ἀρ. εγγρ. 132, 24 Ἰανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1925, ἀρ. εγγρ. 133 καὶ 2/15 Φεβρουαρίου 1925, ἀρ. εγγρ. 129.

⁵¹ Α.Ε. Καραθανάσης, *Ο κόλπος του Ορφάνου και η περιοχή του. Ορφάνι, Ορφύνιο, Γαληψός, Κάρυνη, Ακροπόταμος, Ποδοχώρι, Κοκκινοχώρι*, Θεσσαλονίκη 2002², σ. 115.

μετά από προσεκτική παρατήρηση των κτισμάτων στο σκαρίφημα (εικ. 5) του μετοχιάρου μοναχού Χρυσοστόμου. Κτήριο που έχει σαφώς οχυρωματικό χαρακτήρα, μολονότι δεν υπομνηματίζεται, μπορεί να ταυτιστεί με πύργο. Κτισμένος στη βορειοδυτική πλαγιά του λόφου του Γενίκιοϊ, δεσπόζει στο μοναστικό συγκρότημα καθώς αποδίδεται πλησιόχωρος στην εκκλησία και στο κτίσμα με την ένδειξη *Μετόχιον*. Αναφορά σε πύργο ως μέρος του περιτειχίσματος του Γενίκιοϊ κάνει ο Cousinéry παρέχοντάς μας τη δυνατότητα μιας πιο τεκμηριωμένης πρότασης. Σύμφωνα με την περιγραφή του πρόκειται για τρίτο πύργο εκτός των δύο άλλων γνωστών, δηλαδή του Μαρμαρίου και του Χάνδακα, τους οποίους είδε την επόμενη ημέρα⁵².

Βλέπουμε ότι ο οικισμός στο Γενίκιοϊ διέθετε τείχος με πύργο. Αυτά τα δύο στοιχεία είναι ενδεικτικά για τον εντοπισμό του μετοχιού της μονής Παντοκράτορος με οχυρό περίβολο. Ακολουθείται το πρότυπο οργάνωσης των μονών του Αγίου Όρους⁵³ και των αγιορείτικων μετοχιών στην πεδιάδα του Στρυμόνα, τα οποία διέθεταν ποικίλα κτίσματα όπως υποστατικά, μύλους, υποχές και αποθήκες από τους υστεροβυζαντινούς ήδη χρόνους⁵⁴.

Διαφωτιστικό για την οργάνωση του μετοχιού και τα κτίσματα που το αποτελούσαν είναι το σκαρίφημα του Παντοκρατορινού μοναχού Χρυσοστόμου. Η ζωγραφική απόδοση στο σύνολό της είναι εκλεκτική και με σαφή αίσθηση του χώρου. Αποδίδονται η εκκλησία, ο πύργος, το κεντρικό μοναστηριακό κτίσμα με τη συμβατική ονομασία *Μετόχιον*, το *χάνιον* και δύο ή τρία ακόμη κτίσματα πιθανόν το καφενείο με αποθήκη και τέλος ο πύργος του Μαρμαρίου στο άκρο αριστερά. Άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία στο πρώτο επίπεδο των κτισμάτων στο σκαρίφημα είναι ο *σιδηρόδρομος* που κατασκεύασαν οι σύμμαχοι της Entente για τη μεταφορά στρατού και εφοδίων παράλληλα με την κοίτη του Στρυμόνα, στη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου⁵⁵, ο *δημόσιος δρόμος* και τέλος οι *πάσσαλοι* σε μία σειρά, σε όλο το πλάτος του ποταμού ως ένδειξη αλιευτικής δραστηριότητας.

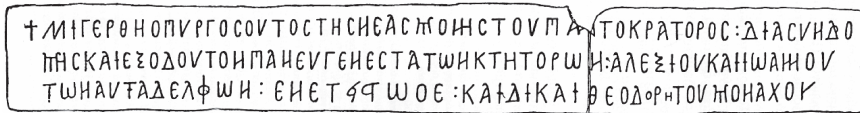
Οι περισσότερες φυσικά αναφορές στην αλληλογραφία των επιτρόπων του μετοχιού με τη μονή αφορούν τη μορφή, την κατάσταση, τη διαρρύθμιση και τις χρήσεις του κεντρικού κτίσματος. Αυτό αποτελούσε έδρα του μετο-

⁵² Ε.Μ. Cousinéry, *Voyage dans la Macedoine*, όπ.π., σ. 122.

⁵³ Π. Θεοχαρίδης, «Η μοναστηριακή αρχιτεκτονική», στο Ι. Κολιόπουλος, Ι. Χασιώτης (επιμ.), *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία, Ιστορία-Οικονομία-Κοινωνία-Πολιτισμός*, τόμ. Α΄, *Η Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 184-195. Ο ίδιος, «Οι βυζαντινοί περίβολοι των μονών Βατοπεδίου και Μεγίστης Λαύρας», *Διεθνές Συμπόσιο Το Άγιον Όρος, Χθες-Σήμερα-Αύριο, Θεσσαλονίκη 29 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1993*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 105-118. Ο ίδιος, «Το συγκρότημα του περιβόλου», *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Παράδοση-Ιστορία-Τέχνη*, τόμ. Α΄, Άγιον Όρος 1996, σ. 148-165, 329-330.

⁵⁴ Ν. Ζήκος, «Βυζαντινοί πύργοι», όπ.π., σ. 312.

⁵⁵ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Τίτλοι*, όπ.π., αρ. εγγρ. 74.



Εικ. 4.: Το απόγραφο της κτητορικής επιγραφής του πύργου του Μαρμαρίου, P. Perdrizet (1894).

χιού και κατοικία των μοναχών. Αναφέρεται ως *Μετόχιον*, όπως σε επιστολή από τις 20 Σεπτεμβρίου/2 Οκτωβρίου 1860⁵⁶, αλλά και διαχρονικά ως *οικία*, σε επιστολές από τις 9/21 Οκτωβρίου 1871, 13/25 Απριλίου 1887, 13/25 Ιουλίου 1895, 29 Ιουνίου/12 Ιουλίου 1905⁵⁷, ή *οἶκημα*, στις 23 Ιουνίου/6 Ιουλίου 1920⁵⁸. Οι επίτροποι κατά καιρούς φρόντιζαν για την καλή κατάσταση του κτίσματος. Ενδεικτικά, σε επιστολή του Αθανάσιου Ζιώγα και των κατοίκων του Γενίκοϊ από τις 17/29 Ιανουαρίου 1872 δηλώνεται: ...*τὸ Μετόχιον καθὼς καὶ ἄλλοτε ἐγράψαμεν εἶναι ἕτοιμον νὰ πέσῃ, ἂν δὲν ἐπισκευασθῆ...*⁵⁹. Μεταγενέστερες επισκευές του μετοχίου βεβαιώνονται από την εγγραφή 125 γροσιών ως έξοδα σε ισολογισμό του μοναχού Ησαΐα για το χρονικό διάστημα 27 Σεπτεμβρίου-24 Δεκεμβρίου 1877⁶⁰ και αποδόσεις λογαριασμών από τους Παντοκρατορινούς μοναχούς Ησύχιο στις 14/26 Απριλίου 1888⁶¹, Σάββα και Αλέξιο στις 23 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1920⁶². Τελευταία ανακατασκευή του κεντρικού οικήματος του μετοχίου πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα από τις 23 Αυγούστου έως τις 10 Νοεμβρίου του 1920⁶³. Την εσωτερική διαρρύθμιση του κτίσματος αποκαθιστούν ικανοποιητικά άλλα έγγραφα. Ο κατάλογος των ζημιών του μετοχίου, που συντάχθηκε από μοναχούς στις 12/25 Μαρτίου 1919, περιγράφει: ...*Μία οικία 2 δωματίων μετὰ κατωγείου καὶ σταύλου...*⁶⁴. Κεντρικός χώρος του κτίσματος αναφέρεται με αφορμή οικονομικές δοσοληψίες με εμπόρους καπνού στις 12/25 Ιουνίου 1924: ...*ἐδεματοποιήθησαν περὶ τὰς 600 ὀκάδας [καπνοῦ] εἰς 32 δέματα, τὰ ὅποια κρατοῦνται εἰς τὸ μέγα δωμάτιον τοῦ Μετοχίου...*⁶⁵.

Άλλο μεγάλο κτίσμα που εμφανίζεται στο σκαρίφημα του Χρυσοστόμου (εικ. 5) είναι το *χάνιον*. Αυτό καταγράφεται στον οδικό και ποτάμιο κόμβο του Μαρμαρίου-Γενίκοϊ, χωρίς να είμαστε πάντα σε θέση να το ταυτίσουμε δια-

⁵⁶ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, *ἐξερχομένη ἀλληλογραφία Ἱερᾶς Μονῆς*, ὅπ.π., σ. 4.

⁵⁷ Ὅπ.π., σ. 5, 9, 13, 27.

⁵⁸ Ὅπ.π., σ. 40.

⁵⁹ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Ἐπιστολαὶ οἰκονόμων*, ὅπ.π., αρ. εγγρ. 3.

⁶⁰ Ὅπ.π., αρ. εγγρ. 5.

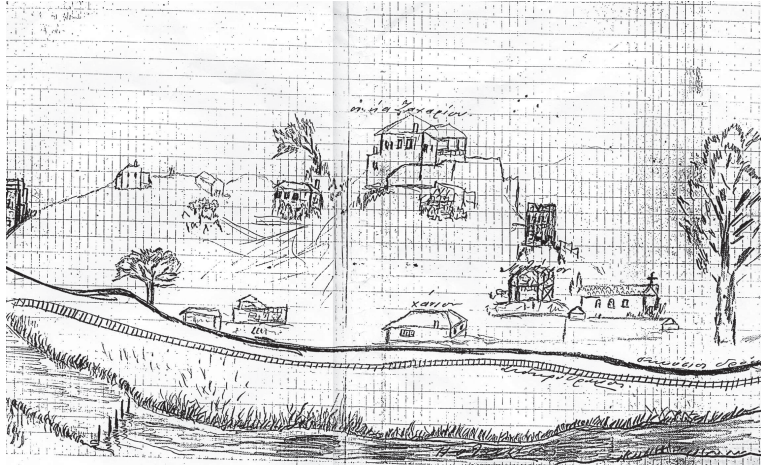
⁶¹ Αναφέρεται: ... *Μάλιστα τὸ Μετόχιον, καθὼς καὶ ἄλλοτε ἐγράψαμεν, εἶναι ἕτοιμον νὰ πέσῃ, ἂν δὲν ἐπισκευασθῆ. Καὶ τότε δὲν ἀρκοῦσιν οὔτε 2.000 γρόσια τουλάχιστον*. Ὅπ.π., αρ. εγγρ. 5.

⁶² Ὅπ.π., αρ. εγγρ. 11.

⁶³ Αρχείο Ιεράς Μονής Π, φάκ. 100 ἐπιστολῶν νομῆς, ὅπ.π., αρ. εγγρ. 11.

⁶⁴ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Τίτλοι*, ὅπ.π., αρ. εγγρ. 10.

⁶⁵ Ὅπ.π., αρ. εγγρ. 116.



Εικ. 5.: Σκαρίφημα του μετοχιού στο Γενίκιοϊ από τα δυτικά. Ο ποταμός Στρυμόνας, ο πύργος του Μαρμαρίου στο αριστερό άκρο, η σιδηροδρομική γραμμή που κατασκευάστηκε από τους συμμάχους της Entente και ο δημόσιος δρόμος, Αρχείο μονής Παντοκράτορος, Προηγούμενος Χρυσόστομος (4/17 Μαΐου 1922).

χρονικά. Ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους μαρτυρείται: τὸ ξενοδοχεῖον τὸ λεγόμενον Μαρμάριον, το οποίο αφιερώθηκε από τον Γρηγόριο Πακουριανό στη μονή Πετριτζωνιτίσσης ή Μπατσκόβου το 1083. Η ονομασία οφείλεται, πιθανόν, στη θέση και λειτουργία του στη διαδρομή της οδού που διερχόταν από το ομώνυμο χωριό⁶⁶. Ο Cousinégy αναφέρθηκε στην ύπαρξη μεγάλου δημόσιου σταύλου⁶⁷. Πιθανότατα, η χρήση του είχε σχέση με την εκτροφή αλόγων για στρατιωτικούς σκοπούς. Η ιστορία όμως για χάνι στον οικισμό δεν τελειώνει εδώ. Η μονή Παντοκράτορος στην προσπάθεια ανασυγκρότησης του μετοχιού της στο Γενίκιοϊ, αγόρασε το χάνι που ανήκε σε κάτοικο του χωριού πριν το 1922, το οποίο αποδίδεται στο σκαρίφημα. Η μακρόχρονη λειτουργία του προκύπτει από τον χαρακτηρισμό του ως παλιόχανο σε επιστολή στις 1/14 Μαΐου 1925: ...ἔπειτα ἐγὼ τὸν εἶπα ὅτι θὰ κρεμάσωμεν ἡμεῖς ἰδικά μας σανδάλια εἰς τὸ παλιόχανο μαζί με τὴν ἐνωμένην ἀποθήκη μικρῆ...⁶⁸.

Μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο έχουμε ενδείξεις και πληροφορίες για την ποικιλία των κτισμάτων του μετοχιού. Από την εποχή της οργάνωσης του μετοχιού στην τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα αναφέρονται επιπλέον, εκτός από το κεντρικό κτίσμα και το χάνι, φούρνος⁶⁹, σταύλος, αχυρώνα, δύο στέ-

⁶⁶ Ι. Παπάγγελος, «Ο πόρος του Μαρμαρίου», ό.π., σ. 335.

⁶⁷ Ε.Μ. Cousinégy, *Voyage dans la Macedoine*, ό.π., σ. 122.

⁶⁸ Αρχείο Ιεράς Μονής Παντοκράτορος, φάκ. *Ἐπιστολαὶ οἰκονόμων τῆς Τεράς Μονῆς Παντοκράτορος ἀφορῶσαι τὸ Μετόχιον Γενίκιοϊ*, αρ. πρωτ. 146, αρ. εγγρ. 100.

⁶⁹ Η κατασκευή του έναντι 30 γροσιών μαρτυρείται ήδη σε επιστολή του επιτρόπου Αθ. Ζιώγα,

γαστρα για φύλαξη καπνού και μία μικρή αποθήκη. Μετά την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων και την επικείμενη αναγκαστική απαλλοτρίωση των μοναστηριακών εκτάσεων οι μετοχιάριοι μοναχοί επέστρεψαν στην κυρίαρχη μονή Παντοκράτορος. Η μονή ενοικίασε τα υπάρχοντα κτίσματα σε ιδιώτες. Η πράξη ενοικίασης συντάχθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1927⁷⁰.

Επιχειρήσαμε να δώσουμε μια εικόνα της οικιστικής διαμόρφωσης και εξέλιξης των οικισμών και του μετοχιού της μονής Παντοκράτορος στο Μαρμαρί και κυρίως στο Γενίκιοϊ, με πληροφορίες που πυκνώνουν σταδιακά για επιμέρους πτυχές τις ιστορίας τους από τον 11ο έως τον 20ό αιώνα. Τα σημεία, τα οποία επισημαίνουμε είναι η διαπιστωμένη ύπαρξη μνημείων και κτισμάτων αστικού τύπου στο πλαίσιο λειτουργίας του μετοχιού της μονής στους νεότερους χρόνους. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει η επανάχρηση του υστεροβυζαντινού πύργου του Μαρμαρίου και η τύχη της χαμένης κτιτορικής του επιγραφής. Αλλά και δύο άγνωστα μνημεία μεταβυζαντινών χρόνων, ο πύργος και η εκκλησία του μετοχιού, αποτελούν ενδείξεις ότι με τους αιώνες διαμορφώνεται μια οικιστική σταθερότητα. Το σύνολο των κτισμάτων, με εξαίρεση τον πύργο του Μαρμαρίου, καταστράφηκε οριστικά στη διάρκεια του Β΄ παγκόσμιου πολέμου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἐν Γενί-κιοϊ τῆ 4ῃ Μαΐου 1922.

*Τὴν Ὑμ. Πανοσιολογιότητα
ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι ἔν
Κυρίῳ.*

Καίτοι οὔτε τὴν ἐρασιτεχνίαν τοῦ εὐχερῶς χειρίζεσθαι σχεδιαγραφήματα, οὐδὲ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν τοῖς ἐπιδοδομένοις εἰς σύμμετρα πολύχρωμα καὶ ζηλευτὰ τοιαῦτα ἐργασίαν ἐλαχίστην ἄσκησιν κέκτημαι, ἢ χάρις αὕτη ἄλλοις δέδοται καὶ ἰδίως μόνον τῷ Θωμᾷ ἐδόθη, ὅμως ἵνα μὴ ἐκληφθῶ ἀδιάφορος καὶ ὡς ὁ ὀκηρὸς τοῦ «Εὐαγγελίου» ἐπεχειρήσα τὴν ἐσώκλειστον ὧδε ὄλως ἀκαλαίσθητον καὶ ἄρρυθμον ἰχνογράφειν τοῦ ἐν ἀνυπολογίστοις δαπάναις ἐκ βάθρων ἀνακαινιζομένων ἱστορικοῦ Μετοχιού μας «Μαρμαρίου» καὶ ἰδίως τὴν διαχάραξιν τῆς τοποθεσίας Α.Β.Γ.Δ. μῆκ. 26,50. πλ. 12. τεκτονικῶν πῆξεων ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν ὁποίων κτίζομεν ἀχυρώνην καὶ Σταῦλον. Ἀρξαμένης τῆς Οἰκοδομῆς ἀπὸ τῆς 2ας Μαΐου καὶ προχωρησάσης μέχρι σήμερον πλέον τῆς μᾶς πῆξεως ἄνω τῆς ἐπιφανείας ὅπου ἐτέθησαν αἱ κάσσαι τῶν θυρῶν Σταύλου καὶ ἀχυρώνης, ἐπιπροσθέτως φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν ὅτι εἶνε ἀνάγκη ἐγκαίρως

ἀπὸ τις 24 Ἰανουαρίου/5 Φεβρουαρίου 1875. Ἀρχεῖο Ἱεράς Μονῆς Παντοκράτορος, φάκ. 100 ἐπιστολῶν νομῆς, ὁ.π., ἀρ. πρωτ. 14, ἀρ. εγγρ. 17.

⁷⁰ Στο ενοικιαστήριο αναφέρονται το κεντρικό οίκημα του οικονόμου, ο σταύλος, η αχυρώνα, ο φούρνος, το χάνι και οι αποθήκες. ΑΙΜΠ, *Ἐξερχομένη ἀλληλογραφία Ἱεράς Μονῆς*, ὁπ.π., σ. 46.

καὶ ὅσον τὸ ταχύτερον νὰ σταλῆ ἡ ἀπαιτούμενη πρὸς συμπλήρωσιν ξυλεία καὶ κέραμοι. Ἄν καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι κατόπιν τόσων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐντεῦθεν τοῦ Παν. Ἀρχιμανδρίτου κ. Θεοκλήτου, ἡ μαοῦνα πρὸς μεταφορὰν τοῦ ὑλικοῦ θὰ εὐρίσκειται ἐν πλῶ, ὅμως κατὰ νέαν καταμέτρησιν ὑπὸ τῶν μαστόρων τῆς ὅλης ξυλείας καὶ κεράμων κατόπιν τῆς αὐξήσεως τῆς οἰκοδομῆς κατὰ 6,50 πῆχ[εις] κατὰ μῆκος ἀπαιτεῖται ἡ ἀνάλογος ξυλεία: καπάκια, δεσίματα καὶ κέραμοι. Διὸ γράφω σήμερον τὴν παροῦσαν μου. Συγχρόνως μέσω Σταυροῦ σᾶς ἐτηλεγράφησα ὡς ἐξῆς: «Οἰκοδομὴ προχωρεῖ. Χρειαζόνται ἀμέσως 60 τομπάνια, 200 ρεντίνες, 700 καπάκια καὶ 3750 κέραμοι» μετὴν ἐλπίδα ἴσως τὸ τηλεγράφημα προλάβῃ τὴν μαοῦνα. Γράφω ταῦτα. Νομίζω ὅτι ἐξηγήθην καθότι ἡ ἐργασία ὁσημέραι προχωρεῖ καὶ οἱ μαστοροὶ πληρώνονται ἡμερησίως μετὰ τῶν ἐργατῶν ἄνω τῶν 250 δραχ[μῶν] καὶ δὲν δύνανται νὰ σταματήσουν.

Σὺν τῇ ἀποστολῇ τῆς ξυλείας νὰ μοὶ στείλητε καὶ χρήματα τόσον πρὸς συμπλήρωσιν τῶν δαπανῶν τῆς ὅλης Οἰκοδομῆς, ὅσον καὶ διὰ ἔξοδα ἡμερομ. [ισθίων] καπνοφυτείας, θερισμοῦ, καὶ μισθῶν ποιμένων διὰ τοῦ Οἰκονόμου καὶ διὰ διάφορα ἡμερησιακὰ ἔξοδα τροφίμων. Μέχρι σήμερον πάντες ἀνερχόμεθα εἰς 25 σιτιζόμενοι μέσα εἰς αὐτὸν τὸν λαβύρινθον [...]

Μετὴν εὐκαιρία τῆς ἐνταῦθα ἀποστολῆς μου ἐθεώρησα ἐπιβεβλημένο καθῆκον μου ὅπως μετὰ τῶν ἐνταῦθα ἀδελφῶν καὶ τῶν Κοζάκων ἐργατῶν μεταφέρωμεν ἐκ τοῦ Ἐρεπιωῶδους Πύργου εἰς τὸ Μετόχι τὰς εἰς τρία τεμάχια ἐνθεν κακεῖθεν ἐρριμένους μαρμαρίνους πλάκας αἵτινες ἰστάμεναι κατὰ μῆκος ἀποτελοῦσαι μίαν πλάκα, ἐπὶ τῶν τεμαχίων τῶν ὁποίων ὀριζοντίως εἰσὶ βαθῶς χαραγμένοι οἱ αἰώνιοι τίτλοι καὶ οἱ διαπρύσιοι κήρυκες τῆς ἀδιαφιλονικίτου ἰδιοκτησίας τῆς Ἰ.[ερᾶς] ἡμῶν Μονῆς. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς σᾶς εἶναι γνωστὸν ὡς ἐξῆς:

† Ἀνηγέρθη ὁ Πύργος οὗτος τῆς Ἰερᾶς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος»

«διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τῶν πανευγενεστάτων κτιτόρων»

«Ἀλεξίου καὶ Ἰωάννου τῶν αὐταδέλφων ἐν ἔτε[ι] *597002*»

«καὶ Αἰκατερίνης, καὶ Θεοδωρήτου μοναχοῦ.

Τὰς ἀνωτέρω τρεῖς πλάκας ἴσως 1.000 ὀκ[άδων] μετὰ πολὺν κόπον ἐπὶ τοῦ κάρρου μεταφέραμεν εἰς τὸ μετόχι καὶ τοποθετήσαντες αὐτὰς ἐντὸς τῆς ἀποθήκης πρὸς ἀσφάλειαν ἀπὸ κάθε ἀκρωτηριασμοῦ. [...]

Ἐπὶ τούτοις διατελῶ λίαν φιλαδέλφως

ὁ ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς

Προηγ(ούμενος) Χρυσόστομος Παντοκρατορινός

Τοῖς Πανοσιολ[ογιωτάτοις] Ἀγίοις Ἐπιτρόποις τῆς Ἰ. Μ. Παντοκράτορος

Εἰς Ἅγιον Ὅρος.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΟΥΡΟΥΤΖΙΔΗΣ

Ιστορικός

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΣΕΡΑΦΕΙΜ Β΄ ΚΑΙ Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

Η Σταυροπηγιακή και Πατριαρχική Μονή του Τιμίου Προδρόμου υπήρξε κατοικητήριο ανδρών «*αρετήν μετιόντων*» και τόπος αναπαύσεως σπουδαίων ηγουμένων της ορθοδοξίας¹. Πρώτος απ' αυτούς, το άγιο σκήνωμα του οποίου καθαγιαίνει το ιερό καθίδρυμα, είναι ο «*τελευταίος μέγας διδάσκαλος και συγγραφέυς της ενδόξου εποχής της καταλυθείσης Ελληνικής ανατολικής αυτοκρατορίας και ο πρώτος μέγας προφήτης, παιδαγωγός και εθνάρχης του νεότερου Ελληνισμού*»² ο πρώτος, μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος (Άνοιξη 1455-Άνοιξη 1456), που ήρθε στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου στις αρχές του 1457 και πέθανε σε αυτό μετά το 1472³.

Μετά από τριακόσια περίπου χρόνια, τον Ιανουάριο του 1764⁴, η περί τον Πατριάρχη Σαμουήλ τον Α΄ Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου

¹ Το 1986 το «...αμεταποίητον <του τυπικού της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου>...άχρι της του παντός αιώνος συντελείας...», όπως όριζε ο δομήτωρ Μητροπολίτης Ζιχνών Ιωακείμ, με το πρόσχημα της προλήψεως των χειροτέρων από τη φθορά του χρόνου παραβλέπεται.

² Θ. Ζήσης, *Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 7.

³ Ο πρώτος μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Οικουμενικός Πατριάρχης Γεννάδιος Β΄ Κουρτέσης ο Σχολάριος, ήρθε στην πόλη των Σερρών στις αρχές του 1457. Εφησύχαζε στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου, απ' όπου και κλήθηκε δύο φορές στην έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: α) Θέρος του 1462 έως και το Θέρος 1463 και β) Αύγουστος του 1464 έως και το Δεκέμβριο του 1464.

Ο Ιταλός Φραντζέσκο Φιλέφο από το Τολεντίνο, γαμβρός του προσήλυτου της Ρώμης Ιωάννη Χρυσολωρά και φίλος του Γεννάδιου Σχολάριου, σε μία του ωδή που απευθύνεται «*Γενναδίω Γεωργίω τω Σχολαρίω, τω και μητροπολίτη Φαιρών*», αποκαλεί τον πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη Μητροπολίτη Σερρών. Ο πολύς Φραντζέσκο Φιλέφο, που γνώριζε πράγματα και καταστάσεις και, προφανώς, παρακολουθούσε την τύχη του εκλεκτού του φίλου, αποκλείεται να έκανε λάθος στην προσφώνηση. Ο Γεννάδιος, βέβαια, δεν εκλέχθηκε Μητροπολίτης Σερρών όμως, κατά πάσα βεβαιότητα, μετά την αποχώρησή του από την έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, επιτροπικός του δόθηκε η Μητρόπολη Σερρών προς ζωάρκειά του και πνευματική ποιίμανση του χριστεπώνυμου πληρώματός της. Έτσι, λοιπόν, ο Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος, επιτροπικός ανέλαβε τη διοίκηση της εκκλησίας των Σερρών από το 1457 έως, πιθανότατα, το 1465. Βλ. Χ. Βουρουτζίδης, «Προσθήκες και αλλαγές στον Επισκοπικό κατάλογο των Σερρών ως το ΙΕ΄ αιώνα», *Σερραϊκά Χρονικά*, Αθήνα 2004, σ. 99.

⁴ Μητροπ. Σαρδέων Γερμανός, «Συμβολή εις τους Πατριαρχικούς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως από της αλώσεως και εξής», *Ορθοδοξία* 7 (1936), σ. 242.

αποφασίζει, το Μοναστήρι του Τίμιου Προδρόμου Σερρών να «φιλοξενήσει» έναν άλλο διάπυρο ζηλωτή των ορθοδόξων δογμάτων και επιμελέστατο κηδεμόνα των εκκλησιών του Θεού, τον πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη Σεραφείμ Β΄ (26 Ιουλίου 1757 - 26 Μαρτίου 1761)⁵.

Ο Σεραφείμ ο Β΄, ο επονομαζόμενος και Χαονεύς⁶, ποίμανε τη Μητρόπολη Φιλιππουπόλεως από τις 8 Οκτωβρίου 1746 έως και τις 26 Ιουλίου 1757⁷ οπότε και προβιβάστηκε στον Οικουμενικό Θρόνο του ιερού Στάχους⁸. Καταγόταν από την Ήπειρο και υπήρξε διάκονος περί το 1731-1732, του Μητροπολίτου Δρύστρας Κωνσταντίου. Ο Σεραφείμ περιγράφεται ως «ευσεβής εξ ευσεβών ευπατρίδης, φιλογενής⁹, φιλότιμος, τολμηρός, γενναίος, νοήμων, ευμαθής μάλλον ή πολυμαθής, ορμητικός ος εδόκει συμφέρειν, δυσπαλλάκτος ων είχετο... ηγάπα δε ο Παναγιότατος Σεραφείμ και τους σοφούς και πεπαιδευμένους και τούτοις έχαιρεν ομιλών και τιμάν εφιλοτιμείτο... και ει μη φίλαρχος και φιλοχρήματος ην... παντός επαίνου ην άξιος»¹⁰.

⁵ Η εκλογή του Φιλιππουπόλεως Σεραφείμ στον Οικουμενικό Θρόνο έγινε στο ναό του Τιμίμου Προδρόμου στο Σιναϊτικό μετόχι, στις 22 Ιουλίου του 1757. Στις 25 Ιουλίου ενδύθηκε τη χλαμύδα μπροστά στο Μεγάλο Βεζίρη και αναγνωρίστηκε πολιτικά η εκλογή του ενώ, στις 26 Ιουλίου, ημέρα Σάββατο, έγινε η ενθρόνισή του. Βλ. Μητροπ. Σαρδέων Γερμανός, ό.π., υποσημ. 4, *Ορθοδοξία*, τεύχ. 6, σ. 204. Πρβλ., Αθ. Υψηλάντης, *Τα μετά την άλωση*, Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 376, όπου αναφέρεται η 30ή Ιουνίου ως ημέρα μεταθέσεως του Σεραφείμ από τη Μητρόπολη Φιλιππουπόλεως στον Οικουμενικό Θρόνο.

⁶ Χάονες, λαός που ζούσε στην περιοχή του μαντείου των Δελφών και έδωσε το όνομά του στην ευρύτερη περιοχή, που σήμερα ονομάζουμε Ήπειρο. Χαονεύς αποκαλείται ο Πατριάρχης Σεραφείμ σε επιγραφή, με Ομηρική διάλεκτο, που βρίσκεται στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα στο Άγιο Όρος. Βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Άγιο Όρος*, Αθήνα 1903, σ. 453. Βλ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Αθήνα 1996, σ. 547.

⁷ Β. Μυστακίδης, «Επισκοπικοί κατάλογοι», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 12 (1936), σ. 184. Ο Μιλτιάδης Σταμούλης στην εργασία του «*Συμβολή εις την ιστορίαν των εκκλησιών της Θράκης*», *Θρακικά* 14 (1940), σ. 184, δεν είναι σαφής ως προς τη χρονολογία ποιμάνσεως της Μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως από τον Σεραφείμ, δίνοντας δύο χρονολογίες 1746-1757 ή 1747-1757.

⁸ Ο ιερός Στάχος ήταν ένας από τους εβδομήντα μαθητές του Κυρίου και έγινε από τον άγιο Ανδρέα ο πρώτος επίσκοπος Βυζαντίου από το 38 έως και το 54. Διάδοχος του Στάχους αποκαλείται ο Πατριάρχης Σεραφείμ σε επίγραμμα που βρίσκεται στην είσοδο του παλαιού ναού του Αγίου Αντωνίου στη σκήτη του Αγίου Ανδρέα (Σεράγι) στον Αθω. Βλ. Μ. Γεδεών, ό.π., σ. 547, υποσημ. 7.

⁹ Το 1760 ο Πατριάρχης Σεραφείμ, με έσοδα από χορηγίες και εράνους, κατασκεύασε λαμπρή οικοδομή στην οποία εγκατέστησε τη Θεολογική και Φιλοσοφική Σχολή της Κωνσταντινουπόλεως, με σχολάρχη τον Ευγένιο Βούλγαρη. Η Σχολή, μετά την αποχώρηση από τον Οικουμενικό Θρόνο του Σεραφείμ Β΄ και την παραίτηση του Ευγένιου Βούλγαρη, έκλεισε τον Απρίλιο του 1761. Βλ. Κ. Σάθας, «Σέργιου Μακραίου, Εκκλησιαστική Ιστορία», *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 3, Αθήνα 1972, σ. 229. Βλ. Ε. Βουλιαμάς, «Επιστολιμαία Σημειώσεις», *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 3 (1881-1882), σ. 206. Αυτή τη χρονιά, ο Πατριάρχης Σεραφείμ δίνει άδεια στον άγιο Κοσμά τον Αιτωλό να αρχίσει τις αποστολικές του περιοδείες. Βλ. Μ. Γεδεών, ό.π., υποσημ. 6, σ. 547.

¹⁰ Κ. Σάθας, ό.π., σ. 229 και 233.

Ο σπουδαίος αυτός πρωθιεράρχης των ορθοδόξων χριστιανών, που έλαβε κατά την ενθρόνισή του την παράδοση προσταγή του Τούρκου επιτρόπου¹¹ να προσέξει και να ενώσει την ορθοδοξία ειρηνεύοντάς την, στις 25 Μαρτίου του 1761 από μια ιδιότυπη συμμαχία εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων του πατριαρχείου και κοσμικών παραγόντων της ομογένειας, στην οποία πρωταγωνιστικό ρόλο για λόγους ικανοποίησης προσωπικών επιδιώξεων έπαιξε ο Μητροπολίτης Σερρών Ιωαννίκιος¹², απομακρύνθηκε από τον Οικουμενικό Θρόνο¹³ με πρόσχημα τη φιλαρχία και φιλοχρηματία του.

Ο διάδοχός του Σεραφείμ¹⁴ στον Πατριαρχικό Θρόνο, ο Μητροπολίτης Χαλκηδόνος Ιωαννίκιος Γ΄ ο Καρατζάς (26 Μαρτίου 1761 - 21 Μαΐου 1763)¹⁵

¹¹ Ο.π., σ. 412. Ο Τούρκος επίτροπος είπε στον Πατριάρχη: **ορθοδοξίαν γκιοζέτιν**. Γκιοζίτ, λέξη Περσική που σημαίνει βοήθεια, θεραπεία. Βλ. Ι. Χλώρος, *Λεξικό Τούρκο-Ελληνικό*, τόμ. 2, Κωνσταντινούπολη 1899.

¹² Τον Μάρτιο του 1759 η Σύνοδος του Πατριαρχείου αποφασίζει ο Σερρών Ιωαννίκιος να μετατεθεί στη χηρεύουσα Μητρόπολη Νικομηδείας. Η απόφαση αυτή, με παρέμβαση ισχυρών εκκλησιαστικών και πολιτικών παραγόντων δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Μετά την αποτυχία αυτή, ο Σερρών Ιωαννίκιος, με όχι σύννομα μέσα, επιχείρησε το 1760 να προαχθεί στην τότε χηρεύουσα Μητρόπολη Ηράκλειας. Την αποτυχία και των νέων του σχεδίων χρέωσε στον Πατριάρχη Σεραφείμ τον οποίο, σε συνεργασία με τους Μητροπολίτες Καισαρείας Παΐσιο, Δρύστρας Βαρθολομαίο και Δέρκων Σαμουήλ, με έργα αλλόκοτα και πράξεις αντιχριστιανικές εκθρόνισαν το 1761, για προσωπικό τους εκκλησιαστικό και πολιτικό όφελος. Βλ. Αθ. Υψηλάντης, *όπ.π.*, υποσημ. 5, σ. 388. Εναντίον του Πατριάρχου Σεραφείμ εκδηλώθηκαν ακόμα δύο κινήματα απομακρύνσεώς του από τον Οικουμενικό Θρόνο. Οργανώθηκε από το Μητροπολίτη Ηρακλείας Γεράσιμο και το Δραγουμάνο του στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, προσπάθεια αντικαταστάσεώς του το 1759, χωρίς επιτυχία. Τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς, με αφορμή την εκλογή Μητροπολίτου στη χηρεύουσα Μητρόπολη Γάνου και Χώρας, εκδηλώθηκε, και πάλι χωρίς επιτυχία, ανταρσία εναντίον του Πατριάρχου Σεραφείμ από τους άρχοντες: Σπαθάρη Ιάκωβο Ρίζο, καπικεχαγιά του ηγεμόνα της Βλαχίας Σκαρλάτου, Ποστέλνικο Κωνσταντίνο και Γρηγόριο Γκίκα, Δραγουμάνο της Υψηλής Πύλης, διότι δεν προκρίθηκε των υποψηφίων ο προτεινόμενος από αυτούς ηγούμενος του Μοναστηριού των Τριών Ιεραρχών Μισαήλ. Βλ. Αθ. Υψηλάντης, *όπ.π.*, σ. 379, 381.

¹³ Ο ευσεβής ιεράρχης έχαιρε της εκτιμήσεως και της αγάπης του πληρώματος της εκκλησίας και δια την επί των ημερών του Σουλτάνου Μουσταφά του Γ΄ επισκευή των εκκλησιών της βασιλεύουσας και δια την αποκατάσταση των κακοδοξιών περί του Αγίου Βαπτίσματος, που ταλάνιζαν το ορθόδοξο εκκλησίασμα. Ο έπαινος και ο θαυμασμός του λαού ενίσχυσε το κύρος του Πατριάρχη Σεραφείμ που παραγκώνισε από τη διαχείριση των πραγμάτων του Πατριαρχείου τους Βαρύτιμους Γέροντες. Το 1758 οι Βαρύτιμοι Γέροντες προσπάθησαν, σε συνεργασία με το διερμηνέα του Οθωμανικού στόλου Νικόλαο Μαυρογένη, να αποκαταστήσουν το γόητρό τους και να ανακτήσουν την επίδρασή τους στη διαμόρφωση των πραγμάτων του πατριαρχείου, με την παράνομη αντικατάσταση του Σεραφείμ Β΄ από το Μητροπολίτη Λάρισας Μελέτιο, τον ύστερα Οικουμενικό Πατριάρχη (1768-1769). Αυτό που δεν πέτυχαν οι Μητροπολίτες, Γεράσιμος Ηρακλείας και ο από Σερρών Γαβριήλ Νικομηδείας, που το 1758 ήταν Βαρύτιμοι Γέροντες του πατριαρχείου, το κατόρθωσαν το 1761 αξιοποιώντας τις επιπτώσεις της φιλαργυρίας και της φιλαρχικής διάθεσης του πατριάρχου Σεραφείμ. Βλ. Κ. Σάθας, *όπ.π.*, υποσημ. 9, σ. 228.

¹⁴ Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, *όπ.π.*, *Ορθοδοξία*, τεύχ. 5, σ. 206.

¹⁵ Ο Μητροπολίτης Χαλκηδόνος Ιωαννίκιος μνησικακούσε εναντίον του Πατριάρχου Σεραφείμ,

όρισε το Άγιο Όρος ως τόπο εφησυχάσεως του πρώην πατριάρχου. Η απόφαση αυτή εκτελέστηκε αμέσως και ο Σεραφεΐμ Β΄, αφού διέσχισε με κάθε επισημότητα τους κεντρικούς δρόμους της Βασιλεύουσας ταξίδεψε, περνώντας από τη γη της Θράκης και της Μακεδονίας, για το αγιώνυμο Όρος. Εκεί, κατ' αρχάς, κατέλυσε στο Μοναστήρι του Παντοκράτορα¹⁶, ενώ στη συνέχεια αναπαύθηκε στην Ιερά Μονή Βατοπεδίου¹⁷.

Τον Απρίλιο του 1761¹⁸ και ενώ ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ εφησύχαζε στο Μοναστήρι του Βατοπεδίου, η ενδημούσα Σύνοδος του Πατριαρχείου «... αυτόν μεν καθαιρέσει παντελεί <καθυπέβαλε> δια τα τωσαύτα και τηλικαύτα αυτού κανονικά εγκλήματα...», ενώ, ο Πατριάρχης Ιωαννίκιος Γ΄ διατάσσει το ηγουμενοσυμβούλιο του μοναστηριού να εισπράξει από τον πρώην ηγούμενο της ορθοδοξίας¹⁹ τις οφειλές προς το «Κοινό» ακόμη και με τη βία²⁰. Η οργή και το μένος του Πατριάρχου Ιωαννίκιου εναντίον του Σεραφεΐμ, την αρχή τους είχαν σε έργα αλλόκοτα και άξια ψόγου που ο Ιωαννίκιος έπραξε ως Μητροπολίτης Χαλκηδόνος, έργα τα οποία η Εκκλησία στηλίτευσε. Ο εξόριστος ιεράρχης πληροφορήθηκε έγκαιρα το περιεχόμενο του πατριαρχικού γράμματος και κατέφυγε, βοηθούμενος από αγιορείτες μοναχούς, στην Κωνσταντινούπολη. Στη Βασιλεύουσα, από ανθρώπους που κάποτε ευεργέτησε, κρύφτηκε στη συνοικία του Σταυροδρομίου²¹.

Το χρονικό διάστημα που, ως κοινός παράνομος, έμεινε στη σκιά της καθημερινότητας, ο Σεραφεΐμ αξιοποίησε προς όφελος της υποθέσεώς του

γιατί το 1758 ο Πατριάρχης τον υποχρέωσε να πληρώσει ό,τι χρωστούσε στους δανειστές του.

¹⁶ Σε σημείωμα του Κύριλλου Λαυριώτη, που δημοσιεύεται στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια* του 1903, σ. 524, σώζεται η πληροφορία πως: «Σεραφεΐμ... η σύνοδος κατήγαγε, και εξώρισε τότε εις μονήν Παντοκράτορος εις το Άγιον Όρος».

¹⁷ Α. Υψηλάντης, όπ.π., υποσημ. 5, σ. 388. Βλ. Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, όπ.π., *Ορθοδοξία*, τεύχ. 6, σ. 206.

¹⁸ Ο Α. Λαυριώτης, στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 1903, σ. 523-524, δημοσίευσε επιστολή του πατριάρχου Ιωαννίκιου προς τους ηγουμένους των μονών του Αγίου Όρους και τους εκεί ενασκούμενους πατέρες στην οποία ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ αποκαλείται ΚακοΣεραφεΐμ, που παρ' αξίαν πατριάρχευσε. Η ανάγνωση της ημερομηνίας της επιστολής αυζα' (1771) από τον Α. Λαυριώτη είναι προφανώς λάθος, διότι ο Ιωαννίκιος Γ΄ ο Καρατζάς ήταν Πατριάρχης από το 1761 έως και το 1763. Η σωστή ανάγνωση είναι αυζα' (1761).

¹⁹ Οι διαχειριστές των εσόδων και εξόδων του πατριαρχείου ευφώνως αποκαλούνταν επίτροποι του κοινού. Ενδιαφέροντα στοιχεία παραδίδει ο Μ. Γεδεών στο έργο του, *Μνεία των προ Εμού*, Αθήνα 1934, σ. 191.

²⁰ Γράφει ο Αθανάσιος Υψηλάντης : «Πάθει ουν φερόμενος ο Ιωαννίκιος έστειλεν ανθρώπους εις το Όρος, εν οίς και τον Νικόδημον αρχιμανδρίτην, με ορισμόν βασιλικόν, προστάτων τε και γράφων τοίς εκείσε πατράσι του Βατοπεδίου να τονβάλουν <τον πρώην πατριάρχη Σεραφεΐμ> κάτω εις τον πύργον και ολόγυμνον να τον εξαπλώνουν εις τα χώματα και να τον βρέχουν με νερά έως ου να πληρώση τα άσπρα. Τρόπον γλυκύτερον αν εμεταχειρίζοντο ήθελε τα πληρώσει, καθώς και έγινεν ύστερον επί Σαμουήλ...». Βλ., όπ.π., υποσημ. 5, σ. 392.

²¹ Όπ.π., σ. 392.

ενημερώνοντας με επιστολές τους επισημότερους των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως. Ζητώντας την υποστήριξή τους, έντεχνα τους θύμιζε τα όσα αυτός έκανε στο μικρό χρονικό διάστημα της πατριαρχίας του υπέρ των συμφερόντων της ομογένειας²². Έτσι, μετά την παραίτηση από τον Οικουμενικό Θρόνο του Ιωαννίκιου Καρατζά (21 Μαΐου 1763), παρουσιάζεται στον νέο Πατριάρχη Σαμουήλ Α΄ τον επονομαζόμενο Χανδζερή (α΄ 24 Μαΐου 1763 - 5 Νοεμβρίου 1768) και στην Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου και «*απολογηθείς εις τα ψεδή του προθεωρηθέντος λογαριασμού και αποδείξας αυτά συκοφαντίας... πληρώνει εις το κοινόν... και λαβών εξοφλητικόν απήλθε εις το αγιώνυμον όρος...*» εξασφαλίζοντας την άδεια της Ιεράς Συνόδου, να επισκέπτεται κατά το Θέρος τη Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών²³.

Τα χρόνια αυτά στο Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών ηγούμενος είναι ο Ιερομόναχος Αθανάσιος (1762-1764) που αγωνίζεται, συνεχίζοντας την προσπάθεια των προκατόχων του, να στηρίζει τη λειτουργία του ιερού ιδρύματος το οποίο, μετά την ερήμωσή του για τρία χρόνια (1729-1731) εξ αιτίας λυπηρών περιστάσεων, αντιμετώπιζε σοβαρές οικονομικές δυσκολίες. Ήδη, από τους ενασκούμενους σε αυτό πατέρες είχε εγκαταλειφθεί ως δαπανηρή η κοινοβιακή ζωή και είχε εισαχθεί από το 1750²⁴, για λόγους οικονομίας, το ιδίόρρυθμο σύστημα διοικήσεως.

Παρά τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα, το Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου, αργά αλλά σταθερά βρίσκει το αρχαίο του κλέος καθώς είναι τόπος καταφυγής των ορθοδόξων της περιοχής και πόλος έλξεως των εύπορων Σερραίων, που επιλέγουν για τα θερινά μεταστάσημά τους τον εύχαρι τόπο που το περιβάλλει. Με τη συνδρομή των χριστιανών και για ψυχική τους ωφέλεια,

²² Ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ στο χρόνο της πατριαρχίας του, πέρα από τα καθαρώς δογματικά θέματα που έλυσε όπως π.χ. το θέμα της βαπτίσεως, επί των ημερών του Σουλτάνου Μουσταφά του Β΄, αξιοποίησε τις κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες της εποχής και α) επισκεύασε ή ακόμη και επέκτεινε το 1758 τις εκκλησίες των ορθοδόξων στην βασιλεύουσα και την περιοχή της β) ίδρυσε το 1760 Θεολογική και Φιλοσοφική Σχολή με σχολάρχη τον Ευγένιο Βούλγαρη και καθηγητές το Νικόλαο Κριτία στη Ρητορική, τον Ανανία Αντιπάριο στη Λογική και το Δωρόθεο στο μάθημα της Φιλοσοφίας. Επίτροπος της Σχολής ήταν ο Μητροπολίτης Σερρών Ιωαννίκιος. Βλ. Α. Υψηλάντης, ό.π., υποσημ. 5, σ. 385.

²³ «...ευρέθησαν τη αληθεία όσον το κατ'εμέ, (γράφει ο Α. Υψηλάντης, ό.π., σ. 392) και δύο κονδύλια ψεδή, δια τε τα Γανόχωρα και δια το χάττι - χουμαγιούν». Ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ, αφού απέδειξε στην Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου πως ο κατατρεγμός του από τον Ιωαννίκιο τον Γ΄ στηρίζεται σε μια παλαιά τους διαμάχη (ο Σεραφεΐμ, ως Πατριάρχης, υποχρέωσε τον Ιωαννίκιο, που ήταν Μητροπολίτης Χαλκηδόνος, να πληρώσει στους δανειστές του 15 πονγκιά, περίπου 30.000 φράγκα, βλ. Α. Υψηλάντης, ό.π., σ. 379) πλήρωσε τριάντα πονγκιά (55-60.000 φράγκα), ως παράνομα κρατηθέντα από αυτόν από το ταμείο του πατριαρχείου και, αφού πήρε απόδειξη εξοφλητική, αναχώρησε για το Άγιο Όρος. Βλ. Α. Υψηλάντης, ό.π., σ. 397 και Κ. Σάθας, ό.π., υποσημ. 9, σ. 248.

²⁴ Χ. Προδρομίτης, *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει Σερρών Σταυροπηγιακής ιεράς μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου*, Λειψία 1903, σ. 47.

γίνονται σε αυτό έργο σημαντικά όπως π.χ. η κατασκευή το 1755 του υδραγωγείου της μονής, από το Σερραίο Χατζή Πέτκο Σπανδωνή Βασματζή²⁵.

Τον Ιανουάριο του 1764, η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου επί Σαμουήλ Α΄, με Πατριαρχικό και Συνοδικό γράμμα χορηγεί «...τω πρ. Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄ ως διαμονήν την παρά τας Σέρρας ι. μονήν του Τίμιου Προδρόμου...».²⁶ Η απόφαση αυτή της Ιεράς Συνόδου στηρίχθηκε στη βούληση του πρώην πατριάρχου Σεραφείμ να περάσει «...το επίλοιπον της ζωής εν τινι τόπω ησυχαστικό και αταράχω μετά της καθηκούσης ψυχικής και σωματικής διαναπαύσεως τε και περιθάλψεως...».²⁷ Το Μοναστήρι του Τίμιου Προδρόμου, έκρινε η Ιερά Σύνοδος, ήταν «...πρόσφορον και αρμόδιον και ικανόν τη διαναπαύσει και περιθάλψει της αυτού παναγιότητος...»²⁸ και «... εφ' όρου ζωής αυτού...» του παραχωρήθηκε ως κατοικία. Ο πρώην Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ είχε, με τη συνοδική αυτή απόφαση, «...υπό την τελείαν αυτού εξουσίαν και κυριότητα...» το ιερό καθίδρυμα, εντελλόταν δε να κυβερνά «...θεαρέστως κατά πληρεξούσιον δεσποτείαν και κυριότητα...»²⁹.

Η Συνοδική απόφαση απαγόρευε, στη λήψη των όποιων αποφάσεων του πρώην πατριάρχου, τη συμμετοχή του ηγουμένου και των ενασκουμένων στο μοναστήρι πατέρων. Η ίδια απόφαση όριζε ο ηγούμενος και οι πατέρες να υπόκεινται και να υποτάσσονται: «...ευπειθώς και κατά πάντα τη αυτού παναγιότητι και μηδέν ενεργείν άνευ αδείας και γνώμης της αυτού παναγιότητος... γινώσκειν τε την αυτού παναγιότητα δεσπότην και εξουσιαστήν τέλειον του αυτού μοναστηρίου...»³⁰.

Η απόλυτη αυτή εξουσία του Σεραφείμ στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου ολοκληρωνόταν, με την απαγόρευση στους κοσμικούς παράγοντες της κοινωνίας των Σερρών να συμμετέχουν στη διοίκηση του μοναστηριού ή να εκφράζουν γνώμη, εξασφαλιζόταν δε η εφαρμογή αυτής της αποφάσεως με βαρύτατα επιτίμια και κατάρεις.

Η πρακτική, με συνοδικές αποφάσεις να ορίζονται μοναστήρια του Αγίου Όρους για να εφησυχάζουν οι πρώην πατριάρχες, χωρίς όμως να διαταράσσεται η τάξη των μοναστηριών, ήταν κάτι το συνηθισμένο τα χρόνια της τουρκοκρατίας. Παραχώρηση όμως, όπως αυτή του μοναστηριού του Τιμίου Προδρόμου στον πρώην Πατριάρχη Σεραφείμ Β΄, αποτελεί μια από τις λίγες παρόμοιες πε-

²⁵ Οπ.π., σ. 48.

²⁶ Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, ό.π., τεύχ. 7, σ. 241. Ο Μ. Γεδεών στους *Πατριαρχικούς Πίνακες*, Αθήνα 1996, σ. 542, υποστηρίζει, ακολουθώντας προφανώς τον Α. Υψηλάντη (όπ.π., υποσημ. 5, σ. 379), πως ο Σεραφείμ ο Β΄ έλαβε επί Πατριάρχου Σαμουήλ την άδεια να μένει το Θέρος στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

²⁷ Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, ό.π., σ. 241.

²⁸ Οπ.π.

²⁹ Οπ.π.

³⁰ Οπ.π.

ριπτώσεις στα χρονικά του Οικουμενικού Πατριαρχείου³¹, επαναφέροντας στην πράξη το θεσμό της χαριστικής (δωρεάς), που ίσχυε στο Βυζάντιο για τα μοναστήρια και τα κοινωφελή ιδρύματα από το 843 και ουδέποτε καταργήθηκε, αλλά μάλλον άλλαζε μορφές κατά διάφορες χρονικές περιόδους³².

Γιατί επιλέχθηκε το Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου και κυρίως, γιατί παραχωρήθηκε ολοκληρωτικά στον πρώην Πατριάρχη Σεραφείμ; Η απάντηση βρίσκεται στα γεγονότα εκείνων των χρόνων, που διαμόρφωναν τις αποφάσεις του Πατριάρχου και της Ιεράς Συνόδου.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο γνώριζε την κακή οικονομική κατάσταση του μοναστηριού του Μενοικέως και, κυρίως, τους πνευματικούς κινδύνους που εγκυμονούσε το ιδιόρρυθμο σύστημα διοικήσεως, γιατί και οι συνοδικοί αρχιερείς «...στοχαζόμενοι και την μέλλουσαν επακολουθήσει ωφέλειαν τω ρηθέντι σεβασμίω μοναστηρίω εκ της εν αυτώ κατοικήσεως της αυτού παναγιότητος...»³³ παραχώρησαν το Μοναστήρι των Σερρών, κατά τον τρόπο που περιγράφεται στη Συνοδική απόφαση, στο φιλομόναχο πρώην Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄.

Ο Σεραφείμ Β΄ περιγράφεται ως «...φίλαρχος και φιλοχρήματος...»³⁴, αδυναμίες που τελικά ώδιναν την έκπτωση του επιμελέστατου κηδεμόνα των εκκλησιών του Θεού από τον Οικουμενικό Θρόνο.

Το Πατριαρχείο εκτιμώντας τις σχέσεις που είχαν οι κάτοικοι της επαρχίας Φιλιππουπόλεως³⁵ με το Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου, την εύρωστη οικονομική κατάσταση του πρώην Κωνσταντινουπόλεως, την ανάγκη οικονομι-

³¹ Το 1764 από τον Πατριάρχη Σαμουήλ τον Α΄ έγινε παραχώρηση Μοναστηριού προς τον πρώην Κωνσταντινουπόλεως Ιωαννίκιο, με τους ίδιους σχεδόν όρους. Με Σιγίλλιο, η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου, παραχώρησε την Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου της Χάλκης, στον πρώην διώκτη του Σεραφείμ, Ιωαννίκιο Γ΄ Καρατζά, ο οποίος, κατά τον Α. Ψηφιλάντη (όπ.π., υποσημ. 5, σ. 401), απαιτούσε να του δοθούν με όρους πλήρους κυριότητας, τα Μοναστήρια του Αγίου Γεωργίου της Χάλκης και του Σωτήρος Χριστού της νήσου Πρώτης. Βλ. Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, όπ.π., τεύχ. 8, σ. 263.

³² Μετά το θρίαμβο της Ορθοδοξίας (11 Μαρτίου 843) η Εκκλησία αντιμετώπισε ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Είχε δεκάδες μοναστήρια και ευκτήριους οίκους, που δεν είχαν οικονομικούς πόρους και βρίσκονταν ένα βήμα πριν από το κλείσιμό τους. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος εφαρμόστηκε ο θεσμός της Χαριστικής ή Δωρεάς. Με βάση το θεσμό αυτό, ιδιώτες και κληρικοί, οικονομικά εύρωστοι, μπορούσαν να γίνουν κύριοι του συνόλου μιας ή και περισσότερων μοναστηριακών περιουσιών ουχί «επί σωματικό κέρδει αλλ' επί φιλοκαλία και καλλιέργια και ψυχική ωφέλεια». Βλ. Σωτ. Βαρναλίδης, *Ο Θεσμός της Χαριστικής (Δωρεάς) των Μοναστηριών εις τους Βυζαντινούς*, Θεσσαλονίκη 1985.

³³ Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, όπ.π., τεύχ. 7, σ. 241.

³⁴ Κ. Σάθας, όπ.π., υποσημ. 9, σ. 233. Η φιλοχρηματία του Σεραφείμ είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση απ' αυτόν ενός τεράστιου πλούτου.

³⁵ Χρ. Προδρομίτης, όπ.π., υποσημ. 24, σ. 47. Την επαρχία ποίμανε ως Μητροπολίτης ο Σεραφείμ από τις αρχές Οκτωβρίου του 1746.

κής υποστήριξης του μοναστηριού των Σερρών³⁶ και κυρίως, την απομάκρυνση του Σεραφείμ από κέντρα που βοηθούσαν στο στήσιμο μηχανορραφιών εναντίον του Πατριαρχείου, επέλεξε ως τόπο «*αναπαύσεως*» και εφησυχάσεως του πρώην πατριάρχου, το απομονωμένο Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου. Προσδοκούσε η Ιερά Σύνοδος και ο Πατριάρχης Σαμουήλ ο Α΄ πως, η αγάπη του πρώην πατριάρχου Σεραφείμ προς τα ιερά σκηνώματα θα σταθεί οδηγός του ώστε να επιμεληθεί, να αυξήσει και να ενδυναμώσει: «...*πάση και παντοία ευπορία τε και περιποιήσει όσων χρήζει η αύξησις του ιερού τούτου μοναστηρίου <του Τιμίου Προδρόμου>...*»³⁷.

Από αυτήν την παραχώρηση, που ικανοποιούσε το «*φίλαρχο*» του πρώην Κωνσταντινουπόλεως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο επεδίωκε: πρώτον «...*την τε ησυχίαν και διανάπαυσιν της αυτού παναγιότητος εν εφαρμόζοντι τόπω...*», δεύτερον, την «...*μέλλουσαν επακολουθήσαι εντεύθεν αύξησιν και ωφέλειαν και ευτυχίαν του αυτού μοναστηριού...*»³⁸ και τρίτο την εκκλησιαστική και πολιτική απομόνωση του πρώην πατριάρχου.

Ο πρώην Πατριάρχης Σεραφείμ Β΄, κατά τη μετάβασή του στο Άγιο Όρος την Άνοιξη του 1761, ήρθε σαν προσκυνητής στο ιερό καθίδρυμα του Τιμίου Προδρόμου Σερρών³⁹, έμεινε σε αυτό για μικρό χρονικό διάστημα και στη συνέχεια αναχώρησε για το αγιώνυμο Όρος. Είναι βέβαιο πως, ο πρώην Πατριάρχης Σεραφείμ, επέλεξε ως τόπο μόνιμης κατοικίας του στο Άγιο Όρος το Βατοπεδινό κελί του οσίου Αντωνίου του Μεγάλου, που ήταν χτισμένο στον τόπο που κάποτε ήταν η αρχαία μονή του Ξέστου⁴⁰. Το κελί αυτό, γνωστότερο και ως Σεράγιο, είναι κοντά στις Καρυές.

Ο Σεραφείμ Β΄ το 1768⁴¹ γκρέμισε το παλιό κελί και οικοδόμησε νέο δι-

³⁶ Το κείμενο συνοδικής απόφασεως, που υπογράφει ο Πατριάρχης Σεραφείμ το Φεβρουάριο του 1759 και αφορούσε το Σιναϊτικό ζήτημα στα Σέρρας, δείχνει πως γνώριζε καλά τα εκκλησιαστικά πράγματα της Μητροπόλεως Σερρών. Βλ. P. Odorico, *Mémoire d'une voix perdue, le Cartulaire de la métropole de Serrès, 17-19e siècles*, Paris 1994, σ. 111. Βλ. Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 31.

³⁷ Μητρ. Σαρδέων Γερμανός, όπ.π., τεύχ. 7, σ. 241.

³⁸ Όπ.π.

³⁹ Το χειμώνα του 1764 ο Πατριάρχης Σεραφείμ, μετά την αθώωσή του από τη Σύνοδο του Πατριαρχείου, για την κατηγορία των οικονομικών σκανδάλων που τον βάραινε, μεταβαίνοντας για δεύτερη φορά στον τόπο της εξορίας του πέρασε και προσκύνησε στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών τα ιερά κειμήλιά του. Η παράδοση της παραμονής του Πατριάρχου Σεραφείμ στο μοναστήρι κατά το Θέρος, σώζεται από τον Χριστόφορο, όπ.π., σ. 36, σημ. γ΄ και εδραϊώνεται στα όσα παραδίδει στο έργο του ο Α. Υψηλάντης, όπ.π., υποσημ. 5, σ. 397.

⁴⁰ Γ. Σμυρνάκης, όπ.π. Υποσημ. 6, σ. 452. Πρβλ. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικά Εφημερίδες*, Αθήνα 1936, σ. 324.

⁴¹ Ο Μ. Γεδεών στο έργο του, *Ο Άθως*, Αθήνα 1990, σ. 168, κάνει λάθος στη χρονολογία έναρξης των εργασιών ανακαίνισης της σκήτης ορίζοντας το 1734 αντί του σωστού 1768. Το λάθος αυτό διορθώνει ο ίδιος στους *Πατριαρχικούς Πίνακες*, όπ.π., σ. 547, υποσημ. 7.

όροφο ναό⁴², αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Ανδρέα του Πρωτοκλήτου⁴³, ξοδεύοντας τεράστια ποσά. Στο κελί του αγίου Ανδρέα ο Σεραφεΐμ έζησε έως και το 1770⁴⁴. Αυτή τη χρονιά, με κάθε μυστικότητα αναχώρησε από το Άγιο Όρος και πήγε στο Ρωσικό στόλο που ναυλοχούσε στην Παροναξία⁴⁵. Εκεί έγραψε μια φλογερή επιστολή-προκήρυξη προς τους Έλληνες της ενδοχώρας και των νησιών του Αιγαίου πελάγους, με την οποία τους καλούσε συμμαχώντας με τους Ρώσους, να επαναστατήσουν εναντίων των Τούρκων⁴⁶.

Το αποτέλεσμα της επαναστατικής αυτής πράξης του πρώην Πατριάρχου είχε ολέθριες επιπτώσεις για τα μοναστήρια του Αγίου Όρους⁴⁷, που υποχρεώθηκαν από τον Σουλτάνο Μουσταφά τον Γ΄ να πληρώσουν βαρύ-

⁴² Ο ναός που έκτισε ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ είναι διώροφος. Στον επάνω όροφο υπάρχει η εκκλησία του Οσίου Αντωνίου του Μεγάλου ενώ στον κάτω βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα.

⁴³ Γέννημα της κακίας του Γεώργιου Σταυράκη, προς το πρόσωπο του Πατριάρχου Σεραφεΐμ, ήταν η κατασκευασμένη ψευδολογία, που έντεχνα διοχετεύθηκε το 1760 στο περιβάλλον του Σουλτάνου Μουσταφά Γ΄, για την ύπαρξη σχέσεως του Πατριάρχου με τον αρμοστή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Η κατηγορία, από την οποία ως εκ θαύματος γλίτωσε ο Πατριάρχης, ψευδώς μαρτυρούσε πως, η πανηγυρική Θεία Λειτουργία στον πατριαρχικό ναό την ημέρα του Αγίου Ανδρέα έγινε προς τιμήν του Ρώσου επισήμου. Εμβόλιμα σημειώνεται πως, ο επαΐων στην μεσήλικα ιστορία της εκκλησίας μας αρχιμανδρίτης Ε. Βουλισμάς, όπ.π., υποσημ. 9, σ. 206, υποστηρίζει πως, η πατριαρχική Θεία Λειτουργία στις 30 Νοεμβρίου του 1759 στον πατριαρχικό ναό έλαβε έκτακτο πανηγυρικό χαρακτήρα ως συμπίπτουσα (η ημέρα της γιορτής του Πρωτοκλήτου Αγίου Ανδρέα) με την έναρξη των μαθημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής της Κωνσταντινούπολεως. Σε ανάμνηση της κατακρημνίσεως αυτής της σκευωρίας και της σωτηρίας του, ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ τιμούσε ιδιαίτερα τον άγιο Ανδρέα. Βλ. Κ. Σάθας, όπ.π., υποσημ. 9, σ. 231.

⁴⁴ Αυτή τη χρονιά (1770) στο Άγιο Όρος εφησυχάζουν τρεις πρώην Πατριάρχες Κωνσταντινούπολεως. Ο Κύριλλος ο Ε΄, ο Σεραφεΐμ ο Β΄ και ο Σαμουήλ ο Α΄.

⁴⁵ Το Φεβρουάριο του 1770 μικρή ναυτική δύναμη των Ρώσων με τον Θεόδωρο Ορλώφ έφτασε στο λιμάνι Βιτύλου της Μάνης, δίνοντας το έναυσμα των επαναστατικών κινήσεων στη νότια Ελλάδα. Η επανάσταση, γνωστότερη και ως «Ορλωφικά», είχε προετοιμαστεί από πράκτορες του Αλεξίου Ορλώφ. Στις 5-7 Ιουλίου του 1770 ο Ρωσικός στόλος, στα στενά μεταξύ Χίου και Τσεσμέ, καταναυμάχησε και κατέστρεψε τον Τουρκικό στόλο. Κατά τον Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, όπ. π., σ. 543 ο Πατριάρχης Σεραφεΐμ δραπέτευσε από το Άγιο Όρος το 1770, χρονιά που συντάξε και τις επαναστατικές του εγκυκλίους, ενώ το 1771 έφυγε για τη Ρωσία με το στόλο.

⁴⁶ Κ. Σάθας, όπ.π., υποσημ. 9, σ. 287. Για την πράξη του αυτή καθαιρέθηκε από τον Πατριάρχη Θεοδόσιο Χριστιανόπουλο (1769-1773).

⁴⁷ Όπ.π., σ. 289. Στις 27 Αυγούστου του 1771 αξιωματούχος της φρουράς του Σουλτάνου συνοδευόμενος από στρατιώτες πήγε στο Άγιο Όρος για να κατασχέσει την περιουσία του πρώην πατριάρχου, που έφυγε για την Παροναξία στα τέλη Ιουλίου ή στις αρχές Αυγούστου αυτής της χρονιάς. Από την κινητή ή ακίνητη περιουσία του πατριάρχου Σεραφεΐμ δεν βρέθηκε τίποτα εκτός από το «σπίτι το μεγάλο και τρανό και τρελλό» κατά τον Καισάριο Δαπόντε, που εκτιμήθηκε στα 11.000 γρόσια, τα οποία το Οικουμενικό Πατριαρχείο έδωσε στο Σουλτάνο και στη συνέχεια, το Φεβρουάριο της επόμενης χρονιάς, ζήτησε από τα Μοναστήρια του Αγίου Όρους. Βλ. Σ. Καδάς, «Χειρόγραφο με αυτόγραφες σημειώσεις του Καισαρίου Δαπόντε», *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Αφιέρωμα στον Εμμανουήλ Κριαρά*, , Θεσσαλονίκη 1988, σ. 202.

τατους φόρους για τη δραπέτευση του Σεραφείμ, ενώ, ο πρώην πατριάρχης, με Συνοδική απόφαση γυμνώθηκε από κάθε ιερατικό αξίωμα. Ο Πατριάρχης Σεραφείμ ακολούθησε το Ρωσικό στόλο και πήγε στην Πετρούπολη, όπου και έτυχε ιδιαίτερων τιμών από την αυτοκράτειρα Αικατερίνη την Β΄. Πέθανε στη Ρωσία μετά το 1782⁴⁸ και τάφηκε στην Ιερά Μονή της Μεταμορφώσεως του Χριστού, στην πόλη Ludhy της Ουκρανίας.



ΣΕΡΑΦΕΙΜ Β΄
1757 - 1761

⁴⁸ Ο Μ. Γεδεών στη μονογραφία του για τον Πατριάρχη Σεραφείμ “*Εκκλησιαστική Αλήθεια Κωνσταντινουπόλεως*”, έτος γ΄, Οκτώβριος 1882 - Σεπτέμβριος 1883, σ. 61 και στους *Πατριαρχικούς Πίνακες*, ό.π., σ. 544 αναφέρει πως: «*Παρέτεινε ο Σεραφείμ ο Β΄ το ζην επέκεινα του 1776*». Ο Σαρδέων Γερμανός, ό.π., σ. 207, αναφέρει πως ζούσε ο Πατριάρχης Σεραφείμ στη Ρωσία και μετά το 1782, ενώ ο Καισάριος Δαπόντε υποστηρίζει πως το μυστήριο της χειροτονίας του Ευγένιου Βούλγαρη, σε αρχιεπίσκοπο Σλαβινίου και Χερσώνος, τέλεσε ο πρώην πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σεραφείμ Β΄.



*Πατριαρχικὸν καὶ Συνοδικὸν Γράμμα χορηγοῦν τῷ πρ. ΚΠό-
λεως Σεραφείμ Β΄ εἰς διαμονὴν τὴν παρὰ τὰς Σέρρας ἰ. μονὴν τοῦ
Τιμίου Προδρόμου ⁸⁴).*

† Σαμουὴλ ἐλέφ Θεοῦ κλπ.

Τὰ προνοίας ἐκκλησιαστικῆς ἐπιδεύμενα τῶν πραγμάτων καὶ τούτων μάλιστα ὅσα εἰς ὑπεροχικὰ καὶ ἀξιωματικὰ ἀναφέρονται πρόσωπα, ὧν τὴν ἐπισύστασιν καὶ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ἀνήκουσαν συνδρομὴν καὶ βοήθειαν εἰς ἀναπαυστικωτέραν καὶ ἡσυχαστικωτέραν αὐτῶν διαγωγὴν, φροντίζειν διὰ παντὸς χρέος ἀπαραίτητον κεκτημένοι, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀνάκαθεν συνήθειαν, παρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλανθρωπίας καὶ εὐμενείας καὶ χάριτος εἰς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι προσηγῶς καὶ φιλαδέλφως τοὺς ἐπιδεομένους τῆς τοιαύτης ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει διαγωγῆς τε καὶ ἀναπαύσεως, ὧν τὰς τοιαύτας εὐλόγους αἰτήσεις ἀποδεχόμενοι μετὰ τῆς προσηκούσης ἀδελφικῆς ἀγάπης οὐ διαλείπομεν χορηγεῖν τὰς τῶν τοιούτων εὐλόγους αἰτήσεις τῇ ἀποστολικῇ εἰσηγήσει ἐπόμενοι, ὑποτιθεμένη « ἀντιλαμβάνεσθαι ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἡμᾶς προσελάβετο ». Ἐπειδὴ τοιγαροῦν καὶ ὁ παναγιώτατος πατριάρχης πρῶην Κωνσταντινουπόλεως κύριος κύρ Σεραφείμ, ὁ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸς ἀδελφός καὶ συλλειτουργγὸς ἡμῶν περιπόθητος, ἠβουλίσθη τῷ ἀπὸ τοῦδε, ἀθαιρέτῳ γνώμῃ καὶ ἰδιοθελεῖ προαιρέσει, ἀπαλλαγῆναι τῶν βιωτικῶν θορύβων καὶ ταραχῶν ἡσυχάσαι τε εἰς τὸ ἐξῆς καὶ διαπεράσαι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐν τινὶ τόπῳ ἡσυχαστικῷ καὶ ἀταράχῳ μετὰ τῆς καθηκούσης ψυχικῆς καὶ σωματικῆς διαναπαύσεώς τε καὶ περιθάλψεως, καὶ τοιοῦτον τόπον ἐφαρμόζοντα τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἀναπαύσει τῆς αὐτοῦ παναγιότητος στοχασάμενοι καὶ εὐρόντες τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς

ἀγιοπάτρις μητροπόλεως Σερρών, κατὰ τὴν τοποθεσίαν ὀνομαζομένην Μνήχεια ὄρη κείμενον καὶ εὐρισκόμενον ἱερὸν καὶ σεβάσιμον σταυροπηγιακὸν μοναστήριον, τὸ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ὡς ἐφαρμόζον τῇ αὐτοῦ διαναπαύσει, δεδώκαμεν καὶ ἐνεχειρίσαμεν αὐτὸ τῇ αὐτοῦ παναγιότητι εἰς κατοικίαν ἡσυχάζουσαν ἐφ' ὄρου ζωῆς αὐτοῦ. τὸ μὲν ὡς σταυροπήγιον διατελοῦν καὶ ὑποκείμενον τῷ καθ' ἡμᾶς ἀγιοπάτριω πατριαρχικῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς πατριαρχικῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας καὶ πατριαρχικῆς κατοικίας δικαίως καὶ εὐλόγως ἀξιούμενον, τὸ δὲ ὡς πρόσφορον καὶ ἀρμόδιον καὶ ἱκανὸν τῇ διαναπαύσει καὶ περιθάλψει τῆς αὐτοῦ παναγιότητος καὶ πρὸς τούτοις στοχάζόμενοι καὶ τὴν μέλλουσαν ἐπακολουθήσαι ὠφέλειαν τῷ ρηθέντι σεβασμίῳ μοναστηρίῳ ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ κατοικήσεως τῆς αὐτοῦ παναγιότητος, ἐπειδὴ ἐλπίζομεν βεβαίως διὰ τὸν περὶ τὰ θεῖα ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην καὶ εὐλάβειαν, ἣν ἔχει ἡ αὐτοῦ παναγιότης περὶ τὰ ἱερὰ τοῦ Θεοῦ σκηνώματα, ἐπιμεληθῆναι αὐτοῦ ἐπιμελῶς καὶ ἐπιπόνως, αὐξήσαι τε καὶ ἐνδυναμῶσαι αὐτὸ πάσῃ καὶ παντοίᾳ εὐπορίᾳ τε καὶ περιποίησει ὅσων χρῆζει ἢ αὐξήσει τοῦ ἱεροῦ τούτου μοναστηρίου, ὥστε γίνεσθαι καὶ ἐπακολουθεῖν ἐντεῦθεν δύο τινὰ ἀγαθὰ προσφιλῆ καὶ εὐάρεστα τῷ Θεῷ, τὴν τε ἡσυχίαν καὶ διανάπαυσιν τῆς αὐτοῦ παναγιότητος ἐν ἐφαρμόζοντι τόπῳ, ὡς σταυροπηγιακῷ ἡμῶν μοναστηρίῳ τυγχάνοντι καὶ πατριαρχικῇ ἀξίᾳ καὶ παρουσίᾳ καὶ κατοικήσει κοσμηθῆναι καὶ σεμνύνεσθαι διαταχθέντι, καὶ τὴν μέλλουσαν ἐπακολουθήσαι ἐντεῦθεν αὐξήσιν καὶ ὠφέλειαν καὶ εὐτυλίαν τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου. Καὶ δὴ ἐπὶ πᾶσι τούτοις τοῖς εὐλόγοις δικαιοῦμασι συνοδικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς συνδιασκεψάμενοι καὶ εὐλογον καὶ δίκαιον εἶναι ἐπικρίναντες καὶ ψηφίσαντες, γράφοντες διὰ τοῦ παρόντος ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερέμων, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τὸ διαληφθὲν ἱερὸν μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τὸ κείμενον κατὰ τὰ Μνήχεια ὄρη, καθὼς συνοδικῆ διαγνώσει δεδώκαμεν αὐτὸ τῇ αὐτοῦ παναγιότητι ἐπὶ τὸ ἔχειν αὐτὸ ὑπὸ τὴν τελείαν αὐτοῦ ἐξουσίαν καὶ κυριότητα καὶ διοικονομεῖν καὶ διακυβερνᾶν αὐτὸ θεαρέστως κατὰ πληρεξούσιον δεσποτεῖαν καὶ κυριότητα, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπάρχει καὶ διατελεῖ ἀμεταθέτως ἀναφαίρετως τε καὶ ἀναποσπάστως ὑπὸ τὴν τελείαν ἐξουσίαν τῆς αὐτοῦ παναγιότητος ἐφ' ὄρου ζωῆς αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνωτέρῳ ἐκτεθέντα τρόπον, μηδενὸς ἄλλου ἔργοντος τὸ παράπαν μετοχῆν τινα καὶ ἐξουσίαν, ἐπιστασίαν τε καὶ διοίκησιν ἐν αὐτῷ οὔτε τοῦ ἐν αὐτῷ ἡγουμενεύοντος, οὔτε τῶν λοιπῶν συνασκούμενων ἐν αὐτῷ πατέρων, ἀλλ' ὑπάρχει ὅλως διόλου ὑπὸ τὴν τελείαν ἐξουσίαν τῆς αὐτοῦ παναγιότητος· ὁ δὲ ἡγουμενεύων ἐν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ συνασκούμενοι πατέρες ὀφείλουσιν ὑποκοιῆσθαι καὶ ὑποτάσσεσθαι εὐπειθῶς κατὰ πάντα τῇ αὐτοῦ παναγιότητι καὶ μηδὲν ἐνεργεῖν ἄνευ ἀδείας καὶ γνώμης τῆς αὐτοῦ παναγιότητος, γινώσκειν τε τὴν αὐτοῦ παναγιότητα δεσπότην καὶ ἐξουσιαστὴν τέλειον τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου. Ὅστις δὲ καὶ ὅποιος ἢ ἐκ τῶν πατέρων τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου ἢ ἄλλος τις ἐκ τῶν ἐξωθεν τολμήσει οἰψοδήτην ἐναντίως φανῆναι καὶ ἀπειθῆς τῇ αὐτοῦ παναγιότητι καὶ ἐνοργλήσει καὶ ἐπηρέασει καθ' οἷονδῆτινα τρόπον τὴν αὐτοτελεῖ ἐξουσίαν καὶ δεσποτεῖαν ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ, συνοδικῆ διαγνώσει ἐπιδοθεῖσαν καὶ ἐπιβεβαιωθεῖσαν παρ' ἡμῶν, ὁ

τοιούτος τοῦ μὲν ἱερατικοῦ καταλόγου ὧν ἀργὸς ἔστω πάσης ἱεροπραξίας καὶ ἐστερημένοις παντός ἐκκλησιαστικοῦ εἰσοδήματος παρ' οὐδενὸς συμφορούμενος ἢ συλλειτουργούμενος ἢ ὡς ἱερεὺς τιμώμενος ἢ τὴν χεῖρα ἀσπαζόμενος ἢ εἰσόδημα ἐκκλησιαστικὸν πολὺ ἢ ὀλίγον παρεχόμενος, τῆς δὲ τῶν λαϊκῶν τάξεως ὑπάρχων ἀφωρισμένος εἴη ἀπὸ Θεοῦ Κυρίου Παντοκράτορος καὶ κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ πάσαις ταῖς πατρικαῖς καὶ συνοδικαῖς ὑπόδικος καὶ ἔνοχος τοῦ πυρὸς τῆς γείνης. Ὅθεν εἰς τὴν περὶ τούτου ἔνδειξιν καὶ ὑγιανεῖ ἄσφάλειαν ἐγένετο καὶ τὸ πρῶτον ἡμέτερον πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα καὶ ἐπεδόθη τῇ αὐτοῦ παναγιότητι.

αψξδ', ἐν μηνὶ Ἰανουαρίῳ, Ἰνδικτιῶνος ιβ'.

† Ὁ Καισαρείας *Παῖσιος*, † Ὁ Κυζίκου *Γεράσιμος*, † Ὁ Νικομηδείας *Νικηφόρος*, † Ὁ Νικαίας *Ἰερεμίας*, † Ὁ Χαλκηδόνος *Ἰωαννίκιος*, † Ὁ Δέρκων *Διονύσιος*, † Ὁ Τορνόβου *Παρθένιος*, † Ὁ Κρήτης *Γεράσιμος*, † Ὁ Φιλιππουπόλεως *Αὐξέντιος*, † Ὁ Μιτυλήνης *Ἄνθιμος*, † Ὁ Μελενίκου *Δαμασκηνός*, † Ὁ Θηβῶν *Ἄνθιμος*, † Ὁ Μεσημβρίας *Ἄνθιμος*, † Ὁ Δρύστρας *Βαρθολομαῖος*, † Ὁ Ξάνθης *Κύριλλος*, † Ὁ Χίου *Νικηφόρος*.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ

Εκπαιδευτικός - Ιστορικός

ΗΡΑΚΛΕΙΑ ΣΕΡΡΩΝ **Μια συλλογική βλάχικη οδύσσεια¹**

Όταν αναζητούμε τους σημαντικότερους βλάχικους οικισμούς ή τις εγκαταστάσεις, η Ηράκλεια Σερρών σπάνια συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στους πλέον προβεβλημένους. Παραμένει μία σχετικά άγνωστη περίπτωση, ίσως γιατί βρίσκεται μακριά από την κορυφογραμμή της Πίνδου. Ωστόσο, αν και δεν κατοικήθηκε ποτέ αποκλειστικά και μόνο από Βλάχους, υπήρξε, άλλοτε, η πιο αξιόλογη εγκατάστασή τους σε ολόκληρη την Ανατολική Μακεδονία. Γνωστή παλιότερα με το όνομα Κάτω Τζουμαγιά δε φημίζεται για το απώτερο ιστορικό παρελθόν της, καθώς μας παρουσιάζεται ως ένας οικισμός που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας. Αυτό που την έκανε ξεχωριστή ήταν ο ρόλος της ως ένα ιδιαίτερα δραστήριο κέντρο εμπορίου, το οποίο γεννήθηκε μέσα από την παραγωγική οικονομία του κάμπου του Στρυμόνα και τις επιχειρηματικές ικανότητες των Βλάχων κατοίκων της, και το οποίο τόλμησε, κάποτε, να ανταγωνιστεί ακόμη και τις Σέρρες.

Η μονογραφία των Καφταντζή και Τενεκετζή για την ιστορία και τη λαογραφία της Ηράκλειας παραμένει η πιο αξιόλογη καταγραφή και η σημαντικότερη πηγή πληροφοριών μέχρι σήμερα². Όμως, η σύγχρονη έρευνα της βιβλιογραφίας περί Βλάχων και η αξιοποίηση άγνωστου αρχαιακού υλικού έρχεται να προσφέρει νέα στοιχεία που μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο της Ηράκλειας ως μια χαρακτηριστική και δυναμική βλάχικη εγκατάσταση. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, ο κάμπος του Στρυμόνα, τα περάσματα της περιοχής και τα εμπορικά κέντρα της ήταν, ήδη, γνωστά και οικεία στους Βλάχους και ιδιαίτερα στους αεικίνητους εμπόρους και μεταφορείς, οι οποίοι διέσχιζαν τα μέρη αυτά με τα καραβάνια τους κατευθυνόμενοι είτε προς την Κωνσταντινούπολη είτε προς το Δούναβη κι ακόμη πέρα από αυτόν. Αν επιχειρήσουμε μια επιγραμματική ανασκόπηση της μαζικής άφιξης και της εγκατάστασης βλάχικων πληθυσμών στην Ανατολική Μακεδονία θα

¹ Η παρούσα εργασία αποτελεί διεύρυνση ομιλίας του συγγραφέα, που πραγματοποιήθηκε στην Ηράκλεια, στις 24 Σεπτεμβρίου 2008, σε εκδήλωση του Πολιτιστικού Συλλόγου Βλάχων Ηράκλειας.

² Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμοι Α' και Β', έκδοση Δήμου Ηράκλειας, 1973.

πρέπει να αναφέρουμε πως, από την πρώτη «καταστροφή» της Μοσχόπολης, στα 1769, και μέχρι τα μετεπαναστατικά χρόνια, οι περιοχές ανατολικά του Αξιού υπήρξαν, μάλλον, από τα πλέον ασφαλή και προσοδοφόρα καταφύγια για περισσότερες από δύο γενιές φυγάδων και αργότερα μεταναστών. Η άναρχη και διεκδικητική δράση των εξισλαμισμένων Αλβανών, η πολιτική του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, τα γεγονότα της επανάστασης του 1821, αλλά και η ευνοϊκή πολιτική του δυναμικού τοπάρχη Σερρών Ισμαήλ μπέη έφεραν στην περιοχή νομαδοκτηνοτρόφους, εμποροβιοτέχνες, επαγγελματίες, ακόμη και πολεμιστές βλάχικης καταγωγής, οι οποίοι αναζητούσαν νέες εστίες με μεγαλύτερη ασφάλεια, κενά λιβάδια και ευκαιρίες για εργασία και προκοπή. Έφτασαν κατά κύματα ολόκληρα τσελιγκάτα, μεγάλες ή μικρότερες ομάδες οικογενειών ή και μεμονωμένοι δραστήριοι άντρες από όλους τους προγονικούς, μητροπολιτικούς οικισμούς των Βλάχων στη ραχοκοκαλιά της Πίνδου και των προεκτάσεών της. Ουσιαστικά, η βλάχικη εγκατάσταση στην Ηράκλεια ήταν αποτέλεσμα και δημιουργημα της βλάχικης διασποράς, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα³.

Το πιθανότερο είναι πως, μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα και την άφιξη των πρώτων Βλάχων οικιστών, στην περιοχή της Ηράκλειας υπήρχαν κάποιες ασήμαντες αγροτικές εγκαταστάσεις Τούρκων. Σύμφωνα με μία εκδοχή το παλιό όνομα του πρωταρχικού οικισμού δόθηκε από αυτούς, καθώς κάθε Παρασκευή, δηλαδή κάθε Τζουμαά σύμφωνα με το οθωμανικό ημερολόγιο, στην περιοχή διοργανωνόταν εβδομαδιαίο παζάρι διακίνησης εμπορευμάτων. Έτσι, ο οικισμός που αναπτύχθηκε γύρω και χάρη στο παζάρι ονομάστηκε Τζουμαγιά και μάλιστα Κάτω ή Μπαϊρακλί Τζουμαγιά, ώστε να διαχωρίζεται από την Άνω Τζουμαγιά, τη σημερινή πόλη Μπλαγκόεβγκραντ που βρίσκεται βορειότερα στο έδαφος της Βουλγαρίας⁴. Ως αποτέλεσμα, η πολυσυλλεκτική ομάδα των Βλάχων, που ρίζωσε στην Ηράκλεια, απέκτησε ένα νέο συλλογικό όνομα και επικράτησε να είναι γνωστή ως Τζουμαγιώτες Βλάχοι.

Υπάρχει η αναφορά πως ο πρώτος πυρήνας των οικιστών βλάχικης καταγωγής σχηματίστηκε από μία ομάδα οικογενειών γνωστή με την προσωνυμία Νεβεσκάνοι, καθώς προερχόταν από το σημερινό Νυμφαίο (Νέβεσκα) της Φλώρινας⁵. Δεν είναι απόλυτα σαφές το τι προκάλεσε την έξοδο των Νυμφαιωτών από το χωριό τους. Είναι γνωστό πως ο πληθυσμός του Νυμφαίου είχε προσαυξηθεί καθώς δέχτηκε κύματα Βλάχων προσφύγων προερχόμενων, κυρίως, από τη Νικολίτσα του Γράμμου και, πιθανά, τη Μοσχόπολη. Είχε

³ Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 123-139, 178-182, 233-254, 354-356, 407-419, 451-457.

⁴ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, όπ. π., τόμος Α', σ. 42-48.

⁵ Ν.Α. Λούστας, *Η ιστορία του Νυμφαίου-Νέβεσκας Φλώρινας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ.18-21.

παίξει το ρόλο ενός σχετικά ασφαλούς καταφυγίου όταν οι Τουρκαλβανοί οδήγησαν σε μαρασμό και ερήμωση τους φιλοπρόδους βλάχικους οικισμούς στις περιοχές της Μοσχόπολης και του Γράμμου από τα 1769 και μετά, μέσα στα γεγονότα μιας ρωσο-τουρκικής σύγκρουσης που στην ελληνική ιστοριογραφία έγιναν γνωστά ως τα *Ορλωφικά*. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο υπερπληθυσμός, κάποιες ενδοκοινοτικές διαφορές, μία επικίνδυνη επιδημία ή και οι συνεχιζόμενες πιέσεις των Τουρκαλβανών ίσως στάθηκαν οι αιτίες και οι αφορμές για μία νέα ομαδική έξοδο που στράφηκε προς την Ανατολική Μακεδονία⁶. Έτσι, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ανάμεσα στους Νεβεσκάνους υπήρχαν τόσο γηγενείς κάτοικοι του Νυμφαίου όσο και πρόσφυγες που είχε δεχτεί. Στις νέες τους εστίες παρουσιάζονται να σχηματίζουν εδραίες εγκαταστάσεις εμποροβιοτεχνικού ή επαγγελματικού προσανατολισμού σε αντιδιαστολή με άλλους Βλάχους που κατέφτασαν στην περιοχή διατηρώντας ένα νομαδοκτηνοτροφικό χαρακτήρα. Το πιθανότερο είναι πως αυτή η πρωταρχική ομάδα βρέθηκε στην Ηράκλεια μέσα από μια διαδικασία μετεγκατάστασης, αφού έπερασε ή βρέθηκε για κάποια περίοδο, ίσως και για μία με δύο γενιές, στα Άνω Πορόια⁷ και τη Ράμνα. Το γεγονός αυτό έρχεται να επιβεβαιωθεί από τις συγγενικές σχέσεις και τις παραδόσεις που διατηρήθηκαν και αναγνωρίζονταν ανάμεσα στους Νεβεσκάνους της Ηράκλειας και αυτούς των γειτονικών εγκαταστάσεων στις πλαγιές της Κερκίνης ή Μπέλλες.

Τα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν στην «καταστροφή» της Μοσχόπολης επηρέασαν σοβαρά και τους κατεξοχήν νομαδοκτηνοτροφικούς οικισμούς στην περιοχή του Γράμμου. Στη συνέχεια, ανάμεσα στα 1790 με 1810, η Γράμμουστα, ο κεντρικότερος και πολυπληθέστερος οικισμός, ήρθε αντιμέτωπος με τις διεκδικήσεις του Αλή Πασά των Ιωαννίνων και οι κάτοικοί του οδηγήθηκαν σε νέες μαζικές εξόδους. Ολόκληρα τσελιγκάτα, άλλοτε απόλυτα εξαθλιωμένα και άλλοτε διασώζοντας ένα μέρος των κοπαδιών τους, αναζήτησαν ασφάλεια πέρα από τα βόρεια και ανατολικά όρια της επικράτειας του Αλή. Ψάχνοντας για κενά και διαθέσιμα λιβάδια στα ορεινά, ολόκληρα φαλκάρια βρέθηκαν, αρχικά, να αναπτύσσουν καλυβικές εγκαταστάσεις σε έναν μεγάλο αριθμό ορεινών όγκων πέρα από τον Αξιό. Οι Γραμμουστιάνοι φυγάδες παρουσίαζαν μεγάλη κινητικότητα καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, προωθούμενοι όλο πιο ανατολικά και πιο βόρεια. Στην Ανατολική Μακεδονία⁸ έστηναν τα θερινά καλύβια τους στις πλαγιές της Κερκίνης

⁶ Α.Ι. Κουκούδης, *όπ. π.*, σ. 451-454.

⁷ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *όπ. π.*, σ. 48-64. Βλ. Π. Θ. Πέννας, *Τα Άνω Πορόια Σερρών: το διαμάντι του Μπέλλες, ιστορία και λαογραφία*, Αθήνα 1989, σ. 10-19. Για τη γενεαλογία των βλάχικης καταγωγής οικογενειών των Άνω Ποροίων βλ. Π. Χρ. Ζιώγας, *Άνω Πορρόια, γενεαλογία και εικόνες*, (ιδιωτική έκδοση), 2005.

⁸ Α.Ι. Κουκούδης, *όπ. π.*, σ. 407-419.

(Μπέλλες), του Μενοίκιου και του Όρβηλου. Βορειότερα, στο έδαφος της σημερινής Βουλγαρίας, αναζήτησαν ορεινά λιβάδια στις περιοχές του Πιρίν, της Άνω Τζουμαγιάς, της Ρίλα, του Ραζλόγκ, της Δυτικής Ροδόπης και μέχρι το δυτικό Αίμο. Ανάλογες εγκαταστάσεις δημιουργήθηκαν και στα σημερινά, γειτονικά, ανατολικά εδάφη της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της «Μακεδονίας», όπως στα ορεινά του Ογκράζντεν, του Μαλέσεβου και αλλού. Σε αντίθεση με άλλους Βλάχους φυγάδες που κατέφυγαν στην Ανατολική Μακεδονία, οι Γραμμουστάνοι διατήρησαν με μια κάποια εμμονή ένα σχεδόν απόλυτο νομαδοκτηνοτροφικό χαρακτήρα. Η πολιτισμική τους ταυτότητα ήταν ιδιαίτερα ισχυρή και υπήρξαν αρκετά πολυπληθείς έτσι ώστε να ενσωματώσουν και να αφομοιώσουν στις τάξεις τους τις όποιες ομάδες Βλάχων διαφορετικής προέλευσης που παρέμεναν κι αυτοί νομαδοκτηνοτρόφοι. Η δημογραφική συμβολή τους στη δημιουργία της βλάχικης εγκατάστασης στην Ηράκλεια ήταν περιορισμένη. Ωστόσο, ο ρόλος τους στην οικονομική ανάπτυξή της ήταν πολύ πιο καθοριστικός. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οι Γραμμουστιάνοι που είχαν τις ορεινές καλυβικές εγκαταστάσεις τους στους γύρω ορεινούς όγκους κατέβαιναν κάθε χειμώνα και έστηναν ένα δίκτυο χειμαδιών στον κάμπο του Στρυμόνα και μέχρι τη Χαλκιδική. Το δίκτυο αυτών των χειμαδιών ήταν ιδιαίτερα πυκνό γύρω από την Ηράκλεια.

Μία πολύ μεγαλύτερη ομάδα Βλάχων συνοικιστών παρουσιάζεται να προερχόταν από τα βλαχοχώρια στην περιοχή του Ολύμπου⁹. Ανάμεσα στα 1805 με 1815, κατά τη διάρκεια της έκρυθμης περιόδου της αντιπαράθεσης του Αλή Πασά με τους αρματολούς του Ολύμπου, η οικονομία της περιοχής δοκίμασε μία ισχυρή κρίση και οι συνθήκες ασφαλείας κατέρρευσαν. Λέγεται πως 80 με 100 οικογένειες από το Λιβάδι Ελασσόνας αναγκάστηκαν να εκπατριστούν και να στραφούν προς την Ανατολική Μακεδονία. Στην περίπτωση του γειτονικού Κοκκινοπλού οι συνθήκες της εξόδου φέρονται να ενισχύθηκαν και από την επιδημία που κτύπησε την περιοχή στα 1813. Το ισχυρότερο πλήγμα σημειώθηκε την ίδια χρονιά, όταν ο Αλή και ο γιός του Βελή επιτέθηκαν απροειδοποίητα στο προπύργιο των Λαζαίων στη Μηλιά Πιερίας και εξουδετέρωσαν τα δυναμικά σώματα των αρματολών της περιοχής. Ήταν η σειρά της Φτέρης να επηρεαστεί, καθώς η σχέση της με τους Λαζαίους και τη Μηλιά ήταν ιδιαίτερα στενές. Τώρα πια την έξοδο ακολούθησαν ομάδες πολεμιστών με τις οικογένειές τους. Αρκετοί από αυτούς πέρασαν στις επικράτειες του Ισμαήλ μπέη των Σερρών και του γιού του Γιουσούφ, διοικητή τότε στη Θεσσαλονίκη, και πολλοί ήταν αυτοί που προσέφεραν τις υπηρεσίες στους ισχυρούς τοπάρχες και αντίπαλους του Αλή. Νέες συνθήκες εξόδου δημιουργήθηκαν με τη συμμετοχή των Ολύμπιων Βλάχων στην επανάσταση

⁹ Α.Ι. Κουκούδης, *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 82-86, 99-102, 116-117, 145-147.

του 1821. Η επαναστατική κίνηση έληξε σύντομα, την άνοιξη του 1822, όταν οι Οθωμανοί κατέστρεψαν τον Κοκκινοπλό και εξουδετέρωσαν οριστικά τους Λαζαίους στη Μηλιά. Φτάνοντας στην Ανατολική Μακεδονία οι οικογένειες των φυγάδων σκόρπισαν σε μικρές ομάδες και, εξελικτικά, σχημάτισαν εδραίες εγκαταστάσεις σε αστικά, οικονομικά και διοικητικά κέντρα, καθώς και σε κεφαλοχώρια της περιοχής. Το γεγονός αυτό έρχεται να ενισχύει την άποψη πως οι περισσότεροι ασκούσαν επαγγέλματα σχετικά με την οικονομία της αγοράς ή πως έχασαν το όποιο ζωικό τους κεφάλαιο κατά τη διάρκεια των εξόδων. Η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους παρατηρήθηκε στην περίπτωση της Ηράκλειας, όπου πολλές οικογένειες διατήρησαν στις οικογενειακές τους παραδόσεις την ανάμνηση της καταγωγής τους από τα βλαχοχώρια του Ολύμπου.

Στην περίπτωση της Βωβούσας στο Ζαγόρι της Ηπείρου η πρωταρχική αιτία για τις εξόδους ήταν η προσπάθεια του Αλή Πασά να απομυζήσει οικονομικά τους κατοίκους του ακμαίου τότε βλαχοχωριού και η στρατηγική που εφήρμοσε ώστε να το μετατρέψει σε τσιφλίκι. Ανάμεσα στα 1808 με 1817, μία επιδημία, κάποιες υποκινημένες επιθέσεις ληστών, μα κυρίως η αδυναμία αποπληρωμής μεγάλων συλλογικών οφειλών, ώθησε σε μαζική έξοδο τους μισούς Βωβουσιώτες. Μερικά χρόνια αργότερα, στα 1824, οι Βωβουσιώτες που παρέμειναν στο χωριό βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις επιτάξεις και τις αγγαρείες που τους επιβλήθηκαν από τα οθωμανικά στρατεύματα, καθώς αυτά προσπαθούσαν να κάμψουν την αντίσταση του πολιορκημένου Μεσολογγίου. Έτσι κι οι τελευταίοι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό. Οι περισσότεροι φυγάδες της Βωβούσας αναζήτησαν ασφάλεια και προοπτική πέρα από τον Αζιό, μέχρι τα ορεινά της Ροδόπης¹⁰. Διάφορες σε μέγεθος ομάδες σκόρπισαν στην περιοχή των Σερρών. Οι οικογένειες των προυχόντων ή όσων μπόρεσαν να διασώσουν ένα κάποιο κεφάλαιο βρέθηκαν σε πόλεις, όπως οι Σέρρες, και άλλοι σε κεφαλοχώρια, τόσο στα ορεινά όσο και στα πεδινά. Λόγω του τύπου των εγκαταστάσεων που δημιούργησαν, η προσωινμία Μπασιώτης, δηλαδή Βωβουσιώτης Βλάχος, έφτασε στο σημείο να είναι, τοπικά, ταυτόσημος του εδραίου Βλάχου, εκείνου του Βλάχου που ζούσε σταθερά σε κάποιο κεφαλοχώρι και που ασχολιόταν εν μέρει με την αγροτική οικονομία και κυρίως με εμποροβιοτεχνικές δραστηριότητες. Εξελικτικά, η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους παρατηρήθηκε στην Ηράκλεια. Ωστόσο, διατήρησαν στενές επαφές και σχέσεις με τις μικρότερες εγκαταστάσεις τους σε γειτονικά κεφαλοχώρια, όπως στην περίπτωση του Αχλαδοχωριού, του Άγκιστρου και του Πέτρουβου πάνω από το Σιδηρόκαστρο. Η παρουσία τους ήταν τόσο έντονη, ώστε,

¹⁰ Α.Μ. Κολτσιδάς, *Ιστορία της Βωβούσας: απομνημονεύματα Απόστολου Χατζή ή Τσαρούχα για τη Βωβούσα του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 45-54. Βλ. Α. Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 178-182.

στις αρχές του 20ού αιώνα, οι Βρετανοί μελετητές των Βλάχων Wace και Thompson έφτασαν στο σημείο να αναφέρουν πως στην Ηράκλεια υπήρχαν τριακόσιες (300) οικογένειες με καταγωγή από τη Βωβούσα¹¹. Η καταγραφή τους θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον υπερβολική, καθώς μοιάζει να αγνοεί την παρουσία και τη συμβολή και των υπόλοιπων Βλάχων συνοικιστών.

Ανάλογα προβλήματα αντιμετώπισαν και τα βλαχοχώρια των Γρεβενών¹², στις πλαγιές της βόρειας Πίνδου. Ανάμεσα στα 1810 με 1820, παρά τα κατοχυρωμένα και ισχυρά οθωμανικά προνόμια, που μέχρι τότε τα προστάτευαν, ο Αλή Πασάς μεθόδευσε την καθυπόταξη και την οικονομική αφαιμάξη τους. Στα 1819, ολόκληρα τσελιγκάτα, κυρίως από την Αβδέλλα αλλά και από το Περιβόλι και τη Σμίξη, αντί να πάρουν το δρόμο για τα παραδοσιακά θεσσαλικά χειμαδιά τους ξεστράτισαν και αποφεύγοντας τις φρουρές του Αλή πέρασαν τον Αξιό και βρέθηκαν μακριά από την επικράτεια και τις απαιτήσεις του. Οι φυγάδες επιχείρησαν να εδραιώσουν νέες νομαδοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις στις πλαγιές της Κερκίνης κι αναζήτησαν νέα χειμαδιά στη Χαλκιδική. Όταν, τελικά, ο Αλή Πασάς εξουδετερώθηκε από το σουλτάνο, στα 1822, και τα επαναστατικά γεγονότα στην περιοχή της Νάουσας και του Βερμίου έληξαν, οι περισσότεροι προτίμησαν να αφήσουν πίσω τους την Ανατολική Μακεδονία και να εγκατασταθούν στο Βέρμιο, πάνω από τη Βέροια. Ωστόσο, όσοι παρέμειναν ρίζωσαν στα Άνω Πορόια, τη Φιλύρα και τη Ράμνα. Εξελικτικά, ορισμένοι πέρασαν με τα κοπάδια τους στις πλαγιές του Μενοίκιου και του Όρβηλου, όπου εγκαταστάθηκαν στο Χιονοχώρι και τα Καλύβια του Λαϊλιά, κι άλλοι ακόμη πιο βόρεια στο Πιρίν και τη Δυτική Ροδόπη στο σημερινό βουλγαρικό έδαφος. Οι περισσότεροι παρέμειναν νομαδοκτηνοτρόφοι για αρκετές γενιές, συμβιώνοντας στενά με τους φυγάδες από το Γράμμο. Από την άλλη μεριά δεν ήταν λίγοι αυτοί που βρέθηκαν να αλλάζουν οικονομική και κοινωνική ταυτότητα, εγκαταλείποντας τους οικισμούς στην Κερκίνη και προτιμώντας να εγκατασταθούν οριστικά στην Ηράκλεια που συνεχώς αναπτυσσόταν.

Προβλήματα με τον διεκδικητικό Αλή Πασά αντιμετώπισαν και οι Βλάχοι των χωριών του Ασπροποτάμου και της Χώρας Μετσόβου στη νότια Πίνδο. Άλλες φορές ο Αλή προσπαθούσε να υποτάξει τους δυναμικότερους από τους τοπικούς κλεφταρματολούς ή να αποσπάσει τον πλούτο των προυχόντων και άλλοτε επιχειρούσε να μετατρέψει σε τσιφλίκια ολόκληρα ακμαία βλαχοχώ-

¹¹ M. S. Thompson, A. J. B. Wace, *Οι νομάδες των Βαλκανίων: περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου* (εισ.-σχ.: Νίκος Κατσάνης, μτφρ: Πάνος Καραγιώργος), Θεσσαλονίκη 1989, σ. 196.

¹² Γ.Χ. Χιονίδης, «Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη, (Παναγιώτη), Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία», *Μακεδονικά* 24 (1984), σ. 50-74. Βλ. Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 251-254.

ρια που δέσποζαν πάνω στα σημαντικά ορεινά περάσματα. Λέγεται πως οι κάτοικοι της Τζούρτζιας, της σημερινής Αγίας Παρασκευής, οδηγήθηκαν σε μαζική έξοδο όταν κάποιος πρόκριτος του χωριού συνειδητοποίησε πως αργά ή γρήγορα οι διεκδικήσεις του Αλή θα έφταναν σε οριακό σημείο. Προέτρεψε τους κατοίκους να το εγκαταλείψουν και να φύγουν. Καθοδηγούμενες από τον Αλή επιθέσεις ληστών τρομοκρατούσαν τα χωριά και οι πιο προνοητικοί προτίμησαν να εγκαταλείψουν τις προγονικές εστίες. Υπάρχουν αναφορές πως, κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου και του Μετσόβου έχασαν ένα σημαντικό μέρος των κατοίκων τους. Μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες οικογενειών, παίρνοντας μαζί τους όποιο μέρος των περιουσιών τους σε χρήματα ή ζωικό κεφάλαιο μπορούσαν να διασώσουν, αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Έφυγαν κυρίως οι δραστήριοι εμποροβιοτέχνες που θα μπορούσαν να αναζητήσουν μία καλύτερη τύχη κάπου αλλού ή οι πιο απελπισμένοι που δεν είχαν πια τίποτε να χάσουν. Τα πολεμικά γεγονότα με τη συμμετοχή των Βλάχων της νότιας Πίνδου στην επανάσταση του 1821 έφεραν νέες καταστροφές, δημιούργησαν νέες συνθήκες ανασφάλειας και εξόδων και επισφράγισαν τη φυγή. Οι περισσότεροι από τους φυγάδες του Ασπροποτάμου στράφηκαν και πάλι προς την Ανατολική Μακεδονία¹³. Οικογενειακές παραδόσεις και αρχαικές πληροφορίες επιβεβαιώνουν την άφιξη φυγάδων από το Μέτσοβο, την Καλομοίρα, την Καστανιά, τον Αμάραντο, το Χαλίκι, την Αγία Παρασκευή, το Γαρδίκι και το Νεραΐδοχώρι, δίχως να μπορούμε να αποκλείσουμε την ύπαρξη φυγάδων κι από άλλα γειτονικά βλαχοχώρια. Βρέθηκαν να σχηματίζουν εδραίες εγκαταστάσεις στις πολιτείες και τα προϋπάρχοντα ορεινά κεφαλοχώρια, όπου συγκρότησαν δυναμικούς πυρήνες Βλάχων εμποροβιοτεχνών, επαγγελματιών, μεταφορέων και χανιτζήδων. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν αυτές στα ορεινά κεφαλοχώρια του Νευροκοπίου. Πολύ λιγότεροι ήταν αυτοί που παρέμειναν νομαδοκτηνοτρόφοι και ενσωματώθηκαν στους πληθυσμούς των Γραμμουστιάνων. Εμποροβιοτέχνες ή νομαδοκτηνοτρόφοι, οι φυγάδες από τη νότια Πίνδο απέκτησαν ένα νέο προσωνύμιο στις περιοχές των νέων εστιών τους και ήταν γνωστοί ως Μότσιανοι. Στην περίπτωση της Ηράκλειας οι περισσότεροι από τους Ασπροποταμίτες παρουσιάζονται να κατάγονταν από την Αγία Παρασκευή¹⁴ και πιθανά από το Γαρδίκι¹⁵. Ο αριθμός τους ήταν, πιθανόν, περιορισμένος, ίσως γιατί αρκετοί επέστρεψαν στις προγονικές εστίες όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν. Όσοι παρέμειναν, μάλλον, αφομοιώθηκαν ανάμεσα στους πολυ-

¹³ Ι.Β. Παπασωτηρίου, «Επαρχία Τρικάλων και επαρχία Καλαμπάκας», *Τρικαλινά* 7 (1987), σ. 203-204, 207. Βλ. Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 125-139.

¹⁴ Γ.Ι. Κούτσιας, *Τζούρτζια, αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986, σ. 20, 59-61.

¹⁵ Α.Γ. Καρανάσιος, *Ιστορικά, λαογραφικά, παραδόσεις Γαρδικίου Αθαμάνων*, Τρίκαλα 1979, σ. 32.

πληθέστερους φυγάδες από άλλες περιοχές.

Αναμφίβολα, η συρροή των Βλάχων στην Ηράκλεια εξελίχθηκε σταδιακά και δίπλα σε έναν αρχικά περιορισμένο, αλλά σίγουρα προϋπάρχοντα πληθυσμό. Όμως, ο ρόλος της ως ένα ανερχόμενο οικονομικό κέντρο προσέελκυσε και άλλους νέους κατοίκους πέρα από τους Βλάχους. Ένα μέρος των νεοαφιχθέντων ήταν οικογένειες σλαβόφωνων χριστιανών. Οι περισσότεροι από αυτούς υπήρξαν κολίγοι σε γειτονικά τσιφλίκια κι άλλοι προέρχονταν από πιο μακρινά χωριά της ευρύτερης περιοχής. Οι ευκαιρίες για εργασία προσέλκυσαν και ομάδες χριστιανών και μουσουλμάνων Τσιγγάνων. Άλλοι από αυτούς ήταν απλοί τεχνίτες και άλλοι εποχιακοί εργάτες γης. Θα πρέπει να αναφερθεί πως, σύμφωνα με οικογενειακές παραδόσεις, ανάμεσα στους βλαχόφωνους βρέθηκαν να ενσωματώνονται και ορισμένες οικογένειες ελληνοφώνων από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τις δυτικότερες περιοχές της Μακεδονίας. Στις αρχές του 20ού αιώνα, είχαν ήδη σχηματιστεί πέντε διακριτές συνοικίες. Τα σπίτια των χριστιανών ίσως έφτασαν να αριθμούν μέχρι και χίλια διακόσια (1.200). Στα βορειοδυτικά υπήρχε η συνοικία των σλαβόφωνων χριστιανών κατοίκων, γύρω από την παλαιότερη εκκλησία του 1833, αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου. Στα βορειοανατολικά είχε αναπτυχθεί η Νέα ή Βλάχικη συνοικία, γύρω από την εκκλησία του 1869, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η χρονολόγηση των εκκλησιών οδηγεί στην υπόθεση πως οι Βλάχοι βρήκαν στην Ηράκλεια και έναν πρωταρχικό πυρήνα σλαβόφωνων χριστιανών κατοίκων, πέρα από τους προϋπάρχοντες Τούρκους. Η συνοικία των Τούρκων βρισκόταν στα νοτιοδυτικά, η συνοικία των μουσουλμάνων Τσιγγάνων στα νότια και η συνοικία των χριστιανών Τσιγγάνων στα νοτιοανατολικά. Η μουσουλμανική κοινότητα διατηρούσε μεγάλο λιθόκτιστο τζαμί και αποτελούσε γύρω στο ένα τέταρτο του συνολικού πληθυσμού. Από αυτούς το ένα τρίτο ήταν Τούρκοι και οι υπόλοιποι μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι. Οι πραγματικοί Τούρκοι ήταν γνωστοί ως Κονιάροι. Η προσωνομία τους είναι δηλωτική της καταγωγής τους από τους εποίκους που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολική Μακεδονία κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας¹⁶.

Στα 1903, είχαν ήδη λιθοστρωθεί οι κεντρικές οδοί και η Ηράκλεια έπαιρνε τη μορφή μιας εύρωστης και συνεχώς αναπτυσσόμενης πολιτείας. Φωτογραφίες της εποχής μαρτυρούν τη συνύπαρξη των παλαιότερων και χαρακτηριστικών, χαμηλών, πλινθόκτιστων κατοικιών αγροτικού τύπου και των νεόκτιστων, διώροφων και συχνά νεοκλασικών κατοικιών αστικού τύπου. Οι οικονομικές δραστηριότητες επικεντρώνονταν σε πέντε πλατείες, γύρω από τις οποίες βρίσκονταν τα καταστήματα και τα εργαστήρια των εμπόρων και των βιοτεχνών κάθε είδους. Η κινητήρια δύναμη της αγοράς της Ηράκλειας

¹⁶ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμος Α', όπ. π., σ. 14-18, 26-32, 60-61.

βασίζοταν στη μεγάλη και ποικίλη αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή του κάμπου του Στρυμόνα και των πολυάριθμων και κυρίως τουρκικής ιδιοκτησίας τσιφλικιών στην ευρύτερη περιοχή. Εξάλλου, ο κάμπος του Στρυμόνα ήταν γνωστός στους Τούρκους τσιφλικάδες ως Αλτίν Οβασί, δηλαδή ως χρυσοφόρος κάμπος. Οι Βλάχοι εμποροβιοτέχνες παρουσιάζονται να ελέγχουν την αγορά και το φημισμένο παζάρι της Ηράκλειας. Ανέλαβαν έναν ιδιαίτερα ρυθμιστικό ρόλο καθώς συγκέντρωναν, αξιοποιούσαν και προωθούσαν σε μεγαλύτερες αγορές τόσο τις πρώτες ύλες όσο και τα επεξεργασμένα προϊόντα¹⁷. Επιπλέον, Βλάχοι επαγγελματίες προσέφεραν σημαντικότητες, τότε, υπηρεσίες, όπως οι μεταφορείς και οι χανιτζήδες. Ενδεικτική είναι η πληροφορία που μας μεταφέρει ο Νικόλαος Σχινάς, στα 1887, πως στην Ηράκλεια λειτουργούσαν δέκα (10) χάνια, όταν στις Σέρρες υπήρχαν είκοσι τέσσερα (24)¹⁸. Ο δυναμικός οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των Τζουμαγιωτών Βλάχων δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα απομονωμένο και αυτόνομο φαινόμενο. Ενισχύθηκε κατά πολύ από την ανάπτυξη και την αξιοποίηση συγγενικών δικτύων αλληλοϋποστήριξης με τις βλάχικες εμποροβιοτεχνικές εγκαταστάσεις, που αναπτύχθηκαν παράλληλα στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας τόσο στις πόλεις όσο και στα κεφαλοχώρια στα ορεινά και τα πεδινά. Επιπλέον, αρκετοί Τζουμαγιώτες είχαν διασκορπιστεί σε γειτονικούς οικισμούς, όπως στο γειτονικό Πετρίτσι¹⁹ και κυρίως κατά μήκος των τότε οδικών αρτηριών, όπου λειτουργούσαν χάνια και εμπορικά καταστήματα. Σύμφωνα με αρχειακή πηγή²⁰, την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν τα χάνια που κατείχαν Τζουμαγιώτες στα χωριά Κούλα, Μαρικοστένοβο, Λιμπούνοβο και Μαρινοπόλ της περιοχής Πετρίτσιου, λίγο πίσω από τα σημερινά σύνορα.

Το ίδιο ενισχυτικές υπήρξαν οι σχέσεις με τα πολυάριθμα βλάχικα χειμαδιά γύρω από την Ηράκλεια. Μπορεί η παρουσία των νομαδοκτηνοτρόφων να ήταν περιοδική, όμως ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής τους διακινούνταν μέσω της αγοράς της Ηράκλειας, όπου έκαναν κι ένα μεγάλο μέρος των προμηθειών τους. Σύμφωνα με εκθέσεις που περιέχουν στοιχεία για τη βλάχικη

¹⁷ Στοιχεία για την τότε οικονομία της Ηράκλειας, Γ. Χατζηκυριακού, «Μακεδονία μετά του παρακειμένου τμήματος της Θράκης», στο Ν.Γ. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος, απάσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων του αρχιπελάγους και των νήσων Κρήτης-Κύπρου-Σάμου*, έτος Γ', τόμ. 2, Αθήνα (1910-1911), σ. 122.

¹⁸ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 420.

¹⁹ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Ζγ, *Μακεδονικά 1908*, «Οι εφοροεπίτροποι προς την Α. Πανιερότητα τω Μητροπολίτη Σερρών», (Εν Πετρίτσιω, 29 Δεκεμβρίου 1903).

²⁰ Αρχείο Γενναδείου Βιβλιοθήκης - Φ. 209.1, Αρχείο Οικογένειας Δραγούμη, *Βιλαέτι Θεσσαλονίκης-Καζάς Σερρών 1904-1909*, εγγρ. 4, «Πληροφορία διά την οργάνωσιν αμύνης επί του όρους Ορβηλος».

δημογραφική παρουσία στην Ανατολική Μακεδονία και οι οποίες εντοπίστηκαν στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών²¹, πληροφορούμαστε πως, στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, ο βλάχικος πληθυσμός της Ηράκλειας παρουσίαζε διακυμάνσεις ανάμεσα στη θερινή και τη χειμερινή περίοδο. Οι διαφορές ήταν αποτέλεσμα της διαχείμασης στην ίδια την Ηράκλεια πολλών και κυρίως τσελιγκάδικων οικογενειών. Οι περισσότερες από αυτές τις οικογένειες, αν όχι όλες, προέρχονταν από την Μπόζντοβα, τη Λόποβα και τη Σιάτροβα, τρεις θερινές νομαδοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις Γραμμουστιάνων στα ορεινά πάνω από το Μελένικο, στις πλαγιές του Όρβηλου ή Πιρίν, στο γειτονικό έδαφος της σημερινής Βουλγαρίας. Χειμαδιά στην περιοχή σχημάτισαν και μικρότερα φαλκάρια²² από τα Καλύβια του Λαϊλιά, πάνω από τις Σέρρες. Από την Μπόζντοβα κατέβαιναν οι οικογένειες των τσελιγκάδων Νίτσιου Στεργιούτσα και Νικόλαου και από τη Σιάτροβα οι οικογένειες των κεχαγιάδων Δημήτριου Μπαλιγκάρη και Μήτηρου Καραμάνη. Χειμαδιά της ίδιας προέλευσης υπήρχαν σε πολλά γειτονικά χωριά και τσιφλίκια. Στο Ποντισμένο κατέβαινε το φαλκάρι του αρχιτσέλιγκα Νικόλαου Στεργίου Παφλιάνου από τη Λόποβα με δέκα (10) οικογένειες και εξακόσια (600) με επτακόσια (700) πρόβατα. Στο Μεγαλοχώρι, κτήμα του Ακίλ Βέη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Αλέξης με δέκα (10) οικογένειες, επτακόσια (700) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Νεοχώρι, κτήμα του Αντωνάκη Παρίση, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Γιώργης με τέσσερις (4) οικογένειες, εξακόσια (600) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Λιμνοχώρι, κτήμα του Χατζηαβδούλ Εφέντη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Μίχος Οικονόμου από τη Λόποβα με δεκατρείς (13) οικογένειες, οκτακόσια (800) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Δενδροχώρι, κτήμα της πρόκριτης οικογένειας Χατζηλαζάρου από τις Σέρρες, που όμως κατοικούσε στη Θεσσαλονίκη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Χρήστος με πέντε (5) βλάχικες οικογένειες, τετρακόσια (400) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Χορτερό έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Βασίλειος Παφλιάνος από τη Λόποβα με δέκα (10) οικογένειες, χίλια εκατό (1.100) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Καμαρωτό έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Αδάμος με πέντε (5) οικογένειες, εξακόσια (600) πρόβατα και δέκα (10) άλογα. Στη Θερμοπηγή έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Παρίσης με είκοσι (20) οικογένειες, χίλια (1.000) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Μελενικίτσι έστηναν χειμαδιά οι κε-

²¹ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Ζγ, *Μακεδονικά 1908*, «Στατιστική των εν τω τμημάτι Δεμίρ Ισσαρίο, Κάτω Τζουμαγιάς και Πορροϊών οικοούντων μονίμων και νομάδων βλαχοφώνων, υπογραφή Στιβαρός», (23 Οκτωβρίου 1903), επίσης, «Εκθεση ιερέα Φωτίου προς μητρόπολη Μελενίκου», (Μελένικο, 22 Δεκεμβρίου 1903) και «Εκθεση βλάχικων εγκαταστάσεων περιοχής Ανατολικής Μακεδονίας».

²² φαλκάρι (βλάχικη λέξη): ομάδα συγγενικών μεταξύ τους νομαδοκτηνοτροφικών οικογενειών ή αλλιώς μία νομαδοκτηνοτροφική φάρα, συνοδευόμενη από το σύνολο των κοπαδιών και την κινητή περιουσία τους.

χαγιάδες Αναγνώστης, Χρήστος και Σιαμάτας από την Μπόζντοβα. Οι ίδιοι είχαν χειμαδιά και στο Χριστό. Βλάχικα χειμαδιά αναφέρεται πως υπήρχαν κατά διαστήματα και στα γειτονικά σημερινά χωριά Κοίμηση, Σχιστόλιθος, Στρυμονοχώρι, Γεφυρούδι, Αμμουδιά και Σαρακατσαναίικα. Αυτές οι πολύτιμες αρχαιακές πληροφορίες μας βοηθούν να κατανοήσουμε την ανάπτυξη και το ρόλο της Ηράκλειας ως μία βλάχικη εγκατάσταση εμποροβιοτεχνικού τύπου ανάμεσα σε πολυάριθμα και δραστήρια βλάχικα χειμαδιά.

Λέγεται πως το πρώτο ελληνικό σχολείο λειτούργησε στην Ηράκλεια γύρω στα 1866. Ωστόσο, η καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας αποτελούσε παραδοσιακή διάσταση της ταυτότητας των Βλάχων συνοικιστών την οποία μετέφεραν από τις παλαιότερες εστίες τους. Έτσι, δεν αποτελεί έκπληξη πως, στα 1875, ο Emile Picot παραδέχεται πως οι Βλάχοι της Ηράκλειας ήταν ταυτισμένοι με την ελληνική εθνική ιδέα²³. Η πρώτη ρήξη στη συνοχή της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας παρουσιάστηκε όταν ένα μέρος των σλαβόφωνων χριστιανών δελεάστηκε από τις προτάσεις των βουλγαρικών εθνικών ιδεολογημάτων και επιχείρησε να θέσει σε λειτουργία βουλγαρικό σχολείο στα 1870 και αργότερα στα 1903. Ωστόσο, οι δύο εκκλησίες της Ηράκλειας παρέμειναν στη διαχείριση της ελληνορθόδοξης - πατριαρχικής κοινότητας και σε αυτές ιερουργούσαν πέντε (5) ιερείς. Οι εξαρχικοί αναγκάστηκαν να κτίσουν ένα δικό τους μικρό παρεκκλήσι στα 1902. Στα 1906 και σύμφωνα με έκθεση²⁴ του επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων Δημήτριου Σάρρου, στην Ηράκλεια λειτουργούσε οκτατάξιο αρρεναγωγείο με διακόσιους έναν (201) μαθητές, τετρατάξιο παρθεναγωγείο με εκατόν μία (101) μαθήτριες, νηπιαγωγείο με εκατόν εβδομήντα πέντε (175) μαθητές και μαθήτριες και ένα ιδιαίτερο σχολείο για τριάντα (30) χριστιανούς Τσιγγάνους μαθητές και μαθήτριες. Στα σχολεία υπηρετούσαν έξι (6) δάσκαλοι και τέσσερις (4) δασκάλες. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα είχε στην ιδιοκτησία της το τσιφλίκι της Τοπόλνιτσας, που σήμερα βρίσκεται στη συνοριακή γραμμή με τη Βουλγαρία πάνω από τον Προμαχώνα και το οποίο της απέφερε ετησίως έσοδα ενενήντα (90) λιρών. Το κτήμα αυτό ενοικίαζε ο τσέλιγκας Δήμητσας από την Μπόζντοβα, όπου και έστηνε χειμαδιά με περίπου δεκαπέντε (15) οικογένειες, περισσότερα από δύο χιλιάδες (2.000) πρόβατα και εκατό (100) άλογα. Οι δύο εκκλησίες είχαν έσοδα ενενήντα (90) με εκατόν είκοσι (120) λίρες και από την εκμετάλλευση της υπόλοιπης κοινοτικής περιουσίας υπήρχαν επιπλέον έσοδα εξήντα (60) λιρών. Οι εξαρχικοί είχαν προσαυξήσει το δυναμικό τους από σαράντα επτά (47) σπίτια σε ογδόντα (80) λόγω της συρροής νέων μελών

²³ E. Picot, *Les Roumains de la Macedoine*, Paris 1875, σ. 39.

²⁴ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/ΚΑ, 1906, *Φάκελος εκθέσεων επιθεωρητών των εν Θράκη και Μακεδονία σχολείων*, «Εκθεσις του Γενικού Επιθεωρητού των Ελληνικών σχολείων Δ. Σάρρου περί Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόσνικ», (22 Μαΐου 1906).

από τα γύρω χωριά. Λειτουργούσε μικρό σχολείο για μόλις είκοσι (20) με είκοσι πέντε (25) μαθητές και μαθήτριες, όπου εργάζονταν δύο (2) δάσκαλοι και δύο (2) δασκάλες. Όσον αφορά τους Βλάχους κατοίκους, είχαν επιχειρηθεί επανειλημμένες προσπάθειες της ρουμανικής προπαγάνδας να προσεταιριστεί ορισμένους κατοίκους στις ρουμανικές εθνικές ιδεολογικές προτάσεις, να ιδρυθεί ρουμανικό σχολείο και εξελικτικά ρουμανίζουσα κοινότητα, όπως στην περίπτωση των Άνω Ποροίων. Οι προσπάθειες απέτυχαν παταγωδώς, καθώς βρέθηκαν αντιμέτωπες με την αντίσταση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Τζουμαγιωτών. Σύμφωνα με τον Σάρρο, μόλις δεκαπέντε (15) οικογένειες από τις περίπου πεντακόσιες (500) βλάχικες παρουσιάζονταν να είχαν δεχθεί μια κάποια επιρροή. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις βλάχικων οικισμών και εγκαταστάσεων, η ρουμανική προπαγάνδα βασίστηκε στη δράση ενός τυχοδιωκτικού προσώπου (Μιχαλόυσης Μαργαρίτης), που άλλοτε παρουσιαζόταν ως υποστηρικτής της βουλγαρικής Εξαρχίας και άλλοτε ως οπαδός της ρουμανικής κίνησης. Ενδεικτική της ταύτισης των Βλάχων της Ηράκλειας με την ελληνική εθνική ιδέα ήταν επιστολή διαμαρτυρίας που υπέγραψαν και απέστειλαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, με ημερομηνία 25 Απριλίου 1907, για τη συνεχιζόμενη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας. Ανάμεσα σε άλλα επισήμαιναν πως από τις επτακόσιες (700) οικογένειες της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας οι πεντακόσιες (500) ήταν βλάχικης καταγωγής²⁵. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα είχαν μετατρέψει την μικρή πολιτεία και τα σχολεία της σε κέντρο της ελληνικής δράσης²⁶. Το 1906 ίδρυσαν φιλόπρωχη αδελφότητα, η οποία ενίσχυε άπορους κατοίκους, συντηρούσε αναγνώστηριο, έδινε υποτροφίες και μοίραζε βιβλία. Το 1909 δημιούργησαν το πολιτικό σωματείο *Εθνικός Σύνδεσμος* με πρόεδρο το Δημήτριο Ρώτσκα και οργάνωσαν κοινοτικό γυμναστήριο²⁷. Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός πως από τις τάξεις των Βλάχων της Ηράκλειας προερχόταν ο καπετάνιος Στέργιος Βλάχμπης, ένας από τους σημαντικότερους αρχηγούς των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων που ανέπτυξαν δράση στην Ανατολική Μακεδονία κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα²⁸.

Αξίζει να αναφέρουμε ορισμένες από τις πιο ενδεικτικές αναφορές για τη δημογραφική εικόνα της Ηράκλειας στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Στα 1887, ο Νικόλαος Σχινάς κατέγραψε πως στην Ηράκλεια υπήρχαν

²⁵ *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, έτος 27^ο, Κωνσταντινούπολις 1907, σ. 306-308.

²⁶ Α.Μ. Κολτσιδας, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο 1850-1913*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 243, 415.

²⁷ Α. Μακεδνού, «Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιά», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Παμμακεδονικός Σύλλογος Αθηνών), Αθήνα 1908, σ. 262.

²⁸ Κ.Θ. Ασλανίδης, *Ιστορικά διάσπαρτα της Ηράκλειας*, Έκδοση Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηράκλειας 1997, σ. 97-103.

πεντακόσιες εβδομήντα (570) οικογένειες χριστιανών και είκοσι (20) με τριάντα (30) οικογένειες μουσουλμάνων²⁹. Αυτοί οι αριθμοί, ιδιαίτερα των μουσουλμάνων, μοιάζουν μάλλον υποτιμημένοι. Στα 1889, ο Σέρβος S. Gorgevic αναφέρει τριακόσια σαράντα επτά (347) σπίτια, επτακόσιους (700) χριστιανούς κατοίκους, που λανθασμένα κατέγραψε ως Σέρβους, και διακόσιους σαράντα (240) μουσουλμάνους κατοίκους. Ωστόσο, η παρουσία των Βλάχων τον ανάγκασε να συμπληρώσει πως ανάμεσα στους χριστιανούς υπήρχαν εκατόν πέντε (105) Βλάχοι φορολογούμενοι³⁰. Σύμφωνα με το δημογραφικό κατάλογο που φέρεται να συνέταξε ο σημαντικότερος στυλοβάτης της ρουμανικής κίνησης, ο Απόστολος Μαργαρίτης, στα 1894 και δημοσίευσε ο A. Rubin στα 1913, υπήρχαν έξι χιλιάδες επτακόσιοι (6.700) Βλάχοι κάτοικοι, αριθμός σίγουρα υπερβολικός³¹. Στα 1895, ο Γερμανός ερευνητής G. Weigand αναφέρει χίλιους (1.000) Βλάχους, τρεις χιλιάδες (3.000) Βούλγαρους, διακόσιους πενήντα (250) Τούρκους και επτακόσιους πενήντα (750) μουσουλμάνους Τσιγγάνους³². Στα 1900, ο V. Kancev αναφέρει χίλιους διακόσιους πενήντα (1.250) Βλάχους, τέσσερις χιλιάδες εκατό (4.100) Βούλγαρους, τετρακόσιους (400) Τούρκους και τριακόσιους (300) Τσιγγάνους³³. Το 1905 και σύμφωνα με τις δημογραφικές καταγραφές του D. M. Brancoff αναφέρονται χίλιοι τριακόσιοι ογδόντα έξι (1.386) Βλάχοι, δεκαπέντε (15) Έλληνες, δώδεκα (12) Αρβανίτες, τρεις χιλιάδες διακόσιοι τριάντα δύο (3.232) πατριαρχικοί Βούλγαροι, τριακόσιοι είκοσι (320) εξαρχικοί Βούλγαροι και εκατόν δύο (102) Τσιγγάνοι, δίχως αναφορές για τους μουσουλμάνους κατοίκους³⁴. Και στις δύο αυτές δημοσιεύσεις οι αριθμοί των Βούλγαρων φαντάζουν υπερβολικοί και των Βλάχων σίγουρα υποτιμημένοι. Ο Αθ. Χαλκιάπουλος, βασιζόμενος στην οθωμανική απογραφή του 1905, γνωστή ως απογραφή του Hilmi πασά, αναφέρει τρεις χιλιάδες τριακόσιους σαράντα πέντε (3.345) πατριαρχικούς, εκατόν σαράντα (140) εξαρχικούς και εξακόσιους πενήντα (650) μουσουλμάνους³⁵. Στα 1905 και πάλι, στην καταγραφή του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τους βλάχικους πληθυσμούς αναφέρονται πεντακόσιες (500) οικογένειες³⁶. Κάποια

²⁹ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 420.

³⁰ S. Gorgevic, *Makedonien und Alt-Serbien*, Wien 1889, σ. 379.

³¹ A. Rubin, *Les Roumains de Macedoine*, Bucarest 1913.

³² G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι), ο χώρος και οι άνθρωποι*, τόμ. Α' (εισ., σχ., Α.Γ. Λαζάρου, μτφρ. Τ. Kahl, φιλ. επιμ. Θ. Α. Νημάς, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 322.

³³ V. Kancev, *Μακεδονία: εθνογραφία και στατιστική*, Sofia 1900, σ. 177.

³⁴ D.M. Brancoff, *La Macedoine et sa population chretienne*, Paris 1905.

³⁵ Α. Χαλκιάπουλος, *Η Μακεδονία: εθνολογική στατιστική των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910, σ. 50.

³⁶ *Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδνηράς καταστάσεως, εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου 1906*, εισαγωγή επανέκδοσης (εισ. επανέκδ., Α.Α. Αγγελόπουλος), Θεσσαλονίκη 1993, σ. μστ'.

αρχαιακή πηγή μας μεταφέρει την πληροφορία πως, στα 1906, στην Ηράκλεια υπήρχαν τρεις χιλιάδες εξακόσιοι (3.600) Βλάχοι κάτοικοι, με καταγωγή από Βωβούσα, τον Κοκκινοπλό, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία³⁷. Ένας στατιστικός κατάλογος των ελληνικών προξενικών αρχών, που χρονολογείται γύρω στα 1908, καταγράφει επτά χιλιάδες εννιακόσιους ενενήντα πέντε (7.995) κατοίκους³⁸. Από αυτούς τέσσερις χιλιάδες (4.000) ήταν Βλάχοι, δύο χιλιάδες τετρακόσιοι εξήντα (2.460) πατριαρχικοί σλαβόφωνοι, εβδομήντα πέντε (75) εξαρχικοί σλαβόφωνοι, τριακόσιοι πενήντα (350) χριστιανοί Τσιγγάνοι, τριακόσιοι δέκα (310) μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι και οκτακόσιοι (800) Τούρκοι. Ο Ιταλός Amadori-Virgilji αναφέρει πως, στα 1908, υπήρχαν τέσσερις χιλιάδες (4.000) Βλάχοι³⁹. Τελικά, μπορεί οι διάφορες πηγές να διαφωνούν ως προς τη σύνθεση και το δημογραφικό δυναμικό των διάφορων ομάδων των κατοίκων, ωστόσο το βασικότερο συμπέρασμα είναι πως η βλάχικη εγκατάσταση στην Ηράκλεια ήταν η μεγαλύτερη και η σημαντικότερη από όλες όσες είχαν αναπτυχθεί στο τότε σαντζάκι Σερρών.

Στις 26 Νοεμβρίου 1912, κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, τα βουλγαρικά στρατεύματα μπήκαν στην Ηράκλεια, ακολουθούμενα από ομάδες Βούλγαρων κομιτατζήδων που είχαν δράσει στην περιοχή. Αυτά τα σώματα βρήκαν την ευκαιρία για πράξεις ωμής αντεκδίκησης. Συγκέντρωσαν και κατασφάξανε μέχρι και τριακόσια (300) γυναικόπαιδα των Τούρκων κατοίκων μαζί με τον τοπικό ιμάμη, ενώ άλλοι είχαν προλάβει να διαφύγουν προς τη Θεσσαλονίκη. Στραφήκανε ακόμη και εναντίον των Βλάχων κατοίκων, οι οποίοι θεωρητικά ήταν τότε σύμμαχοί τους ως μέλη της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας. Δολοφόνησαν δεκατέσσερις (14) από αυτούς και λεηλάτησαν πολλές περιουσίες⁴⁰. Στις 28 Ιουνίου του 1913, κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, τα ελληνικά στρατεύματα απελευθέρωσαν την Ηράκλεια, ενώ ένα μέρος των κατοίκων με βουλγαρική συνείδηση ακολούθησε την υποχώρηση του βουλγαρικού στρατού. Όταν την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσημη ελληνική απογραφή του πληθυσμού των νέων επαρχιών, καταγράφηκαν πέντε χιλιάδες πεντακόσιοι έξι (5.506) κάτοικοι. Η απογραφή κατέδειξε πως η Ηράκλεια ήταν, τότε, ο τέταρτος μεγαλύτερος οικισμός της Ανατολικής Μακεδονίας μετά την Καβάλα, τις Σέρρες

³⁷ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, *Προξενείο Θεσσαλονίκης 1906*, «Πίναξ στατιστικός των εν τη Προξενική Περιφέρεια Σερρών Βλαχοφώνων και Ρουμανιζόντων, υπογραφή πρόξενος Μ. Τσαμαδός» (Σέρραις, 12 Μαΐου 1906).

³⁸ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Θ, *Μακεδονικά 1907*, Διοικήσις Σερρών-Καζάς Σερρών.

³⁹ G. Amadori-Virgilji, *La Questione Rumeliota, (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro), e la politica italiana*, Bitonto 1908.

⁴⁰ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμος Α΄, όπ. π., σ. 20-24, 63-64, 219-245.

και τη Δράμα. Σύμφωνα με στατιστικούς πίνακες της Επιτελικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Στρατού⁴¹, πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, υπήρχαν πέντε χιλιάδες εννιακόσιοι πενήντα (5.950) κάτοικοι. Από αυτούς οι τέσσερις χιλιάδες πεντακόσιοι (4.500) ήταν πατριαρχικοί χριστιανοί, στο μεγαλύτερο μέρος τους βλάχικης καταγωγής, οι εκατόν πενήντα (150) ήταν σλαβόφωνοι εξαρχικοί χριστιανοί και οι χίλιοι τριακόσιοι (1.300) μουσουλμάνοι. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, τον Αύγουστο του 1915, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τις επιπτώσεις τους, οι κάτοικοι αριθμούσαν έξι χιλιάδες εκατόν είκοσι πέντε (6.125). Από αυτούς οι τέσσερις χιλιάδες πεντακόσιοι πενήντα (4.550) ήταν γηγενείς χριστιανοί, οι χίλιοι τριακόσιοι εξήντα (1.360) πρόσφυγες χριστιανοί, κυρίως από περιοχές που είχε κατοχυρωθεί στη Βουλγαρία, οι δεκαπέντε (15) σλαβόφωνοι χριστιανοί, που παλαιότερα ήταν εξαρχικοί, και οι διακόσιοι (200) μουσουλμάνοι. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως είχαν περιοριστεί κατά πολύ οι αριθμοί των μουσουλμάνων κατοίκων και των κατοίκων βουλγαρικής συνείδησης και είχε επιχειρηθεί μία πρώτη προσφυγική εγκατάσταση.

Παρά τα σοβαρά προβλήματα που έφεραν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η Ηράκλεια παρέμενε ακμαία και έμοιαζε να ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία ενσωματωμένη πια στην Ελλάδα. Κανείς δε θα μπορούσε να προβλέψει πως ακόμη χειρότερες και πραγματικά καταστροφικές καταστάσεις έμελε να ακολουθήσουν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το Σεπτέμβριο του 1915 άρχισαν να αποβιβάζονται στη λιμάνι της Θεσσαλονίκης τα πρώτα στρατεύματα των συμμάχων της Αντάντ με σκοπό να βοηθήσουν τους Σέρβους. Τον Αύγουστο 1916 οι Βούλγαροι σε συνεργασία με τους Γερμανούς κατέλαβαν την Ηράκλεια και εξελικτικά την υπόλοιπη Ανατολική Μακεδονία ανατολικά του Στρυμόνα, ουσιαστικά με τη συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης στην Αθήνα. Η κοίτη του Στρυμόνα αποτέλεσε το ανατολικό τμήμα του Μακεδονικού Μετώπου ανάμεσα στους συμμάχους της Αντάντ και τις Κεντρικές Δυνάμεις. Πολύ σύντομα, στις 14 Σεπτεμβρίου, οι Βούλγαροι διέταξαν την εκκένωση της Ηράκλειας, απομάκρυναν με τη βία όλους τους κατοίκους και τους υποχρέωσαν με ελάχιστα υπάρχοντα να ακολουθήσουν τις φάλαγγες των εξόριστων που τραβούσαν για το εσωτερικό της Βουλγαρίας. Αρχικά και για κάποιους μήνες, οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στο έρημο από τους Έλληνες κατοίκους του Μελένικο. Άλλοι σκόρπισαν στο Πετρίτσι, το Μπλαγκόεβγκραντ, την Ντούπνιτσα, τη Σόφια, το Τατάρ Παζαρτζίκ και τη Φιλιππούπολη. Το Δεκέμβριο, σχεδόν όλοι οι Τζουμαγιώτες συγκεντρώθηκαν και εκτοπίστηκαν ακόμη πιο μακριά, στο εσωτερικό της ηττημένης και κατεχόμενης Σερβίας. Οδηγήθηκαν μέσω Σόφιας και Νις στην πόλη Ποζάρεβιτς, δίπλα στο Δούναβη. Μικρές ομάδες σκόρπισαν και εγκαταστάθηκαν στο γει-

⁴¹ Επιτελική Υπηρεσία Ελληνικού Στρατού, Στατιστικοί πίνακες του πληθυσμού των Νομών Σερρών και Δράμας, Αθήνα 1919, σ. 5.

τονικό Πέτροβιτς και τα γύρω χωριά, όπως στο Κουσιούλοβο, το Σφιλάινιτς και αλλού. Οι οικογένειες αφέθηκαν στην τύχη τους, δίχως οποιαδήποτε μέριμνα από τους Βούλγαρους, ενώ πολλοί άντρες υποχρεώθηκαν σε καταναγκαστική εργασία, από την οποία πολλοί δεν επέστρεψαν ποτέ. Αποστερημένοι των περιουσιών τους, αδυνατώντας να βιοπορισθούν αποτελεσματικά και ζώντας κάτω από άθλιες συνθήκες άρχισαν να αποδεκατίζονται. Με τη λήξη του πολέμου στα τέλη του 1918, όσοι επιβίωσαν άρχισαν να επιστρέφουν σταδιακά. Χωρίστηκαν σε ομάδες ακολουθώντας ηγετικά πρόσωπα, ικανά να τους οδηγήσουν πίσω στις εστίες τους. Η επιστροφή τους πήρε της μορφή πραγματικής Οδύσσειας που κράτησε πολλούς μήνες και άφησε καθ' οδόν εκατοντάδες εξασθενημένα θύματα. Η πρώτη ομάδα σχημάτισε ένα τραγικό караβάνι αραμπάδων που έφτασε μέσω Νις και Πιρότ στη Σόφια, Εκεί επιβιβάστηκαν σε τρένο το οποίο ακολούθησε μία μακρινή, κυκλωτική πορεία μέσω Αδριανούπολης με κατεύθυνση στις Σέρρες. Μία δεύτερη, μεγαλύτερη και πιο εξασθλωμένη ομάδα έφτασε μέσα από ανάλογες περιπέτειες στο λιμάνι της Βάρνας στη Μαύρη Θάλασσα και περιορίστηκε σε καραντίνα. Εξελικτικά, τα μέλη της επιβιβάστηκαν σε τρία ατμόπλοια τα οποία, μέσω Κωνσταντινουπόλεως, τους αποβίβασαν στην Καβάλα όπου οδηγήθηκαν σε νέα καραντίνα δύο μηνών στις άθλιες καπναποθήκες του λιμανιού. Λέγεται πως μόνο εκεί χάθηκαν περισσότεροι από πεντακόσιους (500) Τζουμαγιώτες προσβεβλημένοι από εξανθηματικό τύφο. Νέα θύματα υπήρξαν στην επόμενη καραντίνα που τους περίμενε στις Σέρρες. Μία τρίτη ομάδα ακολούθησε ένα ακόμη πιο μακρύ ταξίδι επιστροφής. Ταξίδεψε σιδηροδρομικώς μέσω Βελιγραδίου και Ζάγκρεμπ μέχρι το λιμάνι της Ριέκα στη βόρεια Αδριατική. Οδηγήθηκαν ατμοπλοικώς μέσω Κέρκυρας και Πάτρας στις σταφιδαποθήκες του Αίγιου. Μετά από παραμονή έξι μηνών και παίρνοντας ένα ακόμη πλοίο έφτασαν στη Θεσσαλονίκη και αργότερα στην Ηράκλεια⁴².

Ωστόσο, η μικρή πολιτεία της Ηράκλειας δεν υπήρχε πια. Είχε βρεθεί ανάμεσα στα διασταυρούμενα πυρά της πρώτης γραμμής με αποτέλεσμα να καταστραφεί ολοσχερώς από τα θεμέλια της. Περισσότεροι από τους μισούς Τζουμαγιώτες, ίσως μέχρι και τρεις χιλιάδες (3.000), έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια της εξορίας και της Οδύσσειας της επιστροφής λόγω των κακουχιών και των επιδημιών. Η συνοχή του παλαιότερου κοινωνικού ιστού είχε κυριολεκτικά διαλυθεί. Σε πολλές περιπτώσεις ελάχιστα μέλη των μεγάλων παραδοσιακών οικογενειών είχαν κατορθώσει να επιβιώσουν, ενώ ολόκληροι οικογενειακοί κλάδοι είχαν χαθεί οριστικά. Οι πρώτοι κάτοικοι βλάχικης και τσιγγάνικης καταγωγής που επέστρεψαν έστησαν πρόχειρα παραπήγματα σε μικρή απόσταση από τα εκτεταμένα ερείπια. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες

⁴² Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, όπ. π. Βλ. Κ.Θ. Ασλανίδης, *Ιστορικά διάσπαρτα της Ηράκλειας*, όπ. π., σ. 9-25.

πολλοί ήταν αυτοί που προτίμησαν να εγκαταλείψουν την Ηράκλεια και να εγκατασταθούν στις Σέρρες, το Σιδηρόκαστρο, το Νέο Πετρίτσι και τη Θεσσαλονίκη. Η ανέχεια του ελληνικού κράτους και η εμπλοκή στη μικρασιατική εκστρατεία απέτρεψε την ανοικοδόμηση της Ηράκλειας και την ουσιαστική παροχή αρωγής σε όσους επιβίωσαν. Έτσι, κατά την απογραφή του 1920 καταμετρήθηκαν μόλις χίλιοι ενιακόσιοι εξήντα ένας (1.961) κάτοικοι. Το 1928 καταγράφηκαν δύο χιλιάδες τριακόσιοι εξήντα έξι (2.366) κάτοικοι. Όμως η πληθυσμιακή ενδυνάμωση ήταν αποτέλεσμα της εγκατάστασης προσφυγικών οικογενειών. Μέχρι το 1925, δίπλα στους παλιούς Τζουμαγιώτες είχαν ήδη εγκατασταθεί ογδόντα (80) οικογένειες από τη Θράκη, είκοσι εννέα (29) οικογένειες από τη Μικρά Ασία, τέσσερις (4) οικογένειες Αρμενίων, τρεις (3) οικογένειες από τη Βουλγαρία και μία (1) οικογένεια από τον Πόντο. Η ανοικοδόμηση της Ηράκλειας ξεκίνησε μόλις το 1930. Ωστόσο, στάθηκε αδύνατο να αποκατασταθεί η πρότερη ανάπτυξη και ακτινοβολία της.⁴³

Η συνεισφορά των Βλάχων στην αναγέννηση της σύγχρονης Ελλάδας είναι αναμφισβήτητη. Όμως, το ιστορικό τών, μάλλον, αγνοημένων Τζουμαγιωτών έρχεται να καταδείξει με πολύ πιο χειροπιαστό τρόπο τους λόγους που ενισχύουν την παραδοσιακή βλάχικη περηφάνια. Στην περίπτωσή τους αυτή δεν πηγάζει στην προσφορά ενδεικτικών και προβεβλημένων προσώπων. Έχει τις βάσεις της στη συλλογική προσφορά μιας ολόκληρης κοινωνίας. Η συμμετοχή τους στις εθνικές περιπέτειες, στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, τους οδήγησαν στην Ανατολική Μακεδονία. Ρίζωσαν και ενίσχυσαν δημογραφικά τον τοπικό ελληνισμό, δημιουργώντας τη μεγαλύτερη βλάχικη εγκατάσταση της ευρύτερης περιοχής. Με χαρακτηριστικά επιχειρηματικό και φιλοπρόοδο πνεύμα υπήρξαν οι ρυθμιστές της ανάπτυξης ενός δραστήριου εμπορικού κέντρου από μηδενική βάση, που συνεχώς προόδευε. Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα μετέτρεψαν τη μικρή πολιτεία τους σε κέντρο της ελληνικής δράσης και αντιστάθηκαν σταθερά στη ρουμανική προπαγάνδα. Το αποτέλεσμα ήταν να πληρώσουν με οικονομικό αφανισμό και πραγματική εκατόμβη θυμάτων την ταύτιση της μοίρας τους με αυτή της Ρωμοσύνης.

⁴³ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *όπ.π.*

Ν.Σ. ΤΑΧΙΝΟΣΛΗΣ

Δρ Φιλολογίας, Ιστορικός

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΜΕ ΑΝΑΠΤΥΞΗ /a/

Στην παρούσα εργασία ερευνάται η ανάπτυξη /a/ και η συμμετοχή αυτού στην πολυμορφία των νεοελληνικών βαφτιστικών⁴. Υποστηρίζεται η άποψη ότι μπορούμε να ερμηνεύσουμε έναν αριθμό βαφτιστικών και επωνύμων ως εξελίξεις ευρέως διαδεδομένων ονομάτων του χριστιανικού εορτολογίου, εφόσον λάβουμε υπόψη μας αυτό το γλωσσικό φαινόμενο. Διαπιστώνεται ότι κατά την εξέλιξη συσκοτίστηκε η αρχική πηγή της δημιουργίας και σε πολλές περιπτώσεις σχηματίστηκαν, λόγω ιδιαίτερου γλωσσικού περιβάλλοντος, ονόματα χαρακτηριστικά κάποιων περιοχών, όμως ανύπαρκτα ή σποραδικά συναντώμενα σε άλλες.

Η ανάπτυξη /a/ είναι συνηθισμένη στη νεοελληνική. Εμφανίζεται σε ουσιαστικά, ρήματα, σπανιότερα σε επιρρήματα, που αρχίζουν από σύμφωνο, *χέλι* - *αχέλι*, *ντρέπομαι* - *αντρέπομαι*, *χώρια* - *αχώρια*, *Ναύπλιο* - *Ανάπλι*, *Γανόχωρα* - *Αγανόχωρα*⁵. Αυτό συμβαίνει κατά τη συνεκφορά με προηγούμενες λέξεις που τελειώνουν σε -α, όπως *μια*, *τα*, *ένα*, *για*, *θα*, *να* κ.λπ. Επίσης συχνά σε λέξεις που αρχίζουν από άλλο φωνήεν, αυτό αντικαθίσταται από ένα αρκτικό /a/, διότι ο ανοιχτός φθόγγος υπερισχύει των άλλων φωνηέντων, *εργονή* - *αργονή*, *εμποδίζω* - *αμποδίζω*⁶.

Το ίδιο γλωσσικό φαινόμενο παρατηρείται και σε ανθρωπωνύμια. Από ευρύτερες περιοχές του ελλαδικού χώρου παραθέτω μορφές βαφτιστικών και επωνύμων με ανάπτυξη /a/: Γρηγόριος > Αग्रηγόρ 'ς⁷, Αγγληγόρης⁸, Αγγλήγου-

⁴ Σε προηγούμενες εργασίες μου αναφέρθηκα κατ' επανάληψη στο γλωσσικό αυτό φαινόμενο και στη συμμετοχή του στη δημιουργία ονομάτων προτείνοντας μια διαφορετική ερμηνεία από τη συνηθισμένη, ενδεικτικά βλ. Ν. Ταχινοςλής, *Μορφές του Κωνσταντίνου*, Θεσσαλονίκη 2005 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή).

⁵ Τα γειτονικά χωριά Γάνος (Gaziköy) και Χώρα (Hoşköy) της Ανατολικής Θράκης βρίσκονται στην παραλία του Ελλησπόντου.

⁶ Ν. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1983³, στο λ. Πιθανόν εκτός από την καθαρά γλωσσική ερμηνεία του φαινομένου να υπεισέρχονται και άλλοι λόγοι κατά την ανάπτυξη. Σε χωριά του Παγγαίου, όπου το φαινόμενο είναι πολύ διαδεδομένο, είχα κατά την ακρόαση την αίσθηση ότι η επιμήκυνση της λέξεως λειτουργούσε και μεγεθυντικά για τον ομιλούντα.

⁷ Κ. Μπάμιος, «Ονόματα Σουφλίου», *Αρχαίον Θράκης* 36 (1973), σ. 65.

⁸ Α.Χ. Μπούτουρας, *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα γλωσσικώς και ιστορικώς ερμηνευόμενα*, Αθήνα 1912, σ. 61 (στο εξής Μπούτουρας).

ρους⁹, Ζηνοβία > Αζηνού¹⁰, Λιθαρή > Αλιθαρή¹¹, Παρθένα > Απαρθενιά¹², Λύσανδρος > Αλύσανδρος¹³, Ραφαήλ > Αραφαήλ¹⁴, Αραφαήλτς, η σύζυγος του Αραφαηλίνα¹⁵, Ραλή > Αραλή¹⁶, Βέρος - Αβέρωφ¹⁷, Ευπόλυτος - Αξυπόλυτος¹⁸, Ραμπότας - Αραμπότας¹⁹, Σανά - Ασανιώτης²⁰.

Ελισσάβητ > Αλτσάβου, Αλ 'σάφω²¹, Ευδοκία > Αυδοκία²², Ευανθία > Αβανθία²³, Ευλαμπία > Αυλαμπία²⁴, Ελισαίος > Αλισεάς, Ελπινίκη > Αλπινίκ²⁵, Ερασμία > Αρέζμου²⁶, Λέγκου - Αλέγκου²⁷.

Στις μορφές αυτές αναγνωρίζεται εύκολα ο αρχικός τύπος. Είναι όμως εύλογο να υποθέσουμε ότι σε πολλές εξελίξεις βαφτιστικών, ιδιαίτερα όταν αυτά διασώθηκαν ως επώνυμα ή τοπωνύμια, η ταύτιση είναι εξαιρετικά δύσκολη, διότι οι νεοδημιούργητοι τύποι συνέπεσαν συχνά με άλλες λέξεις και λόγω της φωνητικής συγγένειας επικράτησε το γνωστό και κατανοητό σ'

⁹ Γ.Π. Βέλκος, *Τα επώνυμα και τα βαφτιστικά της Σέλιτσας (Εράτυρας) 1650 - 1950*, Ελασσόνα 1998, σ. 38.

¹⁰ Μπούτουρας, όπ.π., 68.

¹¹ Μπούτουρας, όπ.π., 145.

¹² Ν. Κατσάνης, «Βαφτιστικά Σαμοθράκης», *Ελληνική Διαλεκτολογία* 1 (1989), σ. 66.

¹³ Μ.Ε.Σκανδαλίδης, «Συμβολή στα ονοματολογικά Χάλκης Δωδεκανήσων», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 11 (1986), σ. 73.

¹⁴ Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Αθήνα 2000, τ. 75, σελ. 270.

¹⁵ Δ. Κ. Παπαδόπουλος, «Λαογραφικά Σταυρί», *Αρχαίον Πόντου* 26 (1964), σ. 96.

¹⁶ Το βαφτιστικό Ραλή έφερε η καταγόμενη από το Βαΐριο της Ανατ. Θράκης μητέρα του Παν. (1887) Ασπροδίτη στην Κορμίστα του Παγγαίου, η εγγονή της ονομάζονταν Αραλή (1915).

¹⁷ Στον Εκλογικό Κατάλογο του 1914 είναι εγγεγραμμένος στη δίγλωσση Ραχοβίτσα της επαρχίας Σερρών ο βλαχικής καταγωγής ψηφοφόρος Νικόλαος (1877) Βέρρος του Δήμου. Στη ληξιαρχική πράξη θανάτου το 1927 και στο Δημοτολόγιο Σερρών του 1934 ονομάζεται Αβέρωφ. Δεν γνωρίζω αν είναι ο ίδιος ψηφοφόρος, ο οποίος το 1914 είχε εγγραφεί και ως Αραχωβίτσαλης (1871) στο γειτονικό χωριό Λιαιλιάς.

¹⁸ Αξυπόλυτος ονομάζεται πολυπληθής οικογένεια στο Ποδοχώρι του Παγγαίου.

¹⁹ Ως Αραμπότας ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία ο Δημήτριος (1884) Ραμπότας του Γεωργίου, ο οποίος έζησε στη Νιγρίτα.

²⁰ Έτσι ονομάζεται ο καταγόμενος από το χωριό Σανά στην Ορεινή Χαλκιδική.

²¹ Μπούτουρας, όπ.π., υποσημ. 5, σ. 64.

²² Μπούτουρας, όπ.π., 65.

²³ Α.Ν. Ζαχαρός, «Η παρρησία της Μονής του Τιμίου Προδρόμου της Συκής. Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του 19ου αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28 (1995), σ. 258.

²⁴ Χ. Γεωργίου, *Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς*, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 354.

²⁵ Ν. Κατσάνης, «Ανθρωπωνυμικό Γαλατινής και Ροδοχωρίου», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Βοϊακής Εστίας*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 260.

²⁶ Ν. Κατσάνης, «Ανθρωπωνυμικό Πενταλόφου», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Βοϊακής Εστίας*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 176.

²⁷ Κ.Ν. Καλλιάνος, «Ο κώδικας της μονής των Ταξιαρχών στη Γλώσσα της Σκοπέλου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 17 (1990), σ. 192, υποσημ. 8.

όλους, προς το οποίο ταυτίστηκαν αυθαίρετα. Μια τέτοια εξέλιξη προσέλαβε μεγαλύτερες διαστάσεις κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος.

Ακολουθως παρουσιάζονται νεοελληνικά βαφτιστικά και επώνυμα, τα οποία κατά τη γνώμη μου οφείλουν τη δημιουργία τους κυρίως ή αποκλειστικά στην ανάπτυξη /a/.

Στα τέλη του περασμένου αιώνα μετοίκησε μετά την πρόωρη χηρεία της από το δίγλωσσο Στρυμωνικό (Ορλιακό) στην Κάτω Καμενίκια, τότε προάστειο, σήμερα συνοικία των Σερρών, η Αθανασία (1866), κόρη του Λαζάρου και της Δήμητρας, της οποίας οι συγγενείς στο Στρυμωνικό φέρουν το επώνυμο Λαζάρου. Η ίδια στο εν χρήσει Δημοτολόγιο της πόλεως ονομάζεται Ιωάννου, στο Δημοτολόγιο του 1934 έχει διπλή εγγραφή και ονομάζεται στην πρώτη Τάνιου, στην δεύτερη Όρλιακλη, ο θανών σύζυγός της φέρει το βαφτιστικό Αθανάσιος. Πέθανε το 1955 και στη ληξιαρχική πράξη θανάτου καταχωρήθηκε με το επώνυμο Στογιάνη.

Στον εκλογικό κατάλογο του 1914 είναι εγγεγραμμένος στη δίγλωσση Σκοτούσσα ο ψηφοφόρος Ιωάννης (1879), γιος του Αθανασίου, ο οποίος φέρει το επώνυμο Προδρόμου. Στο Μητρώο Αρρένων του 1927 φέρει το επώνυμο Πρόδαμης, ο πατέρας του το βαφτιστικό Στογιάνης. Στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστός ως Πρόδαν.

Η ποικιλία των νεοδημιούργητων ονομάτων στην επίσημη καταγραφή στα Δημοτολόγια και τα Μητρώα Αρρένων μάς επιτρέπει να αποκτήσουμε μια εικόνα για τις ριζικές μεταβολές που υπέστησαν πολλές φορές μορφές βαφτιστικών της καθημερινής επικοινωνίας κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος. Μια αρχική Τάνιος, Τάνης < (Σ)τ(ογι)άνης ταυτίστηκε, λόγω φωνητικής συγγένειας ενός τμήματός της, με το Ιωάννης > Γιάννης = (Στο)γιάνης. Όμως στη δεύτερη εγγραφή ταυτίστηκε, με τροπή του φατνιακού /t/ στον συγγενικό του φθόγγο /θ/ της ελληνικής και ανάπτυξη προθετικού /a/, με το Αθανάσιος. Ακόμη πιο ριζική υπήρξε η εξέλιξη στο επώνυμο Προδρόμου, για το οποίο υποθέτω πως είναι επίσης ένας εξευγενισμός μιας μορφής του ιδίου ονόματος (S)t(οj)án > Tan > Dan²⁸ > Pró-dan²⁹ > Pró-dam* > Πρόδαμης. Αυτή κατά την εξέλιξή της κατήντησε άνευ νοήματος και ταυτίστηκε αυθαί-

²⁸ Για τη μορφή και την ομόηχί της Τάνος, βλ. αναλυτικά τις σκέψεις μου, Ταχινოსλής, όπ.π., υποσημ. 1, 138, 139.

²⁹ Στον ΟΤΕ βρίσκω τα ομόηχα επώνυμα Προδάνας, Προδάνης. Στην συλλογή του Zaimon, 183, παρατίθενται συνολικά 34 βαφτιστικά, τα οποία ανάγονται στη βασική μορφή Pródan. Αυτήν την ταυτίζει ο μελετητής με τη μετοχή prodán < prodáden (= πουλημένο) και υποθέτει ένα έθιμο σύμφωνα με το οποίο *το παιδί είναι πουλημένο από τους πολύτεκνους γονείς του*. Αν καταλαβαίνω σωστά, ο μελετητής σκέφτεται μια παράλληλη εξέλιξη στη βουλγαρική, αντίστοιχη με αυτήν που υποτίθεται για το ελληνικό βαφτιστικό και επώνυμο Πουλημένος, βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδης, *Τα οικογενειακά - μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1982, λα'.

ρετα με ένα βαφτιστικό γνωστό και οικείο σ' όλους³⁰.

Ο Γεώργιος (1886) Μουτσιούδης, ο οποίος έζησε στο Βερτίσκο της επαρχίας Λαγκαδά Θεσσαλονίκης, ήταν γνωστός στο χωριό ως Θιανός. Το παρατσούκλι το όφειλε στη γυναίκα του, η οποία στο Δημοτολόγιο φέρει το βαφτιστικό Θεανώ, όμως στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστή ως Θιανή. Στο Δημοτολόγιο του Μικρού Σουλίου του Παγγαίου είναι εγγεγραμμένος ο Αθανάσιος (1865) Μάλαμας του Χαριζάνη, του οποίου ο πατέρας είχε μετοικήσει από την περιοχή της Δράμας. Στο Μητρώο Αρρένων ονομάζεται Σιάκος, στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστός ως Αθιανός.

Και οι δύο μορφές Θιανή και Αθιανός γίνονται κατανοητές, εφόσον έχουμε υπόψη μας το γεωγραφικό χώρο και υποθέσουμε ότι είναι δημιουργήματα της επικοινωνίας γλωσσών σε παραμεθόριο περιοχή. Όπως εκτέθηκε και ανωτέρω, κατά την μετάβαση σε ελληνόφωνο περιβάλλον ο στιγμικός φατνιακός φθόγγος /t/ αποδόθηκε με τον συγγενικό του εξακολουθητικό /θ/³¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκε στην καθημερινή επικοινωνία η Θιανή < Τιάνα < (Σ)τ(ογ)ιάνα. Στην επίσημη καταγραφή ταυτίστηκε με το αρχαιοελληνικό Θεανώ, συντελώντας έτσι στην ευρύτερη διάδοση του γυναικείου αυτού ονόματος, ανεξαρτήτως αυτής που οφείλεται στην αναβίωση της παιδείας κατά τον 19ο αιώνα. Με ανάπτυξη προθετικού /a/ δημιουργήθηκε η Αθιανός, η οποία ταυτίστηκε αυθαίρετα με το βαφτιστικό Αθανάσιος, διότι αυτό βρέθηκε φωνητικά κοντά.

Τα βαφτιστικά Τιάνος, γυναικείο Τιάνα, επίσης γνωστά και δίχως την ουράνωση στην πρώτη συλλαβή ως Τάνος, Τάνα, υπήρξαν μορφές της καθημερινής επικοινωνίας. Οι πρώτες ήταν ευρέως διαδεδομένες σε δίγλωσσο περιβάλλον και ταυτίζονταν με τα βαφτιστικά Στογιάνης, Αθανάσιος. Η Τάνα ήταν διαδεδομένη και σε ελληνόφωνο περιβάλλον και ταυτίζονταν, λόγω φωνητικής συγγένειας ενός τμήματός της, με το βαφτιστικό (Σουλ)τάνα. Το όνομα Αθιανός είναι πολύ σπάνιο³². Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια το φέρουν συνολικά ως βαφτιστικό 9 ντόπιοι στην περιοχή του Παγγαίου και της Χαλκιδικής. Ως επώνυμο το φέρει 1 ντόπια οικογένεια στην Πρώτη και 2 στη Νικήσιανη του Παγγαίου, 1 οικογένεια στη Μεσορρόπη του Παγγαίου ονομάζεται Αθιανός. Μου είναι άγνωστο από αλλού.

Το γυναικείο βαφτιστικό Ατλάζω³³ εντάσσεται στην κατηγορία των ονο-

³⁰ Για περαιτέρω εξελίξεις του βαφτιστικού Στογιάνης κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος, βλ. Ταχινοςλής, *όπ.π.*, υποσημ. 1, 84 κ.ε.

³¹ Το ελληνόφωνο χωριό Βερτίσκος περιβαλλόταν από τα δίγλωσσα χωριά Όσσα (Βισόκα), Σοχός και Ζάροβα. Οι κάτοικοι του τελευταίου αναχώρησαν ομαδικά στη Βουλγαρία μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων.

³² Μπούτουρας, 136, ο οποίος ταυτίζει το βαφτιστικό με το *άνθος*. Το βρίσκει στη Μακεδονία.

³³ Σε άνδρες βρίσκω τη μορφή Ατλάζης μόνον μία φορά, βλ. Κ. Σπανός, «Οι δυτικομακεδονικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 215 της μονής του Βαρλαάμ των

μάτων που δημιουργήθηκαν από την επίδραση του περιβάλλοντος χώρου και ως πηγή του θεωρείται η ομόηχη τουρκική λέξη atlas (= είδος πολυτελούς υφάσματος)³⁴. Εφόσον αυτή η άποψη ευσταθεί, θα περιμέναμε να το συναντήσουμε σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα στο μικρασιατικό, όπου η επίδραση της τουρκικής υπήρξε πολύ μεγαλύτερη. Αυτό όμως δεν συμβαίνει. Το όνομα είναι χαρακτηριστικό του ηπειροθεσσαλικού χώρου. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια με τη μορφή Ατλάζα (6), Ατλάζω, Ατλάζου, Ατλαζία, Ατλαζίνα, το φέρουν συνολικά 34 ντόπιες, οι οποίες έζησαν στην περιοχή του νομού Σερρών και της ορεινής Χαλκιδικής. Στις πηγές που μου είναι γνωστές έχει τη μορφή Ατλάζω, Ατλάζου, Ατλάζα, Ατλαζία, Ατλαζού, Ατλαζίνα, Ατλαζένια. Σε μερικές περιπτώσεις η μαρτυρία του είναι εντυπωσιακή. Σε 611 γυναικεία βαφτιστικά του 18ου αιώνα από την περιοχή του Τυρνάβου 19 γυναίκες ονομάζονται Ατλαζίνα³⁵. Το όνομα κατέχει την έμπκτη θέση στην κλίμακα προτιμήσεως, πολύ πιο μπροστά από πανελληνίως γνωστά και αγαπητά βαφτιστικά, όπως Δέσποινα (5), Ελένη (4), Αικατερίνη (4), Σοφία (4)³⁶.

Επειδή μια τέτοια προτίμηση δεν την θεωρώ και πολύ πιθανή, αφού τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος δεν διέφεραν ουσιαστικά στις διάφορες περιοχές κατά την Οθωμανική περίοδο, πιστεύω ότι η δημιουργία του βαφτιστικού δεν οφείλεται σε ιδιαίτερη ευαισθησία των ανθρώπων της περιοχής του Τυρνάβου προς το συγκεκριμένο ύφασμα, και αναζητώ την πηγή της δημιουργίας του ονόματος σε εσωτερικές εξελίξεις, οι οποίες συνέβησαν το πιθανότερο κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος.

Σε προηγούμενη εργασία μου εξέθεσα την άποψη ότι το βαφτιστικό Θαλάσσης, το οποίο επιδημεί στον ηπειροθεσσαλικό χώρο δεν έχει σχέση με την ομόηχη λέξη *θάλασσα*, αλλά ότι είναι η εξέλιξη της Θανάσης με τροπή /n/ > /l/ ³⁷. Σε μη ελληνόφωνο περιβάλλον ο φθόγγος /θ/ αποδίδεται με τον συγγενικό του φατνιακό /t/. Μαρτυρούνται τα επώνυμα Ταλάσογλου, Ταλασίδης και, με ανάπτυξη προθετικού /a/ και παράλληλη αποβολή του ατόνου /a/, τα Άτλας, Ατλάσης³⁸, τα οποία έχουν απομακρυνθεί φωνητικά πάρα πολύ από την πηγή της δημιουργίας και κατήντησαν άνευ νοήματος. Με τροπή του τε-

Μετεώρων (17ος-19ος αι.)», *Μακεδονικά* 28 (1992), σ. 146.

³⁴ Μπούτουρας, 150, *δια το πολυτελές*.

³⁵ Κ. Σπανός, «Τυρνάβιτικα ονόματα του 18ου αιώνα», *Ονόματα* 13 (1989), σ. 256.

³⁶ Για τα πανελληνίως αγαπητά γυναικεία βαφτιστικά, βλ. στατιστικά στοιχεία Ταχινოსλής, *όπ.π.*, υποσημ. 1, σελ. 20 κ.ε.

³⁷ Επιπροσθέτως στις μαρτυρίες που παρέθεσα παλιότερα γι' αυτή την εξέλιξη αναφέρω και την Αθανασία, σύζυγο Θεοδώρου (1859) Χομόνδοζλη, η οποία στη ληξιαρχική πράξη θανάτου του γιου της Αθανασίου (1898) το 1936 ονομάζεται Θαλασσή.

³⁸ Το επώνυμο φέρει στα Δημοτολόγια 1 ντόπια οικογένεια στη δίγλωσση Κοίμηση. Ένα μέλος της ονομάζεται Ακλάσης.

λικού /s/ > /z/, η οποία συμβαίνει και σε ονόματα, πρβ. επώνυμα Πετρόζης³⁹, Κοκόζης⁴⁰, το πιθανότερο σε γλωσσικό περιβάλλον με έντονη την επίδραση της τουρκικής, ταυτίστηκαν με την ομόηχη λέξη, η οποία ήταν γνωστή και κατανοητή σ' όλους.

Το γυναικείο βαφτιστικό Ανατολή, το οποίο εντάσσεται στα γεωγραφικά ονόματα, είναι αρκετά αγαπητό και διαδεδομένο σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια παρουσιάζεται με έντονες αποκλίσεις. Το φέρουν μόνον 25 ντόπιες και 5 θρακιώτισσες, ενώ στο μικρασιατικό χώρο είναι πολύ πιο αγαπητό. Το φέρουν 62 μικρασιάτισσες και 149 πόντιες. Εικάζεται ότι τη δημιουργία του οφείλει στο γεγονός ότι έτσι αποκαλούσαν οι Δυτικοευρωπαίοι τις ελληνικές περιοχές ή και επειδή οι χώρες της Μικράς Ασίας και οι παρακείμενες αποτελούσαν τον κορμό της Βυζαντινής αυτοκρατορίας⁴¹. Επειδή μια τέτοια υπόθεση δεν μου φαίνεται και πολύ πιστευτή, ούτε απαντά στο ερώτημα για την ιδιαίτερη προτίμηση σε κάποιες περιοχές, προτείνω ακολούθως μια διαφορετική ερμηνεία για την δημιουργία του βαφτιστικού.

Ανάμεσα στις άλλες μορφές του πολύ αγαπητού βαφτιστικού Αναστάσιος είναι και οι Νάστος, Νάστης, Νάστον, Νάστας, Ναστούλης, γυναικείο Νάστα, Νάστω, Ναστίνα, Ναστούλη, Νάστουλη, Ναστούκα, τις οποίες βρίσκω σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι σε μια περαιτέρω εξέλιξη ενός τόσο αγαπητού βαφτιστικού εξέπεσε σε άλλες περιπτώσεις ο φθόγγος /t/, σε άλλες περιπτώσεις ο /s/. Επειδή τέτοιες μορφές απουσιάζουν, σκέφτομαι ότι βρέθηκαν φωνητικά κοντά σε άλλα βαφτιστικά ή λέξεις και ταυτίστηκαν λόγω της συμπτώσεως. Για τις Νάσιος, Νάσιω υποθέτω ότι ένα μέρος των μορφών που ταυτίζεται με το Αθανάσιος ανήκουν στο βαφτιστικό Αναστάσιος. Επειδή επιπλέον βρίσκω επώνυμα Νάτας, Νάτης, Νάτος, Νατούδης, βαφτιστικά Νατάλης⁴², Νάτιγκα⁴³, υποθέτω ότι από τέτοιες μορφές με ανάπτυξη προθετικού /a/ προέκυψε το βαφτιστικό

³⁹ Το επώνυμο φέρει ο Αθανάσιος (1870) Πετρόζης του Πέτρου, ο οποίος μετοίκησε από τις Σαράντα Εκκλησιές στις Σέρρες. Η αδελφή ονομάζεται ως χήρα στο Δημοτολόγιο του 1934 Μπετρόζη.

⁴⁰ Το επώνυμο, μια εξέλιξη του Γεώργιος > Γκώγκος με αποβολή της ηχηρότητας ή του Κωνσταντίνος > Κώκος, φέρει στον Εκλογικό Κατάλογο του 1914 ο Γεώργιος (1844) Κοκόζης του Κωνσταντίνου, ο οποίος ψήφισε στην Ηράκλεια.

⁴¹ Μπούτουρας, σ. 126.

⁴² Το βαφτιστικό έφερε ο Νατάλης (1900) Πέτροβιτς, στον οποίο είχε αποδοθεί προς τιμήν του ομώνυμου παππού του. Η σερραϊκή οικογένεια Πέτροβιτς είλκε την καταγωγή της από το Μελένικο.

⁴³ Έτσι ήταν γνωστός στην καθημερινή επικοινωνία ο Αναστάσιος (περίπου 1865) Βερβέρης, ο οποίος έζησε στην Ηράκλεια.

Ανατολή, πρβ. και τα επώνυμα Ανατολού⁴⁴, Ανατολάκης⁴⁵, Ανατολής, Ανατολιτάκης, Ανατολιωτάκης.

Επειδή ο αριθμός επωνύμων με αρκτικό φθόγγο /n/ είναι περιορισμένος για τόσο αγαπητά βαφτιστικά, υποθέτω ότι αυτό οφείλεται σε περαιτέρω εξέλιξη, /n/ > /m/. Εφόσον σκεφτούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να ταυτίσουμε εν μέρει με τα ονόματα Αθανάσιος, Αναστάσιος βαφτιστικά, όπως Μάσιος, Μασιέλης⁴⁶, Μάσιγκα⁴⁷, Μάσκο⁴⁸, Μασιούλας⁴⁹, Μασιανός, Μασιανή⁵⁰, Μαστίκας⁵¹, Μαστιχώ, Μαστιχέν⁵², Μάτης, Μάτα, Μάτω⁵³. Επίσης επώνυμα, όπως Ματαγιάννης, Ματάγκας, Ματάκας, Ματακάκης, Ματάλης, Ματάνας κ.λπ.

Το γυναικείο βαφτιστικό Ευγενία είναι ένα αρκετά αγαπητό όνομα και μαρτυρείται από όλες τις περιοχές του ελλαδικού χώρου⁵⁴. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια το φέρουν 277 εντόπιες, 126 θρακιώτισσες, 105 μικρασιάτισσες και 60 πόντιες. Σε άνδρες είναι πολύ πιο σπάνιο. Ευγένιος ονομάζονται 4 ντόπιοι, 8 θρακιώτες και 15 μικρασιάτες. Στην καθημερινή επικοινωνία εξελίσσεται σε Ευγενή, Ευγένω, Ευγενιώ, Ευγενού, Ευγένου κ.λπ. Φωνητικά κοντά βρίσκονται και οι τύποι Βγινιά, Βγένω, Βγινίτσα, Βγινούλα, Βγινούλου⁵⁵, επίσης Αυγενή, Αυγινή, Αυγένω, Αυγενιώ, Αυγινούδα, Αυγινούλα. Για την πρώτη ομάδα υποθέτει ο μελετητής αποβολή του αρκτικού φθόγγου του ονόματος Ευγενία, διάβαζε (Ε)βγενία, για την δεύτερη ανάπτυξη /a/. Κάτι τέτοιο συνέβη πιθανόν σ' ένα βαθμό, όμως είναι περιέργη η μεγάλη δημοτικότητα του ονόματος, σ' αντίθεση λ.χ. με το βαφτιστικό Αγνή, στο οποίο αναφέρομαι κατωτέρω.

Μια από τις μορφές του πολύ αγαπητού βαφτιστικού Ιωάννης είναι και η Γέννης⁵⁶. Αυτή είναι παράλληλη της Γιάννης. Με τροπή του αρκτικού φθόγγου η Γέννης > Βγέννης⁵⁷, όπως η Γιάννης > Βιάννης. Η φωνητική σύμπτωση

⁴⁴ Στο Δοξάτο της Δράμας με καταγωγή από την Ανατολική Θράκη.

⁴⁵ Στην Κάτω Καμήλα της επαρχίας Σερρών με καταγωγή από την Ανατολική Θράκη.

⁴⁶ Μπούτουρας, σ. 77, ο οποίος ταυτίζει τις μορφές με το όνομα Ματθαίος.

⁴⁷ Μπούτουρας, σ. 121.

⁴⁸ Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγάλου Μετεώρου 1592/93 – 19ος αιώνας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 33 (1998), σ. 62.

⁴⁹ Χ. Τσιχτής, *Τα οικογενειακά ονόματα του Δήμου Σελλάνων Καρδίτσας*, Καλογριανά 1999, σ. 132.

⁵⁰ Το βαφτιστικό Μασιανός φέρουν στα Δημοτολόγια 4 άνδρες στη Νικήσιανη της Καβάλας, όπου 1 γυναίκα ονομάζεται Μασιανή.

⁵¹ Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 215 της Μονής Βαρλαάμ 1613/14 – 19ος αιώνας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 24 (1993), σ. 121.

⁵² Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Σκοπέλου - Πέτρας Ανατολικής Θράκης», *Αρχαίον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσολογικού Θησαυρού*, 8 (1941-2), σ. 175.

⁵³ Μπούτουρας, σ. 168.

⁵⁴ Μπούτουρας, σ. 38, 162, ο οποίος παραθέτει συνολικά 19 μορφές για το γυναικείο και 3 για το ανδρικό όνομα.

⁵⁵ Μπούτουρας, σ. 38.

⁵⁶ Ταχινόσλης, *όπ.π.*, υποσημ. 1, σ. 4 κ.ε.

⁵⁷ Γ. Ν. Χατζηδάκις, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. 1, Αθήνα 1905, σ. 50.

με το βαφτιστικό Ευγένιος συμβαίνει κατά την ανάπτυξη /a/. Ο ακροατής καταγράφει υποσυνείδητα τη μορφή όχι ως Αβγένης, αλλά ως Αυγένης. Στην επίσημη καταγραφή λησμονείται ο αρχικός τύπος και καταχωρείται ο αρχαιοελληνικός, ο οποίος προσδίδει κύρος στον φέροντα και ο οποίος επικράτησε πλήρως με την ανάπτυξη της παιδείας.

Συνεπώς η μεγάλη δημοτικότητα του βαφτιστικού Ευγενία είναι κατανοητή, διότι στην καθημερινή επικοινωνία συνέπεσαν φωνητικά δύο διαφορετικά βαφτιστικά. Κατά τη γνώμη μου το μέγιστο μέρος ανήκει στο πολύ αγαπητό Ιωάννης, με το οποίο θα πρέπει να ταυτιστούν εν μέρει όχι μόνον οι μορφές Αυγένης, Αυγένω, αλλά και να θεωρήσουμε ότι σε πολλές περιπτώσεις στα βαφτιστικά Ευ-γένιος, Ευ-γενία η πρώτη συλλαβή οφείλεται σε επέμβαση των γραφέων, οι οποίοι εξευγένισαν λαϊκότερες μορφές με την προσθήκη του αρχαιοελληνικού *ευ*⁵⁸.

Εφόσον έχουμε υπόψη μας την ανωτέρω φωνητική εξέλιξη Γέννης > Βγένης, κατανοούμε την πληροφορία ότι στα Άνω Πορρόια οι Βλάχες από το Νυμφαίο που επίσημα ήταν καταχωρημένες στο Δημοτολόγιο με το βαφτιστικό Ευγενία ήταν γνωστές στην καθημερινή επικοινωνία με το χαϊδευτικό Γιαννούλα, καθώς και τον ισχυρισμό ότι ο Ιωάννης (1899) Μίσκας, ο οποίος έζησε στη δίγλωσση Κάτω Καμήλα της επαρχίας Σερρών ονομάζονταν κανονικά Ευγένιος.

Εκτός από το βαφτιστικό Ευγενία μπορούμε να ταυτίσουμε με το Ιωάννης και άλλα ονόματα, τα οποία εκ πρώτης όψεως φαίνονται διαφορετικής προελεύσεως. Το βαφτιστικό Αυγέρης, Αυγέρος, γυναικείο Αυγέρω, Αυγερώ επιδημεί στον ηπειροθεσσαλικό χώρο. Η σύζυγος του Αυγέρη ονομάζεται Αυγερινή. Το ανδρικό προς τιμήν μιας Αυγερινής είναι ο Αυγερινός⁵⁹. Συναντώνται επίσης στην ίδια περιοχή. Αντί να υποθέσουμε ότι μόνον στην συγκεκριμένη περιοχή οι άνθρωποι εμπνεύστηκαν από το ομόηχο αστέρι λόγω της λαμπρότητάς του⁶⁰, αρκεί να λάβουμε υπόψη μας ότι πρόκειται πιθανόν περί τροπής /n / > / r /, η οποία είναι πολύ συνηθισμένη στα αρβανίτικα⁶¹. Ο χώρος εξαπλώσεως του βαφτιστικού και επωνύμου συνηγορεί υπέρ μιας τέτοιας επιδράσεως. Ιδίας αρχής είναι και τα επώνυμα Αυγελής, Αυγουλής, Αυγουλήσης, Αυγουλίδης, στα οποία ο φθόγγος /n / > / l /.

Δεν γνωρίζω σε ποιο βαθμό το σχετικά σπάνιο βαφτιστικό Αυγή είναι

⁵⁸ Γενικότερα έχω την εντύπωση ότι σε πολλές περιπτώσεις βαφτιστικά με πρώτη συλλαβή το αρχαιοελληνικό *ευ*- αποτελούν μια μορφή εξευγενισμού και οφείλουν την ύπαρξή τους στο μέγιστο μέρος σε επεμβάσεις των γραφέων. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε ονόματα που συναντώνται σχετικά συχνά σε κάποιες περιοχές, ενώ είναι ανύπαρκτα ή μαρτυρούνται μόνον σποραδικά σε άλλες, όπως Ευθαλία, Ευανθία, Ευθυμία, Ευαγγελία κλπ.

⁵⁹ Για περαιτέρω φωνητικές συμπτώσεις στη μορφή βλ. Ν. Ταχινοςλής, «Μορφές του Γεώργιος στο νομό Σερρών», *Ελληνικά* 47 (1997), σ. 120.

⁶⁰ Μπούτουρας, σ. 148.

⁶¹ Π.Α. Φουρικής, «Η εν τη Αττική ελληνοαλβανική διάλεκτος», *Αθηνά* 43 (1931), σ. 3 - 37, εδώ 27.

απλοποιημένη μορφή για μια Αυγέρω. Υποθέτω ότι αυτό συμβαίνει σ' ένα βαθμό⁶². Εφόσον δεχθούμε μια τέτοια εξέλιξη, μπορούμε με τροπή του συμπλέγματος /βγ/ > /δγ/ να ερμηνεύσουμε και τα επώνυμα Αυδής, Αυδίκος/Αβδίκος, Αυδούλης/Αβδούλης, Αυδούσης/Αβδούσης, Αυδανάς/Αβδανάς, Αβδελής, Αβδελάς, Αβδελέλης, το τοπωνύμιο Αβδέλλα, τα οποία διαφορετικά παραμένουν άνευ νοήματος.

Το βαφτιστικό Αγνή είναι συνηθισμένο όνομα μοναχών και υποθέτω πως δημιουργήθηκε από την αντίστοιχη παράσταση για την ψυχική και σωματική καθαρότητα που πρέπει να διέπει τη ζωή μιας μοναχής⁶³. Όμως αυτή η ερμηνεία δεν είναι κατά τη γνώμη μου ικανοποιητική για να εξηγήσουμε επαρκώς την έντονη παρουσία του ονόματος σε κάποιες περιοχές και την απουσία του από άλλες. Σε 89 γυναικεία βαφτιστικά από την περιοχή της Καστοριάς του 17ου και 18ου αιώνα 7 γυναίκες ονομάζονται Αγνή, σε 6.427 γυναικεία βαφτιστικά από τη Δυτική Μακεδονία το φέρουν 22 γυναίκες⁶⁴. Αντιθέτως σε 10.979 βαφτιστικά γυναικών από τον Πόντο του 19ου - 1913 το βαφτιστικό Αγνή απουσιάζει παντελώς.

Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια το βαφτιστικό παρουσιάζεται επίσης με έντονες αποκλίσεις⁶⁵. Το φέρουν συνολικά 40 ντόπιες και 6 θρακιώτισσες, ενώ απουσιάζει από το μικρασιατικό χώρο. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι πρόκειται περί του καλογερικού ονόματος, το οποίο αποδόθηκε και σε λαϊκούς. Όμως στην περίπτωση αυτή θα περιμέναμε να είναι διαδεδομένο σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Επειδή αυτό δεν συμβαίνει, αλλά το όνομα είναι χαρακτηριστικό μόνον του βορειοελλαδικού χώρου, και επειδή έχω παρατηρήσει ότι συνήθως τα καλογερικά ονόματα διαδίδονται ευρύτερα, όταν υπάρχουν στην περιοχή εν χρήσει ομόηχες μορφές λαϊκών βαφτιστικών, σκέφτομαι μήπως με το γνωστό και οικείο Αγνή ταυτίστηκαν και ονόματα διαφορετικής προελεύσεως.

Στο προσωπικό μου αρχείο των βαφτιστικών και επωνύμων μαρτυρείται και το σπάνιο όνομα Αγανή. Στα Δημοτολόγια το φέρει 1 ντόπια, η οποία έζησε στην Τερπνή της επαρχίας Νιγρίτας, 1 ντόπια, η οποία μετοίκησε στην Τερπνή από την Νιγρίτα⁶⁶, και 1 θρακιώτισσα⁶⁷. Είναι γνωστό επίσης από το Σουφλί, όπου σύμφωνα με το μελετητή το έφεραν μέτοικοι από τον ηπειροθεσσαλικό χώρο⁶⁸. Στη Νιγρίτα έζησε και η Ευγενία, έτσι η επίσημα καταγεγραμμένη

⁶² Βλ. επίσης Ταχισοσλής, *όπ.π.*, σ. 120.

⁶³ Βλ. και Μπούτουρα, σ. 53.

⁶⁴ Χατζηϊωάννου, *όπ.π.*, υποσημ. 11, σ. 270.

⁶⁵ Για την εν λόγω συλλογή βλ. ανωτέρω υποσημ. 1, σ. 16 κ.ε.

⁶⁶ Η Αγανή (1886), σύζυγος Αθαν. Παπαγεωργίου, το γένος Χρ. Μπαλτά, και η Αγανή (1890), σύζυγος Γεωρ. Νταγκούλη, το γένος Ευαγγ. Θεοδωρούδη, η οποία μετοίκησε στην Τερπνή από τη Νιγρίτα.

⁶⁷ Η Αγανή (1911) Λαχτάρα κατάγονταν από το Σουφλί.

⁶⁸ Κ.Γ. Κουρτιδής, «Περί καταγωγής των Σουφλιωτών», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και*

μορφή στο Δημοτολόγιο του 1923, μητέρα του Αποστόλου (1880) Αυγένου, η οποία στην καθημερινή επικοινωνία ήταν γνωστή ως Αγανή. Επειδή οι ντόπιες που έζησαν στην Τερπνή ήταν γνωστές στην καθημερινή επικοινωνία ως Αγνή⁶⁹, σκέφτομαι μήπως, εν μέρει τουλάχιστον, το βαφτιστικό Αγνή < Αγ(α)νή με έκπτωση του ατόνου /a/.

Φαίνεται πως ο τύπος ήταν ευρύτερα διαδεδομένος, αφού μαρτυρούνται και τα επώνυμα Αγανέογλου, Αγανίδης, Αγανάκης, Αγανάνης. Επειδή περαιτέρω βρίσκω και βαφτιστικά Γάνος⁷⁰, Γάνα⁷¹, Γάνω⁷², Γάνου⁷³, επώνυμα Γάνας, Γάνης, Γάνος, Γανάκης, Γαναδάκης, Γανάτος, υποθέτω ότι το /a/ στην μορφή Αγανή είναι προθετικό και ο τύπος είναι ό,τι απέμεινε από μια μορφή Γιωρ-γάνα < Γεωργία, η οποία συναντάται επίσης στον ηπειροθεσσαλικό χώρο⁷⁴. Ομόηχα με την Γιωργάνα είναι οι ολοφάνερα εξευγενισμένες μορφές Γεωργάνας, Γεωργάνης, Γεωργάνος, Γεωργανές, Γεωργανάκης, Γεωργανούδης, οι οποίες μαρτυρούνται ως επώνυμα. Η ίδια εξέλιξη είναι δυνατόν να συνέβη επίσης και σε μια μορφή Γιάννα < Ιωάννα, (Στερ)γιάννα⁷⁵, στις οποίες αποβλήθηκε η ουράνωση, αφού μαρτυρείται το βαφτιστικό Αγιαννή⁷⁶, τα επώνυμα Αγιάνης, Αγιαννίδης, Αγιάνογλου, Αγιάντσης.

Το βαφτιστικό Ανανίας είναι σχετικά σπάνιο. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια μαρτυρείται κυρίως από το μικρασιατικό χώρο. Το φέρουν 13 μικρασιάτες και 11 πόντιοι. Μόνον 1 ντόπιος και 1 θρακιώτης ονομάζονται Ανανίας. Ως επώνυμο με τη μορφή Ανανίας, Ανανιάδης συναντάται μόνον στον μικρασιατικό χώρο. Υπάρχει βέβαια ο ομώνυμος προφήτης από τη θρησκευτική παράδοση, όμως η απουσία του από μια περιοχή σε αντίθεση με την έστω και περιορισμένη διάδοσή του στο μικρασιατικό χώρο με οδηγεί στη σκέψη μήπως, εν μέρει τουλάχιστον, πρόκειται για το βαφτιστικό Νάνος < Αθανάσιος, Ιωάννης, πρβ. επώνυμα Νανάκος, Νανέλης, Νανιόπουλος, Νιάνιας, στο οποίο αναπτύχθηκε προθετικό /a/. Σημειωτέον ότι το βαφτιστικό Ανανίας μαρτυρείται και με τη μορφή Νανιάς⁷⁷.

Γλωσσολογικού Θησαυρού, 10 (1943 - 1944), σ. 224.

⁶⁹ Ν. Πασχαλούδης, *Τα Τερπνιώτικα και τα Νιγηρινά*, Σέρρες 2000, σ. 377.

⁷⁰ Π. Στάθη, «Το ανέκδοτο Οδοιπορικό του Χρύσανθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984), σ. 158. Από την Ανατ. Θράκη.

⁷¹ Κ. Σπανός, «Το κατάστιχο 219 της Ολυμπιώτισσας», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 29 (1996), σ. 152.

⁷² Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα...», όπ. π., υποσημ. 48, σ. 128.

⁷³ Κ. Σπανός, «Οι θεσσαλικοί οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγ. Μετεώρου, 1592/93 - 19ος αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 34 (1998), σ. 67.

⁷⁴ Βλ. λ.χ. Κ. Σπανός, «Τυρναβίτικα ονόματα του 18ου αιώνα», *Ονόματα* 13 (1989/90), σ. 252 - 59, όπου σε 606 βαφτιστικά γυναικών οι 15 ονομάζονται Γεωργάνα, 1 Γεργάνα.

⁷⁵ Η μορφή Γιάννα < Στερ-γιάννα συνηθιζόταν στους Βλάχους του νομού Σερρών.

⁷⁶ Το όνομα έφερε η Αγιαννή (1877), σύζυγος Κων. Ιατρού, η οποία έζησε στην Κάργιαννη του Παγγαίου. Μου είναι άγνωστο από αλλού.

⁷⁷ Μπούτουρας, σ. 50.

Επειδή το όνομα Νάνος το συναντούμε πολύ σπάνια για μια μορφή των αγαπητών βαφτιστικών Αθανάσιος, Ιωάννης, υποθέτω ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι το μέγιστο μέρος του βαφτιστικού εξελίχθηκε περαιτέρω σε Μάνος, καθώς ο /n/ βρέθηκε σε δύο γειτονικές συλλαβές, /n/ - /n/ > /m/ - /n/. Αυτή κατόπιν ταυτίστηκε λόγω φωνητικής συγγένειας με το Εμμανουήλ και συνετέλεσε στην ευρεία διάδοση του ονόματος.

Το βαφτιστικό και επώνυμο Ακριβός, Ακριβή, το οποίο εντάσσεται στην κατηγορία των ευχετικών⁷⁸, είναι χαρακτηριστικό του ηπειροθεσσαλικού χώρου και διαδεδομένο μέχρι την Ανατολική Θράκη. Περαιτέρω το βρίσκω στην Πελοπόννησο. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια το φέρουν 6 ντόπιοι, 9 ντόπιες (Ακριβή,4, Ακρίβω,5), 12 θρακιώτισσες (Ακριβή,8, Ακρίβω,3, Ακρίβου,1) και 1 μικρασιάτισσα, 1 θρακιώτης ονομάζεται Ακρίβας, συνολικά 29 άνδρες και γυναίκες, αριθμός πολύ μικρός σε ένα σύνολο 223.841 βαφτιστικών, αν τον συγκρίνουμε με μία πρόθεση από τον ηπειροθεσσαλικό χώρο, όπου σε 1.751 ανδρικά βαφτιστικά οι 23 άνδρες ονομάζονται Ακριβός⁷⁹.

Επειδή είναι παράδοξο αποκλειστικά και μόνον σε κάποια περιοχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να ονοματοδότησαν οι άνθρωποι ορμώμενοι από την ευχή που υποδηλώνει το όνομα, ενώ δεν το έκαναν σε άλλες, αναζητώ την πηγή της δημιουργίας του τύπου σε κάποιο αγαπητό βαφτιστικό, το οποίο, λόγω ιδιαίτερου γλωσσικού περιβάλλοντος, σε κάποιο στάδιο της εξελίξεως απομακρύνθηκε φωνητικά πάρα πολύ, κατήντησε άνευ νοήματος και ταυτίστηκε, πιθανόν κατά την αλλαγή γλωσσικού περιβάλλοντος, με μια έννοια που βρέθηκε φωνητικά κοντά.

Εκτός από τις μορφές Ακριβός, Ακρίβας, Ακριβάκης, Ακριβόπουλος κ.λπ., οι οποίες μαρτυρούνται ως επώνυμα στον ευρύτερο βορειοελλαδικό χώρο, συναντώνται επίσης ως επώνυμα και οι τύποι Κρίβας, Κρίβος, Κριβέρης, Κριβάσης, Κριβέντης, Κρεβούρης, Κρυβέρης. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι πρόκειται για παράλληλους τύπους με αποβολή του αρκτικού /a/. Αυτό δεν αποκλείεται βέβαια, όμως δεν είναι απαραίτητο. Επειδή το βαφτιστικό συναντάται πολύ συχνά και με τη μορφή Ακρίβος, γυναικείο Ακρίβω⁸⁰, θεωρώ τον τύπο δίχως προθετικό /a/ ως προγενέστερο και υποθέτω μια περαιτέρω τροπή

⁷⁸ Μπούτουρας, σ. 160.

⁷⁹ Κ. Σπανός, «Η ανέκδοτη πρόθεση 39 της μονής Δούσικου (16ος - 17ος)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 20 (1991), σ. 45.

⁸⁰ Βλ. λ.χ. Κ. Σπανός, «Η ανέκδοτη πρόθεση 291 της μονής Βαρλαάμ (18ος αιώνας)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 17 (1990), σ. 49-76, όπου σε 944 βαφτιστικά 11 άνδρες φέρουν το βαφτιστικό Ακρίβος, κανείς Ακριβός, επίσης Κ. Σπανός, «Τα ονόματα των Λαρισαίων σερτζήδων και τακιατζήδων (1714-1777) στον κώδικα 8 του Αγίου Στεφάνου Μετεώρων», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 1997, σ. 177-194, όπου σε 578 γυναικεία βαφτιστικά από τον 18ο αιώνα 3 γυναίκες ονομάζονται Ακρίβω, 1 Ακρίβου, καμία Ακριβή.

/γ/ > /β/ με παράλληλη μετακίνηση και του /τ/⁸¹. Ο αποκαταστημένος τύπος μαρτυρείται ως επώνυμο με τη μορφή Κύργος, Κύργιος, Κύργιας, Κύργαινας, Κύργινας, Κύριας, Κύριος, η οποία είναι κατά τη γνώμη μου παράλληλη της Κίρος, Γκίρος < Γεώργιος, πρβ. Κώτας - Κώτιας, Μήτος - Μήτιος.

Εφόσον λάβουμε υπόψη μια τέτοια εξέλιξη γίνονται κατανοητά και τα επώνυμα Κύρδας, Κύρδης, Κύρδιος. Δημιουργήθηκαν με τροπή /γ/ > /δ/. Για τα επώνυμα Κιβράκης, Κιβρίκης, Κοβράκης, Καβράκης, Καβράκος δεν χρειάζεται απαραίτητα να καταφύγουμε στην τουρκική λέξη *kavruk* (= που δεν αναπτύχθηκε σωστά, ραχιτικός)⁸², αλλά να υποθέσουμε μετακίνηση του /τ/ στη μορφή (Α)κριβάκης. Με μετακίνηση του /τ/ σε διαφορετική θέση δημιουργήθηκαν τα βαφτιστικά Κύρβος⁸³, Καρβούνης⁸⁴, Καρβουνίχης⁸⁵, τα επώνυμα Κύρβας, Κουρβέλης, Κουρβέσης κ.λπ.

Ποικιλοτρόπως είναι καταγεγραμμένα και ταυτίζονται τα βαφτιστικά Αμη(οι)ράς, Αμη(οι)ρέλης, Αμη(οι)ρούδης, Αμήρισσα, Αμηρισσώ, Αμηρισσούδα, Αμέρισσα, Αμερισσούλα, Αμοίριτζα⁸⁶. Πολύ πιο διαδεδομένα είναι επώνυμα της μορφής Αμηράς, Αμηραλής, Αμηρίδης, Αμοιράνης, Αμοιράδης, Αμοιραλής, Αμεραλής, Αμερίδης κ.λπ.

Για να αντιληφθούμε την πηγή της δημιουργίας και αυτών των ονομάτων νομίζουμε ότι δεν είναι απαραίτητο να καταφύγουμε στην εύκολη λύση της επικλήσεως ομοίχων λέξεων ή αξιωμάτων από την μεσαιωνική και λοιπή παράδοση, που μας υποβάλλει η εκάστοτε ορθογραφία, αλλά πρωτίστως να ελέγξουμε τις φωνητικές συμπτώσεις.

Μια μορφή του πολύ αγαπητού βαφτιστικού Δημήτριος στην καθημερινή επικοινωνία είναι και η Μήτος. Σ' αυτήν εξέπεσε η πρώτη συλλαβή του ονόματος και ο φθόγγος /τ/, Δημήτριος > Μήτρος > Μήτος. Αν υποθέσουμε, κάτι που αποτελεί κανόνα σε πολύ αγαπητά βαφτιστικά, ότι σε μια παράλληλη εξέλιξη αντί του /τ/ εξέπεσε ο /τ/ στην μορφή Μήτρος, απομένει μια Μήρος, η οποία όχι μόνον έχει απομακρυνθεί πάρα πολύ φωνητικά από την πηγή της δημιουργίας, αλλά και πλησίασε φωνητικά την νεοελληνική λέξη *μοίρα*, το άγιον *μόρον*, σε σλαβόφωνο ή δίγλωσσο περιβάλλον τη λέξη *mir* (= ειρήνη)⁸⁷.

⁸¹ Γ. Ν. Χατζηδάκης, *Γλωσσολογικά Έραευναι*, τόμ. Β', Αθήνα 1977, σ. 200.

⁸² Στο σερραϊκό ιδίωμα η λέξη χρησιμοποιούνταν υποτιμητικά για ένα πρόσωπο με τη μορφή *καβράκ'ς*, *καβράτκο*.

⁸³ Στάθη, όπ. π., υποσημ. 32, σ. 158. Από την Ανατ. Θράκη.

⁸⁴ Κ. Σπανός, όπ. π., σημ. 35, σ. 62.

⁸⁵ Μπούτουρας, σ. 172.

⁸⁶ Τ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικά ονόματα εκ Πελοποννήσου των χρόνων της Τουρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1956-7), σ. 374.

⁸⁷ J. Zaimov, *Bálgarski Imennik*, Σόφια 1988, σ. 154, ο οποίος ταυτίζει ποικιλοτρόπως τα πολυάριθμα βαφτιστικά της συλλογής του. Ένα μεγάλο μέρος, κατά τη γνώμη μου το μέγιστο, ανήκει αναμφιβόλως στο βαφτιστικό Δημήτριος, το οποίο είναι επίσης πολύ αγαπητό στη βουλγαρική.

Μαρτυρούνται ως βαφτιστικά και επώνυμα οι Μείρους⁸⁸, Μήρος⁸⁹, Μοίρας, Μοίρης, Μοίρος, Μοιρούλης, Μοιρόπουλος, Μύρον, Μυρίδης, Καλο-μοίρα⁹⁰ κλπ. Με ανάπτυξη προθετικού /a/ εξελίχθηκαν περαιτέρω και προσαρμόστηκαν ορθογραφικά ποικιλοτρόπως, ανάλογα και με την παιδεία του εκάστοτε γραφέα.

Δεν γνωρίζω αν η μορφή Ακρίτας, την οποία βρίσκω ως βαφτιστικό και επώνυμο στο μικρασιατικό χώρο και την Κύπρο, ανήκει στην παλιότερη παράδοση ή είναι δημιούργημα του 19ου αιώνα κατά την αναβίωση της παιδείας. Εφόσον ανήκει στην παλιότερη παράδοση, πιστεύω ότι πρόκειται πιο πολύ για μια εξέλιξη του βαφτιστικού Χρίστος > Κρίτος⁹¹, Κριτής⁹², στο οποίο αναπτύχθηκε προθετικό /a/. Θεωρώ απίθανο ότι μόνον σε μια περιοχή του ελληνισμού έδωσαν οι άνθρωποι κατά την Τουρκοκρατία στα παιδιά τους αυτό το όνομα, για να τιμήσουν τους μυθικούς *ακρίτες* από την μεσαιωνική παράδοση.

Φαίνεται πως η ανάπτυξη /a/ σε μορφές της καθημερινής επικοινωνίας συνετέλεσε και στην διάδοση ξενικών ονομάτων, τα οποία εισήχθησαν στη νεοελληνική κοινωνία για ποικίλους λόγους. Στη συλλογή μου από τα Δημοτολόγια εμφανίζεται από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα το γυναικείο βαφτιστικό Αμαλία. Το όνομα έγινε γνωστό από τη σύζυγο του Όθωνα, πρώτου βασιλιά του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Το φέρουν 124 ντόπιες, 5 βλάχες, 29 θρακιώτισσες, 33 μικρασιάτισσες και 7 πόντιες. Επειδή αντιθέτως Όθων ονομάζονται μόνον 2 θρακιώτες και 1 μικρασιάτης, υποθέτω ότι η διάδοση του βαφτιστικού Αμαλία διευκολύνθηκε κυρίως από προϋπάρχουσες μορφές της καθημερινής επικοινωνίας, όπως Μαλιώ, Μαλίτσιο, Μαλιώγκα, Μαλιούσα < Μαρία⁹³, οι οποίες με την ανάπτυξη της παιδείας εξευγενίστηκαν και στην επίσημη καταγραφή καταχωρήθηκαν με το φωνητικά κοντά ευρισκόμενο όνομα της βασίλισσας.

⁸⁸ Χατζηϊωάννου, *όπ. π.*, υποσημ. 11, σ. 303.

⁸⁹ Κ. Σπανός, «Τα χωριά του Δομοκού και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην α' γραφή της πρόθεσης της Ρεντίνας γύρω στα 1640», *Χρονικά της επαρχίας Δομοκού* 7 (1996), σ. 22.

⁹⁰ Το βαφτιστικό είναι χαρακτηριστικό αρβανίτικο.

⁹¹ Κ. Σπανός, *όπ. π.*, υποσημ. 47, σ. 45. Κ. Σπανός, *όπ. π.*, υποσημ. 34, σ. 120. Κ. Σπανός, *όπ. π.*, υποσημ. 35, σ. 62.

⁹² Μπούτουρας, σ. 111, Χατζηϊωάννου, *όπ. π.*, υποσημ. 11, σ. 295.

⁹³ Από την προσωπική μου συλλογή των βαφτιστικών από το νομό Σερρών. Τους τύπους Μαλιώ και Μαλίτσιο ταυτίζει με όνομα της Παρθένου και ο Μπούτουρας, σ. 76.

ΘΩΜΑΣ Π. ΠΕΝΝΑΣ

*τ. Δικηγόρος Αθηνών στον Άρειο Πάγο,
Πρόεδρος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου*

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΚΑΙ ΘΡΑΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ 1941 – 1944

*Στη μνήμη του πατέρα μου Πέτρου Θ. Πέννα,
είκοσι ένα χρόνια από τον θάνατό του (26.9.1994).*

Προλεγόμενα εκ βαθέων

Κατά το παρελθόν, κατά τη διάρκεια επισκέψεων στο γραφείο του πατέρα μου διακεκριμένων Μακεδόνων όπως των Γ. Μόδη, Ι. Λαυρεντίδη, Τρ. Θεοδωρίδη, Ν. Τσίμπα, άκουγα – νέος τότε δικηγόρος και από το 1965 Μέλος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου – εκτός άλλων, σπάνιες και φευγαλέες αναφορές σε κάποια Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών στην οποία μετείχαν κατά την Κατοχή 1941-44.

Μέχρι πριν από λίγο χρόνο, πέρα από τις αναφορές εκείνες, δεν είχα κάποια επιπλέον σχετική πληροφορία και τα ερωτήματά μου για την Επιτροπή παρέμεναν αναπάντητα και απομακρυσμένα στις εσχατιές τής μνήμης μου, χωρίς όμως να έχει χαθεί το ενδιαφέρον μου.

Αφορμή για το ξεκίνημα της έρευνάς μου – με το παρόν αποτέλεσμα – ήταν συμπτωματική πληροφορία του καλού φίλου Σερραίου ιστορικού ερευνητή Βασίλη Γιαννογλούδη. Η έρευνα άρχισε από το Ιστορικό Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (Δ.Ι.Σ. – Φ.909 Ζ 1-10), πέρασε από την Εθνική Βιβλιοθήκη, από κάποια βιβλιοπωλεία και κατέληξε πάλι στη Δ.Ι.Σ., όπου και η πρόθυμη διευκόλυνση από τον Διευθυντή της Συνταγματάρχη - Ιστορικό Γεώργιο Σκαλτσογιάννη και το λοιπό αρμόδιο προσωπικό. Επίσης, σημαντικό βοήθημα, είχα, εκτός άλλων, τη σπάνια έκδοση του ΙΜΧΑ «Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη 1941 – 1944» της Ξανθίππης Κοτζαγεώργη – Ζυμάρη και συνεργατών της (2002).

Ιστορικό πλαίσιο

Με τη Ρωσοτουρκική Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), η Ρωσία επέβαλε την ίδρυση αυτοτελούς Βουλγαρικής Ηγεμονίας, με χριστιανική κυβέρνηση και εθνοφυλακή, φόρου υποτελή στον Σουλτάνο, εκτεινόμενη από τον Δούναβη μέχρι τα όρια της Χαλκιδικής και της Θεσσαλονίκης.

Όμως, η Συνθήκη αυτή ουδέποτε εφαρμόστηκε, γιατί τέσσερις μήνες αργότερα, την 1^η Ιουλίου 1878, με τη Συνθήκη του Βερολίνου οι λοιπές τότε Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν, εκτός άλλων, τον περιορισμό τής Βουλγαρίας βόρεια του Αίμου.

Εντούτοις, το όνειρο των Βουλγάρων για τη μεγάλη Βουλγαρία και την έξοδό τους στο Αιγαίο, για τη Μακεδονία τού Αιγαίου (Egeiska Makedoniia ή Belomorie), ουδέποτε έσβησε. Το βουλγαρικό κράτος, από την ίδρυσή του, μεθοδικά και σταθερά κατάρτιζε σχέδια κατάληψης της Μακεδονίας και της Θράκης, προγράμματα προσάρτησής τους και μεθόδους επικράτησής τους στις περιοχές αυτές. Κατασκεύαζε νομικίστικους όρους και επινοούσε ευτελή επιχειρήματα προκειμένου να στηρίζει τους αβάσιμους ισχυρισμούς του, που προπαγάνδιζε, ότι δηλαδή η Μακεδονία και η Θράκη αποτελούν εδάφη πατρογονικά, που έπρεπε να επιστραφούν στη Βουλγαρία... Ισχυρισμούς που προβάλλονται ακόμα από Βουλγάρους ιστορικούς, πολιτικούς και μεγάλο αριθμό πολιτών... ισχυρισμούς που, με τα σχετικά δημοσιεύματα, τροφοδοτούν συνέχεια τη βουλγαρική συλλογική συνείδηση.

Στις 16 Απριλίου 1941, με διαταγή/απόφαση του Χίτλερ, παραχωρήθηκε στη Βουλγαρία η κατοχή και η διοίκηση της Ανατολικής Μακεδονίας (Νομοί Σερρών, Δράμας, Καβάλας) και της Θράκης (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και τμήμα Έβρου). Τα εδαφικά όρια της διοίκησης αυτής καθορίστηκαν Δυτικά από τον ποταμό Στρυμόνα και Ανατολικά μέχρι τη νοητή γραμμή Αλεξανδρούπολη – Σβίλεγκραντ.

Η Βουλγαρική Κυβέρνηση, αν και εξέφρασε προς τη Γερμανία την ευγνωμοσύνη τού βουλγαρικού λαού για την απελευθέρωση των – κατ' αυτήν – σκλαβωμένων από τους Έλληνες βουλγαρικών περιοχών τής Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, δεν ήταν ικανοποιημένη με τον όρο «κατοχή», ούτε και με την προσωρινή ανάθεση της διοίκησής τους. Θεωρούσε ότι τα εδάφη αυτά τής επεστράφησαν με ειρηνικό τρόπο ως δικαιωματικά ανήκοντα σ' αυτήν και ότι η επιστροφή αυτή είχε αναπότρεπτο και οριστικό χαρακτήρα, οπότε έπρεπε να επιδιώξει και την πραγματική ενσωμάτωσή τους στο βουλγαρικό κράτος.

Στο πλαίσιο αυτών των θέσεων και επιδιώξεών της η Βουλγαρική Κυβέρνηση προέβη και σε μια σημαντική αρνητική ενέργειά της, εκείνη της μη κήρυξης πολέμου εκ μέρους της κατά της Ελλάδας, με σκοπό να αποσείσει στο μέλλον τυχόν κατηγορίες σε βάρος της για παραβίαση της Σύμβασης της Χάγης του 1907 για το Δίκαιο του Πολέμου, την οποία είχε συνυπογράψει με 39 άλλα κράτη. Γνώριζε ότι οι μέθοδοι και οι ενέργειές της, που θα εφαρμόζε στην προσπάθειά της να προσαρτήσει την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, θα παραβίαζαν – όπως και έγινε – όλα σχεδόν τα άρθρα της Σύμβασης εκείνης.

Συμπληρωματικά επισημαίνεται ότι η Βουλγαρία δεν κήρυξε τον πόλεμο ούτε τον Ιούνιο του 1913, όταν επιτέθηκε αιφνιδιαστικά κατά των μέχρι τότε συμμάχων της Ελλάδας και Σερβίας, οπότε άρχισε ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, ούτε τον Αύγουστο του 1916 – κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – οπότε ο βουλγαρικός στρατός, ακολουθώντας τον γερμανικό στην εισβολή του στην Ανατολική Μακεδονία και την κατάληψή της, απέκτησε την κατοχή της από τους Γερμανούς **κατά παραχώρηση** με ειδικές συμφωνίες... Και στις δύο περιπτώσεις, 1916 – 18 και 1941 – 44, η Βουλγαρία απέκτησε την κατοχή αμαχητί, επιτυγχάνοντας έτσι την απόκτηση εδαφών με την ελάχιστη στρατιωτική συμμετοχή στον πόλεμο.

Η Βουλγαρική Κατοχή 1941-44

Η είσοδος των βουλγαρικών στρατευμάτων στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη άρχισε στις 20 Απριλίου 1941 και η εγκατάστασή τους ολοκληρώθηκε περίπου στις 15 Μαΐου με την αποχώρηση των τελευταίων γερμανικών αποσπασμάτων... Έτσι άρχισε η βουλγαρική κατοχή, για την οποία όλες οι πηγές – από τις σύγχρονες της περιόδου εκείνης μέχρι και τις πρόσφατες – συμφωνούν ότι υπήρξε από τις στυγνότερες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποίησε και εφάρμοσε το βουλγαρικό κράτος στην προσπάθειά του να αλλοιώσει την εθνολογική σύνθεση του Ελληνορθόδοξου πληθυσμού, να εκβουλγαρίσει τις περιοχές που κατείχε και να τις καταστήσει τμήμα του, ήταν κυρίως και πολύ συνοπτικά:

- Η κατάλυση των ελληνικών πολιτικών, δικαστικών, στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών και η αντικατάστασή τους με βουλγαρικές. Η έκταση της αντικατάστασης ήταν η μεγαλύτερη που σημειώθηκε σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Παράλληλα ιδρύθηκαν ένοπλες παραστρατιωτικές οργανώσεις, κυρίως κομιτατζήδων, και παραπολιτικές ομάδες με σκοπό την τρομοκράτηση του ντόπιου ελληνικού στοιχείου και τη διευκόλυνση εγκατάστασης βουλγαρικού πληθυσμού που άρχισε να συρρέει εκεί σταδιακά.
- Ο διωγμός του ελληνικού κλήρου, η λεηλασία της ελληνικής εκκλησιαστικής περιουσίας και η υπαγωγή των ελληνορθόδοξων στη σχισματική εξαρχηκή Βουλγαρική Εκκλησία. Επιβλήθηκε στις Ακολουθίες το βουλγαρικό τυπικό και η μνημόνευση του Βουλγάρου Έξαρχου και του Βασιλιά Βόριδος, καθιερώθηκε το βουλγαρικό (παλαιό) ημερολόγιο, οι ναοί είτε έκλεισαν είτε μετατράπηκαν σε βουλγαρικούς: στους 225 περίπου ελληνορθόδοξους κληρικούς, που είχαν παραμείνει σε όλη την κατεχόμενη περιοχή, απαγορεύθηκε να λειτουργούν στην ελληνική γλώσσα και η στρατιωτική αστυνομία παρακολουθούσε τα κηρύγματά τους.
- Η εφαρμογή ενός μεγάλου προπαγανδιστικού εκπαιδευτικού

προγράμματος με διδασκαλία στα βουλγαρικά σχολεία – τα ελληνικά είχαν κλείσει – με Βουλγάρους δασκάλους και έντονη ανθελληνική προπαγάνδα γι' αυτό οι Έλληνες γονείς άρχισαν να αποσύρουν τα παιδιά τους και η συντριπτική πλειοψηφία των ελληνοπαίδων έμεινε χωρίς εκπαίδευση τα τριάμισι χρόνια τής Κατοχής. Καθιερώθηκε παντού η χρήση τής βουλγαρικής γλώσσας στον γραπτό και προφορικό λόγο και απαγορεύτηκε η χρήση τής ελληνικής. Επιβλήθηκε η αντικατάσταση, με βουλγαρικές, όλων των ελληνικών επιγραφών στους δρόμους και των ελληνικών επωνυμιών των επιχειρήσεων. Ασβεστώθηκαν ή καταστράφηκαν οι ελληνικές επιγραφές ναών, εικονοστασίων και εικόνων και επιγραφές τάφων εκβουλγαρίστηκαν.

- Έγινε προσπάθεια απόλειψης των ελληνικών ονομάτων και επωνύμων, ως στοιχείων ταυτότητας, σε όσους δεν εκβουλγαρίζονταν.
- Η εφαρμογή σχεδίων συστηματικού υποσιτισμού, οικονομικής αφαίμαξης και περιορισμού τής οικονομικής δραστηριότητας των Ελλήνων, για τον εκβουλγαρισμό και του οικονομικού τομέα.
- Επιδιώχθηκε, με κάθε είδους μέτρα, πλήρης έλεγχος στην καλλιέργεια και στην παραγωγή, στο εμπόριο και στην εμπορική ναυτιλία, στη βιομηχανία και στις μεταλλευτικές εκμεταλλεύσεις. Κατασχέθηκαν τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα, ζώα, γεωργικές μηχανές και εργαλεία, τα βιβλία και τα ταμεία των ελληνικών τραπεζών. Δημεύτηκαν κινητές και ακίνητες περιουσίες, τα κινητά στέλλονταν στη Βουλγαρία και τα ακίνητα δίνονταν στους Βουλγάρους εποίκους που έρχονταν σταδιακά.
- Επιβλήθηκε σκληρή και αυθαίρετη φορολογία, η δραχμή κηρύχθηκε άκυρη και έπρεπε να ανταλλάσσεται με λέβα στο 60% της αξίας της, ενώ για το υπόλοιπο δίνονταν βουλγαρικά κρατικά ομόλογα.
- Απαγορεύτηκε στους Έλληνες γιατρούς, δικηγόρους, φαρμακοποιούς η άσκηση του επαγγέλματός τους και υποχρεώθηκαν να καταθέσουν τα διπλώματά τους. Στους ελεύθερους επαγγελματίες και τεχνίτες – όπως τυροκόμους, οικοδόμους, πλανώδιους γανωματήδες – επιβλήθηκε βαρύτατος φόρος επιτηδεύματος και διαδικασία αδειών εργασίας, με την οποία είτε καθυστέρουσαν, είτε δεν δίνονταν. Περιορισμοί επιβλήθηκαν και στη δυνατότητα κυκλοφορίας.
- Η τρομοκρατία, ιδίως με εκβιασμούς, αυθαίρετα πρόστιμα και απελάσεις, αγγαρείες, συλλήψεις και φυλακίσεις, κακοποιήσεις, ξυλοδαρμούς και βιασμούς.
- Τα Τάγματα Εργασίας και η Πολιτική Επιστράτευση, όπου οι Έλληνες εξαναγκάζονταν σε προσωπική εργασία σε δημόσια, πολιτικά ή στρατιωτικά έργα (κατασκευή οχυρωματικών έργων, σιδηροδρομικών γραμμών και οδών, υλοτομία και άλλες βαριές εργασίες, όπως σε λατομεία). Τα Τάγματα Εργασίας απαρτίστηκαν από στρατεύσιμα Ελληνόπουλα, των κλάσεων 1941, 1942

και 1943 – αποκαλούμενα και «Ντουρντουβάκια» – που επιστρατεύτηκαν από τον βουλγαρικό στρατό. Η Πολιτική Επιστράτευση εξάλλου γινόταν από τις βουλγαρικές Πολιτικές Αρχές με ατομικές προσκλήσεις και περιλάμβανε άτομα από 16 μέχρι 60 ετών, με πολλές υπερβάσεις. Και στις δύο περιπτώσεις οι επιστρατευμένοι στέλλονταν στη Βουλγαρία, έμεναν σε παραπήγματα που έχτιζαν οι ίδιοι, συχνά χωρίς σκεπάσματα, ρούχα και παπούτσια. Εργάζονταν με ελάχιστη τροφή και σε συνθήκες πολύωρης εξαντλητικής εργασίας στο ύπαιθρο. Υφίσταντο επιπλέον έντονη εκβουλαριστική προπαγάνδα και στην αντίδρασή τους κακοποιούνταν, πολλές φορές μέχρι θανάτου. Πέραν αυτού πολλοί έχασαν την ζωή τους και από κακουχίες, ατυχήματα και άλλες τιμωρίες.

- Η σημαντικότερη μέθοδος για την εξόντωση ή απομάκρυνση του ελληνικού στοιχείου: η επιβολή συστηματικού υποσιτισμού και η απαγόρευση διατήρησης αποθεμάτων τροφίμων με κατάληξη τη λιμοκτονία.

Η Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών

Τον Μάιο του 1941, οι εγκατεστημένοι στην Αθήνα Μακεδόνες και Θράκες πληροφορήθηκαν την παράδοση από τους Γερμανούς στους Βουλγάρους της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Αναστατώθηκαν έντονα γιατί γνώριζαν καλά, από τις δύο προηγούμενες πρόσφατες βουλγαρικές κατοχές (1912 – 13 και 1916 – 18), τι έμελλε να υποστούν οι εκεί συγγενείς και λοιποί συμπατριώτες τους, πολλοί από τους οποίους ήδη είχαν αρχίσει να φεύγουν πέρα από τον Στρυμόνα, πρόσφυγες στην ιταλογερμανοκρατούμενη πλέον Ελλάδα, την οποία, αργότερα και συγκριτικά με την βουλγαροκρατούμενη, αποκαλούσαν με δραματική σκωπτικότητα «ελεύθερη Ελλάδα».

Σε άμεση σύσκεψη στην Αθήνα μεταξύ των Α. Κεραμόπουλλου (ακαδημαϊκού και καθηγητή τού Πανεπιστημίου Αθηνών, από τη Βλάστη Κοζάνης), Αλ. Σβώλου (Ελληνοβλάχοι και οι δύο), Γ. Μόδη (Μακεδονομάχου και π. Υπουργού), Χρ. Λιώτη και Δ. Ανδρεάδη, συζητήθηκε η ιδέα σύστασης μόνιμης Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακών με σκοπό την παρακολούθηση της εκεί κατάστασης και την αντίδραση στη συμπεριφορά των Βουλγάρων που οδηγούσε σε εθνική τραγωδία.

Η ιδέα εδραιώθηκε σε αλληπάλληλες συσκέψεις στο γραφείο τού Γ. Παπαθανασίου, στις οποίες μετείχαν ως Μέλη πλέον οι Δ. Πάζης, Β. Χατζηλιάς, Α. Μπακάμπασης, Δ. Χόνδρος, Γ. Εξηντάρης, Ι. Παπαδάκης, Χρ. Ευελπίδης, Αλ. Ζάννας, Σ. Κοτζαμάνης και Β. Σιμωνίδης. Σε λίγο εντάχθηκαν οι Μητροπολίτες Σερρών, Δράμας, Καβάλας, Αλεξανδρούπολης, Μαρωνείας, Ν. Ζιγών – οι οποίοι είχαν εκδιωχθεί από τις Μητρόπολεις τους – και οι Π. Πέννας, Τρ. Θεοδωρίδης, Ν. Τσίμπας, Π. Ιακώβου, Α. Χατζηδίνας, Α. Θεολογίτης, Μ. Σταμούλης, Δ. Σάντης, Μ. Κύρκος, Ν. Μανούσης, Θ. Λαναράς,

Αλ. Παπαθανάσης, Αχ. Παπαδάτος, Λ. Μπατρίνος, Ν. Λούβαρης και άλλοι.

Η Επιτροπή ενδιαφέρθηκε μόνο για τα εθνικά ζητήματα χωρίς κανένα άλλο υπολογισμό, αγνόησε απόλυτα τα πολιτικά φρονήματα των Μελών της και δέχθηκε τους πατριώτες κάθε ιδεολογίας.

Αρχικά Πρόεδρος της Επιτροπής ορίστηκε ο Αντώνιος Κεραμόπουλλος, ενώ ο Αλέξανδρος Σβώλος διηύθυνε τις εργασίες της και τον Σεπτέμβριο του 1941 εκλέχθηκε Πρόεδρος της μέχρι τις 23 Ιουνίου 1943, οπότε παραιτήθηκε κυρίως λόγω δίωξής του από τους Γερμανοϊταλούς¹.

Με την πάροδο λίγων εβδομάδων και την αύξηση του ρεύματος των προσφύγων προς Κεντρική Μακεδονία και Παλαιά Ελλάδα – το καλοκαίρι του 1943 είχαν φθάσει τις 150.000 περίπου – η Επιτροπή καταπατήστηκε αμέσως και με το προσφυγικό ζήτημα. Συγκροτήθηκαν έξι μόνιμες νομαρχιακές επιτροπές από αιρετούς αντιπροσώπους των προσφύγων με πρόεδρο τον οικείο Μητροπολίτη.

Αντιπρόσωποι κατά νομούς χρημάτισαν οι εξής:

1.–**Σερρών:** Π. Πέννας, Κ. Καραμανλής, Ι. Λαυρεντίδης, Θ. Τικόπουλος, Κ. Τέγος, Ι. Δούμπας, Σγουραμάνης, Πούγκουρας, Β. Παπαβασιλείου, Γ. Τζεμαϊλας, Β. Βασιλειάδης, Κ. Χαριζάνος, Βαρζόκας και Σγουρόγλου.

2.–**Δράμας:** Λ. Λαμπριανίδης, Στ. Κάλφας, Απ. Αποστολίδης, Λ. Κουτούπης, Θ. Σισμανίδης, Α. Παπαθεοδώρου, Α. Παπαδόπουλος, Ν. Γεωργιάδης, Γ. Παπούλας, Σ. Σαββίδης, Κ. Κοσμίδης και Κισιάζεγλης.

3.–**Καβάλας:** Ν. Μάρκατζης, Ν. Σκλιάς, Στ. Σαμαράς, Π. Μαργαρίτης, Λ. Τιμοθέου, Β. Χατζηπροδρόμου, Αυγ. Προέδρου, Χ.Κυρκασιάδης, Κ. Βαφεί-

¹ Ο Αλέξανδρος Σβώλος γεννήθηκε το 1892 στο καθαρά ελληνικό Κρούσοβο του Μοναστηρίου, που σήμερα βρίσκεται στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (FYROM). Ο παππούς του είχε εργαστεί στο Μελένικο, η κοινότητα του οποίου τον ανακήρυξε ευεργέτη της μετά τον θάνατό του. Ο Αλ. Σβώλος ολοκλήρωσε τις νομικές σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα, όπου σε ηλικία 23 ετών αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Δικαίου. Το 1917, σε ηλικία 25 ετών, διορίστηκε υφηγητής της Πολιτειολογίας στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και παράλληλα ήταν Διευθυντής Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής στο Υπουργείο Εργασίας. Από το 1920 έως το 1922 υπήρξε Διοικητής της Προύσσας στη Μικρά Ασία και επεξεργάστηκε το σχέδιο Συντάγματος της αυτόνομης Πολιτείας της Ιωνίας. Με τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Σβώλος επέστρεψε στην Αθήνα και συνέχισε την επαγγελματική και πανεπιστημιακή σταδιοδρομία του ως καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου. Μετά το κίνημα του 1935 απομακρύνθηκε από το Πανεπιστήμιο και κατά τη δικτατορία του Μεταξά εξορίστηκε σε Μήλο, Νάξο και Χαλκίδα. Το 1940, λίγο πριν την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα, του επιτράπηκε η επάνοδός του στο Πανεπιστήμιο. Ένα χρόνο, περίπου μετά ασχολήθηκε έντονα με την Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών, η συγκρότηση της οποίας στην πράξη ήταν έργο δικό του.

Δεν συνεχίζω τη βιογραφία του γιατί δεν είναι αυτός ο σκοπός μου. Όποιος ενδιαφέρεται μπορεί να ανατρέξει στη μελέτη της Αγόρας – Ελισάβετ Α. Λαζάρου «Αλέξανδρος Σβώλος και Βορειοελλαδικός Ελληνισμός», περιοδικό «Παρνασσός», τ. ΛΕ', Αθήνα 1993 (σελ. 350 – 358).

δης, Μ. Αργυριάδης, Μαρίνος, Κάρρος, Αμαρλής, Ολύμπιος, Άμποτ, Ζώγας και Τσουτσάνης.

4.–**Έβρου**: Χ. Σπυρούδης, Β. Νικολαΐδης, Ε. Μαστράφης, Χ. Μοτεσσαράκης, Τζεβελέκης, Ζώιος, Φελούκης και Μαρμαράς.

5.–**Ροδόπης**: Ι. Βλαμίδης, Βεζυρόπουλος, Αλμανόπουλος, Χαραλαμπίδης, Παπαδήμος, Κυριακόπουλος, Παπαϊωάννου, Κάζης, Χαστάς, Ζησιάδης, Επιτρόπου, Μόλλας και Βάρναλης.

6.–**Ξάνθης**: Σεϊλόγου, Κωνσταντινίδης, Κωστόπουλος, Παπαπέτρου, Μόσχου, Παρασκευαΐδης και ο γιατρός Μανασσής, ο οποίος για αρκετό διάστημα χρημάτισε και Αντιπρόεδρος της Επιτροπής.

Η κύρια αντιμετώπιση του προβλήματος των προσφύγων από την Επιτροπή ήταν η αρωγή και η οργάνωσή τους, κυρίως στις λαϊκές μάζες, ώστε με έμπρακτη αλληλεγγύη να αυτοβοηθούνται. Ανεδείχθηκαν έτσι νέες δυνάμεις κυρίως από τη γενιά εκείνη του πολέμου και της κατοχής, και με φοιτητές και φοιτήτριες, που βοήθησαν την Επιτροπή στο έργο της.

Η ύπαρξη και η δράση τής Επιτροπής έγινε αμέσως γνωστή λόγω της αντιμετώπισης κυρίως του προσφυγικού προβλήματος· επίσης λόγω των σημαντικών Μελών της και των εννόμων εθνικών σκοπών της απέκτησε μεγάλο κύρος, κι έτσι οι πηγές πληροφοριών της για τις βουλγαρικές θηριωδίες ήταν πολλές, τόσο από τους ίδιους τους πρόσφυγες όσο και από άτομα από κρατικές υπηρεσίες σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, τα οποία συγκέντρωναν και διοχέτευαν τις σχετικές πληροφορίες και στοιχεία.

Τις πληροφορίες αυτές η Επιτροπή περιελάμβανε σε σχετικές αναφορές, διαμαρτυρίες και αιτήσεις της, τις οποίες επέδιδε στην Ελληνική Κυβέρνηση, στις Γερμανικές και Ιταλικές Αρχές, στις Επιτροπές του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, του Ελληνικού, του Ελβετικού, του Σουηδικού, του Γερμανικού και του Ιταλικού, τις έστελνε επίσης στην Ελληνική Κυβέρνηση του εξωτερικού, σε Ιδρύματα, Οργανισμούς και σημαντικά πρόσωπα εντός Ελλάδας και στο εξωτερικό, όσο η αποστολή ήταν εφικτή. Σημαντική ήταν η συμπαράσταση του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού, ο οποίος με έγγραφες παραστάσεις του προς τις Γερμανικές Αρχές κατηρίαζε με θάρρος τις βουλγαρικές βαρβαρότητες.

Η Επιτροπή γνώριζε ότι με τις ενέργειές της αυτές δεν θα ήταν εφικτό να αλλάξει η τακτική των Αρχών Κατοχής, όμως, πιστεύοντας ότι οι καταγγελίες και οι διαμαρτυρίες εκείνες ήταν στοιχειωδέστατο χρέος και πρώτη βάση αυτοσυντήρησης των κατακτημένων, επιδίωκε να μην αφήσει αδιαμαρτύρητα τα πλήγματα των Βουλγάρων στη Μακεδονία και Θράκη, να προβάλλει και να διεκδικεί θαρραλέα τα εθνικά δικαιώματα, να τονώνει το ηθικό του μαρτυρικού πληθυσμού τής Βόρειας Ελλάδας, διατρανώνοντας έμπρακτα την εθνική αλληλεγγύη προς αυτόν.

Από Ιούνιο 1941 μέχρι και Ιούλιο 1943, η Επιτροπή υπέβαλε 26 αναφορές

– διαμαρτυρίες – αιτήσεις, μεταφρασμένες στα Γερμανικά και Ιταλικά για τις αντίστοιχες Αρχές και στα Γαλλικά για τον Διεθνή και Ελβετικό Ερυθρό Σταυρό. Τον Δεκέμβριο του 1942, οι 18 πρώτες δημοσιεύτηκαν σε δακτυλογραφημένο τεύχος με δαπάνη τής Εθνικής Τράπεζας. Το τεύχος μοιράστηκε σε 300 περίπου πρόσωπα και στο εξωτερικό, μεταξύ άλλων στην Κυβέρνηση Τσουδερού (στο Κάιρο) και σε Πρεσβείες τού Καΐρου και της Ουάσιγκτον.

Τα θέματα των αναφορών – διαμαρτυριών τής Επιτροπής αφορούσαν όλη την εξοντωτική δράση και τις, κατά παράβαση του Διεθνούς Δικαίου, ενέργειες των βουλγαρικών Αρχών Κατοχής που αναφέρονται στο προηγούμενο κεφάλαιο «Η Βουλγαρική Κατοχή».

Στο σύνολό τους οι αναφορές – διαμαρτυρίες αυτές ήταν λεπτομερείς, εκτενείς, εμπειριστατωμένες, τεκμηριωμένες και αυστηρές, κάποιες από αυτές τις συνυπέγραφαν και άλλα νομικά πρόσωπα, όπως εκείνη της 15^{ης} Οκτωβρίου 1942, με περιεχόμενο ενέργειες των Βουλγάρων, πλέον όσων αναφέρονται στο παραπάνω κεφάλαιο «Η Βουλγαρική Κατοχή». Υπέγραψαν:

«Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος

Δια την Ακαδημία Αθηνών: ο Πρόεδρος

Δια το Πανεπιστήμιον Αθηνών: ο Πρύτανης

Δια το Πολυτεχνείον Αθηνών: ο Πρύτανης

Δια το Εμπορικόν και Βιομηχανικόν Επιμελητήριο: ο Πρόεδρος

Δια το Βιοτεχνικόν Επιμελητήριο: ο Πρόεδρος

Δια το Επαγγελματικόν Επιμελητήριο: ο Πρόεδρος

Δια την Γενικήν Συνομοσπονδίαν Εργατών της Ελλάδος: ο Γεν. Γραμματεύς

Δια την Επιτροπήν Μακεδόνων και Θρακών: ο Πρόεδρος».

Άξιες ιδιαίτερης μνείας είναι οι παρακάτω αναφορές – διαμαρτυρίες:

- Η πρώτη, των αρχών Ιουνίου 1941, με την οποία – εκτός των πολλών άλλων – η Επιτροπή απέκρουε, και με στατιστικά στοιχεία, την αξίωση της Βουλγαρίας για εδαφική κάθοδο και στο Αιγαίο με χρήση των ελληνικών λιμανιών, λόγω οικονομικής της τάχα ανάγκης.

- Εκείνες της 6^{ης}, 14^{ης}, 22^{ας} Οκτωβρίου, 5^{ης}, 7^{ης}, 29^{ης} Νοεμβρίου και 1^{ης} Δεκεμβρίου 1941, με τις οποίες – εκτός των άλλων – έγιναν εντονότερες διαμαρτυρίες για τις μεγάλες σφαγές και εκτελέσεις, που ακολούθησαν την εξέγερση στην περιοχή τής Δράμας και έφθασαν μέχρι Ροδόπολη και Άνω Πορόια Σερρών.

Η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, κάτω από την πίεση των απάνθρωπων γεγονότων, έστειλε μια στρατιωτική επιτροπή για να διαπιστώσει την κατάσταση. Το μόνο αποτέλεσμα ήταν οι Βούλγαροι να σταματήσουν έκτοτε τις ομαδικές θανατώσεις, να εντείνουν όμως τα άλλα εξοντωτικά μέτρα.

- Εκείνες, μετά τις οποίες τον Δεκέμβριο του 1942 η Αντιπροσωπεία τού Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην Αθήνα πήρε άδεια και έστειλε από τη

Θεσσαλονίκη στις βουλγαροκρατούμενες περιοχές Ελβετό αντιπρόσωπό της, ο οποίος φθάνοντας στις Σέρρες υποχρεώθηκε από τους Βουλγάρους να γυρίσει πίσω. Υπέβαλε όμως έκθεση με όσα διαπίστωσε: ερήμωση, πείνα, οικτρή κατάσταση των παιδιών, έλλειψη κάθε περίθαλψης.

Τελικά, η ίδια Αντιπροσωπεία έστειλε επιτόπου τον Ιούνιο του 1943 διεθνώς γνωστό Ελβετό δημοσιογράφο και Πρόεδρο της Βουλής τού Καντονίου της Γενεύης, οπότε η Βουλγαρική Κυβέρνηση πείστηκε και ο Πρωθυπουργός της Φίλον αναγκάστηκε να επισκεφτεί τις βουλγαροκρατούμενες περιοχές δίνοντας κάποιες υποσχέσεις ότι θα σταματήσει η πολιτική τού υποσιτισμού, οι οποίες δεν τηρήθηκαν.

- Εκείνες για το ζήτημα της ιθαγένειας. Τον Ιούνιο του 1942 η Βουλγαρική Κυβέρνηση όρισε με διάταγμά της ότι «οι Έλληνες μη Βουλγαρικής καταγωγής» γίνονταν Βούλγαροι υπήκοοι, αν όμως επιθυμούσαν να κρατήσουν την ως τότε υπηκοότητά τους έπρεπε μέχρι 1^{ης} Απριλίου 1943 να εγκαταλείψουν τις εστίες τους.

Και αυτό το μέτρο απέβλεπε στο να εξαναγκάσει τον ελληνικό πληθυσμό να φύγει ομαδικά προς την υπόλοιπη, πέραν του Στρυμόνα, Ελλάδα. Μετά τις έντονες αντιδράσεις και των πολιτικών κομμάτων, αλλά και της απειλής τής Κυβέρνησης Λογοθετόπουλου με παραίτηση, η Γερμανική Κυβέρνηση ανάγκασε τη Βουλγαρική να αναστείλει την εφαρμογή τού διατάγματος.

- Εκείνη του Ιουλίου 1942, εξαιτίας της πληροφορίας ότι η Γερμανική Κυβέρνηση επρόκειτο να παραδώσει στη Βουλγαρική την κατοχή και διοίκηση και του Νομού Φλώρινας, με την αναληθή αιτιολογία ότι δήθεν ο σλαυόφωνος πληθυσμός του ήταν υπέρμετρος του ελληνόφωνου. Τα επιχειρήματα της Επιτροπής περιείχαν και στατιστικά στοιχεία τού Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Βουλγαρικής Εξαρχίας.

- Και τέλος, εκείνη του Ιουλίου 1943 – ταυτόχρονα κυκλοφόρησε παρόμοια προκήρυξη των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων - για την άδεια που έδωσε ο Γενικός Διοικητής τής Γερμανικής Στρατιωτικής Διοίκησης στη Βόρεια Ελλάδα (Διοίκηση Θεσσαλονίκης – Αιγαίου), ο διαβόητος Δρ Μαξ Μέρτεν, στην εγκατάσταση και πέρα από τον Στρυμόνα μέχρι τον Αξιό ποταμό βουλγαρικών στρατευμάτων.

Το γεγονός αυτό προκάλεσε στις 25 Ιουλίου μεγάλη εκδήλωση διαμαρτυρίας και αντίστασης στους δρόμους τής Αθήνας. Έκλεισαν όλα τα καταστήματα και τα γραφεία και το άοπλο πλήθος, κυρίως νέων, που ξεχύθηκε αντιμετώπιστηκε από τα Γερμανοϊταλικά τανκς. Εκατόν τριάντα τα θύματα, μεταξύ τών οποίων μεγάλος αριθμός κοριτσιών.

Το μεγάλο πρόβλημα του προσφυγικού ρεύματος η Επιτροπή – η οποία δεν αποτελούσε νομικό πρόσωπο, δεν είχε περιουσία, ούτε τακτικούς πόρους

ή συνδρομές Μελών και απέφευγε ιδιωτικές ενισχύσεις με την αιτιολογία ότι ήταν αντίθετο με την αξιοπρέπεια των προσφύγων, η περίθαλψη των οποίων, ως θυμάτων εθνικής συμφοράς, βάρυνε την ολότητα και ειδικότερα την Κυβέρνηση – αντιμετώπισε κυρίως με την ενίσχυση του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ο οποίος – μετά από εισήγηση του Αλ. Ζάννα – διέθεσε ποσό 25.000.000 δραχμών. Πλέον αυτού, τα έξοδα λειτουργίας τής Επιτροπής είχε αναλάβει το Υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο έθεσε στη διάθεση της Επιτροπής οκτώ δημοτικούς και κοινοτικούς υπαλλήλους, έναν επίλαρχο, έναν επιστήμονα, δύο κλητήρες και μία δακτυλογράφο. Επίσης διέθετε την αναγκαία γραφική ύλη, το μίσθωμα και την επίπλωση των επί της οδού Σανταρόζα 1 οριστικών γραφείων. Αμισθί εργασία πρόσφεραν και οι πρόσφυγες Παπαλεξόπουλος και Πέντζας.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1941 η Επιτροπή άρχισε την οργάνωση των προσφύγων. Οι Νομαρχιακές επιτροπές, οι οποίες συνέρχονταν μία ή δύο φορές την εβδομάδα, τηρούσαν και ενημέρωναν τα μητρώα των προσφύγων, εξακρίβωναν την ταυτότητα, την οικογενειακή κατάσταση, τις ιδιότητες και τις ανάγκες, όσων ζητούσαν τη συνδρομή τής Επιτροπής, και εισηγούνταν τα σχετικά ζητήματα.

Από την αρχή της η Επιτροπή, γνωρίζοντας ότι δεν έπρεπε να περιμένει κρατική πρωτοβουλία, δραστηριοποιήθηκε και με δύο μεγάλα υπομνήματά της (11 Αυγούστου και 10 Σεπτεμβρίου 1941) ζήτησε από την Κυβέρνηση να λάβει μέτρα για τους πρόσφυγες στην Παλαιά Ελλάδα και την εκτός βουλγαρικής κατοχής Μακεδονία. Κατόπιν αυτού εκδόθηκαν τα Διατάγματα 506 και 507 /1941 για την εγκατάσταση αγροτών και αστών προσφύγων στην γερμανοϊταλοκρατούμενη Μακεδονία. Το μέλος τής Επιτροπής Δ. Ανδρεάδης, ο οποίος περιόδευσε την Κεντρική Μακεδονία, διαπίστωσε ότι τα μέτρα αυτά παρέμειναν ανεπαρκή ή ανεκτέλεστα.

Ακολούθησε και ο Νόμος 848/1941 για τη χορήγηση δανείων από το κράτος στους αστούς πρόσφυγες, ως μία πρώτη οικονομική ενίσχυση για τη συντήρηση και για μία επαγγελματική εγκατάστασή τους. Για τους αγρότες πρόσφυγες οι προσπάθειες της Επιτροπής για δάνειο δεν απέδωσαν.

Επιπλέον η Επιτροπή πέτυχε:

- Να στέλνονται από τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό στους πρόσφυγες γεηνικά που είχαν εγκατασταθεί στις επαρχίες, φασόλια, καλαμπόκι, σιτάλευρο, πλιγούρι, σύκα, σταφίδες, κάποτε και λίγο λάδι, και να περιληφθούν στα τοπικά συσσίτια.
- Να διανέμονται χρηματικά βοηθήματα είτε απ' ευθείας είτε με το Πατριωτικό Ίδρυμα, που και αυτό διέθεσε αρκετά χρηματικά ποσά, στους πρόσφυγες της Αθήνας και του Πειραιά, στους πολιτικούς κρατούμενους της Ακροναυπλίας και των στρατοπέδων συγκέντρωσης, στους φοιτητές, στους

αναπήρους και τραυματίες των νοσοκομείων, που κατάγονταν από βουλγαροκρατούμενες περιοχές χρήματα στάλθηκαν και στους Μακεδόνες και Θρακικές αιχμαλώτους των Γερμανών στην Κρήτη, και όταν αφέθηκαν ελεύθεροι εφοδιάστηκαν πάλι με χρήματα και βοηθήθηκαν να μετακινηθούν προς την Κεντρική Μακεδονία.

- Να βοηθήσει να βρουν εργασία πρόσφυγες γιατροί, φαρμακοποιοί, άλλοι επιστήμονες, φοιτητές και όσοι γενικά μπορούσαν να εργαστούν.
- Να οργανώσει συσσίτιο για τους πρόσφυγες, από την 1^η Δεκεμβρίου 1941, με τη βοήθεια του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και της Κεντρικής Επιτροπής Συσσιτίων, όπως επίσης με τη φροντίδα τού Αλ. Ζάννα και του δραστήριου και ακούραστου Μητροπολίτη Σερρών Κωνσταντίνου Μεγγρέλη. Το συσσίτιο αυτό ήταν καθημερινό, ενώ τα αλλά λειτουργούσαν τρεις φορές την εβδομάδα. Ως τα τέλη Αυγούστου 1942, που όλα τα συσσίτια αντικαταστάθηκαν με το δελτίο τροφίμων, η Επιτροπή χορήγησε συνολικά 2.899.408 μερίδες φαγητού.
- Να εξασφαλίσει και για τους πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης, με τη βοήθεια τοπικών επιτροπών, συσσίτιο, όμως όχι τακτικό δυστυχώς. Πάντως από τους 39.900 πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης, οι 26.000 περίπου ζούσαν από το συσσίτιο αυτό.
- Να εξασφαλίσει υγειονομική περίθαλψη, διανομή στα προσφυγόπουλα γάλατος και σε άπορα πρόχειρων παπουτσιών, σε μαθητές και φοιτητές δωρεάν εγγραφή και βιβλία, εξομοίωση των εφέδρων Μακεδόνων και Θρακικών ως προς τα διάφορα ευεργετήματα που είχαν δοθεί στους Κρήτες, διανομή ειδών ιματισμού σε χιλιάδες πρόσφυγες και πολλά άλλα.

Τον Σεπτέμβριο του 1942 ο Αλ. Σβώλος συνέταξε κείμενο με τίτλο «Έκθεσις περί των πεπραγμένων τής Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακικών εν Αθήναις», όπου αναφέρονται όλες οι πληροφορίες για τη λειτουργία και σύστασή της, τη δράση, τους πόρους και τα οικονομικά μέσα της από Μάιο 1941 μέχρι Αύγουστο 1942. Η έκθεση αυτή, σε πολυγραφημένο τεύχος, διανεμήθηκε σε 300 περίπου πρόσωπα και υποβλήθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών. Έκτοτε δεν δημοσιεύθηκε άλλη έκθεση, όμως το καλοκαίρι του 1945 ο Αλέξανδρος Σβώλος – δύο χρόνια μετά την παραίτησή του από Πρόεδρος της Επιτροπής – εξέδωσε ένα κείμενό του σε βιβλίο μικρού μεγέθους 62 σελίδων και τίτλο «ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΘΡΑΚΗ», με εκδότη τον Αργύρη Παπαζήση.

Στο βιβλίο του αυτό καταγράφει κυρίως το έργο τής Επιτροπής και του ιδίου από Μάιο 1941 έως και Ιούλιο 1943, οπότε παραιτήθηκε από Πρόεδρός της. Μετά τον σύντομο πρόλογο ακολουθούν τέσσερα κεφάλαια με τίτλους: «Η Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακικών», «Μαρτύρια και διαμαρτυρίες», «Το προσφυγικό ζήτημα» και «Η επαύριο», ακολουθεί «Παράρτημα» με τμήμα

τής «Εκθεσις περί των πεπραγμένων τής Επιτροπής Μακεδόνων και Θρακών εν Αθήναις από Μαΐου 1941 μέχρι Αυγούστου 1942» και «Διαμαρτυρία και Έκκλησις προς τας εν Ελλάδι Ξένας Αρχάς και Οργανισμούς δια τους διωγμούς – Εν Αθήναις 15^η Οκτωβρίου 1942».

Το βιβλίο είναι ένα αξιολογότερο σπάνιο ιστορικό ντοκουμέντο με πολύ ενδιαφέρον, με επιτυχή αναπαράσταση της εποχής και εύστοχη ανάλυση του θέματος που πραγματεύεται. Επανεκδόθηκε το 2005 από τις εκδόσεις Μέτρον, με Εισαγωγικό Σημείωμα Δημοσθένη Κούκουνα, και το 2009 από τις Εκδόσεις Παπαζήση, με Πρόλογο – Επιμέλεια Σ.Ι. Καργάκου.



Φωτογραφία της βουλγαρικής προπαγάνδας, με φόντο εκκλησία, ομάδας Τάγματος Εργασίας (ντουρντουβάκια) με καινούργια καπέλα, φανέλες με ειδικό σήμα και παντελόνια.

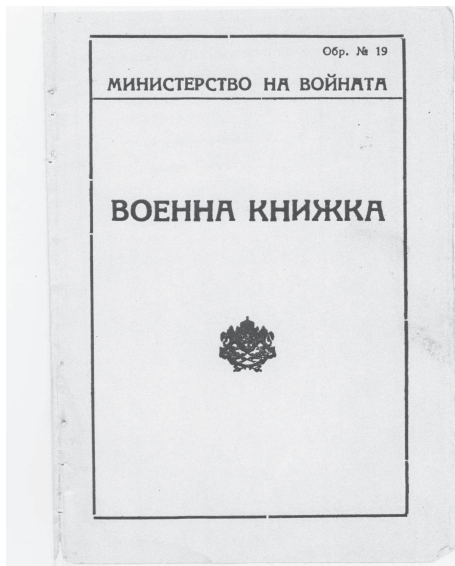
Στον φωτογράφο διέφυγε ότι είναι ξυπόλυτοι ή με άθλια παπούτσια.

Για την, μετά την παραίτηση του Αλ. Σβώλου (Ιούλιος 1943), περίοδο λειτουργίας τής Επιτροπής δεν βρήκα πληροφορίες, όμως, από κάποιες έμμεσες αναφορές τού Αλ.Σβώλου, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι λειτούργησε μέχρι τέλους τής Κατοχής.

Οι φωτογραφίες, που ακολουθούν, είναι από το Στρατιωτικό Δελτίο τού επιστρατευμένου στα Τάγματα Εργασίας αιμίνηστου Νεοσουλιάτη Σερραίου Νικολάου Χ. Πατραμάνη. Το βιβλιάριο αποτελείται από 19 έντυπες σελίδες,

από τις οποίες παρουσιάζονται εδώ όσες είναι συμπληρωμένες χειρόγραφα: η μετάφρασή τους έγινε από τη Μαρία Λίτινα, Ιστορικό στο Μ.Ι.Ε.Τ.

Η φωτογραφία της προηγούμενης σελίδας, με τα Ντουρντουβάκια, και το πρωτοδημοσιευόμενο Στρατιωτικό Δελτίο που ακολουθεί ανήκουν στον γιο του, Αναστάσιο (Τάσο) Πατραμάνη, από τον οποίον παραχωρήθηκαν για την εδώ δημοσίευσή τους.

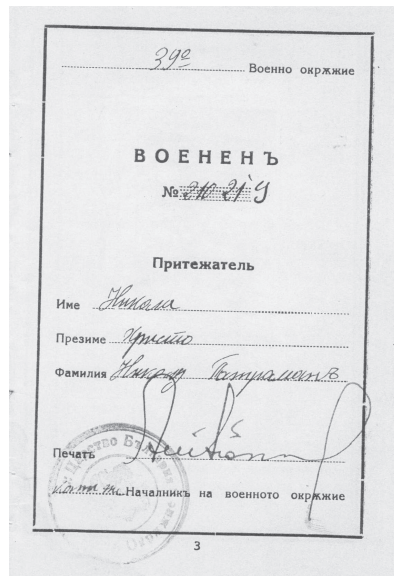


Υπόδειγμα Νο 19

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

(Βουλγαρικό Εθνόσημο)



39ο Στρατολογικό γραφείο

ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ

No 210219

Κάτοχος

Όνομα: Νικόλα

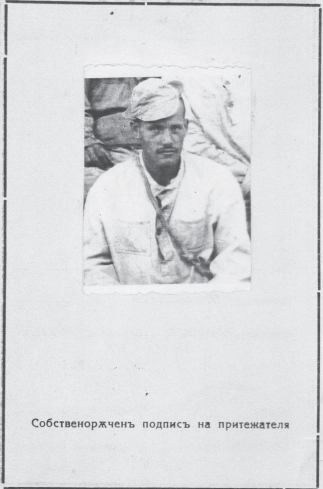
Επώνυμο: Χρήστο (σ.μ. το πατρώνυμό του γράφτηκε ως επώνυμο)

Οικογένεια: Νικόλα Πατραμάνη

Υπογραφή: (Δυσανάγνωστη)

Προϊστάμενος του Στρατολογικού γραφείου
Σφραγίδα: Βασίλειο της Βουλγαρίας, Περιφερειακό ... (το υπόλοιπο της σφραγίδας δεν διακρίνεται)

I. Лична карта	
Собствено име	Νικόλας
Презиме	Χρήστος
Фамилия	Νικόλα Πατραμάνης
Дата на раждането	20 день... IX... месеци 21... година
Мъсто-рождение	градъ (село).....
	община.....
	околия.....
Народ-ностъ	Грече
Възрαιο-въдание	чл. тавос.
Образо-вание	4 - етап.
Занятие	земеделец
Семейно положение	не женен
Родители (собствени и фамилии имена)	бъща.....
	Χρήστος
	майка.....
Постоянно мѣстожи-телство	градъ (село).....
	община.....
	околия.....



I. Ταυτότητα

Στη φωτογραφία ο Νικόλαος Πατραμάνης

Ιδιόχειρη υπογραφή του κατόχου

Όνομα: Νικόλα
 Επίθετο: Χρήστο
 Οικογένεια: Νικόλα Πατραμάνη
 Ημερομηνία Γεννήσεως: 20/9/1921
 Τόπος γεννήσεως: Σουμπάσκιοϊ, Σέρρες
 Υπηκοότητα: Ελληνική
 Θρήσκευμα: Ορθόδοξος
 Εκπαίδευση: 6η
 Επάγγελμα: Αγρότης
 Οικογενειακή κατάσταση: Άγαμος
 Γονείς (προσωπικά και οικογενειακά ονόματα):
 πατέρας: Χρήστος
 μητέρα: Βαγγέλα
 Μόνιμη κατοικία: Σουμπάσκιοϊ, Σέρρες

II. Прегледи				
1. Отъ наборната комисия				
	I	II	III	IV
Височина	167			
Тегло	64			
Гръдна обиколка	84			
Коремна обиколка				
Особености				
Коефициент	19.			
Решение на наборната комисия				
Годен за военна служба Удобно строение				
Дата				
Печат				
6				

III. Служба под знамената		
Преглед при постъпването		
Дата	Наименование на частта	Заклучение на лъкаря
I.		
II.		
1. Постъпване		
Дата на постъпването	14 Маю 1942 год. (день, мѣсьць, година)	
Наименование на частта	49 артилерийска дивизион. Удѣл. частъ 19-а арт. бригади	
Положилъ клетва		
Обученъ като	мр артилерия (специалность)	
2. Повишение и награди		
Дата		
8		

II. Εξετάσεις

1. Εκ της στρατολογικής επιτροπής

Υψος: 1,67
 Βάρος: 64
 Περιφέρεια στήθους: 84
 Περιφέρεια στομάχου: -
 Ιδιαιτερότητες: -

Συντελεστής: 19

Αξιολόγηση της στρατολογικής επιτροπής

Ικανός για τις στρατιωτικές υπηρεσίες.

Ημερομηνία

Σφραγίδα

Υπογραφή του Προϊσταμένου
 του Στρατολογικού γραφείου

III. Υπηρεσία υπό την σημαία

1. Εξέταση κατά την προσέλευση

Ημερομηνία / Ονομασία / Πόρισμα του γιατρού

I.

II.

1. Προσέλευση

Ημερομηνία προσέλευσης: 11 Μαΐου 1942
 Ονομασία τμήματος: 4ο τάγμα εργασίας, 19ο
 τάγμα εργασίας, τεχνική υπηρεσία

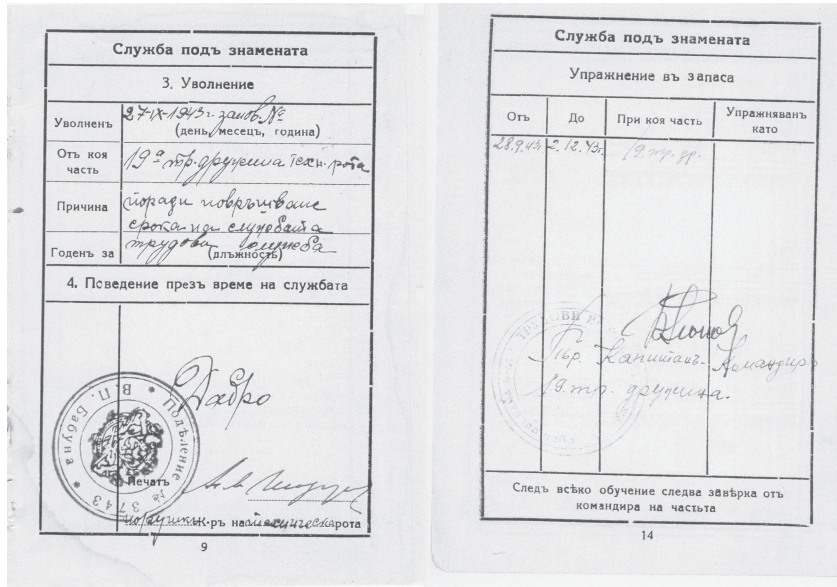
Ορκίστηκε: -

Εκπαιδευμένος ως: υπηρεσία εργασίας (ειδικότητα)

2. Βραβεύσεις και προαγωγές

Ημερομηνία: -

(σ.μ.: Στο πλάι του φύλλου) «Απολύθηκε με
 άδεια άνευ όρων άδεια στις 14/11/1942, από-
 φαση 81 παρ.13»



Υπηρεσία υπό την σημαία

Υπηρεσία υπό την σημαία
Άσκηση αποθεμάτων

1. Απόλυση

Απόλυση: 27/9/1943, απόφαση Νο
Από ποιο τμήμα: 19ο τάγμα εργασίας, τεχνική
υπηρεσία
Αιτία: Λόγω ολοκλήρωσης της περιόδου του
τάγματος εργασίας
Ικανός για: Υπηρεσία εργασίας

Από: 28/9/1943
Έως: 2/12/1943
Σε ποιο τμήμα: 9ο τάγμα εργασίας
Ασκούμενος ως: -

Συμπεριφορά κατά την διάρκεια της υπηρεσίας

Σφραγίδα στην οποία διακρίνεται μόνο η λέξη
«εργασιών»

Καλή

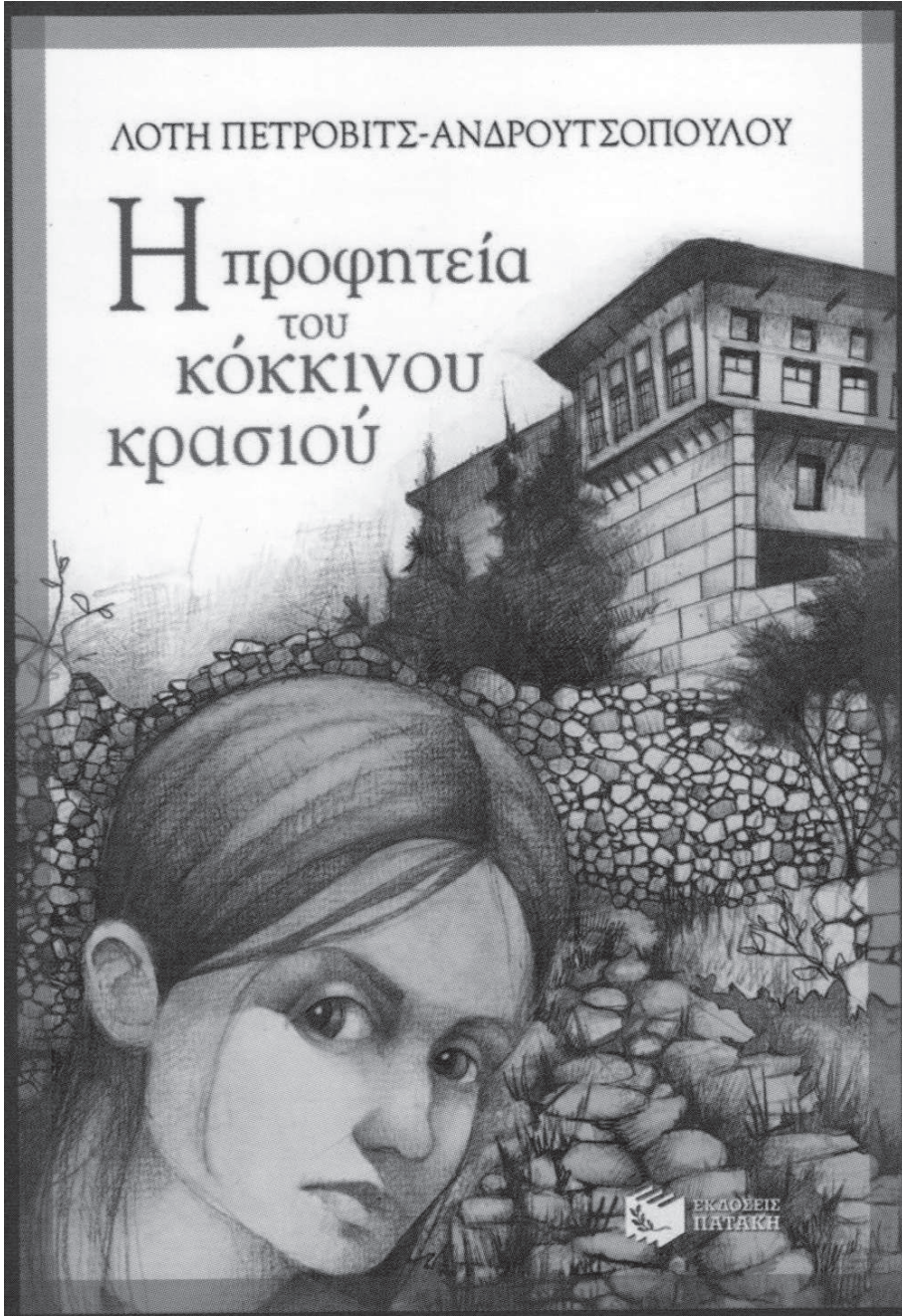
Λοχαγός – Διοικητής 19ης τάγματος εργασίας
(Δυσανάγνωστη η υπογραφή)

Σφραγίδα: Τμήμα Νο 3743 Β. Π. Μπάμπουνα
Υπογραφή:

Μετά από οποιαδήποτε εκπαίδευση ακολουθεί
πιστοποίηση από τον διοικητή του τάγματος.

ΛΟΤΗ ΠΕΤΡΟΒΙΤΣ-ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Η προφητεία
του
κόκκινου
κρασιού



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

Η προφητεία του κόκκινου κρασιού

Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2008.

Η σχέση λογοτεχνίας – ιστορίας, δηλαδή η συσχέτιση ή μη «μυμητικού γένους» προς «αναφορικά γένη», όπως είναι η ιστορία ή η βιογραφία απασχολεί τόσο φιλόλογους ή θεωρητικούς της λογοτεχνίας όσο και ιστορικούς.

Στο παραδοσιακό ρεαλιστικό μυθιστόρημα τα ιστορικά γεγονότα διαφοροποιούνται, καθώς αυτά εντάσσονται ή συνδέονται με πλασματικά πρόσωπα ή γεγονότα της αφήγησης. Στο έργο μυθοπλασίας ο συγγραφέας με την πλοκή, δηλαδή την επινόηση γεγονότων, και την πλατωνική «μίμηση» επεμβαίνει στο ιστορικό γίνεσθαι. Τα ιστορικά γεγονότα δεν εξιστορούνται απλά, ούτε αναπαρίστανται αλλά ανασυστήνονται, σημασιοδοτούνται και ανάγονται στο μυθολογικό σύμπαν του συγγραφέα¹. Στην πεζογραφία της γενιάς του '30, κυρίως όμως στη μεταπολεμική, το λογοτεχνικό κείμενο προσεγγίζει περισσότερο το αναφορικό γένος της ιστορίας μέσα από τις μαρτυρίες ή τις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις. Η «*λογοτεχνία ντοκουμέντο*»² συμβάλλει στην αποφυγή της ωραιοποίησης της πραγματικότητας και στην προβολή του «τεκμηριωμένου» και της φιλαλήθειας. Ο λογοτεχνικός ρεαλισμός θεωρεί ότι τα μυθιστορήματα, εφόσον στηρίζονται στον ίδιο κώδικα αναπαράστασης της πραγματικότητας με τις μαρτυρίες, την αυτοβιογραφία ή τη βιογραφία, είναι αξιόπιστα.

Ο εισηγητής του ιστορικού ευρωπαϊκού μυθιστορήματος Walter Scott, που κωδικοποίησε και τις αισθητικές αρχές, οι οποίες διέπουν το λογοτεχνικό αυτό είδος, το θεωρεί ως ρεαλιστική εκτέλεση μιας ρομαντικής σύλληψης³. Θεωρεί ακόμη ότι: «*ιστορικό [...] είναι το μυθιστόρημα που έχει ως θέμα πρόσωπα και γεγονότα μιας περασμένης εποχής και δημιουργεί την ιδιαίτερη ατμόσφαιρα του τόπου και του χρόνου*»⁴. Ο Απόστολος Σαχίνης αναφερόμενος στον W. Scott και γενικότερα στο ιστορικό μυθιστόρημα επισημαίνει ότι: «*πρόθεση του [συγγραφέα] είναι να ζωντανέψει την Ιστορία, και το αποτέλεσμά του χαρακτηρίζεται ως επιτυχημένο, όταν μας κάνει να αισθανθούμε πως οι άνθρωποι των περασμένων εποχών, που έγιναν ήρωες ή πρόσωπα του μυθι-*

¹ Βλ. Φ. Αμπατζοπούλου, *Η γραφή και η βάση. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, Αθήνα 2000, σ. 204.

² Γ. Βελουδής, *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*, Αθήνα 1981, σ. 54-67.

³ Βλ. Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και Κριτική*, Αθήνα 1980, σ. 40.

⁴ Όπ.π., σ. 41.

στορήματός του, είναι πραγματικές ανθρώπινες υπάρξεις, πλάσματα με σάρκα και οστά, και όχι μηχανοκίνητα ανδρείκελα. Όπως βλέπουμε, το ιστορικό μυθιστόρημα παρουσιάζει πολλές δυσκολίες. Γιατί από το συγγραφέα του δεν απαιτείται μόνο η απλή γνώση της Ιστορίας, αλλά και η συνδυαστική φαντασία και η δύναμη της περιγραφής και η ζωντάνια της αφήγησης»⁵.

Όλα αυτά τα στοιχεία εντοπίζονται στο τελευταίο ιστορικό μυθιστόρημα της Λότης Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου *Η προφητεία του κόκκινου κρασιού*, καθώς και άλλα, που ανταποκρίνονται στη δομή και του σύγχρονου μυθιστορήματος. Ακόμη πληροί και τα νέα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά που έχει προτείνει ο Avrom Fleishman (1971), δηλαδή την αναφορά σε σημαντικό αριθμό γεγονότων, την συμπερίληψη τουλάχιστον ενός ιστορικού προσώπου στην αφήγηση, καθώς και την προϋπόθεση τα ιστορικά γεγονότα να εκτυλίσσονται σε χρονική απόσταση τουλάχιστον δύο γενεών⁶.

Με κέντρο το Μελένικο και την ιστορική διαχρονική του πορεία μέσα από τη ζωή, τη δράση και τις περιπέτειες ιστορικών προσώπων των οικογενειών Πέτροβιτς και Χρηστομάνου, καθώς και μέσα από περιστατικά των μυθοπλαστικών ηρώων, παρακολουθούμε σημαντικά γεγονότα της νεότερης ιστορίας μας, όπως είναι η δράση της Φιλικής Εταιρείας, η συμμετοχή Μελενικιωτών στην επανάσταση του 1821⁷, η δίκη του Κολοκοτρώνη και του Πολυζωΐδη, η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878), ο Μακεδονικός Αγώνας, το Συνέδριο του Βουκουρεστίου (28/7/1913), ο ξεριζωμός των Μελενικιωτών (1913), η Μικρασιατική καταστροφή. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται και για τη δράση των Μελενικιωτών στην Ευρώπη και συγκεκριμένα στην Αυστρία, κατά την προεπαναστατική περίοδο, με αναφορές όχι μόνο στη συμβολή τους στην προετοιμασία του αγώνα με τη «δημιουργία του στολίσκου του Λάμπρου Κατσώνη και [...] τη γενναία υποστήριξη του κινήματος του Ρήγα»⁸, αλλά και στο διαφωτιστικό τους έργο με την ίδρυση και λειτουργία ελληνικών σχολείων, τύπωμα βιβλίων, πρόσληψη δασκάλων. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στον Μελενικιώτη Μανασσή Ηλιάδη που κληροδότησε την περιουσία του στην ελληνική κοινότητα Αγίου Γεωργίου της Βιέννης μετά την ευεργεσία του στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας.

Ο Χρήστος Μάνος, γενάρχης της οικογένειας Χρηστομάνου, χρηματοδότησε την έκδοση χιλιάδων βιβλίων για την εκπαίδευση και το διαφωτισμό του Γένους και ενίσχυσε οικονομικά ελληνικές εφημερίδες και περιοδικά της Βι-

⁵ Για τις απόψεις του W. Scott για το ιστορικό μυθιστόρημα γενικά και για το δικό του ειδικότερα βλ. ακόμη Σ. Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830 -1880)*, σ. 108-113.

⁶ Σ. Ντενίση, *όπ. π.*, σ. 154. Για τη θεωρία του Fleishman βλ. αυτόθι, σ.153-168.

⁷ Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *Η προφητεία του κόκκινου κρασιού*, Αθήνα 2008, σ. 44. Γίνεται αναφορά στην προετοιμασία του Αγώνα από το εξωτερικό, στη συνδρομή των Μελενικιωτών στις εκκαθαρίσεις του Νικοτσάρα, καθώς και στη συμμετοχή τους, ήδη από το 1794, στα σώματα αρματολών και κλεφτών του Ολύμπου.

⁸ *Όπ.π.* σ. 44.

έννης, όπως ο *Λόγιος Ερμής* του Άνθιμου Γαζή. Η σημασία του κινήματος του Διαφωτισμού τονίζεται και με αναφορές στα έργα του Ρήγα και κυρίως στη *Χάρτα* του, καθώς και στις εκδοτικές ενέργειες των Ελλήνων του εξωτερικού.

Η συχνή αναφορά σε δράσεις που σχετίζονται με το φωτισμό του γένους, σε πρωτοποριακές αντιλήψεις για τη θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας στην κοινωνία, όπως είναι η συμμετοχή της στις Γενικές Συνελεύσεις, η ελευθερία στην έκφραση γνώμης, η κατάργηση της προίκας (1861), η ανάδειξη θεμάτων κοινωνικής δικαιοσύνης (σ. 34, 91, 172, 176)⁹, συνδέεται άμεσα με τις επαναστατικές «*Διαταγές*» του «Κοινού» των Μελενικιωτών. Η έμφαση της συγγραφέως στο «Κοινό» των Μελενικιωτών, που υπογράφηκε την 1/13 Απριλίου του 1813, αποκαλύπτει τη συγγραφική πρόθεση να τονισθεί η πρωτοποριακή κοινωνική οργάνωση των πολιτών του Μελενίκου, που δρα παραδειγματικά και συμβολικά. Η προβολή αρχών και θέσεων, όπως η «συνεργασία και η συμμετοχή στα κοινά όλων των πολιτών, η συλλογική προσπάθεια για την οικονομική ενδυνάμωση και κατοχύρωση της κοινότητας, ώστε να έχει τη δυνατότητα να δρα αποτελεσματικά στα θέματα της παιδείας, της υγείας και της περιθαλψής των απόρων»¹⁰, αρχών οι οποίες ουσιαστικά καταργούσαν τις κοινωνικές τάξεις, αποκαλύπτει τη θέση της συγγραφέως ότι ιστορία δεν είναι μόνον τα πολεμικά κατορθώματα αλλά και οι θεσμοί, κοινωνικοί και πολιτικοί, όπως ήσαν «των Ελλήνων οι κοινότητες», που εύστοχα μνημονεύει στο δημοφιλές τραγούδι του ο Διονύσης Σαββόπουλος.

Στο μυθιστόρημα αυτό η μυθοπλαστική προσέγγιση της ιστορίας εδράζεται σε τέσσερα συμβολικά στοιχεία είτε ιστορικά, κανονιστικά, είτε εθμικού χαρακτήρα: στο «*Κοινό*» του Μελενίκου (1813), στο τετράδιο με τα ντοκουμέντα για τους συντρόφους του Ρήγα και με τις επιστολές του Φιλίππου Ι. Πέτροβιτς προς τον Abba Sieyèrs, ηγετικό στέλεχος της επαναστατικής περιόδου, μέλος του Διευθυντηρίου κατά τη Γαλλική Επανάσταση, στην παράξενη εικόνα της τρικέφαλης Αγίας Τριάδας που παρέπεμπε είτε στην ινδουιστική τριάδα Τριμούρτι, είτε στην αναπαράσταση του Γηρυόνη, του τρικέφαλου τέρατος που φόνευσε ο Ηρακλής και στο «κόκκινο κρασί», συνδεδεμένο με τις προλήψεις για επερχόμενη συμφορά, συλλογική ή προσωπική. Και τα τέσσερα συμβολικά στοιχεία, που αναφέρονται συχνά κατά την εξέλιξη του μυθιστορήματος, στοιχειοθετούν όψεις της νεότερης ιστορίας και του τρόπου ζωής των νεότερων Ελλήνων. Μέσα από τα σύμβολα αυτά η ιστορία συναρτάται με κοινωνικούς θεσμούς, με ηρωικά κατορθώματα και με έμπρακτους αγώνες, ενώ ο τρόπος ζωής των νεοελλήνων αποτυπώνεται και εκφράζεται όχι μόνον ορθολογικά αλλά και ανορθολογικά μέσα από τη θρησκεία και τις προλήψεις.

⁹ Εφεξής, ο αριθμός σελίδας, εντός ή εκτός παρενθέσεως, αντιστοιχεί σε σελίδες του βιβλίου της Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *ό.π.π.*

¹⁰ Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, *ό.π.π.*, σ. 31.

Όλο αυτό το υλικό η συγγραφέας το αντλεί από ιστορικές πηγές, μερικές από τις οποίες παραθέτει στο τέλος του βιβλίου. Ακόμη το εμπλουτίζει με σπάνιο φωτογραφικό και αρχειακό υλικό (έγγραφα, επιστολές, χάρτες), που έχει και στο προσωπικό της αρχείο, ως απόγονος της μεγάλης και ηρωικής οικογένειας Πέτροβιτς, μέλη της οποίας είναι και ήρωες του μυθιστορήματος αυτού, όπως ο Θεοδόσιος Πέτρου ή ο Φίλιππος Πέτροβιτς, που αναφέρεται ως ιστορικό πρόσωπο. Η σύμπραξη ιστορίας και βιογραφίας συνθέτουν το υλικό της μυθοπλασίας της και όπως συμβαίνει σε κάθε έντεχνο προσωπικό δημιούργημα, το «μμητικό συμβόλαιο» της επιτρέπει να επεμβαίνει στα ιστορικά γεγονότα μέσω της πλοκής.

Η συνάρθρωση λογοτεχνίας – ιστορίας – αυτοβιογραφίας επιτυγχάνεται μέσα από την αφήγηση των γεγονότων που γίνεται σε δύο επίπεδα, στο τώρα (2005) και στο πριν (1813-1913). Τα γεγονότα και των δύο επιπέδων διαπλέκονται και διασταυρώνονται σε καίρια σημεία της αφήγησης. Όμως τα δύο αυτά επίπεδα είναι σαφώς διαχωρισμένα στο βιβλίο και αυτό σηματοδοτείται από τα παρακειμενικά στοιχεία, τις ημερομηνίες και τους τίτλους των εννέα κεφαλαίων αλλά και από τη γλώσσα. Τα μέρη του μυθιστορήματος που αναφέρονται στο 19^ο αι. είναι γραμμένα, κυρίως, σε λόγια γλώσσα. Τα επίπεδα της αφήγησης εναλλάσσονται. Στίχοι από το *Άξιον Εστί* του Οδ. Ελύτη, το οποίο ως διακεείμενο διατρέχει το μυθιστόρημα, αποτελούν τίτλους των πέντε κεφαλαίων της σύγχρονης μας αφήγησης, η οποία εκτυλίσσεται σε επτά μέρες (30/7 – 5/8 2005), όσες διήρκεσε το ταξίδι στο Μελένικο του Αλέξη Νόιγκερ και της κόρης του Όλγας, καθώς και του νεαρού συνταξιδιώτη Παύλου, με το σύνλογο «*Φίλοι των Βυζαντινών Μνημείων της Χερσονήσου του Αίμου*». Οι ημερολογιακές ενδείξεις, όχι μόνο στην αρχή των κεφαλαίων αλλά και ενδιάμεσα στο τελευταίο κεφάλαιο, προσθέτουν στην αφήγηση χαρακτηριστικά ημερολογίου, ενώ οι αντίστοιχες χρονολογικές ενδείξεις στα κεφάλαια της παρελθοντικής αφήγησης, που καλύπτει έναν αιώνα, συνδέονται με συγκλονιστικά ιστορικά γεγονότα ή γεγονότα και καταστάσεις των οικογενειών Χρηστομάνου και Πέτροβιτς που εμπλέκονται, όμως, άμεσα με την ιστορία του Μελενίκου. Φυσικά φαινόμενα ή καταστάσεις προσδιορισμένες από τις εποχές του χρόνου, με συμβολικό χαρακτήρα, αποτελούν τους τίτλους των τεσσάρων κεφαλαίων της αφήγησης των ετών 1813, 1834, 1885, 1913. Όπως και οι στίχοι του Ελύτη, έτσι και αυτοί προοικονομούν την ένταση ή τη γαλήνη που συνοδεύουν τη ζωή των μυθοπλαστικών ηρώων, αλλά και των ιστορικών προσώπων στη διαδρομή ενός και πλέον αιώνα.

Η Ανδρουτσοπούλου στο μυθιστόρημα αυτό χειρίζεται εξαιρετα την πολλαπλή και μεταβλητή¹¹ αφήγηση και το χρόνο. Ο έντεχνος χειρισμός της εστίασης και του αφηγηματικού χρόνου αποκαλύπτει στον αναγνώστη τη δύναμη της

¹¹ G. Genette, *Σχήματα III*, (μτφρ. Μ. Λυκούδης, επιμ. Ε. Καψωμένος), Αθήνα 2007, σ. 261.

γραφής της. Δεν είναι μόνο η διάκριση ανάμεσα στο τώρα και στο τότε. Σε κάθε χρονικό επίπεδο, κυρίως όμως, σ' αυτό του 19^{ου} αιώνα, ενεργοποιώντας τη μνήμη, με αναδρομές, ανασυστήνεται το ιστορικό παρελθόν του Μελενίκου και της νεότερης Ελλάδας μέσα από το παρελθόν των ηρώων. Έτσι, π.χ. στις σελίδες 230-231 έχουμε την αναδρομική αφήγηση της μητέρας του Θεοδοσίου για την προφητεία του «χυμένου κόκκινου κρασιού» και για την πυρκαγιά του Μελενίκου που ακολούθησε, ή στις σελίδες 183-187 την αναδρομική διήγηση για τη ζωή των Μελενικιωτών στη Βιέννη, για την επιστροφή στον τόπο τους και για το τετράδιο με τα ντοκουμέντα για τη δράση του Ρήγα και των συντρόφων του. Υπάρχουν ακόμη περιπτώσεις που η αναδρομή παίρνει τη μορφή μιας «προτερόχρονης πράξης», που παρεμβάλλεται και αφηγείται γεγονότα που έχουν τελεσθεί πριν από τη χρονική έναρξη της αφήγησης (1813), όπως συμβαίνει με την αφήγηση του Αναστάσιου (σσ. 39-41), ο οποίος αναπολεί τη ζωή των γονιών του και των παιδικών του χρόνων στην Αυστρία. Η προτερόχρονη αυτή πράξη ενημερώνει τον αναγνώστη για το παρελθόν των ηρώων, για το χαρακτήρα τους, την ανατροπή τους, στοιχεία που συμπληρώνουν τα κενά της μεταγενέστερης αφήγησης. Η προτερόχρονη αυτή πράξη περιλαμβάνει γεγονότα του 1795, 1803, 1804, που δίνουν μάλιστα τη δυνατότητα χρήσης μουσικών διακειμένων και που συνδέουν την ιστορία με τη βιογραφία.

Άμεσα συνδεδεμένη με την αναδρομή είναι και η πολλαπλή αφήγηση στην περίπτωση που το ίδιο γεγονός επανέρχεται από την οπτική διαφορετικών προσώπων. Υπάρχουν γεγονότα (ιστορικά και προσωπικά), αντιλήψεις, κοινωνικές κατακτήσεις, τις οποίες ο αναγνώστης προσλαμβάνει μέσα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Αυτό συμβαίνει και με τα τέσσερα συμβολικά στοιχεία του μυθιστορήματος, αλλά και σε άλλες περιπτώσεις. Ενδεικτικά καταγράφω τους τρόπους αφήγησης του «χυμένου κόκκινου κρασιού». Η πρόληψη αυτή, που μπορεί να είναι αιτία να ματαιωθούν γάμοι, να σκοτωθούν ή να κινδυνεύσουν άνθρωποι ή να καταστραφεί το Μελένικο, αναφέρεται από πολλούς αφηγητές και σε διάφορες μορφές αφήγησης: από τον παντογνώστη αφηγητή σε τριτοπρόσωπη αφήγηση (σ. 29), από μυθοπλαστικά δευτερεύοντα πρόσωπα, όπως η Θέκλα, σε πρωτοπρόσωπη (σ. 28), σε ελεύθερο πλάγιο ύφος από την Ελισάβετ (σ. 181), ενταγμένη σε εσωτερικό μονόλογο του Θεοδοσίου (σ. 231) ή σε σχόλια.¹² Αφήγηση με πολλαπλή εστίαση έχουμε

¹² Η αφήγηση για την εικόνα της Τρικέφαλης Αγίας Τριάδος και το ταξίδι της γίνεται από τον παντογνώστη αφηγητή σε γ' πρόσωπο (σ. 36), από το Μανόλη σε α' πρόσωπο (σ. 58-59) από την Ελισάβετ σε ελεύθερο πλάγιο ύφος (σ. 121). Η αναφορά στο τετράδιο - ντοκουμέντο για το Ρήγα Φεραίο και τη δράση του γίνεται σε α' πρόσωπο από το Μανόλη σε διάλογο με τον αδερφό του Αναστάσιο (σ. 48-56), σε ελεύθερο πλάγιο ύφος από την Ελισάβετ (σ. 119), σε τριτοπρόσωπη αφήγηση του παντογνώστη αφηγητή (σ. 164), σε α' πρόσωπο από την Ελισάβετ σε διάλογο με τη Λισάφη (σ. 184-189). Η αφήγηση για το «Κοινόν του Μελενίκου» και τη σημασία του γίνεται σε τριτοπρόσωπη αφήγηση του παντογνώστη αφηγητή (σ. 31), σε πρωτοπρό-

και για τη δίκη των Κολοκοτρώνη-Τερτσέτη και Πολυζωΐδη (σ. 105-110). Η περιγραφή της δίκης του Κολοκοτρώνη αναπαριστάται από τον Θεοδόσιο Πέτρου(οβίτζ) (ιστορικό πρόσωπο) σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση, ως «εγκιβωτισμένη αφήγηση» και επαναλαμβάνεται από τον νεαρό Παύλο (σ. 134) (μυθοπλαστικό ήρωα) εβδομήντα χρόνια μετά πάλι σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση με θεατρικότητα και ζωντάνια αλλά χωρίς πολλές λεπτομέρειες. Με αυτόν τον τρόπο τα δύο επίπεδα της ιστορίας συναντώνται και το ιστορικό παρελθόν γίνεται παρόν. Είναι φανερό, ακόμη, ότι σε αυτή την περίπτωση, όπως και σε όλες τις άλλες, η επαναληπτική αφήγηση επισύρει την προσοχή του αναγνώστη στα συγκεκριμένα γεγονότα, αναδεικνύοντας παράλληλα όχι μόνο την αφηγηματική τέχνη, αλλά και την τεχνική της αφήγησης.

Η ενεργοποίηση της λειτουργίας της μνήμης σε συνδυασμό με την αφήγηση από πολλές οπτικές γωνίες προσφέρουν στον αναγνώστη ποικιλία απόψεων για το ίδιο θέμα και τη δυνατότητα πολλαπλών αναγνώσεων του ίδιου γεγονότος, οι οποίες συμβάλλουν στην πολυφωνία του μυθιστορήματος ως έργου μυθοπλασίας. Από την άλλη, αν θεωρήσουμε το μυθιστόρημα αυτό, σύμφωνα με απόψεις του μεταμοντερνισμού, ως ιστοριογραφικό μυθιστόρημα,¹³ με την τεχνική αυτή πιστοποιείται η απαιτούμενη για ιστορικό κείμενο αντικειμενικότητα, καθώς είναι δυνατή η διασταύρωση στοιχείων από πολλούς αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων. Η αντικειμενικότητα των ιστορικών στοιχείων ενισχύεται και από τα ντοκουμέντα που παρατίθενται και συμπληρώνουν την ιστορική αφήγηση.

Σε ό,τι αφορά το χρόνο θα ήθελα να σταθώ και στην αντίθετη από τις ανάδρομες τεχνική, στις προαγγελίες και ιδιαίτερα στις «συμπληρωματικές», που διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στο μυθιστόρημα. Επειδή αναφέρονται σ' ένα μελλοντικό σημείο της αφήγησης, προϊδεάζουν τον αναγνώστη για την έκβαση ενός γεγονότος ή μιας φάσης της αφήγησης. Η υπαινικτικότητα και η αοριστία που χαρακτηρίζουν την προαγγελία συντελούν στην ένταση της αφήγησης και στη μεγαλύτερη πρόκληση του αναγνώστη να την παρακολουθήσει¹⁴.

Και την προαγγελία τη χρησιμοποιεί η συγγραφέας τόσο για περιστατικά των ηρώων όσο και για ιστορικά γεγονότα. Π.χ. στις σσ. 195-196 η νονά της Λισάφης στο συγκινητικό πλαίσιο των τελευταίων στιγμών της, αναφερόμενη στην καταστροφή του Μελενίκου, συμβουλεύοντας τη Λισάφη λέει: «Μια συμβουλή μόνο θα σου δώσω [...] Να μη στήσεις το σπιτικό σου εδώ στο Μελένικο. Στα Σέρρας να ζήσεις. Μη με ρωτήσεις γιατί. Πες το προαίσθη-

σωπη αφήγηση (διάλογος Αναστασίου Χρηστομάνου – μάνας) (σ. 33) και σε τριτοπρόσωπη αφήγηση της Ξεναγού στην αφήγηση του 2005 (σ. 208-209).

¹³ L. Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge, New York and London 1988, σ. 87-101.

¹⁴ G. Genette, όπ. π. σ. 134-136. Βλ. Γ. Βελουδής, *Γραμματολογία, Θεωρία Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1994, σ. 145.

ση, πες το όπως θέλεις... Η Λισάφη κοίταζε ανήσυχη. Τα ίδια λόγια της έλεγε και χθες το βράδυ σ' εκείνο το παραμιλητό, που σίγουρα δεν το θυμόταν». (σ. 196) Η ασάφεια και το ανορθολογικό στοιχείο υποβάλλουν τον αναγνώστη, ο οποίος βρίσκει την επιβεβαίωση της προαγγελίας στο κεφ. «Καλοκαιριάτικη θύελλα» (σ. 220-262), με τις συγκλονιστικές στιγμές της καταστροφής του Μελενίκου και του ξεριζωμού των κατοίκων του.

Στη σ. 95 ο παντογνώστης αφηγητής μέσα από την τριτοπρόσωπη αφήγηση σε ελεύθερο πλάγιο ύφος, που αποδίδει σκέψεις της Ελισάβετ, προαναγγέλλει ότι η τρικέφαλη εικόνα της Αγ. Τριάδος δεν έφτασε ποτέ στο Μελένικο, καθώς: «... ο Γραιοκός εκείνος πέθανε στον ύπνο του, μέσα στο μικρό πανδοχείο όπου είχε καταλύσει...» και το μυστήριο για την ταυτότητα του «Γραιοκού» λύνεται μέσα από το ελεύθερο πλάγιο ύφος –στα όρια του εσωτερικού μονολόγου της ίδιας της Ελισάβετ – στη σ. 121 και μαζί αποκαλύπτεται στον αναγνώστη, αλλά και στα μυθοπλαστικά πρόσωπα, η ταυτότητα του κομιστή της εικόνας: «Λες ο άνθρωπος που του είχε εμπιστευτεί ο παππούς την εικόνα στην Οδησό τη χρονιά εκείνη για να τη φέρει πίσω στο Μελένικο, λες να ήταν ο Κωνσταντίνος Πέτροβιτς; Εκείνος που επίσης είχε πάει για να γίνει μέλος της Φιλικής Εταιρείας; Και πέθανε ξαφνικά στον ύπνο του μέσα στο πανδοχείο; Και δεν πέρασε ποτέ για τις δουλειές από το Μελένικο, πατρίδα της γυναίκας του; Η μητέρα του γιατρού Μελενικιώτισσα ήταν, έτσι τους είχε πει!

Μα τότε όλα εξηγούνται. Τότε δεν κρύβεται κανένα μυστήριο για το πώς έφτασε η εικόνα στα χέρια του Θεοδόσιου. Σίγουρα κάποιος, κάποιιοι θα έστειλαν τις αποσκευές του νεκρού στους δικούς του. Και μέσα σ' αυτές θα ήταν καλά κρυμμένη και η εικόνα. Τώρα το πώς και το πότε ανακάλυψε ο Θεοδόσιος ότι το κειμήλιο αυτό ανήκε στην οικογένεια Χρηστομάνου, ποιος να το ξέρει; Την εποχή εκείνη πάντως θα πρέπει να ήταν μικρό παιδί –δεκατριών, δεκατεσσάρων ετών. Οπότε, ακόμα κι αν υπήρχε κάποιο σημείωμα ή κάποιο άλλο σημάδι που να φανερώνει τον κάτοχο της εικόνας, δύσκολο για ένα παιδί ή για τη χήρα μητέρα του να ταξιδέψει για να του την παραδώσει.

Αν όλες αυτές οι σκέψεις της Ελισάβετ ήταν σωστές, τότε είχαν πράγματι λυθεί όλα τα μυστήρια. Ο απρόσμενος επισκέπτης που τους επέστρεψε το πολύποθητο κειμήλιο ήταν γιος του πεθαμένου γνωστού του παππού, πρώτος εξάδελφος με τον Φίλιππο Πέτροβιτς, εκείνον το φλογερό πατριώτη»¹⁵.

Η χρήση προαγγελιών συνδέεται και με τη μυστηριώδη διάσταση του μυθιστορήματος, που κυριαρχεί στην αφήγηση του 2005 με τις αποκαλύψεις του γερο-Στάνοφ. Η συγγραφέας, παράλληλα με τη συγκινητική εκδίπλωση της ζωής του ήρωά της, κάνοντας χρήση της αυτοαναφορικότητας, αποκαλύπτει στον αναγνώστη ότι ο Στάνοφ είναι ο μυθιστορηματικός ήρωας του πρώτου

¹⁵ Λ. Ανδρουτσοπούλου-Πέτροβιτς, όπ. π., σ. 121

βιβλίου της *Ο μικρός αδελφός* (α΄ έκδοση 1976).

Η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου επιλέγοντας στο μυθιστόρημα αυτό να αφηγηθεί τόσο τα ιστορικά όσο και τα πλασματικά γεγονότα όχι μόνο με την αποστασιοποιημένη τρίτοπρόσωπη αφήγηση του παντογνώστη αφηγητή αλλά και με παράλληλες αφηγήσεις σε α΄ πρόσωπο ή σε ελεύθερο πλάγιο ύφος, δίνει ζωντάνια στο κείμενο, πολυεστιακή θεώρηση και προβληματισμό για τα διαδραματιζόμενα γεγονότα. Ο παράλληλος σχολιασμός τους από ιστορικά ή μυθοπλαστικά πρόσωπα του 19ου αιώνα, όπως και από τα πρόσωπα της αφήγησης που τοποθετείται στο 2005, οδηγεί σ' ένα διάλογο γενεών για ζητήματα ιστορίας, ιδιαίτερα επωφελή στην εποχή μας.

Οι πολλαπλές αφηγήσεις και οι αναδρομές, σε αρκετές περιπτώσεις, βασίζονται στους συνειρμικούς συλλογισμούς που συμβάλλουν στη συνάντηση γεγονότων χρονικά απομακρυσμένων μεταξύ τους. Με τη συνειρμική λειτουργία της μνήμης είναι ακόμη συνδεδεμένα διακειμένα, όπως η αναφορά στον Ίωνα Δραγούμη και το έργο του *Μαρτύρων και Ηρώων αίμα* (σ. 144), βιβλίο που συνδέει τον αναγνώστη πάλι με το Μελένικο, ή όπως το κείμενο του Γάλλου Παγιαρέ, εκπροσώπου της χώρας του στο Μελένικο, το 1908, ο οποίος κάνει μια εξαιρετική περιγραφή του Μελενίκου της εποχής εκείνης. Υπάρχουν όμως και διακειμένα που σχετίζονται με αυτοβιογραφικά στοιχεία της οικογένειας Χρηστομάνου, όπως τα μουσικά ακούσματα του Σούμπερτ ή του Μπετόβεν, όταν ζούσε η οικογένεια στην Αυστρία, ακούσματα του Für Elise, που ενέπνευσε στον Αναστάσιο το όνομα της τρίτης του κόρης. Υπάρχουν ακόμη εικαστικά διακειμένα, όπως η προσωπογραφία του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου από τη ζωγράφο Θάλεια Φλωρά-Καραβία το 1911, η οποία συνοδεύει τη σχετική αναφορά στον Κωνσταντίνο Χρηστομάνο, ιδιαίτερη μορφή των γραμμμάτων μας, στον έρωτά του για τη πριγκίπισσα Σίσυ (σ. 259) και στο βιβλίο που έγραψε γι' αυτήν.

Η προφητεία του κόκκινου κρασιού είναι ένα μυθιστόρημα, στο οποίο η Ιστορία ενσωματώνεται στη δράση του μυθιστορήματος, «γίνεται με τη σειρά της», όπως επισημαίνει ο Η. Tonnet για την *Αργώ* του Γ. Θεοτοκά, «πρόσωπο του μυθιστορήματος».¹⁶ Τα ιστορικά γεγονότα αποδίδονται με αντικειμενικότητα, απαλλαγμένα από στείρο εθνικισμό, καθώς η Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου αποδίδει κακούς χειρισμούς ή προκλητικές συμπεριφορές, όχι μόνον στους Βουλγάρους αλλά και στους Έλληνες. Με την ιστορία, όμως, διαπλέκεται και η ιστορική φαντασία, όπως και τα ιστορικά με τα φανταστικά πρόσωπα, εμπλουτίζοντας τις ιστορικές αφηγήσεις με συναισθηματικές καταστάσεις των ηρώων, πλασματικών ή μη. Η όλη αφήγηση διέπεται από έντονο ανθρωπισμό και οι διαπροσωπικές σχέσεις προβάλλουν ανθρώπινους

¹⁶ Η. Tonnet, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος* (μτφρ. Μ. Καραμάνου), Αθήνα 2001, σ. 223.

τύπους που έχουν οράματα, προβληματισμούς, συνείδηση, ήθος. Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου ζωντανεύει ο αγώνας και η ζωή των Μελενικιωτών. Ο αναγνώστης και μέσα από πρόσωπα της εποχής του, όπως η Όλγα, ο Παύλος ή ο κ. Νόιγκερ, αισθάνεται ότι συμμετέχει, διπλά, στους ποικίλους αγώνες και στις συναισθηματικές εντάσεις και συγκρούσεις των κατοίκων του Μελενίκου. Για το ιστορικό αυτό μυθιστόρημα ισχύουν όσα ο ίδιος ο Θεοτοκάς γράφει για την *Αργώ* του: «*Η μόνη υποχρέωση του συγγραφέα είναι να αποδώσει πιστά όχι τα εξωτερικά γεγονότα, αλλά την αληθινή ουσία των πραγμάτων, την κοινωνική ατμόσφαιρα, το “κλίμα” της περιόδου που μελετά*»¹⁷.

ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

Ομ. Καθηγήτρια Ελληνικής Φιλολογίας Ε.Κ.Π. Αθηνών

Παραδοσιακά τραγούδια, λαϊκή και θρησκευτική παράδοση του Αγίου Πνεύματος και των Νταρνακοχωρίων νομού Σερρών

Χρήστος Βάκουλης, Θεσσαλονίκη, Πολιτιστικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης «Άγιο Πνεύμα», 2008 (σελ. 261).

Στο χώρο της Λαογραφίας η βιωματική προσέγγιση και γνώση των φαινομένων κατέχει βαρύνουσα σημασία και θεωρείται πολύτιμη για την ερμηνεία τους, καθώς είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι η βιωματική προσέγγιση εμπλουτίζει και αναβαθμίζει ποιοτικά τη ματιά του ερευνητή. Δίνοντας μια γνώση «από μέσα» (emic) μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πώς βλέπουν και ερμηνεύουν οι ίδιοι οι άνθρωποι τον πολιτισμό, μέσα στον οποίο ζουν. Η βιωματική γνώση σήμερα είναι προαπαιτούμενο για κάθε λαογραφική μελέτη που θέλει να θεωρείται έγκυρη. Βέβαια, η βιωματική γνώση ενός κοινωνικού φαινομένου ήταν ανέκαθεν σημαντική προϋπόθεση για την κατανόησή του. Ωστόσο στη σημερινή εποχή η αναζήτηση για μια τέτοιου είδους γνώση είναι περισσότερο θεωρητικά επεξεργασμένη, από ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν, και έχει φιλοσοφικές βάσεις με αναφορές στη Γνωσιοθεωρία.

Αυτή τη γνώση κατέχει ασφαλώς και μας προσφέρει ο κ. Χρήστος Βάκουλης στο βιβλίο του, *Παραδοσιακά Τραγούδια, λαϊκή και θρησκευτική παράδοση του Αγίου Πνεύματος και των Νταρνακοχωρίων νομού Σερρών*, Θεσσαλονίκη: Πολιτιστικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης «ΑΓΙΟ ΠΝΕΥΜΑ», 2008.

Ο κ. Βάκουλης είναι λειτουργός της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γεννημένος και μεγαλωμένος στο Άγιο Πνεύμα Σερρών. Υπηρέτησε ως δάσκαλος στο σχολείο του χωριού του επί δεκαεπτά συναπτά έτη. Επομένως είναι ένας βιωματικός γνώστης της παράδοσης του τόπου του. Όπως γράφει ο ίδιος στο «Αντί

¹⁷ Γ. Θεοτοκάς, «Σημείωση στην έκδοση του 1936» στο, *Αργώ*, τόμ. Β', Αθήνα 1984, σ. 186.

προλόγου» σημειώμά του: «Σ' αυτό το χωριό γεννήθηκα, ανέπνευσα τον αέρα του, απόλαυσα τον ήλιο του, ήπια το κρύο νερό του, περπάτησα στα σοκάκια του, έπαιξα στα καλντερίμια του και στα αλώνια του, ανέβηκα τις βουνοπλαγιές του, έσκαψα τη γη του, προσκύνησα στα μοναστήρια του, τραγούδησα τα τραγούδια του, έζησα τα έθιμά του, έμαθα τα πρώτα γράμματα, υπηρέτησα ως δάσκαλος και μου πρόσφερε, αλλά και μου προφέρει ακόμα, γενναιόδωρα την αγκαλιά του».

Το βιβλίο του το χωρίζει σε έξι διαφορετικής έκτασης μέρη. Το Πρώτο Μέρος («Τα τραγούδια»), το οποίο είναι και το μεγαλύτερο σε έκταση, περιλαμβάνει το μεγάλο αριθμό των εκατόν ογδόντα (180) τραγουδιών, ενώ σε δέκα από αυτά καταγράφεται και η μουσική τους, με ευρωπαϊκό και βυζαντινό τρόπο. Το Δεύτερο Μέρος («Ο κύκλος του χρόνου») περιλαμβάνει ήθη και έθιμα από τις μεγάλες γιορτές το λαϊκού εορτολόγιου καθώς και θρύλους σχετικά με την ίδρυση των ναών του χωριού. Το Τρίτο Μέρος («Ο κύκλος της ζωής») είναι αφιερωμένο, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, στα έθιμα του κύκλου της ζωής, περιορισμένα όμως σε αυτά του αρραβώνα και του γάμου. Το Τέταρτο Μέρος («Καλλιέργεια της γης, ασχολίες των κατοίκων») αναφέρεται στον υλικό βίο και ιδιαίτερα στη γεωργική ζωή, στην καλλιέργεια του καπνού, του αμπελιού και των σιτηρών. Το Πέμπτο Μέρος («Λαϊκή λατρεία, δοξασίες») παρουσιάζει το έθιμο της «Μιμιρούσας», για την ανομβρία, και τα «ντυμπανούδια», μια περίεργη και αμφίσημη, ως προς τη σκοπιμότητά της, τοπική πρακτική, η οποία προξενούσε φόβο στους κατοίκους και ενίσχυε ταυτόχρονα την πίστη τους στα ξωτικά. Το τελευταίο και Έκτο Μέρος του βιβλίου («Ελεύθερος χρόνος, ψυχαγωγία») περιγράφει «παιγνίδια ανδρών», «παιγνίδια γυναικών» καθώς και διάφορα λαχνίσματα.

Παρά τον καταμερισμό της ύλης σε ιδιαίτερα κεφάλαια, ο κ. Βάκουλης αναγνωρίζει πως ο πολιτισμός είναι ένα ενιαίο όλο και δεν μπορεί να χωριστεί σε επιμέρους ενότητες παρά μόνο για μεθοδολογικούς λόγους. Γι' αυτό συχνά με αφορμή ένα έθιμο ή μια παραγωγική δραστηριότητα παραθέτει και σχετικά τραγούδια, δοξασίες, αφηγήσεις κ.λπ. που τα συνόδευαν αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο την πολυμέρεια των λαογραφικών φαινομένων και την οργανική σύνδεση των διαφόρων στοιχείων τους.

Αξιοσημείωτη επίσης είναι η σχετική ελευθερία που διακρίνει τον κ. Βάκουλη κατά τη συλλογή και καταγραφή των τραγουδιών. Στο σχετικό κατάλογο περιλαμβάνει εκτός των άλλων και ορισμένα τραγούδια που δεν είναι αυστηρά του τόπου, ή άλλα που έχουν λόγια προέλευση (π.χ. τραγούδι αρ. 55 «Τσίου τσίου τα πουλάκια»). Για τους γνώστες της τοπικής παράδοσης των νταρνακοχωριών η καταγραφή τραγουδιών με λόγια προέλευση δεν ξενίζει καθώς είναι γνωστό πως τα τραγούδια αυτά είχαν ευρεία διάδοση στην περιφέρεια. Το πρόβλημα το αντιμετώπισα και εγώ ο ίδιος ως ερευνητής σε μια επιτόπια έρευνα στο χωριό Εμμ. Παπάζ Σερρών, με εντολή της Ακαδημίας

Αθηνών (Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας), για τη συλλογή δημοτικών τραγουδιών, όταν με απορία άκουσα από τον πληροφορητή να τραγουδά ανάμεσα στα άλλα δημοτικά τραγούδια και καντάδες.

Γράφει σχετικά ο συγγραφέας για τα τραγούδια που προέρχονται από άλλες περιοχές, και νομίζω πως η άποψή του μπορεί να συμπεριλάβει και το ζήτημα των μη «παραδοσιακών» τραγουδιών που αναφέραμε πιο πάνω: «*Θεωρώ λοιπόν μετά απ' αυτά ότι η αρχική προέλευση του τραγουδιού έχει μικρή σημασία. Ως καθοριστικό στοιχείο αναδεικνύεται το γεγονός ότι τα τραγούδια αυτά υιοθετήθηκαν από τους κατοίκους του Αγίου Πνεύματος, τραγουδήθηκαν και συνόδεψαν τις γιορτινές ή και καθημερινές στιγμές της ζωής τους*». Και καταλήγει: «*Βέβαια η έρευνα και η μελέτη για να διαπιστωθεί η ρίζα και η ταυτότητα του κάθε τραγουδιού είναι απαραίτητη για ιστορικούς λόγους*».

Ιδιαίτερη σημασία δίνει ο συγγραφέας και στο ιδίωμα της περιοχής των Νταρνακοχωριών (υπάρχει μάλιστα ένα κεφάλαιο, το οποίο είναι αφιερωμένο στα έθιμα της δεύτερης μέρας του Νέου Έτους, γραμμένο εξολοκλήρου στο τοπικό ιδίωμα), παραθέτοντας συχνά αυτολεξεί ορισμένες ιδιωματικές εκφράσεις και μεταφέροντας έτσι, χωρίς διαμεσολάβηση, τα πυκνά νοήματα που κρύβονται μέσα σε αυτές.

Ξεχωρίζουν, ως προς τη δύναμη και πυκνότητα της περιγραφής, τα κεφάλαια που αναφέρονται στα έθιμα του γάμου και περισσότερο αυτά που περιγράφουν την επίπονη διαδικασία της καπνοκαλλιέργειας.

Γενικά το βιβλίο διακρίνεται για τη γλαφυρότητα της περιγραφής και διαβάζεται ευχάριστα. Πρόκειται για μια καλαίσθητη έκδοση η οποία πετυχαίνει απολύτως το σκοπό της και μας δείχνει τη σημασία των λαογραφικών μονογραφιών αυτού του είδους για κάθε μια κοινότητα, καθώς μας διασώζουν πολύτιμες πληροφορίες και μας μεταφέρουν την ποθητή βιωματική γνώση.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

Σεργιάνι στα Μελενικιώτικα δημοτικά τραγούδια

Ευδοκία Φουρτούνα-Καλαφατοπούλου, Θεσσαλονίκη 2010 (σελ. 206).

Αν θα επιχειρούσαμε να κάνουμε μια ταξινόμηση των εκδόσεων που σχετίζονται με την προφορική παράδοση θα τις διακρίναμε σχηματικά σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία συγκαταλέγονται μελέτες που έχουν ένα ακαδημαϊκό χαρακτήρα και οι συγγραφείς τους ακολουθούν την ενδεδειγμένη επιστημονική δεοντολογία. Στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται εργασίες στις οποίες η σχέση με τον ακαδημαϊκό τρόπο έρευνας και γραφής είναι χαλαρή, επιλεκτική ή κάποτε απουσιάζει εντελώς. Οι πρώτες εργασίες εμφορού-

μενες από το πνεύμα του ορθολογισμού έχουν σκοπό μέσα από την αυστηρή ματιά της επιστήμης να μελετήσουν όσο το δυνατόν πληρέστερα και αντικειμενικά διάφορα πολιτισμικά φαινόμενα. Οι δεύτερες, έχοντας γνώση ότι ξεκινούν από διαφορετική αφετηρία, δε θέτουν υψηλούς στόχους και έχουν σκοπό να παρουσιάσουν με τον τρόπο τους στο ευρύ κοινό το αντικείμενο που τους ενδιαφέρει. Ανάμεσα δε σε αυτές τις δύο εκδοχές, οι οποίες αποτελούν τα δύο άκρα του φάσματος, υπάρχει βέβαια ένα πλήθος από ενδιάμεσες περιπτώσεις.

Αν το πλεονέκτημα της πρώτης κατηγορίας είναι η αντικειμενική έρευνα και παρουσίαση ενός πολιτισμικού φαινομένου, στη δεύτερη κατηγορία εκείνο που κερδίζει και κάποτε συγκινεί τον αναγνώστη είναι το βιοματικό στοιχείο του συγγραφέα και το γνήσιο και το ανιδιοτελές ενδιαφέρον του προς το εξεταζόμενο θέμα.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει και το καλό βιβλίο της κυρίας Ευδοκίας Φουρτούνα-Καλαφατοπούλου, *Σεργιάνι στα Μελενικιώτικα δημοτικά τραγούδια*, Θεσσαλονίκη, 2010. Η κυρία Ευδοκία Φουρτούνα-Καλαφατοπούλου είναι Μελενικιώτισσα και Γραμματέας της Αδελφότητας Κυριών και Δεσποινίδων Μελενίκου «Η Αρμονία». Το βιβλίο της, το οποίο αφιερώνει «σε όλους τους Μελενικιώτες και τις Μελενικιώτισσες», ασχολείται, όπως προκύπτει και από τον τίτλο του, με τα δημοτικά τραγούδια του ιστορικού Μελενίκου. Στόχος της είναι, όπως δηλώνει η ίδια, «η προβολή των μελενικιώτικων δημοτικών τραγουδιών, που είναι μια μαρτυρία για τον αγώνα των Μελενικιωτών να κρατήσουν τον πολιτισμό και την εθνική τους ταυτότητα, σε μια περιοχή που περικλείονταν από αλλοεθνείς».

Τα τραγούδια τα ταξινομεί σε τέσσερις κατηγορίες: «Α΄ κατηγορία (τραγούδια ανάλογα με το περιεχόμενο): 1. Ιστορικά 2. Ξενιτιάς 3. Αγάπης 4. Παραλογές 5. Γνωμικά 6. Σατυρικά 7. Χορευτικά. Β΄ κατηγορία (τραγούδια που αντιστοιχούν στους τρεις μεγάλους σταθμούς της ζωής): 1. Γέννησης (νανουρίσματα, ταχταρίσματα, παιδικά) 2. Γάμου 3. Θανάτου (μοιρολόγια). Γ΄ κατηγορία (τραγούδια ανάλογα με τις γιορταστικές εκδηλώσεις στις οποίες αναφέρονται): 1. Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Θεοφανείων 2. Αποκριών 3. Αγίων Θεοδώρων 4. 1ης Μαρτίου (χελιδόνισμα) 5. Πασχαλινά (Λαζάρου, Βαΐων, Μ. Παρασκευής) 6. Πρωτομαγιάς 7. Κλήδονας 8. Ντουτουλές (περπερούνα). Δ΄ κατηγορία (διάφορα): 1. Τρύγου 2. Εργατικά 3. Αγροτικά 4. Αργαλειού.»

Το κείμενο εμπλουτίζεται από διάφορες φωτογραφίες ορισμένες από τις οποίες είναι αδημοσίευτες και προέρχονται από το προσωπικό αρχείο των πληροφορητών της. Ακόμη στο τέλος του βιβλίου παρατίθενται και παρτιτούρες ορισμένων τραγουδιών μεταγραμμένων στην ευρωπαϊκή μουσική σημειογραφία.

Αναγνωρίζοντας η κυρία Ευδοκία Φουρτούνα-Καλαφατοπούλου πως «*διασώθηκαν πολύ λίγα γνήσια μελενικιώτικα τραγούδια*» δεν ονομάζει όλα τα

τραγούδια που παρουσιάζει στη συλλογή της ως μελενικιώτικα. Σε ορισμένα μάλιστα δηλώνεται και ο τόπος του, όπως συμβαίνει στους χορούς (Αραχωβίτικος, Θρακιώτικος κ.λπ.) Άλλωστε στον προφορικό πολιτισμό όπου τα τραγούδια διαδίδονταν στόμα με στόμα και κάθε περιοχή προσέθετε τα δικά της στοιχεία, είναι πολύ δύσκολο κάποιος να βρει την ιστορική καταγωγή ενός τραγουδιού. Όμως τα τραγούδια αυτά τα τραγουδούσαν οι κάτοικοι του Μελενίκου και είχαν δεθεί με εορταστικές και καθημερινές στιγμές της κοινότητας, γεγονός το οποίο δίνει, ως ένα βαθμό, το δικαίωμα να ενταχθούν αυτά στη συλλογή. Μας επιτρέπει μάλιστα να δούμε πώς η κάθε κοινότητα χρησιμοποιεί αυτά τα τραγούδια. Αυτό επιβεβαιώνεται στα σχόλια που προσθέτει η συγγραφέας σε ορισμένα από αυτά, και στα οποία περιγράφει έθιμα ή αντιλήψεις που τα συνόδευαν.

Και σε αυτή τη συλλογή θα παρατηρήσουμε το γεγονός που έχουμε δει και σε άλλες συλλογές δημοτικών τραγουδιών, δηλαδή της συμπαράθεσης τραγουδιών με φανερά αστικό και λόγιο χαρακτήρα. Η συχνότητα της εμφάνισης του φαινομένου μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο λεγόμενος «παραδοσιακός πολιτισμός» είναι μια δυναμική και όχι στατική έννοια και πως στην καθημερινή ζωή των κατοίκων μιας κοινότητας τα όρια ανάμεσα στο λαϊκό και το λόγιο δεν είναι πάντα απόλυτα διαχωρισμένα. Ακόμη οι πληροφορίες με τις οποίες πλαισιώνονται τα διάφορα τραγούδια δίνουν ένα πλούσιο νόημα στα τραγούδια και έτσι από κείμενα μετατρέπονται σε πολιτισμικά γεγονότα.

Το σεμνό βιβλίο της κυρίας Ευδοκίας Φουρτούνα-Καλαφατοπούλου είναι μια «εκ των έσω» παρουσίαση του τοπικού πολιτισμού του Μελενίκου, με τις ιδιαιτερότητες που αυτή συχνά έχει, όπως παραδείγματος χάριν, τα κάποτε εκτενή σχόλια και οι προσωπικές σκέψεις που παραθέτει η συγγραφέας με διάφορες αφορμές. Όμως αυτός είναι και ένας επιπλέον λόγος μελέτης από την επιστήμη της λαογραφίας τέτοιων εργασιών, καθώς μέσα από αυτές μας δίνεται μια εικόνα για το πώς βιώνουν οι ίδιοι οι κάτοικοι τον πολιτισμό τους.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

Δημοτικά τραγούδια της Νιγρίτας και της ευρύτερης περιοχής της Βισαλτίας

Άγγελος Αντ. Παπαμάλαμας, Θεσσαλονίκη,

Σύλλογος Νιγριτινών Θεσσαλονίκης «ο Βισάλτης» και

Σύλλογος Νιγριτινών-Βισαλτινών Αττικής «ο Βισάλτης» 2009 (σ. 239).

Η επαρχία της Βισαλτίας, ευτύχησε να συγκεντρώσει στο διάβα των χρόνων το ερευνητικό ενδιαφέρον πολλών και αξιόλογων μελετητών της ιστο-

ρίας και του πολιτισμού, εργασίες των οποίων έχουν παρουσιαστεί και στις σελίδες του περιοδικού Σερραϊκά Χρονικά. Αποκορύφωμα αυτού του ενδιαφέροντος για την περιοχή αποτέλεσε και η διοργάνωση δύο συνεδρίων με θέμα «Η Νιγρίτα – Η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας», κατά τα έτη 1993 και 1996, στα οποία έγκριτοι τοπικοί λόγιοι, καθηγητές πανεπιστημίων, ερευνητές αλλά και άλλοι επιστήμονες παρουσίασαν τις εργασίες τους.

Στη σημαντική αυτή παραγωγή για την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου έρχεται να προσθέσει και τη δική του συμβολή ο εκπαιδευτικός κ. Άγγελος Αντ. Παπαμάλαμας, με το έργο του *Δημοτικά τραγούδια της Νιγρίτας και της ευρύτερης περιοχής της Βισαλτίας*, μια έκδοση των συλλόγων α) Νιγριτινών Θεσσαλονίκης «Ο ΒΙΣΑΛΤΗΣ» και β) Νιγριτινών-Βισαλτινών Αττικής «Ο ΒΙΣΑΛΤΗΣ».

Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο συγγραφέας στις σημειώσεις του «Αντί προλόγου», το βιβλίο του συγκροτείται από τρεις «εργασίες», οι οποίες, αν και γράφτηκαν, όπως φαίνεται, σε διαφορετικές περιόδους, εντούτοις συνδέονται οργανικά μεταξύ τους. Η πρώτη εργασία («Τα δημοτικά μας τραγούδια») περιλαμβάνει μια γενική και θεωρητικής φύσεως μελέτη για τα δημοτικά τραγούδια, ως λαογραφικό είδος. Η δεύτερη εργασία («Τα δημοτικά τραγούδια της Νιγρίτας και της περιοχής Βισαλτίας») είναι πιο εξειδικευμένη, ως προς το αντικείμενο, και πραγματεύεται τις ιδιαιτερότητες των τραγουδιών της περιοχής. Οι δύο πρώτες αυτές εργασίες έχουν, θα μπορούσαμε να πούμε, έναν εισαγωγικό χαρακτήρα για την επόμενη («Συλλογή δημοτικών τραγουδιών της Νιγρίτας και της επαρχίας Βισαλτίας»), η οποία αποτελεί και το κυρίως μέρος της όλης προσπάθειας και καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη έκταση του βιβλίου. Στο μέρος αυτό καταγράφονται και σχολιάζονται συνολικά πενήντα (50) δημοτικά τραγούδια.

Η εργασία συνοδεύεται επίσης από σχετικό προλογικό σημείωμα του εκλεκτού συναδέλφου, Γεωργίου Ν. Αικατερινίδη, τ. Δ/ντή Ερευνών του Κέντρου Ερέυνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, και τακτικού μέλους του Δ.Σ. της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Σερρών και Μελενίκου.

Ειδικότερα, η πρώτη εργασία ασχολείται με θεωρητικά ζητήματα της καταγραφής των δημοτικών τραγουδιών. Σχολιάζει ιδιαίτερα το ζήτημα των παραλλαγών, ένα κεφαλαιώδες ζήτημα για τη λαογραφία, το ζήτημα του ποιητικού και μουσικού μέτρου, της ομοιοκαταληξίας, της μελωδίας και της γλώσσας στα δημοτικά τραγούδια.

Στην επόμενη εργασία τα ζητήματα αυτά παρουσιάζονται εξειδικευμένα, όπως τα συναντούμε στην περίπτωση των τραγουδιών της Νιγρίτας. Εδώ αξίζει να μνημονευθούν οι επισημάνσεις, όπως π.χ. η σημασία των ραδιοφωνικών εκπομπών δημοτικών τραγουδιών από τους τοπικούς σταθμούς για τη διατήρηση και διάδοση του δημοτικού τραγουδιού αλλά και για την ανάδειξη ντόπιων τραγουδιστών, η καταλυτική παρουσία των τοπικών χορωδιών με

τους χοροδιδασκάλους τους κ.ά. Επίσης αξιοσημείωτες είναι οι μαρτυρίες για τις μετακινήσεις στην περιοχή διαφόρων ομάδων και επαγγελματικών κατηγοριών (εκπαιδευτικοί, κοζανίτες μαστόροι, καπνεργάτες, μεταναστευτικές κινήσεις καταδιωκόμενων ομάδων στην τουρκοκρατία κ.λπ.) και για το πώς οι μετακινήσεις αυτές επέδρασαν στη διαμόρφωση του ρεπερτορίου των τραγουδιών της Βισαλτίας. Ακόμη τονίζεται ο ρόλος των δασκάλων στην εκμάθηση τραγουδιών αλλά και η επίδραση της στρατιωτικής θητείας στον εμπλουτισμό της τοπικής παράδοσης. Οι παρατηρήσεις αυτές οδηγούν τον κ. Παπαμάλαμα να καταλήξει στο συμπέρασμα (το συναντάμε ως επαναλαμβανόμενο μοτίβο, με παραλλαγές, σε πολλές σελίδες μέσα στο βιβλίο) πως *«δεν αποκλείεται, κάποια από τα δημοτικά τραγούδια, που θεωρούνται τραγούδια τοπικά της Βισαλτίας, να έχουν προέλευση από άλλη περιοχή. Είναι πολύ πιθανοί οι συγκεκριασμοί μουσικοποιητικών προϊόντων της Βισαλτίας και κάποιας άλλης περιοχής (ή κάποιων άλλων περιοχών), ώστε να διαμορφωθούν νέες παραλλαγές τραγουδιών.»*

Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται τα τραγούδια της συλλογής, το κάθε ένα ξεχωριστά σε συσχετισμό με άλλα τραγούδια, συνοδευόμενα από ενδιαφέρουσες πραγματολογικές, φιλολογικές, μετρικές, μουσικές και συγκριτικές παρατηρήσεις. Εκτενής αναφορά (σχεδόν μια μικρή πραγματεία) γίνεται στο έθιμο του χελιδονίσματος, όπου παρατίθενται αρκετά ποιητικά παράλληλα, προερχόμενα από άλλες περιοχές των Σερρών αλλά και του ευρύτερου ελλαδικού χώρου. Επίσης η μουσική του τραγουδιού, το οποίο λέγεται κατά τη διάρκεια του εθίμου, καταγράφεται τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στη βυζαντινή σημειογραφία.

Οι τελευταίες σελίδες του βιβλίου έχουν ένα σχετικά σύμμεκτο περιεχόμενο. Ξεχωρίζουμε τις ερμηνευτικές παρατηρήσεις επί λέξεων και φράσεων που συναντώνται μέσα στη συλλογή, καθώς και μια προσπάθεια ταξινόμησης των τραγουδιών κατά κατηγορία (μοιρολόγια, νυφιάτικα, της ξενιτιάς κ.λπ.). Στις σελίδες αυτές φιλοξενείται επίσης μια ξεχωριστή αναφορά στο σημαντικότερο για τη Λαογραφία, και ειδικά τη λαογραφία των Σερρών, ερευνητικό έργο του κ. Γεωργίου Ν. Αικατερινίδη. Πρόκειται για ένα έργο το οποίο πραγματοποιήθηκε σε εποχές δύσκολες, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, και σήμερα εναπόκειται στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας. Μάλιστα δύο φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα που διεξήγαγε ο ίδιος στην περιοχή, σχετιζόμενες με το έθιμο του χελιδονίσματος, κοσμούν τις σελίδες του βιβλίου.

Το τελευταίο διάστημα απασχολούν επίμονα τη Λαογραφία κρίσιμα ζητήματα που έχουν σχέση με τον τρόπο παραγωγής και διάδοσης του παραδοσιακού πολιτισμού. Οι παρατηρήσεις του κ. Παπαμάλαμα μέσα στο βιβλίο, ιδιαίτερα στη δεύτερη αλλά και στην τρίτη κατά σειρά εργασία, συμβάλουν, με τον τρόπο τους, στην κατανόηση των ζητημάτων αυτών. Δε γνωρίζω εάν

ήταν στις προθέσεις του να πάρει μέρος σε αυτή τη θεωρητική συζήτηση. Ωστόσο, ασχέτως των προθέσεών του, οι μαρτυρίες που καταθέτει από την περιοχή της Βισαλτίας είναι αξιοσημείωτες, και γι αυτό αξίζουν να διαβαστούν, καθώς δίνουν επιχειρήματα στους υποστηρικτές της άποψης πως η σχέση σύγχρονου και παραδοσιακού, τοπικού και πανελλήνιου, γνήσιου και νόθου, αρχικής μορφής και παραλλαγής είναι πολύπλοκη. Η παραγωγή και διάδοση του παραδοσιακού πολιτισμού είναι μια σύνθετη ιστορική αλλά και κοινωνική διαδικασία, η οποία δεν ερμηνεύεται με απλοϊκές ή μονομερείς, συνήθως ιστορικίζουσες, προσεγγίσεις.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΟΖΙΚΑΣ

Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης από το 1850 έως το 1912

*Ευστράτιος Βαχάρογλου, Θεσσαλονίκη 2009,
Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε. (σχήμα: 170 x 240, σελ. 586).*

Ο Ευστράτιος Βαχάρογλου είναι κάτοχος μεταπτυχιακού και διδακτορικού διπλώματος του Τομέα Ιστορίας και Δόγματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.), Μεταδιδάκτωρ ερευνητής του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής τής Φιλοσοφικής Σχολής του ιδίου Πανεπιστημίου και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου τής Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου.

Η παραπάνω εργασία του κ. Βαχάρογλου αποτελεί μέρος της διδακτορικής διατριβής του με τίτλο: «*Τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στον καζά Θεσσαλονίκης και στον καζά Λαγκαδά (1850-1912)*», που υποβλήθηκε τον Μάρτιο 2004 στη Θεολογική Σχολή, στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Κρίθηκε σκόπιμο να προηγηθεί η έκδοση του τμήματος της εργασίας που αφορά στον καζά Θεσσαλονίκης και να ακολουθήσει η έκδοση που αφορά στον καζά Λαγκαδά, λόγω του μεγάλου όγκου των δεδομένων και του πλούσιου υλικού που αναδείχθηκε κατά την πορεία της έρευνας.

Η εργασία αυτή, γενικά, εντάσσεται στην εκδοτική σειρά του Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (ΙΑΝΕ), το οποίο λειτουργεί από το 1990 στον Τομέα Παιδαγωγικής και Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. με επιστημονικά υπεύθυνους τον καθηγητή Ν.Π. Τερζή και την καθηγήτρια Σ. Ζιώγου – Καραστεργίου (βλ. σχετική βιβλιοπαρουσίασή μου στον 16^ο τόμο των Σερραϊκών Χρονικών, σελ. 219-223).

Η εν λόγω έκδοση της παραπάνω εργασίας καταδεικνύει επιπλέον την σπουδαιότητα της όλης διατριβής και ολοκληρώνοντας την παρουσίασή της εδώ περιορίζομαι στο ακόλουθο σημείωμα της εσωτερικής σελίδας του πίσω εξωφύλλου της: «*Τα θέματα που αναπτύσσονται στον τόμο αυτό αποτελούν μια “πρώτη προσέγγιση και απογραφή της Εκπαίδευσης στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης κατά την περίοδο 1850-1912”.* Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναδεικνύονται σπουδαία εκπαιδευτικά κέντρα, όπως αυτά του Ασβεστοχωρίου, της Επανομής, των Βασιλικών, του Αειβατίου (Λητής), της Κουλακιάς (Χαλάστρας), της Μπάλτζιας (Μελισσοχωρίου). Έντονες κοινωνικο-οικονομικές ιδιαιτερότητες της κάθε κοινότητας αλλά και ιστορικο-πολιτικές εξελίξεις προκύπτουν από την ανάλυση των σχολικών αρχείων. Η Εκκλησία με τους εκπροσώπους της, το Ελληνικό κράτος μέσω του Υπουργείου Εξωτερικών και των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων αλλά και οι εκπαιδευτικοί καθώς και οι εκπρόσωποι των τοπικών κοινωνιών έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης την περίοδο αυτή».

ΘΩΜΑΣ Π. ΠΙΕΝΝΑΣ

ΖΗΛΟΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ. Ημιγυμνάσιον Νιγρίτας 1921-1940 και Γυμνάσιον εν Νιγρίτη 1940-1944

*Παύλος Τσακίριδης-Χρυσάνθη Σταμπούλη, Νιγρίτα 2005, Έκδοση Συλλόγου
Γονέων και Κηδεμόνων Γυμνασίου Νιγρίτας (σχήμα 160x236, σελ. 253).*

Μια πολύ ενδιαφέρουσα εργασία, αποτέλεσμα ευρείας έρευνας, στο πλαίσιο της Τοπικής Εκπαιδευτικής Ιστορίας. Στο περιληπτικό, αλλά μεστό, κεφάλαιο «*Ιστορία της Νιγρίτας*», που προτάσσεται, οι συγγραφείς μάς δίνουν επαρκή εικόνα της οικονομικής ευμάρειας και της πνευματικής ζωντανίας και προόδου της Νιγρίτας, η οποία τόσο κατά τη βυζαντινή και την πρώιμη οθωμανική περίοδο αποτελούσε διοικητικό και οικονομικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, όσο και κατά την ύστερη τουρκοκρατία αποτελούσε, με τα γύρω χωριά της, ναχιγιέ (δήμο) του καζά (επαρχίας) Σερρών με επικεφαλής μουδίρη ελληνικής καταγωγής και όντας ελληνόφωνη και αδιαφιλονίκητη ελληνική ζώνη τουρκικές αναφορές την αποκαλούσαν «*Κιουτσιούκ Γιουνάν*» (Μικρή Ελλάδα)! Σε όλη αυτή τη χρονική διάρκεια, οι Νιγριτινοί φρόντιζαν με ζήλο αμείωτο (και φροντίζουν μέχρι σήμερα) για την παιδεία τους, ιδρύοντας συνεχώς σχολεία και έχοντας ανέκαθεν τη σταθερή θέση να στέλνουν στο σχολείο, μαζί με τα αγόρια, και τα κορίτσια για να μην υστερούν σε μόρφωση. Παρά τις αγριότητες των Νεότουρκων το 1910 και τον αναβρασμό από

τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912 και τον Μεγάλο Πόλεμο 1915-1918, η Νιγρίτα βρίσκεται κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου στη μεγαλύτερη ακμή της, πληθυσμιακή – οικονομική – κοινωνική, λόγω και της εγκατάστασης σ' αυτήν Μικρασιατών προσφύγων. Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής 1940 – 1944 μέρος της πόλης πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς για τη συμμετοχή Νιγριτινών στην Εθνική Αντίσταση, πολλοί των οποίων είτε εκτελέστηκαν είτε οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι σε στρατόπεδα της Γερμανίας. Όμως, και πάλι σήμερα, η Νιγρίτα αποτελεί σημαντικό σημείο αναφοράς του Νομού Σερρών και, εκτός άλλων, συνεχίζει να είναι γενέτειρα σημαντικότεων προσωπικοτήτων, διακεκριμένων στον ελλαδικό και διεθνή χώρο.

Το εν λόγω βιβλίο με καλαίσθητη και επιμελημένη εμφάνιση (σε χαρτί σαμουά), είναι εύχρηστο και ελκυστικό με το πλήθος σπάνιων φωτογραφιών και ποικίλων εγγράφων. Με το αρχαιακό υλικό, τις μαρτυρίες επιαιόντων και ικανή βιβλιογραφία – δουλεμένα με αγάπη και ζήλο – οι συγγραφείς παρουσίασαν επιτυχή θεματολογία, έτσι ώστε το αποτέλεσμα να αποτελεί ένα συνεπές ιστορικό ντοκουμέντο. Το επίπονο της σημαντικής αυτής εργασίας των συγγραφέων καταφαίνεται και από την *de profundis* απολογητική έκφρασή τους ότι η αντοχές τους έφτασαν μέχρι το 1944, προσθέτοντας όμως ότι υπάρχει αρκετό αρχαιακό υλικό και προτρέποντας τους νεώτερους να συνεχίσουν την προσπάθεια.

Παραθέτω τα περιεχόμενα του βιβλίου: *Πρόλογος – Λίγα λόγια – Περιληπτική Ιστορία της Νιγρίτας – Η ίδρυση του Ημιγυμνασίου Νιγρίτας και η πορεία του – Μαθήματα και διδακτικά βιβλία – Επιβράβευση επιμέλειας – Συμπεριφορά και διαγωγή μαθητών. Κυρώσεις – Καθηγητές που υπηρέτησαν στο Ημιγυμνάσιο (με τη σειρά που τοποθετήθηκαν) – Κατάλογος Υπουργών Παιδείας κατά την περίοδο λειτουργίας του Ημιγυμνασίου – Οι σφραγίδες του Ημιγυμνασίου Νιγρίτας, Τελετές, γιορτές και εκδηλώσεις – Εκπαιδευτικά τέλη – Ο εξοπλισμός του Ημιγυμνασίου – «Ταμείον Σχολικής Επιτροπής Ημιγυμνασίου Νιγρίτης» – Οι μαθητές του Ημιγυμνασίου, Γυμνάσιον εν Νιγρίτη. Σχολική περίοδος 1939-1944 – Οι Καθηγητές και οι δύο Διευθυντές που υπηρέτησαν στο Γυμνάσιο Νιγρίτας από το Σεπτέμβριο του 1940 έως και τον Ιούνιο του 1944 – Η Εφημερίδα Νιγρίτα – Για το Ημιγυμνάσιο Νιγρίτας – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΑ.*

Επισημαίνω, τέλος, ότι η έκδοση έγινε χάρη στην αξιέπαινη χορηγία του Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων Γυμνασίου Νιγρίτας, μικρό δείγμα της μεγάλης φιλομάθειας των Νιγριτινών.

ΘΩΜΑΣ Π. ΠΕΝΝΑΣ

Γεώργιος Μ. Παπαηλιάκης και Άνω Πορρόια Σερρών

Παναγιώτης Χρ. Ζιώγας Δρ Φ., Θεσσαλονίκη 2015,

σχ. 8ο μεγάλο, σελ. 448 (με 11 έγχρωμες ολοσέλιδες φωτογραφίες).

Πολύχρονος ερευνητικός μόχθος του ευφήμως γνωστού Σερραίου εκπαιδευτικού Παναγιώτη Χρ. Ζιώγα, Δρ Φιλ. με πρόσθετες πανεπιστημιακές σπουδές στην Ιταλική γλώσσα και φιλολογία, μάς προσφέρει μια εμπειριστατωμένη μονογραφία για ένα διακεκριμένο Κρήτα, τον Γεώργιο Μ. Παπαηλιάκη, ο οποίος σε κάποια φάση της ζωής του συνδέθηκε στενά με τα Άνω Πορρόια, παλαιό βλαχοχώρι των Σερρών, γενέτειρα του Συγγραφέα.

Ο Παπαηλιάκης, υιός ιερέως, γεννήθηκε στην Κάνδανο Χανίων το 1883 και φοίτησε στο πρωτοποριακό για τον Ελληνισμό Ιεροδιδασκαλείο της Κρήτης στη Μονή Αγίας Τριάδος (Τζακαρόλων) στο Ακρωτήρι Χανίων, για το οποίο ο κ. Ζιώγας εκφράζεται με τους πλέον επαινετικούς λόγους.

Μετά τη διακοπή λειτουργίας της Σχολής με τη λήξη του σχολικού έτους 1904-5, ο Γ.Π. εργάστηκε στο Ειρηνοδικείο Χανίων για ένα έτος και τον Σεπτέμβριο του 1906, με το ενδεικτικό του Ιεροδιδασκαλείου, εγγράφηκε στη Δ' τάξη του Γυμνασίου, που αποτελούσε Τμήμα Παιδαγωγικό, απ' όπου αποφοίτησε το 1908 έχοντας το δικαίωμα να διδάσκει στη Δημοτική Εκπαίδευση.

Το ίδιο έτος, 1908, πήγε στην Αθήνα με σκοπό τη φοίτησή του στο Πανεπιστήμιο, παράλληλα όμως ήρθε σε επαφή με τις αρμόδιες μυστικές υπηρεσίες της Πανελληνίας Οργάνωσης, οπότε και εκδήλωσε ενδιαφέρον για να υπηρετήσει σε περιοχή του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού.

Έτσι, με στοιχεία ταυτότητας νεκρού Έλληνα οθωμανικής υπηκοότητας και με επίσημο διοριστήριο έγγραφο από τον Μητροπολίτη Μελενίκου, βρέθηκε στα Άνω Πορρόια, όπου υπήρχαν ειδικές συνθήκες ξενόφωνων παιδιών και όπου είχαν εκδηλωθεί πρόσφατα σημαντικά γεγονότα με τη δράση της ρουμανικής προπαγάνδος και την αντίδραση των εκεί βλαχοφώνων.

Ανταποκρίθηκε με ζήλο ως δάσκαλος και διευθυντής στα σχολεία Άνω Πορροΐων με διευρυμένες μάλιστα υπηρεσιακές αρμοδιότητες, λόγω όμως της έντονης πατριωτικής του δραστηριότητας και με αφορμή τη σχολική εορτή του 1908-09 με στοιχεία απαγορευτικά για το ευρύτερο εθνοτοπικό περιβάλλον, συνελήφθη από τις τουρκικές αρχές οπότε και αποκαλύφθηκε η πλαστή ταυτότητά του και με κατηγορία κακουργήματος φυλακίσθηκε, απροσδόκητα όμως μετά από δίμηνο αποφυλακίζεται και απελαύνεται στην Αθήνα.

Αργότερα τον βρίσκουμε στη Θεσσαλονίκη όπου έζησε με ποικίλες δραστηριότητες, κυρίως με άσκηση δικηγορίας, είκοσι οκτώ σχεδόν χρόνια, ενώ ενδιάμεσα, τρία χρόνια, βρέθηκε στη Σμύρνη και την Αυστρία. Ας σημειωθεί ότι το 1933 είχε παντρευτεί στο Μόναχο της Γερμανίας τη Βερονίκη φον

Στάιν, κόρη βαρόνου.

Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, με εξειδικευμένες μεταπτυχιακές σπουδές για τους νεώτερους χρόνους στο Α.Π.Θ., η άοκνη έρευνά του με βιβλιογραφική αφετηρία το Αρχείο Παπαηλιάκη που βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη, στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, τον οδήγησε σ' ένα εκτεταμένο υλικό, που τού έδωσε την αίσθηση ότι το κεντρικό θέμα είχε σύνθετα χαρακτηριστικά, των οποίων οι αφετηρίες τους οδηγούσαν σε προγενέστερη εποχή, σε παρελθόν ευρύτερο από μισόν αιώνα. Αυτό υπήρξε η αφορμή να ασχοληθεί έπειτα πιο συστηματικά με τη μελέτη της ιστορικής φυσιογνωμίας της περιόδου, που εντάσσεται ανάμεσα στον Κριμαϊκό Πόλεμο και στους Βαλκανικούς Πολέμους.

Για την τιθάσευση, επεξεργασία και αξιοποίηση του πλούσιου υλικού ο συγγραφέας το κατατάσσει αδρομερώς σε δύο βασικές ενότητες: Α' Ιστορική Εισαγωγή 1856 – 1909 και Β' Κύριο Μέρος με κεφάλαια και υποκεφάλαια που δείχνουν εύγλωττα τη δομή και το περιεχόμενο του βιβλίου, όπως (ενδεικτικά): Α' Οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, Οι εξελίξεις στην Οθωμανική Τουρκία, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, Η Ελλάδα και ο Μακεδονικός Αγώνας, Εκπαίδευση του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού... Β' Ο Γ.Π. από την Κρήτη στα Άνω Πορρόια Σερρών, Γ.Π. ο διευθυντής και δάσκαλος στα σχολεία των Άνω Πορροίων, Οι ετήσιες σχολικές εξετάσεις κατά το έτος 1908 – 09...

Καθένα από τα Κεφάλαια με τις επί μέρους υποδιαίρεσεις του αποτελεί, τρόπον τινά, συγκροτημένο δοκίμιο ιστορικό και κοινωνιολογικό, αλλά και δοκίμιο για την εκπαίδευση της εποχής σε μια περιοχή όπως το Πορρόια, με αναγραφή διδασκομένης ύλης και μαθητικών εκδηλώσεων, όπου και πληθώρα «πατρίων ποιημάτων», δημοτικών δηλαδή τραγουδιών, τα οποία μαζί με αλλά γνωστών ποιητών και συγγραφέων (Γ. Βιζυηνού, Αλ. Ρίζου Ραγκαβή κ.ά.) δημιουργούσαν τελικά ένα πολυδύναμο παιδαγωγικό αποτέλεσμα, όπως σημειώνει ο κ. Ζιώγας, με ειδικές σπουδές παιδαγωγικής και μακρά θητεία στην εκπαίδευση ως καθηγητής, γυμνασιάρχης, εκπαιδευτικός σύμβουλος και διευθυντής της Σχολής Επιμορφώσεως Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης.

Μετά το Κύριο Μέρος της συγγραφής, ακολουθεί Επίμετρο με γεγονότα και πράξεις εξαιρετικού ενδιαφέροντος για τον περαιτέρω φωτισμό της προσωπικότητας του Γ.Π., όπως: Η σχέση του με την Κομοτηνή και ειδικότερα με τη σημαία της πόλης που πήρε μαζί του ο ίδιος κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και την επέστρεψε όταν η Κομοτηνή απελευθερώθηκε, Η μόνιμη διαβίωσή του στη Θεσσαλονίκη έως τον θάνατό του στις 15 Φεβρουαρίου 1944, Η συμμετοχή του σε μια διαδικασία αναγνώρισης ως Μακεδονομάχου, και Η συγγραφή ενός ιστορικού δοκιμίου για την Κρήτη επιγραφόμενο «Οι αγώνες της Κρήτης από της μινωικής εποχής μέχρι της απελευθερώσεώς της. Ομιλία

– Ιστορική μονογραφία του Γ. Παπαηλιάκη, δικηγόρου». Ας σημειωθεί ότι πολλά χειρόγραφα του που τα είχε αφήσει στην πατρική οικογένειά του στην Κάντανο, κήκαν κατά την πυρπόλησή της από τους Γερμανούς το 1941.

Σε Παράρτημα καταγράφονται δωρεές βιβλίων του Γ.Π. σε Πολιτιστικά Ιδρύματα της Θεσσαλονίκης και παραχώρηση του Αρχείου του στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, καθώς και δωρεές αρχαιολογικών αντικειμένων (αγγεία, μικροαντικείμενα χρυσά, νομίσματα, λειτουργικά σκεύη, εικόνες κ.π.ά.) στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών.

Ακολουθούν Βιογραφικό του Συγγραφέα, εντυπωσιακό για τις σπουδές και τη συγγραφική κ.ά. πολιτιστική δραστηριότητά του, καθώς και Βιογραφικό του συγγενούς του Χρήστου Κων. Ζιώγα, διακεκριμένου πολιτικού μηχανικού, ο οποίος συνέβαλε «στη μεγάλη χαρά και των δύο» να προσφερθούν δωρεάν τα αντίτυπα του βιβλίου στους απανταχού Άνω Πορροϊώτες και σε Ιδρύματα της χώρας μας.

Βιβλιογραφικά, Ευρετήριο κυρίων ονομάτων και Αναλυτικά Περιεχόμενα επιστέφουν την κατά πάντα τεκμηριωμένη πνευματική αυτή δημιουργία του κ.Ζιώγα, για την οποία, ας μου επιτραπεί ως Κρης την καταγωγή και ερευνητής του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής Σερρών επί μισόν και πλέον αιώνα, να προσθέσω ότι με τον τίτλο της «Γεώργιος Μ. Παπαηλιάκης και Άνω Πορρόια Σερρών» παίρνει και συμβολικό χαρακτήρα επιβεβαίωσης αρρήκτων δεσμών φιλίας μεταξύ του Νησιού του Μίνωα και της Χώρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, σφυρηλατημένων με την αθρόα συμμετοχή Κρητών στον Μακεδονικόν Αγώνα, ο οποίος, όπως τόνιζε ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε ομιλία του πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, λόγοι εθνικοί επιβάλλουν να γίνει το Ευαγγέλιο του Ελληνισμού.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ



ΧΡΟΝΙΚΑ

Ιούνιος 2007 – Δεκέμβριος 2013

- Τον Ιούνιο 2007 κυκλοφόρησε ο 16ος Τόμος των *Σερραϊκών Χρονικών*, την επιμέλεια των οποίων είχαν οι κύριοι Γεώργιος Αικατερινίδης, Αναστάσιος Μπέγκος και Θωμάς Πέννας.

- Το καλοκαίρι του 2008 κυκλοφόρησε από τις Εκδόσεις Πατάκη το ιστορικό μυθιστόρημα της κ. Λότης Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Προέδρου της Εταιρίας μας τότε, με τίτλο «*Η προφητεία του κόκκινου κρασιού*», το οποίο αναφέρεται στο Μελένικο (σημερινό Melnic στη Βουλγαρία).

Μετά από πρόταση του τότε Γενικού Γραμματέα κ. Θωμά Πέννα, το Διοικητικό Συμβούλιο αποφάσισε τη συμμετοχή της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου στη διοργάνωση της παρουσίασης του βιβλίου. Η εκπροσώπηση της Εταιρίας ανατέθηκε στον κ. Θ. Πέννα.

Η πρώτη παρουσίαση έγινε στη Θεσσαλονίκη (20 Νοεμβρίου 2008) από τον καθηγητή του ΑΠΘ κ. Ανδρέα Καρακίτσιο. Προηγήθηκε προλογισμός του κ. Θωμά Πέννα και ακολούθησε σύντομη *de profundis* αναδρομή της κ. Πέτροβιτς (βλ. παρακάτω Παράρτημα: I, σελ. 239). Την εκδήλωση έκλεισε ο διακεκριμένος ομότιμος καθηγητής του ΑΠΘ και επίτιμο μέλος της Εταιρίας μας κ. Νικόλαος Μουτσόπουλος με αναφορά στις επιτόπιες εργασίες και μελέτες του στα ερειπωμένα, ελληνικά κάποτε, αρχοντικά του Μελενίκου.



Η κ. Λότη Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου και ο κ. Θωμάς Πέννας κατά την παρουσίαση του βιβλίου της στη Θεσσαλονίκη (20-11-2008).

Η δεύτερη παρουσίαση έγινε στην Αθήνα (26 Φεβρουαρίου 2009) από την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος του Δ.Σ. της Εταιρίας μας κ. Άντα Κατσίκη – Γκίβαλου (βλ. Βιβλιοπαρουσιάσεις: σελ. 204). Προλόγισε και πάλι ο κ. Θωμάς Πέννας (βλ. Παράρτημα: Π, σελ. 240) και την παρουσίαση συμπλήρωσε η βιβλιοκριτικός και συγγραφέας κ. Μαρίζα Ντεκάστρο.

Και οι δύο παρουσιάσεις είχαν μεγάλη επιτυχία. Το βιβλίο βραβεύτηκε με το σχετικό Κρατικό Βραβείο για το 2008 και με το Βραβείο Νεανικού Μυθιστορήματος από το Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Οργάνωσης Βιβλίων για τη Νεότητα (IBBY) και ήδη κυκλοφορεί η 5η έκδοσή του.

- Την 4η Απριλίου 2009 στα Σέρρας και στην Αίθουσα της Σερραϊκής Πολιτιστικής Εταιρείας (Σ.Π.Ε.) πραγματοποιήθηκε, με την συνδιοργάνωση του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Σερρών, εκδήλωση τιμής και αποκαλυπτηρίων τών αναρτηθέντων πορτρέτων των αιμινήστων Κωνσταντίνου Καραμανλή, Πέτρου Πέννα, Γεωργίου Καφταντζή και Γεωργίου Χρηστίδη. Για τον Πέτρο Πέννα – τον διακεκριμένο δικηγόρο Αθηνών, Βουλευτή και κορυφαίο ιστορικό των Σερρών, εκ των ιδρυτών της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών–Μελενίκου, ο οποίος από την ίδρυσή της διετέλεσε επί 11 συνεχή χρόνια Γενικός Γραμματέας και στη συνέχεια επί 31 συνεχή χρόνια Πρόεδρος– την Εισήγηση / Παρουσίαση έκανε ο υιός του και Γ. Γ. της Εταιρίας μας κ. Θωμάς Πέννας.

- Μετά από πρόταση του Γ. Γ. της Εταιρίας μας κ. Θωμά Πέννα, το Διοικητικό Συμβούλιο αποφάσισε την επιδίωξη καθιέρωσης στους Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των θυμάτων της Βουλγαρικής κατοχής 1916–1918 στην Ανατολική Μακεδονία.

Για τον σκοπό αυτό, αρχές Νοεμβρίου 2009, η Πρόεδρος κ. Πέτροβιτς και ο Γ. Γ. κ. Πέννας μετέβησαν στα Σέρρας και στο Σιδηρόκαστρο. Στη συνέχεια – το δεύτερο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου – ο κ. Θ. Πέννας μετέβη στη Θεσσαλονίκη, στη Δράμα και στην Καβάλα.

Σε όλες τις παραπάνω περιόδους πραγματοποιήθηκαν σημαντικές συναντήσεις με Προεδρεία Σωματείων Σερρών, Δράμας και Καβάλας, τα οποία, μετά την ενημέρωσή τους σχετικά με την πρόταση, την αποδέχθηκαν ένθερμα και συναποφασίστηκε, με σύμπραξη και συνεργασία, η σύνταξη σχετικού ψηφίσματος, η οργάνωση ενημερωτικών εκδηλώσεων σχετικά με την ξεχασμένη σημαντικότερη περίοδο της βουλγαρικής κατοχής 1916–1918 στην Ανατολική Μακεδονία, η ανακοίνωση του ψηφίσματος και η διενέργεια όλων των αναγκαίων ενεργειών μέχρι την επίτευξη της καθιέρωσης της Ημέρας Μνήμης.

Αρχές του 2010 οι κύριοι Θωμάς Πέννας, Δημήτριος Δημούδης (Πρόεδρος της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών–Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.) και Παρασκευάς Σοφιδιώτης (Πρόεδρος του Συλλόγου Σερραίων Θεσσαλο-

νίκης) συντάξαν το Ψήφισμα, το οποίο εγκρίθηκε τελικά από πλέον των 80 Σωματείων (βλ. Παράρτημα: III, σελ. 243).

- Στη συνέχεια οργανώθηκαν και πραγματοποιήθηκαν με μεγάλη επιτυχία οι ακόλουθες εκδηλώσεις παρουσίασης της βουλγαρικής κατοχής 1916 – 1918 στην Ανατολική Μακεδονία και προβολής του Ψηφίσματος:

Την 15η Μαρτίου 2010 στα Σέρρες και στο Αμφιθέατρο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης, υπό την αιγίδα της Νομαρχιακής Ανάπτυξης Σερρών.

Ομιλητές: **Δημήτριος Δημούδης** (Πρόεδρος της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.), **Σπυρίδων Σφέτας** (Βαλκανιολόγος, Αν. Καθηγητής ΑΠΘ), **Νικόλαος Ρουδομέτωφ** (Πρόεδρος του Ιστορικού και Λογοτεχνικού Αρχείου Καβάλας- I. & Λ.Α.Κ.) και **Θωμάς Πέννας** (Γ.Γ. της Εταιρίας μας) με ανακοίνωση και του Ψηφίσματος.



Σέρρες 15 Μαρτίου 2010, Αμφιθέατρο Δημόσιας Βιβλιοθήκης.

Την 4η Ιουλίου 2010 στη Χωριστή Δράμας (όπου υπάρχει ένα από τα ελάχιστα μνημεία θανόντων στην αιχμαλωσία 1916–1918) και υπό την αιγίδα του Δήμου Δράμας. Χαιρέτησαν, εκτός άλλων, και οι εκ των διοργανωτών κ. **Γιάννης Παπουτσής** (Πρόεδρος του Κέντρου Πολιτιστικής Ανάπτυξης Ανατολικής Μακεδονίας) και κ. **Ξανθή Καρκαντζέλη** (Πρόεδρος του Πολιτιστικού και Μορφωτικού Συλλόγου Δοξάτου).

Ομιλητές: **Νικόλαος Ρουδομέτωφ**, Πρόεδρος του I. & Λ.Α.Κ. και **Θωμάς Πέννας** (νεοεκλεγείς Πρόεδρος της Εταιρίας μας) με ανακοίνωση και του Ψηφίσματος.

Την 15η Μαΐου 2011 στην Αθήνα και στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής. Προλόγισε και συντόνισε ο κ. **Ιωάννης Αθανασιάδης**, Πρόεδρος της Παμμακεδονικής Συνομοσπονδίας.

Ομιλητές: **Ιάκωβος Μιχαηλίδης**, Επικ. Καθηγητής Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας του ΑΠΘ, με θέμα: «Η Βουλγαρική Εισβολή στην Ανατολική Μακεδονία το 1916 και η Κατοχή της μέχρι 29 Σεπτεμβρίου 1918», **Νικόλαος Ρουδομέτωφ**, Πρόεδρος Ι.&Λ.Α.Κ., με θέμα: «Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής – Ανατολική Μακεδονία 1916 – 18», **Θωμάς Πέννας**, Πρόεδρος της Εταιρίας μας, με θέμα: «Ημέρα Μνήμης των θυμάτων της Βουλγαρικής Κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία 1916 – 1918».

Το Ψήφισμα (Παράρτημα, σελ. 243) διανεμήθηκε στο πολυπληθές ακροατήριο και προβλήθηκαν διαφάνειες (slides) της εποχής της κατοχής.



Αθήνα 15 Μαΐου 2011, Παλαιά Βουλή. Στο βήμα ο κ. Νικόλαος Ρουδομέτωφ, καθιστοί οι κύριοι Γιάννης Αθανασιάδης, Ιάκωβος Μιχαηλίδης και Θωμάς Πέννας.

Την 28^η Σεπτεμβρίου 2011 στη Θεσσαλονίκη και στην αίθουσα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, υπό την αιγίδα της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, Προλόγισε και συντόνισε ο κ. **Ιωάννης Νούλης**, Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων & Σωματείων Ν. Σερρών στη Θεσσαλονίκη.

Ομιλητές: **Θωμάς Πέννας**, Πρόεδρος της Εταιρίας μας, με θέμα «Η Βουλγαρική Κατοχή 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία και η καθιέρωση της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των απειρήριθμων θυμάτων της», **Ιάκωβος Μιχαηλίδης**, Επικ. Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του ΑΠΘ, με θέμα «Η σημαντικότητα της έρευνας των ελληνικών και ξένων πηγών και αρχείων, των σχετικών με τη Βουλγαρική Κατοχή 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία» (βλ. Παράρτημα: IV, σελ. 245 και 247)..

Λεπτομερές δελτίο τύπου όλων των παραπάνω εκδηλώσεων με το Ψήφισμα και τις ομιλίες του κ. Θ. Πέννα δημοσιεύθηκαν, εκτός άλλων, και στην εφημερίδα των Σερρών «Η Πρόοδος».

• Αμέσως μετά, οι Αιτήσεις με το Ψήφισμα για την καθιέρωση της Ημέρας Μνήμης, που υποβάλαμε στις Περιφέρειες Κεντρικής Μακεδονίας και Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης, έγιναν δεκτές με τις υπ' αριθ. 299/2011 και 337/2012 αντίστοιχες γνωμοδοτικές Αποφάσεις τους και ήδη ο σχετικός φάκελος, εμπλουτισμένος από τον κ. Θωμά Πέννα, με όλα τα αναγκαία ενημερωτικά έγγραφα, βρίσκεται στην αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Εσωτερικών για να διαβιβαστεί στον κ. Υπουργό προς έκδοση του σχετικού Προεδρικού Διατάγματος.

• Την 21η Ιουνίου 2011 στη Θεσσαλονίκη, ο κ. Θωμάς Πέννας εκπροσώπησε την Εταιρία μας, με σύντομη ομιλία του, στην εορταστική εκδήλωση του Συλλόγου Σερραίων Θεσσαλονίκης για την 98η επέτειο της απελευθέρωσης των Σερρών.

• Την επομένη, 22α Ιουνίου 2011, ο Σύλλογος Σιδηροκαστρινών και Περιχώρων «Το Ρούπελ» στη Θεσσαλονίκη πραγματοποίησε επετειακή εκδήλωση με προσκεκλημένο κύριο ομιλητή τον κ. Θωμά Πέννα και θέμα της ομιλίας του «Η απελευθέρωση του Σιδηροκάστρου το 1913 και η Αιχμαλωσία των Σιδηροκαστρινών το 1916 – 1918 από τους Βουλγάρους». Στο δεύτερο μέρος της ομιλίας του, ο κ. Θ. Πέννας αναφέρθηκε στα ημερολόγια των Σιδηροκαστρινών Γαΐου Λαζάρου και Αθανασίου Μπορόζη, καταγομένων από το Μελένικο, για την αιχμαλωσία τους από τους Βούλγαρους το 1917-18 και διάβασε αποσπάσματα από το ημερολόγιο του Αθανασίου Μπορόζη.

- Στις 13 και 14 Ιουλίου 2013 διεξήχθη με επιτυχία στη Φλώρινα το 11ο Παγκόσμιο Συνέδριο των ανά την υφήλιο Παμμακεδονικών Ενώσεων με τη συμμετοχή, για πρώτη φορά, και Μακεδονικών Ενώσεων και Σωματείων από την Ελλάδα.

Η Εταιρία μας προσκλήθηκε και της ζητήθηκε να παρουσιάσει το Ψήφισμα και το θέμα της καθιέρωσης της Ημέρας Μνήμης. Μετά τη σχετική ομιλία του κ. Θωμά Πέννα, ο οποίος εκπροσώπησε την Εταιρία μας, το Συνέδριο περιέλαβε στο Ψήφισμά του (άρθρο 7) και το αίτημα υπέρ της καθιέρωσης στους Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των θυμάτων της βουλγαρικής κατοχής 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία (βλ. εφημερίδα Σερρών «Η Πρόοδος» της 27.8.2013).

- Η Εταιρία μας ανταποκρίθηκε στις προσκλήσεις και εκπροσωπήθηκε από τον κ. Θωμά Πέννα, ως κύριο ομιλητή:

Την 7η Φεβρουαρίου 2010 στο Σιδηρόκαστρο, στην εκδήλωση που πραγματοποιήσε ο εκεί Σύνδεσμος Ευελπίδων Μελενίκου προς τιμή του Μεγάλου Ευεργέτη των Ελληνικών Σχολείων Μελενίκου Αναστασίου Παλλατίδη (1800 – 1848), με θέμα της ομιλίας του «Το “Κοινό” Μελενίκου την εποχή τού ευεργέτη Αναστασίου Παλλατίδη», (βλ. Παράρτημα: V, σελ. 264), και

Την 27η Ιουνίου 2012 στην Αθήνα και στη Λέσχη Αξιωματικών Ενόπλων Δυνάμεων, στην επετειακή εκδήλωση που πραγματοποίησε η Σερραϊκή Ένωση Αθηνών (Σ.Ε.Α.), με θέμα της ομιλίας του «Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Εκατό χρόνια από την έναρξή τους».

- Το 2011 ο Δήμος Σερραίων ξεκίνησε προετοιμασία για την κατάρτιση προγράμματος και διοργάνωσης επετειακών εκδηλώσεων για τη συμπλήρωση το 2013 των 100 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλης και της ευρύτερης περιοχής των Σερρών.

Τον Ιούνιο του ίδιου έτους προσκλήθηκε, μεταξύ άλλων, και η Εταιρία μας να συνεργαστεί και να συμβάλει στην προσπάθεια αυτή. Το εξάμηνο που ακολούθησε, η Εταιρία μας συμμετείχε με εκπρόσωπό της στην αρμόδια προσωρινή επιτροπή το Μέλος του Δ.Σ. της κ. Στέλιο Καρδισιά και με ικανό αριθμό εγγράφων προτάσεων των κ. Θωμά Πέννα και Στ. Καρδισιά.

- Στο πλαίσιο των επετειακών εκδηλώσεων για τα 100 χρόνια από την απελευθέρωση των Σερρών:

Στις 10, 11 και 12 Μαΐου 2013 η Περιφερειακή Ενότητα Σερρών, σε συνεργασία με την Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., πραγματοποίησε με επιτυχία στα Σέρρας και στην αίθουσα του ιστορικού κτηρίου τού Ομίλου *Ορφέας Σερρών* το 1ο Συνέδριο Ιστορίας της Διοίκησης και των Θεσμών των Σερρών 1870-1936, στο οποίο η συμμετοχή της Εταιρίας μας ήταν σημαντική. Ειδικότερα, ο Δρ Γεώργιος Αικατερινίδης (τ.

Διευθυντής Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Επ. Διδάκτωρ Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών Πανεπιστημίου Κρήτης, Μέλος της Εταιρίας μας και της Επιτροπής Έκδοσης των Σερραϊκών Χρονικών) και ο κ. Θωμάς Πέννας (Πρόεδρος της Εταιρίας) μετείχαν στην Τιμητική Επιτροπή του Συνεδρίου, όπως επίσης ο κ. Στέλιος Καρδίτσας (Αντιπρόεδρος της Εταιρίας μας) στην Οργανωτική Επιτροπή. Επίσης οι παραπάνω μετείχαν εναλλάξ στα Προεδρεία των τριών Συνεδριάσεων του Συνεδρίου.

Κατά την έναρξη του Συνεδρίου απενεμήθηκαν στους Γ. Αικατερινίδη και Θ. Πέννα τιμητικές διακρίσεις για την πολύχρονη προσφορά τους στην έρευνα και προβολή των λαογραφικών, ιστορικών και πολιτιστικών τεκμηρίων της ευρύτερης περιοχής των Σερρών.



Ο Αντιπεριφερειάρχης Σερρών κ. Ιωάννης Μουσιάδης (μέσον) βραβεύει τον κ. Γ. Αικατερινίδη. Δεξιά ο εκ των οργανωτών του Συνεδρίου και Μέλος του Δ.Σ. της Ε.Μ.Ε.Ι.Σ. κ. Αντώνης Φραγγεδάκης.

Η εναρκτήρια συνεδρία έκλεισε με την επετειακή ομιλία του κ. Θωμά Πέννα, με θέμα: «Επίκαιρη επισκόπηση των Βαλκανικών Πολέμων 1912–1913 στο Σαντζάκι των Σερρών».

Τέλος, το Μέλος του Δ.Σ. της Εταιρίας μας κ. Ευστράτιος Βαχάρογλου (Μεταδιδάκτωρ Ερευνητής του ΑΠΘ και Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης) ανέπτυξε το θέμα: «Η εκπαιδευτική κίνηση στα Σέρρας και στην ευρύτερη περιοχή το 1913–1914: Απογραφή και σταδιακή μετάβαση στο ελληνικό κράτος».



Η τότε Αντιπρόεδρος της Βουλής κ. Μαρία Κόλλια - Τσαρουχά απονέμει την τιμητική διάκριση στον κ. Θωμά Πέννα.

Την 2α Νοεμβρίου 2013 η Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης πραγματοποίησε, στο Αμφιθέατρο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Σερρών, εκδήλωση απονομής Χαριστηρίου Τιμής στην Εταιρία μας για την πολυετή υψηλή πνευματική, πολιτιστική και εθνική προσφορά της. Προλόγησε ο κ. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης, στη συνέχεια προσφώνησε ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγος (βλ. Παράρτημα: VI, σελ. 271) και απένειμε στον Πρόεδρο της Εταιρίας μας την ανώτατη τιμητική διάκριση της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, τον Χρυσούν Σταυρόν του Πολυούχου της πόλης των Σερρών Αγίου Νεομάρτυρος Νικήτα μετά συνοδευτικού Πιπτακίου. Αντιφώνησε ο κ. Θωμάς Πέννας (βλ. Παράρτημα: VII, σελ. 274) και στη συνέχεια ο Διευθυντής του Μαξιμείου Πνευματικού Κέντρου Πρωτοπρεσβύτερος Ιορδάνης Θεμελίδης παρουσίασε την πολυμελή μικτή χορωδία του Κέντρου, η οποία έκλεισε την εκδήλωση με συνοδεία μουσικών οργάνων.

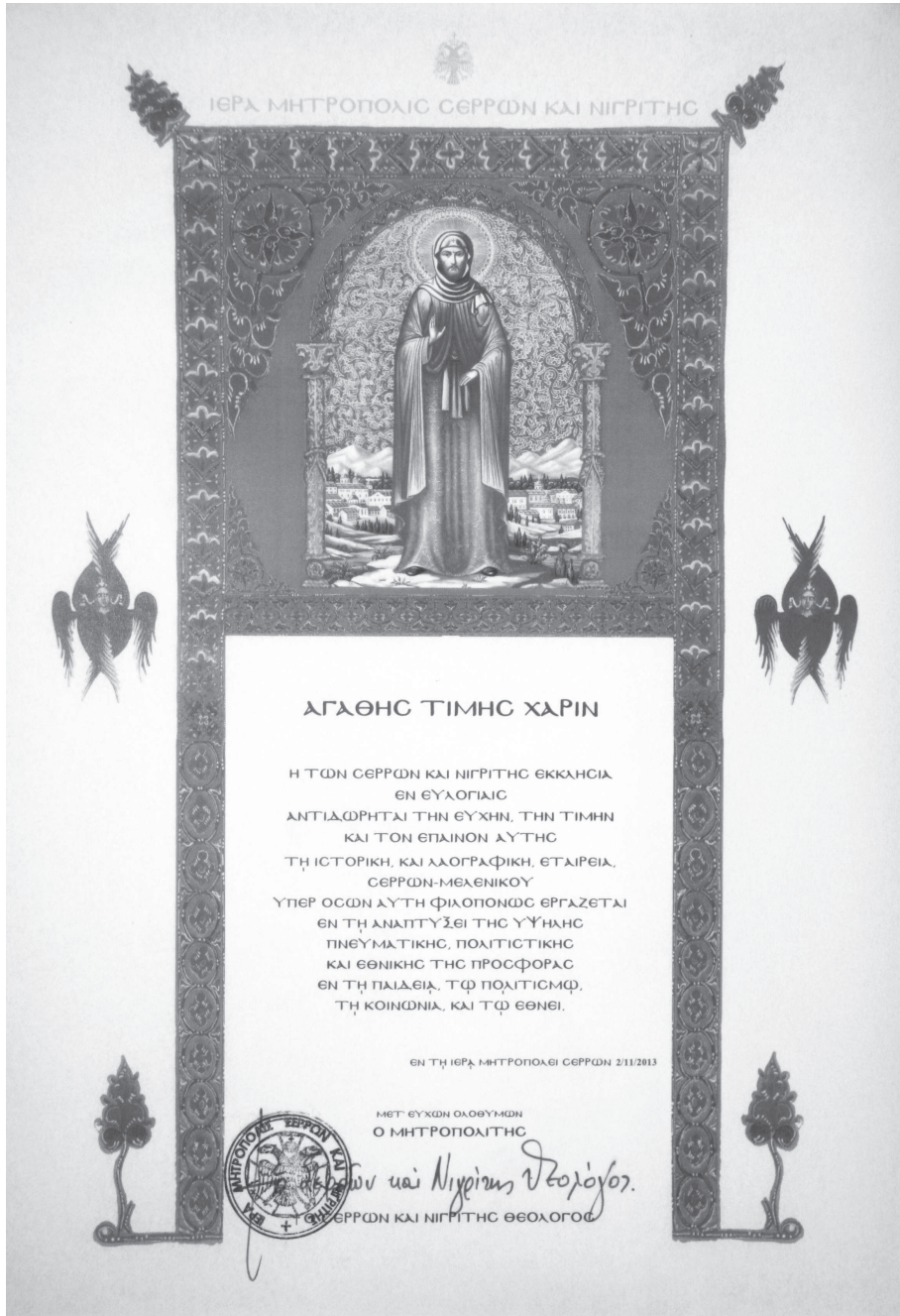


Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγος προσφωνεί τον Πρόεδρο της Εταιρίας κ. Θωμά Πέννα. Αριστερά ο κ. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης και ο Πρωτοπρεσβύτερος Ιορδάνης Θεμελίδης.

Στην εκδήλωση παρέστησαν από την Εταιρία μας και οι Αντιπρόεδροι κύριοι Παναγιώτης Σίσκος και Στέλιος Καρδιτσάς, ο Γεν. Γραμματέας κ. Γιώργος Παπαηλιού, η Έφορος κ. Βασιλική Πέννα και τα Μέλη κ. Νικόλαος Κατσαμάνης, κ. Νικόλαος Ταχινόζλης, κ. Γιάννης Τσαρουχάς, κ. Χαράλαμπος Πέννας, επίσης τα Επίτιμα Μέλη κ. Γιώργος Φουρτούνας, κ. Ευδοκία Καλαφατοπούλου – Φουρτούνα, κ. Κωνσταντίνος Κομιτούδης.



Ο τιμητικός Σταυρός του Πολυούχου της πόλης των Σερρών Αγίου Νεομάρτυρος Νικήτα.



Το συνοδευτικό του τιμητικού Σταυρού Πιττάκιου.



Ο Πρόεδρος της Εταιρίας κ. Θωμάς Πέννας κατά την αντιφώνησή του, μετά την απονομή του τιμητικού Σταυρού.

Την επομένη, 3 Νοεμβρίου, στο ίδιο Αμφιθέατρο πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση της εντυπωσιακής επετειακής έκδοσης της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης με τίτλο: *Ναός Περικαλλής. Ψηφίδες ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, την επιμέλεια του οποίου είχε η Έφορος της Εταιρίας μας κ. Βασιλική Πέννα.



Τμήμα της αίθουσας κατά την εκδήλωση της βράβευσης της Εταιρίας μας.
 Από δεξιά πρώτη σειρά: Χαράλαμπος Πέννας, Παναγιώτης Σίσκος, Paolo Odorico, Στέλιος Καρδιτσάς, Γιώργος Παπαηλιού, Βασιλική Πέννα, Θωμάς Πέννας, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγος, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βρεσθένης κ. Θεόκλητος, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ζιχνών και Νευροκοπίου κ. Ιερόθεος κ.ά.
 Δεύτερη σειρά: Κωνσταντίνος Κομιτούδης κ.ά.
 Τρίτη σειρά: Σταυρούλα Δαδάκη, Προϊσταμένη 12ης Ε.Β.Α. Καβάλας κ.ά.

Θ.Π.Π.

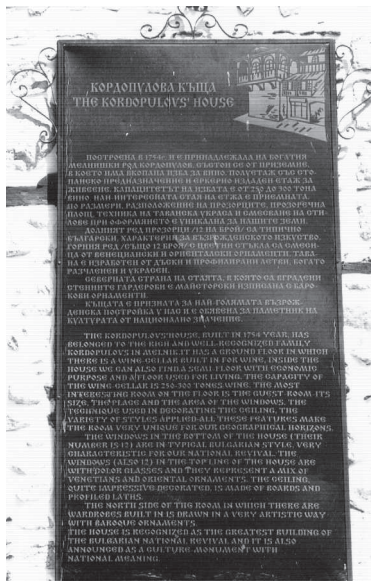


Μελνίκο (Melnik), Μάιος 2008

(Εντάχθηκε στη Βουλγαρία με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, 28.7.1913)

Ο ερειπωμένος ναός της Αγίας Βαρβάρας και το αρχοντικό του Έλληνα Κουρδούπαλου (κλάδου της επιφανούς βυζαντινής οικογένειας των Κουροπαλάτη).

Το αρχοντικό, μετά τη λεηλασία του το 1913, αποκαταστάθηκε και σήμερα λειτουργεί ως Λαϊκό Μουσείο. Στον τοίχο τής εισόδου η παρακάτω πινακίδα με κείμενο στα βουλγαρικά και αγγλικά, με ανακρίβειες στο όνομα του ιδιοκτήτη και στον χαρακτήρα του κτηρίου, άσχετο με δήθεν βουλγαρικό τυπικό ρυθμό τής δήθεν βουλγαρικής εθνικής αναβίωσης.



Το κείμενο αρχίζει:
 «Η ΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΔΟΠΟΥΛΟΦ ΚΤΙΣΤΗΚΕ ΤΟ 1754. ΑΝΗΚΕ ΣΤΗΝ ΠΛΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥ ΓΝΩΣΤΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΟΡΔΟΠΟΥΛΟΦ ΣΤΟ ΜΕΛΕΝΙΚΟ. ...», συνεχίζει με περιγραφή του εσωτερικού και εξωτερικού του κτηρίου και τελειώνει: «Η ΟΙΚΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΤΑΙ ΩΣ ΤΟ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΚΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΑΛΛΕΤΑΙ ΩΣ ΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΜΕ ΕΘΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ».

Σημειώνουμε ότι: «Κορδοπούλοφ» Έλληνας ή Βούλγαρος ουδέποτε υπήρξε και το αρχοντικό είναι ελληνικό πολιτιστικό μνημείο. Πριν και μετά το 1754 δεν υπήρξε βουλγαρική εθνική αναβίωση.

Φωτογραφίες για τα Σερραϊκά Χρονικά:
 Αικατερίνη Παπαναούμ

Θ.Π.Π.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ι. Ομιλία κ. Λότης Πέτροβιτς κατά την πρώτη παρουσίαση του βιβλίου της «Η προφητεία του κόκκινου κρασιού» (Θεσσαλονίκη, 20.11.2008).

Κυρίες και Κύριοι, αγαπητοί φίλοι,

Σας ευχαριστώ θερμά που ήρθατε στην αποψινή μας εκδήλωση. Κατά την άποψή μου, ο συγγραφέας ενός βιβλίου είναι καλύτερα να σιωπά κατά την παρουσίασή του. Ό,τι είχε να πει είναι γραμμένο μέσα στο έργο του. Ωστόσο, ο Γενικός Γραμματέας της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου κ. Θωμάς Πέννας επέμενε να πω δυο λόγια σχετικά με τη συγγραφή της *Προφητείας του κόκκινου κρασιού*. Δεν μπορούσα λοιπόν παρά να δεχτώ.

Την ανάγκη να γράψω για το Μελένικο, το ερημικό Βυζαντινό μαύρο μαργαριτάρι, με τους Βυζαντινούς ανθρώπους, απογόνους τών εξόριστων πριγκίπων, όπως το αποκάλεσε ο Ίων Δραγούμης, την ένιωθα χρόνια τώρα, ένα δέος όμως μπροστά στον όγκο των ιστορικών και λαογραφικών στοιχείων που έπρεπε να συλλέξω και να μελετήσω με απέτρεπε. Έφτασε ωστόσο η στιγμή που δεν μπορούσα πια να το αναβάλω. Η άγνοια της ιστορίας του Μελενίκου, αλλά και της ίδιας της ύπαρξής του, που διαπίστωνα στις επισκέψεις μου στα σχολεία, σε καιρούς μάλιστα παραποίησης της ιστορίας της Μακεδονίας, με παρακίνησαν να επιχειρήσω τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Το θεώρησα χρέος μου, τόσο προς τους προγόνους μου, όσο και προς τους σημερινούς νέους ανθρώπους. Γιατί πιστεύω πως όποιος δεν έχει μνήμη ιστορική μοιάζει με δεντράκι που προσπαθεί να μεγαλώσει χωρίς ρίζες. Αυτό ακριβώς τονίζω και στα παιδιά, όταν με καλούν στα σχολεία: Όπως τα δέντρα τρέφονται από τις ρίζες τους, έτσι και οι άνθρωποι τρέφονται από το παρελθόν, με εργαλεία τους τη μνήμη και την ιστορία.

Χρειάστηκαν τρία χρόνια δουλειάς με άπειρα ξενύχτια για να τελειώσω αυτό το βιβλίο. Όμως η χαρά που νιώθει ένας συγγραφέας όταν ολοκληρώσει το έργο του και καταλαβαίνει ότι έκανε ό,τι μπορούσε καλύτερο τον κάνει να ξεχνάει το μόχθο που προηγήθηκε, όπως λησμονεί η λεχώνα τις ωδίνες του τοκετού.

Μια επίσκεψη στο Μελένικο ήταν απαραίτητη βέβαια για τη δουλειά μου. Έπρεπε να γνωρίσω από κοντά τον τόπο όπου έζησαν μερικοί από τους προγόνους μου και τ' άλλα ιστορικά πρόσωπα που αναφέρω, κάνοντας το ίδιο ταξίδι που έκαναν οι σύγχρονοι ήρωες της ιστορίας μου. Η εμπειρία ήταν συγκλονιστική. Όλα μού φαίνονταν γνώριμα, σαν να είχα ζήσει κάποτε κι εγώ εκεί. Τα όσα έβλεπα με γύριζαν στην παιδική μου ηλικία, όταν ο πατέρας

μου μας μιλούσε με καημό για τη θρυλική αυτή πόλη, για τη Μελενικιώτισσα γιαγιά του, την Ελισάβετ Χρηστομάνου, και για τον τραγικό ξεριζωμό των Μελενικιωτών το 1913.

Βοηθήματά μου για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου στάθηκαν τα πάμπολλα μελετήματα, τα πονήματα, τα βιβλία, τα άρθρα και οι μαρτυρίες που αφορούν το Μελένικο και την ιστορία του, ιδιαίτερα το εξαιρετο, ογκώδες έργο του Δρα Αντώνη Μ. Κολτσίδα με τίτλο *Ιστορία τον Μελενίκου - Η διαχρονική πορεία τον Ελληνισμού* (Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2005), όπου θαυμαστά ταξινομούνται και εξιστορούνται όλα τα γνωστά μέχρι σήμερα ιστορικά, λαογραφικά και άλλα συναφή στοιχεία για το Μελένικο. Μεγίστη βοήθεια μου πρόσφεραν, όπως ακούσατε, και οι 16 τόμοι των *Σερραϊκών Χρονικών* της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου, καθώς και το πολύτιμο αρχείο εγγράφων, επιστολών, σπάνιων βιβλίων και φωτογραφιών που κατέλιπε ο πατέρας μου Νατάλης Εμμ. Πέτροβιτς.

Τέλος, πολύτιμη βοήθεια μου πρόσφεραν οι μελέτες του Ομότιμου Καθηγητή της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Νίκου Κ. Μουτσόπουλου, *Τα αρχοντικά τωνπραματευτάδων της Μακεδονίας και Το αρχοντικό των Μπάμπουρα στο Μελένικο*.

Ο κ. Μουτσόπουλος μάς τιμά απόψε με την παρουσία του. Αντί λοιπόν να διαβάσω ένα απόσπασμα του βιβλίου, όπως είχα υποσχεθεί, τον παρακαλώ να μας πει δυο λόγια για το Μελένικο, που τόσο έχει αγαπήσει και μελετήσει.

II. Προλόγισμα κ. Θωμά Πέννα στην παρουσίαση του βιβλίου της Λότης Πέτροβιτς «Η προφητεία του κόκκινου κρασιού» (Αθήνα, 26.2.2009):

Μπαίνω αμέσως στο σύντομο θέμα μου, που μαζί με τον χαιρετισμό είναι και η αιτιολόγηση της συμπαράστασης της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου, μιας κυρίως επιστημονικής Εταιρίας, στην παρουσίαση ενός μυθιστορήματος.

Κυρίες και Κύριοι,

Πριν από έναν περίπου χρόνο η γνωστή Κοντολίζα Ράις, σε μια από τις εμφανείς επεμβάσεις της στο ζήτημα των Σκοπίων, έδειξε τη δυσφορία της για τις ελληνικές θέσεις λέγοντας απαξιωτικά: «Μα τέλος πάντων, τι θέλουν αυτοί οι Έλληνες και άνε 2.000 χρόνια πίσω!». Οι λέξεις αυτές, προερχόμενες μάλιστα από την, πριν ένα μήνα, ευρισκόμενη στην κορυφή της διαχείρισης της εξωτερικής πολιτικής της μεγαλύτερης σύγχρονης παγκόσμιας δύναμης, επιβεβαιώνουν τη σημασία του ρητού ότι: «Όταν ένα έθνος ξεχνάει την ιστορία του, δεν έχει μέλλον...» Οι λέξεις αυτές επιβεβαιώνουν τη σημασία που έχει η έλλειψη ιστορικής γνώσης στη δυνατότητα και την ποιότητα επιβολής κυριαρχίας σε έναν λαό... Επιβεβαιώνουν την πίεση που ασκούν οι εκάστοτε

κυρίαρχες δυνάμεις στους λαούς, για να απεμπολήσουν την ιστορία, την παράδοση και τον πολιτισμό τους, ώστε να ισοπεδωθούν και να χειραγωγηθούν ευκολότερα.

Γι' αυτό εμείς οι Έλληνες φέρνουμε ένα μεγάλο βάρος. Την υποχρέωση – προς εμάς τους ίδιους και τα παιδιά μας – της γνώσης ή της προσέγγισης της τουλάχιστον 5.000 ετών ιστορίας μας. Μεγάλο το βάρος, όχι μόνο γιατί είναι μέγιστος ο χρόνος της, αλλά και γιατί είναι τεράστιος και ο χώρος δράσης και κάθε είδους δημιουργίας των Ελλήνων.

Ο χώρος... Από τις πόλεις – κράτη που ίδρυσαν από τον 7ο π.Χ. αιώνα οι Έλληνες θαλασσοπόροι στα παραλία της σημερινής Πορτογαλίας, στον Ατλαντικό, μέχρι τις πόλεις και τα κράτη που ίδρυσε ο Μέγας Αλέξανδρος πέραν, ανατολικότερα, του Ινδού ποταμού... και από τον Νείλο μέχρι τον Δούναβη και τον Ώξο ποταμό στα βόρεια του Αφγανιστάν... Κι ακολούθησε το Βυζάντιο και η μετά από αυτό συνέχεια.

Πόλεις... Πόλεις... Μορφές και εκφάνσεις ενός κορυφαίου πολιτισμού, θεσμοί του οποίου εξακολουθούν να εξελίσσονται παγκοσμίως, όπως αυτοί των Ολυμπιακών Αγώνων, της Χορηγίας και βέβαια της Δημοκρατίας. Μεγάλο το βάρος μας, γιατί ο ογκώδης χωροχρόνος της ιστορίας μας, κάνει πολλές φορές όχι μόνο την ανάγνωσή της, αλλά και την προσέγγισή της, όχι ευχάριστη... κουραστική... αναστέλλοντας έτσι τη διάθεσή μας να πάρουμε πληροφορίες... να μάθουμε.

Βέβαια, πάντα υπήρχαν και υπάρχουν ενδιαφέρουσες αφηγήσεις που καθένας έχει ακούσει στο οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον του – παλαιότερα και από τους λαϊκούς παραμυθάδες – όμως, σημαντικός αρωγός στην ελκυστική ανάγνωση ιστορικών γεγονότων έρχεται η λογοτεχνία, η οποία με διαφορετική ματιά και με έντεχνο τρόπο αναπαριστά γεγονότα, που όχι μόνον επέδρασαν, αλλά μπορούν ακόμα να επιδράσουν στην πορεία ενός λαού, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της εθνικής ταυτότητάς του. Τη σχέση Ιστορίας και Λογοτεχνίας θέτει – πρώτος, όπως και σε τόσα άλλα – ο Αριστοτέλης στην «Ποιητική» του (Κεφ. 9). Βέβαια, την εποχή εκείνη τόσο η Λογοτεχνία («Ποίηση» την αποκαλούσαν) όσο και η Ιστορία δεν είχαν εξελιχθεί στη – μετά από διαρκή πορεία αιώνων – σημερινή μορφή τους και στη – μετά τη σύζευξή τους – γέννηση (τον 19ο αιώνα στην Ευρώπη) του ιστορικού μυθιστορήματος.

Η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου με ιδιαίτερη ικανοποίηση και χαρά συμμετέχει στην αποψινή παρουσίαση του νέου ιστορικού μυθιστορήματος της διακεκριμένης λογοτέχνιδας κ. Λότης Πέτροβιτς – Ανδρουτσοπούλου, στην οποία το Διοικητικό Συμβούλιό μας, μετά την πρόσφατη ανασύστασή του, ανέθεσε την προεδρία της Εταιρίας.

Η κ. Πέτροβιτς – απόγονος της ιστορικής οικογένειας των Χρηστομάνων

από το Μελένικο – με το ιστορικό αυτό μυθιστόρημά της προσεγγίζει με ψυχραιμία και εκφράζει με γνώση, ευαισθησία και δεξιοτεχνία σχέσεις και καταστάσεις από την αποκλειστικά ελληνοβυζαντινή πόλη του Μελενίκου – του αποκληθέντος «Μυστράς του Βορρά» – που, δυστυχώς, από τον Αύγουστο του 1913 (μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων) περιλήφθηκε (με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου) και παραμένει έκτοτε μέσα στα όρια του Βουλγαρικού κράτους, μαζί με άλλες ελληνοβυζαντινές μακεδονικές και θρακικές «χαμένες πατρίδες».

Η κ. Πέτροβιτς αναφέρει, στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου της, ότι από τα βασικότερα βοηθήματά της για τη συγγραφή του, αποτέλεσαν τα σχετικά δημοσιεύματα των 16 – ως τώρα – τόμων των *Σερραϊκών Χρονικών*, του περιοδικού συγγράμματος που εκδίδει με συνέπεια η Εταιρία μας. Η αναφορά αυτή αποτελεί μια επιβεβαίωση της εκπλήρωσης των σκοπών της Εταιρίας μας – που συστήθηκε στην Αθήνα το 1952 και λειτουργεί έκτοτε αδιάκοπα – και συγχαίρομε την κ. Πέτροβιτς για την επιτυχή συνολική προσπάθειά της να καταγράψει και να προβάλει ιστορικά και πολιτισμικά γεγονότα της πόλης τού Μελενίκου, τού – από τη σύστασή του τον 9ο αιώνα μέχρι το 1913 – διαρκούς κέντρου Ελληνισμού και γενέτειρας διακεκριμένων προσωπικοτήτων. Επιλεκτικά, αναφέρω τη γλαφυρή περιγραφή των σημαντικών, όχι όμως γνωστών, σχέσεων των Μελενικίων και της πόλης τους με την Ευρώπη κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, και ιδιαίτερα με την Βιέννη – από τις λαμπρότερες, τότε, κοσμοπολίτικες πρωτεύουσες... Σχέσεων που προσομοιάζουν μ' εκείνες κι άλλων ελληνομακεδονικών πόλεων διαρκούς της οθωμανικής κυριαρχίας.

Όσον αφορά το αποθησαυρισμένο στους 16 τόμους των *Σερραϊκών Χρονικών* ιστορικό και λαογραφικό υλικό, αλλά και εκείνο που θα συνεχίσουμε να δημοσιεύουμε, ελπίζουμε ότι προσφέρει όχι μόνο γνώση στους φιλομαθείς αναγνώστες γενικά και στους ερευνητές ειδικότερα, αλλά και έμπνευση και σε άλλους λογοτέχνες ώστε, όπως η κ. Πέτροβιτς και με το έργο της αυτό, να κρατούν ζωντανές τις ιστορικές μνήμες του έθνους μας, προσπαθώντας να απομακρύνουν μνησικακίες και εχθρότητες με τους γείτονες, και να θέτουν σε ορθή βάση το επανεμφανιζόμενο φαινόμενο της «παγκοσμιοποίησης» – η οποία όμως δυστυχώς δεν έχει την ευρύτητα και πολιτισμικότητα εκείνης που εμπνεύστηκε, αλλά δεν μπόρεσε να ολοκληρώσει, ο Μέγας Αλέξανδρος – να το θέτουν, λοιπόν, σε ορθή βάση έτσι ώστε, εκτός των άλλων, να καλλιεργείται – με τον όρο, πάντα, της αμοιβαιότητας – και με τη λογοτεχνία η αναγνώριση, ο σεβασμός και η διατήρηση του πολιτισμού και των στοιχείων που τον συγκροτούν μεταξύ των λαών και ιδιαίτερα εκείνων που γειτονεύουν.

Συγχαίρομε, λοιπόν, την κ. Πέτροβιτς για τη συνεχή συμβολή της και σε αυτό. Η συμμετοχή της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου στην αποψινή παρουσίαση δεν γίνεται μόνο για την ενίσχυση της

προβολής του ελληνικού πολιτισμού, που αναπτύχθηκε ανά τους αιώνες, στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο, αλλά και ως απόδοση τιμής, γι' αυτό τόσο στη διακεκριμένη συγγραφέα, όσο και στον πατέρα της, αείμνηστο Νατάλη Πέτροβιτς, βασικό ιδρυτικό μέλος της Εταιρίας μας, μια πνευματική προσωπικότητα που τη διέκρινε η προσφορά στην Ιστορία και Λαογραφία των Σερρών με σεμνότητα και ανιδιοτέλεια. Κλείνοντας, επισημαίνω ότι η καθηγήτρια κυρία Άντα Γκίβαλου, που θα συνεχίσει τώρα την παρουσίαση, είναι και μέλος της τριμελούς Κριτικής Επιτροπής και Επιμέλειας Έκδοσης των *Σερραϊκών Χρονικών*.

Τέλος, χαιρετίζουμε τη συμπαράσταση στην αποψινή εκδήλωση των αδελφών Σερραϊκών Σωματείων, της Σερραϊκής Ένωσης Αθηνών και του Συλλόγου Σιδηροκαστρινών & Σιντικαίων «Η Σιντική», με την δραστήρια Πρόεδρό του κ. Τασούλα Ηλιάδου.

Επίσης ευχαριστούμε όλους για την εδώ παρουσία σας.

ΙΙΙ. ΨΗΦΙΣΜΑ για την καθιέρωση της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των Θυμάτων της Βουλγαρικής Κατοχής 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία (Συντάχθηκε στην αρχική μορφή του τον Μάρτιο του 2010 και στην παρούσα τον Μάιο του 2011).

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τα συμπαρατασσόμενα στο τέλος του παρόντος Νομικά Πρόσωπα,

ΕΧΟΝΤΑΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙ

– ότι όλα γενικά τα δεδομένα (Κρατικά Αρχεία και επίσημες Εκθέσεις, διεθνείς έρευνες, αναφορές και συμπεράσματα, αξιόπιστες προσωπικές μαρτυρίες) αποδεικνύουν αδιάσειστα ότι η Βουλγαρική Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας, μεταξύ των ποταμών Στρυμόνα και Νέστου (Νομοί Σερρών, Δράμας, Καβάλας), από τον Αύγουστο του 1916 έως και τον Σεπτέμβριο του 1918 σκοπό είχε την εξόντωση του ντόπιου πληθυσμού και τον εποικισμό με βουλγαρικό, έτσι ώστε με τη νόθευση του αυτόχθονος και ακραιφνούς ελληνορθόδοξου πληθυσμού να επιχειρηθεί η ενσωμάτωση της εν λόγω περιοχής στο τότε βουλγαρικό βασίλειο...

– ότι κορυφαίες ενέργειες της προσπάθειας αυτής υπήρξαν οι αλληπαλλήλες αιχμαλωσίες των Ελλήνων Ορθοδόξων Ανατολικομακεδόνων (της εν λόγω περιοχής) και ο εκπατρισμός τους σε διάφορα μέρη τής τότε Βουλγαρικής Επικράτειας – όπου, κάτω από απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης, υποχρεώθηκαν κυρίως σε καταναγκαστική εξοντωτική εργασία – όπως επίσης και η επιβολή μέτρων που επέφεραν λιμοκτονία στον ντόπιο πληθυσμό...

– ότι την 29^η Σεπτεμβρίου του 1918, και ενώ μαινόταν ο πόλεμος, η Βουλ-

γαρία ζήτησε ανακωχή άνευ όρων και συνθηκολόγησε, παρέδωσε τα κατεχόμενα εδάφη τής εν λόγω περιοχής και επέτρεψε την επιστροφή των ελάχιστων αιχμαλώτων που επιζούσαν... και

– ότι η επιστροφή αυτή αποτέλεσε νέα οδύσσεια και διήρκεσε μέχρι και έξι μαρτυρικούς –και για πολλούς εξοντωτικούς– μήνες,

ΚΡΙΝΟΥΜΕ

Ότι σύμφωνα με τις προαιώνιες αρχές και το πνεύμα του Ελληνικού Πολιτισμού, που αποτελούν και βάσεις του Ευρωπαϊκού, περί απόδοσης τιμής και μνήμης σε όλα τα θύματα της βαρβαρότητας κάθε κατακτητών, αποτελεί επιτακτικό χρέος και ιερό καθήκον της Ελληνικής Πολιτείας να καταγράψει και να διατηρήσει στην ιστορική μνήμη του Έθνους μας τα παραπάνω γεγονότα, ως αναγκαία γνώση και παιδεία για την εθνική ύπαρξή μας,

ΚΑΙ ΚΑΛΟΥΜΕ ΤΙΣ ΑΡΜΟΔΙΕΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ

να ενεργήσουν τα δέοντα ώστε να καθιερωθεί στους Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας η 29^η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ως ΗΜΕΡΑ ΜΝΗΜΗΣ των ΘΥΜΑΤΩΝ της ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ 1916 – 1918 στην ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

Παμμακεδονική Συνομοσπονδία, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου, Εταιρεία Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων Ν.Σερρών με έδρα τη Θεσσαλονίκη και αποτελούμενη από 23 Σωματεία, Σύνδεσμος Ευελπίδων Μελενίκου και Αδελφότητα Κυριών & Δεσποινίδων Μελενίκου «Η ΑΡΜΟΝΙΑ» που εδρεύουν στο Σιδηρόκαστρο Σερρών, Σύλλογος των εν Αθήναις Δοξατινών «ΤΟ ΗΡΩΪΚΟ ΔΟΞΑΤΟ», Πολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Δοξάτου Δράμας, Κέντρο Πολιτιστικής Ανάπτυξης Ανατολικής Μακεδονίας, αποτελούμενο από τους Πολιτιστικούς Συλλόγους Δράμας: ΒΩΛΑΚΑ, ΚΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ, ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ, ΠΙΑΓΟΝΕΡΙΟΥ, ΠΕΤΡΟΥΣΑΣ, ΠΡΟΣΟΤΣΑΝΗΣ «Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ» και ΠΥΡΓΩΝ, Όμιλος «ΟΡΦΕΑΣ» Σερρών, Λύκειο Ελληνίδων Ν. Σερρών, Σύλλογος Μακεδονομάχων και Απογόνων Ν. Σερρών «ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ», Σύνδεσμος Εφένδρων Αξιωματικών Ν. Σερρών,

Σύλλογος Βλάχων Ν. Σερρών «ΓΕΩΡΓΙΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ», Σύλλογος Βλάχων Ηράκλειας Σερρών, Σύλλογος Βλάχων Άνω Ποροΐων «ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ», Πολιτιστικό Κέντρο Χρυσοχωραφιδών «ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ», Αδελφότητα Μικρασιατών Ν. Σερρών «Ο ΑΓΙΟΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΙΟΣ», Πολιτιστικός Σύλλογος Ποντίων Ν. Σερρών «ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΛΕΣΧΗ», Θρακική Εστία Ν.Σερρών, Λύκειο Ελληνίδων Καβάλας, Θρακική Ένωση Καβάλας, Εταιρεία Θασιακών Μελετών, Σύλλογος Ποντίων Καβάλας, Κρητική Αδελφότητα Καβάλας, Θρακική Εστία Καβάλας, Ένωση Μικρασιατών Καβάλας, Πολιτιστικός Σύλλογος Νέας Καρβάλης, Πολιτιστική Εταιρεία Πανελλήνων «ΜΑΚΕΔΝΟΣ», Σύλλογος Σερραίων Θεσσαλονίκης, Σύλλογος Σιδηροκαστρινών & Περιχώρων «ΤΟ ΡΟΥΠΕΛ», Πολιτιστικός Σύλλογος «ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΑΣ» Θεσσαλονίκης, Σύλλογος Τερπνιωτών Θεσσαλονίκης, Σύλλογος Μεσολακιωτών Θεσσαλονίκης, Μορφωτικός, Πολιτιστικός και Κοινωνικός Σύλλογος Γονιμιωτών Θεσσαλονίκης «Ο ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ», Σερραϊκή Ένωση Αθηνών, Σύλλογος Σιδηροκαστρινών και Σιντικαίων Αττικής «Η ΣΙΝΤΙΚΗ», Σύλλογος Καβαλιωτών Αθηνών «ΟΙ ΦΙΛΙΠΠΟΙ», Σύλλογος Κρητών Ελληνικού «Ο ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ», Πανελλήνια Ομοσπονδία Θρακικών Σωματείων και από την Έδεσσα «Ίων Δραγούμης» και «Κοινόν των Μακεδόνων».

IV. Δελτίο Τύπου για την εκδήλωση της 28ης Σεπτεμβρίου 2011 στη Θεσσαλονίκη και ομιλία του κ. Θωμά Πέννα.

1. Δελτίο Τύπου

Την 28η Σεπτεμβρίου 2011, πραγματοποιήθηκε με μεγάλη επιτυχία στη Θεσσαλονίκη και στην αίθουσα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών η σημαντική εκδήλωση για την καθιέρωση της 29ης Σεπτεμβρίου στους Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας ως Ημέρας Μνήμης των θυμάτων της βουλγαρικής κατοχής 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία, που διοργάνωσαν η Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων Ν. Σερρών, τα οποία εδρεύουν στη Θεσσαλονίκη, και η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου, που εδρεύει στην Αθήνα.

Στην κατάμεστη αίθουσα οι ομιλητές αναφέρθηκαν στα τραγικά γεγονότα της δίχρονης βουλγαρικής κατοχής 1916-18, τα οποία για πολλούς Έλληνες παραμένουν εντελώς άγνωστα, και τόνισαν την ιερή υποχρέωση που έχουμε να τιμήσουμε τις χιλιάδες των θυμάτων – προγόνων μας.

Ο Πρόεδρος της Εταιρίας κ. Θωμάς Πέννας με ισχυρά επιχειρήματα υποστήριξε ότι οι αρμόδιες Αρχές και το Ελληνικό Κράτος έχουν υποχρέωση και ιερό καθήκον να αποδώσουν φόρο τιμής στις χιλιάδες των θυμάτων της βουλγαρικής κατοχής καθιερώνοντας την 29η Σεπτεμβρίου (ημέρα υπογρα-

φής από τους Βουλγάρους στη Θεσσαλονίκη τής άνευ όρων παράδοσής τους) ως Ημέρα Μνήμης.

Ο κ. Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.), με έναν ξεκάθαρο και τεκμηριωμένο λόγο αναφέρθηκε στην ανάγκη και τη σημαντικότητα της επιστημονικής έρευνας των ελληνικών και ξένων πηγών και αρχείων, που έχουν σχέση με τη βουλγαρική κατοχή 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία. Μία σημαντικότερη ενέργεια, η οποία ήδη έχει δρομολογηθεί – με πρωτοβουλία και εποπτεία του κ. Μιχαηλίδη – από το Α.Π.Θ.

Την όλη εκδήλωση προλόγισε και συντόνισε ο κ. Ιωάννης Νούλης, Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων Ν. Σερρών που εδρεύουν στη Θεσσαλονίκη.

Χαιρετισμούς απηύθυναν: ο εκπρόσωπος του Παναγιωτάτου Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κ. Άνθιμου, ο εκπρόσωπος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Σερρών & Νιγρίτης κ. Θεολόγου Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος, ο κ. Παναγιώτης Ψωμιάδης, ο Πρόεδρος της Εταιρείας Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας των Σερρών κ. Δημήτριος Δημούδης, ο Πρόεδρος του Κέντρου Πολιτιστικής Ανάπτυξης της Ανατολικής Μακεδονίας κ. Γιάννης Παπουτσής, ο Αντιπρόεδρος της Παμμακεδονικής Ένωσης Αμερικής κ. Παναγιώτης Μπαλταντζής και ο συντονιστής του «ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ» κ. Δημήτριος Γιουματζίδης.

Τίμησαν με την παρουσία τους την εκδήλωση: ο εκπρόσωπος του Υφυπουργού Υγείας κ. Μάρκου Μπόλαρη κ. Σωτηρόπουλος, η Πρόεδρος του Περιφερειακού Συμβουλίου Κεντρικής Μακεδονίας κ. Αθηνά Αηδονά, ο Αντιπεριφερειάρχης Θεσσαλονίκης κ. Απόστολος Τζιτζικώστας, ο εκπρόσωπος του Διοικητού του Γ' Σώματος Στρατού Ταξίαρχος κ. Αθανάσιος Γιαννόπουλος, ο Διευθυντής Υπηρεσίας Διεθνών Σχέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών κ. Θάνος Κοτσιώνης, η Πρόεδρος του Λυκείου Ελληνίδων Θεσσαλονίκης κ. Καίτη Τσιότρα, ο Πρόεδρος του Σωματείου «ΣΕΡΡΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ» καθηγητής του Α.Π.Θ. κ. Αριστοτέλης Νανιόπουλος, ο εκπρόσωπος Βορείου Ελλάδος της Ένωσης Συμμάχων Πολεμιστών του Μακεδονικού Μετώπου Υποστράτηγος ε.α κ. Δημοσθένης Λαμπρινάκης, ο Πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Ανδρών Θεσσαλονίκης κ. Θεόδωρος Δαρδαβέσης, ο Πρόεδρος του Σωματείου Φίλων του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα κ. Σωκράτης Κανέβας, η Πρόεδρος του Συνδέσμου Φιλίας Ελλάς-Κύπρος κ. Νανά Μπρέντα, ο Πρόεδρος του Συλλόγου Δοξάτου Δράμας κ. Ιωάννης Παπαθεμελής, η Αντιπρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Ανατολικής Ρωμυλίας Αθηνών κ. Θεοδώρα Μηνούδη, η Αντιδήμαρχος του Δήμου Εμμανουήλ Παπά Ν. Σερρών κ. Πασχαλιά Νάνου, η Δημοτική Σύμβουλος Θεσσαλονίκης κ. Ελένη Τζιούτζια, ο Γ. Γραμ-

ματέας του Συλλόγου «ΜΑΚΕΔΝΟΣ» κ. Πέτρος Σύρρης, ο Γ. Γραμματέας της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου κ. Δημήτρης Μπατσιούλας, ο Έφορος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου κ. Στέλιος Καρδιτσάς, ο Επίτιμος Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων και Σωματείων Ν. Σερρών που εδρεύουν στη Θεσσαλονίκη κ. Γιώργος Κοκόζηλας, ο πρώην Πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης κ. Δημήτριος Γαρούφας, ο πρώην Γ. Γραμματέας Περιφέρειας Ηπείρου κ. Δημήτρης Πανοζάχος, ο συγγραφέας-ιστορικός κ. Δημήτρης Πασχαλίδης κ.π.ά.

Επίσης πολλοί συγγενείς θυμάτων, μεταξύ οποίων εγγονοί και ανηψιές του αείμνηστου Θεολόγη Λιούσα από το Νέο Σούλι Σερρών (η φωτογραφία του οποίου στην Πρόσκληση της Εκδήλωσης), όπως και η κόρη και ο εγγονός του αείμνηστου Θανάση Μπορόζη από το Σιδηρόκαστρο Σερρών.

Χαιρετιστήριες επιστολές και μηνύματα έστειλαν: ο Υφυπουργός Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης κ. Μάρκος Μπόλαρης, ο Υφυπουργός Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων κ. Γιάννης Μαγκριώτης, ο Αναπληρωτής Περιφερειάρχης της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας κ. Διονύσης Ψωμιάδης. Επίσης οι Βουλευτές Ν. Σερρών κ. Μαρία Κόλλια-Τσαρουχά, ο κ. Στάθης Κουτμερίδης, ο κ. Θεόφιλος Λεονταρίδης, ο κ. Μιχάλης Τζελέτης, ο Βουλευτής Θεσσαλονίκης κ. Άγγελος Κολοκοτρώνης και ο Ευρωβουλευτής κ. Ιωάννης Τσουκαλάς, ο Αντιπεριφερειάρχης Σερρών κ. Ιωάννης Μωυσιάδης, η Αντιδήμαρχος Νεότητας- Αθλητισμού και Εθελοντών Θεσσαλονίκης κ. Μαρία Πασχαλίδου, η Αντιδήμαρχος Παιδείας-Πολιτισμού Σερρών κ. Σοφία Μπιτζίδου – Σαρακενίδου και η Πρόεδρος της Σερραϊκής Ένωσης Αθηνών κ. Βασιλική Κλωσίδα – Κατή.

Στους παριστάμενους διανεμήθηκε το ΨΗΦΙΣΜΑ, που έχουν υπογράψει πολυάριθμα ευαισθητοποιημένα και πρωτοπόρα Μακεδονικά Σωματεία, για την καθιέρωση της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των Θυμάτων της βουλγαρικής κατοχής 1916-18 στην Ανατολική Μακεδονία και το οποίο κατατέθηκε στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας για το Νομό Σερρών και στην Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης για τους Νομούς Δράμας και Καβάλας.

2.Ομιλία τού κ. Θωμά Π. Πέννα:

Αξιότιμοι και εκλεκτοί προσκεκλημένοι,
Αγαπητοί συμπατριώτες Ανατολικομακεδόνες,

Κυρίες και Κύριοι που τιμάτε με την παρουσία σας την αποψινή εκδήλωση, επιθυμούμε – ως συντελεστές της – να τονίσουμε ότι σκοπός μας δεν είναι η προβολή αποκλειστικά των μεθόδων εξόντωσης των Ελληνορθόδοξων Ανατολικομακεδόνων από τους ομόδοξους γείτονές μας, ούτε απλώς και μόνο

η αναφορά τού αριθμού των θυμάτων της βουλγαρικής θηριωδίας, ώστε να δημιουργήσουμε συναισθηματική φόρτιση για ιδιοτελή εντυπωσιασμό.

Σκοπός μας είναι να ενδυναμώσουμε αξιόπιστα και αποτελεσματικά, με ευθύνη και σεβασμό, την πεποίθηση ότι η απόδοση τιμής και στα θύματα αυτά και η μνημόνευση των πολύπαθων προγόνων μας της περιόδου 1916-18 εντάσσεται στους θεσμούς του πολιτισμού μας και αποτελεί ιερό καθήκον μας... Συνακόλουθα, είναι αυτονόητο ότι η ιερότητα κάθε τέτοιας εκδήλωσης πρέπει να διαφυλάσσεται από κάθε είδους εκμετάλλευση, ακραίες εθνικιστικές εξάρσεις και πατριδοκαπηλία.

Όμως, το ποια είναι τα θύματα και γιατί πρέπει να τιμηθούν καθορίζεται από τη γνώση των κατάλληλων ιστορικών γεγονότων, τα οποία αποτελούν το αναγκαίο υλικό για τη συγκρότηση της ορθής κρίσης όλων μας.

Έτσι, είναι αυτονόητη αναγκαιότητα η αναφορά των επιβεβαιωμένων εκείνων ιστορικών γεγονότων, που κατατείνουν στη διαμόρφωση πλήρους και καθαρής εικόνας των συγκεκριμένων συνθηκών τής κάθε διερευνούμενης ιστορικής περιόδου.

Κυρίες και Κύριοι,

Σαν αύριο, πριν 93 χρόνια, την 29η Σεπτεμβρίου 1918 και ενώ ο Παγκόσμιος Πόλεμος μαινόταν, οι Βούλγαροι ζήτησαν από τον Αρχιστράτηγο των Συμμαχικών Δυνάμεων της Αντάντ (*Entente Cordiale*- Εγκάρδιας Συνεννόησης) Φρανσέ Ντ'Εσπεραί ανακωχή άνευ όρων και, εγκαταλείποντας τους συμμάχους τους Γερμανούς, υπέγραψαν εδώ στη Θεσσαλονίκη συνθηκολόγηση.

Αμέσως διατάχθηκε κατάπαυση του πυρός σε όλο το Μακεδονικό Μέτωπο και στις 4 Οκτωβρίου ο προελαύνων νικηφόρος ελληνικός στρατός μπήκε στα Σέρρας ... Ακολούθησαν η Καβάλα και η Δράμα και μέχρι τις 16 Οκτωβρίου επανακτήθηκε όλη η Ανατολική Μακεδονία. Έτσι έληξε η πιο σκληρή και οδυνηρή περίοδος, η διετία 1916-1918, που πέρασαν οι Ανατολικομακεδόνες – Σερραίοι, Δραμινοί και Καβαλιώτες – σ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Η σημασία της 29ης Σεπτεμβρίου 1918 είναι μεγάλη για την παγκόσμια ιστορία και μεγίστη για την ιστορία της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Μακεδονίας... Κι όμως η ημέρα αυτή, περιέργως, αγνοείται!

Για την παγκόσμια ιστορία είναι η ημέρα της πρώτης συνθηκολόγησης εχθρικού κράτους, της Βουλγαρίας... Είναι το πρώτο πλακίδιο από το εχθρικό ντόμινο, μετά το οποίο επακολούθησαν απρόσμενα στις 30 Οκτωβρίου η υπογραφή, στον Μούδρο της Λήμνου, τής άνευ όρων συνθηκολόγησης της Τουρκίας, στις 3 Νοεμβρίου η υπογραφή, στην Πάντοβα, τής άνευ όρων συνθηκολόγησης της Αυστρίας – μετά την ήττα της από την Ιταλία στο Βιτόριο Βένετο – και τέλος, στις 11 Νοεμβρίου, η άνευ όρων συνθηκολόγηση της Γερμανίας μετά την αιφνίδια κατάρρευσή της.

Για την ελληνική ιστορία σηματοδοτεί την επισφράγιση της στρατιωτικής

νίκης στο Μακεδονικό Μέτωπο με την κατάρρευση του βουλγαρικού στρατού, κυρίως όμως το τέλος της βουλγαρικής κτηνωδίας στην Ανατολική Μακεδονία και τη διάσωση των όσων είχαν απομείνει ελληνορθόδοξων Ανατολικομακεδόνων από το βουλγαρικό σχέδιο γενοκτονίας τους.

Η κατάρρευση του βουλγαρικού στρατού οφείλεται κυρίως στην ηρωική και αποτελεσματική μαχητικότητα, αρχικά των τριών ελληνικών Μεραρχιών – εκείνων του Αρχιελάγους, των Κρητών και των Σερρών – στη μάχη του Σκρα (29 – 30 Μαΐου 1918) και στη συνέχεια στη μάχη σε μεγάλο εύρος του Μακεδονικού Μετώπου, η οποία πήρε το όνομά της από τη λίμνη Δοϊράνη (18 – 19 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους), δέκα ημέρες πριν από τη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας.

Είναι, λοιπόν, σαφής η στενή σχέση και η επίδραση των γεγονότων της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας σε εκείνα της Ανατολικής στην περίοδο 1916 – 1918 και αυτή είναι η πλήρης σημασία των δύο αυτών μαχών και όχι μόνο το τυπικό νικηφόρο στρατιωτικά αποτέλεσμα τους.

Σε όλα αυτά τα γεγονότα πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε η Βουλγαρία, η οποία από την έναρξη του Παγκοσμίου Πολέμου, τέλη Ιουλίου 1914, μέχρι τέλη Σεπτεμβρίου 1915 – δηλαδή επί έναν και πλέον χρόνο – διαπραγματευόταν σκληρά και με τις δύο εμπόλεμες παρατάξεις τα οφέλη που θα είχε. Τελικά η Βουλγαρία συμμαχισε με τις Κεντρικές Δυνάμεις, κήρυξε γενική επιστράτευση και περί τα μέσα Οκτωβρίου 1915 επιτέθηκε στη Σερβία, η οποία ήδη κατέρρεε από την αντεπίθεση των Γερμανών. Αμέσως η Αντάντ αποβίβασε στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη για να βοηθήσει τους συμμάχους Σέρβους κι έτσι δημιουργήθηκε το «Μέτωπο της Θεσσαλονίκης», το οποίο μετέπειτα ενισχύθηκε, επεκτάθηκε ανατολικά μέχρι τον ποταμό Στρυμόνα και αποκλήθηκε «Μακεδονικό».

Το 1916 μπαίνει ζοφερό. Ο Παγκόσμιος Πόλεμος μαίνεται, τα Βαλκάνια αποτελούν ένα σημαντικό μέτωπό του και στο εσωτερικό της Ελλάδας, που βρίσκεται στο κέντρο της βαλκανικής δίνης, η διαφωνία του Πρωθυπουργού Βενιζέλου με τον Βασιλέα Κωνσταντίνο για την ακολουθητέα εξωτερική πολιτική οδηγείται σε κορύφωση. Η ρήξη τους εξελίχθηκε – μετά και τις αυθαίρετες ενέργειες Αντάντ και Κεντρικών Δυνάμεων σε βάρος της Ελλάδας – σε ακραία μετωπική σύγκρουση, δημιούργησε στον αθώο λαό σύγχυση, άγχος και ανασφάλεια και τον οδήγησε με εξωφρενικό φανατισμό στον πολύχρονο καταστρεπτικό «Εθνικό Διχασμό». Η Ελλάδα, με τη μέχρι τότε ασταθή ουδετερότητά της, μπήκε σε μια σπάνια πολύπλοκη, ιστορικά σουρεαλιστική, περίοδο – ίσως και γι' αυτό να αποφεύγεται η προσέγγισή της – και έφτασε μέχρι του πρόσκαιρου τριχασμού της και του κινδύνου απώλειας όλων των κερδών των Βαλκανικών Πολέμων.

Οι Ανατολικομακεδόνες, με κομμένη την ανάσα, αγωνιούν για τη λαίλα-

πα που έρχεται... Και πραγματικά, το πρωί της 26ης Μαΐου 1916 μικρό τμήμα γερμανικού στρατού ακολουθούμενο από δύναμη βουλγαρικού στρατού εμφανίστηκε προ του οχυρού Ρούπελ και απαίτησε την παράδοσή του. Από το αρχηγείο της εκεί ελληνικής Μεραρχίας δόθηκε εντολή στη φρουρά να αντισταθεί. Όμως σε λίγο η Ελληνική Κυβέρνηση Σκουλούδη έδωσε εντολή στον φρούραρχο να παραδώσει αμαχητί το οχυρό... Η παράδοση αυτή προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση και απασχόλησε έντονα Έλληνες και ξένους μέχρι το 1935.

Τρεις περίπου μήνες μετά την κατάληψη του Ρούπελ, στις 17 Αυγούστου, η Γερμανία ανακοινώνει στην Ελληνική Βασιλική Κυβέρνηση ότι για στρατιωτικούς λόγους έπρεπε να επεκτείνει προσωρινά τη ζώνη κατοχής της και αμέσως τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα εισβάλλουν αυθαίρετα στην Ανατολική Μακεδονία.

Παρόλο ότι η Γερμανία έδινε τις ίδιες καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις, που είχε δώσει όταν απαίτησε την παράδοση του Ρούπελ – ότι δηλαδή η ελληνική κυριαρχία και η εδαφική της ακεραιότητα θα ήταν σεβαστές, ότι τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα δεν θα έμπαιναν στις πόλεις των Σερρών, Δράμας και Καβάλας, ότι η ανωτάτη διοίκηση των στρατευμάτων θα παρέμενε στους Γερμανούς και ότι είχαν δοθεί αυστηρές διαταγές στα βουλγαρικά στρατεύματα για τη συμπεριφορά τους προς τον ντόπιο πληθυσμό – οι Ανατολικομακεδόνες γνώριζαν ότι αυτά ήταν υποκριτικά και απατηλά. Γι' αυτό η εισβολή τους έσπειρε τον πανικό και τη φυγή προς Θεσσαλονίκη, από τη γέφυρα του Ορλιακού στον Στρυμόνα, και προς την Καβάλα, όπου έδρευε εκεί το Ελληνικό Δ' Σώμα Στρατού... όμως αποκομμένο, χωρίς ενισχύσεις και εντολές. Ο βουλγαρικός στρατός συνοδευόμενος από συμμορίες κομιτατζήδων ξεχύνεται αμαχητί σ' όλη την Ανατολική Μακεδονία και στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1916 φθάνει και εγκαθίσταται στους λόφους γύρω από την πόλη της Καβάλας.

Οι ελάχιστα μέχρι τότε εφαρμοζόμενες γερμανικές διαβεβαιώσεις και εγγυήσεις έπαυσαν. Χιλιάδες πανικόβλητοι πρόσφυγες από την ενδοχώρα είχαν συρρεύσει στην πόλη, ελπίζοντας να διαφύγουν από τη θάλασσα στη Θάσο. Ο επισιτισμός της πόλης είχε σταματήσει. Όλο το βάρος των οδυνηρών αποφάσεων είχε επωμισθεί ο συνταγματάρχης Χατζόπουλος, προσωρινός Διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού, το μέγιστο των δυνάμεων του οποίου βρίσκονταν στην Καβάλα. Οι Γερμανοί ζητούν την παράδοση της πόλης και από τις ελληνικές στρατιωτικές μονάδες να εγκαταλείψουν την πόλη, να μείνουν κατακερματισμένες και να διακόψουν τη μεταξύ τους επικοινωνία. Εκτυλίσσεται αλυσίδα τραγικών γεγονότων. Η Ελληνική Κυβέρνηση αδρανεί στα συνεχή καθημερινά μηνύματα και δραματικές εκκλήσεις του Χατζόπουλου. Το μεσημέρι της 9ης Σεπτεμβρίου κόβεται κάθε δυνατότητα επικοινωνίας

με τον ασύρματο. Ο Χατζόπουλος αναζητώντας απεγνωσμένα δρόμο διαφυγής, απευθύνθηκε στον Γερμανό αρχιστράτηγο Χίντενμπουργκ, ο οποίος του εγγυήθηκε τη μεταφορά όλων των ελληνικών μονάδων της Ανατολικής Μακεδονίας με τον οπλισμό και την εξάρτησή τους στη Γερμανία και την παραμονή τους εκεί μέχρι το τέλος του πολέμου, όχι ως αιχμαλώτων αλλά ως φιλοξενούμενων, επειδή προέρχονταν από ουδέτερη χώρα. Έτσι την αποφράδα 11η Σεπτεμβρίου του 1916 αποφασίστηκε η παράδοση του στρατεύματος και η εγκατάστασή του να γίνει στην πόλη της πρωσικής επαρχίας της Σιλεσίας Γκαίρλιτς. Μετά από αυτό, οι μονάδες ξεκίνησαν διαδοχικά με τα πόδια για τη Δράμα, όπου επιβιβάζονταν σε αμαξοστοιχίες. Στην τελευταία επιβιβάστηκε ο Διοικητής Χατζόπουλος και το επιτελείο του.

Σύμφωνα με την επίσημη έκθεσή του, μετακινήθηκαν συνολικά 6.100 στρατιώτες, 430 αξιωματικοί (το 1/5 περίπου των εν ενεργεία αξιωματικών της Ελλάδας), απόσπασμα χωροφυλακής σε δύναμη τάγματος, στρατιωτικοί υπάλληλοι, 93 γυναίκες και 5 παιδιά...

Αυτή είναι περιληπτικά η παράδοση του Ρούπελ και η παράδοση του Δ' Σώματος Στρατού και της Καβάλας...

Το πρωτοφανές αυτό γεγονός είχε διεθνή απήχηση. Στον διεθνή τύπο χαρακτηριζόταν «εξωφρενικό και ασύλληπτο» και επί εβδομάδες ήταν πρωτοσέλιδο. Οι ουδέτερες, ακόμα τότε, Ηνωμένες Πολιτείες έδειχναν και εκείνες αυξημένη ευαισθησία στην περιπέτεια της μικρής ουδέτερης Ελλάδας και την χωρίς ιστορικό προηγούμενο «απαγωγή» του στρατού της.

Αμέσως, η κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας παραχωρήθηκε από τους Γερμανούς στους Βουλγάρους και για τους Ελληνορθόδοξους Ανατολικομακεδόνες άρχισε η χειρότερη περίοδος του 20ού αιώνα.

Εδώ, πρέπει να επισημάνω ότι, τόσο το 1916–1918 όσο και το 1941–1944, οι Βούλγαροι απέκτησαν αμαχητί την κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (και Θράκης στη δεύτερη περίπτωση) «κατά παραχώρηση» από τους Γερμανούς, με ειδικές συμφωνίες. Ενδιαφέρον είναι ότι οι Βούλγαροι δεν ήταν ικανοποιημένοι με το όρο «κατοχή», που είχαν διατυπώσει οι Γερμανοί στα κείμενα των συμφωνιών αυτών, και επέμεναν ότι τα εδάφη αυτά τους επιστράφησαν με ειρηνικό τρόπο ως δικαιωματικά ανήκοντα σε αυτούς... και είναι άξιο προσοχής, ότι το επιχείρημα αυτό προβάλλεται και χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα από Βουλγάρους ιστορικούς, πολιτικούς και μέγιστο αριθμό πολιτών... Επιχείρημα που τροφοδοτεί συνέχεια τη συλλογική βουλγαρική συνείδηση... Ποτέ δεν έπαψαν να κυκλοφορούν βουλγαρικά δημοσιεύματα με κοινή συνισταμένη ότι η Μακεδονία και η Θράκη ανήκουν εθνολογικά στη Βουλγαρία.

Πρέπει να προσθέσω, επίσης, ότι οι Βούλγαροι, τόσο το 1916–1918 όσο και το 1941–1944, με το επιχείρημα αυτό – ότι δηλαδή η Ανατολική Μακε-

δονία και η Θράκη τούς ανήκαν εθνολογικά και δικαιωματικά – δεν κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Ελλάδας – κατά παράβαση της Συνθήκης της Χάγης του 1907, που είχαν επίσημα συνυπογράψει με 39 κράτη – και έτσι δεν εφαρμόσαν το Διεθνές Δίκαιο του Πολέμου, αλλά το βουλγαρικό Δίκαιο, εγκαθιστώντας βουλγαρικές Αρχές, υπαλλήλους, εκπαιδευτικούς, ακόμα παπάδες και ψάλτες.

Όμως η Βουλγαρία, για να μπορέσει να κρατήσει τα εδάφη που κατείχε και να διατηρήσει την έξοδό της στο Αιγαίο, έβλεπε ότι έπρεπε να αλλοιώσει και να νοθεύσει την εθνολογία τους. Έτσι άρχισε αμέσως να εφαρμόζει σχέδιο εξόντωσης του ντόπιου ελληνορθόδοξου πληθυσμού. Χωρίς χρονοτριβή, στις 14 Σεπτεμβρίου 1916 – τρεις μέρες μετά την κατάληψη της Καβάλας – οι Βούλγαροι συγκέντρωσαν βιαίως όλους τους κατοίκους της Κάτω Τζουμαγιάς (της σημερινής Ηράκλειας Σερρών), περίπου 8.000, και μετά από εξοντωτικές πορείες τούς μετέφεραν αναγκαστικά σε παραδουνάβιες πόλεις και στρατόπεδα του βουλγαροκρατούμενου τότε τμήματος της Σερβίας (Ποζάρεβιτς, Πέτροβατς κ.ά.). Οι Βούλγαροι, μόλις άδειασαν την Κάτω Τζουμαγιά από όλους τους κατοίκους της, τη λεηλάτησαν εξολοκλήρου και την κατέστρεψαν εκ θεμελίων, ισοπεδώνοντας 1.200 σπίτια πλέον των δημοσίων κτηρίων, σχολείων και εκκλησιών.

Το σχέδιο εξολόθρευσης εφαρμόστηκε αμέσως και αδιάκοπα, φθάνοντας σε εσχατιές παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου. Εικοσιπέντε μήνες μετά την εισβολή, όταν η Βουλγαρία συνθηκολόγησε και παρέδωσε την Ανατολική Μακεδονία, η καταστροφή σε όλους τους υλικούς τομείς και στον ντόπιο ελληνορθόδοξο πληθυσμό ήταν ανυπολόγιστη. Μπορούμε να πιθανολογήσουμε με βεβαιότητα ότι, αν η βουλγαρική αυτή κατοχή διαρκούσε λίγους μήνες ακόμα, δεν θα επιζούσαν ελληνορθόδοξοι Ανατολικομακεδόνες τόσο από τους ντόπιους στην Ανατολική Μακεδονία, όσο και από τους εκπατρισμένους στη Βουλγαρία. Για παράδειγμα, η πόλη των Σερρών, πριν από τη βουλγαρική κατοχή (17.8.1916) είχε 35.000 κατοίκους. Μετά την απελευθέρωσή της από τον ελληνικό στρατό (4.10.1918), βρέθηκαν όχι περισσότεροι από 5.793, δηλαδή 29.207 λιγότεροι κάτοικοι, ποσοστό μείωσης του πληθυσμού 83,4% σε 25 μήνες.

Αμέσως μετά την επανάκτηση της Ανατολικής Μακεδονίας, η Ελληνική Κυβέρνηση – εκτός πολλών άλλων μέτρων – συμφώνησε με τα νικητήρια σύμμαχα κράτη τη συγκρότηση μιας Διεθνούς Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής για τη διερεύνηση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που είχαν διαπράξει οι Βούλγαροι στην Ανατολική Μακεδονία.

Η Επιτροπή αυτή συστάθηκε τον Ιανουάριο του 1919, αποτελέστηκε από εκπροσώπους των Κυβερνήσεων της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, του Βελγίου και της Σερβίας σε συνεργασία με εκπροσώπους της Ελληνικής Κυ-

βέρνησης και – αφού πλαισιώθηκε με βοηθητικά μέλη ανώτερους αξιωματούχους και γραμματείς, άτομα αποδεδειγμένης ικανότητας και εντιμότητας – επισκέφθηκε επιτόπου από τις 439 κοινότητες των Νομών Σερρών, Δράμας και Καβάλας τις 339 (λόγω των δυσχερειών στις επικοινωνίες και του οδικού δικτύου).

Η Επιτροπή διενήργησε συστηματική έρευνα και υπεύθυνο ανακριτικό έργο και μετά από αδιάκοπη και επίπονη προσπάθεια συνέταξε αντικειμενική *Έκθεση*, την οποία κατέθεσε αρμοδίως και δημοσίευσε αμέσως με τίτλο: «Rapports et Enquêtes de la Commission Interalliée sur les violations du droit des gens commises en Macédoine Orientale par les armées bulgares» (Εκθέσεις και Έρευνες της Διεθνούς Επιτροπής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που διαπράχθηκαν στην Ανατολική Μακεδονία από τα βουλγαρικά στρατεύματα) και στην οποία περιέλαβε – αδιάσειστα μέχρι σήμερα – αποδεικτικά στοιχεία, όπως ελληνικά, ξένα και βουλγαρικά δημόσια έγγραφα, πρακτικά, καταθέσεις, ένορκες βεβαιώσεις θυμάτων και αυτοπτών μαρτύρων κ.ά.

Η *Έκθεση* αυτή – αποτέλεσμα πολύμηνης συλλογικής εργασίας, είναι γραμμένη στη γαλλική γλώσσα σε 640 σελίδες μεγάλου μεγέθους και κατατέθηκε στο Παρίσι τον Απρίλιο του 1919 σε διεθνή αρμόδια Υπηρεσία για δικαστική χρήση – είναι ένα μοναδικό διεθνούς εμβέλειας συλλογικό έργο, ένα διεθνούς κύρους συγκλονιστικό ντοκουμέντο, προορισμένο για διεθνή χρήση, το οποίο παρουσιάζει με συγκινητική πιστότητα και αδιαμφισβήτητη λεπτομέρεια τις τρομερές δεινοπάθειες που υπέστησαν οι Ελληνορθόδοξοι Ανατολικομακεδόνες από τους ομόδοξους γείτονες επί 25 μήνες.

Μετά από όσα γράφονται στην *Έκθεση* αυτή, εμείς δεν χρειάζεται να προσθέσουμε τίποτε περισσότερο. Με τις συνταρακτικές αποδείξεις, κρίσεις και συμπεράσματά της, η *Έκθεση* αποτελεί καταπέλτη για τη βάρβαρη συμπεριφορά των Βουλγάρων στον άμαχο πληθυσμό της Ανατολικής Μακεδονίας κατά το 1916-1918 και έχει μέγιστη σπουδαιότητα, γιατί επιβεβαιώνει και επικυρώνει με το διεθνές κύρος της όλες τις άλλες συλλογικές και ατομικές ελληνικές και ξένες σχετικές αναφορές, εκθέσεις, μαρτυρίες, συγγραφές κ.λ.π.

Η *Έκθεση* αποτελείται από «Εισαγωγή», «Πρώτο Μέρος», το οποίο περιέχει και περιγράφει σε μικρά κεφάλαια τα είδη των βουλγαρικών εγκλημάτων, και κλείνει με το «Συμπέρασμα», καθώς και από «Δεύτερο Μέρος», το οποίο εξετάζει χωριστά τους τρεις Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας και περιλαμβάνει κάθε είδους σχετικά αποδεικτικά έγγραφα, ελληνικά, ξένα και βουλγαρικά, από τα οποία απεικονίζεται όλη η βαρβαρότητα.

Η «Εισαγωγή» τελειώνει με τη διαπίστωση ότι:

«Εισδύοντας στην Ανατολική Μακεδονία, η Κυβέρνηση της Σόφιας ήταν πεπεισμένη ότι αυτή η περιοχή, την οποία εποφθαλμιούσε από πολύ παλιά,

θα παρέμενε βουλγαρικό έδαφος και το μόνο που την απασχολούσε ήταν να νοθεύσει την εθνολογία της. Θα εξετάσουμε διεξοδικά τα μέτρα που έλαβε και τα μέσα που χρησιμοποίησε για να επιτύχει τους σκοπούς της, αλλά από τώρα και στο εξής διαπιστώνουμε ότι η κατοχή υπήρξε από τις πρώτες μέρες απάνθρωπη, βάρβαρη και καταστροφική».

Οι κυριότεροι τίτλοι των κεφαλαίων του «Πρώτου μέρους» είναι: «Τρομοκρατία και Αγγαρείες – Συλλήψεις και Βασανιστήρια – Αυθαίρετες Επιτάξεις και Καταστροφές – Κλοπές, Ληστείες και Ληλασίες – Εκβιασμοί και Βιασμοί – Υποχρεωτική πορνεία και Απαγωγές παιδιών – Λιμοκτονία και Εκτοπίσεις».

Ενδεικτικά αναφέρω:

Στο κεφάλαιο «Αγγαρείες» επιβεβαιώνεται, εκτός πολλών άλλων, ότι: «Ο πληθυσμός υποχρεώθηκε σε καταναγκαστικά έργα... Οι συνθήκες που επιβλήθηκαν σε χιλιάδες ανθρώπους ήταν: βίαιη στρατολόγηση – εξοντωτική εργασία, με σημαντικές τιμωρίες συχνά θανάσιμες, για να εμποδίσουν την κακή απόδοση – τροφή αποτελούμενη από μια μερίδα ψωμιού και ένα απροσδιόριστο ζουμί με πιπεριές και ντομάτα – ανυπαρξία στέγης – καθόλου αμοιβή... Στην αρχή εξαναγκάστηκαν σε εργασία μόνο οι άνδρες, κατόπιν και οι γυναίκες και τα παιδιά».

Στο κεφάλαιο «Συλλήψεις – Βασανιστήρια» επιβεβαιώνεται, εκτός πολλών άλλων, ότι: «Μετά από βίαιη σύλληψη αφήνονταν νηστικοί για πολλές μέρες. Οι ξυλοδαρμοί ήταν ιδιαίτερα άγριοι και πολύ λίγα θύματα δέχονταν, χωρίς να λιποθυμήσουν, τους καθιερωμένους είκοσι πέντε ραβδισμούς που καθένας τους ξέσκιζε τη σάρκα και αποσπούσε από τον κρατούμενο ουρλιαχτά οδύνης, ώσπου να χάσει τις αισθήσεις του και να καταλήξει ένα τρεμάμενο και καταπληγμένο αντικείμενο... Πολύ συχνά οι συλληφθέντες εξαφανίζονταν χωρίς να αφήσουν ίχνη... Μεταξύ των εξαφανισθέντων περιλαμβάνεται και ο μητροπολίτης Ελευθερουπόλεως Γερμανός».

Στο κεφάλαιο «Καταστροφές» επιβεβαιώνεται, εκτός πολλών άλλων, ότι: «... οι Βούλγαροι στρατιώτες γκρέμισαν ένα πολύ μεγάλο αριθμό κατοικημένων σπιτιών, βοηθητικών οικημάτων και υπαίθριων κτισμάτων και προκάλεσαν ζημιές σε έναν ακόμη μεγαλύτερο αριθμό. Αυτές οι καταστροφές είχαν συνήθως ως στόχο την ξυλεία των κτισμάτων, την οποία οι στρατιώτες έκαιγαν για να ζεσταθούν ή τη χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή χαρακωμάτων... Ενενήντα τέσσερα χωριά καταστράφηκαν ολοσχερώς», όπως η Κάτω Τζουμαγιά που αναφέρθηκε προηγουμένως.

Στο κεφάλαιο «Οι βιασμοί» επιβεβαιώνεται, εκτός πολλών άλλων, ότι: «... λίγες γυναίκες άνω των δεκατεσσάρων ετών γλίτωσαν από την κτηνωδία των κατακτητών... Οι τοπικοί Διοικητές έκαναν σχεδόν όλοι, κατάχρηση της θέσης τους και πήραν με τη βία γυναίκες και κορίτσια, που τους τράβηξαν την προσοχή. Μερικοί βιασμοί διαπράχθηκαν με ανήκουστη βιαιότητα... Οι στρα-

τιώτες διαπράττουν παρόμοιες φρικαλεότητες. Το θύμα ενδέχεται να υποστεί περισσότερους από ένα βιασμούς, ενώ οι βιαστές αλληλοβοηθούνται».

Στο κεφάλαιο «Απαγωγές παιδιών» επιβεβαιώνεται, εκτός άλλων, ότι: «...ένας μεγάλος αριθμός παιδιών συνελήφθησαν και στάλθηκαν στη Βουλγαρία σε συνθήκες που αδυνατούμε να περιγράψουμε... Ο απώτερος σκοπός ήταν η αποεθνοποίηση του παιδιού... Ένας μεγάλος αριθμός δεν καταγράφηκε, ούτε δηλώθηκε και ασφαλώς βρίσκεται στη Βουλγαρία».

Στο κεφάλαιο «Η λιμοκτονία» επιβεβαιώνεται, εκτός πολλών άλλων, ότι: «Η Ανατολική Μακεδονία υπέφερε φριχτά από την πείνα και πολλές χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν εξαιτίας αυτού του λόγου... Ξεπερνώντας τους θρησκευτικούς τους ενδοιασμούς, οι πεινασμένοι έφαγαν νεκρά ζώα, σκύλους, γάτες, χελώνες, φίδια. Έκαναν τροφή τα αγριόχορτα ή τις ρίζες που εύρισκαν. Οι νεκροί μετριοούνται κατά χιλιάδες... Αυτό για το οποίο η Επιτροπή πείσθηκε τελικά και το οποίο επιθυμεί να καταστήσει γνωστό, είναι ότι ο καταστροφικός λιμός υπήρξε ηθελημένος, οργανωμένος, συντηρούμενος και αντικείμενο εκμετάλλευσης από τη βουλγαρική διοίκηση, η οποία γνώριζε βήμα-βήμα την πορεία της καταστροφής από τις αναφορές των στρατιωτικών εκπροσώπων της και τις εκκλήσεις δυστυχίας των Ελλήνων αντιπροσώπων... Η κατηγορία ότι η λιμοκτονία ήταν σκόπιμα οργανωμένη, είναι πολύ σοβαρή, γι' αυτό η Επιτροπή έβαλε τα δυνατά της να την αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας».

Στο επίσης σημαντικό κεφάλαιο «Εκτοπίσεις», επιβεβαιώνονται και περιγράφονται, εκτός άλλων, οι αλληπάλληλες συνεχείς συλλήψεις και συγκεντρώσεις με τη βία ατόμων και ομάδων – στην αρχή όλων των ανδρών από 18 έως 55 ετών και στη συνέχεια ακόμα και από 12 μέχρι 80 ετών και τα γυναικόπαιδα – η κατάσταση αιχμαλωσίας και οι εξοντωτικές πορείες, οι επιβιβάσεις στα βαγόνια για ζώα ή εμπορεύματα, τα οποία γέμιζαν ασφυκτικά.

Το ταξίδι διαρκούσε πέντε έως έξι ημέρες με κλειστές πόρτες, χωρίς εξαερισμό και χώρο για σωματικές ανάγκες. Τις περισσότερες φορές χωρίς τροφή και νερό και όσοι πέθαιναν έμεναν στα βαγόνια...

Όταν οι αιχμάλωτοι έφταναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, στοιβάζονταν σε ξεχαρβαλωμένους σταύλους, γεμάτους περιττώματα ζώων, ή σε παράγκες από αχυροπηλό, σκαμμένες σε βάθος πενήντα εκατοστών, που όταν έβρεχε πλημμύριζαν, και πλάγιαζαν πάνω στο γυμνό χώμα, πολλές φορές τον χειμώνα μέχρι θερμοκρασία 15ο υπό το μηδέν.

Η ημερήσια τροφή ήταν 250 – 500 γραμμάρια ψωμί και ένα αραιό ζουμί με ελάχιστη ποσότητα συνήθως κολοκύθια και κόκκινες καυτερές πιπεριές.

Η καταναγκαστική εργασία στα εργοτάξια διαρκούσε συνήθως έως δεκαπέντε ώρες την ημέρα, χωρίς αργίες, και με οποιεσδήποτε καιρικές συνθήκες, μερικές φορές και νύχτες.

Τα ρούχα και τα παπούτσια, που κουρελιάζονταν, δεν αντικαθίσταντο.

Απαγορευόταν να παίρνουν ρούχα πεθαμένων... Τα έπαιρναν Βούλγαροι έμποροι... Σωματική καθαριότητα καμία και ούτε υπήρχαν φάρμακα.

Η καταναγκαστική εργασία γινόταν σε λατομεία, σε κόπμιμο δέντρων, μεταφορά υλικών, επιχωματώσεις, κατασκευή οδών, σιδηροδρομικών γραμμών και γεφυρών.

Ο θάνατος από ξυλοδαρμούς και πείνα, εξανθηματικό τύφο, δυσεντερία, φυματίωση και κρυοπαγήματα θέριζε. Η θνησιμότητα ήταν τεράστια. Οι αιχμάλωτοι έσκαβαν συνέχεια τάφους για τους νεκρούς. Οι Βούλγαροι φρουροί, για να εξαφανίσουν κάθε αποδεικτικό στοιχείο, αφαιρούσαν όλους τους σταυρούς από τους τάφους και ισοπέδωναν την περιοχή.

Από τα στρατόπεδα – κολαστήρια, τα πιο τρομερά ήταν του Schoumen και του Carnobat στην Ανατολική Βουλγαρία, του Kostivar και του Kitcheno (υψόμετρο 1000) στη σημερινή FYROM, που τότε ήταν υπό βουλγαρική κυριαρχία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να παρεμβάλω αναφορά της Ολλανδικής Πρεσβείας στη Σόφια το 1919, η οποία υπολογίζει τους εκπατρισμένους τότε στη Βουλγαρία Ελληνορθόδοξους Ανατολικομακεδόνες αιχμαλώτους σε 70.000, από τους οποίους – σύμφωνα με επίσημη δήλωση της τότε Βουλγαρικής Κυβέρνησης – αμέσως μετά την ανακωχή βρίσκονταν στη ζωή μόνον 12.000. Δηλαδή οι απώλειες ήταν 58.000, ποσοστό 82,8%.

Πρέπει επίσης να επισημάνω ότι μετά την άνευ όρων ανακωχή, στις 29 Σεπτεμβρίου 1918, η επιστροφή των αιχμαλώτων ήταν μια οδύσσεια, κατά την οποία πολλοί πέθαναν καθοδόν, και για πολλούς διήρκεσε μέχρι και έξι μήνες.

...Και το κεφάλαιο «Εκτοπίσεις» κλείνει:

«Εκτός από εκείνους που χάθηκαν κατά τη διάρκεια της διαδρομής, πολλοί αιχμάλωτοι επέστρεψαν ανάπηροι και παραμορφωμένοι. Μερικοί πέθαναν μόλις έφθασαν στη χώρα. Οι περισσότεροι βρήκαν τα σπίτια τους κατεστραμμένα και λεηλατημένα. Ζουν μέσα στις πιο τραγικές συνθήκες, τσακισμένοι από τη δυστυχία».

Το «Πρώτο Μέρος» της Έκθεσης τελειώνει με το «Συμπέρασμα» της Επιτροπής, από το οποίο τα ακόλουθα αποσπάσματα:

«Είμαστε βέβαιοι ότι η Βουλγαρία είχε ένα συγκεκριμένο στόχο: την καταστροφή του ορθόδοξου ελληνικού πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας... Ο σχεδιασμός τής λιμοκτονίας ήταν μια ύπουλη μέθοδος, πολύ πιο απάνθρωπη και αποτελεσματική για την εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου, ενώ ταυτόχρονα πλούτιζαν η Βουλγαρική Κυβέρνηση και οι Βούλγαροι ιδιώτες... Όσον αφορά τους εκπατρισμούς... αυτό που τους κάνει αληθινό έγκλημα απεχθές και ατιμωτικό, είναι ότι... πρόκειται... για μέθοδο εξόντωσης... Από τα εργοτάξια, το πιο τρομερό ήταν του Κίτσεβο... όσοι γλίτωσαν, μιλούν γι' αυτό με τρόμο... Γι' αυτούς που γλίτωσαν από το Κίτσεβο, η λέξη “κόλαση” έχει

τώρα και στο εξής συγκεκριμένο περιεχόμενο... Η Βουλγαρική Κυβέρνηση και Διοίκηση είναι άμεσα υπεύθυνες για τα εγκλήματα της λιμοκτονίας και των εκπατρισμών... Περιοριζόμαστε στο να δηλώσουμε ότι είναι επικίνδυνη όχι μόνο για τους γείτονές της, αλλά και για όλη την πολιτισμένη ανθρωπότητα».

Τελειώνω την αναφορά μου στην Έκθεση, με ένα μόνο αποδεικτικό στοιχείο από το ακόμα πιο συγκλονιστικό «Δεύτερο Μέρος» της: Το 1916 οι Έλληνες κάτοικοι της Καβάλας, σύμφωνα με τα τότε δημοτολόγια της, ήταν 34.000. Το 1918, κατά την απελευθέρωσή της από τον ελληνικό στρατό, είχαν μείνει 3.500, από τους οποίους μόνο 54 ήταν άρρενες ηλικίας άνω των 20 ετών... Δηλαδή οι απώλειες ήταν 30.500 κάτοικοι, ποσοστό 90% σε 25 μήνες.

Την Έκθεση αυτή της Διεθνούς Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής του 1919 μετέφρασε από το πρωτότυπό της στην ελληνική γλώσσα και έφερε στην επιφάνεια της δημοσιότητας στο σύνολό της και στην πλήρη μορφή της το Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας με την αξιόλογη επιμέλεια του Προέδρου του κ. Νικολάου Ρουδομέτωφ. Η έκδοση αυτή κυκλοφόρησε το 2008, με τον τίτλο *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής – Ανατολική Μακεδονία 1916 – 18*, από όπου και τα αποσπάσματα που αναφέρθηκαν.

Η Έκθεση αυτή δεν είναι η μόνη πηγή πληροφοριών για τη μαρτυρική εκείνη περίοδο. Υπάρχει πλούσιο υλικό για το οποίο και τη σημαντικότητά του θα μας μιλήσει στη συνέχεια ο καθηγητής κ. Μιχαηλίδης, ο οποίος συμβάλλει αποφασιστικά στον ευγενή σκοπό μας με όλο το επιστημονικό κύρος του και την πατριωτική ευαισθησία του.

Όμως, παρ' όλο το πλούσιο αυτό ιστορικό υλικό, με το οποίο συνυπάρχει και λαογραφικό με κυρίαρχα τα τραγούδια – μοιρολόγια για τους εκπατρισμένους αιχμάλωτους στα εργοτάξια – κολαστήρια, όπως αυτό από το βιβλίο του Δημήτρη Πασχαλίδη «*Η Χωριστή Δράμας 1916–18*»:

*«Το Κίτσοβο, το Κόστοβαρ και αυτό το Καρνομπάτι,
αυτά τα τρία πότισαν τον κόσμο με φαρμάκι.
Αποβραδύς Χριστούγεννα καμπάνις να χτυπάνε
και τα καημένα τα παιδιά πέτρις να κουβαλάνε...»*

...παρ' όλο, λοιπόν, το πλούσιο ιστορικό και λαογραφικό υλικό, το οποίο συνολικά συνθέτει αναμφίβολα πλήρη εικόνα γενοκτονίας, περιέργως μετά δεκαετία περίπου επήλθε γενικά παντελής σιωπή για οτιδήποτε σχετικό. Απειροελάχιστες εξαιρέσεις δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν την επικίνδυνη λήθη και άγνοια που επήλθε στις σύγχρονες γενιές.

Παντού και πάντα μέχρι σήμερα, στις εθνικές μας εορτές, όλοι... μα όλοι... από τον εκάστοτε ανώτατο πολιτειακό άρχοντα μέχρι και τους εκπαιδευτικούς μας, αναφέρουν το 1821, το 1912 –1913, το 1922, το 1940–1941–1944. Το

ίδιο και τα επετειακά έντυπα και όλες οι σχετικές εκπομπές και παραγωγές του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης... Το 1916 – 1918 ποτέ και πουθενά... Ωσάν να μην υπήρξε ποτέ η φοβερή εκείνη 25μηνη βουλγαρική κατοχή, με τα απειράριθμα τραγικά θύματά της σε όλο το εύρος των κοινωνικών στρωμάτων, από τους ανώτερους άρχοντες – Νομάρχες, Δημάρχους – και κρατικούς λειτουργούς γενικά μέχρι τους απλούς ανθρώπους του μόχθου και τα γυναικόπαιδα, και από απλούς μοναχούς μέχρι Μητροπολίτες...

Ακόμα και σε όλα τα βραβευμένα πολύτομα ιστορικά συγγράμματα, όπως επίσης σε όλες τις πολυτελείς και πολυδιαφημισμένες ιστορικές εκδόσεις, για την δεινοπάθεια των Ανατολικομακεδόνων το 1916–1918 καμία αναφορά! Ούτε μία λέξη! Ωσάν η οργανωμένη εφαρμογή σχεδίου γενοκτονίας να είναι ανύπαρκτη...

Για να είμαι ακριβής, υπάρχουν – απ' όσο γνωρίζω – σε όλη την Ανατολική Μακεδονία μία μαρμάρινη αναμνηστική στήλη (με επίγραμμα σε αττική διάλεκτο, που μόνο εξειδικευμένοι φιλόλογοι μπορούν να καταλάβουν) σε μνήμη μόνο 20.000 αιχμαλώτων του Νομού Σερρών και μόνο για το 1917-1918, η οποία βρίσκεται στο κηπάριο του παλαιού «Ορφέα» της πόλης των Σερρών, και δύο μαρμάρινα μνημεία – μόνο με τα ονόματα όσων νεκρών βεβαιώθηκαν κατά την αιχμαλωσία στη Βουλγαρία – το ένα στη Χωριστή Δράμας και το άλλο στο Νέο Σούλι Σερρών, πρόσφατο αυτό και μετά από παρότρυνση ιδιώτη. Στα δύο τελευταία γίνονται ετησίως σχετικές επιμνημόσυνες τελετές, οι οποίες όμως δεν μπορούν να αναρριπίσουν τις σπουδαιότητες σχετικές σελίδες της ελληνικής και ευρωπαϊκής ιστορίας.

Θλιβερή διαπίστωση αποτελεί, επίσης, και ότι συνακόλουθο της σιωπής και λήθης αυτής είναι η ανυπαρξία μνημείου όλων γενικά εκείνων των θυμάτων, προγόνων και κοντινών συγγενών μας...

Περίεργη σιωπή και λήθη, όταν η μνημοσύνη και απόδοση τιμής στα θύματα τόσο εθνικών, όσο και οικογενειακών αγώνων και γεγονότων είναι αρχέγονη ανθρώπινη ανάγκη, που έχει εξελιχθεί σε παγκόσμια κοινωνική έκφραση και έχει μορφοποιηθεί σε ιερό θεσμό.

Περίεργη σιωπή και λήθη, ενώ εκτός άλλων η Βουλή των Ελλήνων καθιέρωσε με Νόμους της: του 1994, τη 19η Μαΐου ως Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων του Μικρασιατικού Πόντου, του 1998, τη 14η Σεπτεμβρίου ως Ημέρα Μνήμης του συνόλου των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, αναγνωρίζοντας τη γενοκτονία τους, και του 2004, την 27η Ιανουαρίου ως Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων μαρτύρων και ηρώων του Ολοκαυτώματος...

Ενώ, επίσης, το 1997, με έξοδα του Ελληνικού Κράτους τοποθετήθηκε εδώ στη Θεσσαλονίκη, στην Πλατεία Ελευθερίας, Μνημείο του Ολοκαυτώματος των 50.000 Εβραίων της Θεσσαλονίκης και έγιναν τα αποκαλυπτήριά του από τον τότε Πρόεδρο της Δημοκρατίας μας, το 2010 έγιναν τα αποκαλυπτήρια

Μνημείου του Ολοκαυτώματος του συνόλου των Ελλήνων Εβραίων, στην Αθήνα και σε περίοπτη θέση δίπλα στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμικού, και ο Δήμος Θεσσαλονίκης ονόμασε την πλατεία ανάμεσα στις οδούς Αλεξάνδρου Παπαναστασίου και Πριάμου σε πλατεία Εβραίων Μαρτύρων.

Η αναφορά των παραπάνω γεγονότων μόνο σκοπό έχει να επισημάνει την ανταπόκριση του Κράτους στις άξιες συγχαρητηρίων εκδηλώσεις ευσέβειας των Μικρασιατών, Ποντίων και Εβραίων Ελλήνων στα εκάστοτε θύματά τους... Ανταπόκριση, την οποία αναμένουμε και εμείς οι Ανατολικομακεδόνες στο δίκαιο αίτημά μας.

Εξίσου σημαντικό είναι και ότι – μετά την αναγνώριση από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών της τρίτης Κυριακής του Νοεμβρίου ως Παγκόσμιας Ημέρας Μνήμης των Θυμάτων, προσέξτε, Τροχαίων Δυστυχημάτων – τον Νοέμβριο του 2009 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε σχετικό μήνυμά του, συνιστούσε ότι, δεδομένου ότι η Ελλάδα κατέχει πανευρωπαϊκό αρνητικό ρεκόρ στην οδική ασφάλεια και επειδή αυτό είναι κάτι που δεν τιμά την παιδεία μας και τον κοινωνικό μας πολιτισμό, θα πρέπει η Πολιτεία να αντιμετωπίσει το ζήτημα ως μείζονα εθνική υπόθεση...

Μετά τα όσα ενδεικτικά ανέφερα προκύπτουν αναπόφευκτα τα ερωτήματα:

Οι συγγενείς μας που πέθαναν και θάφτηκαν στους σορούς με τους χιλιάδες συμπατριώτες στο Κίτσεβο, στο Κάρνομπατ και στα άλλα βουλγαρικά κολαστήρια δεν ήταν μάρτυρες;

Οι Ελληνορθόδοξοι Ανατολικομακεδόνες, που υπέστησαν στον τόπο τους τις χειρότερες κτηνωδίες και προτίμησαν να πεθάνουν από την πείνα αντί να εκβουλγαριστούν για να ζήσουν, δεν ήταν ήρωες;

Η υπερ80χρονη σιωπή και λήθη για τα μαρτυρικά θύματα της βουλγαρικής κατοχής του 1916-18 είναι στοιχείο της παιδείας μας και τιμά τον πολιτισμό μας;

Η καθιέρωση Ημέρας Μνήμης των θυμάτων αυτών δεν είναι εθνική μας υπόθεση; Όταν μάλιστα κορυφαίο στοιχείο του πολιτισμού μας – τον οποίον συνεχώς επικαλούμαστε με καμάρι – είναι η τιμή των νεκρών προγόνων, των ηρώων και των μαρτύρων.

Και αναπόφευκτα έρχεται το συμπέρασμα ότι είναι πλέον καιρός, εκπληρώνοντας το ιερό καθήκον προς τους προγόνους μας, να τιμήσουμε πανηγυρικά στο διηνεκές τα θύματα αυτά, καθιερώνοντας τουλάχιστον στον τόπο τους – στους Νομούς Σερρών, Δράμας και Καβάλας – την 29η Σεπτεμβρίου ως Ημέρα Μνήμης τους...

Στο σημείο αυτό πρέπει να προσθέσω ότι ο εξαναγκασμός σε προσφυγιά, ο ξεριζωμός από τις εστίες, ήταν μέρος της μεθόδου εξόντωσης του ντόπιου ελληνορθόδοξου πληθυσμού και νόθευσης της εθνολογίας της Ανατολικής Μακεδονίας, για να εξασφαλιστεί και μ' αυτό το μέσον η βουλγαρική κυρι-

αρχία στην περιοχή.

Με τούτο, θέλω να τονίσω ότι – εκτός από τους Ελληνορθόδοξους Ανατολικομακεδόνες, που έμειναν στον τόπο τους και υπέστησαν τα πάνδεινα, και εκτός, επίσης, από όσους αιχμαλωτίστηκαν και εκπατρίστηκαν στη Βουλγαρία, οι οποίοι, είτε επέζησαν είτε πέθαναν – θύματα της βουλγαρικής κατοχής ήταν εξίσου και όλοι οι πρόσφυγες.

Τέλος, είναι απαραίτητο να προσθέσω στην επιχειρηματολογία μου, και – ότι η χώρα, η οποία στη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ού αιώνα αιματοκύλησε δύο φορές την ανθρωπότητα, η Γερμανία, στη συνέχεια επιδιώκοντας με τόλμη να ικανοποιήσει το κοινό περί δικαίου αίσθημα παγκοσμίως, αναγνώρισε τα εγκλήματα του Ναζιστικού καθεστώτος, ζήτησε διεθνώς συγγνώμη γι' αυτά και μετέτρεψε σε Μουσεία τούς τόπους αιχμαλωσίας, βασανισμού και γενοκτονίας... Να μην ξεχνάμε τον Καγκελάριο Βίλλυ Μπραυντ, ο οποίος, κατά την επίσκεψή του στην Πράγα και αφού κατέθεσε στεφάνι στο μνημείο των θυμάτων των Ναζί, γονάτισε ευλαβικά...

– ότι προ έτους, η Βουλή της Σερβίας, στην προσπάθειά της να σπάσει τους δεσμούς με το πρόσφατο αιματηρό παρελθόν της και να ανοίξει τον δρόμο προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωσή της, με απόφασή της ζήτησε επισήμως συγγνώμη για τη σφαγή στη Στρεμπρένιτσα 8.000 μουσουλμάνων, κατά την εμφύλια σύγκρουση της δεκαετίας του '90 γεγονός το οποίο και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης έχει χαρακτηρίσει γενοκτονία...

– ότι, πρόσφατα επίσης, και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής με τη Σουηδία αναγνώρισαν τη γενοκτονία των Αρμενίων – οι Σουηδοί και των Ελλήνων του Πόντου...

– ότι το 1990, ο Γκορμπατσώφ παραδέχτηκε τη «Σοβιετική ευθύνη για το έγκλημα στο Κατύν» και το 1991 ο Γέλτσιν επέτρεψε την πρόσβαση στα Αρχεία της διαβόητης ΚΓΒ, οπότε επιβεβαιώθηκε ότι η εκτέλεση, το 1939, των 17.000 Πολωνών αξιωματικών στο δάσος του Κατύν έγινε από τους Σοβιετικούς (πρόσφατα – 70 και πλέον χρόνια μετά – τελέστηκε στο Κατύν, που ανήκει στην Πολωνία, μεγάλη επίσημη επιμνημόσυνη τελετή, όπου ήταν παρών και ο Πούτιν... Στη συνέχεια ο Ρώσος Πρόεδρος Μεντβέντεφ απένειμε το παράσημο «Φιλίας των Λαών» στον, βραβευμένο με τέσσερα Όσκαρ, Πολωνό σκηνοθέτη Αντρέι Βάιντα, δημιουργό μεταξύ άλλων και του συγκλονιστικού φιλμ «Κατύν» (2007), στο οποίο περιγράφεται η σφαγή και η απόκρυψη των στοιχείων της από τους Σοβιετικούς. Η ανακοίνωση του Κρεμλίνου για την αιτία της παρασημοφόρησης του Πολωνού Βάιντα ήταν: «Για την προσφορά του στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών στον τομέα του πολιτισμού»).

– ότι το 1995, ο τότε Ιάπωνας Πρωθυπουργός ζήτησε δημόσια συγγνώμη για τα εγκλήματα της Ιαπωνίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και τέλος ότι τον Αύγουστο του 2010, ο Πρέσβης των Η.Π.Α. στην Ιαπωνία πα-

ραστάθηκε στη Χιροσίμα, στην τελετή μνήμης των θυμάτων της ατομικής βόμβας που έριξαν εκεί οι Η.Π.Α. το 1945.

Όλα τα γεγονότα, που μόλις ανέφερα, αποτελούν θετικά δείγματα τόσο του ευρωπαϊκού, όσο και του παγκόσμιου πολιτισμού, τα οποία όμως δεν έχει δείξει η Βουλγαρία... Αποτελούν δείγματα, τα οποία – εκτός άλλων – απαντούν και στο ερώτημα: «Γιατί τώρα;»...

Απαντούν, καταδεικνύοντας ότι η απόδοση τιμής και μνήμης σε προγόνους και θύματα βαρβαρότητας δεν έχει χρόνο διάρκειας, δεν έχει χρόνο λήξης, δεν έχει περιορισμούς... Ότι είναι επάνω από περιστασιακές αμφίβολες πολιτικές σκοπιμότητες, γιατί είναι θεσμός προαιώνιος και η ευσέβεια σ' αυτόν δεν αποδυναμώνεται από τυχόν πολύχρονη σιωπή... Ότι η τήρηση του θεσμού αυτού με την απόδοση τιμής και μνημοσύνης στα θύματα εκείνα, ποτέ δεν είναι άκαιρη...

Καταδεικνύουν ότι είναι εθνική υπαρξιακή αναγκαιότητα να καλλιεργείται η σωστή ιστορική γνώση και να διατηρείται η αληθής ιστορική μνήμη... Όταν μάλιστα εμφανίζονται αυξανόμενες ανησυχητικές διαπιστώσεις επικίνδυνης κρίσης αποδόμησης της εθνικής μας ταυτότητας και αποπροσανατολισμού τής αυτογνωσίας μας.

Είναι ύποπτες και επικίνδυνες ενέργειες, εκείνες που επιχειρούν εξίσωση, ισοπέδωση και απαξίωση των πάντων, με το απερίσκεπτο επιχείρημα της «παγκοσμιοποίησης»... Εκείνες που προβάλλουν προσχηματικά διεθνείς δήθεν φιλικές σχέσεις, οι οποίες στην πράξη είναι συνήθως σε βάρος μας, όπως επίσης και εκείνες που επικαλούνται την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία όμως δεν δέχεται ως σύνορά της τα σύνορα της Ελλάδας με την Τουρκία!

Τα όσα προανέφερα υπέρ της καθιέρωσης Ημέρας Μνήμης είναι ελάχιστα των όσων μπορούν να προβληθούν, αν είχα περισσότερο χρόνο.

Τα γεγονότα αποκατάστασης της ιστορικής αλήθειας και της διατήρησης της ιστορικής μνήμης, που προανέφερα, καταδεικνύουν, επίσης, ότι τέτοιες καταστάσεις δεν μπορούν να θαφτούν, ότι διμερείς συμφωνίες για «συνωτισμούς» ή ανοχές απάνθρωπων παραβιάσεων του Διεθνούς Δικαίου τελικά κι αν σπρωχτούν κάτω από το χαλί, δεν θα μείνουν για πολύ κρυμμένα... και πάνω απ' όλα ότι για να επέλθει «κάθαρση» είναι αναγκαία τουλάχιστον μία «συγγνώμη»... Συγγνώμη, την οποία η Βουλγαρία περιφρονεί, αποποιούμενη των ευθυνών της... Όμως αυτό είναι ένα, επίσης, σημαντικό θέμα όχι του παρόντος.

Του παρόντος είναι ότι η μνημοσύνη και η απόδοση τιμής στους προγόνους μας είναι ό,τι πιο πολύτιμο έχουμε και δεν είναι διαπραγματεύσιμο. Η καθιέρωση της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των Ελληνορθόδοξων Θυμάτων της Βουλγαρικής Κατοχής το 1916 – 18 στην Ανατολική Μακεδονία είναι αποκλειστικά εσωτερικό μας θέμα... Θέμα ηθικής και ιστορικής συνέπειάς μας... Διαφορετικές απόψεις προβάλλουν προχειρόλογα και απλου-

στευμένα επιχειρήματα, αντίθετα τόσο στη λογική όσο και στα ήθη και τα έθιμά μας... Το να θυμάσαι σημαίνει να είσαι υπεύθυνος.

Όταν, λοιπόν, επισημοποιηθεί η καθιέρωση της Ημέρας Μνήμης, θα ήταν σκόπιμο να καλέσουμε τους ομόδοξους γείτονές μας, στο όνομα της καλής γειτονίας και της αρμονικής συνύπαρξής μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να ανοίξουν τα αρχεία τους και να συνεργαστούμε – σε επιστημονικό επίπεδο και με ειλικρινείς και σωστές βάσεις – στην αποσαφήνιση και αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, με αμοιβαίο σεβασμό στα πλαίσια των αρχών του πολιτισμού των συγκροτημένων κοινωνιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης...

Να τους καλέσουμε – απαλλαγμένοι από την επιζήμια ραστώνη που μας κάνει ευάλωτους σε ξένες πιέσεις – και να εφαρμόσουμε αμοιβαία τις αρχές του ευρωπαϊκού πολιτισμού...

Να τους καλέσουμε, προ παντός με αξιοπρέπεια αλλά και παρρησία, με πίστη στο δίκαιό μας και χωρίς αναστολές λόγω άγνοιας ή αμφιλεγόμενων δισταγμών...

Και αφού τους καλέσουμε, θα τους περιμένουμε καλοπροαίρετα... Και περιμένοντας, θα εορτάζουμε κάθε 29η Σεπτεμβρίου τη μνήμη όλων εκείνων των θυμάτων, των ηρώων και μαρτύρων, τιμώντας τους κοντινούς προγόνους μας, όπως τους αξίζει...

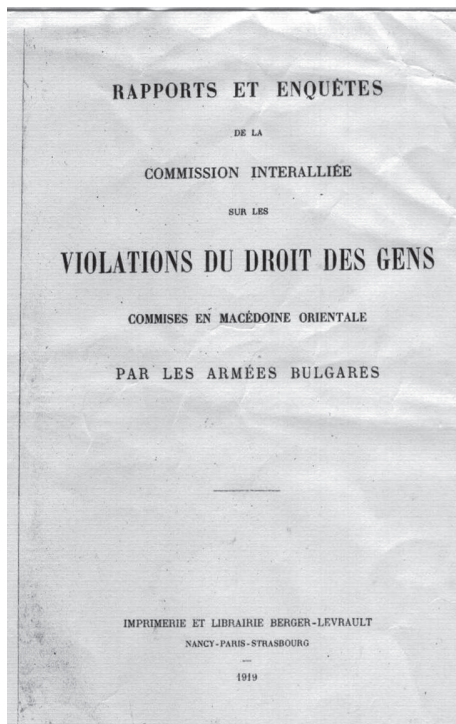
Όταν λέμε «καλοπροαίρετα», εννοούμε ότι βέβαια δεν περιμένουμε τον Πρόεδρο της Βουλγαρίας να παρασημοφορήσει τον κ. Ρουδομέτωφ επειδή έφερε στην επιφάνεια και στο σύνολό του το διεθνούς κύρους συγκλονιστικό ντοκουμέντο που προανέφερα, αλλά ότι ελπίζουμε τουλάχιστον να δηλώσουν ως ένδειξη μέρους ειλικρινούς και έμπρακτης συγγνώμης – ότι θα μας επιστρέψουν τα εξαιρετικά κειμήλια που καταλήσθηκαν το 1917 από τις Ιερές Μονές Τιμίου Προδρόμου Σερρών και Εικοσιφοίνισσας Παγγαίου.

Φθάνοντας στο τέλος της ομιλίας μου αυτής, στις εγκάρδιες ευχές μου προς όλους σας, προτεραιότητα έχει εκείνη για υγεία όλων, ώστε να έχουμε την ευκαιρία της συμμετοχής μας στον εναρκτήριο επίσημο εορτασμό της καθιέρωσης της 29ης Σεπτεμβρίου ως Ημέρας Μνήμης των θυμάτων και προγόνων μας της Βουλγαρικής Κατοχής το 1916–18 στην Ανατολική Μακεδονία.

Στους μετέπειτα εορτασμούς, εκτός από τις καθιερωμένες επιμνημόσυνες δεήσεις και καταθέσεις στεφάνων, σπουδαιότατο θα είναι να καθιερωθούν – εναλλάξ στις πρωτεύουσες των τριών Νομών και σε άλλες πολύπαθες πόλεις τους – ημερίδες με ομιλίες αρμοδίων επιστημόνων – Ελλήνων, ξένων και βέβαια Βουλγάρων – με ανταλλαγές απόψεων για τα γεγονότα της εποχής εκείνης και αναφορές σε σχετικό λαογραφικό υλικό, με παρουσίαση φωτογραφιών και σχετικών δημοσιευμάτων της εποχής εκείνης, στον ελληνικό και διεθνή τύπο, όπως επίσης σχετικών συγγραμμάτων ελληνικών, ξένων και βουλγαρικών.

Έτσι, και με την παρουσίαση και δημοσίευση όλων αυτών των ντοκουμέ-

ντων θα εκπληρώνουμε ολοκληρωμένο το χρέος τόσο στους προγόνους μας, όσο και στα παιδιά μας, δίνοντας σ'αυτά γνώση και παιδεία, κληροδοτώντας τους την αναγκαία για την εθνική ύπαρξή μας ιστορική μνήμη, που είναι περισσότερο αναγκαία στους χαλεπούς καιρούς που περνάμε.



Το εξώφυλλο της Έκθεσης της Διεθνούς Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής:
Εκθέσεις και Έρευνες της Διεθνούς Επιτροπής για τις παραβιάσεις
των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που διαπράχθηκαν στην Ανατολική Μακεδονία
από τα Βουλγαρικά στρατεύματα,
Τυπογραφείο και Βιβλιοπωλείο BERGER-LEVRULT
Νανσύ -Παρίσι -Στρασβούργο
1919

(Το πρωτότυπο βρίσκεται και στις βιβλιοθήκες Εθνική και Γεννάδειο, απ' όπου το παραπάνω)

V. Ομιλία κ. Θωμά Πέννα «Το “Κοινό” Μελενίκου την εποχή του ευεργέτη Αναστασίου Παλλατίδη» (Σιδηρόκαστρο, 7.2.2010):

Κυρίες και Κύριοι,

Εκ μέρους της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου ευχαριστώ τον Σύνδεσμο Ευελπίδων Μελενίκου για την πρόσκληση συμμετοχής στη σημερινή εκδήλωση Τιμής και Μνήμης του μεγάλου ευεργέτη Αναστασίου Παλλατίδη.

Ο Σύνδεσμος Ευελπίδων Μελενίκου και η Αδελφότητα Κυριών και Δεσποινίδων Μελενίκου «HARMONIA» με τα ικανά προεδρεία τους είναι άξιοι συγχαρητηρίων για το πατριωτικό έργο τους... Εμείς ως Εταιρία Σερρών – Μελενίκου είμαστε συμπαραστάτες τους.

Θα προσπαθήσω να ιστορήσω επιλεκτικά και περιληπτικά: *Το ‘Κοινό’ Μελενίκου την εποχή του ευεργέτη Αναστασίου Παλλατίδη.*

Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας στα Βαλκάνια, οι περισσότερες πόλεις της Μακεδονίας είχαν συνεχή επικοινωνία και άμεσες σχέσεις κυρίως με την Αυστροουγγαρία, αλλά και την περιοχή της Μολδοβλαχίας, οι οποίες αποτελούσαν μέρος των βορείων ευρωπαϊκών συνόρων του Οθωμανικού Κράτους.

Τεργέστη, Βουδαπέστη, Βουκουρέστι και, βέβαια, η απαστράπτουσα Βιέννη, από τις πιο λαμπρές κατά τον 18ο και 19ο αιώνα κοσμοπολίτικες πρωτεύουσες, ήταν από εκείνες τις ευρωπαϊκές πόλεις όπου οι Ελληνορθόδοξοι Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν από τις αρχές του 17ου αιώνα (1620 περίπου) και δημιούργησαν παροικίες, που άρχισαν να ανθίζουν ιδιαίτερα από τα μέσα του 18ου αιώνα (1750 περίπου).

Πολλοί από τους Έλληνες αποίκους αποκτούσαν την υπηκοότητα του κράτους στο οποίο εγκαθίσταντο, οι περισσότεροι όμως διατηρούσαν την τουρκική.

Σε διάφορα αυστρουγγρικά αρχεία βρίσκουμε επώνυμους Μελενίκους από το 1750 και μετά.

Στη Βιέννη, σημαντικότερη – και από τις αρχές του 1800 πολυπληθέστατη – ήταν η Ελληνική Κοινότητα με την ελληνορθόδοξη εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, οι δε Μελενίκιοι αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό της... Κι αυτό γιατί, σε αντίθεση με τα εύφορα εδάφη της ευρύτερης Μακεδονίας, το ανώμαλο έδαφος της περιοχής του Μελενίκου, η διαμόρφωσή του, η περιορισμένη δυνατότητα διάθεσης στις ντόπιες αγορές των λίγων προϊόντων, που παρήγαγαν, όπως επίσης και εξάρσεις καταδυνάστευσης από την οθωμανική τοπική διοίκηση ή επιδρομές ληστοσυμμοριών ατάκτων, εξήρανε την κληρονομική προδιάθεση και τάση των Μελενικίων προς επαγγελματική δράση, δημιουργία αγορών, μάθηση και σπουδές και τους ώθησαν σε αποδημία.

Την ίδια εποχή οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης με τον Ευρωπαϊκό Δι-

αφωτισμό αντιμάχονταν τις Μοναρχίες και οι ιδέες του Ρήγα Βελεστινλή με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό αφύπνιζαν τον υπόδουλο ελληνισμό.

Η Βιέννη ήταν η πόλη στην οποία κατοικούσαν και δρούσαν τα περισσότερα μέλη της Φιλικής Εταιρίας, όπως ο Νεόφυτος Δούκας, ο Άνθιμος Γαζής, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και άλλοι ένθερμοι πατριώτες και λόγιοι. Υπήρχαν τυπογραφεία Ελλήνων και εκδίδονταν πλείστα ελληνικά βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά, όπως ο «Τηλέγραφος», ο «Λόγιος Ερμής», «Η Καλλιόπη», τα οποία διακινούνταν τόσο μέσα στο οθωμανικό κράτος όσο και στην Ευρώπη.

Όπως οι περισσότεροι Έλληνες της διασποράς, έτσι και οι Μελενίκιοι συνέβαλαν με τις κάθε είδους προσφορές τους στην πρόοδο και ευμάρεια της γενέτειρας ή πατρώας γης τους και των εκεί διαβιούντων συμπατριωτών τους.

Μετέφεραν τις προοδευτικές ιδέες και την οικονομική δυνατότητα τόσο για την εφαρμογή των ιδεών αυτών στην κοινότητα, όσο και τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής των μελών της... Επέδρασαν ουσιαστικά και εντυπωσιακά στην υλική και πνευματική άνθιση, αλλά και στη συστηματικότερη εθνική και κοινοτική οργάνωση του Μελενίκου.

Πώς όμως μπόρεσαν να γίνουν όλα αυτά; Αφετηρία αποτέλεσε το 1718 η Συνθήκη του Πασσάροβιτς, μετά την ήττα των Οθωμανών από τους Αυστριακούς, διατάξεις της οποίας επέτρεψαν την ελεύθερη διακίνηση ατόμων και εμπορευμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο και την οθωμανική αυτοκρατορία.

Από τότε η πανίσχυρη σουλτανική εξουσία είχε αρχίσει να εμφανίζει σημεία αδυναμίας διοίκησης, εποπτείας και ελέγχου του μεγάλου χώρου της, αδυναμίας που περί τα τέλη του 19ου αιώνα εξελίχθηκε στο Ανατολικό Ζήτημα με τον Μεγάλο Ασθενή.

Πριν και μετά το 1800 – αναφέρω σκόπιμα το 1800, για να υπενθυμίσω το έτος γέννησης στο Μελένικο του Αναστάσιου Παλλατίδη – πριν και μετά, λοιπόν, ισχυροί τοπάρχες εκδήλωσαν έντονες τάσεις ανεξαρτητοποίησης από την Υψηλή Πύλη. Ο Αλή Πασάς της Ηπείρου, ο Πασβάνογλου του Βιδινίου, ο Σουλείμάν Τζατζάρ της Συρίας κι ο Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα τόσο στην κεντρική εξουσία του κατακτητή, όσο και στους κατακτημένους. Τελικά το 1839 ο Μωχάμετ Άλη πέτυχε την ανεξαρτητοποίηση της Αιγύπτου.

Μέσα σ' αυτό το «γίγνεσθαι» δολοπλοκιών, αυθαιρεσιών, συγκρούσεων των Τοπαρχών και παρά την απομύζηση από αυτούς τόσο της κεντρικής διοίκησης όσο και των «ραγιάδων», το δυναμικό ελληνικό στοιχείο σε όλο το εύρος της οθωμανικής επικράτειας αντέδρασε ενστικτωδώς και πέτυχε τη δημιουργία δυναμικής εμπορικής και οικονομικής ζωής, κοινωνικής δομής και οργάνωσης και, βέβαια, παιδείας, στην ανάπτυξη της οποίας ειδικότερα στο Μελένικο – που σήμερα μας ενδιαφέρει – είναι γνωστή η μεγάλη, η ευεργετι-

κή συμβολή του Παλλατίδη.

Στο πλαίσιο αυτό της δημιουργικότητας των υπόδουλων Ελλήνων, εκτός των άλλων, εμφανίστηκε ως κοινωνική αναγκαιότητα και λειτούργησε με επιτυχία ο θεσμός της οργάνωσης και διοίκησης της σφύζουσας κοινότητας, ώστε να διευκολυνθεί και να τονωθεί η εξελικτική της πορεία.

Ο θεσμός αυτός – που αναγνωρίστηκε από το οθωμανικό κράτος και λειτούργησε παράλληλα και κάτω από το επίσημο σύστημα διοίκησής του – κράτησε, μαζί με τη θρησκεία, συντεταγμένο και συνενωμένο το ελληνικό στοιχείο, αποτέλεσε ένα από τα μέσα άμυνας κατά της καταπιεστικής και εξοντωτικής συμπεριφοράς τού κατακτητή και συνέβαλε εξαιρετικά στην επιβίωση του έθνους μας.

Ο θεσμός αυτός της κοινοτικής οργάνωσης εμφάνισε στις λεπτομέρειές του πολυποικιλότητα κατά τύπους και λειτούργησε κυρίως με ελεγχόμενη εφαρμογή άγραφων τοπικών εθιμικών κανόνων και σε ελάχιστες περιπτώσεις με γραπτά κείμενα. Τέτοια γραπτά κείμενα έχουμε από το 1647 της Μυκόνου, το 1661 της Σύρου και ακολουθούν κάποια ακόμα, οπότε φθάνουμε στο 1813...

Τότε το Μελένικο είναι από τα μεγαλύτερα εμπορικά κέντρα της Μακεδονίας. Το πολυπληθέστατο ελληνικό στοιχείο κυριαρχεί και κατέχει όλες τις εμπορικές δραστηριότητες της πόλης, έχει οργανωμένα σινάφια – συντεχνίες, την καλλιέργεια του βαμβακιού και των αμπελιών, και την παραγωγή μεταξιού και κρασιού. Τα προϊόντα αυτά εξάγονται κυρίως στην Αυστρία, Ιταλία και Γαλλία, επίσης διοχετεύονται σε όλη την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Μολδοβλαχία και μέχρι την Κωνσταντινούπολη.

Ο δεκατριάχρονος Παλλατίδης, μετά από την αρχική παιδεία του στο ελληνικό σχολείο του Μελενίκου, στέλνεται από την ευκατάστατη οικογένειά του στο Βουκουρέστι στον εύπορο έμπορο παππού του – πατέρα της μητέρας του – όπου και τελειώνει τις γυμνασιακές σπουδές του, όπως ήδη γνωρίζουμε.

Ταυτόχρονα η έντονη οικονομική και η ευρεία πολιτιστική ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου δημιουργούν την ανάγκη αναδιοργάνωσης της λειτουργίας της κοινότητας, του «Κοινού» του Μελενίκου, και οδηγεί τους ελληνορθόδοξους πολίτες του να συντάξουν Καταστατικό εσωτερικής λειτουργίας του και να συνέλθουν την 1^η Απριλίου του 1813 και «με μίαν γνώμην και απόφασιν» να ψηφίσουν «*Εν ονόματι της αδιαίρετου Τριάδος... Κατά κοινήν ψήφον, απάσης της Συνελεύσεως*» το σπουδαιότερο και περιφημότερο Καταστατικό από κάθε άλλο παρόμοιο, το οποίο αποκάλεσαν «*Σύστημα ή διαταγαί*».

Είναι το καλύτερο σε αρτιότητα και πληρότητα θεμάτων. Ρυθμίζει λεπτομερειακά τη διαχείριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας του «Κοινού» του Μελενίκου σχετικά με τις εκκλησίες, τα σχολεία, τα υποστατικά, τα χρήματα, την κοινωνική αλληλεγγύη και φιλανθρωπία. Καθορίζει τα όργανα διοίκησης, τις αρμοδιότητες και τη δικαιοδοσία τους, τις διαδικασίες που εγ-

γυώνται την ευταξία και το αδιάβλητο στην άσκηση της εξουσίας. Πρωτοτυπεί εισάγοντας προοδευτικές και δημοκρατικές αρχές που κατατείνουν στην κατάργηση των κοινωνικών διακρίσεων μεταξύ των δύο τάξεων – των «Τσορμπατζίδων», δηλαδή των πλουσίων και των αρχόντων, και των «Ποχειρίων», των υποχειρίων, δηλαδή των φτωχών και άσημων. Καθιερώνει την αρχή της απόλυτης ισότητας και κάνει προσιτή την άσκηση της κοινοτικής εξουσίας «*στους εκλεκτούς, στους φρονίμους και ικανούς από τους πολίτες πάσης τάξεως*» επιτρέποντας τη συμμετοχή όλων των μελών του «Κοινού» στη Συνέλευση, το κορυφαίο όργανο, όπως επίσης και στα άλλα όργανα διοίκησης, χωρίς διακρίσεις πλούτου, αρχοντικής καταγωγής ή κοινωνικής τάξης.

Μετά τους τίτλους και υπότιτλους του κειμένου προτάσσεται προοίμιο, το οποίο «*Ο Μελενίκου Άνθιμος επιβεβαιοί*» και όπου αναφέρονται οι σκοποί της ψήφισης του Καταστατικού. Ακολουθεί το κυρίως κείμενό του, το οποίο αποτελείται από τριάντα (30) άρθρα, που περιέχουν λεπτομερείς και δημοκρατικές ρυθμίσεις.

Λίγα παραδείγματα: Η Συνέλευση εκλέγει την πρώτη εβδομάδα κάθε χρόνου «*είκοσι νουνεχείς και φρονίμους αδελφούς πάσης τάξεως*» ... Αυτοί εκλέγουν «*τρεις επιτρόπους, άνδρας επιτηδείους και φρονίμους και όχι απλώς και ως έτυχεν*» και «*άλλους τρεις, ομοίως, άνδρας με κρίσιν και φρόνησιν*» που ονομάζονται Έφοροι... Η «*Βούλλα*», η σφραγίδα, του «*Κοινού*» αποτελείται από τρία «*κομμάτια*» και κάθε Επίτροπος έχει από ένα ... Επίσης, οι Επίτροποι κρατούν «*Κατάστιχα*» και έχουν μια «*Κάσσα*», χρηματοκιβώτιο, για τα μετρητά, με τρεις διαφορετικές κλειδαριές και κάθε ένας κρατάει ένα από τα τρία διαφορετικά κλειδιά... Έτσι τόσο για τη σφράγιση εγγράφων του «*Κοινού*», όσο και το άνοιγμα της «*Κάσσας*» απαιτείτο η σύμπραξη και των τριών.

Το κείμενο των άρθρων κλείνει με επιλογική παράγραφο και το όλο Καταστατικό «*Ο Μελενίκου Άνθιμος Υποβεβαιοί*». Ακολουθούν πενήντα ένας (51) πολίτες ονομαστικά – προφανώς οι πλέον εξέχοντες – με τη συμπλήρωση «*Και οι λοιποί*». Το κείμενο τελειώνει με την αναφορά των έξι (6) εσαφίων – συντεχνιών, τα οποία ήταν: *των Μπογιαντζίδων, των Χρυσοχόων, των Γουναράδων, των Ραπτάδων, των Παπουτζίδων και των Μπακάλιδων*, με κατακλείδα τη χαρακτηριστική και καθοριστική φράση: «*Και πάσα η κοινή των εγκατοίκων απάντων Συνέλευσις*».

Προσθέτω, επίσης, ότι το κείμενο γλωσσικά έχει τη λόγια δομή της εποχής και είναι σωστό λεκτικά, συντακτικά και ορθογραφικά.

Γενικά στο σύνολό του το Καταστατικό αυτό είναι μοναδικό και υποδειγματικό. Γι' αυτό στα σχετικά επιστημονικά συγγράμματα αναφέρεται σε σπουδαιότητα αμέσως μετά το Πολίτευμα του Ρήγα... έχει όμως το προτέρημα ότι αυτό εφαρμόστηκε και λειτούργησε επί δεκαετίες.

Το πρωτότυπο του ξεχωριστού αυτού Καταστατικού, που φυλασσόταν

μαζί με άλλα ιερά και εθνικά κειμήλια από τον Σύνδεσμο Ευελπίδων Μελενίκου εδώ στο Σιδηρόκαστρο, δεν σώζεται... Κάηκε μαζί με άλλους εθνικούς θησαυρούς από τους Βουλγάρους το 1941, όταν άρχισαν την τρίτη κατοχή τους στη Μακεδονία. Ευτυχώς, η σπουδαιότητα του Καταστατικού και το πολιτιστικό επίπεδο των Μελενικίων, τους οδήγησαν, το ίδιο έτος 1813, στην έκδοσή του σε βιβλίο μικρού σχήματος σε ελληνικό τυπογραφείο της Βιέννης. Από την έκδοση αυτή σώθηκαν δύο ή τρία βιβλία, κι ένα από αυτά περιήλθε στον Πέτρο Πέννα, ο οποίος το 1946 δημοσίευσε το περιεχόμενό του με σημαντική αναλυτική μελέτη του. Το πρωτότυπο κείμενο του παραπάνω αρχικού βιβλίου, που βρέθηκε στο αρχείο του Πέτρου Πέννα, αναδημοσιεύτηκε φωτοτυπικά αυτούσιο στο πραγματικό του σχήμα, το 2004 στον 15ο τόμο των Σερραϊκών Χρονικών.

Έτσι γνωρίζουμε ένα από τα πολιτισμικά και πολιτειακά στοιχεία που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της ποιότητας και του επιπέδου της κοινωνικής ζωής των απανταχού Μελενικίων και είχαν σημαντική επίδραση στην ευρύτερη παιδεία και του Παλλατίδη, ο οποίος – όπως είναι γνωστό – μετά τις γυμνασιακές σπουδές του στο Βουκουρέστι, πήγε στη Βιέννη, όπου έζησε μόνιμα μέχρι το θάνατό του, το 1848. Σπούδασε γιατρός και τη διδακτορική διατριβή του την έγραψε στα Λατινικά. Γνωρίζουμε την πολυμαθειά του από τις σημαντικές επιστημονικές και συγγραφικές εργασίες του και τις αξιόλογες ιστορικές και φιλολογικές μελέτες του, όπως και την ευρύτητα των ποικιλόμορφων ικανοτήτων του από την αναγνώρισή του και τον σεβασμό που του απέδιδαν όχι μόνον η ελληνική παροικία της Βιέννης, αλλά στο σύνολό της η αυστριακή κοινωνία, καθώς και οι γύρω ευρωπαϊκές χώρες, ακόμα και οθωμανικές Αρχές. Είναι γνωστό ότι ήταν γιατρός της Αυτοκρατορικής οικογένειας των Αψβούργων, των μελών της Ηγεμονικής οικογένειας της Σάμου, που διέμεναν στη Βιέννη, ακόμα και της Τουρκικής Πρεσβείας στη Βιέννη. Κατείχε, επίσης, επί 18 χρόνια (μέχρι το θάνατό του) τη θέση του επίσημου δημόσιου γιατρού του ενός τετάρτου της Βιέννης... Είχε αποκτήσει διεθνώς μεγάλο κύρος.

Είναι, επίσης, γνωστή η μεγάλη αγάπη του τόσο για τους ομογενείς στη Βιέννη και αλλού, όσο και για τους ομοεθνείς του στο Μελένικο, όπως είναι γνωστό και το πόσο ευεργέτησε το «Κοινό» λόγω και του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός του για την παιδεία, τη σημασία που έδινε σ' αυτήν και τη συμβολή του στην ανάπτυξή της.

Το μέγεθος της αγάπης του Παλλατίδη για τους συμπατριώτες του και το μέγεθος του κύρους του πολλές φορές συναντήθηκαν σε σημαντικά γεγονότα, ένα από τα οποία είναι ο δεκάμηνος αγώνας του για την απομάκρυνση του Μούστα-Μπέη από τη θέση του Τοπάρχη του Καζά (Επαρχίας) Μελενίκου.

Στο οθωμανικό κράτος η κατάσταση υποτέλειας ήταν πολύ σκληρή. Οι

συνθήκες ζωής δεν ήταν ρόδινες, όπως – προς στιγμήν - μπορεί να νομίζουμε από τις δραστηριότητες των Μελενικίων, που περιέγραφα παραπάνω... Γύρω και πέρα από τα εντυπωσιακά άνθη του κάκτου υπήρχε πετρώδης έκταση.

Μία από τις συστηματικά επαναλαμβανόμενες – κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας και σε όλο το εύρος της – τυραννικές καταστάσεις ήταν και η διοίκηση του Μούστα–Μπέη, λίγο μετά τον διορισμό του – περί το 1807 – ως Τοπάρχη του Καζά Μελενίκου. Η άσκηση της εξουσίας από τον ίδιο, με συνεργούς τους δύο άρπαγες και μέθυσους αδελφούς του, γινόταν με ωμή βία και ήταν κυριολεκτικά απάνθρωπη.

Επέβαλλε υπέρογκη και βαρύτατη φορολογία, πολλές φορές και σε πεθαμένους, υπερβαίνοντας κατά πολύ τη δικαιοδοσία που είχε από την Κεντρική Διοίκηση. Επιδίωκε την είσπραξη των φόρων και των εξοντωτικών προστίμων με τρομοκρατία και ακραίες ωμότητες. Ξυλοδαρμοί, φυλακίσεις, απαγχονισμοί, βιασμοί και αρπαγές γυναικών, ακόμα και παιδιών, ήταν συνήθη μέσα με τα οποία πετύχαινε την αφαίμαξη των υποτελών του και την απόκτηση τεράστιας περιουσίας. Αναφέρεται ότι έφθανε ακόμη και να αφαιρεί στέγες σπιτιών, ώστε από την πώληση των κεράμων, της ξυλείας και των καρφιών να εξοφλούνται οι απαιτήσεις του... Έτσι είχε αποκτήσει μυθικό πλούτο.

Εξαπατούσε τις Αρχές στην Κωνσταντινούπολη στέλνοντας ψεύτικες αναφορές, με πλαστές υπογραφές και σφραγίδες, που εξυμνούσαν τη διοίκησή του, και είχε δώσει εντολή στον τραπεζίτη του στην Κωνσταντινούπολη να δωροδοκεί όποιον του υποδείκνυε, εκμεταλλευόμενος τη διαφθορά της διοίκησης.

Είναι αυτονόητο ότι με τέτοια τρομοκρατία η ζωή των Μελενικίων είχε γίνει αφόρητη και γι' αυτό πολλοί αναγκάζονταν να εκπατρίζονται. Αναφέρεται, για παράδειγμα, ότι κατά τη δεκαετία 1830 – 1840 από τους 30 περίπου Μελενίκιους εμπόρους, με περιουσία άνω των 7.000 λιρών στερλινών ο καθένας τους, έμειναν στην πόλη μόνο τρεις (3)... Είναι απορίας άξιον πώς μπόρεσαν οι Μελενίκιοι να αντέχουν επί τόσα χρόνια και να μην αντιδρούν.

Φαίνεται, όμως, ότι το μαχαίρι του Μούστα–Μπέη όχι μόνο έφτασε στο κόκκαλο των Μελενικίων, αλλά άρχισε και να το χαρακώνει. Έτσι την 3η Ιανουαρίου του 1839 πλέον των δύο χιλιάδων Μελενικίων, σε πλήρη απόγνωση και απελπισία, συγκεντρώθηκαν και με επικεφαλής τον Μητροπολίτη τους Διονύσιο ξεκίνησαν καταχέιμωνο μια μοναδική – μέχρι τότε – στην ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας πορεία, με σκοπό να φθάσουν διαμαρτυρόμενοι στην Κωνσταντινούπολη.

Πριν ξεκινήσουν έστειλαν μηνύματα για την απόφασή τους στους συμπατριώτες τους στη Βιέννη και σε όσους απόδημους Έλληνες μπόρεσαν, στην υπόλοιπη Ευρώπη. Όλοι συγκλονίστηκαν, αμέσως ενεργοποιήθηκαν και τάχθηκαν αλληλέγγυοι με κορυφαίο τον Αναστάσιο Παλλατίδη. Αμέσως με επιστολή του – Υπόμνημα προς τον Σουλτάνο, που την συνυπέγραψαν και άλλοι

διακεκριμένοι Μελενίκιοι της Βιέννης, περιγράφεται εκτενώς η όλη κατάσταση και ζητείται η αποπομπή του Μούστα–Μπέη. Ο Παλλατίδης συνεχίζει με αλληπάλληλες επιστολές και άλλες ενέργειες προς σημαίνοντες ομογενείς και Ευρωπαίους, ακόμα και σε Τούρκους. Απευθύνεται στον ευρωπαϊκό τύπο μέσω του οποίου προκαλεί συγκίνηση στην κοινή γνώμη και κινητοποίηση γνωστών και αγνώστων. Η διεθνής και εσωτερική πίεση στον Σουλτάνο είναι μεγάλη και περί τα τέλη Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους αποφασίζει την αποπομπή του Τοπάρχη του. Είχε προηγηθεί, όπως προαναφέρθηκε, η ανεξαρτητοποίηση του Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου.

Η επιτυχία του Παλλατίδη μετά από δυσκολίες, περιπέτειες και πολλές απογοητεύσεις, που προηγήθηκαν, είναι τεράστια και οφείλεται στην επιμονή του, τη σύνεσή του και το κύρος του... Στη λαμπερή προσωπικότητά του... Ήταν μόλις 39 ετών.

Η πορεία των υπερδισχιλίων Μελενικίων έγινε, βέβαια, αμέσως αντιληπτή από τις οθωμανικές αρχές, που ειδοποίησαν τον Μούστα–Μπέη, ο οποίος αντέδρασε άραυτα... Πέτυχε ώστε οι φρουρές των οδών προς την Καβάλα να μην επιτρέψουν τη διέλευση των οδοιπορούντων και να τους σταματήσουν, στον δε τραπεζίτη του στην Κωνσταντινούπολη έστειλε εντολή να αρχίσει τις δωροδοκίες των προσώπων που κατείχαν ανώτατες θέσεις στη διοίκηση...

Δύο από τους Μελενίκιους της πορείας κατάφεραν να ξεφύγουν από τα μπλόκα των Οθωμανών και έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη στον Πατριάρχη, ενώ επίσης στάλθηκαν εκεί και άλλοι είκοσι Μελενίκιοι, που εκλέχθηκαν αμέσως να αντιπροσωπεύουν επίσημα την πόλη και τον Καζά Μελενίκου στον Σουλτάνο. Έμειναν εκεί μέχρι τέλους, λόγω των παραινέσεων και προτροπών του Παλλατίδη να μην εγκαταλείψουν απογοητευμένοι την προσπάθεια.

Ο Παλλατίδης έχοντας λάβει ευρωπαϊκή παιδεία και όντας – προφανώς – από χαρακτήρα μεθοδικός και οργανωτικός, κρατούσε αντίγραφα των επιστολών του – «*απόγραφα*», όπως ο ίδιος τα αποκαλεί – που έστειλε κατά καιρούς σε διάφορα πρόσωπα.

Στο τμήμα χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης στην Αθήνα υπάρχουν διάφορα ανέκδοτα χειρόγραφα του Παλλατίδη, μεταξύ των οποίων και αρκετά αντίγραφα επιστολών του, είκοσι πέντε (25) από τις οποίες αφορούν την υπόθεση Μούστα–Μπέη. Αρχίζουν με την επιστολή του–Υπόμνημα προς τον Σουλτάνο, έπεται επιστολή της 3ης Φεβρουαρίου 1839 προς τον Μητροπολίτη Διονύσιο, προφανώς μετά την επιστροφή από την πορεία, στον οποίον εκφράζει τα αισθήματα ευγνωμοσύνης όλων των αποδήμων Μελενικίων γιατί εμπνευσμένα προτάχθηκε – σε αντίθεση με τους προκατόχους του – στον αγώνα των Μελενικίων και ακολουθούν επιστολές προς τον Υπουργόν επί των εσωτερικών του οθωμανικού κράτους Σερίμ εφέντη, προς τον Διερμηνέα και Σύμβουλο της οθωμανικής Πρεσβείας στο Παρίσι Άρχοντα Μαυρογένη,

δύο προς τον εκλαμπρότατο ηγεμόνα της Σάμου Στέφανο Βογορίδη, δύο προς τον Παναγιώτατον Οικουμενικόν Πατριάρχην Κύριον Γρηγόριον και άπασαν την σεβαστήν ιεράν Σύνοδον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, από μία προς τον ευγενέστατο Άρχοντα μεγάλο Λογοθέτη κύριον Νικόλαο Αρίσταρχο, προς τον Πανιερώτατο και σεβασμιώτατο πατέρα Ιωακείμ, προς τον Μέγα Βεζύρη της Υψηλής Πύλης Χουσρέφ Πασά, γραμμένη στα γαλλικά, προς τον εξοχώτατον κύριον Κωνσταντίνον Μαρκόπουλον, αρχίατρον του Μεγάλου Βεζύρη, δέκα επιστολές προς τους Μελενίκιους αντιπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη (με τις οποίες τούς ενημερώνει, τούς συμβουλεύει, τούς κατευθύνει και τούς ενθαρρύνει), τρεις επιστολές σε άλλα πρόσωπα, και τέλος μία στους συμπατριώτες του στο Μελένικο.

Στις επιστολές αυτές αναφέρονται και άλλα ονόματα προσώπων και γεγονότα που απεικονίζουν την όλη υπόθεση και την προσπάθεια του Παλλατίδη απ' αρχής μέχρι τέλους. Οι επιστολές αυτές ήρθαν στο φως της δημοσιότητας και έγινε γνωστή η πτυχή αυτή της δραστηριότητας του Παλλατίδη, από τον Πέτρο Πέννα, ο οποίος τις δημοσίευσε σε μελέτη του το 1957, στον 2ο τόμο των *Σερραϊκών Χρονικών*.

Για το σύνολο των αντιγράφων των ανέκδοτων επιστολών του Παλλατίδη, που βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, ο Πέτρος Πέννας γράφει στην παραπάνω μελέτη του: *«Εκ των επιστολών τούτων άλλαι μεν αφορῶσιν υποθέσεις ιδιωτικῆς φύσεως και άλλαι εἶναι γενικωτέρου ενδιαφέροντος. Ὅλαι ὅμως σπουδαίας σημασίας και σοβαρότητας δια την ολοκλήρωσιν της προσωπικότητος του Παλλατίδου και διά την ιστορικὴν σύνθεσιν και γνώσιν μιας τελείως αγνώστου περιόδου της ζωῆς του Μελενίκου και της Μακεδονίας γενικώτερον»*... Σε υποσημειώσεις του στα παραπάνω, ο Πέτρος Πέννας αναφέρει – ενδεικτικά – δύο επιστολές του Παλλατίδη, τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1833, προς κάποιον Πανοσιώτατον Ιωάννη, που διαμένει στο Ναύπλιο, με τις οποίες – εκτός άλλων – στέλνει χαιρετισμούς στον Πολυζωΐδη και κάποιον Μελενίκιο ταγματάρχη Τιμολέοντα, από τον οποίον περιμένει ενημέρωσή του για τα συμβαίνοντα στην ελεύθερη Ελλάδα. Στη συνέχεια, απαντητική πολύ ενδιαφέρουσα επιστολή του στον ταγματάρχη Τιμολέοντα, με την οποία διατυπώνει τις απόψεις του για τις συνταγματικές έριδες στην ελεύθερη Ελλάδα... άλλη επιστολή του, τον Ιούνιο του 1834, προς το Υπουργείο Παιδείας στο Ναύπλιο, με την οποία γνωστοποιεί την αποστολή 150 τευχών της Λατινικής Γραμματικής του, ως προσφορά στη σπουδάζουσα νεολαία. Τέλος επιστολή, τον Απρίλιο του 1841, προς τον συμπατριώτη του Καλαμβακίδη, ο οποίος είχε διοριστεί για να οργανώσει το σχολείο της Αλιστράτης και ζητούσε από τον Παλλατίδη βοήθεια για την αγορά οργάνων και βιβλίων.

Κλείνοντας αυτή τη σύντομη αναδρομή, διαπιστώνουμε ότι, ενώ έχει επι-

σημανθεί η ύπαρξη πηγών για περαιτέρω γνώση της δράσης του Παλλατίδη, αυτές δεν έχουν ακόμα ερευνηθεί... Όμως θα έπρεπε μετά από τόσα χρόνια... μισό και πλέον αιώνα... Γι' αυτό, ως κίνητρο προς νέους για ιστορική έρευνα, σκόπιμη είναι η ανάληψη από τους κληροδόχους, Παλλατίδειο Γυμνάσιο και Λύκειο, της μέριμνας για δημοσίευση μιας τέτοιας εργασίας, που θα πρόσθετε νέα ενδιαφέροντα στοιχεία... Και άξια εκδήλωση τιμής στο Παλλατίδη θα ήταν η δημόσια παρουσίαση της εργασίας αυτής εδώ στο Σιδηρόκαστρο.

Πιστεύω ότι ο Παλλατίδης θα ήταν ένθερμα σύμφωνος με αυτό, γιατί προσελκύει τους νέους σε έρευνα και σε γραπτά κείμενα, τα οποία διατηρούν τη μνήμη τόσο του πολιτισμού μας, όσο και εκείνων που τον διαμορφώνουν... γιατί συμβάλλουν στην άνοδο του επιπέδου της παιδείας μας ...

Ασφαλώς θα αποτελεί και η εργασία αυτή διηνεκές μνημόσυνο του Παλλατίδη.

VI. Προσφώνηση του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγου (Σέρρες, 2.11.2013):

Η τοπική μας Εκκλησία, Σεβασμιώτατοι Πατέρες, εντιμώτατοι άρχοντες, περισπούδαστοι και ελλογιμώτατοι κύριοι καθηγητές, αγαπητοί μου αδελφοί, θέλει να τιμήσει όλες αυτές τις επετείους, οι οποίες ενδυναμώνουν την ιστορική μας μνήμη αλλά και μας δίνουν την δύναμη για να μπορέσουμε να ανθέξουμε στις προκλήσεις των εποχών μας.

Αυτή η δύναμη ασφαλώς προέρχεται και μέσα από τους φιλοτίμους και φιλέργους εργάτες, οι οποίοι σε πείσμα των καιρών και της τάσεως για ισοπέδωση των πάντων αγωνίζονται για να κρατήσουν αναμμένο το καντήλι της ελπίδος, της μνήμης, της ιστορικής αυτοσυνειδησίας μας και της εθνικής ταυτότητας, όχι για να καλλιεργούνται μεταξύ των εθνών και των λαών έριδες και να αναξέονται πληγές τού παρελθόντος αλλά διότι είναι ιστορικά αποδεδειγμένον ότι λαοί οι οποίοι ξεχνούν την ιστορία τους και κυρίως λαοί οι οποίοι δεν διδάσκονται από την ιστορία τους είναι καταδικασμένοι να έχουν περιπέτειες και κρίσεις και δυστυχίες και προβλήματα, τα οποία οφείλονται και εις την ιδικήν τους αψύτητα. Ανάμεσα σε αυτούς τους πνευματικούς εργάτες, τους σκαπανείς του πνεύματος και της ιστορικής ταυτότητας αυτής της μαρτυρικής και ενδόξου γωνιάς της ελληνίδος γης, είναι και όλοι εκείνοι οι οποίοι 61 ολόκληρα χρόνια τώρα απαρτίζουν την Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών-Μελενίκου, οι οποίοι με σεμνό τρόπο αλλά ουσιαστικό αναζητούν και προβάλλουν την ιστορική μνήμη, την ταυτότητα, την φυσιογνωμία, το ένδοξο παρελθόν, έτσι ώστε όλα αυτά να λειτουργήσουν ως ένα πνευματικό εφελτήριο, το οποίο θα οδηγήσει την πατρίδα μας στην έξοδο από τις κάθε λογής κρίσεις αλλά και στην συνειδητοποίηση της ιδιαίτε-

ρης ευθυνοφόρου αποστολής της Ελλάδος μέσα εις το παγκόσμιο γίνεσθαι.

Αυτή η προσπάθεια δεν είναι ούτε χωρίς κόπους, ούτε χωρίς αγωνίες, ούτε χωρίς προβλήματα, ούτε χωρίς άλλου είδους καταστάσεις που δυσκολεύουν το έργο. Γι' αυτό η τοπική μας Εκκλησία αισθάνθηκε την ανάγκη κατά λόγον δικαιοσύνης να τιμήσει αυτούς τους ανθρώπους και στο πρόσωπό τους και όλους εκείνους τους αγαθούς και καλούς εργάτας, οι οποίοι εργάζονται χωρίς εμμονές, χωρίς κρατούμενα εις την ψυχήν τους για να αναστηθεί η ελπίδα μέσα εις την ψυχή του Έλληνος σήμερα.

Η Εταιρία αυτή, η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών-Μελενίκου έχει επιτελέσει και επιτελεί ένα σπουδαιότατο επιστημονικό έργο, μπροστά εις το οποίο υποκλινόμεθα με σεβασμό, διότι όχι μόνον εργάζεται προς την κατεύθυνση της γνώσεως της ιστορίας αλλά και διεκδικεί όλα εκείνα τα οποία ανήκουν εις την πατρογονική μας κληρονομιά και τα οποία όλος αναιτίως αφηρέθησαν από αυτόν τον τόπον όχι από αλλοδόξους, όχι από αλλοθρήσκους, όχι από λαούς οι οποίοι δεν έχουν ευεργετηθεί από το ζωογόνο φως της Ελληνορθοδοξίας μας, αλλά δυστυχώς από γείτονες, από ευεργετημένους πολλαπλώς, από λαούς οι οποίοι εδέχθησαν το φως του Ευαγγελίου από Έλληνες Πατέρες, λαούς οι οποίοι οδηγήθησαν και εις την επίγνωσιν του θελήματος του Θεού, αλλά και εδέχθησαν τα ζωογόνα σπέρματα ενός μεγάλου πολιτισμού, χάρις εις την Ελλάδα, εις τον Πολιτισμό, εις την Ορθοδοξία μας.

Γι' αυτό λοιπόν η τοπική μας Εκκλησία ηθέλησε και την θέληση την έκανε απόφαση και την απόφαση πράξη αυτό το βράδυ να τιμήσει αυτούς τους ανθρώπους, τους πνευματικούς εργάτας, οι οποίοι επιμένουν σε πείσμα των καιρών και της ισοπεδωτικής νοοτροπίας κάποιων, να μελετούν την Ιστορία της πόλεως και της περιοχής και να παρέχουν σε όλους μας καλές αφορμές για να γνωρίσουμε αυτήν την Ιστορία και μέσα από τη γνωριμία με την Ιστορία, την παράδοση, την λαογραφία του τόπου, να αισθανθούμε υπερήφανοι γι' αυτό το οποίο είμεθα, Έλληνες και ορθόδοξοι, και είναι αλήθεια ότι σε τούτες τις ημέρες έχουμε πολύ ανάγκη από τέτοιον είδους τονωτικές ενέσεις, καθώς η αυτοεκτίμησή μας ως λαού συνολικώς φαίνεται ότι βρίσκεται εις μίαν κατάστασιν δύσκολον.

Αποφασίσαμε να τιμήσουμε αυτούς τους ανθρώπους και καθώς έφτασε αυτή η μέρα, έρχονται εις το νου μου τα λόγια εκείνα τα οποία έγραψε εις τα Σερραϊκά Χρονικά του έτους 1982 ο Πέτρος Πέννας, “Το έργο μας, έγραφε, μπορεί να μην είναι ποσοτικό με τα μέτρα του κόσμου αλλά ασφαλώς αγωνιζόμεθα να είναι ποιοτικό, να συμβάλει εις την αφύπνισην, εις την γνώσιν, εις την μελέτη, εις την ελπίδα την οποίαν έχουμε ανάγκη”.

Γι' αυτόν τον λόγο κυρίως αλλά και για να τιμήσουμε εκείνους που εργάζονται ουσιαστικά και αθόρυβα και για το ποσοτικόν αλλά κυρίως γι' αυτό το ποιοτικό έργο, η Ιερά Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης απόψε το βράδυ τιμά

την Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου, τον Πρόεδρο, το Διοικητικό Συμβούλιο και όλα τα εκλεκτά μέλη και τους παρακαλεί να συνεχίσουν αυτόν τον ωραίο αγώνα. Είναι γνωστόν, αγαπητοί μου, ότι αυτή η πατρίδα αλλά και ο κόσμος ολόκληρος πάει μπροστά, προοδεύει, από τους ολίγους, από εκείνους οι οποίοι αγωνίζονται με πείσμα γι' αυτό το οποίο φαίνεται πολλές φορές ακατόρθωτο και δύσκολο.

Γι' αυτούς τους λόγους λοιπόν αλλά και για λόγους δικαιοσύνης τιμούμε σήμερα αυτό το έργο, αυτή την προσφορά, αυτό το όραμα, αυτό το όνειρο, αυτή την ευγενική επιδίωξη, αυτούς τους ανθρώπους και παρακαλούμε, κύριε Πρόεδρε και έντιμα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών-Μελενίκου, να συνεχίσετε αυτή την ευγενική σας προσπάθεια, να μην εγκαταλείψετε το όραμα, ιδίως στις ημέρες μας αυτές.

Να γνωρίζετε ότι η Εκκλησία σας τιμά, αναγνωρίζει το έργο σας το σπουδαίο και ουσιαστικό, σας σκεπάζει με τις ευχές της και τις ευλογίες της και σας παρακαλεί να συνεχίσετε αυτό το ωραίο, το ευγενικό, το πατριωτικό, το ευλογημένο κατά πάντα έργο σας.

Θερμά συγχαρητήρια! Ο Θεός να σας σκεπάζει. Καλή συνέχεια στο ταξίδι. Έχετε τις ευχές και τις ευλογίες της μητέρας και τροφού Εκκλησίας μας.

VII. Αντιφώνηση του Προέδρου της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών– ελενίκου κ. Θωμά Π. Πέννα (Σέρρες, 2.11.2013):

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης κύριε Θεολόγε,

Με την επιστροφή μου στην Αθήνα, παραπλεύρως του Επαίνου της Ακαδημίας Αθηνών προς τα *Σερραϊκά Χρονικά*, τον οποίον υπογράφουν οι τότε Πρόεδρος Κωνσταντίνος Τσάτσος και Γενικός Γραμματέας Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, θα αναρτηθεί στο γραφείο της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου και ο προς αυτήν Χρυσός Σταυρός του Πολιούχου της πόλης των Σερρών Αγίου Νεομάρτυρος Νικήτα, μετά του συνοδευτικού πιττακίου, χαριστήριος τιμητική διάκριση της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης, τον οποίον εκλεκτικά και φιλόφρονα μας απονείματε κατά την αποψινή διακεκριμένη και επιτυχή εκδήλωση.

Η σπουδαία αυτή ποιμαντορική ενέργειά σας, Σεβασμιώτατε, αποτελεί κορυφαία τιμή και καταξίωση της Εταιρίας Σερρών – Μελενίκου... Καθολική αναγνώριση του πολύχρονου έργου της.

Είναι πράγματι ιδιαίτερη τιμή και για εμέ προσωπικά, ως Πρόεδρος της Εταιρίας, να παραλάβω από εσάς την προνομιακή αυτή διάκριση και, ως εκπρόσωπος του συνόλου των Μελών της Εταιρίας, να σας εκφράσω την έντονη συγκίνηση, την εύλογη ικανοποίηση και τις εγκάρδιες ευχαριστίες μας.

Σεβασμιώτατε κύριε Θεολόγε,
Σεβασμιώτατοι Συνποιμένες Βρεσθένης κύριε Θεόκλητε, Ζιχνών και Νευροκοπίου κύριε Ιερόθεε,

Κυρίες και Κύριοι, εκλεκτοί προσκεκλημένοι που τιμάτε την αποψινή εκδήλωση.

Συμπληρώθηκαν 61 χρόνια από τον Ιούλιο του 1952, όταν διακεκριμένοι διανοούμενοι, καταγόμενοι από όλον τον χώρο του άλλοτε οθωμανικού Σαντζακίου των Σερρών και εγκατεστημένοι στην Αθήνα, ίδρυσαν εκεί το επιστημονικό μη κερδοσκοπικό Σωματείο με την επωνυμία: «Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου». Το πρώτο Σερραϊκό Σωματείο στην Αθήνα.

Στην επωνυμία περιελήφθη το Μελένικο (σημερινό Melnik) γιατί τα περισσότερα ιδρυτικά Μέλη της Εταιρίας είχαν γεννηθεί προ του 1913 και είχαν μνήμες έντονες του χώρου που περιελάμβανε το Σαντζάκι Σερρών, αλλά και γιατί το Μελένικο (που εύστοχα αποκλήθηκε «ο Μυστράς του Βορρά») ήταν μετά τα Σέρρας η σημαντικότερη πόλη του Σαντζακίου Σερρών και η κυριότερη από όσες Σερραϊκές (όπως: Στρώμνιτσα, Πετρίτσι, Στάρτσοβο, Νευροκόπι, Άνω Τζουμαγιά—το σημερινό Blagoevgrad) που εντάχθηκαν στο βουλγαρικό κράτος με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου της 28ης Ιουλίου 1913.

Οι καταστατικοί σκοποί του Σωματείου ήταν και παραμένουν: «Η συλλογή και η διάσωση, η έρευνα και η μελέτη, η προβολή και η διάδοση του ιστορικού, αρχαιολογικού, λαογραφικού και γλωσσικού υλικού, όπως επίσης των εθίμων και των παραδόσεων, της λαϊκής τέχνης και των άλλων σχετικών κοινωνικών πολιτισμικών γνωρισμάτων και εκδηλώσεων της ευρύτερης περιοχής των Σερρών, όπως αυτή παλιά καθοριζόταν από τα όρια του Σαντζακίου (Νομού) Σερρών με τους οκτώ Καζάδες (Επαρχίες) του, μεταξύ των οποίων και εκείνος του Μελενίκου».

Η ευρύτητα των σκοπών της Εταιρίας προσελκύει το ενδιαφέρον, γιατί εκτός από το σύνθετες ιστορικό αντικείμενό τους συνυπάρχουν το αρχαιολογικό, το λαογραφικό, το γλωσσικό και άλλα πολιτισμικά θέματα.

Επιπλέον οι σκοποί αυτοί αφορούν τη μεγάλη περιοχή των Σερρών, στην οποία μάλιστα τους τελευταίους δύομισι αιώνες (από τα τέλη του 1700) εγκαταστάθηκαν ελληνικοί πληθυσμοί με τα ιδιαίτερα γνωρίσματά τους, όπως Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Θράκες και Ανατολικορωμιλιώτες, Πόντιοι και Μικρασιάτες.

Στόχοι υψηλοί και μάλιστα στους χαλεπούς καιρούς του 1952... Επτά χρόνια από την αποχώρηση των Γερμανοϊταλών και των Βουλγάρων και τρία χρόνια από το τέλος του εμφυλίου... Υπήρχε διαρκής πολιτική αστάθεια... στα επτά χρόνια από την απελευθέρωση μέχρι τον Ιούλιο του 1952 ανέλαβαν 17 Πρωθυπουργοί, στις εκλογές του 1950 έλαβαν μέρος 45 πολιτικά κόμμα-

τα... Η αμερικανική βοήθεια είχε μειωθεί αισθητά... Η μετανάστευση εντεινόταν, στην αρχή εσωτερική με την αστυφιλία και κατόπιν και εξωτερική... Υπήρχε ακόμα δελτίο στο ψωμί. Στη Μακεδονία οι συνέπειες ήταν χειρότερες και στην καθημερινή ζωή η πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα περιορισμένες.

Στο γενικό πλαίσιο των κοινωνικών αυτών καταστάσεων, η ίδρυση και οι σκοποί της Εταιρίας προέκυψαν από επίμονους και ανήσυχους Σερραίους με άξια πολιτισμική καλλιέργεια, γνήσια αγάπη για την ιδιαίτερη πατρίδα τους, θέληση και ικανή εμπειρία. Διακατεχόμενοι από αισιοδοξία και εμπιστοσύνη στη συλλογική εθελοντική προσπάθειά τους, προσέβλεπαν στο να ενδυναμώσουν την πολιτισμική εθνική μας διαχρονική ταυτότητα, που είχε έντονες ενδείξεις εξάντλησης, και να επαναφέρουν αξίες που διακρίνονταν φευγαλέα στην ομιχλώδη εξέλιξη της μεταπολεμικής ελληνικής αστικοποίησης.

Μεταξύ των ιδρυτικών Μελών της Εταιρίας, τα περισσότερα των οποίων είχαν αξιόλογη συγγραφική δραστηριότητα σχετική με τους σκοπούς της Εταιρίας, ήταν ενδεικτικά και οι: Βασίλειος Σιμωνίδης (π. Υπουργός – Ιστορικός συγγραφέας), Πέτρος Πέννας (Δικηγόρος – Συγγραφέας και Ιστορικός ερευνητής – π. Βουλευτής – π. Γεν. Γραμματέας Υπ. Κοινωνικής Πρόνοιας), Νάταλης Πέτροβιτς (Δ/ντής Εμπορικής Τράπεζας – Συγγραφέας, Λαογράφος), Λιλίκα Χρηστομάνου–Καλίνσκη (Ιστορικός συγγραφέας – Λογοτέχνης), Δημήτριος Χόνδρος (Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών – Ακαδημαϊκός), Ουμβέρτος Αργυρός (Ζωγράφος – Καθηγητής και Δ/ντής της Σχολής Καλών Τεχνών – Ακαδημαϊκός), Τριαντάφυλλος Θεοδορίδης (Δ/ντής Τράπεζας της Ελλάδος – Συγγραφέας), Αλέξανδρος Σφήκας (Καθηγητής Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου), Ιάκωβος Ζαγκαρόλας (Δρ Νομικής – Δικηγόρος – Υφηγητής Παν/μίου Αθηνών – π. Γεν. Γραμματέας Υπ. Δικαιοσύνης), Χρήστος Ντινίδης (Αντιστράτηγος ε.α. – π. Βουλευτής), Κωνσταντίνος Τέγος (Νομικός Σύμβουλος του Κράτους), Μιχαήλ Μεγγρέλης (Δικηγόρος), Ιωάννης Πετράκογλου, Κυριάκος Κουρτσόγλου, Έλλη Αγγέλου (Εκπαιδευτικός, μητέρα της γνωστής ηθοποιού Βίλμας Κύρου που έφυγε πρόσφατα).

Έκτοτε, η Εταιρία συνεχίζει, με παρόμοιο δυναμικό Μελών, την αδιάκοπη λειτουργία της, εκπληρώνοντας με επιτυχία τους καταστατικούς σκοπούς της με δύο κύριες δραστηριότητες:

Η μία είναι η οργάνωση ποιοτικών εκδηλώσεων και ομιλιών ανά την Ελλάδα, κυρίως στην Αθήνα και τον Νομό Σερρών, είτε προς τιμή και μνήμη διακεκριμένων Σερραίων εν γένει – όπως του Εμμανουήλ Παπά, του Αναστάσιου Πολυζωΐδη, Μακεδονομάχων – είτε με προβολή ιστορικών και πολιτισμικών γεγονότων της πόλης των Σερρών και της ευρύτερης περιοχής τους, αλλά και της Μακεδονίας γενικά. Επίσης με ενεργό συμμετοχή σε σχετικά

επιστημονικά συνέδρια και εκδηλώσεις.

Η δυσκολία της απόστασης Αθήνα-Σέρρες τη δεκαετία του '50, ήταν έντονο αντικειμενικό πρόβλημα. Οι ατέλειωτες ώρες στο πεπαλαιωμένο σιδηροδρομικό δίκτυο ήταν εξουθενωτικές και οι ακόμα περισσότερες της οδικής διαδρομής προκαλούσαν στους ταξιδιώτες επιπλέον ανησυχία για την ασφάλειά τους λόγω των στροφών του Μπράλου, της ομίχλης τού υψομέτρου της Καστανιάς Βέροιας και τέλος των στροφών του Βερτίσκου. Όμως ούτε οι δυσκολίες αυτές, ούτε άλλες απέτρεψαν τα Μέλη της Εταιρίας να επισκέπτονται τον Νομό Σερρών ή άλλες περιοχές της Ελλάδας, με παρόμοιες συνθήκες, υλοποιώντας και εκεί σκοπούς της Εταιρίας.

Η άλλη κύρια δραστηριότητα είναι η έκδοση του επιστημονικού περιοδικού συγγράμματος *Σερραϊκά Χρονικά*, που άρχισε ένα χρόνο μετά την ίδρυσή της, το 1953.

Τα *Σερραϊκά Χρονικά*, τα οποία χαρακτηρίστηκαν από την Ακαδημία Αθηνών ως «πολύτιμον έργο» και τιμήθηκαν με Έπαινό της, έχουν κυκλοφορήσει σε 16 τόμους (και επίκειται η έκδοση του 17ου) με σύνολο σελίδων 5.000 περίπου. Σ' αυτές δημοσιεύονται πλέον των 100 πρωτότυπων αυτοτελών εργασιών και επιστημονικών μελετών, από τις οποίες 12 για το Μελένικο, όπως επίσης και 85 βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις, συνολικά από 77 συγγραφείς, μέλη και μη της Εταιρίας μας, όπως ο κύριος Βουρουτζίδης, που μας τίμησε με την προσφώνησή του. Επίσης οι τόμοι των *Σερραϊκών Χρονικών* εμπλουτίζονται με άνω των 1.000 σπάνιων φωτογραφιών.

Τα *Σερραϊκά Χρονικά* εκτιμώνται ως μία από τις σημαντικότερες επιστημονικές εκδόσεις στον ευρύτερο Μακεδονικό χώρο. Εμπλουτίζουν τις βιβλιοθήκες επιστημονικών, πολιτιστικών και πνευματικών Ιδρυμάτων και Πανεπιστημίων της Ελλάδας και του εξωτερικού, και είναι από τις μακροβιότερες εκδόσεις του είδους.

Σημαντική είναι επίσης και η έκδοση από την Εταιρία δύο διακεκριμένων συγγραμμάτων του Πέτρου Θ. Πέννα: η *Ιστορία των Σερρών (1383 – 1913)* Β' Έκδοση Αθήνα 1966, και *Τα Άνω Πορόια Σερρών (Ιστορία και Λαογραφία)*, Αθήνα 1989.

Αναμφισβήτητα η αποψινή τιμητική διάκριση της Εταιρίας αποτελεί στην ουσία επιβράβευση των Μελών της, τόσο εκείνων που την ίδρυσαν στους δύσκολους καιρούς του 1952, όσο και εκείνων που συνέβαλαν και συμβάλλουν συνέχεια μέχρι σήμερα στην επιτυχή πραγμάτωση των σκοπών της.

Κλείνοντας το σύντομο και ενδεικτικό ιστορικό της Εταιρίας, αναφέρω κατά σειράν τους Προέδρους της: Βασίλειος Συμωνίδης, Ορέστης Πεδικάρης, Δημήτριος Δούκας, Πέτρος Θ. Πέννας, Κωνσταντίνος Χιώλος, Λότη Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου και από το 2010 ο ομιλών, έχοντας διατελέσει τα προηγούμενα συνεχή 18 χρόνια Γενικός Γραμματέας της.

Τέλος, λίγο μετά την ίδρυσή της, το κύρος της Εταιρίας αναγνωρίστηκε και ενισχύθηκε με την αποδοχή από τους διακεκριμένους Σερραίους Στίλπονα Κυριακίδη, Καθηγητή Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και Προέδρου της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, και της Άννας Τριανταφυλλίδου, Εκπαιδευτικού και Προέδρου του Λυκείου Ελληνίδων, της τιμητικής ανακήρυξής τους ως Επιτίμων Προέδρων της Εταιρίας. Μεταγενέστερα ανακηρύχθηκαν επίσης Επίτιμοι Πρόεδροι και οι Ισαάκ Λαυρεντίδης και Πέτρος Θ. Πέννας.

Σεβασμιώτατοι,
Κυρίες και Κύριοι,

Η αποψινή χαριστήριος τιμή της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης προς την Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Σερρών – Μελενίκου δεν μάς δημιουργεί εφησυχασμό. Αντίθετα ενισχύει και εμπνυχώνει την όχι εύκολη προσπάθειά μας στη συνέχιση – με την ευλογία και συμπαράστασή σας Σεβασμιώτατε κύριε Θεολόγε – της υλοποίησης των καταστατικών σκοπών τής Εταιρίας μας, έχοντας παράλληλα κατά νου την ανανέωση του δυναμικού της και την πρόβλεψη της διαδοχής για εξασφάλιση της συνέχειας, παράλληλα και μερικές φορές σε συνεργασία, με σχετικούς φορείς των Σερρών, που αναπτύσσουν επιτυχώς όμοιες δραστηριότητες.

Και πάλι σάς ευχαριστούμε θερμά.

Περιεχόμενα

<i>Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης: «Γυναικοκρατία». Ο απόηχος μιας πανάρχαιας γονιμικής εορτής.....</i>	5-10
<i>Γιώργος Βοζίκας: Οι εμποροπανηγύρεις στην περιοχή των Σερρών</i>	11-52
<i>Ευστράτιος Βαχάρογλου: Η έννοια της ηθικής κατά τον εκ Σερρών Δημήτριο Αρμο.....</i>	53-113
<i>Αίλα Θεοδωρίδου - Σωτηρίου: Η πορεία του Σερραίου καθηγητή Φρίξου Ι. Θεοδωρίδη.....</i>	114-128
<i>Νικ. Μ. Μπονόβας - Ιω. Ε. Τσαρούχας: Νεότερες μαρτυρίες για τα μνημεία στο Γενίκιοϊ (Αμφίπολη)</i>	129-144
<i>Χαράλαμπος Βουρουτζίδης: Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σεραφείμ Β΄</i>	145-157
<i>Αστέριος Ι. Κουκούδης: Ηράκλεια Σερρών.....</i>	158-174
<i>Ν.Σ. Ταχινოსλής: Νεοελληνικά ονόματα με ανάπτυξη /a/.....</i>	175-187
<i>Θωμάς Π. Πέννας: Η Επιτροπή Μακεδόνων και Θρακών κατά την Κατοχή 1941-1944.....</i>	188-203
<i>Βιβλιοπαρουσιάσεις.....</i>	204-225
<i>Χρονικά (Ιούνιος 2007 – Δεκέμβριος 2013).....</i>	227-237
<i>Παράρτημα (Ομιλίες, Ψήφισμα, Χαρακτήριος τιμητική διάκριση Ι. Μητροπόλεως Σερρών–Νιγρίτης στην Εταιρία, Προσφώνηση και Αντιφώνηση).....</i>	239-278





**Διοικητικό Συμβούλιο και Ελεγκτική Επιτροπή
της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρίας Σερρών Μελενίκου
περιόδου: Ιούνιος 2013 – Μάϊος 2016**

Τακτικά Μέλη Δ.Σ.

- Πρόεδρος: Θωμάς Π. Πέννας, τ. Δικηγόρος Αθηνών στον Α.Π.
Αντιπρόεδροι: Παναγιώτης Απ. Σίσκος, Καθηγητής Χημείας Περιβάλλοντος Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Γ. Γραμματέας Φιλολογικού Συλλόγου «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ».
Στέλιος Δ. Καρδitsάς, Pharm.D., M.D., Ph.D. Χειρουργός Οφθαλμίατρος, Μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μέλος του Συμβουλίου του Τ.Ε.Ι. Σερρών.
- Γενικός Γραμματέας: Γιώργος Δ. Παπαηλιού, τ. Δικηγόρος Αθηνών, Διπλ./χος Μεταπτυχιακών Νομικών Σπουδών σε Μπολόνια και Στρασβούργο, π. Πρόεδρος Σερραϊκής Ένωσης Αθηνών.
- Ταμίας: Στέργιος Δ. Μπατσιούλας, Εκδότης.
Έφορος: Βασιλική Πέννα, DPhil.Oxon, Βυζαντινολόγος – Νομισματολόγος, Αν. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.
- Σύμβουλοι: Στράτος Βαχάρογλου, Μεταδιδάκτωρ Ερευνητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Εκπαιδευτικός Δ/θμιας Εκπαίδευσης.
Γιώργος Εμμ. Καλπαδάκης, Δρ Διεθνών Σχέσεων, Ιστορικός Συγγραφέας, Επιστημονικός Συνεργάτης Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Διδάσκων στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
Άντα Κατσίκη – Γκίβαλου, Δρ Φιλ., Ομ. Καθηγήτρια Ελληνικής Φιλολογίας (Π.Τ.Δ.Ε.) Εθνικού & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.
Ελένη Λέτσιου-Κορομηλά, Παλαιογράφος, Ιστορικός Ερευνητής, Συγγραφέας.
Χρίστος Μ. Οικονόμου, Δρ Πολ. Μηχανικός, τ. Καθηγητής Δημοκρειτίου Πανεπιστημίου Θράκης.

Ελεγκτική Επιτροπή

- Τακτικά Μέλη:
Χρήστος Πουλίδης, Υποστράτηγος ΕΛ.ΑΣ. ε.α.
Βασίλης Χατζηακώβου, Εκδότης.

Χορηγοί έκδοσης παρόντος τόμου

ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Χρήστος Κ. Ζιώγας

Εκδόσεις Ν. & Σ. Μπατσιούλας

και

Λότη Πέτροβιτς - Ανδρουτσοπούλου
εις μνήμην του πατέρα της Νατάλη Πέτροβιτς

Κεντρική διάθεση:

Εκδόσεις Ν. & Σ. Μπατσιούλας

Κηφισίας 5, 115 23 Αθήνα

Τηλ.: 2103315186, Fax: 2103315134

Πελοπίδου 5, 32200 Θήβα

Τηλ.: 2262100795, Fax: 2262027275

e-mail: info@batsioulas.gr, url: www.batsioulas.gr



